

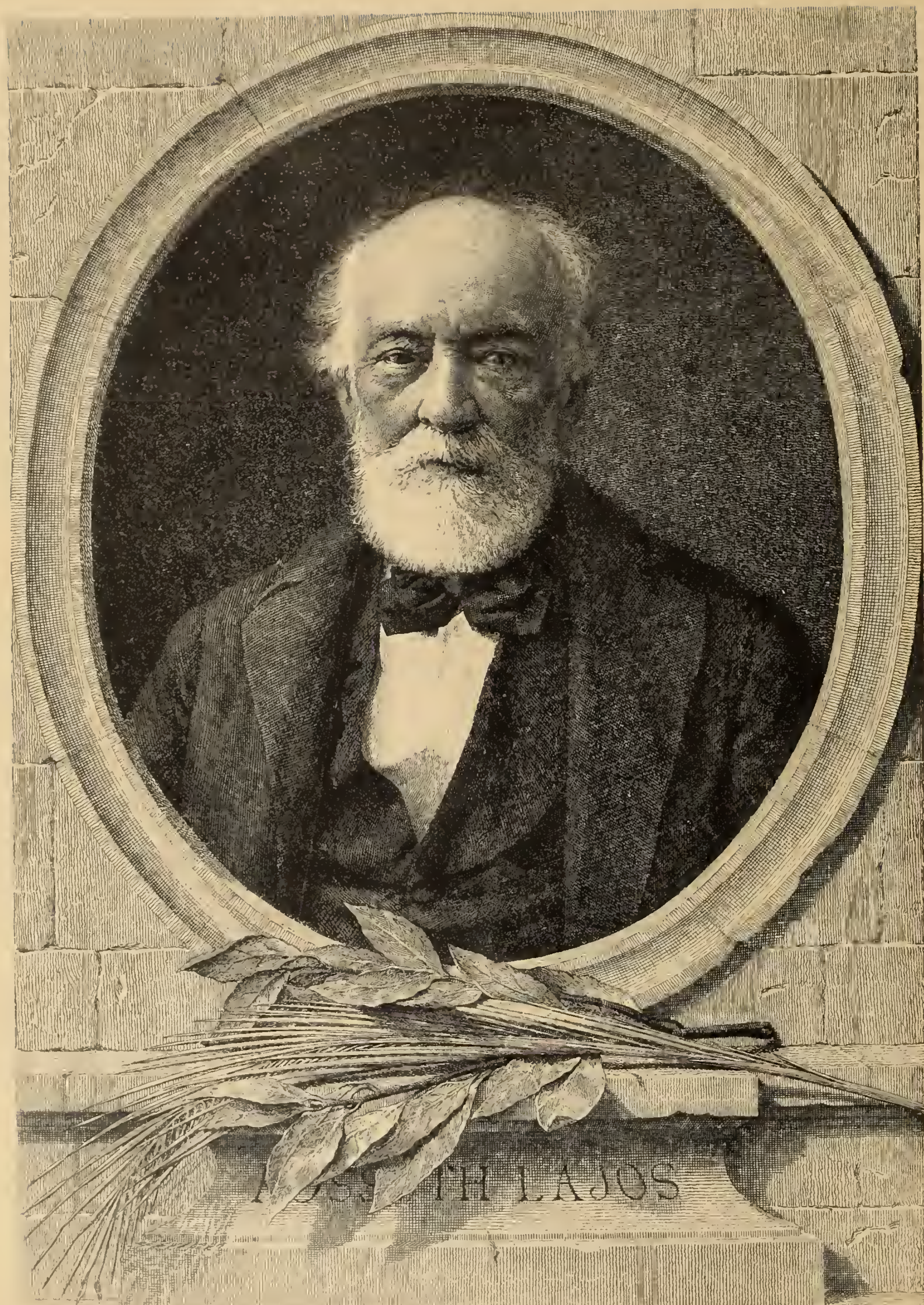
AZ 1848–49-iki

MAGYAR SZABADSÁGHARCZ TÖRTÉNETE

IRTA GRACZA GYÖRGY


Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada





Doby Jenö metszete után.

Kossuth Lajos utolsó arczképe.

AZ 1848—49-IKI

MAGYAR SZABADSÁGHARCZ TÖRTÉNETE.

IRTA

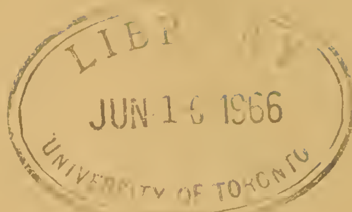
GRACZA GYÖRGY.

V. KÖTET.

AZ ARADI 1848—49-IKI ORSZ. EREKLYEMUZEUM, A GR. KREITH-FÉLE GYÜJTEMÉNY, S A BÉCSI CSÁSZ. UDVARI LEVÉLTÁR KÉPEIVEL.



BUDAPEST,
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI) KIADÁSA.



Nyomatott Wodianer F. és Fiainál, Budapesten.

A SZÖVEG TARTALMA.

Lapszam.

FIGYELMEZTETÉSÜL.

Az V-ik kötet a 449. oldalszámtól 1015-ig terjed.

Egyes füzetekbe itten is sajtóhibák csúsztak be. Nehogy e hibák zavarólag hassanak, a következőkben igazítjuk helyre azokat:

A II-ik kötetben, a 235. lapon a gr. Zichy kivégzésére vonatkozó kép aláirásánál „Zichy Jenő“ . . . helyett *Zichy Ödön* olvasandó.

Az V-ik kötetben:

459.	lapon	kitartásunk a gondolatot	helyett	*kitartásunk adta a gondolatot*	olvasandó.
471.	„	majd	„	*és*	„
488.	„	Grat	„	*Grab*	„
509.	„	most csak	„	*most is csak*	„
590.	„	szép	„	*szét*	„
612.	„	jul. 28.	„	*jul. 29.*	„
676.	„	ötven-hatvanezer	„	*hatvan-hetvenezer*	„
720.	„	O pedig	„	*Ő pedig*	„
728.	„	Kis-Jenőről	„	*Boros-Jenőről*	„
813.	„	zólyommegyei Beczkóra	„	*trencsénmegyei Beczkóra*	„
870.	„	Jeszenák J. árvamegyei főispán	„	*Jeszenák J. nyitramegyei főispán*	„
915.	„	1853-ban	„	*1863-ban*	„
926.	„	Mészáros Lázár	„	*Pulszky Ferencz*	„

A jelen kötethez a következő műmellékletek csatolvák: 1. Paskievich felhívása az orosz betörés előtt. 2. Az 1848—49-iki szabadságharcz hadi-útjai. 3. Kossuth Lajos levele Guyon Richard tábornokhoz. 4. Kossuth utolsó levele Görgeihez. 5. A világosi fegyverletétel 1849. aug. 13-ikán. 6. Az aradi vértanuk. 7. Kossuth Lajos végrendelete. 8. Kossuth Lajos utolsó arczképe.

A képek és illusztrácziók jegyzéke.

Végszó.

Az 1848—49-iki Szabadságharcz Történetének első kötete 1894 végén jelent meg. Azóta három esztendő mulott el, s a munka, mely eredetileg két kötetre terveztetett, öt vaskos kötetté nőtte ki magát.

Szolgáljon mentségemre, hogy a munka programmellenes megbővitésénél a legtisztább szándék vezetett. Az volt a törekvésem, hogy 1848 ötvenéves jubileuma alkalmából ugy illusztrácziókban, mint szövegben lehetőleg hű képét adjam dicső szabadságharczunk keletkezésének és lefolyásának.

Jól tudom, hogy munkám, terjedelme daczára, fogyatékos. Egyik hibája, hogy az illusztrácziók nem mindenütt simulnak a szöveghez. Ennek oka azonban a füzetes vállalatokkal járó időkötöttségben rejlik.

Aztán a szöveg közé is nem egy tévedés csúszott be. Ez már, sajnos, az én hibám, amelyet a második kiadásnál okvetlen jóvá kell tenni.

De talán még sem végeztem fölösleges dolgot; talán vannak munkámnak egyes részei, amelyek, ha egyébb értékük nincs is, uj adatokkal növelik a szabadságharcz történetének anyagát.

S ha ez a könyv csak némileg is hozzájárul a hazaszeretet ápolásához és nemzeti öntudatunk emeléséhez: úgy fáradságom bőséggel meg van jutalmazva.

Budapesten, 1898. január 1.

Gracza György.



V. KÖTET.

AZ OROSZ BETÖRÉS. — A VÉRBOSSZÚ. — AZ EMIGRÁCZIÓ. — A SZABADSÁGHARCZ HADI ESEMÉNYEI. — A SZABADSÁGHARCZ NEVEZETESEBB SZEREPLŐINEK ÉLETRAJZA.



Schweidl József

Nagysándor József

Török Ignácz

A[...] Lajos

Tábornokok.

- Gál Miklós † 20
- Gáspár András 10
- Lenkey János
- Psotta Gusztáv

Ezredesek.

- Ábrahám Károly 10
- Asbóth Lajos † 18
- Bayer József † 18
- Békefy József 6
- Beniczky Lajos † 20
- Bereczk József 10
- Berzsenyi Lóránt † 18
- Csapó Vilmos † 10
- Czeczy Ignácz † 7
- Czillich Ede † 18
- Dippold Antal † 18
- Dobay József † 7
- Ferenczy Albert 6
- Feres Elek 6
- Földváry Károly † 18
- Hodák Gusztáv † 14
- Horváth János † 16
- Kazinczy Lajos †
- Kiss Károly 10
- Korponay János † 16
- Addenyssay Szaniszló † 18
- Lenkey Károly † 12
- Lukács Dénes † 16
- Mariássy János † 18
- Monyhart Antal 10
- Mesterházy István † 18
- Mesztenyi Ödön † 18
- Mesey Károly † 18
- Molnos Nándor † 10
- Nagy Jenő † 18
- Németh János 10
- Papp Károly 3
- Paniovits Imre 10
- Perczel Mihály † 18
- Paulin Móricz † 18
- Quelonda Ferencz † 18
- Rákóczy Zsigmond † 18
- Rappach Dániel † 18
- Rohonczy Lipót † 18
- Szász János 10
- Szathmáry Mihály † 18
- Szekulits István †
- Tóth Ágoston † 16
- Waldberg Károly † 16
- Zambelly Lajos † 8

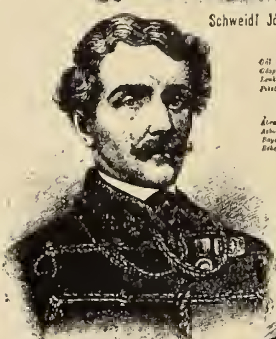
Al-ezredesek.

- Boóthy György † 15
- Bisrédy Lajos † 10
- Casinisa Antal † 16
- Damaszkin György † 18
- Derra Kálmán † 12
- Dobay Ágoston 6
- Driquet Péter † 16
- Fekete János † 12
- Fengel Henrik † 16
- Galsányi Csaba † 16
- Görgey Ármin † 14
- Hauser Károly † 16
- Berkolits Antal † 16
- Inczédy László † 10
- Jancsay Ádám † 18
- Jasanits Ferencz † 10
- Jeszenszky János † 16
- Károlyi Miklós 5
- Kisfaludy Mózes † 18
- Kiss Ferencz † 18
- Kölgyey Ferencz † 10
- Kossuth Sándor † 18
- Kreim János † 18
- Latinák Nándor † 18
- Leplay Ferencz † 16
- Majthényi Kálmán 10
- Makray László † 18
- Mesling Frigyes 18
- Mossák Imre † 18
- Mescena Ferencz 14
- Mescena István † 10
- Mikulovits Mihály † 18
- Nyeregjártó János † 16
- Okolicsányi József 6
- Pulak Vilmos † 18
- Poleszky Péter † 15
- Pulszky János † 16
- Reschel Kristóf 8
- Salamon Elek † 6
- Szabó Alajos † 4
- Simonyi József † 18
- Szemper Ágoston † 14
- Szabó Ferencz 10
- Szalasitzky Ágoston 6
- Vassal János 16
- Zako János † 18
- Zsurmay Lipót † 10

Őrnagyok.

- Ádám Ferencz † 8
- Albrich Károly † 10
- Ales Sándor 18
- Amán Ferencz † 18
- Anlos János 8
- Asbóth Adolf 4
- Balassa Márton 6
- Baldacsány Mihály † 18
- Banyaffy Rudolf † 10
- Basány Sándor † 10
- Barsas Boldizsár † 18
- Bruts Endre † 18
- Bauer Lajos 10
- Benkő Rudolf † 18
- Bethleny János 18
- Berti József † 18
- Bogdanovits Lad. 4
- Bölcs Sándor † 14
- Calcedda Alfons 18
- Clementisz Gábor † 18
- Csernovits György 6
- Csepik János † 18
- Csanko Antal † 16
- Csutak Kálmán † 18
- Csappan József † 18
- Daliós Elek † 18
- Dessewffy Lajos † 16
- Draska Szilárd † 18
- Egressy János 8
- Endes József 18
- Fedrigoni Camill 16
- Fatalits Ernő 18
- Fornassek Sándor † 18
- Freiberg Lajos † 18
- Fraszes Ferencz † 18
- Fülepyi Henrik † 18
- Bodam Miklós † 18
- Gergelyi János 7
- Gera Ádám 18
- Gózmann Ede 14
- Haddan Sándor † 10
- Haliczka Adolf 6
- Hzak Lajos †
- Horváth Ferencz † 18
- [...]ényi Bertalan † 10
- Jonák József
- Kalman Lajos
- Károlyi Pál
- Kovácsics József † 10
- Kermeles Ferencz † 18
- Keresztes Lajos † 18
- Kerkápoly Móricz † 18
- Kéy László † 16
- Kiszling Károly 10
- Kiss Antal † 18
- Kecze Károly 18
- Kaith Ferencz † 18
- Köller József 14
- Komáromi István † 10
- Kompolti Ágoston † 18
- Kovács Ernő † 16
- Kubinyi Károly 6
- Kulassi Pál † 18
- Lassberg Károly † 15
- Lahocsky Nándor † 16
- Laulich Albert 8
- Madarassy Miklós † 0
- Mayer Henrik † 4
- Mayraber Gusztáv † 18
- Mocsáry Gusztáv † 14
- Meszlény Pál 10
- Mitterbacher Gusztáv 6
- Molnár Károly 16
- Móricz Dénes † 18
- Móricz Károly † 10
- Muhits Aurél
- Nagy Lajos
- Nalati Máté
- Nesner Antal † 8
- Nyitray János † 10
- Offenbach Lajos 18
- Okolicsányi István † 18
- Pásztori Sándor 8
- Palsow Károly 4
- Perczel Antal 8
- Polhad Vilmos † 18
- [...]ovits Endre † 10
- Pfingsdorf Sándor † 10
- Philipovszky János † 18
- Pongrácz István † 18
- Rácz Ferencz 10
- Ráday Pál † 18
- Rohrmann Károly 18
- Sándor Kálmán † 18
- Schamonits Frigyes 4
- Schober Emil † 14
- Schott László 18
- Schubert Ignácz † 18
- Seher Emil 6
- Seupper Sándor † 18
- Slonka Samu † 16
- Stark János † 18
- Sternegg Alajos † 18
- Szabó Imre † 18
- Szabó József † 16
- Szász Mihály † 18
- Szentiványi Ádám 8
- Szeperhásy Sándor 18
- Szébenlust János 16
- Szilárd Adolf 18
- Szabolcsy Mihály † 18
- Telas János † 18
- Vermes Ignácz † 18
- Vieland Antal † 18
- Villám Gyula † 18
- Virágh Gida 7
- Vrabeczky Lagrin 18
- Volf Adolf 14
- Vándor Mihály † 10
- Zaborszky Imre 8
- Zeidler József †
- Zsinnasky László † 18
- Zserw József † 10

Aradon elitélt honvéd [...]



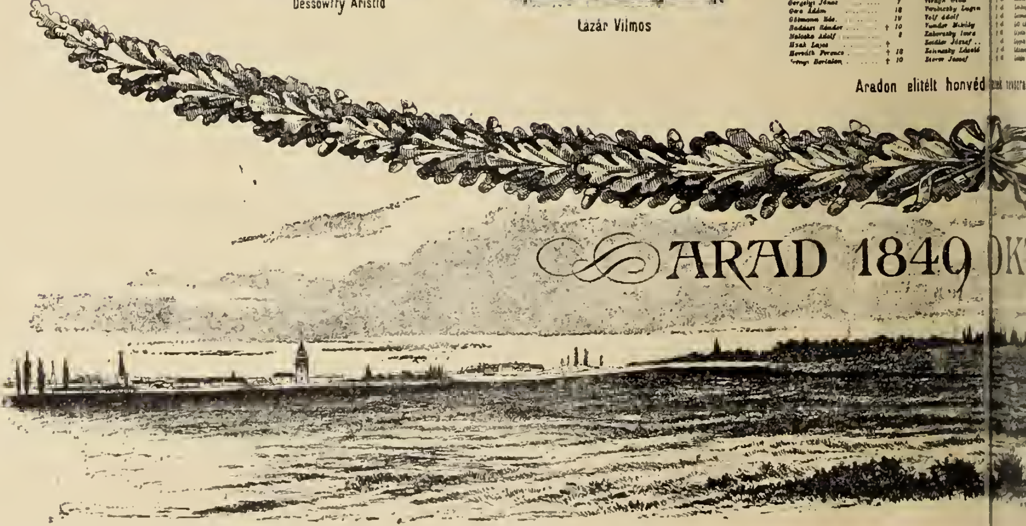
Kiss Ernő



Dessewffy Arisztid



Lázár Vilmos



Az ara[...] vérta[...]

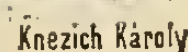
kához.

Lajos


Damjanich János


Gróf Leiningen Károly

Láhner György


Knezich Károly

Zombath István 6
Szombathelyi János 10

Századosok.

Ormsberg György † 10
Bárthódy Miklós † 6
Balogh Ádám 6
Barány Mihály 10
Bárczay Miklós † 14
Bernáth István 8
Beke Gyula † 12
Bereghy Ádám 6
Bianki Frigyes † 4
Bittenyi Nándor 10
Rónchez Ede 10
Bernátzky László 10
Prosimon Sándor † 6
Buta Károly † 10
Clauer Antal † 10
Csappan Mihály 10
Desil Antal † 10
Dietrich László † 12
Dobaczky Ferenc 12
Dobrovszky Viktor 10
Daszlern Emil † 12
Dufaud Ferenc 6
Edényi Lipót † 12
Eperjesy Antal 10
Esterházy Mihály 6
Farkas Ádám 12
Farkasinszky Mihály 10
Fehér János 12
Feldhofer Ferenc 16
Fodor Imre † 10
Földváry Mihály † 12
Gál Ignác 8
Gammel József 6
Ghiczy Imre 12
Gerlen Ernő † 12
Hegedűs József 12
Hengl Benjamin † 12
Herdina József 10
Hermann Benjamin 6
Heid Antal 12
Hila György 12
Holldany József † 10
Hüchl Kálmán † 10
Hofmann József 10
Hulli Móricz 10
Iszeszkul János † 10
Jalentsik Imre 6
Jancsy József 6
Jancsy Károly † 10
Juszt Antal 10
Kalocsa Kálmán 10
Kálóczy Kálmán 10
Karácsony István 10
Koch Nándor 10
Kolossy István † 10
Kovács József 10
Kraus Károly 7
Krasznitzky Mihály 10
Krobath Ferenc 6
Kropp József † 10
Kulassy Ignác † 10
Landerer Gyula † 10
Lammel Lajos † 13
Landzky Rudolf 10
Lechmann Antal 6
Lell Adolf 10
Lapaán Miksa 6
Leppich István † 12
Lilienmayer Károly † 10
Lukács Károly † 10

Lusinszky Henrik † 10
Lusinszky Sándor 6
Markovits Vince † 4
Massam József 4
Medl Ferenc 10
Ménsay János 6
Mihalovits Ferenc † 10
Mindszenti Kálmán 10
Murits Sándor 6
Nagy János † 10
Nagy Lajos † 10
Nagy Sándor 10
Nemeny Károly 6
Nedeczky József 10
Németh Adolf 10
Neumann Ede † 10
Nesner János 12
Obradovits Cyrill 10
Odobasits Kyrill 10
Orosz József † 6
Pálfy János † 10
Palaky Mihály 12
Perczel László 10
Peretic Albert 10
Pikelly Mihály 12
Pinkas József † 10
Pistrich János 6

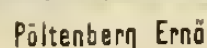
Pöglar József 10
Posch Basent † 10
Provender János 12
Rajcsány Imre 10
Redl György 10
Redl Bakos 10
Rascha Rudolf † 10
Rieder Vince † 10
Rüdiger Alajos 12
Rüdiger Rudolf † 6
Rudnay Jusztin 6
Ruszitska József † 10
Ruszitska Péter 10
Sághy Lajos † 10
Sávoly János † 10
Schaborszky Károly 6
Schulzberg Károly 6
Schmidt Antal † 10
Schober Arnó 10
Schubert Ignác † 10

Schulz Róbert † 12
Schuster Ignác 10
Simonyi Viktor † 16
Sliwka Vince 6
Sbutora György 10
Somlay Béla † 10
Somogyi József 10
Stankovics Endre 10
Stobel Izidor 6
Sümegh József † 14
Szeif Lajos 10
Szanto Pál 10
Szabenitzi Antal 6
Szlovinszky Rudolf 6
Veress József † 16
Vida Péter † 12
Vidos Márton 4

Vörös István 10
Zambory Emil † 14
Ziegler Móricz 12

Fő hadnagyok.

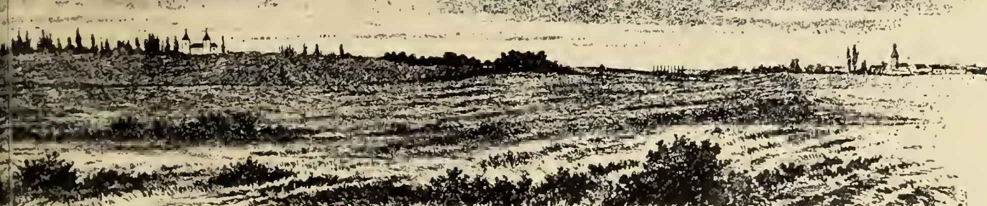
Baldauf József 8
Posthuber Vilmos 2
Prans Mihály 4
Hőfisch Marton 10
Bakonts Adolf 4
Pacha Sándor 10
Zsolnay Ferenc † 16


Pöltenberg Ernő

Gróf Vécsey Károly

...ek névsora

OKTÓBER 6.



vértanuk.



Az oroszok bevonulása a Kárpátokon.

IV.

Az orosz betörés.

Örvény, ujabb tajtékzó örvény felé sodortatott a magyar nemzet. Pedig minő közel vala már a parthoz: a szabadság és függetlenség zöldelő partjához! De nem érheté el: gonosz kezek megint csak visszalökték a pusztulás vérhabjai közzé. Vajjon elkerülheti-e az örvényt? Nem vész-e ott? Vajjon lenyújtja-e néki segítő kezét a martir-népek nagy Istene?...

Mi tagadás, sok hibában leledzik a magyar: daczos, viszálykodó, hevülése legtöbbször csak szalmatűz. De ezúttal nem hibáiból, hanem erényeiből fejlett bús tragédiája.

A magyar vitézség, mint a felkelő nap, immár beragyogni kezdte csaknem egész Európát. A csodálat hangján beszéltek titáni harczunkról. Senki sem hitte volna, hogy a kicsiny magyar nemzet ily rövid idő alatt tönkreveri a nagyhatalmú gőgös Ausztriát. S ím, megtörtént.

A lenyügzött nép mindenfelé tapsolt győzelmeinknek. A testvéri rokonszenv ezer üdvözlése szállott hozzánk.

De nem úgy az önkény. A zsarnok egyeduralom ijedten szemlélte lobogóink diadalmas előnyomulását. Mi lesz, ha a magyar nemzet csakugyan kivívja függetlenségét? A példa ragadós. A szabadság hő vágya

nem terjed-e szét megint a népek milliói között? Nem fognak-e újolag meginogni a trónusok, mint a tavalyi esztendő kikeletén, mikor a forradalom tisztító förgetege végigsöpört Európán?

Legnagyobb volt az ijedség a bécsi Burgban. A kamarilla, mint a leálczázott cselszövő, rémülten állt a tornyosuló veszély közepette. Nemcsak uralma veszendőben, de egy szép ország is. Mihez kapjon, hogy tűnő befolyását visszanyerje? Hol az eszköz, a melynek segélyével elnyomhatná a népszabadság forrásának ezt a hatalmas bugyogását? S rémült tekintete a zsarnokság ősi fészke: Oroszország felé irányul. Hiszen a czár, a mindenható czár, mindig kész, főkép ha érdekeivel megegyezik, segítőkezet nyujtani az ébredő szabadság eltiprásához.

S a kamarilla jól számított. I. Miklós czár csakugyan kész volt rajtuk segíteni. De nem ingyen. Viszonzásul egy kis szívességet akart: szabad kezet a Keleten.

I. Miklós czár tudvalevőleg rendkivül nagyratörő fejedelem volt, a ki égett a vágytól, hogy a konstantinápolyi Aja Szófia ragyogó kupolájára, Nagy-Péter hagyományaihoz képest, ő tűzhesse fel a kettős-keresztet. Ámde igen jól tudta, hogy a nyugoti hatalmak, főkép az angol és az osztrák, nem tűrnék el a sulyegyen ilyes megzavarását. A bekövetkezhető akadályok elhárításához fogott tehát.

Mindenekelőtt Ausztriát, a melynek uralkodóházához amúgy is barátság fűzte, igyekezett megnyerni. Úgy okoskodék, hogy azon esetre, ha Ausztriának valami szívességet tehet: ez viszonszolgálatképen majd szemet húny keleti terjeszkedésénél.

S mikor 1848. tavaszán a forradalom zúgó vihara összedöntéssel fenyegette a Habsburgok trónját: Miklós czár kapvakapott az alkalmon, s azonnal kijelenté, hogy parancsoljanak véle. S ebbeli készségének a bizonyságául rögtön intézkedett, hogy a Havas-Alföldön, Erdély határainál egy orosz hadtest állíttassék fel.

A kivetett horog immár ott uszkált a politika zavaros vizében, csak várni kellett, mikor harap belé az osztrák ponty.

S csakhamar pedzette. Tudjuk, hogy február elején Puchner hivására, mintegy tizezer orosz nyomult Erdély bérczei közzé; de azt is tudjuk, hogy Bem kiverte őket.

Ez csak aféle kölcsönös próba volt. A bécsi udvar meg akart győződni az orosz-igéret komolyságáról, a czár pedig be akarta bizonyítani, hogy helytáll adott szavának.

Kétségtelen tehát, hogy a két nagyhatalom között már ujév táján beható eszmecsere folyt a segélynyújtás ügyében.

A közeledés megtörtént, hanem a dolog egyelőre függőben maradt. A bécsi udvar abban a reményben, hogy egymaga is megbirkózhatik velünk, friss seregeket mozgósít; az orosz pedig, ámbátor röstelte, hogy Erdélyből kiűzték, vár az újabb kinálkozó alkalomra.

S az alkalom nem késik. Az osztrák ponty, mikor seregünk Tisza-Füredről oly győzelmesen kezd előnyomulni, megint csak a horog felé kap. Schwarzenberg herczeg, az osztrák miniszterelnök ugyanis azzal a kérelemmel járul a czárhoz, hogy Gácsország és Bukovina határainak a peremén, de *orosz földön* vonja össze hadait.



A hős magyar küzdelme a medve és a kétfejü sas ellen.
(Egykoru olasz gúnykép.)

A czár persze, szivesen teljesíti ezt a kérelmet is, s legott kiadatik az ukáz, hogy Orosz-Lengyelország déli részén: Podoliában és Wolhiniában, Paskievich herczeg táborszernagy parancsnoksága alatt, helyezkedjék el a 3-ik és 4-ik orosz hadtest, körülbelül: százezernyi ember.

Tagadhatatlanul már ez is nagy könnyítés volt a szorongó Ausztriának. Kifejthette összes erejét. De hiába; vitéz honvédjeink diadalmas előnyomulásának immár nem volt képes ellenállni. Szolnok után jött Hatvan, Tápió-Bicske, majd az isaszeghi döntő mérkőzés. Aztán: Vácz, Nagy-Salló.

Az osztrák táborkari-iroda titkolózik, ferdítéshez nyúl, de lehetetlen vereségeiket tovább leplezni. Kisül minden.

A bécsi Burgban egyre vaczogtatóbb a rémület. Gyorsfutárok jönnek-mennek, egyik tanácskozás a másikat követi.

Általános volt a nézet, hogy ebből a nyomasztó helyzetből csak két módon szabadulhat az udvar. Vagy kibékül a magyarokkal, vagy az orosz segélyhez folyamodik. Az osztrák közvélemény hajlandó lett volna az egyezkedésre, de az intéző körök irtóztak ennek még a gondolatától is. Hogyan, meghajoljanak a „*lázadó magyar*“ előtt? Békejobbot nyújtsanak a „*pártütő*“ Kossuthnak? Soha.

De másrészt, mit szól a világ, hogy a nagyhatalmú osztrák császár még egy belső forrongást sem tud elnyomni? Az orosz segedelem elfogadása pedig ennek a gyöngeségnek a nyilt beösmerésével egyértelmü.

Gróf Stadion Ferencz belügyminiszter, a kremsieri alkotmányterv szerzője, úgyszólván az egyetlen, a ki még bízik.

— Még nincs semmi veszve, — így szól az egyik tanácskozás alkalmával. — Vannak óriási segélyforrásaink. Fejtsük ki azokat, kétszerezzük meg hadainkat, állítsunk a csapatok élére szerencsésebb kezű vezéreket: s győzni fogunk. De történjék bármi, csak a megalázó orosz segélyhez ne nyuljunk. Ha megteszszük: vége nagyhatalmi állásunknak.

De a túlnyomó többség, élén Schwarzenberg herczeggel, az orosz segély elfogadása mellett kardoskodik.

Ápril 12-ikén, Ferencz Károly főherczeg elnöklete alatt, újabb nagy tanácskozás volt. Mi történt ott: ma is titok. Annyi bizonyos, hogy Stadion gróf dúlt arczczal, halotthalványan jött ki a teremből. Megtébolyodott.

Több mint valószínű, hogy ebben az izgalmas ülésben határoztatott el az orosz segély elfogadása. Erre mutat az is, hogy a bécsi kormány nem tétovázik immár, hanem ápril 15-ikén, tehát három nap múlva, erdélyi hadainak a támogatására harminczezer főnyi segélyt kér a czártól.

Miklós czár azonban óvatos. Ő azt akarja, hogy a Habsburg-ház kizárólag neki köszönhesse menekülését. Válasza kitérő.

— Én az eféle segélytől mitsem várok. A forradalmakat csak agyontipró nagy erővel lehet sikeresen elfojtani.

Ápril 21-ikén, a nagy-sallói ütközet után megint ujabb futár száguld Szent-Pétervár felé, ahová ápril 30-ikán érkezik. A kérelem, a mit hoz, rövid, de megalázkodó.

— A veszély nőttön-nő. Jöjjön a felséges czár akár egész hadával, csak induljon mielőbb, jőjjön sietve.

Az orosz diplomáczia győzött. Az osztrák ponty immár a horgon volt.

A futár fogadtatása igen kegyes. A czár, az üzenethez képest, azonnal intézkedik, hogy Paskievich, a két hadtestével nyomuljon lejebb: Gácsország felé. De nehogy félreértés legyen a dologból, Boul-Schaustein grófnak, Ausztria pétervári nagykövetének himezés nélkül kijelenti, hogy



Orosz katona.

igaz, ő kész a segélynyújtásra, de csak úgy, ha csapatai önállóan, a saját parancsnokaik vezetése alatt fognak működni.

S a bécsi kormány, a mely azt szerette volna, hogy az orosz sereg, mint aféle másodrendű tartalékhad a megszoruló osztrák tábornokok rendelkezésére álljon, kelletlenül bár, kénytelen beleharapni ebbe a savanyú almába is.

Osten-Korff orosz táborkari tiszt, „*Paskievich emlékiratai*“ czimű munkájában, így emlékezik meg ezekről az előtanácskozásokról:

. . . . Az orosz beavatkozás előtanácskozmányaiban — ugymond Osten-Korff, — legtetszetősebb volt Berg gróf vezérkari főnöknek az a terve, hogy az orosz főhaderő a czár személyes vezetése alatt Galiczián keresztül Magyarországba törvén, az Erdélybe indítandó hadtesttel összhangzatosan folytassa műveleteit. Varsó körül pedig nemcsak a Magyarországba vonult haderő tartaléka, hanem ezenkivül még 250—300.000 ember állíttassék fel. A hosszadalmas vezérkari tanácskozások közepette újabb katonai küldött érkezett Bécsből, a ki tekintettel az osztrák csapatoknak a legújabb időben válságossá lett helyzetére, a tényleges beavatkozás azonnali foganatosítását szorgalmazta. Rögtönös elhatározásra volt szükség. Ámde, mintha csak Oroszország ellenfelei a válságos pillanatot kilesték volna, hogy különféle ürügyek alatt bajunkat szaporítsák: az *angol kormány* határozott nyilatkozatot kivánt az intervenczió módozatai, tartama és egyéb körülményei iránt, jóllehet eleintén a magyar fölkelésnek ily módon való elnyomását éppenséggel nem ellenzé, hanem a *franczia államférfiak egyhangu ítélete szerint az egész magyar mozgalmat Ausztria magánügyének tekintette,* s a magyar forradalom vezetőinek még a legcsekélyebb erkölcsi támogatást sem nyújtott. Annál meglepőbb volt tehát az utolsó órában történt beleszólás, mely világosan arra mutatott, hogy Anglia attól tart, miszerint Ausztria a neki nyújtott segély és szolgálat viszonzásakép nem fog ezentul Oroszország keleti törekvéseinek útjába állani. De Angliának nem várt beleszólása épp az ellenkező hatást szülte. Miklós czár röviden visszautasítá a londoni kormány követelését s Berg grófot megbizta, hogy utazzék Bécsbe, s személyesen értesítse az osztrák császárt a fegyveres segély megadásáról....

A hatalmasságok egynémelyike tehát, legelső sorban: Anglia, mint látjuk, aggodalmaskodni kezdett.

Ezen aggályok eloszlatására, *gróf Nesselrode* orosz kanczellár, ápril 27-ikén a külföldi udvaroknál székelő orosz nagykövetekhez hoszszabb magyarázó körlevelet intézett.

. . . . *Magyarország fölkelése,* — irja a többi közt, — *annyira előhaladt s olyatén fejleményü, hogy Oroszország nem maradhat tovább annak közönyös szemlélője.* Az osztrák haderő pillanatnyilag elégtelen levén, a felkelők főserege a Tisza partjától a Dunáig haladt előre. Majdnem egész Magyarország s egész Erdély az ő hatalmukba került. Ugyanezen időben felforgató terveik is nagyobb arányuak lettek.

A lengyel menekültek által, akik Dembinszki és Bem vezetése alatt, a magyar seregben egész hadtesteket képeznek, a magyar lázadás a Lengyelországban szer-

vezendő felkelés alapjául is szolgál. Előbb Galicziában remélik a kitörést megérlelni, aztán esetleg a mi tartományainkban is. A forradalmi bujtogatás szerzői Galicziában már elhintették a fölkelés magvát, Erdély határain pedig a moldvai oláh elégületlenek fölbátorításával mind inkább gátolják a dunai fejedelemségek belbékéjének a föntar-



Orosz tábori pap.

tására irányzott törekvéseinket. Határainkon az izgatottság és forrongás egyre fokozódik.

Lehetetlen, hogy ez az állapot, ha még tovább is tart, ne veszélyeztesse legdrágább érdekeinket; de emellett oly bonyodalmak szülőanyja, amiknek a megelőzését a legközönségesebb eszélyesség parancsolja.

Másrészről az osztrák kormány, politikai helyzetének nehézségei miatt, anélkül hogy területének más, nem kevésbé fontos részeit elhagyhatná, nem képes a lázadók ellen fordítani összes erejét. Ez okból a czárhoz fordult, s azt a formaszerü kérelmet intézte hozzá: segítse meg, hogy a magyar fölkelést, amely mindakét szomszédos birodalom nyugalmát fenyegeti, mielőbb elfojthassa.

Ily közös érdekben a két birodalom kormányának okvetlenül találkozni kellett. *A kölcsönösen megállapitott egyesség értelmében, hadaink immár Galicziába nyomultak, részünkről is közreműködendő, hogy a forradalom tűzhelye minél gyorsabban kioltassék* . . .

A bűnbak tehát a szegény lengyel rab. A czár attól tart, hogy a magyar szabadságharcz valamelyes átröppenő szikrájától lángralobban Orosz-Lengyelország.

Ám, minek akkor a beavatkozás? Hisz ebben az esetben untig elég, ha az orosz csapatok megszállják a szétmarczangolt Lengyelország orosz tartományait. Ami meg is történt.

De valami elfogadható okát csak kellett adni a betörésnek. Hát kigondolták ezt.

Berg tábornok, a czár beleegyező üzenetével ápril 30-ikán érkezett Bécsbe. Innen a következő nap, május 1-jén a pozsonyi táborba rándult, hogy az osztrák tábornokokkal megállapítsa a segélyadás részleteit. Nagy haditanács tartatott, a melyben Berg grófon kivül, Schwarzenberg miniszterelnök, Cordon hadügyminiszter, Windischgrätz herczeg, Welden, Haynau az új fővezér stb. vettek részt.

A főbb pontokra csakhamar megegyeztek. A megállapodás a következő volt:

a) Az orosz segélyhad egyelőre 150.000 főnyi lesz.

b) A benyomulás Duklán át egy óriás nagy hadoszlopban történik.

c) Az orosz sereg úgy Magyarországon, mint Erdélyben önállólag fog működni.

d) Jobbszárnyukat azonban, hogy az osztrák sereggel az összeköttetés fentartható legyen, egész a jablonkai szorosig fogják terjeszteni.

Ámde volt egy bökkenő. Míg a nehézkes orosz sereg felkészül: eltelik négy-öt hét. Ezalatt megeshetik, hogy a győzelemittas magyar sereg Bécs ellen fordul. Arra kérték tehát Berg tábornokot, eszközölné ki, hogy a császárváros fedezéseül egy nagyobb segélyhad, úgy húsz-huszonötezer ember azonnal Gödingbe küldessék. S a segélyhad, mintegy 11.000 fegyveres, *Panutine* tábornok vezetése alatt, Krakkóból útnak is indíttatott.

Ily alapon megköttetett aztán a végleges szerződés is. A történelmi fontosságu okirat hiteles szövege, im, ez:

1) A betörés egyidejüleg történik minden ponton, még pedig az osztrák hadsereg előnyomulásával egybevágóan.

2) A hadműveleti terv az osztrák haditanács által, egy orosz meghatalmazott közreműködésével készítendő, s mindakét fél főhadparancsnokainak tudomásvétel és jóváhagyás végett bemutatandó. Az orosz meghatalmazott Berg tábornok lesz.

3) Az összes orosz hadcsapatok főparancsnokságát *Paskiewich Erivanski* gróf altábornagy, varsói herczeg viszi. Az az orosz hadtest azonban, amely az osztrák sereghez osztatott be, Haynau báró, osztrák főhadparancsnok alatt marad; míg viszont azok az osztrák csapatok, amelyek az orosz fősereghez csatlakoznak, Paskiewich herczeg parancsnok alatt fognak állani. Az Erdélyben működő egyesült hadcsapatok főparancsnoksága Lüders orosz tábornok kezébe tétetik.

4) Oroszország nem tart igényt hadiköltségeinek a megtéritésére. Seregének zsoldjáról, fegyvereiről, lőszeréről maga gondoskodik; de az élelmezés költségeit osztrák területen Ausztria viseli. A kivonulás alkalmával pedig a fenmaradó hadi és élelmezési készleteket a megfelelő áron Ausztria köteles átvenni.

5) Az orosz hadsereg azonnal elhagyja Magyarországot, s általán az osztrák területet, mihelyt Magyarország legyőzetik és Ausztria uralma ebben az országban biztosítva lesz. A csapatok egyrésze azonban Gácsországban és Erdélyben marad, de csak azon esetben, ha ezt az osztrák kormány szükségesnek tartja.

6) Az osztrák katonai és polgári hatóságok Oroszországnak kiszolgáltatnak minden kiválóbb lengyelt, aki foglyul esik, legyen az akár gácsországi, akár a lengyel királyságból, akár Porosz-Lengyelországból való.

S a szerződés, melynek minden sorából kirí Oroszország fölénye, a szokásos alakban a két kormány által is hitelesíttetik.

Most már nem volt szükség a bujkálásra. S nem is titkolóznak többé. A hivatalos „Wiener Zeitung“ május 1-jén megjelenő számában így adja tudtul az orosz segély elfogadását:

A felkelés néhány hónap óta oly kiterjedésüvé lett s annyira magán viseli az európai forradalmi pártok szövetkezésének jellegét, hogy valamennyi államhatalom közös érdeke megkivánja, miszerint a császári kormány gyámolittassék abban a harczban, amelyet a társadalmi rend fölforgatói ellen visel.

Ebből a fontos okból arra határozta el magát a császár ő felségének a kormánya, hogy igénybe veszi az orosz császár ő felségének fegyveres támogatását, amelyet ez neki a legnemesebb készséggel fel is ajánlott. A kölcsönösen megállapitandó rendszabályok megállapítása folyamatban van.

Néhány nap mulva, május 21-ikén pedig megszólal az ifjú császár is, s ezt a szózatot intézi Magyarország népéhez:

Magyarország népeihez!

Egy bűnös párt, melyet lelkiösmeretlen fölforgatók vezetnek, miután gonoszságot gonoszságra halmozott, s a hazugság és ámitás minden eszközét kimeríté, hogy titeket felségsértő hitszegésre csábítson s szétszaggassa azt a köteléket, mely hosszu évek során át népeinket oly békés egyetértésben tartá, nyilt háborut visel királyotok ellen, hogy őt öröklött jogaitól megfoszsza, fölöttetek uralmat bitoroljon és a mások tulajdonát elrabolja.

Azon csalárd ürügy alatt, mintha nemzetiségtek, vagy szabadságtok veszélyben forogna, föláldozza fiaitok és testvéreitek vérét, a békés polgárok vagyonát, virágzó hazátok jólétét és fegyverre szólit titeket ellenünk: királytok ellen, ki összes népeinek, még azoknak is, akik ezelőtt olyannal nem birtak, szabad alkotmányt adott, tágas birodalma összes nemzetiségeinek és minden lakosának egyenlő jogot biztosított.

De még ezen az undok merényleten is túlterjeszkedik ez a párt. Komoly intelmeinket megvetve, most már idegen tartományok söpredékében keresi főtámaszát. Az országháborítók és kalandorok ezrei, erkölcstelen és vagyontalan emberek, a kiket csak a bűnös czél törekvése tart közösségben, állnak zsoldjában. A lázadás vezetői lettek immár ezek, s a ti költségteken, a ti véretek árán akarják gyalázatos terveiket kivinni, s titeket, idegen fondorlatok eszközei gyanánt, minden igaz szabadság és törvényes rend fölforgatására még más országokban is föl akarnak használni.

Ily gonosz törekvéseknek véget vetni, titeket elnyomóitoktól megszabaditani, s birodalmunknak a nagy többség által forrón óhajtott békét biztositani: nemcsak a Mi kötelességünk és rendületlen szándékunk, hanem föladata minden kormánynak, amely a gondviselés által reábízott népek nyugalmát és boldogságát a béke és a rend ezen egyetemes ellenségei ellen védeni hivatva van.

Ily érzelmektől hevítve egyesült Velünk felséges szövetséges társunk: az orosz Czár Ő felsége a közös ellenség legyőzésére. Az Ő hadserege a Mi kivánságunkra és Velünk tökéletes egyetértésben jelenik meg Magyarországon, abból a czélból, hogy hatalmunk minden erejével gyorsan véget vessünk a pusztitó háborunak.

Ne tekintsétek az oroszokat hazátok ellenségeinek, ők királyotoknak a barátjai, kik hathatósan támogatni fogják őt ama szilárd elhatározásában, hogy fölszabadítsa Magyarországot a belföldi és idegen gonosztevők nyomasztó járma alól. Ugyanazzal a szigoru fegyelemmel, mint a saját csapataim, fogják részesíteni az állam minden hű polgárát a megérdemelt védelemben, s ugyanazon szigorral fognak eljárni a lázadás elnyomása körül, mig Isten áldása diadalra juttatja az igaz ügyet.

Kelt schönbrunní császári kéjpalotánkban, 1849. május 12-ikén.

Ferencz József, s. k.

Schwarzenberg herczeg s. k.

Az orosz beavatkozás előzményeinek történetét ma is homály födi. Az idevonatkozó iratok a császári titkos levéltárban őriztetnek. Szabad kutató ezekhez ugyan nem fér.

De az ismert adatokból is kétségtelenül megállapítható immár, hogy az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat és az orosz betörés között semmiféle okozati kapocs nem volt. S ámbátor a két dolog körülbelül ugyanazon időben történt: az egyiknek szerzői mit sem tudtak a másik esemény szerzőinek a szándokáról.

Hiszen Bécsbe is csak május 2-ikán jött meg az első hír a trónfosztásról, s az „*Oest. Correspondenz*“, a legelső bécsi lap, a mely május 3-iki számában ír róla. Az „*Ost-Deutsche Post*“ május 4-ikén, a bécsi „Lloyd“ pedig 6-ikán. A szent-pétervári udvar pedig csak valamikor május végefelé értesült a dolog felől.

Ekkor pedig, mint tudjuk, rég bevégzett tény volt az orosz segedelem; bevégzett tény volt már ápril 12-ikén, tehát trónfosztó határozatunk előtt.

Lehet, sőt valószinű, hogy a függetlenségi nyilatkozat sietteté az orosz beavatkozást, de nem okozta. Ez megtörtént volna ápril 14-ike nélkül is.



Orosz gyalogos.

Hadi erényeinkből fakadt a reánk zúduló veszedelem. Szivós kitartásunk adta a gondolatot az orosz diplomacziának, hogy Ausztriát a segély-

kinálással keleti terveinek megnyerje; s vitézségünk kényszeríté Ausztriát, hogy Oroszország támogatásához folyamodjék.

De akármikép áll a dolog, kétségtelen, hogy az osztrák uralkodócsalád, ha egyedül is megbirkózhatik velünk, daczára a trónfosztásnak, bizony nem fogadja el a megalázó orosz segélyt.

De szorongattatván, elfogadta. A reakczió pedig, mely akkoron Európaszerte ujolag hatalmasodni kezdett: örömmel nézte vergődésünket. Hiszen, — mint egy német főherczeg megjegyezte, — csak egy lázongó néptörzs megtöréséről van szó.

A magyar kormány már ápril végén értesült az orosz hadikészülődésről. Ámde, jó ideig csalódásban ringatózott. Azt hitte, hogy az egész csak aféle vaklárma. A mozgósítás, ha ugyan igaz, csupán arravaló, hogy az osztrák tartományok megszállásával, az ellenünk viaskodó császári sereg működése könnyíttessék.

Mindazonáltal Kossuth nyugtalankodni kezd. Az öröm közzé, melyet fegyvereink diadala fölött érez, az aggódás egy-egy borongó árnya vegyül. Hátha, mégis?

Kevés vártatva innen is, onnan is egyre több ijesztő tudósítás érkezik. Május közepefelé a Párisban időző Teleki ad hírt Nesselrode magyarázó körjegyzékéről, néhány nap mulva pedig megjön a május 1-ei „Wiener Zeitung“.

De kémeink is jelentik, hogy Galicziában, közvetlenül határainknál folyvást több és több az orosz; a főparancsnokság roppant mennyiségű élelmiszert halmoz össze, Dukla vidéken számos rakodóhely épül. Veszély közelg, jó lesz résen lenni.

S kormányunk, noha még mindig reméli, hogy Anglia és Francziaország közbelép, végre komoly cselekvéshez lát. Az első lépést gróf Batthiány Kázmér külügyminiszter teszi meg. Május 16-án franczia nyelvü jegyzéket intéz a Galicziában összevont orosz hadsereg főparancsnokához és azt kérdezi tőle: mi az oka, határaink ilyetén fenyegető megszállásának?

. . . „A magyar kormány, — így szól a többek közt Batthiány, — engem bízott meg, mint a külügyek miniszterét, hogy Öntől, tábornok úr, világos s határozott magyarázatot kérjek ama csapatösszpontosítás indokai és czélja, nemkülönben amaz előkészületek iránt, miket határaink közvetlen szomszédságában az orosz kormány tesz. Ha azon haderő, miként a napisajtó és egyre szaporodó tudósításaink jelentik, ügyeinkbe való beavatkozásra rendeltetett: akkor hivatkozunk a népjogra, a be nem avat-

kozás ünnepélyes és Európa népei közt ismételten érvényre jutott kijelentésére, továbbá a hatalmak közbenlépésére, a mely hatalmak a szerződések ilyetén megsértését a be nem avatkozás oly gyakran hirdetett elvének megtagadását bizonyára nem fogják nyugodtan eltűrni. . . . .“

A számonkérő jegyzékre az orosz főparancsnok nem is válaszol. Elég válasz a hallgatása.

Május 18-ikán tehát elhatározó tanácsra gyülnek össze a kormány tagjai.

— Egyre nagyobb a valószinűség, — kezdé Szemere, a miniszterelnök, — hogy nemcsak az osztrákkal kell ujra megbirkóznunk, hanem az oroszokkal is. Itt a legfőbb ideje, hogy a népet minden eshetőségre előkészítsük. Kongassuk meg a vészharangokat, *hirdessünk keresztesháborút.* Ha más mód nincs: templomi jelvényeink alatt, a hit csodás erejével fölfegyverkezetten induljunk az élethalál harczra. S megsegít az Isten!

S Szemere indítványhoz képest, a minisztertanács egy kiáltványszerű előterjesztést készít, a mely Kossuth jóváhagyó záradékával, háromszor egymásután jelenik meg a hivatalos lap élén. Az előterjesztés ilyeténképen hangzik:

A miniszteri tanács előterjesztése a kormányzóhoz.

Az országot idegen hadsereg beavatkozásának veszélye fenyegeti. A muszka katonaság egy csoportja azóta talán már át is lépte a magyar föld határait.

Mi nem hisszük, hogy Európának alkotmányos kormányai a zsarnok hatalom e példátlan vakmerőségét tétlenül elnézzék.

Mi nem hisszük, hogy ha a kormányok ezt elnéznék is tétlenül, Európa szabad népei a nemzetek örök jogának e halálos megsértésére harczra ne keljenek.

Mi nem hisszük, hogy volna Európában szabad kormány és szabad nép, melynek mind jogérzetével, mind érdekeivel ellentétben nem állana elnyomása egy nemzetnek, amely egykor a kereszténységnek bástyája volt a keleti bálványimádás ellen, s jelenleg előharczosa a szabadságnak, a sötétség és szolgaság ellen; egy nemzetnek, mely idegen segély és szomszéd népjogok sérelme nélkül képes volt jogszerü önállóságra és függetlenségre emelkedni Európa szabad nemzeteinek sorában.

Mi nem hisszük soha, hogy a népek elhagyjanak egy népet, s hogy isten veszni engedje a szabadság és emberiség örök elveinek dicsőséges diadalát.

Mi megvárjuk az Európa, sőt az egész művelt világ által megállapított nemzeti jogok sértetlenségének nevében, hogy Európa népei teljesíteni fogják kötelességöket.

Azonközben a magyar nemzet is fogja teljesíteni kötelességét, hogy saját függetlenségét megvédvén, ereje legyen Európa minden népei veszélyeztetett szabadságában is közremunkálni.

Isten, az igazságos és mindenható, megáldotta eddig fegyvereinket, a szent szabadság fegyvereit az osztrák hadsereg legyőzésében. A muszka hadsegedelem honvédeink lángpallosa elől gyalázatosan futamlott ki hazánk földéről. Folytassuk tehát a harczot bátran ; seregeink megszokták a győzelmet ; Európa népei ébredeznek fegyverrel kezökben ; isten pedig kisértetbe ejti bár a szent ügyet, de áldása még sem hagyta el azt soha. Megnyugtató ugyan annak a tudása, hogy a nemzet sorsa felett egy hatalmas hadsereg áll őrt, melynek mind számát, mind lelkesedését, mind vitézségét tekintve, az igazságos diadal kivívásán egy pillanatig sem kételkedhetünk, kivált miután néhány rövid hét lefolyása alatt még egyszer annyival fog szaporíttatni.

De kell, hogy hadainkon kivül az összes nemzet részt vegyen a harczban. Veszélyben van hazánk, nemzetiségünk, vallásunk, szabadságunk, életünk; — *mindezt megmenteni hirdettessék keresztes háboru országszerte!*

A muszka jogtipró beavatkozás által mindenkinek mindene veszélyben van.

A muszka szabadságunkat fogja elragadni, mert a muszka csak rabot és szolgát ismer.

A muszka hazánkat fogja gyarmattá alacsonyítani, mert a muszka nem tűr maga körül önálló, s tőle nem függő birodalmat.

A muszka nemzetiségünket fogja kiölni : a magyarét, a németét, az oláhét, a ráczét, a tótét egyaránt, mert gyülöli mindazt, mi nem muszka, s testvérjének, a lengyelnek ásott sírjába minden más nemzetiséget is legkegyetlenebb szívvel eltemetend.

A muszka vallásunkat fogja eltiltani, mint Lengyelországban a katholiczizmust üldözi, Leiflandban, Esthlandban a protestánsokat kínozza, az ó-hitüekre saját formáit és patriarcháját erőlteti, az izraelitákat pedig rémületes szenvedésekkel sanyargatja. És vele mint sötét borulat a vadság és műveletlenség hosszu uralkodása közeledik.

Nincs e szerint sem jog, sem érdek, nincs vallás, nincs nemzetiség e hazában, melyre a muszka beavatkozás által védelem helyett eltiprás és végveszély ne várakoznék.

Tehát minden vallás, minden nemzetiség, a szabadság és függetlenség mind egyesülni fog, mindennek egyesülnie kell, az országos keresztes háboruban részt venni. Hadseregünkhöz így milliók csatlakoznak. Egyesek elvesznek, de a nemzet megél, s megáll. És megmenti erejével s példájával Európát magát.

E keresztes háboruja a szabadságnak Felső-Magyarországra nézve, véleményünk szerint, azonnal kimondandó, hogy ha a fölkelés órája üt, az országos háborura a nép készen találtassék.

Szükségesnek tartjuk különösen :

1) Hogy a muszka beavatkozás ellen, Európa színe előtt, a nemzet nevében ünnepélyes óvás tétessék.

2) Hogy a nép felhívások által az általános fölkelésre buzdíttassék.

3) Hogy folyó hónap 27-étől kezdve három héten keresztül minden ünnepnapon és csütörtökön az egyházakban mise tartassék és könyörgések s egyházi beszédek mondassanak, elhárítása végett azon irtózatos veszedelemnek, mely az európai népek szabadságát, különösen a magyar nemzet legdrágább kincsét fenyegeti.

4) Hogy minden polgárra f. évi junius 6-ikára a bőjtölés kötelezőleg kimondassék.

5) Hogy a 3-ik pontban meghatározott napokon napjában kétszer minden templomban minden harangok meghuzassanak.



Kozákok. — (Egykoru vázlat után.)

6) Hogy annak idejében a püspöki-kar és papság, papi öltözetben a felkelő néppel együtt jelenjen meg, s a népet az emberi nem szabadságáért halálszenvedett megváltó nevében hősi harczra buzdítsa.

7) Hogy intézkedés történjék, miképen a határszéleken a beavatkozó muszkasereg elől minden élelmiszerek és szükségletek egész mérföldekre elszállittassanak, az álladalom tökéletes kárpótlást igérvén azoknak, kiknek ez által kár okoztatik.

Mindennek végrehajtásával a közoktatási, s a polgáriakra nézve illetőleg a belügyminiszter bizatnék meg.

E hallatlan zsarnoki, jogellenes beütés ily rendkivüli módokra kényszeriti a kormányt, azon kormányt, mely a nemzet által megállapított népfönség elvét, a nemzeti jogok szentségét és a magyar nép becsületét minden áron épségben akarja megőrízni.

S a miniszteri tanács óhajtja önnek megegyezését és nevét itt is szemlélni és szemléltetni, miután a nemzet megszokta annak sikeres vezérlete és elővilágitása mellett vívni és kivívni a szabadság diadalát.

Debreczen, máj. 18. 1849.

Szemere Bertalan, miniszterelnök. *Gróf Batthiány Kázmér,* külügyminiszter. *Horváth Mihály,* vallás- és közoktatásügyi m.
Duschek Ferencz, pénzügyminiszter. *Csányi László,* közlekedési miniszter. *Vukovich Sebő,* igazságügyminiszter.

A minisztertanács föntírt előterjesztését az igazságos isten segedelmébe vetett bizalommal, sikerének teljes reményében, helyeslem, jóváhagyom és megerősítem, annak végrehajtásával a belügyi, vallás- s közoktatásügyi miniszterek azon meggyőződésem kijelentésével bizatván meg, hogy a nemzet e rendelet felhívásának vallásos ihletséggel fog megfelelni és leszen országos lételünknek s vallási és polgári szabadságunknak dönthetlen oszlopa, mert istennek, a vallásnak, s a hazaszeretetnek paizsa alatt lelkesült nemzet győzhetetlen.

Kelt Debreczenben, máj. 18. 1849.

Kossuth Lajos,
kormányzó.
Szemere Bertalan,
belügyminiszter.

Tehát ünnepi *óvás* a népjog szándékolt megtiprása ellen; aztán *ima és országos böjt,* hogy az Isten távoztassa el tőlünk a fenyegető veszedelmet; s ha csakugyan betörne az orosz: *kereszteshábori!*

Az óvás, minden eshetőségre készen, még aznap közzététetik. Így szól:

Ünnepélyes óvás.

A magyar nemzet országos életének velejében megtámadtatva, az igazságos isten segedelmével lehódította a pártütést, melyet törvény és alkotmány ellen, maga a hítszegő uralkodóház a legirtózatosabb ármány és erőszak által felbujtogatott.

És az ország határszéleig visszakergette a nemzet szabadságának és önállásának meggyilkolására törő ausztriai hadseregeket. És az egész nemzetnek egyhangu lelkesedésével, közmegegyezésével, elidegeníthetlen nemzetjogánál, az önfentartás

szent kötelességénél fogva kimondotta örökre való számüzetését a Habsburg-Lotharingi háznak, amely magát a legirtózatosabb bűnökkel és hitszegésekkel megfertőztette.

Soha nemzet igazságosabb harczot nem vívott. Soha uralkodóház igazságosabban nem bünhődött.

Soha nemzet méltóbb várakozással nem remélheté, hogy közmegállapodással alakított nemzeti kormányainak a béke és a nyugalom ölén azon sebek gyógyítására lehetend fordítani gondjait, mikkel a trónvesztett zsarnok e nemzet keblét elárasztotta.

És ime, minden hadüzenet nélkül orosz fegyveres tömegek mutatkoznak a szomszéd Galiczia és Krakkó területén, Magyarországot az istentelen Habsburgház fölhivására betöréssel fenyegetők.

Minden készület, minden tudósítás arra mutat, hogy e szintoly zsarnok, mint saját bűnei miatt erőtlen Habsburg-lothringi ház, az orosz hatalommal való szövetkezés által igyekszik a sokat szenvedett magyar nemzet sírján felemelni ujra zsarnok hatalmának trónusát.

A magyar nemzet el van határozva e megtámadásnak is ellenállni. El van határozva inkább utolsó emberig elvérzeni, mintsem hogy gyilkosát urának valamikor elfogadja.

De midőn e komoly és rendíthetlen határozatában ájtatos reménynyel hiszi igazságos fegyvereinek győzelmét, egyszersmind az engesztelhetlen elkeseredés érzetével kiált fel Isten s a művelt világ népei előtt és ünnepélyes óvást teszen az orosz hatalmasság igazságtalan avatkozása ellen, mely egy hitszegő zsarnok kedvéért minden emberi- és közjogot szentségtelen lábbal készül tiporni.

Teszi ezen óvást a kényszerített önvédelem kétségbevonhatlan kötelességének érzetében.

Teszi azon köznépjog nevében, mely az álladalmak kölcsönös viszonyainak fölszentelt alapját képezi.

Teszi azon szerződések, nyilatkozatok és óvások nyomán, melyek a nemzet életét a bitorlás túlhatalmaskodásai ellen minden más népek jogérzetének közös oltalma alá helyezik.

Teszi a szabadság, az európai egyensuly és a civilizáció nevében.

Teszi az emberiség s azon ártatlan vér nevében, mely ily háborúban kiontva, bosszuért kiáltand fel az igazságos Istenhez.

A magyar nemzet biztosan számit reá, hogy ezen óvásra minden jogtisztelő és szabadságszerető nép meleg rokonszenvvel felelend.

De bár az egész világ által elhagyatnék is, határozott öntudattal jelenti ki Isten és a világ előtt, hogy a zsarnok erőszaknak meghajolni nem fog, hanem önvédelmének igazságos harczát utolsó csepp vérig megvívandja.

Isten s a művelt világ legyen biró közöttünk és zsarnok megtámadóink között!

Kelt Debreczenben, május 18. 1849.

A magyar nemzet nevében:

Kossuth Lajos
kormányzó.

Gr. Batthyány Kázmér
külügyminiszter.

Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter a *könyörgés* és a *bőjt* tárgyában rendelkezik. Főbb intézkedései ezek:

1) Minden vallásfelekezetbeli lelkész legszigorubb kötelességének tartsa f. hó (május) 27-étől számítandó három héten át minden vasárnap, ezeken felől pedig az első és második hét csütörtökén, mindössze tehát ötször a néphez a szabadságharcz ernyedetlen folytatására, s midőn az majd az illető hatóságoktól kihirdettetik, a népfelkelésre, s minden egyébb áldozatkészségre lelkesítő beszédet tartani.

2) A római és görög-egyesült katholikus lelkészek, különösen a fentebb meghatározott idő alatt, minden ünnep- és vasárnap, s azon két csütörtökön is, melyen az egyházi beszéd tartandó leszen, *egyházi menetet* (processiót) tartsanak; könyörögvén ezalatt Isten szent felségéhez, igazságos fegyvereink győzelméért, ellenségeink megszégyenítéseért, a nép vallási és polgári szabadságának fentartásáért, s azért, hogy a népnek erőt, buzgalmat, kitűrést és áldozatkészséget adjon szabadságát megvédeni.

3) Jövő junius hó 6-ikára eső szerdára országos nemzeti bőjt hirdettetik, a mit minden felekezetbeli lelkész híveinek tudtára adni kötelességének ismerje, intvén őket annak szigoru megtartására, hogy Isten hatalmas segedelmét szent ügyünk gyámolítására ez által is kiérdemeljük.

4) Az elmondandó imádság az istentisztelet alkalmával mindennap, a katholikusoknál különösen a mise és vecsernye után az oltári szentségnek is kitételével, áhitatos, érthető és buzdító hangon olvastassék fel a nép előtt.

5) Ezen könyörgés befejeztével azonnal és azon nap még egyszer huzassanak meg a templomok összes harangjai, hogy azok megható zengetésének árjait küldjék fel a hívek áhitatos keblök utófohászait a népek Istenéhez, áldást kérve igazságos fegyvereinkre.

6) A fölkelés esetében pedig magok az egyháznak főpásztorai és papjai ünnepi öltözeteikben álljanak a nép élére, s a vallás mindenható szózatával buzdítsák a népet a vallási és polgári szabadságnak megoltalmazására, hogy a béke napjai, isten dicsőségére minél hamarább bekövetkezzenek.

Utasításához egyúttal mellékeli az elmondandó *könyörgést* is. A felemelő szép imádság, e zord idők kegyeletes hagyatéka, ekképen szól:

Könyörgés.

Isten, népek hatalmas istene!

Hozzád emeltük szavunkat, midőn az áruló fejedelmi-ház először küldé be országunk földére pusztitó seregeit, hogy feldulván a jogot és a szabadságot, kiirtsanak közülünk minden emberi jót, minden isteni igazat és szentet. És te bennünket meghallgattál, adván ifjaink és férfiaink karjába, s keblébe lelkesedést és erőt, míglen megverték és kiűzték hazánkból a szívtelen, a hitszegő király öldöklő, pusztító hadait.

Most ujra szined elé járulunk igazságnak nagy Istene, s gyermeki bizalommal kérjük le népünkre, országunkra mindenható segélyedet. Megujulni készülnek rajtunk a kisértet keserü órái. Alig volt a föld népe szabadulófélben a hitszegő királyi-ház zsoldosaitól, alig űzte ki azokat hatalmad által támogatott seregünk az ország határai felé, már ujabb ellenség: a muszka fenyeget bennünket, kit az áruló fejedelmi család akar behozni leigázásunkra.

Istenünk, fölséges nagy Isten, hallgasd meg könyörgésünket!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, mely butaságot, babonát terjeszteni, s minden felvilágosodást és műveltséget, melynek fáklyavilágát szent fiad, a mi Megváltónk gyujtotta meg az emberek között, kiirtani és örökre eloltani törekedik. Isten, értelemnek és világosságnak Istene, segíts meg bennünket!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, hogy feldulja szentegyházaidat, lerontsa oltáraidat, melyeket hívő népek emeltek tiszteletedre, s hogy dühös vallási türelmetlenséggel támadjon meg és irtson ki mindent, mi a vallásban és hitben az ő rabszolgaságra vezető intézkedéseinek és parancsainak nem hajt fejet. Isten, az igaz hit és boldogító keresztyén vallás alapitója segitsd meg harczában nemzetünket, mely egyházad és oltáraid fentartásáért küzd!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, s hozni az ember számára, kit szabaddá teremtettél, rablánczokat, s hozni ujra szolgaságot a réginél százszorta elviselhetlenebbet. Isten, szabadság erős Istene, legyen áldásod szabadságért villogó fegyvereink felett!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, hogy letiporja a méltóságokat és jogokat, melyek a népet megilletik; hogy kiirtsa közülünk a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, az emberi-nem tökéletesedésének feltételeit, s ismét lealacsonyítsa a nép legnagyobb részét, hogy egy kis rész korlátlanul uralkodhassék fölötte. Isten, ki szeretetedet legszebb áldásául adtad a népnek: a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget, gyámolitsd gonosz ellenségeink ellen fegyvereinket!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, melynek dézsma kell és robot, s a lealacsonyitó jobbágyság minden egyébb jogtalan szolgálatai százszorta nagyobb mértékben, mint az volt a Habsburg-ház fejedelmei alatt. Isten, ki szent felségedben nem kivánod az emberi arcz véres verejtékének gyümölcsét, hanem jóságodban minden adományodért egy hálafohászszal megelégedsz, ne engedd rablók és martalóczok zsákmányává lenni népedet!

Vad ellenség készül megrohanni bennünket, melynek gonosz törekvése nemcsak honn tenni bennünket boldogtalanokká, elszakitani sziveinket oltárainkról,

megfertőztetni nőinket, megszeplősiteni leányainkat, leölni tisztes öregeinket, felmészárolni szeretett kisdedeinket, elrabolni minden vagyonunkat, — hanem czélja e vad ellenségnek, rablólánczra fűzve magával ragadni e hon népéből minél többet, hogy elvigye magával a rabság legkínosabbikába, hol nyögéseire hasogató korbácsütések, panaszaira rablánczainak sulyosbitása a felelet.

Isten, ki a jóságnak és igazságnak Istene vagy, ki a jókat kegyelmeiddel tetézvén, a bűnösöknek is kész vagy megbocsátani, ha hozzád folyamodnak, hallgasd meg fohászunkat, hallgasd meg könyörgésünket! Mentsd meg hazánkat e vad ellenségtől, áldd meg, mint eddig megáldád fegyvereinket győzelemmel, hogy így messze űzvén őket hazánk határaitól, a szelid béke boldogító kebelén áldjuk és magasztaljuk szent nevedet!

Hallgass meg Atyánk, mindenható Istenünk, a te szent Fiad, a mi urunk Jézus Krisztus által! Amen.

A belügyminiszter pedig *a keresztesháború* szervezését indítja meg. Utbaigazító köriratában, melyet a fölvidék kormánybiztosaihoz intéz, a többi közt, ekkép rendelkezik:

a) Önök tüstént intézkednek, hogy nemcsak minden hivatalnok, minden pap, de minden igaz hazafi az apróra felosztott kerületek egyikébe siet, s a népet buzdítja, tüzeli, rendezi azon hitnek alapján, hogy roppant a veszély, amely fenyeget; de a mely népet egy akarat, egy érzelem lelkesít: azt leigázni istenen kivül nem adatott e földön.

b) Önök elrendelik, hogy a nemzetőrök mindenütt gyakoroltassanak, s az általános népfelkelésben magkőül szolgáljanak.

c) Önök az általános népfelkelés vezéreinek és intézőinek neveztetvén ki, alrendezőket és alvezéreket választanak.

d) Önök állandó és folytonos összeköttetésbe lépnek egymással és azon pontokkal, ahol az orosz beütésnek veszélye fenyeget. A halmokon és hegyeken riadófákat állitanak, hogy éjjel tűzoszlop, nappal veres zászlók által, vagy másképen, a nép gyorsan összehívható legyen.

e) Önök a beütés vidékén, ha ez megtörténik, minden hidat elrombolnak, minden szorost eltorlaszolnak, minden kutat behánynak; s általánvéve, ha szükséges, mérföldekre terjedőleg lehetetlenné teszik, hogy a zsarnok ellenség marhát, fuvart, élelmet kapjon, — az álladalom kárpótlást igérvén azoknak, akiknek ez által kár okoztatik....

A minisztertanács szózatos előterjesztése, kapcsolatosan a tett intézkedésekkel, riasztó hatásu. Csakugyan, mintha száz meg száz vészharang kondult volna meg egyszerre.

Budavár megvételének híre némileg feledteté ugyan a közeledő veszedelmet, de egy-két nap mulva oszladozni kezd a diadalmámor, s las-

sanként elkomorul minden arcz. S az istenháza csakhamar megtelik ájtatos hivőkkel, a toronytetőkről buzdítólag int a szent háboru jelvénye: a *keresztes zászló*.

A hit malasztja fölemeli a gyengéket, erőt önt a csüggedők szivébe; s istenbe vetett bizalommal megkezdődik a fegyverkezés az élet-halál-harczra. És a kicsiny magyar föld, mint a regebeli aranymező, a honvédelem ezerféle uj eszközét tárja fel megint.

Több mint bizonyos, hogy az orosz, ha csakugyan megtörténik a betörés, Galicziából fog előnyomulni. De volt közelebb eső baj is: két-három hét óta, *Vogel* tábornok parancsnoksága alatt, mintegy tizezer főnyi osztrák sereg csatangolt a felvidéken.

Kossuth tehát, hogy a felvidék ne maradjon védtelenül, egy uj hadtestnek a szervezéséhez fog. Sok bajjal jár az összeállítás, de ápril közepe felé Kassán már együtt táboroz nyolcz-tizezer fegyverbíró ember. Csak alkalmatos vezér kell a részükre. Kossuth, az ujonnan alakuló hadtest parancsnokságával Dembinszki altábornagyot kinálja meg. A lengyel szabadsághős, akinek még fáj a tiszafüredi sértő bánásmód, eleintén huzódozik, de a képviselőház több tagjának a kérelmére, végre mégis elfogadja az ajánlatot; elfogadja azzal a kikötéssel, hogy egészen önállólag fog működni.

Kossuth, csakhogy kiengesztelje a duzzogó öreget, ebbe is beleegyezik. Pedig hát Dembinszkit nem a mi ügyünk, de a saját szerencsétlen hazájának a sorsa teszi engedékenynyé. Azt gondolja, itt az idő, midőn Lengyelország fölszabadításán segélyünkkel közremunkálhat.

— Jól van, működjék önállólag, — szól Kossuth, midőn Dembinszki nála tiszteleg. — De figyelmeztetem, hogy Vogel már Eperjesen áll, egyik dandárosa pedig: Benedek tábornok Igló felé nyomul. Altábornagy úr, ön tehát látja, hogy nagy föladat hárul önre, ha az országot mind e támadások ellen fedezni akarja.

— Megteszem, — válaszolja szokott élénkségével Dembinszki, — sőt még tovább megyek. Az a tervem, hogy betörök Galicziába, s nevem népszerüségére támaszkodva, fegyverre szólítom honfitársaimat. Ez által gátat emelünk az orosz invázió elé. Hogy azonban tervemet keresztülvihessem, pénzre van szükségem.

— S mennyi volna ez az összeg? — kérdezi a csodálkozó Kossuth.

— Legalább tizenkét millió forint. De ez csak kölcsön, előleg. Mihelyt lábamat megvetem Galicziában, azonnal országgyűlést hívok

össze, amely a tizenkét milliót elismervén, átveszi a lengyel nemzet költségvetésébe.

Kossuth pillanatig elgondolkozik, s baljával végig simítja homlokát.

— Mindez pompás dolog. Én a tizenkét milliót megadhatom, csakhogy önnek magyar bankjegyekkel kellene beérnie. Hiszi ön, hogy ezzel tehet valamit?

— Nekem másféle pénz nem is kell, hadműveleteim majd megadják annak az értékét.

— Akkor lesz pénz, amennyit kiván. Csak egy kis türelemre kérem, mig a bankjegysajtókat megszaporíthatjuk.

Az orosz betörés ilynemü föltartóztatása az első perczben tetszik Kossuthnak is. De amint eszmélkedni kezd a dolog felől, csakhamar belátja, hogy az kivihetetlen; dőre kaland, amely bizonyára óriási kudarczczal végződnék.

S mikor Dembinszki ápril 25-ikén hadtestéhez távozik, Kossuth a kért tizenkétmillió helyett csak *nyolczvanezer* forintot ad neki, aztán búcsúzóul mosolyogva igy szól hozzá:

— Tehát várom az altábornagy ur jelentését Lembergből, vagy Krakkóból.

De maga Bem tábornok sem helyesli a kalandos tervet. Meg is irja ezt leplezetlenül Dembinszkinek.

„A kormányzó, — ugymond, — azzal a kérdéssel tisztelt meg: nem volna-e előnyös betörni Bukovinába? Én azt válaszoltam neki, hogy miután azt, legalább ez idő szerint nem vihetnők keresztül a megfelelő erővel, ez a betörés Galicziára nézve a legnagyobb szerencsétlenség volna. Az osztrák kormány ürügyül használná, hogy a szerencsétlen lengyel földbirtokos-osztály a felbujtogatott parasztság által lemészároltassék. Én azt hiszem, hogy az ilyféle betörés előtt, előbb Magyarország ügyeit kell elintéznünk."

Már ez is leverőleg hat Dembinszki ingerlékeny kedélyére. Amidőn pedig arról értesül, hogy a központ utasításaihoz kell alkalmazkodnia, megint elönti a méreg.

. . . „Jól tudja a kormányzó úr, — írja Kossuthnak Bártfáról junius 24-ikén, — mennyit kellett már türnöm azon két urtól (t. i. Görgeitől és Klapkától), akik jelenleg a hadügyet vezetik. Azt sem tehetem, hogy rossz haditervük szerint munkálkodjam, amely bizonyára az ország veszedelmét fogja okozni. S még emellett más vezérekkel is összeköttetésbe lépjek?! Nem, ezt nem fogadhatom el."

És zsörtölődő haraggal ujolag lemond. Hadtestének a parancsnokságát előbb Wisóczky, majd Dessewffy Arisztid veszi át.

Ugyanez időtájt szerveztetik Mármaros, Bereg, Ugocsa, Szatmár megyék nemzetőrségeiből a Kazinczy-féle mozgó hadoszlop is, amely azonban az éjszaki seregnek kiegészítő része.

Vogel tábornok (alvezérei: Barco, Ludwig, Benedek) látván, hogy a felvidéken egyre több a honvéd, csakhamar elpárolog, s nagy kerülővel a fősereghez csatlakozik.

A tett intézkedésekkel azonban még nincs elhárítva a fenyegető veszedelem. Hisz ez a tiz-tizenötezer főnyi ujonczhad a szorosok gondosabb őrizetére is kevés. Aztán többi csapatainknál is nagy a fogyaték: a tizenhárom hónap óta zajló rettenetes küzdelem ugyszólván megtizedelte őket. Ezt is pótolni kell. Kossuth tehát a végső eszközhez folyamodik és elrendeli az országgyűlés által megszavazott ötvenezer ujoncz gyors bevonását. Hátha akad még a tenyérnyi magyar földön épkézláb ember, aki nem katona. Vajjon akad-e? Szinte képzelhetlen.

„Fontolja meg mindenki, — irja Kossuth a hadügyminiszterhez intézett rendeletében, — hogy a nemzet életének harczát mindenesetre győzelmesen kell bevégezni. Ha a megrendelt ujonczozás és a tavalyi hátralék kiállítása 14 nap alatt befejeztetik: nyugodtan nézhet a nemzet úgy a jelenbe, mint a jövendőbe. S ha a despotizmus minden kigyói összeesküdnének is ellenünk, majd őrködik felettünk a szintoly nagy, mint vitéz hadsereg, s mi békében folytathatandjuk a nemzetboldogitás munkáját. De ha késik az ujonczozás: bizony még sok, bár mulékony baj és szenvedés szállhat reánk. S ennek csak magunk leszünk az okai. A menekülésnek, az üdvösségnek csak egy útja vagyon. Erőt feszíteni azon három szóért, melyet a kormány az ujon verendő magyar pénzek feliratául választott: *Istenért! Hazáért! Szabadságért!* — Ujonczokat! Ujonczokat!...“

S országszerte ismét zeng a toborzó. Nem igen válogatnak immár, aki félig-meddig arravaló: fölesketik. A gyöngébb szervezetü, mint a vas a lángok közt, majd megerősödik a csatatűzben. S alig három hét alatt, igazán csodadolog, együtt van az ötvenezer ujoncz, amelyből huszezer a működő sereg fogyatékának a pótlására fordíttatik, a megmaradó harminczezer pedig két *tartalék-hadosztály* keretéül szolgál.

A Tisza-vonal födözése szintén rendkivül fontos. Itt a nép ezreiből akar Kossuth egy áttörhetlen élő gátat emelni. Lángoló szózatot intéz tehát a Tiszavidék népéhez, hogy keljen fel a veszélyeztetett haza védelmére. S

a nép, ez a hű, lelkes magyar nép, egyenesre pántolt kaszáival, mint a haragos felhő, csakhamar megmozdul. A Kunság népe Szent-Ágotánál gyülekezik; egy másik tábor Püspökin tanyáz, a harmadik népfölkelő csapat pedig Abony vidékén kezd összeverődni.

Harczbíró emberünk csak lett volna, de a fölszerelés hiányzott. Kezdetleges gyáraink nem győzték a temérdek munkát, a világtól pedig, akár csak a tenger szigetlakói, el voltunk zárva. A bécsi kormány éberen ügyelt, hogy a külfölddel valahogy ne érintkezhessünk.

S főkép ennek az elszigetelésnek tulajdonítható, hogy a külföld, mely sokáig tájékozatlan volt harczunk jellegéről, érdeme szerint nem karolhatta fel ügyünket.

Kossuth tehát, hogy ez a fojtogató szuronyöv keresztülszakíttassék, ujesztendő után maga fog külképviseletünk rendezéséhez. Több felé megbizottakat küld. Ily követünk volt *Párisban:* gr. Teleki László, *Londonban:* Szalay László, majd Pulszky Ferencz, *Turinban:* Splényi Lajos, *Berlinben:* Winkler János, *Konstantinápolyban:* gr. Andrássy Gyula, *Velenczében:* Bratisch János.

A lánglelkü gr. Teleki Lászlóé az érdem, hogy a világsajtó ugy nyár felé végre mégis foglalkozni kezd szabadságharczunkkal. De csakis a sajtó. Az államhatalom zárkózott marad; zárkózott még akkor is, mikor nem támogatásunkról, de jogszerü függetlenségünk elismeréséről lett volna szó.

Az orosz betörés hírére azonban fölrezzen hideg közönyéből úgy a franczia, mint az angol törvényhozó-testület. Hiszen itt egy nagy háboru készül, amelynek súlyos következményei lehetnek az európai békére!

A franczia nemzetgyűlés az első, a hol szóba kerül ügyünk. *Flocon* képviselő, a köztársasági-párt egyik lelkes vezérszónoka a május 12-iki ülésen a következő kérdést intézi a kormányhoz:

— Polgár-képviselők! Az utolsóelőtti ülésen engedelmet kértem önöktől, hogy interpellácziót intézhessek a külügyminiszter urhoz azon eseményekre vonatkozólag, amelyek e pillanatban Magyarországon történnek. A lehetőségig rövid leszek. Kérem a külügyminiszter urat, méltóztassék fölvilágosítani minket: minő része van a franczia kormánynak és diplomácziájának a magyarországi események alakulásában, s mi a szándéka a jövőre nézvést; szóval mit csinált eddig, s mit fog tenni ezután? Az ügy, azt hiszem elég fontos, hogy válasz nélkül ne hagyassék.

Az interpellláczióra *Drouyn de Lhuys* külügyminiszter azonnal válaszol, még pedig ilyeténképen:

— A franczia kormány, — ugymond, — mihelyt értésére jutott, hogy az orosz fegyveresen akar Magyarország küzdelmébe avatkozni, azonnal fölfogta a dolog horderejét. Mi Pétervárott, Berlinben és Londonban tüstént kijelentettük, hogy a czélbavett lépés nem maradhat szó nélkül, s fölébreszté egész gondoskodásunkat. Most arra kell törekednünk, hogy a baj, mely a legnagyobb zavarokba sodorhatja nemcsak Keletet, de az egész Európát, diplomácziai úton orvosoltassék. S ez irányban a kormány minden lehetőt megtett, amit egy előrelátó kormány köteles tenni. Arra a kérdésre, hogy mit szándékozik a franczia kormány a jövőben csinálni, már válaszoltam. Az eddigi uton halad, s ha a diplomácziai eszközök nem lennének elegendők, más rendszabályokhoz fog nyúlni.

A többség megelégedéssel fogadta a külügyminiszter válaszát, amelynek nem kisebb az értelme, mint az, hogy a kormány, ha szükséges, a háborutól sem fog visszariadni.

Igy értelmezé maga Teleki gróf is, s másnap ezt a köszönő levelet intézte Drouyn de Lhuys külügyminiszterhez:

Páris, 1849. május 13-án.

Miniszter ur!

Hallottam azokat a nemes szavakat, amiket Ön a Magyarországot fenyegető orosz beavatkozás ügyében a nemzetgyűlésen mondott. Kötelességemnek tartom, hogy Önnek ezért mielőbb kifejezzem a hálámat.

A távolság, ama nem eléggé ismert és sokszor hibásan méltányolt események szinhelyétől, nem gátolta Önt abban, hogy az ügy megfontolására a legkomolyabb gondot fordítsa. Az orosz beavatkozás az Ön részéről oly ellenzéssel fog találkozni, aminőt Magyarország és Európa várt Öntől.

Ime tehát a franczia rokonszenv hagyományai Magyarország iránt még sem merültek a feledés homályába. Fogadja ezért Ön hálámat.

A multban hazám, mielőtt még a Habsburg-családdal szövetkezett, királyaink legdicsőbbikét: a Nagynak nevezett I. Anjou Lajost Francziaország uralkodóinak nemzetségéből nyerte. És a köztársasági kormány ma is hozzá akar járulni jövendőnk biztosításához, midőn megakadályozza, hogy idegen erő és idegen eszköz ne forditassék az elnyomásunkra.

Ha az idegen eszköz sikerhez jut, ez a siker igen veszedelmessé lesz Európának nemcsak a szabadságára és békéjére, hanem a czivilizácziójára is. Ön ezt megértette. És én megujitom köszönetemet.

Fogadja miniszter úr legigazabb tiszteletem kifejezését.

Gr. Teleki László,
orsz. képviselő, s Magyarország követe.

Május 21-ikén, mikor a beavatkozásra vonatkozó orosz jegyzék köztudomásu lesz, harczunk megint szóba kerül a nemzetgyűlésen. Ezuttal *Sarrans* képviselő, a római ügy kapcsán veti fel:

— Még egy kérdés van, — ugymond Sarrans, — amelyre fölhívom az Önök figyelmét. Az orosz beavatkozás. Már rég óta beszélnek Oroszország nagyravágyó törekvéseiről. Ámde, ez a nagyravágyás még sohasem nyilatkozott világosabban, s annak veszélyessége sohasem hivta fel sürgősebben a nemzetgyűlés figyelmét, mint mostan. A miniszter úr azt mondta egy hét előtt, hogy diplomácziai uton működik a veszély elháritásán, s ha ez nem sikerül: czélravezetőbb és hatékonyabb eszközökhöz fog nyúlni. De mikor? Hiszen az orosz seregek, hír szerint, már átlépték a magyar határt. A szabadságnak minden mozgalmára, minden óhajtására anarchiát kiáltanak az éjszaki udvarok. Ha Olaszország vissza akarja szerezni függetlenségét, — ez anarchia; ha Lengyelország visszaköveteli szabadságát, — ez anarchia; ha a frankfurti diéta védeni akarja Németország egységét: ez is anarchia. Mindenütt anarchia. E szerint tehát a fél Európa anarchikus, s az éjszaki czivilizáczió ezen anarchia legyőzésére működteti szuronyait. Mi a teendője a kormánynak? Talán visszatérni XV. Lajos hagyományos szövetségeseihez? Igen, de a mi természetes szövetségeseink a szabad népek. Szövetkezzenek tehát önök ezekkel, mert csak nem élhetünk elszigetelve. Napoleon 1809-ben azt mondta, hogy az esetben, ha Oroszországnak megengedtetik az Európa elleni háború: vérpatakoknak kell folyni, hogy a czivilizáczió a barbárságtól megmentessék. Ugy látszik, hogy ez a jövendölés most beteljesedni készül. Szabad-e nekünk nyugton maradni ily fenyegető veszedelem közeledésekor? Polgár-képviselők! A legfontosabb események vannak készülőben. S ha önök nem teszik a kormány kötelességévé, hogy számoljon ezen ügyre vonatkozó politikájáról: úgy megérdemlik önök Francziaország átkát.

A külügyminiszter, Drouyn de Lhuys rögtön felállott, hogy a nagyhatásu beszédnek legalább a fulánkos élét megtompitsa.

— Az orosz kérdés, — igy szólott a többi közt, — néhány nap előtt némileg már érintetett. Megmondottam akkor, hogy Oroszország viselkedése fölkelté teljes gondoskodásunkat, s fontolóra vettük azokat az esetlegességeket és következményeket, amelyek a beavatkozásból származhatnak. Azt is mondottam, hogy Francziaország megtette a maga észrevételeit úgy Pétervárott, mint Bécsben, Londonban és Berlinben. Az ügy jelenlegi állásáában nincs mit hozzátennem ahhoz, amit már

említettem. Az érdemes szónok azt mondja, hogy immár nem lehet szó egyezkedésről, keményebb rendszabályokhoz szükséges nyúlni. Felkérem



Petőfi halála. — (Madarász Viktor festménye.)

tehát önt, méltóztassék megmondani: minőkhöz? Tegyen ez iránt inditványt. Ami a kormányt illeti, már mondottam, mit tett . . .

— Mit tehát? Semmit! — hangzott innen is, onnan is a gunyolódó közbekiáltás.

— Követte a diplomácziai utat, — folytatá a zaj lecsillapultával a miniszter — megtette észrevételeit. Más módot ez idő szerint nem tud. Ha önök mást: háborút akarnak, meg kell tenni az erre vonatkozó inditványt, s átvenni annak a felelősségét.

Erre rendkivül heves vita indult meg. Közel négy óráig tartó szóharcz után, amelyben Ledru-Rollin, Cremieux, Thiers, Barrot, Molé stb. vettek részt, a nemzetgyűlés túlnyomó nagy többsége *Cavaignac* volt miniszterelnöknek a következő indítványát fogadta el:

„A nemzetgyűlés felhivja a kormány komoly figyelmét azokra az eseményekre és hadimozgalmakra, amelyek jelenleg Európában történnek; egyúttal belátván a helyzet veszélyességét úgy a szabadság jövendőjére, mint a köztársaság bel- és külérdekeire: ajánlja a kormánynak, hogy azok védelmére *erélyesebb rendszabályokhoz* nyúljon."

Ámde néhány nap mulva a nemzetgyűlés működése véget ér. S ezzel végeszakad az ügyünk iránti rokonszenvnek is. Az uj törvényhozás már egészen az önző Napoleon Lajos képére formáltatott. S a franczia köztársaság csakhamar az orosz érdekek vontató-kötelére hurkoltatik.

Teleki gróf minden igyekezete kárba vész. Szó sincs többé a kilátásba helyezett *erélyes rendszabályokról.* Sőt, amikor Maugin képviselő a junius 25-iki ülésen az orosz beavatkozás veszélyére hívja fel a Ház figyelmét: *Tocqueville*, az uj külügyminiszter nem is válaszol néki.

Angliában csaknem hasonlókép jártunk, pedig itt a terjeszkedő orosz politika iránt még nagyobb volt az ellenszenv.

Osborne képviselő, ez az ékesszavu államférfi, hazánk odaadó lelkes barátja foglalkozik először behatóan a magyar ügygyel, s az alsóház május 13-iki ülésén a következő interpellácziót intézi a kormányhoz:

— Óhajtanám tudni, van-e tudomása a kormánynak, hogy a független Magyarországba orosz seregek készülnek betörni? Van-e olyanféle szerződés, amely Nagybritanniának kötelességeül teszi, hogy ezt a betörést ellenezze? Szándoka-e a kormánynak közvetitő gyanánt föllépni az osztrák császár és a magyar nép között? Kérek fölvilágositó választ.

Palmerston külügyminiszter, aki háborúnkat az osztrák tájékoztatás ferdítő szemüvegén nézte, röviden így válaszolt:

— Ma vettem a hírt Bécsből, hogy Ausztria-Magyarország elleni háborújához Oroszországtól segedelmet kér, s hogy ez a segély meg is ajánltatott. A második kérdésre az a válaszom, hogy nincs semmiféle olyan szerződésünk, mely Magyarország függetlenségének az elismerésére

vonatkoznék. Ami pedig a harmadik kérdést illeti: az angol kormányhoz semminemü felszólitás sem érkezett a közbenjárásra vonatkozólag.

Erre aztán az angol sajtó is foglalkozni kezd ügyünkkel.

A „*Times*“, a britt közvéleménynek ez a hatalmas szócsöve, egész terjedelmében közli függetlenségi nyilatkozatunkat. „Kétségtelen, — teszi hozzá, — hogy a vitás felek között a Habsburg-ház a szószegő, s mint ilyen elvesztette a magyar koronához való minden jogát.“

Az „*Edinburg Revieu*“ Kossuthot a dicsőités hangján Cromwellhez hasonlítja.

Az „*Examiner*“ kereskedelmi szempontból tárgyalja Magyarország ügyét. „S ezt az áldott szép országot, — jegyzi meg — Ausztria századok óta elzárja a világtól; elzárja csupán azért, hogy mentől jobban kizsákmányolhassa. Valóban felháborító.“

Osborne még tovább megy, s több nagytekintélyü barátja: Dubley-Stuart, Cobden, Hume, Roebuck, Taylor, Thompson stb. támogatásával országszerte népgyüléseket rendez ügyünk felkarolása érdekében.

Leghatalmasabb volt a londoni Tavernben tartott népgyülés (meeting), amelyen több mint harminczezer ember vett részt.

— E gyűlés czélja, — kezdé Osborne, — hogy az összes pártok rosszalása fölkeltessék azon iszonyatos és barbár mód ellen, amelylyel az osztrák kormány és az osztrák sereg Magyarországon háborúskodik.

— Ez a népgyűlés — folytatja Taylor, — az orosz beavatkozást Magyarország ügyeibe igazságtalannak tekinti. A beavatkozás sérti a népjogot, sérti Magyarország elévülhetlen jogait; de egyuttal veszedelem Európa békéjére, szabadságára és jólétére.

— Óhajtjuk, — kiált fel lord Dubley-Stuart, — hogy Anglia mielőbb ismerje el Magyarország függetlenségét. Ezt parancsolja nemcsak az igazság, hanem a két barátságos állam érdeke is.

— Minden igazságszerető népnek, sőt minden embernek kötelessége, — szól befejezőleg Cobden, — óvást emelni oly gyalázatosság ellen, aminő a Magyarország sikjaira rohanó orosz seregek beavatkozása.

A népgyűlés megujuló tetszészaj között, általános helyesléssel a következő inditványt fogadta el:

„A meeting őszinte csodálattal, tisztelettel és rokonszenvvel kiséri a magyar nemzet abbeli nemes elhatározását, hogy őseitől öröklött igaz jogainak és alkotmányos függetlenségének épségben tartására törekszik.“

Az ekként nyilatkozó közhangulat rokonszenvére támaszkodva Osborne képviselő az alsóház julius 21-iki ü...én ujólag felszólal.

— Sokan azt hiszik, — cseng érczes hangja, — hogy Magyarország Ausztriának kiegészítő része, alárendelt tartománya. Ez téves fölfogás. Magyarország törvény és jog szerint önálló és független állam, s mint ilyen mindenkor őre volt a szabadságnak. Egy év előtt, 1848-ban V. Ferdinánd beleegyezett, hogy Magyarországnak uj kormányformája legyen, de 1849-ben hűtlenül megszegte szavát. Ebből származott a viszály. V. Ferdinánd, hogy kibujjon a felelősség alól, lemondott, helyére unokaöcscse: Ferencz József lépett. Ámde az ifju császár törvénytelenül jutott Magyarország koronájához, s csak eszköz a szabadságtipró cselszövők kezében. A magyar mozgalom intézője Kossuth, épp úgy mint egykor Washington, csak a polgári és a vallási szabadságot védi. És a népek e jogos küzdelme ellenében mit csinált az atyainak nevezett osztrák kormány? Bombáztatta Velenczét, Milánót, Prágát, Bécset, Pestet. A magyar mozgalom több mint függetlenségi harcz, ez a mozgalom a népszabadság harcza a zsarnokság ellen! . . .

Végül követeli, hogy a kormány az orosz betörésre vonatkozó összes iratokat tegye a Ház asztalára.

Utána *Milnés* képviselő szólott, majd *Roebuck* és *Hume*; mindahárom ügyünk védelmében.

Palmerston lord, a külügyminiszter, bármennyire kényelmetlen volt is reá nézvést a dolog, nem térhetett ki a szinvallás elől.

— Tartózkodni fogok, — ugymond, — olyasmit mondani, ami által azt a szemrehányást vonhatnám magamra, hogy az eddiginél kisebb barátságot táplálok az osztrák birodalom és az osztrák kormány iránt. Ausztria oly hatalom, amely iránt az angol kormány sok tekintetnél fogva a tisztelet érzelmeit köteles ápolni. Ausztria a legfontosabb európai ügyekben a mi szövetségesünk volt; s ezen összetartás emlékezetének a becsülés érzelmeit kell ébresztenie minden angolban, a ki hű a nemzeti hagyományokhoz. Igaz, hogy Ausztria nem ugyan önhibájából, hanem az ellenállhatlan szükség által kényszerítve, többször meglazitá a köteléket, mely őt Angliához fűzte. De az ilyenféle dolog nem csökkentheti a becsülést, amelylyel a két kormány egymás iránt viseltetik. Egyébiránt magasabb tekintetek is vannak, amelyeknek minden államférfi szemében fontossá kell tenni Ausztria fennállását. Ausztria az európai egyensulynak a legbiztosabb alkotóeleme. Ez a birodalom Európa közepén, állandó korlátozója egyrészt a foglalásoknak, másrészről az inváziónak. A szabadság érdekében fekszik tehát, hogy Ausztria az európai hatalmak közt fenmaradjon. Következéskép mind az ami közvetve, avagy

Újabb tudósitás

győzelmünkről a szönyi sánczoknál.

Az ellenség 50,000 embernyi erővel Komárommal szemközt Duna jobb parti sánczainkat tegnap Julius 2-kán megtámadta.

Eleinte az ellenség a sánczok első vonalát már-már bevette, a' sánczokban lelte halálát.

Balszárnyát G ö r g e i egész Ácsig visszakergette, közepét 's jobb szárnyát K l a p k a egy jól intézett Huszár-támadással elvágta, 's igy az ellenség minden helyen megfutamittatott.

A' mi veszteségünk körülbelől 700 fő; az ellenségé 2,000. — A monostori sánczokban egész rakásokban feküdtek az ellenség halottjai.

Éljen a' Haza!

Pest, Julius 3-kán 1849.

Kossuth Lajos
kormányzó.

Nyomatott Kecskemétben.

Falragasz 1849-ből.

közvetlenül odairányul, hogy Ausztria nagyhatalmi állásából másodrendü állammá sülyesztessék: káros volna Európára . . .

— Dehogy volna káros, dehogy! — kiált közbe Thompson.

Az ősz Palmerston lord úgy tesz, mintha a találó megjegyzést nem is hallaná; csöndesen köhint, s aztán hideg nyugalommal folytatja:

— Azt mondják, hogy Ausztria ellensége a szabadságnak. Én nem fogom a szónokokat a fejtegetéseknek ezen terére követni, nem nyilatkozom sem Ausztria, sem a magyar nép felől. Azt hiszem, hogy az ott folyó háboru megnyerte az angol nép szivét a magyarok ügyének; azt hiszem, hogy a kérdés, amely jelenleg Magyarország síkjain eldöntetik, a körül forog: vajjon Magyarország megtartja-e nemzeti önállóságát? Lehetetlen fájdalom nélkül nézni, ami jelenleg Magyarországon történik. Pedig ha Magyarország elpusztul: magának Ausztriának egyik nagy erőforrása rontatik meg. S már ezért is kivánatos volna, hogy a béke a küzdő felek között mielőbb helyreálljon. Az angol nép a béke fentartását kivánja, s a legjobb barátságban kiván élni a világ minden népével. A hely, amelyet Anglia elfoglal, nem engedheti, hogy szenvedőleges nézője legyen annak, ami más országokban történik, de vigyáznia kell a beavatkozás módjára nézve. Anglia erős, s véleményét győzedelmessé kell tennie. Vannak azonban esetek, a mikor Angliának nem kell sietni a beavatkozással oly országok ügyeibe, ahol a háboru már kitört. Az angol kormány igyekezni fog, hogy a viszály a hadakozó felek között kiegyenlittessék. Ennyi: amit ez idő szerint a kormány tehet.

A külügyminiszter után lord *Dubley-Stuart* emelkedik fel, s főbb vonásaiban megismertetvén alkotmányunkat, igy szól:

— Az orosz beavatkozás durva megsértése a nemzetek jogának. Egyébként a jelenlegi osztrák császár sem jogilag, sem tényleg nem is volt uralkodója Magyarországnak, amikor Oroszország segedelméhez folyamodott; hiszen seregeit gyalázatosan kiűzték Magyarország földjéről. S most Ausztria lebéklyózott kezekkel és lábakkal dobja magát az orosz karjai közé; félek, nincs messze az idő, midőn az orosz birodalom tartományává aljasodik. A vitának egy haszna mégis van, hogy az ország értesül, mi a véleménye e nagyfontosságu kérdésben az alsóháznak.

Végül még egyszer *Osborne* szólal fel, s inditványát, — miután Palmerston szerint az orosz beavatkozásnak semmiféle előirata nincs, — visszavonja.

Igy zajlott le az angol képviselőházban a híres magyar vita; s lezajlott anélkül, hogy valami fogható hasznunk lett volna belőle. Palmerston, aki attól tartott, hogy fölbomlik az 1815-ben nagy ügygyel-bajjal összetákolt államrendszer, nem akarta a brittek régi szövetségesét: Ausztriát zavarni.

Augusztus elején, a hű Osborne kezdeményezésére, újabb nagyarányu mozgalom indul meg érdekünkben. De késő. A magyar nemzet, roskadó vállain a martir-kereszttel, már ekkor a Golgotha felé hajszoltatott.

A török keleti egykedvüséggel nézte az események forgását. Oly gyönge volt már ekkor is, hogy még csak tiltakozni sem mert. Pedig jól tudta, tudnia kellett, hogy az orosz betörés előpostája az ellene indítandó háborúnak. De hát ópiumos nargiléhje mellett tovább álmodozott.

Poroszország tapsolt győzelmeinknek. A „Constitutionnelle Parlament-Correspondenz“ egyik áprilisi számában igy ujjong:

„A szabadságszerető magyarok győzelme nálunk nagyobb örömet okoz, mint schleswig-holsteini sikereink. Csak még néhány hétig tartsa magát ilyen vitézül Magyarország: s dicső hadserege számos porosz tiszttel fog szaporodni.“

De bizony nem szaporodott. Ausztriának a német szövetségben ekkortájt még oly uraló volt az állása, hogy a porosz félt belekötni.

Olaszország nem volt egységes. Legvirágzóbb részei az osztrák kényuralom vas járma alatt, Piemont harczban, Velencze, amely kikiáltotta a köztársaságot, pénz nélkül. A segélykereső magyar nemzet azonban bekopogtat náluk is. Igaz, apró állam mindakettő, de hasznunkra lehet. S úgy Piemont, mint Velencze örömmel ragadja meg a kinálkozó alkalmat, hogy velünk szövetkezzék. Hisz úgy is közös az ellenségünk; összefogva: tán könnyebben legyőzhetjük.

Károly Albert, Piemont vitéz uralkodója egyik meghitt emberét: *Monti* Lajos ezredest küldi hozzánk, hogy a teendők felől Kossuthtal értekezzék. Monti el is jön, s a tárgyalás megindul. Ámde a szerencsétlen novarrai csata véget vet mindennek. Monti nálunk reked s hogy valamikép mégis szolgálatunkra legyen: ujjászervezi a négyszáz főből álló olasz legiót.

A velenczei köztársasággal azonban sikerült a megegyezés. Az érdekes okmány, amelyet a velenczei szövetségtanács megbízásából Basini Lajos, a mi képviseletünkben pedig Bratisch János írt alá, így hangzik:

Szerződés.

1. Magyarország és Velencze között védő és támadó szövetség köttetik. Békét a közös ellenséggel egyik fél sem köt a másik félnek a hozzájárulása és beleegyezése nélkül.

2. A szövetséges felek egymást szárazon és tengeren kölcsönösen segíteni fogják; haderejök a közös érdek igényei szerint összhangzólag fog működni.

3. Velencze segíteni fogja Magyarországot egy hajóraj fölállitsában az Adrián.

4. A magyar hadihajók fölszerelésének költségeit Magyarország viseli.

5. Mihelyt a körülmények megengedik, Magyarország előnyomul az adriai tenger felé, amiben őt Velencze összes tengeri és szárazföldi haderejével támogatni köteles.

6. Az Olaszországban elszórt magyar katonák Velenczében barátsággal fogadtatnak, s Velencze költségén magyar légióvá szervezendők. Ez a légió teljessé leend, mihelyt annak létszáma háromszor oly nagyra nő, mint a mostani légióé. A többiekből egy tartalék fog alakittatni Magyarország költségén és rendelkezésére. Velencze szükség esetén magára vállalja e csapatok átszállitását a magyar tengerpartra.

7. Bárminemü fegyver, amelyet Magyarország Velenczében elraktároz, a köztársasági kormány felügyelete alatt marad; olykép azonban, hogy az elszállitás, mihelyt egy magyar hadosztály a tengerparton megjelenik, könnyen eszközölhető legyen.

8. Magyarország, méltányolva Velenczének a szabadság ügyeért tett áldozatait, hadisegélyül lehetőleg rövid idő alatt bizonyos később meghatározandó pénzösszeget fog küldeni; s ez a segély időről időre egész a háboru végeig megujittatik.

Kelt az anconai kikötőben, 1849. junius 3-ikán.

Pasini Lajos,
a velenczei köztársaság megbizottja.

Bratisch János,
Magyarország meghatalmazottja.

Tehát védő és támadó szövetség. Ám, ennek sem láttuk hasznát. Velenczét az osztrák hajóraj csakhamar körülzárja, nekünk pedig sem időnk, sem erőnk immár, hogy a tengerpart felé nyomuljunk.

Szabadságharczunk dicsősége túl a tengereken, még *Amerikába* is eljut. S mig szomszédaink cserbenhagynak: a messzi távolból üdvözlő hang száll felénk.

Lakott ez időtájt New-Yorkban egy derék hazánkfia: *Breusach* István, gazdag iparos.

Breusach mihelyt értesül, hogy Magyarország megszabadult az osztrák gyámkodás béklyóitól: rögtön népgyűlést hív össze. Itt meg-

magyarázza szabadságharczunk jellegét, s aztán a következő indítványnyal lép elő:

„A népgyűlés emlékiratilag fölkéri az elnököt, hasson oda, hogy a szabad Magyarország törvényes függetlensége az amerikai Egyesült-Államok által mielőbb ismertessék el.“

A memorandum elkészül, s Breusach egy szép levél kiséretében megküldi az elnöknek.

S néhány nap mulva Claytontól, a külügyi hivatal államtitkárától ez a figyelemreméltó levél érkezik Breusach hazánkfiához:

Washington, jun. 25. 1849.

Uram!

Az elnök megbizott, tudassam Önnel, hogy vette önnek e hó 7-éről hozzáintézett levelét, s a magyarok és más egyének new-yorki gyüléséről a nyomtatott emlékiratot.

Az emlékiratában foglalt események nem kerülhették ki a kormány figyelmét. Az Egyesült-Államok kormánya és népe élénken érdeklődik a Magyarországon jelenleg történő események iránt, s mindent, a mi ezen ország és Ausztria közt ez időszerint folyó háborúra fényt tud deríteni, készséggel fogad. Az Egyesült-Államok bevett politikája és gyakorlata minden kormányt elismerni, a mely meggyőző bizonyitékot nyujt, hogy van ereje magát föntartani. *Magyarország, mint látjuk, derekasan megállja helyét ebben az egyenlőtlen harczban*; *semmi ok nincs tehát, hogy függetlenségét el ne ismerjük.*

A kongresszus, úgy hiszszük, szentesiteni fogná az erre vonatkozó indítványt, s *kormányunk rendkivül szerencsésnek érezné magát, ha ezen esetben úgy kereskedelmi, mint diplomácziai összeköttetésbe léphetne a független Magyarországgal.*

Maradok tisztelettel: *Clayton M. János,*
külügyi államtitkár.

A magyar szabadságharcz, mint látjuk, daczára az osztrák kormány fondorkodásainak, világszerte rokonszenvező érdeklődést keltett. Dicsőitették szivós kitartásunkat, elitélőleg nyilatkoztak az orosz beavatkozásról; serkentettek, bátorították, de nem gyámolított senki. Magunkra hagytak.

Eközben pedig a bécsi és a szent-pétervári udvar között, nem törődve a népek aggódásával, folyt tovább az egyezkedés.

Május közepe felé már meg van kötve a bűnös frigy. Csak a támadás módja és határideje állapítandó meg. Ezt a két uralkodó személyesen akarja elvégezni. Miklós czár tehát légyottot ad ífju szövetségesének. A találkozás helye: május 21-ikén *Varsó.*

Miklós czár, mint házigazda, érkezik elsőnek. Május 17-ikén már Varsó piaczán, a lengyel szabadságharczok e bús vesztőhelyén szágul-

doznak fehér paripáju ezüst sisakos testőrei. Harmadnap, május 20-ikán (az ó-naptár szerint május 8), hogy Oroszország is tájékozódjék nagy elhatározásáról, a következő szózatot bocsájtja ki:

Alattvalóimhoz!

A mult év márczius hó 14-ikén keltezett nyilatkozatunkban értesítettük hű alattvalóinkat azokról a csapásokról, amelyek Európa nyugatára nehezednek. Ugyanekkor kijelentettük abbeli elhatározásunkat is, hogy ellenségeinkkel, bármely oldalról támadnának is azok, készek vagyunk szembeszállni, megvédendő az orosz név becsületét és határaink sérthetetlenségét, nem kimélve saját személyünket, s még szorosabban egyesülve a mi szent Oroszországunkkal.

A lappangó zavarok maig sem szüntek meg a nyugaton. Bűnös merényletek csábitották el a tömegeket, kecsegtetvén azokat a jóllét olyan csalékony képeivel, a melyek anarchiából és szabadosságból soha sem származhatnak. Ez a forrongás elterjedt a Keleten is, a török kormány alatt levő és birodalmukkal határos Moldvában és az Oláh fejedelemségben. Csak a mi seregünk és a törökhad jelenlétének köszönhető, hogy a béke helyreállott és a rend fentartatik.

De Magyarországon és Erdélyben az osztrák kormány, amely Olaszországban is külső és belső ellenséggel volt elfoglalva, maig sem győzheté le a lázadást. A fölkelés, amely a mi 1831-iki lázadó lengyeleinknek és minden más ország számüzöttjeinek, szerencselovagjainak és csavargóinak gyülemlő csapatai által élesztetik és erősittetik, fenyegető módon egyre terjed.

E szomoru események közt Ausztria császárja fölkért minket, hogy a közös ellenség ellen segedelmet nyujtsunk neki. S mi nem fogjuk ezt a szolgálatot megtagadni tőle.

Segitségül hiván a seregek Istenét, megparancsoltuk tehát hadseregünknek, hogy keljen útra, fojtsa el a lázadást és semmisitse meg a vakmerő pártütőket, kik tartományaink nyugalmát is fenyegetik.

Isten velünk, ki fog megállhatni ellenünk!

Meg vagyunk győződve, hogy így érez minden alattvalónk. Ugyanez az óhaja s vágya minden orosznak egész birodalmunkban, a melyet oly szemmelláthatólag véd az isteni gondviselés.

Oroszország teljesíteni fogja szent hivatását.

Kelt Szent-Pétervárott, 1849. évi május 8/20. **Miklós.**

Ferencz József császár, Schwarzenberg miniszterelnök kiséretében, május 17-ikén kel útra, s a megállapodáshoz képest 21-ikén érkezik Varsó komor falai közé. Fogadtatása, mondani sem kell, pazarfényü. Két napig időz ott, miközben többször értekezik a czárral. Május 22-ikén közös haditanácsot is tartanak. A végső megállapodás ez:

Az orosz sereg junius 17-ikén kezdi meg előnyomulását, s a czár maga áll hadainak az élére.



I. Miklós czár 1849. junius 18-án Grábnál, a határszélen megáldja Magyarország ellen induló hadait.

Az osztrák sereg csak akkor fog ujabb támadáshoz, amidőn az oroszok átlépik a magyar határt.

Minden orosz hadtesthez, az élelmezés könnyítése és a csapatok útbaigazítása czéljából, lehetőleg *magyar származásu* császári biztos adandó.

A haditerv egybehangzó lesz ugyan, de az orosz csapatok önállólag fognak működni.

Igyen elrendeztetvén a dolog, az ifju osztrák császár megkönnyebbült szívvel május 23-án hazautazik. De a czár, hogy siettesse csapatainak az összevonását, egy ideig még Varsóban marad.

Rövid időn megtörténik ez is. Csak az indulási parancs van hátra. S a készenlét jelzéseül *Paskiewitsch* herczeg, az orosz hadak főparancsnoka junius 4-ikén (ó-naptár szerint május 23-án) ezt a figyelmeztető szózatot intézi hozzánk, szegény halálra itélt magyarokhoz:

Magyarország lakosai!

Törvényes fejedelmetek fölhívására, ki felséges Uramnak segedelmét igénybe vette, egyesültek a főparancsnokságom alá helyezett orosz hadak Ausztriának a csapataival, abból a czélból, hogy hazátokban a rendet ismét helyreállítsuk.

A pártütés szervezői, támogatva a többi országok kalandorai által, szerencsétlen vakságtokat saját személyes czéljaikra használják fel. Bűnös merényleteik titeket is hűségszegésre ragadtak. Mindazonáltal a Császár, az én Uram nem hiheti, hogy a nemzet többsége ősi erényét: királyainak felséges Háza iránti hű ragaszkodását megtagadhatta volna.

Dicső emlékezetü Ferencz császárnak, úgy Ferdinánd császárnak legbensőbb barátja, s I-ső Ferencz József királytoknak barátja és szövetségese az, aki általam hozzátok szól, titeket hathatósan arra birandó, hogy vétkes tévelygéseitekből a becsület, hűség és a kötelesség ösvényére visszatérjetek.

Az orosz hadsereg nem ellenség gyanánt, hanem királyotok fölhívására jön hazátokba. Ha ti ellenségül fogadjátok: úgy csakhamar lesz aikalmatok érezni vakmerőségteknek következményeit.

Vajha intéseim töredelmes megtérésre és hódolásra bírnának titeket, hogy ekkép a véres háború iszonyaitól megkiméltetnétek.

Ez a legbelsőbb óhaja felséges Uramnak.

Varsó, május 23-án (junius 4-ikén), 1849.

Varsói Herczeg
Erivání gróf Paskiewitsch,
Tábornagy
s Ő felsége a minden oroszok czárja hadseregének
főparancsnoka.

Ez a jeladás. S a következő nap hosszu, tömör oszlopokban, mint az áradat, ezernyi ezer orosz hömpölyög a Kárpátok felé.

Az út szabad. Paskiewitsch ugyanis már eleve gondoskodott az átkelési pontok biztosításáról. Még a mult hó közepén Sasz nevü tábornok kapta erre vonatkozólag a megbizást.

Sasz, öt-hatezer főnyi dandárával határainkhoz nyomult és Spitkoviczén szállott táborba. Innen aztán mindenfelé fürkésző kozák csapatokat küldött szét. Egy ilyen czirkálóhad május 16-ikán, csupa tájékozatlanságból, egész az árvamegyei Lomnáig kalandozott. Az itteni nemzetőrség, talán száz ember, nekigyürkőzik, hogy majd vitézül ellentáll, de mikor látja, hogy a kozák tízszer annyi, egy-két puskalövés után megszalad.

A betörésről május 17-ikén Hajnik Pál ad elsőben hírt.

Görgei Armintól érkezett tudósítás nyomán jelentem, — irja Hajnik a miniszterelnöknek, — hogy az oroszok mintegy 2000-en, nagyobbrészt kozákok, beütöttek Árvába, s egész Trstyináig nyomultak elő. Ott tudakozódtak, hogy mennyire van még a magyar határszél, s midőn értésükre adatott, hogy ők már mintegy négy mérföldnyire vannak magyar földön, kenyeret és marhát requirálván, tüstént visszavonultak Árvából.

Major József pedig, a borsodi védsereg egyik századosa, Rózsahegyről, május 21-iki kelettel, a következőket jelenti:

Sasz orosz tábornok f. hó 16-ikán Spitkoviczról elindult 6—7000-ed magával Neumarkt felé, valami 400 kozákot és mintegy 600 osztrák és muszka gyalogost ágyu nélkül hátrahagyván. A muszkának 2 kr. p. p. a napidijja, mit az osztrák kormány 7 pkrig szaporít. Stisnye helységében 15-ikén zsaroltak, még ártatlan nőkön is erőszakoskodtak, néhányat magukkal is hurczoltak.

Naponként özönlenek hozzánk a lengyelek, harczszomjtól lelkesítve; de mi több, az osztrák táborból is naponta számosan jönnek át, elragadtatással harczolandók a magyar szabadságért.

A lengyelek beszélik, hogy a muszkák táborában a propaganda erősbül, s meglepőleg terjed.

Azt is beszélik, hogy a muszka gyalogság elkorcsosult gyáva nép; lovasaik azonban jók, különösen lovaik szépek...

Ez a portyázó kozákcsapat volt az orosz betörés előfutárja.

Miklós czár junius 14-ikén már Szmigrodban táboroz. De bosszus. Az a terve, hogy maga álljon seregének az élére, dugába dőlt. Legalább a Kárpátokig kiséri hát távozó hadait, s megáldja. S úgy tesz.

Muravjev, volt moszkvai tanár, aki szintén résztvett az 1849-iki hadjáratban, mint szemtanu, így emlékezik meg erről a nagyérdekü mozzanatról:

. . . Miklós czár — írja Muravjev — a varsói egyezmény értelmében kikötötte, hogy seregeit személyesen fogja vezetni a magyar lázadók ellen. Minden előkészület, mely e részben Szent-Pétervárott és Varsóban az udvari körökben történt, arra mutatott, hogy a czár szándéka mellett meg is marad. Konstantin nagyherczeg a főhadsegédi állásra, Paskiewitsch herczeg pedig a vezérkari főnökségre volt kiszemelve. Végre jun. 14-ikén a czár Szmigrodba utazván, a következő napokon szemlét tartott a Dukla felé felállított csapatok fölött.

Két órával a czár megérkezése után Vilmos osztrák főherczeg jött a császári főhadiszállásra. Délután két órakor Vilmos főherczeg, Gorcsakoff herczeg főhadsegéd és tüzérségi tábornok paripáján egy szotnya testőrkozák kiséretében a czár elé lovagolt, ki magas vendége láttára nem csekély mérvü meglepetést mutatott.

Az udvari ebéd után több rendbeli futár indult Varsóba. Mi történhetett Szmigrodban, azt természetesen senki sem tudta, de *az osztrák főherczegnek éjszaka idején történt visszautazásából azt kellett gyanítanunk, hogy a találkozás tárgya nem tartozott épp a kellemetes események közé.* A czár nagyon fel volt izgatva, ugy hogy egyik testőrkozákját, kinek papok-ja (kalpag) valami csekély rendetlenséget mutatott, öklével arczul ütötte.

Mihelyt a főherczeg utazó-kocsija a faluból kiért: azonnal riadót fúvtak, s az összes tábornokoknak meghagyatott, hogy ő felségét csapatjaik élén menetkészen várják.

Ezeket az eseményeket sokféleképp magyarázták. Voltak, kik azt hitték, *hogy a szövetség helyett ellenségeskedés fog bekövetkezni;* de leginkább az a nézet kapott lábra, hogy az osztrák főherczeg tisztán személyes ügyben jött Szmigrodba.

A czár reggeli négy órakor lóra ült, s Buschen altábornagy hadosztályánál fogadta a többi parancsnok jelentését, erre aztán rövid szóval az *általános előnyomulást Magyarország felé elrendelte.*

Éjszakára császári főhadiszállásúl Grat nevű falu lőn kiszemelve, hová a czár, kiséretével együtt 9 órakor meg is érkezett. A czár és Konstantin nagyherczeg az utazó kocsiban háltak. A császári főhadsegédi-iroda a templomban volt elhelyezve, s itt, ebben a templomban készült az a proklamáczió, amely szerint őfelsége a czár a Magyarországba nyomúló összes hadainak főparancsnokságával a varsói herczeget bizza meg, s egyben kijelenti, hogy többi országos ügyeinek intézése czéljából visszatér Varsóba.

Mily kínos benyomást tehetett a kiáltvány tartalma a csapatokra, — ezt leginkább abból lehetett kivenni, hogy másnap a különben folytonosan énekszóval menetelő legénység elnémult, s mindenki azon tünődött: mi lehetett az oka annak, hogy a czár a határszél küszöbén hagyja el a seregeit? *A hadjárat czélja egyáltalán valami különös népszerűséggel anélkül sem birt, mert a lázadók úgy voltak csapataink előtt leirva, mintha igazi emberevők lennének,* kik az osztrák sereget kipusztítván, most az oroszokat akarják hasonló sorsban részesíteni.

Később aztán megtudtuk a valót. Az osztrák főherczeg csakis azért jött Szmigrodba, miszerint *a czárt ama feltett szándokától, hogy seregeit személyesen vezesse, lebeszélni iparkodjék.*

Az osztrák kormányférfiak leginkább azzal támogatták ezt az óhajtásukat, hogy az alig 18 éves osztrák uralkodó koránál fogva nagyobb hadviselés személyes vezetésére még nincs képesítve, s az osztrák seregre rosz benyomást tenne, ha bár nem is tényleg, de látszat szerint az orosz czár venné át az egyesült hadak fővezényletét.

A napiparancs alakjában közzétett legfelsőbb elhatározásban tudtára adták a seregnek, hogy a czár a magyar határszélig vezeti hű oroszait.

Junius 18-ikán Labinzov tábornok hadosztálya képezte az elővédet, mely 17-ikén éjjel indult el Grabról.

A császár pont nyolcz órakor indult el a hegyes-völgyes uton, mely a Kárpátok legmagasabb pontján levő határig vezet.

Éppen délre harangoztak a völgy valamelyik falujában, midőn Boriatinsky herczeg parancsőrtiszt egy útfordulónál a czár elé vágtatott, s jelenté, hogy ő felsége *a magyar határt jelző kettős domblioz ért.*

Miklós czár óriási alakja sötétpej lován e pillanatban valami márványból faragott szoborhoz hasonlított. Egy pillanatnyi hallgatás után a czár parancsára mindenki imára térdelt, s néhány percz mulva a dobok pergése mellett az orosz csapatok átlépték a határt. Délután 6 óráig már negyvenötezer ember volt magyar területen.

Miklós czár még aznap Grabba tért vissza, ott azonnal kocsira ült, s Varsó felé vette utját. . . .

Még egy jellemző vonás, amiről Muravjev nem tesz említést.

A felvonulás előtt Konstantin nagyherczeg, a czár kisebbik fia, aki szintén résztvett a hadjáratban, odalép atyjához s bucsuzásul megcsókolja a kezét.

Miklós czár keblére öleli, s kevély, szinte parancsoló hangon így szól hozzá:

— Jegyezd meg, hogy a Romanowok hadjárataikból csak győzelmesen szoktak visszatérni.

— Megjegyzem felséges atyám, úgy lesz most is, — válaszol alázatosan a nagyherczeg.

Ezzel táborkarához vágtat, s izmos alakja csakhamar eltűnik a Kárpátok mohlepte bérczei közt.

A szoros mélyéből dobpergés hallatszik, fent a magasban az előnyomuló katonák feje fölött pedig éhes varjucsapat kóvályog.

Junius 19-ikén már az egész Felső-Magyarország teli van szerte barangoló kozák-csapatokkal.

Előnyomulásuk könnyü, hisz alig találnak itt-ott némi megtorló védekezésre. A köznép elrejtőzik, csapatainknak pedig mintha nyoma veszett volna.

Egy-két hőslelkü pap, mint gróf *Kreith* József matiszovai gör. kath. lelkész, *Hokky* István rozsnyói plébános stb. népfelkelő csapatokat szervezve próbál ugyan ellenállni; mindhiába. Az áradat immár föl nem tartóztatható.

Éjszaki hadtestünk — mintegy tizenhétezer ember, — Liptó-Szent-Miklóstól Mármaros-Szigetig, tehát csaknem ötven mérföld hosszu vonalon apróztatott fel. Együtt is gyönge a roppant orosz haderő föltartóztatására, hát még így szétforgácsoltan. S Wisoczky nem is fejt ki sehol komolyabb ellentállást, gyáva kishitüséggel huzódik befelé. Néhány apró csata, első villámai a kitörendő zivatarnak, ennyi az egész.

Junius 19-ikén *Lófalu* mögött van egy kis előörsi birok, jun. 20-ikán *Héthársnál* nagyobb mérkőzés, jun. 22-ikén *Turócz-Szent-Márton* utczáin zajlik le egy kisarányu szuronycsata, jun. 23-ikán pedig *Somos* határán tűz össze a honvédsereg egy orosz dandárral. S csapatunk, főkép a huszárság, ámbátor itt is kénytelen visszahuzódni, jól megállta helyét.

Dessewffy Arisztid honvédtábornok ezekről a csatározásokról következőképen számol be:

. . . Folyó hó 18-ikán az ellenség Felső-Magyarországba betört; a kémek, a magánegyének által nyert tudósítások, úgy a tett tapasztalatok szerint a betörő ellenséges hadsereg főereje, melylyel Eperjes felé tart, 18.000, Szepes és Zemplénmegyéken keresztülvonuló mellékereje pedig 8000 fő lehet.

Hű-Szeben, Lófalu és Giráld mellett volt előörsi csaták után, belátva, hogy állásunk ily túlnyomó erő ellen, részint a nagy kiterjedés, részint a könnyü megkerítés veszélye miatt nem védelmezhető, a visszavonulást Eperjesen keresztül 22-ikén el kellett rendelni. Midőn seregünk 23-ikán Lemesán helység előtt táborozott, d. u. 2 órakor a *Somos* nevű helység előtti dombon egyszerre csak 2000 kozák tünt fel.

Seregünk harczrendben a Tarcza folyón innen felállíttatván, egy csapat dsidás, a 17-ik (Bocskai) ezredbeli huszárok, az első vadász-zászlóalj egyrésze, s a röppentyüs fél üteggel támadás rendeztetett, melynek eredménye lőn, hogy az ellenség visszaveretett. Ezen csatában résztvevők viseletét csak dícsérettel említhetem.

Valamivel később az ellenség ugyancsak fenntebbi erőnket több oldalról túlnyomó erővel megtámadván, visszavonultunk, s a Tarcza-folyón innen levő állásunkat ujólag elfoglaltuk. Ezalatt az ellenség, miután hasztalan igyekezett volna a híd mellett felállított ütegünket visszaverni, üldözésétől elállott, s néhány jól sikerült ágyulövés által a faluba visszanyomatott. Ezekután az esteledés beváratván, a visszavonulás a legrendesebben folytattatott. Sajnálattal kell említenem Wisoczky tábornok



A somosi ütközet 1849. jun. 23-án. (Egykoru vázlat után.)

úr táborkarához tartozó derék Stubniczki százados, Bíró és Dániel 17-ik huszárezredbeli főhadnagyok és két vadásztiszt ezen csatábani elestét. Veszteségünk ezenkívűl 82 ember. Az ellenség vesztesége ki nem tétethetik, azonban miután 15 kozák ló fogatott el üresen, úgy gondolom, hogy a mienkhez legalább is hasonló . . .

Ez volt az utolsó ellenállás, amit éjszaki hadtestünk kifejtett. Wisoczky hátrált, egyre hátrált, még pedig Miskolcz felé. Paskievich junius 24-ikén már a kassai püspök palotájában ebédez.

Ugyanekkor *Erdélyt* is megrohanja az orosz. Csakhogy itt nehezebb dolog vár reá, mint Felső-Magyarországon. Az előrelátó Bem

tábornok ugyanis idejekorán gondoskodott a hegyszorosok őrizetéről. Aztán az erdélyrészi honvéd előtt nem volt félelmes többé a muszka. Hisz már egyszer megbirkózott vele, még pedig diadalmasan.

A havasalföldi orosz figyelő hadtest, ugyanaz, a melyet Bem Erdélyből kiszorított, már junius elején a határszélekhez nyomult, s riasztgatni kezdte őrcsapatainkat.

Junius 17-ikén egyszerre csönd lett, olyan, a minő a zivatarokat szokta megelőzni. Az orosz sereg zöme, körülbelől huszezer fegyveres, a temesi szoros bejárata előtt, a sinai monostornál gyüjtetik össze. Ide jön maga Lüders is, a főparancsnok.

A következő nap az előkészületeké. Junius 19-ikén aztán kiröpül a vész sirálya: a proklamáczió, a melyet Lüders Erdély lakóihoz intéz. A figyelmeztető szózat így hangzik:

Erdély lakói!

Lázadás pusztít szép hazátokban, pártviszály és anarchia dúl népeitek között, akik pediglen századok óta nemes egyetértésben élve, már őseitektől örököltétek, hogy a hazáért és az uralkodóért vereteket áldozzátok.

Ez a zűrzavaros állapot tovább így nem tarthat. Épp azért az én Uram és Császárom felséges szövetségestársa kérelmére sietett felajánlani támogatását, hogy országotokban a rend mielőbb helyreállíttassék.

Harczvágyó vitéz csapataimmal hazátok földjére lépek tehát. Üdvözlök mindenkit, aki a rend és törvényesség utjára visszatér, s mint ember és mint polgár teljesíteni fogja kötelességét. Legyetek tehát irányomban, védőtök iránt, teljes bizodalommal; s legyetek meggyőződve, hogy vagyonotok és családotok katonáim előtt szent lesz, mert: *igazság és engedelmesség a jelszavunk.*

De amint szent kötelességem, hogy minden jóindulatu embernek oltalmat nyújtsak: úgy viszont az a vakmerő, ki ezen felhívásomat gúnynyal mellőzendi, rettegjen a büntetéstől, mely kérlelhetetlenül utól fogja érni.

Prediál, junius 7—19. 1849.

Lüders,
gyalogsági tábornagy, a császári orosz hadsereg
5-ik hadtestének parancsnoka.

Igy kopogtat Lüders Erdély sziklakapuján. Egyúttal parancsot ad az előnyomulásra. S még aznap hajnalban, Dyck tábornok vezetése alatt, tizenöt ágyuval nyolczezer fegyveres törtet a szoros bejárója felé.

A tömösi szoros két hegyóriás közt, a Tömös-patak völgyén, s a Predjal-hágón vezet keresztül; Erdélyt köti össze Romániával. A regényes völgyben két apró falu lapul meg: Alsó-Tömös és Felső-Tömös.

Aztán jön a határszéli Predjal, előtte egy váracsszerű ódon zárda: a sinai kolostor. Az út széles völgykatlannal kezdődik, de csakhamar megszűkül, s Alsó-Tömös táján már oly keskeny, hogy két szekér alig térhet ki egymásnak.

A szoros, Bem utasításaihoz képest, három ponton erősíttetett meg. Az első torlasz Predjal előtt épült, a második: a hágó mögött, a harmadik: Alsó-Tömösnél. Ez volt a legerősebb.

Az átjáróban ez idő szerint csekély őrség volt, mindössze hatszáz ember, három ágyuval. Parancsnokuk: *Szabó* Nándor alezredes, egy kiváló jeles katona, akinek mellén már ott ragyogott a vitézségi érdemrend.

Szabó alezredes a sinai zárdából egykedvűen nézte az orosz csapatmozgalmakat. Hozzászokott már, tavasz óta így tart. De junius 19-én, mikor az orosz hadoszlop csatakészen, ágyuival, társzekereivel a szoros felé kezd nyomulni, fölriad.

Sietve összeszedi csapatját, s az első torlasz mögé rejtőzik. Itt aztán vár: mi lesz?

Nem kell sokáig várakoznia. Csakhamar feltűnik az előhad: egy szotnya dóni kozák, élökön a hetmannal, Kosztin nevü ezredessel.

— Ha már jönnek, legalább magyarosan üdvözöljük őket, — fordul Szabó a tüzértiszthez.

S néhány percz mulva eldördül az első lövés. A tízfontos az előcsapat közé vág, s a nyalka hetman kifordul a nyeregből.

Dyck tábornok azt hitte, könnyü lesz a dolga. Átsétál a hűs völgyön, — ennyi az egész. Brassóban reggeliz, s aztán megy tovább. S im, a maroknyi őrség szembeszáll vele. Minő botor vakmerőség! No, majd megtanítja.

S támadáshoz lát. Először ágyuival próbálja őket elkergetni; nem sikerül. Majd rohamot intéz ellenök; ez is hiábavaló.

Másfél óráig tartja itt magát a hős csapat. Ekkor még egy sortüzet ad, s nyugodtan, mintha csak játszanék, a második torlasz mögé vonul. Itt aztán ujólag kitör a harcz förgetege. Tizenöt ágyu menydörög, rohamra roham következik. Reggel nyolcz órától délután ötig tart a viadal, s a *nyolczezer orosz katona nem bir a hatszáz székely honvéddel.*

A küzdelemnek csak az alkony szakít véget, a megtizedelt kozákság nem mer ujabb harczba ereszkedni.

Kiss Sándor ezredes, a kerület hadparancsnoka, épp Brassóban időz, midőn hire fut a betörésnek. Azonnal összeszedi nélkülözhető

erejét, három ágyuval, mintegy 2600 embert, s siet Alsó-Tömöshöz a szorosba.

Épp jókor. Lüders dúl-fúl haragjában.

— Mi ez? Néhány száz kopott ruháju, fáradt, vézna gyerkőcz mer ellenállni az én pihent erős hadaimnak?

Hatezer főnyi segélydandárt veszen magához, meg tíz ágyut, s Dyck után törtet.

S a következő nap, junius 20-ikán — szerda volt, — már hajnali szürkületkor felzúg az orosz gyalogság idegenszerű csataordítása.

Kiss Sándor, egy dalias szép barna férfi, szintén maga áll a védők élére. Nyugodtan támaszkodik a sáncz keritéséhez.

Az egyik tüzér, alig tizenötéves székelyfiú, égő kanóczát a gyujtólyukhoz emeli.

— Még ne! — kiált oda Kiss. — Majd ha közelebb jönnek. Aztán takarékoskodni kell, mert kevés a lőszer.

Mikor a rohamoszlop lőtávolba ér, Kiss int az ütegparancsnoknak:

— No most!

Eldördül a hat ágyú. S mind a hat golyó végigszánt az oroszok sürű tömegén.

— Jól van, nagyon jól van. Tovább, tovább!

S lőnek, újra lőnek; nyolczszor-tizszer gyors egymásutánban. A rohamoszlop fölbomlik, a gyalogság rémülten hőköl vissza.

Lüders látván, hogy így nem boldogul, szintén ütegeihez folyamodik. S négy óra hosszáig szakadatlanul ontja a gyilkos tüzet a földsáncz ellen.

Ám hiába; az őrsereg rendületlen, mint a sziklabércz. Pedig két ágyuja már tönkre ment, a torlaszon rés tátong, húsz emberök elesett, sokan megsebesültek.

Délfelé, mikor Lüders azt hiszi, hogy a védősereg állása immár megrendült, újabb szuronyrohamot intéz. Ez is megtörik honvédjeink önfeláldozó bátorságán.

De Lüders sem tágít. Ötször, hatszor ismétlődik ez a szilaj, vad roham. S mindig kudarcz a vége.

Az ágyudörej, a fegyverropogás, az elesettek jajkiáltása, az orosz „hurrah“, a magyar „éljen“ borzasztó egyveleggé olvad össze, s mint pokoli hangverseny keresztülzúg az egész völgykatlanon.



Paskiewitsch Iván erivàni gróf, varsói herczeg. (Egykoru arczkép.)

A viadal hevében Kiss Sándor karját puskagolyó éri. A kávébarna atillán kibuggyan a piros vér. A honvédsereg ijedten összenéz.

— Nem baj, csak a balkarom, — veti oda Kiss, s mosolyog hozzá.

A réseket gyorsan betömik, s újabb elszánt védelemre készülnek.

Mint mikor a birkózó óriás lélekzetet vesz, pillanatnyi szünet áll be. De csakhamar ismét kezdődik a haláltáncz.

Az oroszok árkokat hevenyészve most már közvetlen közelről, az eddiginél még gyilkosabb ágyutüzet kezdenek szórni a torlasz védőire. Aztán megint szuronyroham.

A védők száma, igaz, egyre fogy, de nem a bátorságuk. Kiss mindenütt legelől; buzdít, parancsol, intézkedik.

Épp lováról akar leszállni, midőn újabb sebet kap. A golyó czombjába furódik. A kard kihúll jobbjából, s végigzuhan a földön.

A rémület kiáltása fut végig a sáncz mentén.

— Elesett Kiss! Végünk! Végünk!

Csoport képződik a vezér körül. Az egyik székelyhonvéd föléje hajol, s fülét a mellére illeszti.

— Még él, a szíve dobog! — kiáltja örömmel.

S csakugyan. A sebesült megmozdul, majd kinyitja szemeit, s réveteg, bágyadt tekintetével körülnéz.

— A lábam, . . . lábam, — suttogja. — Nem birok felállni. Pedig nem szabad beengednünk az oroszokat. Mit szólna Bem?! . . . Nincs itt valami szék? . . .

— Minek az? — kérdezik gyöngéd szeretettel.

— Ültessetek reá.

S a tisztisátorból mihamar előkerül egy rozoga szék. A vezért ráültetik.

— Kötözzetek hozzá, — szólal meg ujólag az ezredes.

A környezet haboz, nem tudja mitévő legyen.

— Tegyétek, ha parancsolom, vezényelni akarok.

Nem mernek véle tovább ellenkezni. Óhajához képest szijakkal csakugyan odaerősítik a szék támlájához.

— Emeljetek fel, aztán a sánczra!

Négy honvéd ragadja meg a szék lábait s magasra emeli a vezért.

— Igy, így fiaim. . . Most ide a kardomat.

Odaadják néki. Amint a kardot kezében érzi, megint erős. Halovány arczát elfutja a pír, szemeiben túlvilági láng gyúl ki, s fölcseng bátorító szava:

— Sorakozz! Tölts! Tüzelj!

Valami csodálatos láz remegteti meg e látvány megpillantásakor a székely honvédek szivét. Ilyen vezér alatt meghalni is édes. S úgy harczol mindegyikök, mint egy-egy oroszlán. A sáncz alja csakhamar megtelik sápadt, vonagló orosz katonákkal. S számuk egyre nő. Ilyen véres úton nem haladt még a kozák.

Lüders elvégre is cselhez kénytelen folyamodni. Fölfogad két oláh pásztort, a kiknek kalauzolása mellett a védők háta mögé kerül.

A székelység, amely ilyen dologra nem számított, megrémül, s attól tartva, hogy körülkerítik, Prossmás felé hátrálni kezd.

Kiss néhány huszárral egyedül maradt. De őket is elbocsájtja.

— Meneküljetek, hagyjatok a sorsomra.

A huszárok szerencsésen elmenekülnek, a magyar Leonidas pedig fogságba kerül. De a rabláncz olyan nehéz. Az ő szabadságvágyó lelke nem tudja azt elviselni. S mérget iszik.

Veszteségünk a két napi harczban: 210 halott, 190 sebesült, 150 fogoly, 5 ágyu, 1 lobogó. De az oroszoké még nagyobb: 420 halottjuk maradt a csatamezőn, sebesültjeik száma pedig több mint 600, köztük maga Dyck tábornok is.

Az út megnyílt, s Lüders ozsonnatájban már Brassó előtt táboroz. A város meghódol, de nem a fellegvár. A parancsnok, *Sadlovszky* őrnagy, egy derék lengyel, ámbátor csak kétszáz ember és hat ágyú fölött rendelkezik, büszkén válaszolja:

— Inkább meghalok, de nem adom meg magam.

S Lüders formaszerű ostrom alá kénytelen fogni ezt a kis vakandtúrást. Egész éjjel dörögnek ágyui. Mire virradni kezd: az erőd helyén romhalmaz sötétlik. Az őrség nagyrésze csöndes halott. Csak Sadlovszky él, de ő sem sokáig. Mikor látja, hogy nincs menekvés: az oroszok szemeláttára röpít golyót hős szivébe.

Ugyanekkor a törcsvári szoroson Engelhardt orosz tábornok is előnyomul. Az őrség, mintegy 1500 ember (parancsnokuk: Krasznay) szintén hősileg védekezik. De mikor hire jön, hogy Töménél elnémultak ágyuink: megtörik a Krasznay bátorsága, s visszavonul. Engelhardt junius 21-én már a brassómegyei Rozsnyó körül jár, s még aznap összeköttetésbe lép Lüders hadaival.

Bukovina felől pedig a borgói szoroson Grottenhjelm tábornok tör be. Dobai József alezredes jun. 20-án és 21-ikén két csatát is vív a betóduló oroszokkal, de ujoncz serege nem képes ellentállni az aradat-

nak. S mikor Besztercze is orosz kézre jut: összeszedi csapatjait, s szép rendben Bethlen felé huzódik.

Igy törtek be az oroszok minden hadüzenet nélkül, a népjog lábbal tiprásával egyszerre öt felől hazánkba. S amint magyar földre léptek, már ott állott mellettök: az osztrák császári kalauz, *a muszkavezető.*

Kik voltak ezek? Szégyen elmondani. Magyarok. Legtöbbnyire mágnás, nagyúr, a ki a bécsi udvar sorvasztó légkörében mozgott, s aki előtt becsesebb volt egy-egy czifra rendjel, egy-egy üres méltóság, a saját vérező szegény hazájánál.

„A pozsonyi főhadiszálláson, — beszéli egy szemtanu, — csak úgy hemzseg a magyar mágnás, többnyire nagynevű családok sarja: férfi, nő vegyest. S ez a gaz nép, ez a hitvány korcsfajzat jobban örül egy-egy vereségünknek, mint maga a legsárgafeketébb osztrák. Oh, mennyivel különb volt ezeknél Ephialtes!“ Igaz, igaz.

Még az előző hónap közepetáján, május 17-ikén Pozsony város utczaszögletein egy furcsa plakát jelent meg. Ez a falragasz azzal a honáruló kérelemmel fordult a jámbor közönséghez, hogy a „császári trón és az összbirodalom támogatására,“ épp úgy mint gróf Szirmay István, alakítson önkéntes csapatokat. A fölhivás aláírói ezek voltak: gr. *Pálfy* Mór, gr. *Apponyi* Károly, gr. *Batthyány* Ker. János, gr. *Cziráky* József, gr. *Zichy* Ferencz, gr. *Dezasse* Ferencz, gr. *Teleki* Ferencz, gr. *Zichy* Pál, *Kucsera* Antal, *Jankó* Mihály, *Wolgemuth, szül. Sztrada* grófnő, gr. *Eszterházy* Antalné, *Nagy* Ignácz, gr. *Keglevich* Viktória, gr. *Hunyady* Julia, gr. *Eszterházy* Rosina, *Vital* Alajos, gr. *Eszterházy szül. Crenneville*- Karolina grófnő, gr. *Forgách* Sándor, gr. *Pálffy* Lipót, gr. *Chotek* Ottó. Ezeken kívül még harminczhárom pozsonyi német polgár.

Nos hát ebből az ékes bokrétából szedegette ki a kényuralom a muszkavezetőket. A főbiztos gr. *Zichy* Ferencz volt, aki Paskievich hadiszállására osztatott be. Aztán: gr. *Forgách* Sándor, gr. *Szirmay* István, gr. *Dezasse* Ferencz, gr. *Cziráky* János, gr. *Török* Bálint; a kisebbek közül: *Péchy* Imre, *Gaál* Ede, *Drevenyák* Ferencz, *Hedry* Ernő, *Dreschner* Ferencz, stb.

S a teendőjük? Megolvasható a „*Sammlung*“-ban. Ime néhány jelentősebb pont:

Az orosz sereg és a magyar hatóságok közt a tolmács és a közvetítő szerepe; az élelmezés, s a szállásolás dolgában közreműködni; a magyar hirdetményeket elpusztítani s helyettök a császári kormány hirdetményeit tenni közzé; a magyar ügy szolgálatában álló egyéneket föl-

kutatni, elfogni, s vagyonuk elkobzása felől intézkedni; a hatóságok tanácsüléseiből a magyar nyelvet kiküszöbölni, a népet a császár iránti hódolatra birni, stb.

S ez az undok Ephialtes-had kézzel-lábbal igyekezett megfelelni honáruló szerepének. Tény, hogy az orosz kíméletesebb volt irántunk, mint akár Zichy Ferencz, akár Török Bálint.

Osten-Korff ezredes például így emlékezik meg róluk:

. . . . Midőn csapataink elővéde a magyar határt átlépte, azt kellett tapasztalnunk, hogy a föld népe a legkisebb tüntetés, vagy izgatottság nélkül, csöndesen viselkedett. A nélkül is többnyire csak öreg, munkaképtelen férfiak és nők voltak otthon. „*Embereink a seregnél vannak, ott fogtok majd velök találkozni*", mondották a csinos leányok, amikor hozzátartozóik felől tudakozódtunk.

Ez alkalommal ismét valótlannak bizonyult a császári biztosok azon állítása, hogy lépten-nyomon csakis elhagyott és elpusztult házakkal fogunk találkozni, mivel a lázadók kormánya valóságos keresztes-háborút hirdetett ellenünk.

E helyett azonban katonáink észre sem vették, hogy ellenséges földön járnak, sőt gyakorta nagyon is szívélyes fogadtatásban részesültek. Ime, egykét példa. Sztanoff Alexi, az elviopoli dzsidás-ezred egyik őrnagya, néhány napig vérhasban szenvedvén, csak egy hét mulva egyes-egyedül szekéren jött a sereg után, anélkül hogy a faluban, a hol feküdt, vagy pedig az egész uton valaki még csak nevét is kérdezte volna. Hasonló eset fordult elő Chrustsev Plató tüzérszázadossal, kit egy sárosmegyei róm. kath. lelkész a házánál két hétig ápolt s mikor lábadozóban volt. a saját kocsiján az eperjesi tábori kórházba kisérte.

Mindenütt, ahol műveltebb emberekkel érintkeztünk, csakis az osztrákok elleni gyűlölet kifejezését hallottuk s nem egy izben tekintélyes férfiak nyiltan kimondották, hogy az osztrákokkal, akik évszázadok óta folyvást a magyar nemzet megrontásán dolgoznak, soha, de soha sem fognak kibékülni.

Érdekes, hogy a velünk jött osztrák császári biztosok nyilvános helyre nem mertek menni, hanem az elöljárókat szállásaikra hívták s igy osztogatták parancsaikat az élelmezés, vagy előfogatok tárgyában. *Többnyire magyarok levén, kezdetben röstelték elvállalt szerepeiket; de midőn nem tartottak immár attól, hogy csapataink, amiről többször volt szó, megfordulnak, nagyon is hetykén viselkedtek s gyakran minden ok nélkül sarczolásra unszolták katonáinkat.* Ilyesmi azonban csak akkor történt, midőn egyes csapatok néhány napig egészen magukra voltak hagyatva. A tábornagy ugyanis több szigoru napiparancscsal meghagyta a főtiszteknek, hogy a sereg minden olyas cselekedettől erélyesen visszatartassék, ami a nép elkeseredését maga után vonhatná.

Nem mondom, hogy egyes esetekben nem történtek visszaélések vagy hibák, de alig hiszem, hogy a csapatok magatartása jogos panaszra szolgáltatott volna okot, már pedig a rend föntartása ily alkalommal vajmi nehéz; s mégis karhatalomra soha sem volt szükség, mikor az élelmezésről kellett gondoskodnunk s az annyira gyűlölt

kozákság, melynek veszett hírét mindenütt előre kürtölték, danolászva rágta a rossz kenyeret, amit az osztrák kormánybiztosok számukra süttettek . . . .

S ekként fölszerelve, igyen ellátva csakhamar megkezdődött ellenünk az irtóháború.

A szembenálló csapatok száma és harczirendje junius közepén, tehát a betöréskor, ez volt:

Az orosz hadsereg.

Főparancsnok: Paskiewitsch Iván Fedorovits, eriváni gróf, varsói herczeg, tábornagy, Lengyelország helytartója.

Főhadiszállás: *Vezérkari főnök:* Freytag altábornagy, a *tüzérség főnöke:* Gillingschmidt tüzértábornak, a *hadmérnöki kar főnöke*: Sorokén altábornagy, *élelmezésügyi igazgató:* Rönne altábornagy, a *hadsereg főszállás-mestere:* Simonitz gróf altábornagy, *egészségügyi főnök:* Csetykin vezértörzsorvos és államtanácsos.

Őrcsapat: 2 század lovas csendőr, 4 század kaukázusi lovas, 6 század muzulmán lovasság. Összesen: 1198 ember.

II-ik hadtest. *Hadtestparancsnok:* Kuprianow lovassági tábornok.

Hadosztályparancsnokok: Clasenapp, Karlovisch, Labinzow és Serputowszky tábornokok.

Létszám: 55 gyalogzászlóalj, 38 század lovasság, s 160 ágyu. Összesen: 48.967 ember.

III. hadtest: *Hadtestparancsnok:* Rüdiger gróf, lovassági tábornok.

Hadosztályparancsnokok: báró Offenberg tábornok, Kaufmann tábornok, Lessiczky tábornok, Müller vezérőrnagy, Szass tábornok, végül Paniutine altábornagy, ki hadosztályával az osztrák fősereghez osztatott be.

Létszám: 55 gyalogzászlóalj, 38 század lovasság, s 160 ágyu. Összesen : 44.928 ember.

IV. hadtest. *Hadtestparancsnok:* Cheodajew lovassági tábornok,

Osztályparancsnokok: Belugusew altábornagy, Buschen altábornagy, Sicksel tüzértábornok.

Létszám: 34 gyalogzászlóalj, 44 század lovasság, 128 ágyu. Összesen: 40.120 ember.

Grabbe tábornok elkülönített oszlopa. Főparancsok: Grabbe tábornok, hadsegéd.



Gróf Kreith József matiszovai lelkész megtámadja a betörő oroszokat. (Gróf Kreith Béla gyüjteményéből.)

Osztályparancsnok: Hoven altábornagy, Glotow tábornok, Serebzov tábornok és Nossoff tábornok.

Létszám: 16 gyalogzászlóalj, 22 század lovasság, 56 ágyu. Összesen: 17.610 ember.

Sacken tábornok tartalék-hadoszlopa. Főparancsnok: Sacken tábornok.

Parancsnokok: Skorotetzki altábornagy, Martinau tábornok, Lansky lovas tábornok.

Letszám: 8 gyalogzászlóalj, 15 lovas század, 32 ágyu. Összesen: 9335 ember.

V. hadtest. *Hadtestparancsnok:* Lüders gyalogsági tábornok, főhadsegéd, s az erdélyi orosz hadsereg főparancsnoka.

Osztályparancsnokok: Komar tábornok, Hatford altábornagy, s Iwin tüzértábornok.

Létszám: 26 gyalogzászlóalj, 38 század lovasság, 56 ágyu. Összesen: 28.636 ember.

Grotenhjelm altábornagy elkülönített hadoszlopa. *Főparancsnok:* Grotenhjelm altábornagy.

Parancsnokok: Pawloff tábornok, s Wadislawevisch tábornok.

Létszám: 8 gyalogzászlóalj, 18 század lovas, 32 ágyu. Összesen: 10.501 ember.

A tartaléksereg, a mely indulásrakészen Galicziában állott:

I-ső hadtest. Parancsnok: Sievers gyalogsági tábornok. Létszám: 44 928, ember, s 140 ágyu.

Dragonyos hadtest. Parancsnok: Schabelszky lovassági tábornok. Létszám: 13.609 ember, s 48 ágyu.

Összesen: 58.537 ember s 188 ágyu.

Összegezve:

A főhadiszállások . . .	1.198	ember,	—	ágyu.
A II-ik hadtest	48.967	„	160	„
A III-ik hadtest	44.928	„	160	„
A IV-ik hadtest	40.120	„	128	„
Grabbe-hadoszlop . . .	17.610	„	56	„
Sacken-hadoszlop . . .	9.335	„	32	„
Az V-ik hadtest . . .	28.636	„	56	„
Grotenhjelm-hadoszlop .	10.501	„	32	„
A tartaléksereg	58.537	„	188	„

Együtt: **259.832** ember, **812** ágyu.

A császári osztrák hadsereg.

Főparancsnok: báró Haynau Gyula táborszernagy, *vezérkari főnök:* Ramming ezredes.

A dunai hadsereg. *Hadtestparancsnokok:* I-ső hadtest gróf Schlick altábornagy, II-ik hadtest: báró Csorich altábornagy, III-ik hadtest: herczeg Schwarzenberg Ödön altábornagy, IV-ik hadtest: báró Wohlgemuth altábornagy.

Hadosztályparancsnokok: Herczeg Liechtenstein Ferencz, gróf Wallmoden, herczeg Lobkovitz, herczeg Collorado, báró Moltke, Burich altábornagyok; továbbá Herzinger, báró Schütte és Benedek tábornokok.

Létszám: 70 gyalogzászlóalj, 78 lovas század, s 288 ágyuval 5003 tüzér. Összesen: 71.000 ember.

Paniutine vegyes hadosztálya. *Főparancsnok:* Paniutine altábornagy, *dandárosok:* Kobjekow és Karjakin tábornokok.

Létszám: 17 gyalogzászlóalj, 8 század osztrák dzsidás és 48 ágyu. Összesen: 12000 ember.

A déli hadsereg. *Hadtestparancsnok:* báró Jellasich altábornagy.

Hadosztályparancsnokok: Dietrich, Kriegern, báró Ottinger altábornagyok és Rastich tábornok.

Szerb dandár: parancsnoka Knizanin ezredes.

Létszám: 31 gyalogzászlóalj, 35 lovas század, 2600 főnyi tüzérség 137 ágyuval. Összesen: 37000 ember.

A péterváradi ostromsereg. *Hadosztályparancsnok:* Mayerhoffer tábornok; *dandárosok:* Mamula és Hallavanyn ezredesek.

Létszám: 10 gyalogzászlóalj, 1 lovasszázad, 51 ágyu. Összesen 10.400 ember.

A temesvári őrség. *Várparancsnok:* báró Ruckovina tábornok.

Létszám: 6 gyalogzászlóalj, 7 lovas század, s 213 várágyu. Összesen: 8840 ember.

Erdélyi hadsereg. *Főparancsnok:* gr. Clam-Gallas tábornok. *Hadosztályparancsnokok:* gr. Pergen és Coppet tábornokok.

A mozgó hadoszlop parancsnoka: Urban ezredes, később Springenfeld alezredes.

Létszám: 16 gyalogzászlóalj, 17 lovas század, s 45 ágyu. Összesen: 15000 ember.

A gyulafehérvári őrség. Várparancsnok: August tábornok.

Létszám: 2500 ember, 40 várágyu.

Apróbb őrségek: 11 gyalogzászlóalj, 5 század lovasság, 10 ágyu. Össszesen 12000 ember.

A tartaléksereg, a melynek egyrésze Ausztriában, a másik része pedig Stájerországban állott.

I-ső tartalék: Hadtestparancsnok gr. Nobili altábornagy.

Létszám: 6 gyalogzászlóalj, 3 lovas század, 12 ágyu. Összesen: 7000 ember.

A II-ik tartalék: Hadtestparancsnok: gróf Nugent altábornagy.

Létszám: 10 gyalogzászlóalj, 4 század lovas, 24 ágyu. Összesen: 9000 ember.

Az egész hadtest: 16.000 ember 36 ágyuval.

Összegezve:

A dunai hadsereg	71.000	ember	288	ágyu.
Paniutine hadosztálya	12.000	„	48	„
A déli hadsereg	37.000	„	137	„
A péterváradi ostromsereg . . .	10.400	„	51	„
A temesvári őrség	8.840	„	213	„
Erdélyi hadsereg	15.000	„	45	„
A gyulafehérvári őrség	2.500	„	40	„
Tartalék-hadtest	16.000	„	36	„
Kisebb helyőrségek	12.000	„	10	„
Együtt:	**184.740**	ember	**868**	ágyu.

Az *orosz-osztrák* szövetséges hadak száma együttesen:

Az orosz hadsereg . . .	259.832	ember	812	ágyú.
Az osztrák hadsereg . . .	184.740	„	868	„
Összesen tehát:	**444.572**	ember és	**1680**	ágyú.

Ezzel az óriási haderővel szemben

A magyar honvédsereg

számereje ilyen vala:

A dunai főhadsereg.

Fővezér: Görgei Artur tábornok.

I-ső hadtest. *Parancsnok:* Nagy Sándor tábornok. *Hadosztály-parancsnokok:* Máriássy, Bobics és Mesterházy.

Létszám: 9 gyalogzászlóalj, 12 század lovasság, 31 ágyu. Összesen: 9540 ember.

II-ik hadtest. *Parancsnok:* Asbóth Lajos tábornok, később Kászonyi. *Hadosztályparancsnokok:* Buttler, Horváth és Mándy.

Létszám: 10 gyalog zászlóalj, 9 század lovasság, 45 ágyu. Összesen: 10.400 ember.

III-ik hadtest. *Hadtestparancsnok:* Knezich Károly tábornok, később Leiningen. *Hadosztályparancsnokok:* Czillich, Podoszky és Pikéty.

Létszám: 9 honvédzászlóalj, 12 század lovasság s 40 ágyu. Összesen: 9800 ember.

VII-ik hadtest. *Hadtestparancsnok:* Pöltenberg tábornok. *Osztályparancsnokok:* Psota, Liptay, Weisel és Berczényi.

Létszám: 12 gyalogzászlóalj, 21 lovas század, 44 ágyu. Összesen: 12.000 ember.

A komáromi védősereg, azaz a VIII-ik hadtest. *Várparancsnok:* Klapka György. *Hadosztályparancsnokok:* Kosztolányi Mór s gr. Eszterházy.

Létszám: 10 gyalogzászlóalj, 14 század lovasság, 39 tábori ágyu. Összesen 10,500 ember. Ezenfelől Komáromban: 465 várágyu.

Elkülönített hadoszlopok, a melyek egyideig önállóan működtek.

Kmetty hadoszlopa: 5 gyalogzászlóalj, 8 lovas század és 17 ágyu. Összesen 5700 ember.

Horváth hadoszlopa: 1 zászlóalj sorgyalogság, 2 honvédszázad, 4 huszárszázad és 4 ágyu. Összesen: 1600 ember.

Görgei Armin mozgó-hadoszlopa: 2 gyalogzászlóalj, 2 huszárszázad, 10 ágyu. Összesen: 2300 ember.

Benitzky portyázó-csapata: 3 honvéd-század, 2 század selmeczi vadász, félszázad huszár, s 2 ágyu. Összesen: 800 ember.

Az egész főhadsereg: 62.640 ember és 232 ágyu.

A déli hadsereg.

Főparancsnok: Vetter altábornagy.

A IV-ik hadtest.. *Hadtestparancsnok:* Tóth Ágoston ezredes.

Hadosztályparancsnokok: Bánffy, Pereczy, Igmándy, Simonyi ezredesek.

Létszám: 21 gyalogzászlóalj, 20 század lovasság, 68 ágyu. Összesen: 18.800 ember.

Az V-ik hadtest, a melynek egyrésze az aradi várat, a másik része Temesvárt ostromolta. Az aradi vár bevétele után az egész hadtest az Alvidékre vonul.

Hadtestparancsnok: Vécsey tábornok.

Dandárosok: Przyjemszky, Rákóczy, Nagy, Bergmann, Boross.

Létszám: 10 gyalogzászlóalj, 7 század lovasság, 64 ostrom-ágyu. Összesen 10.000 ember.

A péterváradi őrség. *Várparancsnok:* Perczel Miklós, majd Kiss Pál ezredes.

Létszám: 3 zászlóalj a sorgyalogságból, 2 honvédzászlóalj, 5 század lovasság, 392 várágyu. Összesen: 8000 ember.

Az egész déli hadsereg: 36.800 ember, s 68 tábori ágyu. (Az ostrom- és várágyukat nem számítva).

Az éjszaki hadsereg.

Főparancsnok: Wisoczky tábornok, majd Dessewffy Arisztid, később Perczel Mór.

A IX-ik hadtest. Hadtestparancsnok: Dessewffy Aristid tábornok.

Dandárosok: Bulharyn, Lázár, Joszwitz és Zurics ezredesek.

Létszám: 14 gyalogzászlóalj, 8 század lovas, 34 ágyu, 3 röppentyű-löveg. Összesen: 9600 ember.

Kaziczy külön hadosztálya. *Parancsnok:* Kazinczy Lajos ezredes, később tábornok.

Létszám: 7 gyalogzászlóalj, 4 század lovasság s 23 ágyu. Összesen 6900 ember.

Az egész éjszaki hadsereg: 16.500 ember, 57 ágyu.

Tartaléksereg.

Hadtestparancsnok: Guyon Richard tábornok. *Hadosztályparancsnokok:* Hadik Gusztáv s Pulszky Sándor ezredesek.

Létszám: 10 gyalogzászlóalj, 6 század lovasság, 12 ágyu. Összesen: 9000 ember.

Az erdélyi hadsereg.

Főparancsnok: Bem József altábornagy.

A VI-ik hadtest. *Hadtestparancsnok:* Czecz tábornok. *Dandárosok:* báró Kemény Farkas, Kiss Sándor, Forró, Dobay, Gál Sándor, Lázár Dénes és Damaszkin ezredesek.

Létszám: 21 gyalogzászlóalj, 13 század lovas, 45 ágyu. Összesen: 20.000 ember.

Inczédy portyázó csapatja. *Parancsnok:* Inczédy Samu ezredes.

Létszám: 1 honvédzászlóalj, 3 század német legionarius, 3 század huszár, 8 hegyi ágyu, 3 röppentyü ágyu. Összesen: 2000 ember.

A gyulafehérvári ostromlósereg. *Parancsnok:* Stein Miksa ezredes.

Létszám: 8 gyalogzászlóalj, 3 század lovasság, 9 tábori és 10 ostromágyu. Összesen: 5000 ember.

Az egész erdélyi hadsereg: 27.000 ember s 65 tábori ágyu.

Összegezve:

A dunai főhadsereg . .	62.640 ember,	232 ágyu.
A déli hadsereg	36.800 „	68 „
Éjszaki hadsereg . . .	16.500 „	57 „
Tartaléksereg	9000 „	12 „
Erdélyi hadsereg . . .	27.000 „	65 „
Különféle őrség . . .	6000 „	10 „
Szabadcsapatok, mozgó nemzetőrség	20.000 „	— „
Együtt:	**177.940** ember,	**444** ágyu.

Tehát 444.572 harczos 177.940 ellen! Ám, ha leszámítjuk az 58.537 főnyi orosz tartalékot, amire nem vala szükség, enélkül is csaknem kétszer oly erős a szövetséges had, mint a magyar.

Aztán a fölszerelés különbsége! Paskiewisch maga több ágyu fölött rendelkezett, mint a mi összes tábornokaink együttesen. Ezenfelől serege pihent, jól ruházott, vasfegyelmű. Háta mögött pedig kimeríthetlen segélyforrásaival a roppant orosz birodalom.

De az osztrák császári sereg helyzete is tetemesen javult. Ujólag összeszedte magát; kiegészítették, megszaporították.

Mig viszont az ujoncz honvédcsapatokat a zordon tél, a hosszú táborozás, az irtóztató küzdelem a rogyásig kimerité. Aztán se pénzünk, se fölszerelésünk. Kettős öv zárt el a külvilágtól: bent a lázongó nemzetiségek, kijebb az orosz és osztrák hadsereg vasgyürüje.

Lehetett-e győznünk? De azért mégis fölvettük a harczot, miként fölvette a kicsiny Dávid az óriás Góliáthtal. Talán megsegít az Isten; s ha vesztünk: hadd legyen hazánk a meggyilkolt népszabadság egy nagy temetője. . . .

Paskievisch, az orosz sereg fővezérének haditerve a következő volt:

Összes erejével Budapestnek tart, s csapatainkat az osztrákok felé nyomja. A magyar hadsereg ekkép két tűz közzé szoríttatván, vagy tönkrezúzatik, vagy kénytelen lesz a fegyvert lerakni.

Ha a magyar sereg az orosz betörés hirére Tiszántúl húzódnék: a háború főszintere a Tisza balpartjára fog áthelyeztetni.

Lüders Erdélyben csatáz; de ha szükség lenne reá, azonnal Magyarországba siet, s a fősereghez csatlakozik.

Az osztrák sereg működési terve pedig főbb vonásaiban ez:

Rögtön támadáshoz lát, mihelyt az orosz betör. Legelső teendője, hogy Komárom ujólag körülzárassék, majd Budapestre nyomul és azt megszállja; fennmaradó erejével aztán a magyarokat az orosz felé űzi.

Paniutine vegyes hadosztálya egyelőre az osztrák főseregnél működik.

Jellasich tovább is az Alvidéken marad, s a körülményekhez képest a Bem ellen működő orosz-osztrák hadaknak fog segédkezni.

A terv előkészítéseül az osztrák fősereg már junius elején a Vág-vonalhoz nyomult. Soprontól kezdve, Moson, Magyar-Óvár, Sellye, Hédervár, Farkasd, Vasáru, Szerdahely, Nyék, Galgócz, Szered, Nagy-Szombat, Trencsén érintésével, hosszú félkörben mindenütt osztrák csapatok állottak. A Paniutin-féle orosz hadtest pedig Modor vidékén táborozott.

Ez volt a szövetségesek haditerve. Külön működtek ugyan, de összhangzólag.

És mi? Sajna, nekünk nem volt komoly, egységes haditervünk. Mint az eltévedt vándor a zivataros éjszakában, tanácstalanul állottunk a fenyegető veszély közepette.

A Klapka-féle május 12-iki haditerv elvettetett. Azt mondták: rossz, szétforgácsolja erőinket. De nem készült helyette más.

Pedig ha vezéreink közt egyetértés uralg, ha egy jól megfontolt haditerv alapján, még az orosz benyomulás előtt, az osztrákokra ütünk, s tönkrevervén, elfoglaljuk Bécset: talán kedvezőbb fordulatot vesznek az események. Ám, elszalasztottuk ezt a kedvező alkalmat is.

Hisz még Buda bevétele után is pótolható lett volna a mulasztás. Seregünk azonban oly kényelmes lassúsággal nyomult a Fel-Dunához, mintha csak szórakoznék. Az I-ső, II-ik és a III-ik hadtest Érsekujvár vidékén száll táborba, a Kmetty-féle hadosztály Veszprém és Pápa közt

ődöng, a VIII-ik hadosztály a Csallóközben portyáz; Pöltenberg tábornok pedig a VII-ik hadtesttel Győrött pihen. Ámde, nap napra köszönt, s még sem történik semmi. Görgeinek még mindig a függetlenségi nyilatkozat megbuktatásán jár az esze. Politizál, memorandum-félét szerkeszt, amelylyel Kossuth ellen akar föllépni.

Június elején, mikor a közvélemény már zúgni kezd, végre rászánja magát, hogy támadólag előnyomul.

..... „Végre is, — beszéli emlékirataiban, — el kellett magamat határoznom, hogy az osztrákok ellen kitűzött ujabb támadó hadjáratot vagy a saját vezérletem alatt egyetlen vonalon összpontosított fősereggel nyitom meg, s a még ki nem próbált hadtestparancsnokkal a jövő esélyeinek vakon menjek elébe; vagy oszszam fel a fősereget, s egyes önálló hadtestekkel tegyek több munkálati vonalon kisérletet, hogy mindjárt kezdetben kitünjék: ki fogja az új parancsnokok közül pótolhatni Damjanichot és Aulichot. Egyetértve a táborkar vezérével, én az utóbbiakat választám. A támadó munkálatot tehát e szerint az önállólag működő 1-ső, 2-ik és 3-ik hadtesteknek az ellenség vági vonalára intézendő kombinált támadással kellett megkezdenünk, s e hadtesteknek csak akkor egyesülniök megint személyes vezérletem alatt, midőn a Vágon az átkelés sikerült.“....

Tehát most csak azért nyomul elő, hogy alvezéreinek az ügyességét kipróbálja!

Görgei tábornok ilyetén elhatározásához képest a központi-iroda, amely Tatán volt, a következő haditervben állapodott meg:

A VII-ik hadtest és a Kmetty-hadosztály Győr és Marczali felől tüntető támadások által az ellenséget abban a véleményben igyekszik tartani, hogy Győrtől a Duna jobbpartján Bécs felé nyomulunk. Mig az ellenség jobbszárnya ekként leköttetik: azalatt az I-ső, II-ik és a III-ik hadtesttel, úgyszintén a VIII-ik hadtest egy részével komoly támadás intéztessék az osztrák balszárny ellen. Ha ez sikerül: az osztrák sereg Lajtha-Bruck felé kénytelen visszahúzódni, hogy Bécset födözze. Ekkor aztán elősiet Pöltenberg és Kmetty, s a hátráló ellenség kemény üldözéséhez fog.

Csapataink tehát megkezdik a Vágon a hidverést, hogy a kellő időre átkelhessenek. Eközben a balszárny a haditervnek megfelelőleg szintén dologhoz lát. Pöltenberg *Öttevényre* intéz sikerült cseltámadást, Zámbélly ezredes *Kóny* vidékén üt az osztrákokra, Kmetty pedig Győr felé haladtában jun. 13-án *Csornánál* arat babért.

Klapka, ki épp Győrben tartózkodott, junius 12-én azt hallja, hogy Csornán Wyss tábornok vezetése alatt, egy ötezer főnyi osztrák hadosztály táboroz. De Klapkának arról is tudomása volt, hogy Kmetty Pápáról Tét felé halad. Üzen tehát neki, hogy kanyarodjék Csornának, s ha lehetséges verje meg az osztrákot. Kmetty vállalkozó, tettrekész férfiú. Most is, ámbátor serege a kidülésig fáradt, meg sem pihen, hanem azonnal Csorna felé nyomul. S másnap, jun. 13-ikán kora hajnalban Csorna dombtetőiről egyszerre csak megszólaltak ágyui. Wyss riadtan ugrik talpra, s bátor elszánással kezd védekezni. Három óra hosszáig tart a véres küzdelem. De a midőn úgy nyolcz óratájt Farád irányából száguldó huszárságunk trombitája is megharsan: az osztrákok harczrendje fölbomlik, s az egész sereg ijedt szaladással Beő-Sárkány felé menekül. A császáriak vesztesége: 55 halott, *köztük maga Wyss tábornok*, továbbá 78 sebesült, s 125 hiányzó. Mi 53 embert vesztettünk, sebesültjeink száma pedig 58 volt.

Klapka e szép győzelemről a következő hadijelentést küldte a kormánynak:

Van szerencsém ezennel két győzelmes ütközetről tudósítást tenni, melyeknek egyikét Kmetty ezredes *Csorna* mellett; a másikat pedig Zembelly ezredes *Kónynál* vívta ki.

Addig, mig én Győrből egy szinleges támadás végett Öttövénynek előrehaladtam, s az ellenséges erős osztályokat, melyek ezen helység előtt állomásoztak, Pöltenberg tábornok által visszanyomattam: Kmetty tábornok Csorna mellett megtámadá az ellenséget, mig szinte Zembelly ezredes Enesének és Kónynak egyirányú magasságára előnyomult.

Az ellenség mindkét ponton visszaveretett, s eleinte rendesen, de később vad futásban vonult vissza Bősárkány felé.

A fényes csornai csata, melyről én e pillanatban még csak előleges tudósítást tehetek, sok áldozatunkba került. Elesett 3 lovas százados; u. m. Dessewffy, Münster és Dzworkowski; megsebesült Mikovényi őrnagy s azonkívül 8 tiszt: legénység közül halott és sebesült van: 100.

Az ellenség halottai: Wyss tábornok, gróf Bombelles őrnagy s 3 ismeretlen főtiszt, sebesült s elfogott tiszt 2, egy házban elrejtve találtatott és elfogatott herezeg Salm hadnagy; azonfelől 150 halott fekszik a csatatéren őrmestertől lefelé. Nehéz és könnyű sebesült és elfogott több 50-nél. Halottak közt van 50 dzsidás. Ezenfelől a mint a barbacsi parasztok beszélik, sok szekér sebesülteket vitt az ellenség magával.

Kmetthy ezredes a haza elismerését ujólag megérdemlé, szinte úgy Zambelly ezredes is, fáradhatlan működéseik által. A körülményes tudósítás később fog beküldetni.

Pöltenberg és Kmetty eredményes működésének hírére a Vágnál táborozó seregünk szintén megkezdte az előnyomulást. Asbóth Lajos, a II-ik hadtest parancsnoka volt az első, aki Vasarunál átkelt a Vág-Dunán s junius 16-ikán *Zsigárd* mellett megtámadta Potth tábornok tizezer főnyi hadosztályát. Eleintén jól ment a dolog. Honvédjeink győzelmesen nyomultak előre. Zsigárdról az ellenség kiszoríttatott. Amde délután egész váratlanul megfordult a harcz koczkája. Uj osztrák csapatok érkeztek a csatamezőre, s Asbóth, túlszárnyaltatván, alkonyat felé kénytelen volt meghátrálni. Három ágyúnk esett a győző martalékául, 140 embert holtakban veszítének, 160-an pedig megsebesültek. A császáriak vesztesége holtakban és sebesültekben: 140.

A szerencsétlen ütközet hadijelentése igy szól:

A II-ik hadtest f. hó 16-án Királyrév és Zsigárd közötti ellenséges állás szemrevételére kiindulván, eleinte Zsigárd helységbeni makacs ellenállás után az ellenség e positiójából egy félüteg, egy törzs, hét lovas, több gyalog főtisztek és számos halottak és sebesültek vesztése mellett hátrálni kényteleníttetett; később az ellenség túlerővel visszajövén, előbbeni állását visszafoglalandó, osztályaink előbbi állásukba visszatértek. Részünkről a veszteség 3 főtiszt és több vitéz harczosaink, kiknek számát eddig meghatározni nem lehet; kisebb 3 ágyú és 1 lőszekér, melyek, lovaik ellövetvén, vissza nem vonathattak.

Seregeink szokott vitézséggel harczoltak; különösen kitüntették magokat Mándy őrnagy osztályparancsnok, 17-dik huszárezredbeli őrnagy Kazap, Okolicsányi 60-dik, Rezsnyi 25-ik zászlóaljbeli századosok, de különösen a 6-dik huszárezredbeli főhadnagy: Komper.

A „Közlöny" junius 21-iki számában pedig a tudósítás kiegészítéseül ez olvasható:

Az ellenségnek a Csallóközben s a Vág jobbparti állásának megtudására Asbóth ezredes hadtestének egy csapatja Vásárutnak előnyomult, az ellenséget Kürthig visszaverte, mely alkalommal Derschaka ezredesük megsebesült, s többen estek foglyokul; részünkről a veszteség 1 halott s 8 sebesült vala.

F. hó 16-ikán Asbóth ezredes hadtestének egy más csapatja a Dunán átkelvén, az ellenséget, mely Farkasd és Négyedet harcz nélkül feladta, Zsigárdnál megtámadta, hol véres harcz keletkezett, melynek részletei már hírül adattak.

Szintén 16-ikán délután 5 órakor Nagy Sándor tábornok, ki már 15-ikén az ellenséget Sopornya és Patáról kiűzte, s Sempthéig visszanyomta, azt ezen helyen megtámadta. Jobbszárnyunk Sempthét majdnem egészen megszállotta, midőn az ellenség Nagy-Szombat felől a tulsó parton utolsó gyalogságával közeledett s balszárnyunkat 19 röppentyü-állványról lövöldözte; minek folytán Nagy tábornok visszavonulást rendelt, mely azonban csak az elfoglalt Pata és Sopornya helységekig folytattatott, hol seregeink táborba szállottak. Visszavonulásunk alkalmával az ellen-

ség folytatá tüzelését, miáltal 2 ágyut egészen demontirozott, kettőnek fogatát pedig a többi ágyuknál lelőtt lovak pótlására kelletvén fordítani, 4 ágyúnk az ellen kezébe esett. Seregeink az ütközetben harczvágyuk s hidegverüségök fényes tanujelét adták. Veszteségünk körülbelül 100 ember.

Bebizonyult, hogy az osztrákok erős hadvonalán nem vagyunk képesek immár áttörni. Klapka, aki szintén ebben a nézetben volt, junius 18-án figyelmeztető levelet ir Görgeinek, hogy baj lesz, ne okvetetlenkedjék.

A jelen pillanatban, — igy szól a többek közt Klapka, — minket egyedül a védelmi állás illet, amelyből gyakoribb kirohanásokat intézhetünk. Az isten szerelmeért csak önámításba ne ringassuk magunkat! Csakis a körülmények gyakorlatias fölfogása, az ellenünk minden oldalról tornyosuló nagy veszélyek józan, nyugodt megfontolása mentheti meg a hazát. Az a véleményem tehát, hogy egy ideig ne sóvárogjunk a győzelemre, hanem úgy itt fent, mint a Délvidéken adjunk haderőinknek oly szervezetet, mely ügyünket biztosítsa, s ne kényszerítsen bennünket a jövendőt és hazánk javát egy koczka szerencséjére föltenni. Engedd meg tehát, hogy arra kérjelek: legyen Komárom munkálataink sarkpontja. Ne engedjük magunkat tévútra vezettetni. Az ellenség talán egy ideig nyugton marad, hogy kedvező helyzetünkből kicsaljon; s ha mi a kivetett kelepczébe belemegyünk — vajjon ki kezeskedik a harcz kimeneteléről? . . . .

Görgei azonban nem hallgat a jós intelemre. Azt mondja késő már, aztán mulhatatlanul szükséges, hogy a Vág-vonalat mi birjuk. S parancsot ad a támadásra.

Csakhamar zeng a riadó, s *Pered* és *Zsigárd* hegyvölgyes tájékán két napig: junius 21-ikén és 22-ikén tart a nagyarányú mérkőzés, amely, fájdalom, újabb kudarczunkkal végződik.

Klapka György, aki mint a VIII-ik hadtest parancsnoka, szintén résztvett az ütközetben, így beszéli el a harcz lefolyását:

. . . . A második hadtest — beszéli Klapka — junius 19-én Aszódnál állott a Csallóközben, Rakovszky őrnagy gyönge hadoszlopa Negyedben a Vág jobb partján, a harmadik hadtest: Tardoskedden és a Vágnál, Negyeddel szemben pedig az első hadtest.

A 19-én kiadott intézkedés értelmében a második hadtestnek 20-án reggel Aszódnál át kellett szállni az érsek-ujvári Dunaágon és az ellenséget Zsigárdnál megtámadni; a harmadik hadtestnek ugyanakkor Negyednél kellett a Vágon átkelni és a második hadtest támadását támogatni; az első hadtest feladata volt egy Semptére teendő támadással az átkelést a Vágon itt is kierőszakolni, Szereden át előnyomulni és a többi

hadtesttel a jobbparton összeköttetésbe lépni. Végre a Csallóközben az osztrákokat féken tartani nekem jutott feladatul a komáromi helyőrségi csapatokkal.

A főparancsnokságot az összes csapatok fölött Görgei tartotta fenn magának.

A második hadtest, melynek a nap főfeladatát kellett megoldani, 19-én éjjel átkelt az érsekujvári Dunaágon. Ereje a Negyedet megkerülő hadoszloppal együtt nem egészen 7000 ember volt.

Az ellenség a 16-ki támadás által óvatos lőn, s egész Zsigárdig visszavonta előőrseit, úgy hogy a második hadtest Királyrévre jutott a nélkül, hogy ellenséges őrjárattal találkozott volna. A sűrű köd, mely hajnali szürkületkor a síkságon elterült, mindkét részen leplezte a kölcsönös mozdulatokat. Ez a legkedvezőbb pillanat volt a Zsigárd elleni támadásra, hol az ellenséget készületlenül lehetett meglepni. A vett parancs értelmében azonban a főparancsnokot kellett bevárnunk. De a nap felkelt, a reggeli harmat felszállt és a bámuló osztrákok, kik pár ezer lépésnyire csatarendben állva maguk előtt látták a magyarokat, siettek a 16-án birt állásaikat újra elfoglalni. Ekkor ágyudörgés hangzott fel a Vág túloldaláról: Rakovszky őrnagy támadta meg hadoszlopával Zsigárdot és a szomszédos erdőt. Az ellenség hátban fenyegetve, félórai ütközet után odahagyta előnyös állását Zsigárdnál, s Pered és A.-Szélly közt foglalt állást. Ekkor Asbóth anélkül, hogy a főparancsnokra tovább várakoznék, jelt adott a második hadtestnek a támadásra, egyúttal jelentést tett szándokáról.

Az ellenség, melynek több volt az ágyuja, heves tüzelést kezdett előnyomuló csapatainkra. De a mieink sem maradtak adósak a felelettel. Csaknem egy óráig tartott az ágyúharcz. Déltájban elhallgatott az ellenség, s Mándy ezredes Würtemberg-huszárjai által szorítva, visszahuzódott, s Perednél foglalt ujra tömörebb állást.

Rakovszky őrnagy, ki eközben összeköttetésbe lépett a főhadoszloppal, s most a hadtest jobbszárnyán parancsnokolt, lassankint kiszorította az ellenséget az erdőből egész a Pered előtti tisztásig, hol megállapodván, haladéktalanul rohamot intézett s falu ellen, melyet több ellenséges zászlóalj két üteggel tartott megszállva. Asbóth ezredes öt zászlóaljjal és két ütegével szemben támadott, míg Rakovszky az ő oszlopával baloldalról. A 48. zászlóalj már a templomig nyomult, mikor az ellenség egy fedve tartott ütegéből pusztító kartácstüzzel szorítá vissza a mieinket. Asbóth felfogva a pillanat fontosságát, gyorsan össze-

szedte a hátrálókat, élökre állott s három oszlopban tört a faluba, hol utczán és udvarokon véres öldöklés folyt; az osztrákok végre vad futással menekültek Deákin át Galantha felé. Délután két órakor Pered halottakkal, sebesültekkel és foglyokkal tömve a mi kezünkben volt. E pillanatban érkezett a harmadik hadtest Peredre.

Görgei, ki csak kevéssel előbb jött meg, rögtön átvette a két hadtest parancsnokságát s Pered előtt táborba szállott csapataival. A Galantháig futó ellenséget megfoghatatlan módon nem üldöztette Görgei és Deákit is csak egy kis csapat által szállotta meg.

Bár Asbóth e napon mint derék parancsnok és mint vitéz katona tűntette ki magát, Görgei nem tudta feledni elhamarkodását, melylyel a főparancsnokot és a harmadik hadtestet be nem várva, rohamra indult és az ütközet sorsát koczkára tette. Épúgy neheztelt Knezichre, a harmadik hadtest parancsnokára is, ki megint későn jött a harcztérre. Alig érkezett tehát Peredre, midőn mindkét hadtestparancsnokot letette. Knezich helyére Leiningen ezredes jött, Asbóthéra pedig Kászonyi ezredes, a lovasság vezére a harmadik hadtestnél.

Már ez az időszerűtlen parancsnokcsere is arra bírta Görgeit, hogy intézkedéseit a jövő napra óvatosabban és úgy tegye meg, hogy az ellenség jelentékeny számbeli túlsulyával szemben minden nagyobb csapást kikerülhessen. Mert a Pozsonynál álló 15.000 főnyi orosz tartalék minden pillanatban 30.000 főre növeszthette az ellenség erejét, míg a mi 2-ik és 3-ik hadtestünk létszáma csak 15.000 főre rugott. Ehhez járult még, hogy a mi csapataink 36 óra óta élelmezés nélkül voltak s ily megerőltető küzdelem után éhség-szomjuság kínozta őket.

Az ellenség erősítéseket vonván magához, 21-én reggel ismét előnyomult Galanthától, s megszállotta Deákit.

Görgei Pered előtt foglalt állást, a harmadik hadtesttel jobbra a Vágra támaszkodott, a másodikkal pedig a falutól balra az ellenséges ütegeknek kitett nyilt terepen helyezkedék el. A legszélső balszárnyon a hátrálási vonal biztosítására Rakovszky két zászlóaljjal, egy üteggel és egy lovas századdal megszállotta Királyrévet. Az összeköttetést a két hely és Pered között, a második hadtest lovassága, 8 század huszár tartotta fenn. A többi lovasság mint tartalék a falu mögött állott.

Az ellenség délelőtt tiz órakor kezdett előnyomulni. Gyilkos ágyutüze nagy pusztítást tett a Pered előtti nyilt terepen. Majd a mi balszárnyunk gyöngeségét észrevéve, ez ellen irányította főerejét. Alsó-Szélly elfoglalása után Királyrévet támadták meg. Görgei erre Pikethy

ezredes alatt tizenkét század huszárt küld Királyrév felé, de a pusztító kartácstűz zavarba ejti huszárainkat, melyet még növel az is, hogy nagy hévvel ellenséges lovasság tör reájuk. De nem tágítanak. Borzasztó vérontás támad. Ekkor egy kis erdő mögött, Pered mellett puskaropogás hallatszik. Az osztrák lovasság cseltől tartva, vad futásban menekül. A veszély ezzel megszünt. A csodát pedig a 60-ik zászlóalj hajtotta végre, mely az erdő mögött felállítva, az összegabajodott lovassággal szembeszállt, s bátor fellépésével az ellenséget megszalasztotta.

Az ellenség azonban támadó lovasainak a védelme alatt Pered és Királyrév között két erős oszloppal ujolag előnyomult, mig balszárnyán Panjutin orosz hadosztálya szintén a harczvonalba lépett, s a harmadik hadtesttel tűzött össze. Görgei már előbb odahagyta állását Pered előtt s a harmadik hadtestet a helységtől jobbra állította fel, a másodikkal pedig Peredet és a királyrévi utat szállotta meg. Amde Peredet minden makacs védelem daczára sem lehetett már sokáig tartani. Ugyanekkor jött a jelentés, hogy Királyrévet az ellenség elfoglalta; Görgei tehát nehogy egészen megkerüljék és hátba támadják; állásának az elhagyásával hátrálni volt kénytelen, ami Negyed és Aszód irányában a legnagyobb rendben és az ellenségnek imponálóan meg is történt. Minthogy Görgei mindenáron a Csallóközbe akart visszavonulni, Királyrévet vissza kellett foglalni az ellenségtől. Néhány gyönge kifáradt zászlóaljjal oda érve rohamot rendelt. Kétszer nyomultak a hősök egész a faluig, kétszer visszaverettek; harmadszor összeszedkelőzve ujra rohantak, a mig végre iszonyú vérfürdő után elfoglalták a községet. A védők nagyrészét lemészárolták, a házak, udvarok halottakkal voltak tele. Olyan odaadás és halálmegvetés, minőt a lankadó és kiéhezett honvédek e rohamnál tanusitottak, a hősiességben oly gazdag hadjáratunk további harczaiban csaknem páratlanul maradt.

A további hátrálás Aszódon át minden további veszély nélkül történt; a III-ik hadtest Negyednél átkelt a Vágon, s a hidat az ellenség szemeláttára rombolta szét.

A veszteség részünkről a csata mindkét napján mintegy 2500 ember volt holtakban és sebesültekben.

21-én délutáni 4 órakor néhány sebesült és szétugrasztott katona érkezett az aszódi hidhoz, magukkal hozván a hírt, hogy a csata elveszett és a sereg hátrál. Ennek a hidnak a védelme reám volt bizva. Hat órakor visszatértek a kiküldött járőrök és futárok, akik szintén megerősítették a hirt. Nemsokára magától Görgeitől is kaptam

értesítést, hogy a második hadtest Aszód felé hátrál s 8 óra tájban fog a hidhoz érni.

Az ellenség Nyárasdról kiszorította a gyönge csapataimat, s a község előtt csatarendbe állott. Minket azonban mozdulatlanul talált maga előtt a négy zászlóaljjal, tíz ágyúval és öt lovas századdal. Esti 7 óratájban, mikor a második hadtest eleje épen a hidhoz érkezett, az ellenség összes ágyuit — legalább 5—6 üteget — előre tolva, egész vonalán gyilkos tüzelést kezdett állásunk ellen, melyet azonban tüzérségünk egy talpalatnyi hátrálás nélkül hősiesen megvédett. Egy óráig tartott már a harcz anélkül, hogy az osztrákok, négyszeres túlerejök daczára, csak egy arasznyi területet is nyertek volna, s az éj beálltával visszahuzódtak Nyárasdra és Vásárútra.

Igy végződött ez a forró nap, a mely, ha az osztrákok Aszódnál korábban támadnak és túlerejöket jobban tudják felhasználni, könnyen a magyar dunai hadsereg egyrészének a teljes megsemmisülését vonhatta volna maga után.

Görgei tábornok, aki mindjárt az ütközet elején a Vág felől egy parasztszekéren érkezett meg, rendkivül boszúsnak és levertnek látszott; nyugtalanitá az is, hogy az ellenség nagy sürü tömegekben ujolag közeledik.

Éjjel 10 óra tájban mindenfelé megszünt a csatározás. A második hadtest Aszód és a híd között elterülő térségen szállott táborba. Tizenegy óra tájban összejöttem Görgeivel és elhatároztuk, hogy még az éj folyamában az összes csapatainkat visszaviszszük a 16-ika előtt elfoglalt állásba. A második hadtestnek e szerint Gutát kellett megszállani, a Kosztolányi hadosztályának pedig Apácza-Szakállasra vonulni, hogy a Komáromba vezető utat födezze. Aszódon csak egy jelző őrállást hagytunk. Éjfélután 1 órakor aztán kezdetét vette az elvonulás. . . . . .

A kétnapi öldöklő csatában tehát résztvett Paniutine orosz tábornok is. S ha ez nincs: több mint valószinű, hogy miénk a győzelem. Csapataink erejük teljes kifejtésével harczoltak. Mutatja veszteségünk. A II-ik hadtest ugyszólván megtizedeltetett: csupán halottjainak és sebesültjeinek a száma több volt ezernél, a fogoly és a hiányzó majdnem ugyanannyi. A III-ik hadtestből pedig 518 ember pusztult el. A szövetséges hadak vesztesége: 518, ebből 176 orosz.

De háborúban olcsó az emberélet. A sok jóravaló honvéd elvesz-

tésénél nagyobb baj volt az erkölcsi visszahatás. Győzhetetlenségünk varázsa megtört, katonáink szivébe ujolag a csüggedés kezdett belopózni.

Maga Görgei tábornok is, mint Klapka följegyzé, levert és bosszus volt. Fölindulásának két vitéz hadtestparancsnok: Asbóth és Knezics



Kossuth Lajos, mint honvéd. — (1849-iki arczkép.)

esett áldozatul. Elmozdítá őket állásaikból. Knezicset „haditapintat“, Asbóthot „önbizalom“ hiánya miatt. Erre vonatkozó napiparancsa igy szól:

Súlyos körülmények parancsolják a következő változásokat a hadseregben.

A II-ik hadtestet átveszi *Kászonyi* József ezredes. Ellenben Asbóth ezredes átveszi a Szekulics-hadosztály parancsnokságát, miután ez a hadosztálynok úr több heti szabadságért folyamodott.

A II-ik hadtestnél a vezérkari vezetést báró Hügel őrnagy veszi át, miután Messzéna alezredes szabadsággal távozik.

Knezics tábornok úr a hadügyminiszteriumba osztatik Budán; a III-ik hadtest parancsnokságát haladék nélkül átadja *Leiningen* ezredes úrnak.

Leiningen ezredes hadosztályát Földváry Károly alezredes veszi át, s a 3-ik honvédzászlóaljat átadja Szabó századosnak.

Csakhogy ez még növelte a zavart. A kipellengérezett Asbóth több kiváló bajtársa, igy Szekulics ezredes, báró Messena a II-ik hadtest táborkari főnöke stb. visszavonult.

— Hadd menjenek! Olyan tisztekre, akik épp a legnagyobb veszedelem idején félreállnak, nincs szükségem, — jegyezte meg Görgei megvető kézintéssel.

S kedvtelenül, véresre sarkantyúzva lovát, hátráló csapatai után az aszódi pusztára száguld. Itt busong már Klapka is, akivel megbeszéli a teendőket. Az a megegyezésük, hogy multheti állásaikba, a Vág mögé huzódnak.

Tehát vissza! Már ez is lehangoló. Ehhez jön még az a baljóslatu hír, hogy az oroszok Galiczia felől is előnyomulnak. Görgei töpreng, gondolkozik; immár belátja, hogy az ápril 14-iki határozat megbuktatására irányzott törekvése minő czéltalan volt.

. . . . „Magyarország megmentésére, — ugymond emlékirataiban Görgei, — mostantól fogva csak egy vezethetett: a szövetséges hadsereg legyőzése. De képes volt-e Magyarország egymaga a feladat megoldására? Az én meggyőződésem, mint katonáé, erre föltétlenül tagadólag válaszolt. S én azt a kérdést: hogyan menthető meg Magyarország? — már merő hivalkodásnak tartottam. Az volt ez bizonnyára régen. És hogy én ezt általában csak most ismertem fel s annak a valószinűtlen föltevésnek, hogy Ausztria a függetlenségi nyilatkozat eltörlése mellett a békét elfogadja, helyt adtam s ennek a befolyásolása következtében stratégiai működésemet, mint a sereg fővezére, elhanyagoltam, — épp ebben feküdt főoka az én nyilvános működésem fonákságának 1849 ápril 14-ike után. Rég be kellett volna látnom, hogy attól a pillanattól kezdve, a midőn az osztrák hadsereg magát az orosz segélyre való kilátással kecsegteti: Magyarország alkotmányos jogainak a védői előtt csak egy kérdés állhatott, a kétségbeesésnek az a kérdése, miként lehetne az ellenséget az utolsó görcsös erőfeszítéssel a legérzékenyebben sujtani. Minden gondolatomat, s összes törekvéseimet kizárólag csakis e kérdés megoldására kellett volna fordítanom, nem gondolva azzal, hogy az 1848-iki

alkotmány, vagy az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat-e az a zászló, mely alatt az utolsó csapások Magyarország örökös ellenségére intézendők“ . . . .

Igy töpreng Görgei, aztán Budapestre siet, a hová jun. 24-ikén érkezik.

A főváros már ekkor csak ugy nyüzsgött a menekülők rajától. Az első napokban kétségtelenül nagy volt a rémület. A száguldozó cserkesz, ki nyeregbe kapta sikongó asszonyainkat, a tompaorru, aprószemü podoliai orosz, aki mint a sáska, fölzabál mindent, — szokatlan, megdöbbentő látvány volt nálunk. S fölelevenedtek a tatárjárás szomoru legendái.

De az ijedtséget csakhamar valami sajátos megnyugtató zsibbadság váltja fel. S mint a sötét felhők megül előbukkanó csillag, feltünik a remény: Hátha az orosz csak azért jött, hogy megszabaditson bennünket a Habsburgok jármától? Hátha egy szép napon ő is az osztrák ellen fordul. Hátha, hátha . . . .

Természetes, ez csak a beavatlan tömeg kecsegtető szóbeszéde volt. A kormány jól tudta, hogy a veszedelem óriási, s hogy alig van immár remény a kibontakozásra. De azért nem csüggedt, s keresve-kereste a menekülés útját.

Junius 26-ikán minisztertanács volt, amelyen Görgei tábornok is résztvett. Kétféle nézet merült fel.

Kossuthnak az volt a terve, hogy a komáromi táborban hagyassék 20—25 ezer ember, a seregzöm pedig Budapesten át siessen a Mátra felé, ahol már várni fogja Wisoczky s az alakulófélben levő X-ik hadtest. S mig Klapka azon lesz, hogy Haynau leköttessék: ezalatt Görgei megerősített haderejével állja útját az előnyomuló oroszoknak.

Görgei nem helyeselte ezt az eszmét. Ő neki az volt a nézete, hogy erőink összegyűjtésével mindenekelőtt az osztrákot kell tönkrevernünk. Ám, ez csak úgy valósítható meg, ha csapatainkból egyetlen egy ember sem fordíttatik a székhely védelmére; az országgyűlés függeszsze fel tehát üléseit, a kormány pedig a bankógyárral, s a fölszerelés anyagczikkeivel vonuljon Komáromba.

— Legelőször is, — ugymond, — föl kell világosítanunk a népet a helyzetről, ha egyébért nem, hát legalább abból a czélból, nehogy győzelmi mámorában lepje meg a leigázás isszonyú csapása. Ez az egyik. A másik teendő az, hogy küzdelmünknek adja meg a kormány a nemzeti önvédelem élethalál-harczának a jellégét, adja meg az által, hogy sze-

mélyesen résztvesz benne. Nyilvánítsa tehát magát ambulansnak, s csatlakozzék a fősereghez. Ismerjük be továbbá, hogy az osztrákok és az oroszok fölött egyszerre nem győzedelmeskedhetünk. Gyüjtsük tehát össze erőinket Komáromnál, s forduljunk Ausztriának. Eközben pedig az oroszokat a békealkudozás ürügyével iparkodjunk előnyomulásában késleltetni. Ha ezek a kisérletek nem sikerülnek: ám hadd foglalja el az orosz védtelenül hagyott részeinket. S ha már buknunk kell, ugyis mindegy, hogy az orosznak, vagy osztráknak esik-e az ország martalékául. De az korántsem mindegy, hogy a kettő közül melyiket érik utolsó kétségbeesett csapásaink. A nemzet igazait nem az orosz, de Ausztria támadta meg. Intézzünk tehát csapás után csapást Ausztriára, valameddig csak az orosz hadak távolsága megengedi.

Görgei indítványa tehát, mint látjuk, három pontból állott. Először: intéztessék fölvilágosító szózat a néphez; másodszor: Kossuth és a minisztérium csatlakozzék a fősereghez és menjen a komáromi várba; harmadszor: egy utolsó kétségbeesett csapás intézendő Ausztria ellen.

Beható eszmecsere indult meg ezután, amelynek az lőn a vége, hogy a második pont kivételével, a Görgei inditványa fogadtatott el. Görgei azt irja ugyan, hogy a minisztertanács a második ponthoz is hozzájárult, de ez nem való. Legalább Horváth Mihály, aki szintén ott volt a nevezetes ülésen, épp az ellenkezőről tanuskodik.

. . . „Görgei inditványának azt a pontját, — beszéli Horváth Mihály, — hogy a kormány Komáromba tegye át székhelyét s osztozzék a sorsban a fősereggel, lehetetlen volt Kossuthnak és a minisztereknek komoly szó gyanánt fogadniok. A kormánynak Komáromba zárkóznia annyi volt, mint egyszerre megakasztania a további hadikészületeket, felhagyni a papirpénz készítésének folytatásával, vagy ha ezeket Komáromban is lehetett volna készíteni, a teljes elzáratás esetében megfosztani minden többi hadainkat Erdélyben, a Bánságban s a Bácskában a szükséges költségektől; annyi, mint lehangolni, szétoszlatni a többi, mintegy százezer főnyi csapatainkat, szóval, feladni a nemzet ügyét azon egy dicsőségért, hogy legjobb esetben másodszor is megvertük az osztrák hadsereget, anélkül azonban, hogy ennek következtében a haza meg legyen mentve. A kormány ezt nem tekinthette másnak, mint hogy Görgei ezen inditványa által egy oldaldöfést akart intézni az általa uton-utfélen félénknek, gyávának gúnyolt Kossuth személye ellen; s mint rosszakaratból származó éretlen eszmét, figyelmére is alig méltatva, kevés szóval visszautasította, figyelmeztetvén

Görgeit, hogy ha a hadseregnél is mindenki oly buzgón teljesíti kötelességét, mint a kormány a maga körében, ugy még nem lehet elveszettnek tekinteni a hazát." . . .

Másnap, jun. 27-ikén reggel Görgei visszaindult a táborba. Ugyanekkor, a minisztertanács határozatához képest, közzététetett a fölvilágosító irat is. A hatalmas szózat, a melyet a kormány valamennyi tagja aláírt, egész terjedelmében igy hangzik:

A nemzet kormánya a néphez!

A haza veszélyben van.

Fegyverre! Fegyverre! minden honpolgár!

Ha rendes eszközökkel vélnők megmenthetni a nemzetet, nem kiáltanók, hogy a haza veszélyben van.

Ha egy gyáva gyermek-nemzet élén állanánk, mely rémületében inkább elvész, hogysem magát védelmezze, óvakodnánk meghúzatni országszerte a vészharangokat.

De mivel tudjuk, hogy hazánk népei egy férfias nemzet, mely magával számot vetett, midőn a legistentelenebb elnyomás ellen magát megvédeni elhatározá: félretesszük a sem hozzánk, sem a nemzethez nem illő szépítgetést, titkolózást és altatást, s nyiltan és tartózkodás nélkül kikiáltjuk, hogy a *haza veszélyben van!*

Mivel bizonyosak vagyunk, hogy a nemzet képes magát és hazáját megvédeni, azért tudtára adjuk tartózkodás nélkül a veszélyt egész nagyságában, felszólítjuk isten és a haza nevében, hogy a veszélynek bátran szembe nézzen, s fegyverre kiáltunk minden honpolgárt!

Nem biztatjuk, nem kecsegtetjük semmivel, sőt kimondjuk egyenesen, hogy ha az egész nemzet férfias határozottsággal föl nem kél magát utolsó csepp vérig védeni: hiába omlott annyi nemes vér, hiába volt minden eddigi erőlködés, el fog veszni hazánk, elvész nemzetünk, s e földön, melyben apáink szent hamvai nyugosznak, melyet isten szabad örökségül szánt utódainknak, e földön muszka-korbács fog uralkodni a népnek rabszolgaságba vetett maradványai felett.

Sőt megmondjuk azt is nyiltan, tartózkodás nélkül, hogy a nép közös egyesült erővel nem védi magát, éhen vesz el; kit a vad ellenség fegyvere le nem öl, éhen vesz el, mert a vad muszkák nemcsak legázolják véres verejtékünk gyümölcsét: a már-már aratásra váró vetéseket; hanem vérző szivvel adjuk tudtára a népnek, hogy a hazánkba nagy erővel betört vad muszkasereg levágja, leéteti, s amit le nem vághat, letiporja, vagy alomnak használja fel az érett és éretlen gabonát; pusztitva, gyilkolva megyen előre; s vért, lángot, éhséget, nyomoruságot hagy hátra maga után.

A merre a vad muszkasereg jár, ott a nép hiában szántott, hiában vetett: idegen rablócsordák emésztik fel véres verejtéke gyümölcsét.

De az igazság istenébe vetett bizalommal megmondjuk azt is, hogy e veszély csak az által válhatik halálossá hazánkra, ha a nép maga magát gyáván elhagyja.

Ha ellenben házának, hazájának, családjának, aratásának, s a saját életének bátran védelmére kél, kaszával, baltával, bottal, kővel, s amivel lehet, — a nép elég erős arra, hogy az istentelen ausztriai császár által szép hazánkra hozott muszkacsordák utolsó emberig elhulljanak a szabad magyar nép bosszuló karjai alatt.

Ha eltitkolnók, vagy kicsinylenők a veszélyt, az által azt senkitől el nem hárítanók. De ha nyiltan megmondjuk tartózkodás nélkül úgy, a miként van, a nemzetet saját sorsának urává tesszük.

Ha van a népben életerő, meg fogja magát, meg fogja hazáját menteni.

Ha pedig gyáva félelemből elfogulva tétlenül marad, úgy elvész menthetetlenül.

A ki magán nem segít, azt az isten sem segíti meg.

Ezennel tehát kötelességünk érzetében tudtul adjuk Magyarország minden lakosainak: hogy *az istentől, emberiségtől, az erkölcstől elvetemedett ausztriai császár Magyarország legyilkolása végett csakugyan elhozá a vad muszka seregeket.*

Tudtul adjuk: hogy *Galicziából, Árva, Szepes, Sáros és Zemplénmegyéken át eddig mintegy 46,000 főnyi muszkasereg tört hazánkba és folyvást ütközve előbbre, meg előbbre nyomul.*

Tudtul adjuk: *hogy ezenkivül Erdélybe is muszka-seregek törtek be Bukovina és Moldva felől, kikkel seregeink máris véres csatákat vivtanak.*

Tudtul adjuk: hogy a muszka segítségbe bizakodva, Erdélyben az oláh lázadás újra kiütött, s hogy az istentelen ausztriai császár saját utolsó erejét is összeszedte a magyar nemzet kiirtására.

És tudtul adjuk polgártársainknak, miképen ámbár oly bizonyos, minthogy isten a menyekben van, hogy ha a muszkáknak magyar hazánkat legyőzni sikerülne, ebből Európa minden népeinek szolgasága következnék, mégis *külföldről semmi segitséget nem várhatunk, az uralkodók leigázva tartják a népek rokonszenvét, s némán néznek igazságos küzdelmeinkre.*

Nincs tehát senki, kiben remélhetnénk, mint az igazságos Isten és saját erőnk; s ha saját erőnket föl nem használjuk, még az isten is el fog hagyni.

Sulyos napoknak nézünk elibe; de ha bátor szemmel szemébe nézünk: szabadság, boldogság, jólét és dicsőség vár a nemzetre.

Az isteni gondviselés utjai kiszámíthatlanok, kisérteteken és szenvedéseken keresztül vezeti népeit a boldogságra.

Magyarország harcza nemcsak a mi harczunk többé. Ez a népszabadság harcza a zsarnokság ellen.

A mi győzelmünk a népek szabadságának győzelme, a mi halálunk a népek szabadságának a halála.

Isten minket választott ki, hogy győzelmünk által a népeket megváltsuk a testi szolgaságtól, miként Krisztus a lelki szolgaságtól megváltotta.

Ha mi győzünk a zsarnokok által reánk uszított csordákon: győzelmünk következtében, olasz, német, cseh, lengyel, oláh, tót, szerb, horvát szabaddá lészen. Ha mi vesztünk, leáldozik minden népek felett a szabadság csillaga.

Érezzük tehát magunkat a népszabadság felszentelt bajnokainak. Ezen érzelem szilárdítsa keblünkben az elszánt akaratot; ezen akarat edzze meg karjaink

erejét; ezen erő mentse meg hazánkat gyermekeinknek; mentse meg a szabadság élő fáját, mely sehol sem fog többé gyökeret verni, ha gyávaságunk miatt nálunk kidől a két zsarnok császár istentől megátkozott fejszéje alatt.

Magyarország népei! Akartok-e meghalni e vad muszka irtó vasa alatt? Ha nem: védjétek magatokat!



Kolossy György, *Lamberg gróf megbosszulója.* — (Egykorú arczkép.)

Akarjátok-e látni, miként tiporják távol éjszak kozákjai apáitok, gyermekeitek, feleségeitek megfertőztetett tetemeit? Ha nem: védjétek magatokat!

Akarjátok-e, hogy a lakosság egyrésze távol Szibériába, vagy a zsarnokok külháborujába elhurczoltassék, másrésze járomba görnyedezzen a muszka kancsuka alatt? Ha nem: védjétek magatokat!

Mi, a nemzet akaratából Magyarország és a hozzá tartozó részek és tartományok kormánya, az örökkévaló Isten és a Haza nevében felszólítjuk a népet az önvé-

delemre; a reánk bízott hatalomnál és kötelességnél fogva pedig rendeljük és parancsoljuk:

1. A hazánkba behívott muszkák és az azokat behivó istentelen ausztriai császár ellen az általános keresztes népháboru ezennel megkezdetik.

2. A kereszteshábornak megkezdése a legközelebbi hétköz- és vasárnapokon minden templomokban a lelkészek által, minden község piaczán az elöljárók által kihirdetendő és harangzúgással az egész országnak tudtul adandó.

3. A kihirdetés után minden ép férfiu, ki karját birja, magát 48 óra alatt valamely fegyverrel ellátni tartozik; s akinek lőfegyvere vagy kardja nincs: az kaszát, baltát ragadjon; a kasza rohamra, a balta pedig kéziviadalra bátor kézben alkalmas fegyverül szolgál.

Nem magyar az, czudar az, ki fegyverben válogat és nem védi hazáját azzal, ami a kezébe akad.

4. A merre a vad muszkahad közelg, éjjel-nappal őrök állíttassanak ki tornyokra és hegytetőkre, kik, ha az ellenség jön, jelt adjanak, s jeladásukra a harangok az egész vidéken félreveressenek. A vészharangszóra pedig a nép minden községben gyüljön össze azonnal, s tömegestől menjen azon gyülhelyre, melyet vidékenként az illető törvényhatóság tisztviselői és vezérei előre kijelölendenek.

A honnan pedig a vad ellenség előbbre nyomul, háta mögött a nép keljen fel tömegestől, s rontsa és pusztítsa a rendetlenül száguldozni szokott kozákokat, s az elmaradozó más fegyvereseket.

Különös gondja legyen a népnek, hogy az ellenséget éjjel soha pihenni ne hagyja, hanem véletlenül megrohanó s ismét visszavonuló támadásokkal, lármával, harang félreveréssel, tűzrakásokkal örökkön nyugtalanitsa, hogy ne ismerjen soha pihenést e földön, melyet istentelenül megtámadott.

5. Az ellenség elől minden eleséget, marhát, bort, pálinkát el kell takaritani rejtett hegyközi helyekbe, vagy lápos mocsarak közzé, hogy éhen legyen elveszni kénytelen.

6. Mielőtt valamely helységet megszállana, abból minden élő lény takarodjék ki; s ha megszállotta, bátor férfiak gyujtsák fejökre a házakat, hogy vagy lángok martalékaivá legyenek ellenségeink vad csordái, vagy legalább pihenésüktől megfosztassanak.

E század elején, midőn Napoleon a muszka birodalmat megtámadá, ez által menték meg magokat a muszkák a végenyészettől.

Most pedig úgyis látjuk, hogy az ellenség gyujtogatva pusztít. Hány város és falu lett már az ellenség kanóczainak martalékává! Csak most e napokban az ausztriai császár katonái Sopronmegyében Bősárkány védtelen lakosait megtámadva, minden házat egytől egyig fölgyújtottak.

Ha már tehát égni kell, égjen akkor, midőn az ellenség tanyáz benne. Ha győzünk, lesz hazánk s az elpusztult falvak felvirágoznak; ha pedig legyőzetünk, úgyis minden elpusztul, mert irtóháborút viselnek ellenünk.

7. A mely városok vagy helységek útban, s akként fekszenek, hogy eltorlaszolhatók, mint például Eger városa, azok közös munkával azonnal védállapotba helyeztessenek, hogy a kozákok beszáguldozása akadályozva legyen.

8. A lelkészek, amint illik és immár el is rendeltetett, keresztet ragadjanak, s vezessék a népet a vallás és szabadság oltalmára.

9. Az egész országban mindenütt népgyűlések tartassanak, s azokon helybeli körülmények szerint a hon és vidék védelem módjai elrendeztessenek.

10. Borsod, Gömör, Abauj, Zemplén, Heves tiszáninneni része, Nógrád, Fülek vidéke és a Jászkerület a keresztes háborút mindjárt mozgásba tegyék, s a keresztes hadak alkalmazása iránt magokat a Miskolcz táján táborozó vitéz hadseregünk parancsnokával érintkezésbe helyezzék; Szabolcsmegye, a Hajdukerület, a Nagy-Kunság, Heves tiszántúli, s Biharnak alsó része és Debreczen a Tisza őrzésére, s a tiszai vonal megvédésére különös gondot fordítsanak, s a Tiszának az ellenség általi átlépését lehetetlenné tenni iparkodjanak. Pestmegye pedig Csongrád, a Kis-Kunság, Fejér, Tolna, Esztergom s Nógrád alsó része a kereszteshadakat rendezzék, miszerint első felszólításra a Rákos mezején összegyűlhessenek.

11. Mindezen rendeletek végrehajtása, rendezett tanácscsal biró községekben magoknak a községi elöljáróknak, egyébként pedig a törvényhatóságok bizottmányainak és tisztviselőinek kötelességökké tétetik; miért is az illető törvényhatósági kormányzók e rendeletnek a „Közlöny“-ben megjelenése, s annak megkapása után azonnal bizottmányi ülést tartani, s annak közbenjöttével kellőleg intézkedni, az intézkedésről pedig a belügyminiszteriumot sürgöny útján folyvást értesíteni kötelességöknek ismerjék.

A ki a hazát fegyverrel támadja meg: az ellenség; aki pedig a haza megmentésére kötelességét nem teljesíti: az honáruló, s ilyennek fog a haza és a kormány által tekintetni.

Csak egy nagy erőfeszítés a nemzettől, s a haza örökre mentve van; de ha a nép e rendelet értelmében kötelességét híven nem teljesíti, a haza elveszett menthetetlenül.

Az ország veszedelemben van.

Van ugyan vitéz, bátor, a szabadságért halni kész hadseregünk, melynek száma megközelíti a 200,000-et, amelyhez, mint a szabadság lelkesült hőseihez nem lehet hasonlítani a szolgaság bérenczeit, mert azok az isten sugarai, ezek a sötétség őrei, de e harcz nem két ellenséges tábor harcza, ez a zsarnokságé a szabadság ellen, ez a barbároké az összes szabad nemzetek ellen; tehát a hadsereggel keljen fel a nép maga, melynek milliói, ha segítik seregünket, kivívtuk a diadalt és szabadságot magunknak és Európának.

Tehát a hadsereggel együtt kelj fel, óriás nép!

Fegyverre! fegyverre! minden honpolgár!!

Igy bizonyos a győzelem, de csak igy!

S ezért általános népfelkelést rendelünk és parancsolunk a szabadságért isten és a haza nevében.

Kelt Budapesten, junius 27-én. 1849.

Kossuth Lajos, kormányzó.

Szemere Bertalan, **Görgei Arthur,** **Batthyány Kázmér,** **Csányi László,** **Vukovics Sebő,** **Horváth Mihály,** **Duschek Ferencz,** miniszterek.

A vészharangok tehát ujra megkondulnak, még riasztóbb hanggal, mint először. S hegyen-völgyön át, a falvakban, a városokban, mindenfelé zúgva-zug a vérforraló kiáltás: *Fegyverre! Fegyverre!*

Szemere, a belügyminiszter külön is intézkedik. Fölhivja a vármegyék kormánybiztosait és alispánjait, hogy gondoskodjanak a *keresztesháború* rögtöni megindításáról.

„Hirdesse, — igy szól a többek közt utasítása, — a nép meggyőzhetetlenségét, ha az felkél. Rémítő az, látásán az ellenség megfélemlik és ereje megfogy. Tehát keltse fel a népet! Indítsa meg a keresztesháborút! A harangok veressenek félre. A pap templomi öltözetben jelenjék meg. Énekeljen a nép szent buzdító énekeket. Tartassanak hazafiúi beszédek, melyekben a buta ellenség lerajzoltatván, a szabadság lángecsettel föstessék. Az előkelők mind álljanak élére a tömegnek. Marháit, vagyonát, családját küldje a nép rejtekhelyre, erdőbe, s maga gyújtsa fel amit az ellenség használhatna. Igy szabadult meg egykor Muszkaország, igy szabaduljunk mi is meg a muszkától."

Másnap, junius 28-ikán pedig *Európa népeihez* intéztetik panaszos kiáltvány.

Ti kormányok — igy hangzik egyebek közt a szózat, — hivatalos őrei vagytok nemcsak országotok, hanem egész Európa szabadságának és jogszerű érdekeinek is.

Ti népek, ébredjetek fel a szörnyű veszélyre, midőn a zsarnokok hadai szövetkezve kezdik eltiporni és kioltani a szabadság szent igéjét Németalföldön, Itáliában s magyar hazánkban.

Te büszke angol nemzet, elfelejtkezel az általad felállított, be nem avatkozás elvéről, s tűröd azt, éppen az alkotmányos szabadság érdeke ellen? A britt árbocz kevély zászlaját veszély fenyegeti. Isten leveszi róla áldását, ha hűtlen lesz az ügyhöz, melytől dicsőségét kölcsönözte.

Te franczia respublika, elfeledkeztél azon elvekről, melyeket születésedkor kijelentettél? Azt mondád: Francziaország respublika. A franczia respublikának nincs elismerésre szüksége, hogy létezzék, kormányt és államformákat változtatni természetes joga minden nemzetnek s erre a jogczímet saját akaratából meríti. Azt mondád: az 1815-iki szövetséget csak létezőnek tekinted, de jogszerűnek nem ismered el. Azt mondád: szív- és lélekszerinti frigyre hívod fel mindazon népeket, kik átalában a szabadság s különösen a respublika elvét fogadják el nemzeti létök alapjául. Azt mondád: hogy te előljáró világításod által uj ösvényekre akarod átvezérelni a népeket és országokat.

És mint azelőtt elhagysz mindent, aki benned bízva a szabadság véres útjára lépett, s erőtlenül nézed, mint garázdálkodik szép földünkön az idegen vad muszka, tapodván minden isteni és emberi törvényeket.

Törökországot az éjszaki óriás már megfosztotta szabad akaratától. A dunai tartományok régóta zsarnoki önkénye alatt nyögnek. Ha Magyarországot is sikerül leigáznia: nem hazánk sorsa, de Európáé döntetett el.

Tehát ébredjetek fel óh népei és nemzetei a szabad és keresztény Európának! Mindnyájan, kik a Megváltó tana szerint a humanitásnak hódoltok! Mindnyájan, kik a szabadságnak lélekkel s ha kell párolgó vérrel áldoztok! Mindnyájan, kik az emberek és nemzetek fejlődésében az isteni jogszerűséget imádjátok!

Mi nem vagyunk utolsók a sorban; a vihar, melyet nem tartóztattok fel, elsodor titeket is. A bosszúálló isten megtorolja e jogtalanságot harmad- és negyed-



Kirohanás Komáromból 1849. jul. 2-án. — (Egykoru rajz.)

iziglen mindazokban, kik azt elkövették; mindazokban, kik elkövetni engedték. Mert arra valók a jók a szabadok, ugy az emberek, mint a népek között, hogy egyetértsenek. A rosszak, a zsarnokok pedig,hogy meghasonoljanak.

Ébredjetek fel óh népei és nemzetei Európának! Magyarország térein Európa szabadsága döntetik el. Ez országgal a világszabadság egy nagy földet, e nemzettel egy hív bajnokot fog elveszteni.

Mi küzdünk az utolsó csöpp vérig, hogy e föld vagy választott országa legyen a vérrel vívott szabadságnak, vagy örökké kárhozatos emléke annak, mint birtak szövetkezni a zsarnokok, s miként tudják a szabad népek és szabad nemzetek egymást gyalázatosan elhagyni . . . .

Esdő szózatunkat sorban közölték a külföld hirlapjai; az angol, franczia, német, olasz részvéttel olvasta, de támogatást egyikük sem nyujtott. Bakóink kezében iszonytató sorsunkra hagyának.

Eközben az orosz sereg, mint a gátjaszakadt folyam zavartalanul hömpölygött beljebb, tovább: egyenesen Budapest felé. A Paskievich főhadiszállása jun. 30-ikán immár Miskolcz. „Katonáink — igy dicsekszik hivatalos jelentése, — kedvetlenek voltak, hogy a fárasztó napimenetek daczára sem érhették utól a visszavonuló ellenséget. Botorság lett volna üldözni azokat, kik a harczot kerülték.“

Hát igaz. Wisoczky csakugyan kerülte a mérkőzést; s Harsány, Mezőkövesd, Kápolna, Gyöngyös érintésével Hatvanig futott.

Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy Paskievich részint az élelem hiánya, másrészt a járványszerű betegedések miatt hadainak roppant tömegével csak lassan mozoghatott.

Az élelemhiányon még csak segítettek valahogy, de a pusztító nyavalyákkal lehetetlen volt megbirkózniok. Alig lépte át határainkat az orosz, nyomban melléje szegődött a *tifusz.* Aztán jött a *vérhas,* majd a *kolera.*

A kolera-járvány junius 24-ikén kassai táborozásuk alkalmával lépett fel először. Próbálták elnyomni, nem sikerült. Tovább vonultak, hogy tán megszökhetnek tőle. Lehetetlen volt. Sápadt, vigyorgó arczával nyomon kisérte őket.

A merre a sereg csak elvonult: az országutak mentén, az árokpartokon hosszukás földhányásokat lehetett látni. Mind megannyi sírdomb, nyugvóhelye az elpusztult orosz katonáknak. Rendszerint éjszaka temetkeztek: csöndben, dísz nélkül. Még keresztet sem szúrtak a hant fejéhez.

A járvány julius 3-ikán érte el tetőpontját. Valóságos tobzódása volt ez a halálnak. Egy nap alatt több mint ezer reménykedő életet oltott ki. Innentől kezdődőleg csökkent ugyan az ereje, hanem azért, szórványosan bár, julius végeig folyvást pusztított. Rövid három hét alatt csupán az orosz hadseregből 14.000 ember esett az irtóztató ragály martalékául.

Maga az orosz hivatalos jelentés körülbelül szintén ennyire teszi az áldozatok számát.

... „A kolera — igy szól a jelentés, — a hadseregben junius 24-ikén tört ki s roppant erővel kezdett terjedni csapataink közt. S az esőzés következtében, mely mindjárt az első menet után

Kassa mögött beállott, oly mérvet öltött a járvány, hogy gyakran a sorokban álló emberek közül is szedte áldozatát; ezek aztán vagy rögtön meghaltak, vagy igen rövid szenvedés után. Ily módon minden egyes hadtestben még a menet közben is 60—100 ember esett össze, kiknek holttesteit az utánok jövő csapatoknak kellett eltakarítani. A társzekerek mind betegekkel voltak teli; ezenfelől nagyszámú járművet voltunk kénytelenek kiparancsolni, mert a hadtest nem száz, hanem ezer számra czipelte magával a betegeket és a haldoklókat. Miskolczon és Kassán csaknem valamennyi középület kórházzá alakult. Az ápoláshoz megkívántató tárgyakat, eszközöket harácsolás utján teremtettük elő. A központi ápolóhelyek mellett minden ezred külön ideiglenes tábori kórházat is állított fel. A betegek lehető gyors segélyben részesültek, folyvást külön parancsnokságok váltakoztak az összes kórházakban, hogy a kolerások felvételénél segédkezzenek. Az éjjel-nappali szolgálat következtében kimerült katonaorvosok mellé több belföldi orvos és gyógyszerész rendeltetett ki. A járvány pusztítása legnagyobb volt: junius 29-ike és julius 5-ike között. Ezen öt nap alatt több, mint *kétezer* ember halt meg, *ezer* beteg pedig Kassára szállíttatott. S midőn Miskolczról tovább nyomultunk, *kétezernél* több kolerabeteg maradt a városban. A Kassáról Debreczen felé nyomuló IV-ik hadtestnek szintén *ötezer* betege volt. Julius 5-ike után valamivel csökkent ugyan a járvány, de csak julius derekán kezdett szünni. 1849. junius 25-ikétől julius 13-ikáig, tehát tizennyolcz nap alatt a három orosz hadtest csapatállományából nem kevesebb, mint 14.472 ember esett csupán a kolera martalékául." . . .

A ragály junius vége felé az osztrákok közt is elterjedt, s főleg a Jellasich táborában ugyancsak kegyetlenül pusztított.

De mi sem kerülhettük el. Igaz, nálunk szórványos jellegű volt, sokan estek mégis az áldozatául.

Kormányunk vajmi keveset törődött a járványnyal. Néhány figyelmeztető rendelet — ennyi volt minden. Hiszen igyis, ugyis halnunk kell; mert nemcsak éjszak felől közeledik az eltemető hullám, de Pozsony irányából is.

S csakugyan. Paskievich herczeggel egyidejüleg Haynau is a támadás utjára lép. Junius 26-ikán az egész fősereg, mintegy 70.000 ember, Magyar-Óvárott gyülemlik össze. Idejön maga Ferencz József császár is, s hadiszemlét tart csapatai felett. A szemle befejezésével Haynau az ifjú császár elé vágtat, s a szokásos tisztelgés után igy szól hozzá:

— Felséged legyen nyugodt. Biztosíthatom, hogy hét alatt vége lesz a háborúnak.

A szemle után pihenő, s másnap, jun. 27-ikén már virradatkor kiadatik a parancs az általános előnyomulásra. *Győr* megvétele a legközelebbi czél.

Győr, mely a Kis-Duna, a Rába és Rábcza összefolyásánál fekszik, már az előző vérzivataros időkben Bécs kulcsának tekintetett. Annyi bizonyos, hogy egy vitéz sereg innét néhány ugrással Bécs alatt teremhet; de viszont az Ausztria felől támadó ellenség sem működhetik szabadon, ha Győr nem az övé. Folyvást attól kell remegnie, hogy a háta mögé kerülnek.

Győr birása tehát nemcsak reánk nézvést volt fontos, de az osztrákokra is.

Kormányunk, ismerve a város hadi fontosságát, már az őszön jelentékenyen megerősíté. Szöggátakkal, földsánczokkal övezte körül. Görgei pedig, midőn Budavár ostromára indult, hogy zavartalanul működhessék, Pöltenberg vezetése alatt a VII-ik hadtestet küldötte Győr megszállására. S Pöltenberg, akinek 12.000 embere s 44 ágyúja volt, figyelő őrszemül aztán itt is maradt.

Kmetty, a csornai győző (időközben tábornok lett) 5700 főnyi hadosztályával szinte a Dunántúl van még, s Győrtől nem messzi: Marczaltőn táboroz. Utasítása az, hogy baj esetén siessen Győrbe, s csatlakozzék a Pöltenberg hadaihoz. S ha a két sereg idejekorán egyesülhet: kétségtelen, hogy Győr megtartható.

Ámde Haynau, el kell ismernünk, sokkal ravaszabb és fürgébb volt, mint akár a nagyzoló Windischgrätz, akár az elaggott Welden. Most is azt tüzte ki a legelső föladatául, hogy Kmetty elszakíttassék Pöltenbergtől.

S junius 27-ikén Schütte tábornok parancsnoksága alatt tizezer főnyi sereg kel át a Rábán, s egyenesen a Kmetty megtámadására törtet.

Kmetty, az ellenség közeledésének a hírére: az *Ihászi-pusztán,* mely előnyösebb fekvésű, helyezkedik el. Schütte nyomon követi, s délután 4 órakor nagy hévvel meg is támadja; még pedig olyaténképen, hogy akár győz, akár veszít: Kmetty tereltessék el Győrtől. S ez sikerül is neki. Kmetty heves ágyútüzzel fogadja a császáriakat, mintegy két óra hoszszáig erősen védekezik, de alkonyatkor, Győrt elkerülve, csakugyan Pápa felé kénytelen huzódni.

Haynau cselfogását igyen siker koronázta. Pöltenberg, a segély kilátása nélkül, elszigetelten maradt Győr földsánczai között.

— Győr a miénk! — jelenté Haynau kevély önbizalommal az ifjú császárnak, amidőn Kmetty hátrálásáról értesült.

S a következő nap, jun. 28-ikán kora reggel, még hajnali szürkületkor megmozdul a hatvanezer főnyi császári sereg. Kilencz óra tájt pedig már az egész Győr körül: Ujvárosnál, a Fáczános-erdőben, Révfalun, Pataházán, Szemerén foly a véres küzdelem.

Pöltenberg, — beszéli egy szemtanu, — értesülvén Haynau közeledéséről, már jun. 27-ikén intézkedik, s haderejét a következőleg osztja fel:

Két zászlóaljat s két huszár-századot nyolcz ágyúval Révfaluba küld; két zászlóalj a Sziget-külváros előtt, más két zászlóalj pedig a Fáczános-erdőben helyezkedik el; az ujvárosi sánczok védelmét, két zászlóaljjal, hat huszár-századdal és kilencz ágyúval Kossuth Sándor alezredesre bizza; végül Liptay alezredest, nehogy állásuk megkerültessék, négy zászlóaljból, nyolcz század lovasból s tíz ágyúból álló dandár élén Ménfőre, illetőleg Szemerére irányítja. Maga Pöltenberg a kétezer főnyi tartalékkal Győrben marad.

A támadást az ellenség jun. 28-ikán reggel, egyszerre két oldalról kezdi meg: a Bianchi-dandár Révfalu és Sziget megvételére indul, Benedek tábornok pedig Ujváros felé. Mindakét helyütt derekasan védekeznek csapataink, s főkép Kossuth alezredes bámulatos hősiességet fejt ki. Huszárjaival, alig hatszáz ember, a sánczok előtt fogja fel az ellenséges dandár első rohamát. Csaknem háromnegyed óráig megingatlanul küzd, s csak mikor látja, hogy az ellenség oldalvást a hézagos sánczokon kezd betolakodni, huzódik a külvárosba; előbb azonban fölgyújtja az abdai hidat. Ámde Benedek intézkedik a híd gyors helyreállításáról, s nyomon követi. Uj harcz fejlődik. Most már a két honvédzászlóalj is a csatasorba lép, s védekezésük oly elszánt, hogy Benedek segélyért kénytelen folyamodni. S a kért segedelem csakhamar előrobog; először egy kétezer főnyi dandár, majd Hertzinger tábornok vezetése alatt három üteggel az egész gránátos hadosztály. Mind hasztalan. Kossuth nem tágít. Lovassága, melyet a külváros egyik téresebb pontján rohamra küld, visszaszoríttatik ugyan, de ő maga két zászlóaljával mozdíthatlan, mint a sziklabércz.

Ekkor Schlick, az ütközet vezetője, köröskörül valamennyi sánczunk ellen általános rohamot intéz. S negyvennyolcz ágyú bömbölésének irtóztató zenéje mellett harminczezer osztrák csataordítása hangzik fel.

De a védősereg, kétségbeesetten harczolva, tovább is helytáll. Pedig több lőszeres hordója robban fel, négy ágyúja leszereltetik, sorai folyton-folyvást ritkulnak.

Csak mikor hire jön, hogy a Fáczános-erdő és Révfalu elfoglaltatott, az ellenség Bécs-külváros éjszaki részébe nyomult, a Liptay-dandár Megyernek szoríttatik; egyszóval midőn a körülkerítés veszélyétől kell tartaniok: ekkor, csakis ekkor kezdenek példás rendben Gönyő felé hátrálni.

Kossuth Sándort, a vitéz ezredest most sem hagyja el a csodálatos hideg nyugalma. Mikor tüzérsége, gyalogsága elhuzódik, e szavakkal fordul az ágyúfödözetül rendelt két század Miklós-huszárhoz:

— No fiúk, Miklósok! Most mutassuk meg, hogy igazi huszárok vagyunk. Látjátok ott az utczának a kanyarodását? Odáig lépést fogunk menni, azontul elkaphatjátok a szelet.

És a két század huszár előbb a magas sáncztöltésen, majd a lejebb eső utczán a jelzett kanyarodásig lépésben vonul. S csak ezután sarkantyuzzák meg lovaikat s a Vásártéren keresztül, ahol pedig már ellenség mutatkozik, villámsebességgel száguldnak a Galamb-korcsmához: hátráló csapataink gyűlhelyére.

Kossuth Sándor az utolsó. De még most sem siet. Fiatal segédtisztjével, Matolay Viktor századossal előbb szállására: a Bárány-vendéglőbe tér, itt kényelmesen megozsonnáz s csak mikor jól evett-ivott, igyekszik dandára után. Lassu ügetéssel épp a gönyői utra akarnak befordulni, amidőn egy szakasz gránátos jön velök szemközt. Az ellenséges csapat sortüzet ad, csakhogy szerencsére nem talál. Kossuth Sándor odanéz, egy rántással megállítja ágaskodó paripáját, s a gránátosokra rivall:

— Mondjátok meg a vezéreteknek, engem Kossuthnak hivnak. Ma utolsó hagyom el a várost, de holnap első leszek, aki ide ujra bevonul.

S ezzel vágtat tovább. Az egyik gránátos azonban utána lő, s a tomporán megsebesíti.

— Sebaj, — fordul nevetve a segédtisztjéhez, — azon a helyen ugyis viszketett a lábam.

Görgei Tatán kapta a hírt Győr veszedelméről. Azonnal intézkedett, hogy Pöltenberg támogatására megfelelő segedelem indíttassék útnak. Maga is Győrbe sietett. De későn jött. A koczka már ekkor vakra fordult. Csapataink huzódtak Gönyő felé. Görgeinek egész teendője

immár csak annyiból állott, hogy födözze vert seregének biztos elvonulását. A mi sikerült is.

Kmetty egészen elszakadt a főseregtől. Pápáról Veszprémbe huzódott, innen aztán, a kormány rendeletéhez képest, Paks felé nyomulva, átkelt a Dunán és a bács-bánsági seregeinkhez csatlakozék.

Veszteségünk, tekintve a küzdelem nagy arányait, nem sok, mindössze: 33 halott, 77 sebesült és 375 hiányzó. A császáriak holtakban és sebesültekben 66 embert veszítének.



A hegyesi csata 1849. julius 14. — (Egykoru kép.)

S még ugyanazon a napon Ferencz József császár diadalmas csapatai élén, harsogó zene mellett bevonul Győrbe.

Nagy az öröm a győzelem felett; annyira nagy, hogy Haynau legott fölállítja a *vésztörvényszékeket*, a későbbi gyászos idők e szörnyű hóhértelepeit. Idevonatkozó rendelete, amely alapjául szolgált rettentő kegyetlenségeinek, igy hangzik:

Ő cs. és kir. felsége folyó évi május 30-áról szóló legfelsőbb manifesztuma által a had- és ostromlóállapotban levő Magyar és Erdély koronatartományokra nézve reám ruházott kormányzóhatalomnál fogva, a következőket rendelem:

1. §. Magyarország a mult évi október 3-án kibocsátott és ugyanezen hó 8-án az akkori magyar országgyűlésen kihirdetett legfelsőbb királyi manifesztum által, az erdélyi nagyfejedelemség pedig az ottani parancsnok, báró Puchner főtábornagy mult évi október 18-áról szóló kiáltványa által, a haditörvények alá vettetett.

Magyarországon tehát október 8-ától, Erdélyben pedig október 18-ától kezdve minden bűntett és vétség, mely a magyar pártütéssel összeköttetésben van, ha polgári személy követte is el, haditörvényszék elé tartozik.

E végből külön *haditörvényszékek állíttattak fel*, a melyek a fennálló haditörvények és a sereg fővezérei által kibocsájtott kiáltványok alapján sommásan járnak el.

E haditörvényszékek itélnek:

a) halálos büntetésre, kötél, vagy lőpor és golyó által;

b) deportatióra (a hazán kívüli helyekre szállitás);

c) fogság-büntetésekre, t. i. sánczmunkára nehéz, vagy könnyű vasban; vár-, fogház- és porkoláb-rabságra vasban, vagy a nélkül;

d) pénzbeli büntetésre.

A felségsértés miatti elitéléssel együtt jár a vagyon elvesztése is, amit az itéletben kimondanak.

2. §. A haditörvényszék eljárásának különösen alá vannak vetve:

a) azok, a kik a magyar országgyűlést feloszlató legfelsőbb manifesztum kihirdetése után annak tanácskozásaiban és határozataiban részt vettek;

b) az ugynevezett honvédelmi bizottmány minden tagja, amennyiben az 1848-ik évi október 8-ika után abban hivataloskodott;

c) a pártütő kormány által kinevezett minden kormánybiztos.

A haditörvényszékek előtt azonban is fenmarad az alkalom, hogy viseletüket igazolhassák.

3. §. A rögtönitélő eljárásnak helye van mindazok ellen, kik résztvettek a debreczeni pártütő gyülekezet folyó évi április 14-iki felségsértő határozat kimondásában, mely Magyarországnak az ausztriai birodalomtól való tökéletes elszakadását kimondotta.

A rögtönitélő eljárás alá esik még:

a) aki a népet lázadásra bujtogatja;

b) aki a cs. kir. ausztriai, vagy cs. orosz seregek ellen fegyvert emel, a nélkül, hogy a felkelők valamelyik fegyveres hadtestéhez tartoznék;

c) aki a pártütő kormánytól, vagy az általa kinevezett biztosoktól parancsot elfogad, vagy annak engedelmeskedik;

d) aki árulásban vagy ellenséges megrohanás vezetésében résztvesz;

e) aki a hozzája küldött kiáltványt, vagy egyéb rendeléseit a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhirré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja;

f) aki akármilyen fegyveres pártütő csapatokat szervez, vagy vezérel;

g) aki a népfelkelést a cs. kir. ausztriai, vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli;

h) aki cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz katonát, — ha mindjárt eredmény nélkül is — hitszegésre bujtogatja;

i) aki futárokat, szállítmányokat, egyes csapatokat, valamint általában a cs. kir. ausztriai, vagy cs. orosz sereg szolgálatában levő személyeket megtámad, vagy nékik akármi módon kárt okozni és akadályt gördíteni merészel;

k) aki ő felsége a császár törvényes kormányához ragaszkodó személyeknek e miatti elitélésében, vagy büntetésében közremunkál, valamint az is, aki azok vagyona elkobzásában, zár alá vételében és eladásában résztvesz.

Minden ilyen elkobzások, zár alá vételek és eladások semmiseknek és mitsem érőknek nyilváníttatnak; következésképen azok: kik ilyen vagyonbeli tárgyak birtokába akármi módon jutottak, azon kivül, hogy reájuk a rögtönitélő eljárás alkalmaztatik, a tárgyak visszaadására és a kártvallottak teljes kártalanítására szoríttatnak.

4. §. Fegyver, vagy lőszer eltitkolását a körülményekhez képest haditörvényszék, vagy rögtönitélő biróság tárgyalja.

5. §. Azok a cs. kir. tisztek, katonai és polgári hivatalnokok, akik az államtól évi fizetést vagy nyugdíjat huznak, ha ellenök az derül ki, hogy megegyezésükkel fiaik a pártütőknél szolgálnak: vagy ők fiaiknak segedelmet nyujtanak a pártütés előmozdítására: haditörvényszék elejébe vonattatnak, egyszersmind hivataluk és fizetésüktől felfüggesztetnek s nyugdíjaik visszatartatnak.

6. §. Azon helységek, melyek lakosai a cs. kir. ausztriai, vagy cs. orosz seregbeli futárokat, szállítmányokat, egyes katonai csapatokat, valamint a cs. kir. ausztriai, vagy cs. orosz sereg szolgálatában álló személyeket megtámadni vagy azoknak bármi módon kárt okozni és akadályul lenni merészkednek, felgyujtatnak.

7. §. Oly zsidóközségek, melyeknek tagjai a pártütő kormány által elkobzott valamely jószágot megvásárolnak, a jószág visszaszolgáltatásán kivül, nagy pénzbüntetés alá esnek.

Hasonló büntetéssel fog sujtatni a zsidóközség azon esetben is, ha tagjai a pártütők kémei voltak vagy azok ügyét bármi módon előmozdították.

Seregünk másnap, jun. 28-ikán virradatkor Ácsra vonul, itt megpihen, s aztán a komáromi vár oltalmazó sánczai közé huzódik.

Tehát megint ujabb csatavesztés! Már ez is nagy baj. De még rettentőbb az, hogy az ellenségnek Budapest felé immár nyítva az út. *Görgei* halovány arczáról eltünik a gúnyos mosoly. Érzi, látja, hogy gyors léptekkel közeledik a szörnyű vég. S még azon éjszaka (junius 28-ikán) zordhangu levelet ir a kormánynak.

„Túlszárnyaltak, — úgymond, — s többé nem vagyok képes a fővárost 24 óráig sem födözni. A kormány, ha úgy tetszik, jöjjön Komáromba, itt biztonságban leend. Ha erre nem hajlandó: menjen Nagy-Váradra, vagy belátása szerint akárhová; de sietősen gondoskodjék a saját biztonságáról, s mentse meg, ami megmenthető: a bankóprést, a ruhatárakat stb. Engem pedig lásson el 100 millió forint-

tal (nyilván tollhibából „egy millió“ helyett), aztán hagyjon sorsomra, s ne törődjék velem.“

Ludwigh János kormánybiztos tudósítása csaknem hasonló értelmű.

Ácsi tábor, jun. 28., éjjel.

Seregünknek Ács mellett elfoglalt állása által a nemzetgyülés tagjai nincsenek biztosítva; s a kormánynak nincs szentebb kötelessége, mint Nagy-Váradra költözni. Ne késsetek az intézkedésekkel a Pestről kivonulásra, mert Pesten nincs a kormány biztonságban. Ne időzzetek Pesten, mert három nap mulva ott az ellenség.

Ludwigh János.

Ludwigh ezenfelől Horváth Mihálynak is ír s arra kéri, hasson oda, hogy Kossuth Budapestről mielőbb távozzék. „Oly nagy a veszély, — így szól — hogy az esetben, ha Kossuth nem akarna távozni, ültessétek kocsira s erőszakkal vigyétek el a fenyegetett fővárosból.“

Képzelni lehet, minő riasztó hatása volt ezeknek a hireknek. Bankjegyeink hitele egyszerre megrendült; sokan be sem várva az ujabb eseményeket, menekülni kezdtek a fővárosból. A zavart és ijedelmet még növelé a kormány következő értesítése:

A főváros polgáraihoz!

A hadi munkálatok természetéhez tartozik, hogy azok semmi tekintetek által nem engedhetik magukat korlátoztatni. Ha a hadi intézkedések kivánják, a kormány köteles áldozatul hozni a pontosabb közigazgatás érdekeit is, mik csak a fővárosban találnak kielégítést. Midőn Ausztria minden erejét megfeszítve, a muszka haderővel tör ellenünk ujolag, ily vészteljes időkben legfőbb tekintet a hadimunkálat, melynek minden mást fel kell áldozni.

Ezért ne legyen a fővárosnak váratlan esemény, ha éppen a főváros, de még inkább az egész haza, s a szabadságra segítő diadal érdekében, a kormány némi időre székhelyét innen el s oda helyezné, hol ez a hadi munkálatok kellő fejlődését nem akadályozná.

A kormánynak e lépésében sem lesz más czélja, mint a haza megmentését biztositani.

Budapest, junius 29.

Az ország kormánya.

Egyszóval, legyünk készen a legvégsőre!

Ez a szépítgető értesítés nemhogy megnyugtatólag hatott volna, sőt még inkább elrémíté a közönséget.

Maga a kormány is a legnagyobb zavarral küzd. Azt sem tudja: mihez fogjon?

Estefelé minisztertanács tartatik, amelyre a fővárosban időző valamennyi tábornokunk, u. m. Kiss Ernő, Dembinszki, Mészáros, Perczel, Aulich, Lahner, Török szintén hivatalos.

Kossuth a tábornokok véleményét akarja meghallgatni s tanácsukat kikérni.

S ezeknek a komoly, a háború dolgaiban jártas férfiaknak igen lesujtó az itélkezése. Az a nézetük, hogy a feldunai hadviselés alapjában elhibáztatott. Későn fogtunk hozzá; s midőn végre mégis előnyomultunk: Görgei szétforgácsolta erejét. A történtek után szó sem lehet többé a komáromi összpontosításról. Az egész hadsereget, már csak az élelmezés okából is, képtelenség Komáromba zárni. Ez csaknem egyértelmü volna az ország föláldozásával.

— Mi hát a teendő? — fordul Kossuth a tábornokokhoz.

— Gyűjtsük össze hadainkat a Tisza-Maros szögén, — válaszolja Aulich. — Itt nemcsak szabadabb a tér, de Bem erdélyi seregéhez is közelebb leszünk. A mi a tél folyamán volt Debreczen: az legyen most Szeged. Hadműködésünk középpontja.

— Csakhogy lehetséges-e még az összpontosítás? Nem késő-e már? — kérdi aggódva Kossuth.

— Ma még lehetséges, egy-két nap mulva talán már nem, — veszi át a szót Mészáros. — Persze azon kell lennünk, hogy a muszka előnyomulásában megakasztassék. Ez csak úgy lehetséges, ha Görgei a fővároson keresztül a Tiszához siet, itt magához vonja többi csapatainkat, s a muszkára üt; s csak ezután kanyarodik Szeged felé. Klapka pedig eközben kirohanásokkal kösse le az osztrákokat.

Hasonlókép nyilatkozik a többi tábornok is. Ehhez képest aztán a minisztertanács kimondja:

hogy az egész magyarországi hadsereg, Szeged központtal, a Tisza-Maros vonalon gyüjtessék össze;

a komáromi várban Klapka parancsnoksága alatt maradjon 15—20 ezer ember;

a sereg többi részével pedig Görgei a fővároson keresztül mielőbb huzódjék a Tiszához;

tekintettel az ügy fontosságára és sürgősségére, a minisztertanács ezen határozatát két tábornok: Aulich és Kiss Ernő vigye meg Görgeinek.

A két tábornok, akikhez még Csányi László miniszter is csatlakozott, még azon éjjel utnak indult.

Görgei eközben megérkezik Komáromba. Szive még teli van keserűséggel, midőn a segédtiszt jelenti:

— Két államhivatalnok van itt Pestről.

— Mit akarnak?

— Az a parancsuk, hogy Ács községét, mihelyt csapataink belőle kivonulnak, pusztíttassák el, nehogy az utánunk nyomuló ellenség abban élelmet, hajlékot találjon.

— A pokolba a hivatalos gyujtogatókkal! — kiált Görgei indulatosan. — Kergesse őket vissza!

Aztán leül s ingerült hangu levelet ir Kossuthnak. Hirül adván Komáromba érkezését, röviden *kijelenti, hogy innen nem mozdul*, hanem tovább is az osztrákokkal fog viaskodni; majd igy folytatja:

. . . . „Ha Ön máskép gondolkozik, határozzon mást a minisztertanács; mert a hadügyminiszter felelőssége, a bács-bánsági sereggel való viszály s Bem elkülönözöttsége miatt az egyesülés különben is csak puszta szó. Dolgaink a legszomorúbban állanak, s a hadseregben nincs kellő fegyelem. A szegény nép pedig nem is tudja igazán, hogy tulajdonképen ki ellen védekezzék: az osztrák ellen-e, az oroszok ellen, vagy maguk a magyarok ellen? Mert hogy a népnek a magyarok ellen van mit panaszolnia, az kétségtelen; ha csak a kormány abbéli intézkedését, hogy a nép minden falut leégessen, mindenét, amije van, önmaga megsemmisítse, vissza nem vonja. Én soha sem küzdöttem a kormányért, hanem a népért. *S ha meg volnék győződve, hogy a nép ez által boldog lesz: első volnék, ki lerakja fegyverét*" . . . .

De alig küldi el a levelet: betoppan Csányi, Aulich és Kiss Ernő. Ludwigh kormánybiztos a kalauzuk. A látogatás oly váratlan, hogy Görgei szinte kizökkenik daczoskodó hangulatából. Haragja csakhamar oszladozni kezd; s midőn Aulich előadja küldetésük czélját, egy darabig haboz, aztán az ősz Csányihoz fordul:

— Jól van, meghajlom a kormány rendelete előtt; de miután csapataim egy része még távol van, csak két-három nap mulva indulhatok.

A három küldött, megpihenvén, a legjobb reménynyel távozik.

— No gratulálok az elhatározáshoz, — jegyzi meg Ludwigh, aki Görgeinél maradt. — Most már nem mondhatják Pesten, hogy Görgei nem tud, vagy nem akar engedelmeskedni.

Görgei pillanatig hallgat; a belső küzdelem jelei tükröződnek arczán.

— Igen, — szólal meg végre, — azok a pesti urak jobban biznak a török határokban, mint Komáromban és a hadseregben.

E perczben Bayer ezredes, a táborkar főnöke lép a szobába. Görgeihez megy, s a gúny árnyalatával így szól hozzá:

— Tábornok úr, kérem a fölmentésemet. Én a minisztertanácsban készített stratégiához nem értek, a végrehajtás körül hibákat követhetnék el, tehát jobb, ha távozom.

— Ugyan, ne komédiázzék, — int a vezér kedvtelenül.

Azonban Bayer, ki nagyon jól ösmerte Görgeit, nem tágít.

— De hogyan is igérhette a tábornok úr, hogy levezeti a sereget? — kérdi, ujabb fordulatot adva a beszélgetésnek.

— Nagyon helyesen tette, — vág közbe Ludwigh.

— Hogyan? Hisz ez a védelem föladása, ez valóságos szökés az ellenség elől, — tódítja Bayer.

A ravasz megjegyzés nem téveszti el hatását. Görgei arcza kipirul, tekintetében a háborgó indulatok villáma czikkázik. Fölriad egész büszkesége.

— Bayernek igaza van, — pattan fel éles, metsző hangon.

— De ha önnek is ez a meggyőződése, — álmélkodik a kormánybiztos, — miért nem világosította fel erről a küldöttséget? Miért igérte meg a csapatok levezetését?

— Magam sem tudom.

— Ám, ha egyszer szavát adta, bármiként legyen is, foganatosítania kell a kormány rendeletét.

— Eh, mit?! — veti oda hetyke vállvonítással Görgei. — Inkább mondjanak árulónak, mint szamárnak. Nekem az a kötelességem, hogy az ország hadseregét megmentsem, nem pedig az, hogy bizonyos vesztére levezessem.

S a jellemző beszélgetésnek, melyet Ludwigh őrzött meg, ezzel végeszakadt.

Görgei tehát, mint látjuk, immár megbánta a küldöttségnek tett igéretét. Ujolag a régi daczos ember. Nem szakít ugyan még a nemzet kormányával, de azon a forduló ponton áll, hogy eltávolodjék tőle. S előző sorainak és tett igéretének mintegy a magyarázatául még egy harmadik levelet is intéz a kormányzóhoz.

A levél, — eredetije német, — így hangzik:

Kossuth Lajos Magyarország kormányzójának Pesten.

Kelt Komáromban, jun. 30-án, 1849.

Csányi miniszter, Kiss altábornagy és Aulich tábornok urak meghozták nékem a kormány határozatát, amely egy haditanács alapján keletkezett; meghozták azzal a parancscsal, hogy én azt személyes felelősség terhe alatt foganatosítsam.

Ez a parancs meghagyja nekem, hogy valamennyi rendelkezhető hadtesttel tüstént induljak az összes magyar haderőnek Szeged körüli összpontosításához.

Ezen összpontosítás hadi értéke, s a kormány czélbavett törekvése felőli vélemény elkészítésével vezérkarom főnökét biztam meg; s ezt a véleményt a kormány és a haditanács összes tagjainak komoly megfontolásul idemelléklem.

Ezen szakszerű vélemény alapján mint hadügyminiszter és a sereg főparancsnoka, — aki a reá bizott csapatokért Magyarország népe irányában minden körülmények közt felelős marad, — kijelentem, hogy én a Komáromnál álló hadtestekkel julius 3-ika előtt nem indulhatok el a Szeged melletti összpontosításhoz.

Megjegyzem azonban, hogy az indulás lehetősége Kmetty tábornok hadosztályának és Görgei Armin száguldó csapatainak beérkezésétől, és ezenfelül még Konstantin nagyherczeg alatt Miskolczon át előrenyomuló orosz hadtestek irányától is függ. Midőn a kormány parancsainak saját meggyőződésemet áldozatul hozom, egyszersmind az ekkép fenforgó viszonyokra való tekintettel világosan azt is ki kell jelentenem, hogy *a kormány Szegedre való visszavonulásának biztonsága végett épen nem számithat az itt összevont hadseregnek Budához való megérkezésére,* minthogy a Győr felől előnyomult ellenség Bábolnának megszállása által ma már közelebb áll a fővároshoz, mint a magyar hadsereg, melynek védelme alatt szándékozik a kormány az összpontosítás helyére lehuzódni. Ezen nyilt vallomásból, — mely semmiféle önfejüségből, s annál kevésbé a kormány, vagy éppen a haza elleni valamelyes árulásból származik, — világos, hogy mindazon intézkedések, melyek a hadügyminiszterium tudta nélkül a főváros védelmére tétettek: csak az előnyomuló ellenség előnyére fognak válni, még pedig annyival könnyebben, minthogy a hadseregnek csak jul. 3-án éjjel megkezdhető levonulása a körülmények kényszere alatt alkalmasint a Duna balpartján fog végbemehetni.

Hogy azonban ez a levonulás a kormány szándékainak lehetőleg megfelelhessen: okvetlenül szükséges, hogy a Váczról önhatalmulag Pestre lerendelt ütegek azonnal induljanak Szegedre, s minden intézkedések megtörténjenek, hogy *a Budát Pesttel összekötő lánczhid a levegőbe röpittessék,* s a szükségbeli hajóhíd pedig minden perczben a pesti oldalra legyen vonható.

Ily körülmények közt a *kormány tagjai számára,* — akik a komáromi utolsó (ápril 29-iki) győzelem óta az egyedüli támaszukat képező hadseregnek épségben tartásához és kiegészítéséhez semmit, vagy legalább nagyon keveset tettek, — *nem marad egyéb hátra, mint azonnal Szegedre távozni, s ott egyelőre a bács-bánsági hadtest védszárnyai alatt bocsájtani ki további rendeleteiket a haza javára és megszabadítására.*

Görgei Arthur.

Eszerint ő semmiről sem áll jót, még arról sem, hogy jul. 3-ikán levonul. A kormány tehát, légberöpítvén a lánczhidat, ha ugy tetszik, fusson Szegedre, s ott a bács-bánsági sereg védőszárnyai alatt bocsájtgassa ki honboldogító rendeletcit.



Gróf Kreith József népfelkelő vezér. — (Gr. Kreith Béla ereklyegyüjteményéből.)

Mennyi sértő gúny, kihívó dacz van e sorokban. Csoda-e aztán, ha Kossuth lelkében föltámad a sötét gyanu? S csoda-e, ha az összetartozandóság köteléke napról-napra lazult?

Julius 1-jén déltájt érkezik vissza a három küldött Komáromból. Az agg Csányi egész boldog. Örömsugárzó arczczal jelenti Kossuthnak, hogy a dolog rendben van, Görgei talán már holnap okvetlen levonul.

Két vagy három óra mulva azonban berobog a futár a Görgei második levelével. Kossuth megdöbbenve olvassa:

.... *„Nem mozdulok Komáromból .... Az egyesülés ugyis puszta szó .... Én soha sem küzdöttem a kormányért, hanem a népért .... S ha meg volnék győződve, hogy a nép boldog lesz, első volnék, ki lerakja fegyverét“* ....

Mi ez? Ingerkedő tréfa, vagy komoly valóság? Valóság; annak kell lennie, hisz a levél ugyanazon napról van keltezve, midőn a küldöttség Komáromban volt, s midőn Görgei megigérte, hogy levonul.

De ha igy áll a dolog: akkor Görgei szószegő, akkor Görgei pártot üt a nemzet kormánya ellen!

S megint összeül a vegyes miniszteri- és haditanács. Perczel kapvakap az alkalmon, hogy gyűlölt vetélytársát összetörje.

— Ez több, mint engedetlenség, — kiált szenvedélyes hangon, — ez hazaárulás! Görgei roszban töri a fejét. Legyünk résen! S ha végveszélybe nem akarjuk dönteni a nemzetet, az ilyen ember egy pillanatig sem hagyható tovább a sereg élén.

Mélységes csend követi e lesujtó szavakat. Egyetlen hang nem emelkedik Görgei mellett; még Csányi is hallgat, aki pedig fiaként szerette Görgeit.

S a minisztertanács kimondja, hogy *Görgei a főparancsnoki állástól elmozdíttatik;* ám, ha ugy tetszik, tartsa meg a hadügyminiszteri tárczát, de a sereg élén nem maradhat.

De ki legyen az utóda? Klapkára Komárom védelménél, Bem tábornokra Erdélyben van szükség; Kiss Ernő nem arravaló, Vetter népszerűtlen, Dembinszki házsártos, Aulich gyöngélkedő, Damjanich beteg.

Utóljára is *Mészáros* Lázár, a volt hadügyminiszter személyében egyeznek meg. A kedves öreg úr hallani sem akar a dologról.

— Hagyjanak engem békén, fiatalabb erő kell oda. Nem vagyok én képes megfékezni azokat a sárkányokat.

Nagy nehezen végre mégis enged; azonban kiköti, hogy oldala mellé *Dembinszki* neveztessék ki a táborkar főnökéül. Beleegyeznek ebbe is.

„S Mészáros, — beszéli ő maga emlékirataiban, — fejét erre is ráadni kénytelen vala. Midőn pedig ezt tette, együgyüségében mást sem remélylett, mint azt, hogy annyi egymás között összeférhetlen hadvezér közt, ha egyéb által nem is, de becsületessége és egyenessége által oly közönyös pont leend, amely a különböző véleményeket és kedélyháborgásokat összegyüjti és kiegyenlíti.“

Eközben megjön a Görgei harmadik levele is. S ámbátor ebben megemlékezik a levonulásról is, a levél hangja olyan, hogy a gyanút még növeli.

Kossuth rögtön intézkedik, hogy a fontos személyváltozásról mielőbb értesíttessék a feldunai hadsereg.

A hivatalos értesítő, amely megküldetett valamennyi hadtestparancsnoknak, igy hangzik:

Az ország kormányzója . . . . tábornok urnak

Komárom.

Ezennel tudatom Önnel, hogy az ország által reám ruházott hatalom erejénél fogva, a minisztertanács meghallgatása és beleegyezése után Mészáros Lázár altábornagyot ma a nép nevében hazánk csapatainak főparancsnokává neveztem ki.

E szerint a nemzet nevében rendelem és parancsolom, hogy a hadtestek, a hadcsapatok, a várparancsnokok, s általán az egész hadsereg az ő rendeleteinek és intézkedéseinek föltétlenül engedelmeskedni és őt törvényes főparancsnokul elismerni tartozó kötelességüknek ismerjék, s a hazaárulás büntetésének terhe alatt senki ellene ne cselekedjék.

A nép és a szabadság nevében felhivom Önt, annyi hősiesség és önfeláldozás által megpecsételt hazaszeretetére, hogy e rendeletnek hadtesténél mindenki részéről feltétlen engedelmességet szerezzen.

Csakis az egyetértés az, amely a jelen veszélyes pillanatban hazánkat, sőt Európa szabadságát még megmenteni és fentartani képes. Épp ezért hazánk és a szabadság megmentésére kipróbált hűségével, hősiességével, minden személyes tekintet félretételével ugy mint eddig, ezután is közreműködni sziveskedjék.

Miért is Önt a haza köszönetéről, az öntudat magasztos jutalmáról, s a történelem méltánylásáról a legbensőbb nagyrabecsüléssel biztosítom.

Kelt Budapesten, 1849. évi julius hó 1.

A hadügyminiszter távollétében

Kossuth Lajos,
az ország kormányzója.

Szemere,
miniszterelnök.

Kossuth e szolgálati irat kapcsán, Klapka tábornokhoz, akihez a legtöbb bizalommal viseltetik, még egy magánlevelet is intéz. A levél ez:

Az ország kormányzója — Klapka tábornoknak

Komárom.

Tábornok úr!

Görgei megszegte szavát, melyet nekem egy miniszter és két tábornok által adott.

Maradjon hadügyminiszter, de a főparancsnokságot egy pillanatig sem tarthatja meg tovább. Mészáros altábornagy neveztetett ki fővezérré.

Görgei talán nem fog engedelmeskedni. Ez gyalázat, ez árulás lenne; mint már szószegése, s az a sok hódolat is, melylyel Bayer iránt viseltetik, határos az árulással.

Szörnyűség, amit nekem ir.

Tábornok úr, a haza, sőt Európa szabadsága függ attól, hogy most a seregben semmi egyenetlenség s pártoskodás ne történjék.

Én egy római jellemet becsülök Önben.

A haza és a szabadság mindenek felett! Támogassa Ön, kérem, Mészáros altábornagyot. Az okokat közölni fogom önnel. Isten és a történelem fog itélkezni fölöttünk.

Önben, tábornok úr, nem fogok csalódni.

Pest, 1849. jul. 1.

Kossuth,
az ország kormányzója.

Mészáros, az uj egyetemes fővezér, másnap, jul. 2-ikán gőzhajón indul Komáromba, hogy a főparancsnokságot átvegye. De csak Páthig halad; itt ágyúdörgés állítja meg. Szinte örül ennek a mély búgó hangnak. Hisz eszerint Komárom körül csata folyik s igy a lemenetel nem biztos. Annál jobb. Az értesítő iratokkal futárt küld Görgeihez, ő maga pedig megkönnyebbülten hazatér. „Gőzösömmel, — ugymond, — szépen visszaevezék s éjfélkor re infecta ismét Pesten voltam.“ Nem is tett többé komolyabb kisérletet a főparancsnoki állás elfoglalására.

Mészáros jól sejtett. Aznap Komáromnál csakugyan véres tusa folyt.

Haynau, a győri diadal után azt hitte, hogy visszavonuló seregeinkkel most már könnyen elbánhat. Junius 29-ikén kimozdul tehát Győrből s Komárom felé tart; még pedig, — mint a hivatalos jelentés mondja, — „azzal a kettős szándékkal, hogy a magyarokra döntő csapást mérjen s a Budának vezető utakat hatalmába kerítse.“ Julius 1-jén este már az egész orosz-osztrák haderő, 58.938 ember, a szőny-monostori sánczok mentén gyülemlik, s nagy harczikedvvel készül a támadásra.

S a következő nap, — julius 2-ikán, — hosszu félkörben Monostortól Szőnyig már virradatkor megindul a küzdelem. Az ellenség oly roppant hévvel támad, hogy Szőnyről kiszorítja csapatainkat, sőt a monostori elősánczokon is többhelyt behatol. Ozsonnatájig csaknem mindenütt Haynau van fölényben. Ekkor azonban fordul a koczka. Görgei a védelemből a támadás terére lép. S mig ő maga a monostori sánczokból üzi el a császáriakat, azalatt Klapkának sikerül visszafoglalnia Szőnyt.

Görgei komor harczikedvében teljes tábornoki díszbe öltözött. Skarlátpiros atilla simul hajlós termetére, fején strucztollas „Kossuth-kalap.“ Igy száguld telivér pejlován a kavargó hadsorok között. Buzdít, intézkedik, parancsol. „*Miért hátrálni? Miért nem inkább előre? Hát nincsenek többé férfiak, kik meg tudnak halni a hazáért?* — üzeni a küzdelem hevében az inogó ütegparancsnokoknak.

Midőn értésére jut, hogy Ó-Szőnyön még folyvást az ellenség az úr: ottani csapataink támogatására lovasrohamot rendel.

Megharsan a riadó s háromezer huszár bontakozik csatasorba. Görgei a balszárny élére áll, mig Pöltenberg a jobbszárnyon vezényel. Szélviharként robog a huszárság. Lovaik dübörgésétől reng a föld.

Görgei paripája a leggyorsabb. Egykét száz lépéssel mindig elől jár. Kisérete is csakhamar elmarad. Megáll tehát, hogy bevárja őket. Ekkor veszi észre, hogy Herkály felől egy osztrák lovasdandár van fölállítva. Görgei attól tartva, hogy a száguldó huszárság az ellenség közé rohan, kalapjával figyelmeztetőleg int Pöltenbergnek, hogy vigyázzon.

E pillanatban fején hatalmas ütést érez. Megszédül, de csakhamar összeszedi magát. Aztán feje tetejéhez kap, s kezét véresen húzza el.

Protheaud táborkari százados az első, ki Görgeihez ér s zsebkendőjével hevenyészve bekötözi a sebét.

Eközben a huszár-roham nagy robajjal viharzik el Görgei mellett. De a támadó huszárság csakhamar visszafordul. Kartácszápor fordítja meg.

Görgei a futók közé ugrat s harsányan kiáltja:

— Meg vagyok sebesülve, bosszuljatok meg!

Egyes csapatok ismét az ellenség felé törnek. Köröskörül szilaj erővel dühöng a harcz förgetege.

Kevés vártatva Ó-Szőnynél elhallgat az ágyúszó. Jele, hogy az ellenség fölhagyott a küzdelemmel. Eszerint ujabb rohamra nincs szükség. Görgei is lefuvat.

Még itt-ott egy-egy lövés hangzik, aztán csöndes lesz minden. Az alkony szürke fátyola borul a tájra. Fáradt csapataink sánczaik mögé térnek.

Miként a peredi csatában: ugy ez alkalommal is kizárólag az oroszok segélyének köszönheti Haynau, hogy meg nem vertük.

Érdekes följegyzés található erre vonatkozólag az orosz hadijelentésekben.

. . . . Délután 3 órakor Haynau, — ugymond a jelentés, — kevés ellenséget látván maga előtt, azt hitte, hogy az ütközet az osztrákok teljes győzelmével immár véget ért. Parancsot ad tehát, hogy a különböző hadtestek vonuljanak táborhelyeikre, s ő maga is visszatér Banára.

A visszavonulás a jobbszárnyukon kezdődött. Ámde az I-ső hadtest, legkésőbb kapván a parancsot, nem hagyhatta el a harcztért ugyanakkor, mikor a többiek.

Az osztrák fővezér az a föltevése, hogy a magyarok aznap többé semmit sem fognak tenni, nagyon is helytelen volt. Görgei ujabb támadáshoz látott.

Az osztrák IV-ik hadtest és a tartalék távozása után, a magyar tüzérség azonnal megkettőzteté támadását az I-ső hadtest ellen. Schlick helyzete válságos lőn. Görgei aközben tüzérségének és lovasságának egy részét balfelé irányozta, megkerülendő az erdőt. Ha az a mozdulat sikerül: az I-ső hadtest végveszélybe jut. Ekkor Schlick egy tisztet szalajt Paniutinhoz, s kérve-kéri, segítse ki egy dandárral.

A futár abban a pillanatban érkezett az orosz hadosztályhoz, midőn az Csém mellett épp táborba akart szállani. Paniutin Schlick üzenetéből nemcsak az I-ső hadtestnek, de az egész osztrák seregnek veszélyes helyzetét fölismervén: egész hadosztályával tüstént útnak indult, s tiz percz mulva már Herkály felé sietett azon magyar csapatok ellen, amelyek Schlick hadosztályának a jobboldalát támadták meg. Ugyanekkor Mocsa felől egy lovasdandárral Simbschen tábornok is előrobogott, hogy Schlicknek a segélyére legyen.

Görgei, aki Paniutinnak a dombok által födött mozdulatát észre nem vehette, három ezred huszárral útját állta Simbschen tábornoknak, s vele a Csémről Uj-Szőnyre vezető út mentén ugyancsak keményen összecsapott.

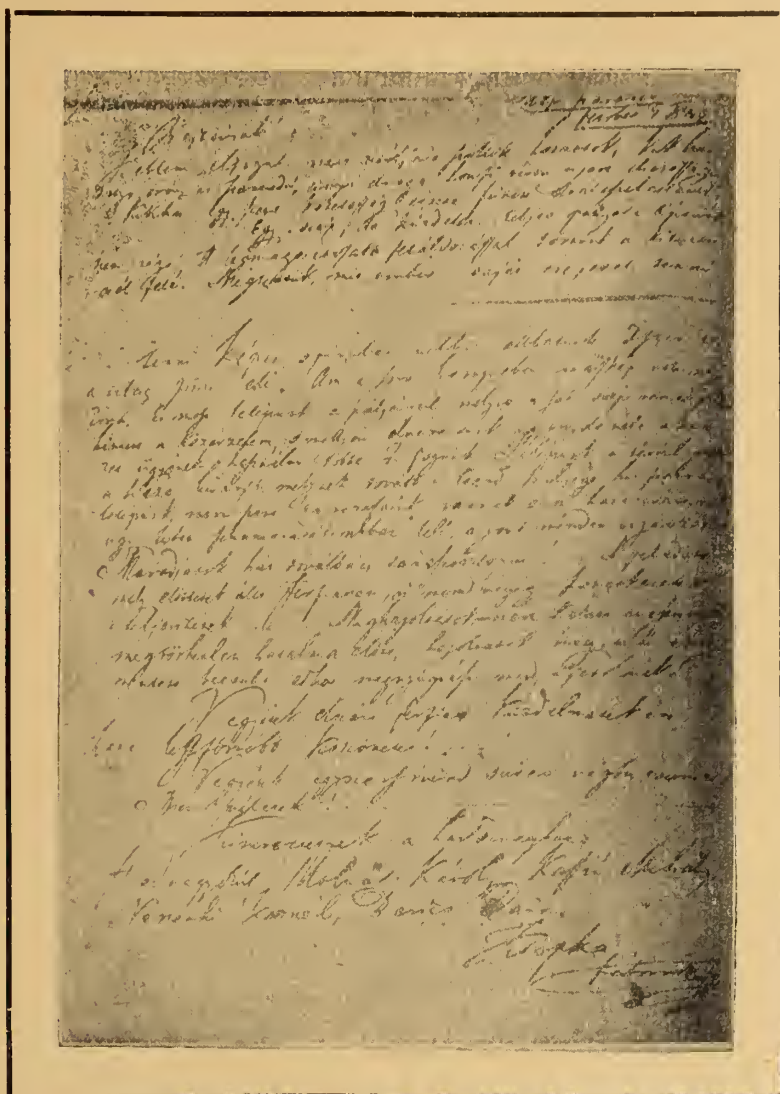
Abban a pillanatban, mikor a lovasütközet tetőpontját érte: bukkant fel a Herkály és Csém közti magaslatokon az orosz hadosztály. Balra Schlick hátrálóban Ács felé, jobbra Simbschen a legnagyobb szorongattatások közt. S így az orosz hadosztály két ellenkező irányban volt kénytelen az osztrákokat támogatni.

Simbschen tábornok volt nagyobb veszélyben. Paniutin tehát egy üteg legnagyobb fajtáju ágyút úgy állított fel, hogy Simbschen baloldalát födözze, ezenfelől két ezred lovast küldött neki segélyül.

Ütegeink tüzelése, s Simbschen ujabb lovasrohama elől az ellenség visszahuzódott. Erre Görgei tartalék-tüzérségével nyomult az

orosz üteg ellen, Paniutin viszont egy könnyű gyalog-üteget küldött a tűzben levő nehéz ágyúk támogatására.

Schlick még egyre hátrált. A magyarok vérszemet kapva, ujabb



Klapka utolsó napiparancsa, melyet 1849. okt. 3-ikán sajátkezüleg irt.
(Az aradi 1848—49-iki ereklyemúzeumból.)

heves támadást intéznek a visszavonuló osztrák hadtest ellen, miközben a herkályi major felől az orosz üteget is lőni kezdik.

Ez volt az ütközetnek a legválságosabb pillanata. Ámde ekkor Paniutin gyors elhatározással parancsot ad, hogy a 7-ik számú könnyű

lovas-üteg Herkály mellett az orosz hadosztálytól balra álljon fel. Egy-két percz multán ujabb kilencz ágyú sorakozott a majornál, s mig hat ágyú a magyar ütegekre tüzel, a többi három a Schlick ellen támadó honvédcsapatok közé lő. Ennek az ütegnek a hirtelen és merész föllépése helyreállítá a súlyegyent. A Schlicket szorongató csapatok kénytelenek voltak visszahuzódni, s mihamar az orosz balszárny ellen működő üteg is.

Schlick megragadva ezt a kedvező fordulatot, a támadásba csapott át. Lovassága nyomon követé a hátráló magyarokat, s gyalogsága is előretört.

Ámde a csatának még most sem lett vége. Görgei el volt szánva, hogy még egyszer szerencsét próbál. Nagy hirtelen mintegy 80 ágyút rendel elő, aztán tüzelni kezd, hogy lekösse figyelmünket; ezalatt pedig távolabb husz lovas-századot von össze, s Simbschen ellen rohamot intéz. Az osztrák lovasság, daczára minden erőlkedésének, képtelen volt a huszárok merész rohamát feltartani. Az osztrák ágyúüteg is hátrálni kénytelen. Ekkor ismét Paniutin lép közbe. A tartalékból egy könnyű üteget parancsol elő, a Diebics-Zabalánszki-ezreddel pedig négyszöget formáltat. Néhány jól irányzott lövés: s a huszárság megzavarodik. Erre az osztrák üteg ujból elkezdi a tüzelést. Simbschen tábornok fölhasználva a huszárok megzavarodását, reájok támad és visszaszorítja őket. Ez alkalommal sebesült meg Görgei fején.

Az ütközet ezzel véget ért. Mondhatni, hogy az orosz hadosztály nagy szolgálatot tett ezen a napon az osztrák hadseregnek, s talán a végveszedelemtől szabadítá meg. Schlick megmentőinek nevezte az oroszokat. Sőt maga ő felsége az osztrák császár is külön kifejezte köszönetét Paniutinnak. . . . .

A jelentés ebből a részletéből is tisztán látható, hogy az osztrák császári sereg, daczára túlerejének, még most sem birt velünk. De az orosz is ugyancsak megérezte ökleink súlyát.

Veszteségünk holtakban és sebesültekben: 1250 ember. Kemény csapás érte az I-ső honvédzászlóaljat. Lobogója — az első, mely a szabadságharczban fölszenteltetett, — az ácsi erdőben hullámzó viaskodás közt az ellenség kezére jutott. Ettől fogvást a zászlóalj, gyászul, mindvégig egy uj zászlórudra huzott fekete üres tokkal vonult ki.

Az ellenség vesztesége: 139 halott, 588 sebesült és 162 hiányzó.

A nap hőse természetesen Görgei. Megsebesüléséről folyik a szóbeszéd mindenütt. Hogyan történt? Mi által, s minő körülmények közt

kapta a sebet? Felgyógyul-e egyhamar? S már ekkor különféle hir kap szárnyra, amely nő, kavarog, s csakhamar valóságos legendává izmosul.

Az egyik mendemonda szerint a sebet egy honvédhuszár ejtette a Görgei fején. A huszár ugyanis a vezér háta mögött lovagolván, észrevette, hogy Görgei az ellenséggel titkos jeleket vált. Hazafias elkeseredésében legott mellé ugrat, s hátulról irtóztató csapást mér a fejére. A kard azonban félrecsúszott, s a seb nem lett halálos.

Nyilván erre czéloz Vasváry Ferencz, aki a „Hazánk“ történelmi közlöny 1885. folyamának egyik számában a következőket irja:

„A roham alkalmával, — ugymond Vasváry, — minthogy mind a két fél össze voltunk zavarodva, illetve szétszórva, csaknem minden egyesnek volt kivel mérkőznie. Ezen zavarban történt, hogy Görgei főhadparancsnoknak szemem láttára egy nem fiatal huszár alig hozzám két lóhosszuságnyi távolságra, olyan két vágást mért feje hátsó felére, mintegy két ujjnyira egyik a másik fölött, hogy habár nem is volt a csapás túlerős, de a fejbőrt csaknem egy bakarasztnyi hosszuságban bevágta, annyira, hogy a vörös bluzon, a melyet viselt, lovára csurgott a hátán végig a vér. Sokan igy vélekedtek, a kik nem látták, hogy az ellenségtől kapta a két vágást. Én azt állítom, aki láttam, hogy ez nem való. Tőlünk kapta azt a *pár bélyeget;* ellenségtől ugyan, de nem osztráktól, hanem olyan ellenségtől, aki bizonyosnak tartotta eddigi cselekedeteiből, hogy Görgei áruló.“

Talán mondanunk sem kell, hogy az egész nem egyéb henczegő szájaskodásnál.

De hát ilyen volt a fegyverletétel után a közhangulat. Hisz még olyanok is akadtak, akik azt beszélték, hogy Görgei a szánalom fölkeltése végett csupa merő ármányból egy hűséges huszárja által maga vágatta magát fejbe.

Komolyabb hitelre talált az a hír, hogy Görgeit a körülötte száguldó dzsidások közül sértette meg valamelyik. De ez sem való. Ramming, az osztrák táborkar főnöke legalább nem tud róla.

„Mig némelyek — beszéli Ramming, — azt állítják, hogy Görgei a Simbschen-dandár ellen intézett roham alkalmával egy osztrák lovas altiszt kardvágásától sebesült meg, mások tudni vélik, hogy a seb egy közhuszár orvtámadásától ered. Ez utóbbi valószinübbnek látszik, minthogy a legerélyesebb nyomozás daczára sem lehetett a mi lovascsapatainknál erre vonatkozólag valamit megtudni. Görgei aznap skarlátveres attilájáról volt felismerhető, megsebesülésének tehát ismeretesnek kellett volna lenni lovascsapataink közt.“

Maga Görgei néhány rövid szóval siklik át az egész dolgon.

„Mig tekintetem — szól emlékirataiban — előnyomuló homlokzatainkra irányult, hogy megértették-e figyelmeztető intéseimet: hirtelen hatalmas csapást kaptam födetlen fejemre, s éreztem, hogy meg vagyok sebesülve.“

Egybevetvén a csata körülményeit, több, mint valószinű, hogy a *Görgei megsebesülése egy szétpattanó gránát szilánkjától eredt.*

Ezt látszik igazolni dr. *Kereszty Béla* tábori főorvos is, aki 1881-ben Görgei Istvánhoz intézett levelében a többi közt ezeket mondja:

. . . . Az 1849. julius 2-ikán Komárom alatt vívott csatában, — irja Kereszty, — estefelé, mint az akkori Hannover-huszárezred főorvosa, parancsot kaptam Pikéti ezredesemtől, hogy a megsebesült tábornok urat megnézzem. Azonnal a tábornokhoz száguldván, őt néhány tiszttől környezve, a tarlón ülve találtam. Megvizsgálván a sebet: azt a koponya tetején 12—15 czentiméternyi hosszú, czikczak alaku, tehát *tompa eszköz, talán gránátdarab által ejtett sebnek találtam,* melynek mélységét azonban első pillanatban megvizsgálni nem találtam sürgősnek. A sebet tehát, amenyire a körülményeк engedték, a magammal hordott, de a nap hevétől átmelegedett vizzel a vértől megtisztítottam s vízbe mártott tépéssel ideiglenesen bekötöztem. Ez megtörténvén, esti 8 óra tájban lóra ültünk s Komárom városába indultunk a tábornok urat szállására kisérendők. Én a tábornok úr oldalán balfelől, egy törzstiszt pedig jobbról a tábornokot középre véve, nehogy az őt gyakran megszállt ájuldozásokban a lóról leessék . . . .

Kossuth, mihelyt értesült a sebesülésről, azonnal intézkedett, hogy maga az egészségügyi osztály vezetője: dr. Lumnitzer Sándor főtörzsorvos utazzék a beteghez. S a Lumnitzer véleménye szintén az volt, hogy a sebet gránátszilánk okozta.

A sérülés egyébként oly könnyű volt, hogy Görgei néhány nap mulva már fenjárhatott.

Julius 3-ikán hajnalban érkezett a futár: Hankovics őrnagy Komáromba, a Görgei fölmentésére vonatkozó rendeletekkel.

Görgei seblázban feküdt. Előtte, kiméletből titkolták a dolgot, de nem titkolták a sereg előtt. Bayer gondoskodott róla, hogy a hír különféle bujtogató magyarázatok kapcsán mielőbb elterjesztessék a táborban.

S délben már erről vitázik az egész tisztikar.

— Az nem járja, hogy épp most mozdítják el Görgeit, mikor sebesülten fekszik, — jegyzi meg egy százados.

— Ez a jutalom, hogy vérét ontotta a hazáért! — tódítja a másik.



A váczi ütközet 1849. julius 17. (Egykoru vázlat után.)

— Aztán Mészáros! Hisz az öreg ur soha még egy csatát sem nyert, — kiáltja a harmadik tiszt.

S igy tovább, mindegyiknek van valami biráló megjegyzése.

A kedélyek amugy is izgatottak; az orosz betörés, több vesztett csata, a bizonytalan zord jövendő, — mind közrehat az elkeseredés fokozásához. Csak egy szikra kell, hogy a fölhalmozott gyúanyag lángra lobbanjon. S ez a szikra, a minisztertanács üléséből im, kipattant.

Estefelé már forrong csaknem az egész tábor. Főkép a III-ik és a VII-ik hadtest tisztikarában, ahol Görgeinek legtöbb a személyes hive, oly nagy fokra hág az elégedetlenség, hogy már-már katonai zendüléstől lehet tartani.

„S ezt a veszélyes hangulatot — beszéli egy szemtanu — két irányból is szitották. Egyrészt a Görgei párthivei, akikhez a törzstisztek legnagyobb része tartozott; másrészről pedig a kormánynak a táborban bujkáló titkos ellenségei, kiknek élén Bayer József, a hadműködési iroda főnöke állott. Bayer annál dühösebb volt, mert őt is a központba rendelte a kormány. E pillanattól fogva a táborkar lőn a Kossuth elleni cselszövények góczpontja."

Klapka, mint] a beteg Görgei helyettesítője, valóban nehéz viszonyok közé jutott. Ha e forrongásból baj lesz: kétségtelen, hogy a felelősség súlya reá fog nehezedni.

Hátha egy közös értekezlet szellentyűjén az indulatok gőze elvezethető! Megpróbálja. S másnap, jul. 4-ikén haditanácsot hirdet, amelyre a hadtestparancsnokokon kivűl meghívja az idősebb törzstiszteket is.

Klapka mindenekelőtt az uj főparancsnok rendeleteit közli velük, aztán a szivükre beszél, hogy, úgy mint eddig, tovább is engedelmességgel és odaadó bizalommal viseltessenek a kormány iránt.

— Be kell látnunk — ugymond, — hogy a napról-napra növekedő veszély közepette két oly nagyfontosságú állás, mint a hadügyminiszterség és a főparancsnokság egy kézben nem lehet. Mindegyik külön-külön egész embert kiván. A Görgei visszahívására vonatkozó dekretumnak tehát semmiféle gyülöletes jelentőséget nem szabad tulajdonítani. Ha azonban a seregnek ezzel a változtatással szemben észrevételei vannak: adják elő, s én magam fogom azokat a kormány elé terjeszteni, meg levén győződve, hogy e kifogások lehetőleg figyelembe fognak vétetni.

Baljóslatu csend követi e szavakat. Majd fölemelkedik Pölten-

berg tábornok, Görgei bizalmasa és a mozgalom legtevékenyebb szervezője, s igy szól:

— Ugy a magunk, mint csapataink nevében kijelentjük, hogy az országnak egyetlen vezérébe sem helyezünk több bizalmat, mint Görgeibe. Ennélfogva mindnyájunknak az az óhajtása, hagyja meg a kormány Görgeit tovább is a sereg élén. S ha már le kell tennie méltóságainak valamelyikét: hát legyen az a hadügyminiszteri tárcza. Ezt elvezetheti más ember is, anélkül, hogy ügyünkre hátrányos volna.

— Van valakinek ez ellen kifogása? — kérdezi Klapka.

Egyetlen hang sem tiltakozik.

— Jól van, tehát ebben az értelemben teszünk előterjesztést a kormánynak, — mondja ki a határozatot az elnök.

Csak most bátorkodik fölszólalni Thaly Zsigmond alezredes, a Kossuth híveinek egyike.

— Én, — ugymond, — tökéletesen egyetértek a dolog lényegére nézve a többi urakkal; de azt óhajtom, hogy ezen előterjesztés oly alakban legyen előadva, amely állásunkhoz, mint a kormány alárendeltjeinek állásához illő.

— Legyen nyugodt az alezredes úr, — jegyzi meg Klapka, — a köteles tiszteletet nem fogjuk átlépni. Még egy kérdést: ki legyen a hadsereg óhajainak a tolmácsolója a kormány előtt?

— Ki más, mint a tábornok úr, ha nincs terhére, — indítványozza Leiningen. — S talán Nagy Sándor.

— Helyes! Beleegyezünk! — zúgják a többiek.

A két tábornok még aznap útrakel. A forrongás némileg csillapodik.

A főváros közönségének hangulata eközben sajátságos változáson ment át. Az a reménye, hogy a muszka talán az osztrák ellen fordul, szétfoszlott, mint a buborék. Hisz Perednél, Győrött, Komárom mellett, Erdély csatasíkjain a két szövetséges karöltve küzdött immár ellenünk. Nincs itt többé szabadulás! De ha igy van, — miért nem egyeztünk ki az osztrákkal? S ha már a végletekig megyünk, — miért tűri a kormány a vezérek örökös ujjhuzását? Igen, a kormány az oka a tornyosuló bajoknak. És háborog, béketelenkedik, mint viharban a tenger.

A közhangulat ilyetén átalakulásához hozzájárul a sajtó is, amely, főkép a „Márczius Tizenötödike“, napról-napra hevesebb támadásokat intéz a kormány ellen. A belügyminiszterium végre is korlátozó rend-

szabályokhoz kénytelen nyúlni, sőt a „Márczius Tizenötödike“ további megjelenését betiltja.

De mindez olaj a lobogó tűzre. A nyugtalanság még inkább növekszik.

A képviselőház a debreczeni bucsuzáskor, mint tudjuk, azzal oszlott fel, hogy jul. 2-ikán Budapesten folytatja működését. Ámde a jó szándékból semmi sem lesz.

A nemzetgyűlés tagjai, — talán százhetvenen, — jul. 2-ikán csak azért gyűlnek össze, hogy ujolag szétmenjenek. Az ülésen maga Kossuth is résztvesz. Bágyatag, kedvtelen ő is; régi csodás erélye mintha tünedeznék. Röviden szól. Megemlékezik az ujabb hadieseményekről, az oroszok és osztrákok előnyomulásáról, aztán indítványozza, hogy úgy a kormány, mint az országgyűlés ideiglenesen Szegedre tegye át székhelyét.

— Működésünk, — végzi szavait, — nincs helyhez kötve. A hol a kormány és a nemzetgyűlés: ott az ország központja. Aztán majd visszatérünk ismét, s remélem, rövid idő mulva. Épp ezért fölhivom a főváros lakosságát és a nemzetet: ne csüggedjen! Legyen bátor. Hiszen Börne szerint csak az kell, hogy az Uristen csupán öt perczre tegyen bátorrá minden embert, s a világszabadság ki lesz víva.

De a bátorító fölhívásnak immár kevés a hatása. S csakhamar elkezdődik a bomlás. A nemzetgyűlés tagjai szétrebbennek, a törvénykezés „tekintettel a hadviselés körülményeire és a keresztesháborúra“ ujolag szünetel, a tisztviselőkar podgyászolni kezd.

A főváros külső képe ismét olyan, mint ujévkor a Debreczenbe való költözés szomoru napjaiban.

A bankóprés, egyedüli pénzforrásunk, a legelső, amely Szeged felé útnak indíttatik. Aztán a tömérdek hadfölszerelési czikk: fegyver, posztó, bakkancs, vászonnemű stb.

Maga Kossuth is Czeglédre vonul, s csak koronként jön a fővárosba.

E zürzavar miatt aztán a magyar pénzjegyek értéke még lejjebb száll. Nagy bankót senki sem akar elfogadni; kelendőbb az aprópénz. Ez meg nincs. Ami itt-ott akad: rejtegetik, eldugdossák.

A kormány a végső eszközökhöz folyamodik. Meghagyja a főváros hatóságának, hogy félmillió erejéig azonnal nyomasson 1, 2, 3 és 6 krajczáros pénzjegyeket, amelyek kényszerforgalommal birnak. A példát csakhamar követik a többi nagyobb városok is. S ezzel beköszönt a *szükség-bankók* ideje.

Ehhez aztán még az is járul, hogy az orosz egyre beljebb

huzódik az ország szíve felé. Portyázói immár Mezőkövesd körül csatangolnak. Félő, hogy hurczolkodásunk közben lep meg.

Kossuth tehát a Tisza vidékén szétszóródó csapatainkat összeparancsolja, s *Perczel* Mór egységes vezetése alá helyezi. Rendeltetése, hogy addig is, mig a feldunai sereggel az egyesülés keresztülvihető: állja utját az oroszoknak. S Perczel, kiengesztelődvén, maga is nagy buzgalommal lát a sereg szaporításához és fölszereléséhez.

A megőszítő gondok feketeségébe vegyült egy örömsugár is. Berger tábornok, az *aradi vár* parancsnoka, hosszu, makacs ellenállás után, végre is kénytelen megnyitni ostromló hadaink előtt az erősség kapuit.

A vár átadására vonatkozó szerződés igy hangzik:

I. Elismerésével Arad vára cs. kir. őrsége hősiességének és tántoríthatlan kitartásának, melylyel ezen várat kilencz hónapig védelmezé, amely katonai tulajdonságot az ellenségnek is tisztelni kell, — a magyar kormány részéről az alkudozások alatt felmutatott korlátlan felhatalmazás alapján, a magyar nemzeti becsület paizsa mellett, a vár őrségének a következő föltételek alatt tiszteletteljes kapituláczió adatik és törvényesen biztosíttatik.

II. A vár parancsnokának, valamennyi tisztnek, az egész őrségnek, az aradi vár összes lakóinak s azok családjának azon tetteikért, amiket 1848. évi szeptember 19-től a mai napig elkövettek, kegyelem és büntetlenség adatik s teljes szabadság biztosíttatik.

III. A vár egész őrségének megengedtetik a tisztességteljes elvonulás. Még pedig a várőrség teljes felszereléssel: felső- és oldalfegyverrel, ellátva személyenkint 10 éles töltéssel; továbbá 2 darab 3 fontos tábori ágyúval s a tüzérség égő kanóczczal és egy teli lőszerkocsival; az uhlánosok kitüzött dzsidákkal, a tisztek kivont karddal és érdemjeleikkel Uj-Aradon keresztül zeneszó mellett vonulnak ki a legközelebbi községig, a hol a legénység őrmestertől lefelé, szabad ég alatt leteszi fegyverét. Az ilykép letett fegyverek a magyar kormány tulajdonában maradnak.

IV. Az összes tábornokok, törzs- és főtisztek megtartják oldalfegyvereiket.

V. Szabad elmenetel engedélyeztetik a várban levő papságnak, ugyszintén mindazoknak a magán egyéneknek, kik távozni óhajtanak.

VI. A kivonuló tisztikar irásban, becsületszava mellett, a legénység azonban esküvel kötelezi magát, hogy Magyarország ellen hat hónapig nem fog harczolni.

VII. A mai nap és a jul. 1-je közti időközben valamennyi ágyú, fegyver és hadiszer, s általán véve minden hadiczikk és kincstári vagyon a várral együtt leltárilag átadatik és a magyar kormány tulajdonában marad.

VIII. A hadi és politikai foglyok kölcsönösen kicseréltetnek, a szökevényeknek pedig mindkét részről teljes kegyelem biztosíttatik.

IX. A várőrség a legrövidebb uton Stájerbe megyen, s magyarországi utja alatt tiszteleti födözettel és a szükséges élelemmel láttatik el.

X. A julius 1-jén eszközlendő vár átadására és átvételére szolgáló részletes értelmezés a jelen szerződéshez függelék gyanánt van csatolva, s épp oly teljes jogerejű, mint maga a kapituláczió.

XI. Ennek a tíz pontnak a megtartásáról úgy az egész magyar nemzet, mint a kormány nevében az alulírt teljhatalmu parlamentairek kezeskednek.

A megadási szerződésről, a függelékről és mellékleteiről hét egyenlő eredeti másolat szerkesztetik, a melyből 4 másolat a magyar, 3 másolat pedig a várbeli meghatalmazottaknak fog átadatni.

A meghatalmazások kölcsönös megtekintése és kicserélése után sajátkezü aláírásaikkal bizonyítják és megerősítik ezt a szerződést.

Aradon, 1849. évi junius 28-ikán.

A várőrség részéről:
Ditrich Frigyes,
ezredes.
Mader Ferdinánd,
százados.
Remminger Mihály,
százados,
a tüzérség parancsnoka.
Lepkovszky,
mérnökkari százados.
Báró Berger Ferencz,
őrnagy.

Helybenhagyva:
Berger s. k.

A magyar kormány részéről:
Boczkó Dániel,
felhatalmazott orsz. biztos.
Az aradi-temesvári ostromlósereg parancsnoka Vécsey tábornok nevében:
Duschek G.,
százados.
Baudisz,
őrnagy, hadtestsegéd.

Helybenhagyatik:
Vécsey.

E szerződéshez képest az őrség — 1400 ember, — julius 1-jén csakugyan kitakarodik a várból. Egyrészük azonban: 597 karánsebesi határőr a honvédség soraiba lép.

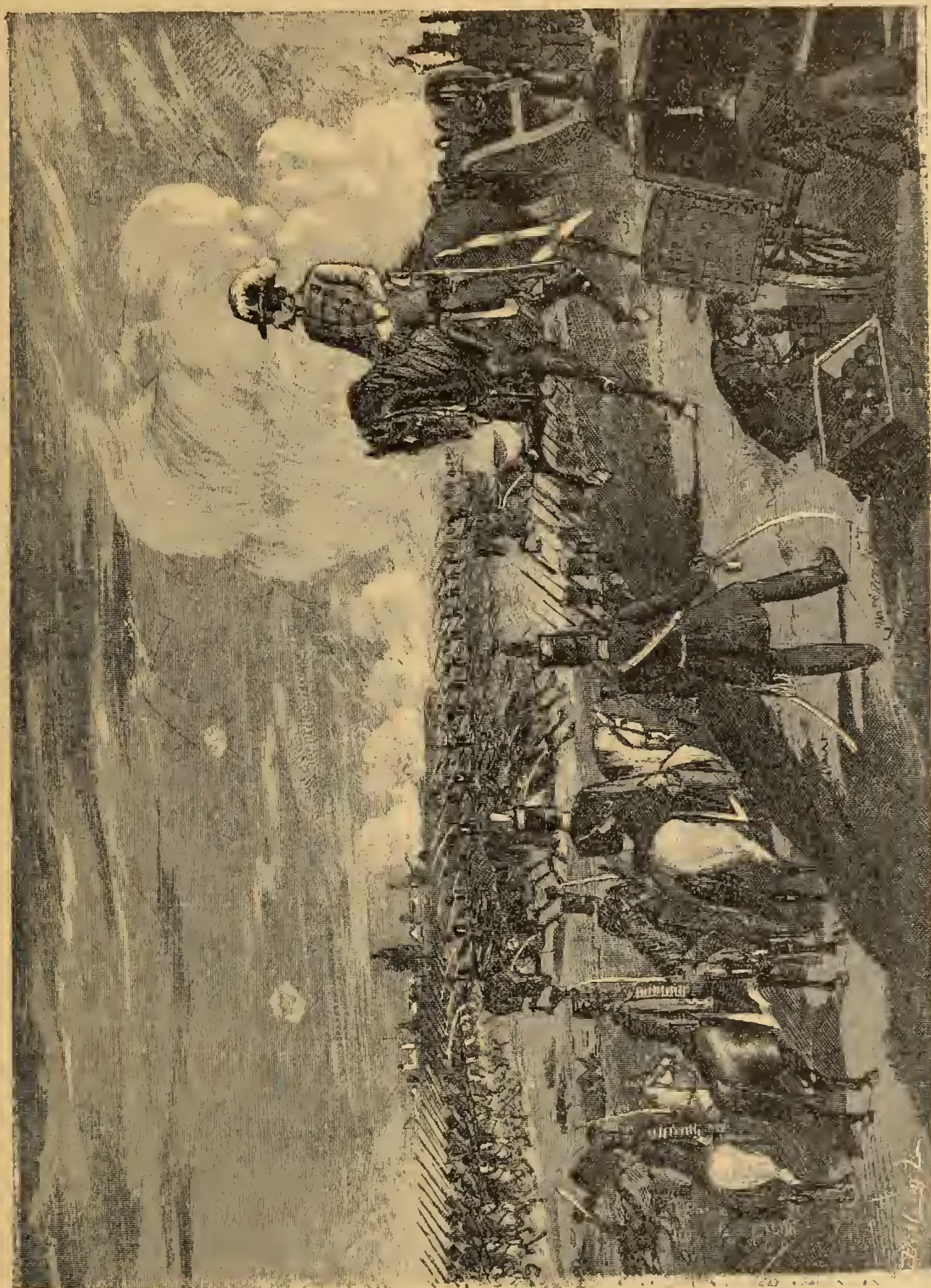
Arad megvételével 66 ágyú, 2000 mázsa lőpor, s 1500 fegyver jut birtokunkba. De nagyobb nyereség maga a vár. A Marosvölgy fölszabadul az ellenség nyomása alól; Szeged, a leendő székhely biztonsága nagyobb lesz, aztán Temesvár ostromát is erélyesebben lehet folytatni. Vécsey, az ostromlósereg zömével egykét nap mulva oda is vonult.

Az aradi vár parancsnokául Perczel Miklós ezredest nevezte ki a kormány. Később, hadparancsnoki minőségben, idehelyeztetett a lábbadozó Damjanich is.

A székhely, pénzügy, hadszervezés ilyféle lenyügző bajaival volt elfoglalva a kormány, midőn Klapka és Nagy Sándor jul. 5-ikén a fővárosba érkezik.

S megint összeül a minisztertanács, harmadszor ebben a szomorú ügyben. Képzelhető a zavar. Hát már a sereg is lázong! Mi lesz ebből?

Bizony, bizony elbukik a haza. S végre is a kormány enged. Kossuth kijelenti, hogy a minisztertanács, tekintettel a zavaros állapotokra, haj-



Részlet az 1849. augusztus 2-ikán vívott debreczeni csatából. — (Egykoru vázlat után.)

landó a sereg kérelmének a teljesítésére; azonban csak ugy, ha Görgei megválik a hadügyminiszteri tárczától. Ez esetben megtarthatja a fel-

dunai hadsereg önálló parancsnokságát, ámde a fővezérlet tovább is a Mészáros kezében marad.

Az engedmény nagy; lehetetlen, hogy Görgei az ügy ilyes megoldásába bele ne egyezzék. Klapkának is ez a nézete.

Ily értelemben határoz tehát a minisztertanács. Egyben kimondja, hogy a levonulásnak, — 18.000 ember kivételével, mely Komáromban marad, — julius 7-ikéig okvetlen meg kell történni. Az indulás előtt, ha a szükség ugy parancsolja, erőszakolt kémszemle rendezhető. A parancs szigoru végrehajtására Klapka, mint a beteg Görgei helyettese, tartozik felügyelni.

A tanácskozás befejezésével Csányi Klapkához lép, s karonfogva a mellékterembe vezeti.

A mikor belépnek, Csányi megragadja a Klapka kezét. Pillanatig hallgat, miközben köny csordul ki szeméből, aztán megindulva, reszkető hangon igy szól Klapkához:

— Ugy látom, hogy hazám a bukás szélén áll. Talán még megmenthető, ha Görgei nemcsak az eszére, hanem a szivére is hallgat, s kiragadja magát Bayer megmételyező befolyása alól, aki gonosz szellemként hálózza körül, s mindinkább eltávolítani igyekszik őt hazája érdekeitől és igaz barátjaitól.

— Igaz, igaz, — bólint fejével Klapka.

— Én már öreg ember vagyok, — folytatja Csányi elboruló arczczal, — nekem már nincs sok veszteni valóm. Ha Pestet másodszor is feladják, megint én leszek az utolsó, ki innen menekül. Szegedre, s Aradig még elmegyek; de onnan tovább nem. Aggkorom és gyöngeségem nem engedik a bolyongást. Hogy azontúl mi lesz velem, — közömbös reám nézve. De ha szegény hazám sorsára gondolok, ez földig sujt.

Klapka vigasztalni próbálja.

— Nincs ok a kétségbeesésre, — válaszolja, — jóra fordulhat minden. De sajnos, Görgei környezetének a káros befolyását én is régóta látom és átkozom. Csak legalább Bayer, s kivüle még néhányan pusztulnának a táborból: mindjárt megváltoznék a helyzet, s Görgei csakhamar teljesen kibékülne a kormánynyal. De addig, mig ezek ott vannak: ujabb és ujabb akadályok fognak gördülni békítő törekvéseink elé.

Csányi ezután néhány megindító sort ir Görgeinek, s kérve kéri, legyen hű, ne szakadjon el a többi csapatainktól, mert elvész a haza.

Jellemző, hogy utóbb, mikor Görgei kivonult Komáromból, ezt

a levelet ott találták szobája padlóján összetépve a többi papirszemét közt.

Klapka és Nagy Sándor még azon éjjel visszatérnek Komáromba, s átadják Görgeinek, aki már jobban volt, a kormány uj rendeleteit.

Görgei pillanatra elkomorodik, de csakhamar kijelenti, hogy meg van elégedve az intézkedés ezen módjával. S rögtön megirja lemondását a hadügyminiszteri állásról.

Ámde ezzel csak időt akar nyerni. Hisz ekkor már határozott. Elhatározta, hogy szakit a kormánynyal, bármi történjék is. S cselekedeteinek iránytűje ismét a bosszú, a dacz.

...„Belátván, — igy szól emlékirataiban, — hogy Kossuth erkölcsileg nem képes arra a feladatra, miszerint meggyőződésemben osztozkodjék: kijelentettem néki, hogy a főssereggel Komáromban maradok. Erre, mint ismeretes, elmozdítottak a főparancsnokságtól. Ámde a fősereg meglepően erélyes állásfoglalása ujból *megszerezte nekem a megkivántató hatalmat, hogy ama kijelentés szerint cselekedjem, s erre most már szilárdul el voltam határozva.* Baj volt, hogy sebesülésem miatt főparancsnoki kötelmeimet személyesen nem teljesíthettem. Mert igy elvesztettem azt az előnyt, hogy saját vezényletem és saját példám által egész összeségében *rábirjam a fősereget arra, hogy további sorsát föltétlenül elkülönítse a Kossuthétól. . . .*"

Ám, sebesülése daczára, megkisérli, hogy a szakítás mielőbb bekövetkezzék. Másnap, julius 6-ikán haditanácsot tart. Csaknem bizonyos, — legalább úgy gondolja, — hogy az értekezlet az ő véleményéhez fog csatlakozni; s igy még a felelősségeknek a terhe is szépen lecsúszik vállairól.

Óvatosan, a meggyőzés törekvésével beszél. Kifejti nézeteit a háború esélyeiről, aztán a mellett kardoskodik, hogy a viadal szintere a Duna jobbpartjára helyeztessék át. A Tiszavidék, de a Bánság is — ugymond, — ki van szíva, a sereg alig volna ott élelmezhető. S már ezért is okvetlenül elbuknánk a szövetséges hadak roppant túlerejével szemben. Legjobb, ha a Balaton vidékére huzódunk; itt a nép becsületes és vitéz, a terep kedvező, élelmiszerekben sincs hiány. De a mi fő, miután ezen a vidéken csak az osztrákkal állanánk szemközt, a háborút valamelyes kedvezőbb fordulat bekövetkezéseig lehetne elhúzni. Mindenekelőtt azonban igyekezzünk az osztrákok erejét megbénítani. Törjünk át az ostromló seregen.

Görgei előterjesztésére Klapka válaszol s mindjárt bevezetéskép határozottan kijelenti, hogy a szóban forgó tervet nem tartja helyesnek.

— Küzdelmünk a Balaton vidékén, — mondja a többi közt, — csakhamar meddő guerilla-harczig fajulna. Az ország sorsának pedig csatákban kell eldölni. Különben is, rég elszalasztottuk a kedvező alkalmat, hogy a harcztér a Duna jobbpartjára tereltessék. Csak nem akarunk elszakadni az alvidéki harcztéren és Erdély bérczei közt vérező bajtársainktól? Pedig ez a terv idevezet. Nekünk egyesíteni kell erőinket, nem szétforgácsolni. S ha Magyarország bukása van megirva a végzet könyvében, ez a bukás a nemzet méltóságának megfelelő legyen; pecsételje meg azt egy nagyszabású, eldöntő csata. Legalább a történelemben maradjon fel tisztes emlékünk. A Tiszához való visszavonulás ma még minden baj nélkül eszközölhető. Siessünk hát oda, s egyesüljünk mielőbb többi hadainkkal.

Nagy Sándor szintén a Klapka nézetéhez csatlakozik, az értekezlet többi tagja mélységesen hallgat.

S ez a kétkedő hallgatás nem tetszik Görgeinek. Fordít tehát a dolgon. Kijelenti, hogy félreértették. O nem akar a hadainktól vagy a kormánytól elszakadni. Dehogy! Isten ments! Neki csakis az a szándoka, hogy áttörvén a Duna jobbpartjára, érzékeny csapást mérjünk az osztrák főseregre.

— Nem az a kérdés, — igy folytatja, — egyesüljünk-e, vagy sem? Erről szó sincs. Hanem az a kérdés, hogy szökéssel, vagy harcz által foganatosíttassék-e egyesülésünk? Természetes, — tette hozzá metsző gúnynyal, — könnyebb és biztosabb a hátsó ajtócskán megszökni, mint szembeállva, vitézül harczolni. Hogy e két mód közül melyik szerez a világ előtt elismerést: ám, feleljen erre mindenki önmagának.

S a gúnyolódó figyelmeztetés megteszi hatását. Vajjon melyik tábornok, avagy törzstiszt akarna gyávának látszani? Inkább keresztül gázol a poklokon, csak ez a megszégyenítő bélyeg ne tapadjon hősi emlékéhez.

Most már Nagy Sándornak sincs kifogása a terv ellen. Klapka is enged.

S a haditanács kimondja, hogy az áttörést okvetlen megkisérlik; ámde siker esetén, a kormány utasításának megfelelőleg, a seregzöm haladék nélkül a Tiszához siet.

Görgei nem tudta ugyan még egész ridegségében keresztülvinni a szakítást, mindazonáltal pártütő terveinek egyrésze sikerült. Hisz a lemenetel az áttörés föltételéhez van kötve. A támadás időpontjának a meghatározása pedig tőle függ. S igy addig maradhat Komárom védősánczai közt, a míg neki tetszik.

Klapka elborult kedélylyel távozott. Mi lesz ellenőrző szerepéből? Mikép fogja beváltani a minisztertanácsnak tett igéretét?

S alig ér szállására, már ott a „memento“, a kormány figyelmeztető levele:

Perczel tábornok, — ugymond a levél, — kinek már 10.000 embert bocsátottunk rendelkezésére, holnapután átkel a Tiszán; elővédei ma már Kis-Ujszállás előtt állanak, csapatainak egy része pedig Török-Szt.-Miklóson és Szolnokon. Az ellenség a Tiszán túl, Debreczenben áll.

A népfölkelés különben erélyesen folyik, s mihelyt Perczel átkel a Tiszán, az egész néptömeg támogatni fogja őt. Nagyváradon 5600 főnyi fegyveres népfelkelő áll 1200 honvéddel, 350 huszárral és 8 ágyúval.

A tiszántúli vidéket illetőleg egyáltalában semmi aggodalmaink nincsenek, minthogy a viszonyok Erdélyben jelentékenyen javultak. Azok az oroszok, kik Nagyszeben felől Háromszékbe betörtek és Kézdi-Vásárhelyt elfoglalták, a legnagyobb gyorsasággal ismét Nagyszeben felé, egész a háromszéki határon túl viszszavonultak és pedig ugy, hogy Sepsi-Szt.-Györgyön még élelmi szereiket is ott hagyták. Igy jelentik ezt hivatalosan julius 3-áról. Bem Tekéről Beszterczére vonult az ellenség után, erősítéseket vont magához, melyekkel, hátban többé nem fenyegetve, a vele szemben álló ellenséget megverni reméli.

A haza megmentése tehát az önök mai hadműveletétől és holnapi menetök szerencsés keresztülvitelétől függ. Mindenekelőtt szükséges, hogy véget érjenek a felső hadseregnél a politikai és katonai korteskedések. Erre vonatkozólag rendelem s a nép nevében pontos foganatosítást követelek:

1. Miután a haditanács tiszte csak oly tárgyakkal foglalkozni, melyek kizárólag a hadműveletekre vonatkoznak: gondoskodjék ön róla, hogy a haditanács csupán e hatáskörre szorítkozzék s ne foglalkozzék az országgyűlés és a kormány intézkedéseinek bírálatával, mi teljes ellenmondásban is áll a hadviselés természetével. Ön szigoru felelősség alatt követni fogja ezt a rendszabályt, s engedelmességet szerez annak másoknál is. Sajnálom, hogy ez eddig is nem történt.

2. Miután az ottani kormánybiztos, Ludwigh János úr a hadseregtől elhivatik, helyébe Bonis Sámuel államtitkár neveztetett ki, kinek kötelessége a haditanács tárgyalásain jelen lenni, nem hogy katonai, harczászati, avagy hadászati intézkedésekbe bocsátkozzék, hanem hogy a kormány a hadseregnél is képviselve legyen, s összhangba hozassanak ily módon a politikai és katonai műveletek.

Önként értendő, hogy míg a kormánybiztosnak egyrészről őrködni kötelessége a fölött, hogy az érdem elvegye jutalmát, másrészről azon kell lennie, hogy az ország törvényei, a kormány intézkedései, a miniszterileg megállapított hadműveleti tervek, s az általános polgári szabadság egyéb érdekei hűen foganatosíttassanak.

Ön oly bánásmódban fogja részesíteni Bonis Sámuel urat, mint a kormány képviselőjét, aminő állását megilleti.

A nemzet és az annak akaratából fennálló kormány elismeri, méltányolja, s a hála mély érzetével tiszteli a hősiséget, mert ez menti meg a hazát az ellenségtől. A hazát azonban nemcsak az ellenség, hanem a belvillongások is tönkre tehetik.

A halál az ellenség által dicsteljes lehet, a saját kéz általi azonban szégyenletes, mert ez a nemzet öngyilkossága.

Tábornok úr, ön római jellemmel bir. Én önben nemcsak a vitéz katonát tanultam ismerni, hanem a szabadságszerető polgárt is; s ennélfogva rendíthetlen hitem, hogy ön támogatni fogja a kormányt a haza és szabadságának védelmében.

Budapest, 1849. jul. 6.

Az ország kormányzója: Kossuth L. — A miniszterelnök: Szemere.

„*A haza megmentése az önök holnapi menetök szerencsés keresztülvitelétől függ,*“ — irja neki Kossuth.

Valóban igaz. S ő még tétovázik. Eh, levezeti a sereget, bármily zokon essék is a pártoskodó Görgeinek. A haza minden előtt.

S még azon este kiadja a táborkar főnökének, Bayer ezredesnek az indulásra vonatkozó parancsot; egyben fölkéri, közölje rendelkezéseit Görgeivel.

S a következő nap, jul. 7-ikén az I-ső hadtest, Nagy Sándor vezetése alatt, hajnali négy órakor csakugyan útrakel.

A zászlóaljak, hosszu kigyózó menetben, ütemszerü lépéssel, váltakozó dobpergés közt épp a Görgei szállása előtt mennek el.

A beteg vezér fölriad az ismeretes zajra, s az ablakhoz siet. Kitekint, aztán becsöngeti a segédtisztjét.

— Mi ez? Hová vonulnak a csapatok az én megkérdezésem nélkül?

A segédtiszt megadja a fölvilágosítást. Vácz felé mennek. Kossuth ujabb parancsához képest Klapka rendelkezett ígyen.

— Ugy! Kérem, azonnal hivassa ide Pöltenberg és Leiningen tábornok urakat.

Nem telik el tiz percz, s a két tábornok már ott van. Pirkadni kezd, a hajnal beözönlő fénye megvilágítja a vezér halovány, szenvedő arczát. Görgei, mintegy magyarázatul a vonuló csapatok felé mutat, aztán indulatos, szaggatott hangon kijelenti előttük, hogy leköszön a parancsnokságról. Leköszön még ma, leköszön azonnal, mert azt nem türheti, hogy a csapatok részére az ő tudtán kivül adassanak rendeletek. Az ilyen eljárás sérti önérzetét, de árt a tekintélyének is. Ő tehát megy.

A lemondás híre futó tüzként terjed el a táborban. Bayer, akinek pedig kötelessége lett volna a Klapka rendeletéről értesíteni Görgeit, megint elemében van. Két kézzel szórja a bujtogatás üszkeit. S ujolag hangzik az elégedetlenség fenyegető moraja.

Eközben Pöltenberg Klapkához siet, s kérve kéri, vonja vissza rendeletét, mert különben baj lesz, föloszlik a sereg.

— Ha a visszavonulás megtörténik, — kiált Pöltenberg — csapataink a legnagyobb erőfeszítésre készek; máskülönben semmiről sem állhatunk jót.

Ujabb tudósitás
Győzelmünkről a Szőnyi Sánczoknál

Az ellenség 50.000 emberényi erővel, Komárommal szemközt Duna jobb parti sánczainkat tegnap Julius 2kán megtámadta.
Eleinte az ellenség a sánczok első vonalát [illegible] már bevette, de a melly bevette a sánczokban lelte halálát.
Balszárnyát Görgey egész Ácsig viszakergette Közepét 's jobb szárnyát Klapka egy jól intézett huszár támadással elvágta, 's így az ellenség mindenhelyen megfutamittatott.
A mi veszteségünk közülbelöl 700 fő. az ellenségé kétezer. A monostori sánczokban egész rakásokban feküdtek az ellenség halottjai.
Éljen a Haza!
Pest Julius 3kán 1849
Kossuth Lajos
Kormányzó.

Kossuth tudósítása 1849. jul. 2-iki komáromi csatáról. — (A kormányzó eredeti kézirása.)

S Klapka, akiben megvolt a jó szándék, de hiányzott a vaserélyü akarat, ujolag enged.

„Beláttam, — ugymond, — hogy a kormány rendeleteinek a végrehajtása egyértelmü a meghasonlás növelésével; a végső eszközökhöz nyulni pedig nem kevesebb, mint katasztrófa elé vinni a sereget. Ily körülmények közt legokosabbnak tartottam, ha engedek a többség akaratának, s a kétségbeesett áttörést a jobbparton megkisértjük."

S legott intézkedik, hogy az elvonuló I-ső hadtest, mely már akkor Bátorkeszi körül jár, azonnal visszahivassék.

A haragvó Görgei kiengesztelődése azonban még nem teljes.

— A sértés oly nagy, — súgja ennek is, annak is a torzonborz szakállu Bayer, — hogy csakis a sereg adhatja meg neki a kellő elégtételt. Különben itt hagy, eltávozik. Már meg is irta a lemondását. Láttam. Gyerünk hozzá, kérjük meg, hátha talán mégis enged.

A tisztikar olykép határoz, hogy küldöttségileg kérik fel Görgeit lemondásának a visszavételére.

A harmincztagu küldöttség, melynek Klapka a vezetője, estefelé tiszteleg a lemondó főparancsnoknál.

Görgei csak ezt várta. Szúrós, hideg tekintete megvillan, sápadt arcza fölvidul. Most már kedve szerint üthet Kossuthon. S félretevén a kiméletet, egész ridegségében megnyilatkozik lobogó haragja, sötét gyülölete. Bevezetéskép elmondja a Kossuth és közte dulongó viszály eredetét; aztán kijelenti, hogy szakít a kormánynyal, mely csak szájhősködik, de mitsem lendít a haza sorsán. Ám, ha a sereg, ezeket tudva, mégis ragaszkodik a személyéhez: kész megtartani a főparancsnokságot.

... „Lelepleztem előttük — beszéli ő maga emlékirataiban, — a köztem és Kossuth közt fennálló meghasonlás misztériumait. Figyelmeztettem őket, hogy nyilt ellenszegülésben állok Kossuthtal, mert az általa és főparancsnoka által elrendelt délrevonulást semmi egyébnek nem tartom, mint a gyalázatos futás kezdetének az országból. Mig viszont én abban a nézetben vagyok, hogy a főseregnek becsületbeli kötelessége elszántan megtámadni az előtte álló ellenséget; nem pedig kitérni előle, hogy részt vegyen a futásban. Egyúttal figyelmeztettem a tiszteket, fontolják meg, hogy követelésök, miszerint a főparancsnokságot átvegyem, egyértelmü a kormány elleni nyilt ellenszegülésem helyeslésével; s hogy ezáltal nem ugyan erkölcsi, de igenis anyagi érdekeik ellen cselekszenek. Mert én már leszámoltam az élettel, s aki tovább is vezetésemre bizza magát: készen kell lennie, hogy hasonlóan cselekedjék. Utaltam arra is, hogy betegségem miatt ez időszerint nem várhatók tőlem azok a személyi szolgálatok, amikre előbb képes voltam. Ha azonban a főhadsereg, — ezzel zárta be nyilatkozatát, — mindezek daczára is engem kiván parancsnokul, teljesítenie kell azt az ellenfeltételt is, melyet vele szemben felállítok, hogy tudniillik csak akkor hagyja el Komáromot, ha előbb erélyes kisérletet teszen az osztrák fősereg megveretésére; s ha

addig én ismét szolgálatképes leszek: becsületbeli kötelességemnek fogom tartani, a sereg vezényletét ujból átvenni". . .

S Görgei megmarad tovább is a fősereg élén; megmarad azzal az eltökélt szándokkal, hogy ezután a saját kezére fog dolgozni.

S úgy is cselekszik. A keresztültörést, amelyhez pedig oly makacsul ragaszkodott, napról-napra halogatja. Majd lőszer nincs elegendő, majd a Görgei Armin száguldó csapatát kell bevárnia.

A kormány ezalatt parázson áll. A veszély nőttön nő. Minden illanó percz egy örökkévalóság. A jó öreg Mészáros, a névleges főparancsnok, egyik kérő levelet a másik után intézi Görgeihez.

„Felhívom a tábornok urat a haza szent nevében, — irja neki jul. 3-ikán — tudósítson: meghajlik-e a kormány rendelete előtt, hogy serege nagyobb részével, Komáromot jó védelmi állapotban hagyván, ide jöjjön? Választ kérek. Ha talán negyvennyolcz óra alatt jöhetne, még biztos az átvonulás."

Hatodnap, jul. 9-ikén pedig igy könyörög hozzá: „Ezennel felhivom azon haza nevében, melyet ön állítólag annyira szeret, nyilatkozzék: akar-e a kormány rendeleteinek engedelmeskedni? jön-e a sereggel, vagy nem? Irjon, hogy legalább tudhassuk mihez tartani magunkat."

Görgei nem is válaszol ezekre a figyelmeztető levelekre. Tegyen a kormány, amit akar.

Valóban nem csoda, ha az ilykép lenézett kormány Bemhez fordul, s az agg szabadsághősnek kinálja a fővezéri kardot.

. . . „Bizalommal nézek a jövő elé, — írja jul. 6-ikáról Bemnek Kossuth, — de csak azon föltétel alatt, ha erélyes parancsnok fog állani hadaink élén. Ezennel megkínálom tehát az altábornagy urat az egész magyar hadsereg főparancsnokságával. Gyors választ kérek: sziveskedik-e s minő feltételek alatt a főparancsnokságot elfogadni? S hogy az Ön távollétében lesz-e Erdély kellőleg biztosítva? . ."

Ámde az óvatos Bem, ki jól ismeri czivódásainkat, csak azon föltétel alatt hajlandó a főparancsnoki állás elfoglalására, ha korlátlan hatalommal ruháztatik fel.

„A fővezérnek, — igy szól a többek közt válasza, — föl kell jogosítva lenni, hogy csak oly parancsnokokat alkalmaz, akikre föltétlenül számíthat, mert különben a legjobb terv is meghiusul. Én már szomoru tapasztalásokat tettem erre vonatkozólag. Ha tehát a kormányzó úr azt akarja, hogy magamra vállaljam ezt a nagyon nehéz és nagyon

kellemetlen föladatot, s minden embert a maga helyére állítsak: szükséges, hogy legalább két hónapig korlátlan hatalommal bírjak.“

Bem tábornok, mint látjuk, katonai diktaturát akar; ami egyértelmü az alkotmány felfüggesztésével. Természetes, hogy a dologból semmi sem lett. Bem tovább is Erdélyben maradt, Görgei pedig mulatott a kormány szorongattatásain.

„Komáromban ez időtájt — beszéli egy szemtanu, — még az utolsó hadnagy is a Kossuth rovására élczelődött. A hangot, persze, a táborkar adta. Az áttöréssel pedig nem gondolt senki.“

De mégis. Julius 9-én, midőn híre jön, hogy az orosz már Jászberény körül portyázik, Görgei tábornok is föleszmél. Bizony, még itt szorítják az oroszok, jó lesz cselekedni.

A jul. 2-iki viadal után az osztrák fősereg Ács, Csém, Mocsa és Igmánd vidékén táborozott. Haynau pihent babérain. Csak jul. 6-ikán, midőn hallja, hogy Paskievich megkezdé előnyomulását, mozdul ki tétlenségéből. Nagy sietve, nehogy megelőzzék fővárosunk elfoglalásában, Ramberg tábornok vezetése alatt, három dandárt indít Pest felé. A seregzöm, 176 ágyuval mintegy 40,000 fegyveres, ott maradt, s Ácstól Tatáig és Almásig félkörben elzárta Komáromot.

A Duna balpartján Vácz felé még szabad volt az út. Csakhogy Görgei, ha már mozdulnia kell, diadallal az ellenség holttestein keresztül akart kivonulni. S aztán?

Herczeg Wittgenstein miniszter jul. 21-ikéről kelt jelentésében a többi közt ezeket irja: „Görgei azért maradt Komáromban, hogy Kossuthtal és a lengyelekkel együtt ne legyen kénytelen munkálkodni; e közben pedig, mihelyt Pest és a Tiszavonal elfoglaltatott, s így visszavonulása lehetetlen, tárgyalásokba bocsátkozhassék a császári vezérekkel. Bécsben azt hiszik, hogy Görgei csakhamar az alkudozások terére lép s megadja magát.“

Ez volt-e a Görgei szándéka? — nem tudjuk. Hanem az való tény, több kortanu igazolja, hogy a feldunai hadsereg tisztikara ez idő tájban már nagyon élénken foglalkozott a békealkudozás gondolatával.

Egy győzelem pedig, bárminő kicsiny legyen is, mindenha biztosabb alapul szolgál az alkudozások megkezdésére, mint a veszteglő tétlenség.

— Hátha ismét reánk mosolyog a csapodár hadi szerencse, próbáljuk meg, — mondotta egy vidám tisztiebéd után Bayer.



Losoncz város elöljárósága 1849. augusztus 8-ikán kényszerítő parancs folytán körmeivel ássa ki sirjaikból az elesett orosz harczosokat.
(Egykoru vázlat után.)

S kiadatott a rendelet, hogy az osztrák fősereg záróvonalának keresztültörése julius 11-ikén okvetlen próbáltassék meg.

S a parancsolathoz képest már jul. 10-ikén megkezdődött az előkészület. A táborkar főbb intézkedései ezek voltak:

A támadás, a beosztott harczrend szerint, jul. 11-ikén szerdán reggel 8 órakor kezdődik.

Az áttörés vezetője, s a harcz főintézője, minthogy Görgei beteg, Klapka tábornok leend.

Az elvonulás Ács és Igmánd közt, Csém táján fog történni. Ennek a területnek az elfoglalására tehát nagy súly helyezendő.

A podgyászos szekerek, úgyszintén a lőszerkocsik indulásra készen a megerősített táborhely bejáróinál fognak várakozni.

S a következő nap, úgy nyolcz óra felé csatakészen kimozdul a honvédsereg — mintegy 40.000 ember, — Komárom sánczaiból.

Az idő borult, köd ereszkedik a tájra, majd az eső kezd szitálni. Emiatt aztán szerfölött lassu a hadoszlopok előnyomulása. Csaknem tizenegy óra, midőn az első ágyulövés az ácsi pagonynál eldördül.

Az osztrák sereg fölriad, s fegyverre kap. S az egész hosszu vonalon, a kanyargós Czonczó patak mentén, Monostortól Szőnyig, csakhamar nagy véres ütközet fejlődik. A viaskodó zászlóaljak csataordítását majdnem kétszáz ágyú bömbölése kiséri. Legkeményebb a tusa Csém körül, ahol bámulatos vitézséggel a 3-ik hadtest küzd.

S ámbátor többhelyt hiba esik a támadó-terv végrehajtása körül, az osztrák sereg még sem tud megbirkózni velünk. Haynau tajtékzó dühhel száguldozza be a csatamezőt. A veszélyeztetett pontokhoz ujabb, meg ujabb tartalékcsapatokat küld. Hasztalan. Az ostromöv recsegve-ropogva szakadozik.

S még sem diadalmaskodhatunk. Ismétlődik a jul. 2-iki csata végjelenete. A döntő pillanatban előrobog a Paniutin-féle orosz hadosztály, s roppant erőfeszítéssel kicsikarja a győzelem pálmáját markunkból.

A keresztültörés meghiusult. Rüstow, a jeles német hadíró azt mondja, hogy rossz volt a tervünk.

„A magyar sereg, — ugymond Rüstow, — az egész félkörben egyenlő számban lőn felosztva, e miatt aztán sehol sem léphetett fel túlnyomó erővel. Pedig csakis úgy sikerülhetett volna az ellenség táborának áttörése, ha egy ponton, főkép Acs és Igmánd közt mintegy 35 ezer ember egyesíttetik: s a míg ez a tetemes erő ellenállhatlan hatalommal szakasztja ketté az ellenség táborát, azalatt mindakét oldalon csak tün-

Kossuth utolsó levele Görgeihez.

Melléklet: Gracza Gy. szabadságharcz történetéhez.

(Az eredetinek hű másolata.)

Görgey Arthur Tábornok urnak.

Augustus 12-kén 1849.

Ön tegnapi napon kelt levelében oda nyilatkozván, ~~hogy~~ miszerint Ön arra, hogy azt a mi a nemzet számára megmenthető meg menthesse, elkerülhetetlenül szükségesnek tartja, hogy a Kormány lépjen le, s Ön ruháztassék fel a polgári s katonai legfőbb hatalommal: —

Én önnek ezen kivánatát — bár igen különös dolog, hogy valaki maga magát candidálja ~~[illegible]~~ kormánynak — még is teljesítettem, teljesítettem t. i. annyiban, a mennyiben azt teljesíteni rajtam állhatott — a nélkül természetesen, hogy a nemzet felsőségi jogainak általam ~~[illegible]~~ leghívebb is [illegible] akartatnék.

Ön magam iránt tartozom a köre[illegible] lehetséget, röviden elmondani az okokat, mellyek ezen rendkivüli lépésre indítottak; egyszersmind a nemzet joga[illegible] iránt [illegible] hazámhoz [illegible] [illegible], nem [illegible] a nemzet sem [illegible] nem [illegible] (mint a nemzet [illegible]) respectálni [illegible] nem [illegible] [illegible].

Indítva érzem magamat [illegible] teljesíteni: mert:

Ön kivánatát teljesíteni ~~[illegible]~~

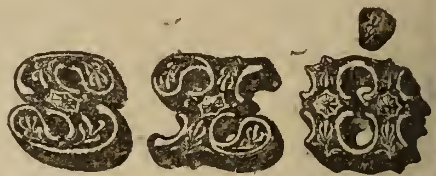
1-ör a körülmények olly rendkivüli lévén [illegible] miszerint ha Kormány [illegible] fáradozásainak sikere nem lett volna, a [illegible] előtt azon vádnak voltam volna kitéve, hogy hatalom elbizakodottságomnak, azaz hatalom vágyamnak a haza javát alárendeltem; s hogy a dolog másképpen ütött volna ki, ha Önnek — midőn [illegible] a hatalmat átadom vala — kiadnám, a hatalmat ellenkezőjét [illegible] s [illegible] (mert ellenkező volt volna) saját [illegible] lehetetlen volt volna felelősségérzés is nyomasztó volna a vád, hogy a megmenthetésnek valamelly lehetségét elmulasztottam.

2-or Tettem azért — mert a mind [illegible] a körülményekhez képest Ön — [illegible] körülményeket előre tettem Önnek már hónapok előtt azon ajánlatot, hogy helyemet átadni kész vagyok; sőt ha ön[illegible] [illegible] [illegible] el[illegible] vele az [illegible] [illegible] kész vagyok Ön számára magam [illegible] [illegible] — pedig akkor midőn [illegible] [illegible] a jót mellyet [illegible] csinálhatott [illegible] nagy [illegible] az összes nemzet... Én pedig akár hazámnak megszabaditása [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] hatalom [illegible] nem ismerem; soha vágyat nem [illegible] nem akkor sem, midőn [illegible] [illegible] [illegible] felhúzás [illegible]

3or Teszem azért, mert én csak addig
lehetek a kormány élén hasznos ha-
zámnak, míg a nemzetben egységes
összhangzatot, vagy legalább fenséges feltar-
tani képes valék. – Ez vala mindig
igyekezetem, és ennek köszönhetem
amaz nagyszerű eredményeket, miket
kormányzatom alatt értünk el.
Egy idő óta azonban különösen egy
Ön vezérlete alatti seregben, egy nem
a politicai consequentiákat [illegible]
rationalis jelenségeket, s bizonyos [illegible]
nyolásra a polgári hatalomnak kez-
dett kifejleni – a nemzet ügyének
roppant kárára – mellyhez midőn
legközelebb a pénz csinálási jog
kérdése maga a képviselő ház
ba is behozatott – egységes cél-
ból nem eszközölhetnék; s a szabadság
– mellyet Austria magának vindicál
bevallva oly ügyesen, s annyi vérrel
el vérzik hisüvén, több meg
nem előzhetem. Nekem feladatom
dása nem legyőzni, hanem elhárí-
tani vala feladatom; s kitűzésem
Önnek nejétől, hogy ezen feladat-
hoz hű, és emlékezetem minden
ambitiótól tisztán maradjon. Ki-
séreltem pedig annyival inkább, mert
4or Ön maga lépett fel azt kö-
vetelni, az egyetlen hadsereg élén
melly a Bolzok gyengeségén akkor
jelent volt. Önt pedig férfiasságát is
ismerem. Ki ha valaminek fölkü-
zdi megvesztegetni, magában
felteh valamint azt nem tud-
ban teszi fel. Én pedig a 18dik ben
maizettet nem ígér kedvező
eseményeknek sorsom a [illegible]
ország érdekében.
5ör Teszem, azért, mert három
minister Ön iránti ragaszkodását
gyanán, s egyenesen ministerium hallga-
tván, vagy ministerium [illegible]
volna nevezhetem – mi a jelen
körülmények közt lehetetlen
len volt – vagy minisztérium
nélkül kormányoznom, az
az dictaturát gyakorolnom
– mitől magamra mindig irtóz-
tam, – most pedig
gennek érzem, most pedig
midőn minden remény egy
főleg a hadseregben van
kezesítve vitéz; ~~[illegible]~~ a ha-
mat kormányhatalomban ezek
kezébe tenni véltem.
Ezen okoknál fogva – és mert
magam sikerrel most nem kor-
mányozhatnék

mányozhatom, s a választott kormány
nélkül nem hagyhatom, át adom
Önnek a kormányzati hatal-
mat. Tudom hogy kormányzóságom
már változtatni nem volt
jogom – de az országgyűlés nem
volt együtt, s azért hiszem, hogy
lépésem a kényszerűség által menté-
ve van.
De átadom Önnek a kormány
zati hatalmat a nemzet java-
ra. Ő, nem kárára, s kérlelhetetlenül
gem Önt emlékezetem hogy
a felelősségért a nemzet irányá-
ban felvállalva magát nem képzel-
heti – a különbség csak az, az én
s az Ön felelősségem közt
hogy én formálisan megmaradt
sem is felelős valék, Ön csak
azért hogy a [illegible] jót te-
gyen a nemzetnek.
Kérem és emlékeztetem Önt
a nemzet nevében tartsa tisz-
teletben a nemzet felsőségi ja-
vát. Emlékezzék meg hogy Ön
nem ura, hanem első polgá-
ra a nemzetnek; s emlékez-
zék hogy a hadsereg is nem
Öné hanem a nemzeté.
~~Emlékezzék meg~~
Egyet tehát meg kell említe-
nem. – Én árulásnak tartana-
nám ha minden óhajom leh-
ség meg nem hiszem ..., [illegible]
a nemzet oly menesztésé-
~~[illegible]~~ Árulásnak tar-
tanám ha Ön nem a nemzet
hanem csak a hadsereg üdvé-
ről s nevében és javára be-
szélhetnék alkudozásba. Ha-
dászszanék a hadsereg bocsásson el
seregek becsülettel leteheti a
fegyvert a túlnyomó erőszak
előtt; de nem lehet eset,
hogy becsülettel letehetik a
fegyvert, ha úgy teszik le, hogy
a nemzetnek szabadságát
árusítanák, sok, néhány vagy
neves egyes egyénnek személyes
javának árán.
Ezen óhajtásomnak szavaz
nem magamnak, s a hazának
kívánom azt a hivatalos köz-
lönyébe beiktattatni.

Kossuth Lajos
elnök



Komárom rendithetlen várából

Áldott legyen e nap testvéreink és osztályosaink a szabadság és testvériségben!

Áldott! mert győzelmet s üdvet hirdetünk nektek.

Győzelmet, mellyet a komáromi sereg e folyó hó 3. vivott ellenállhatlanúl; csapást és veszteséget mellynek hirére a sarga feketék nyomorú kebelében megáland a lelekzet.

Ott panaszolják a szétvert zsoldosoknak maradványai lesütött fővel már Pozsony vagy Bécs falai alatt rémült urainak futásukat s veszteségüket.

Mondhatják: vészitettünk.

30 s pedig többnyire 24 fontos ágyúkat, többeket futásközben a Dunába is taszitván be.

5000 lőfegyvereket

30 telt lőszer kocsikat, s azonkivül rakéta készleteket.

Legalább 50 megrakott társzekereket.

2624 vágó ökröket.

804 hizó sertéseket.

35 mindennemű élelmi czikkekkel s felszerelési szerekkel terhelt hajókat.

Elhullottak s foglyokká lettek körülünk ezrenkint.

Igy jajdulnak fel a nyomorú németek, — és mi örvendünk.

Igen is atyánkfiai, veszitettek mindent, mi velök volt; — mert ki győzne a tömérdek zsákmány közt mindent előszámlálni.

Csak a becsületet nem veszitték, — de miért nem?

Mert ki puszta zsoldért a népek leigazása végett botor és elég merész küzdeni, annak becsülete nem lehet.

A becsület a mi részünkön van, mert népjog és egyenlőségért vivunk.

És azért áldja meg az igazságos isten fegyvereinket.

Nyomatott Szigler testvéreknél.



a feldunai hiv magyar néphez!

Légyen isten után köszönet érte vitéz seregünknek.

De azért atyámfiai puszta köszönettel be ne érjük!

A kigyónak, ha fejét öszvezúzzák is, teste napestig mozog. —

Szabadság harczunknak dicsőségteljes napja a fáradalom utáni pihenésre szánt alkonyathoz még nem közelit, — s a kigyó kinjaiban farkát ide s tova csavarítja még.

Ha valaha, most kell gyámolitani seregünket, — szaporitani a nép számos elszánt karjaival.

Még egy erő kifejtés — nemzetünk! — és biztositva leend apáink földe a zsarnokok bitorlásától.

Biztositva szabadságunk, mellyért már annyi ezer drága rokonink vére lefolyt.

E vér, boszúért és elégtételért kiált föl hozzátok sirhalmai alól.

Csatlakozzék tehát a sereghez minden háztól egy férfi, hol többen vannak egy hajlék alatt, —, kinek kora a 30 évet felül nem mulja.

Gyakorlott, s már harcz edzett honvédeink oldalán mindenki közületek vitéz lehet.

Ezt tartja Aug, 5. kiadott rendeletünk is mellyre az ország kormányzó elnöke által fel vagyunk hatalmazva.

De hisszük, nektek rendelet sem kell; mert magyarok vagytok, és nem engedhettitek, hogy ezen édes szülőföld a német vért és pénzt szivó tanyája legyen.

Éljen a szabad haza, s annak hajthatlan kormánya!

Kelt Komárombau Augustus 6. 1849.

Komáromi, s felső seregbeli t. h. kormánybiztos
Újházy László m. k.

Klapka György m. k.
tábornok.

tetés rendeztetett. De Klapka a Monostor, Herkály, Csém, Mód és Ó-Szőny között elnyuló mintegy három mérföldnyi hosszu vonalon, oda is, ahol arra szükség nem volt, tetemes erőt rendelvén, ugy szétforgácsolta seregét, hogy minden három lépésre csak négy ember jutott, holott annyira összevonhatta volna, hogy minden három lépésnyi útvonalon tizennyolcz ember intézze a lökést az ellenségre. És igy már a rendelkezés csirájában lehetetlenné tett minden sikert . . .“

Ez a Rüstöw hadtani véleménye. De bármi lett légyen is az ok: a szomoru valóság az, hogy a keresztültörés nem sikerült. S még szomorúbb, hogy 1500 emberünk — ennyi volt a halott és a sebesült — fizette meg a szörnyü árát e hadikalandnak.

Görgei a Csillagvár oromzatáról nézte a harcz menetét. Mikor lejött, még haloványabb volt a szokottnál. Látta, hogy vége mindennek. A balszerencse keresztülhúzta számításait. Szó se lehet immár a békealkudozások megkezdéséről, s a Balatonvidékre sem vonulhat többé. Csak kettő közül választhat : vagy Komárom sánczai közt marad, vagy a Duna balpartján, — tehát úgy, amint a kormány óhajtotta, — a Tisza felé huzódik.

S még azon éjjel haditanácsra gyűlnek össze a vert sereg tábornokai. Általános a nézet, hogy itt nem maradhatnak. Igaz, Komárom el van látva minden szükséglettel, de csak huszonötezer ember részére. A készleteket, amiknek legalább félesztendeig kell eltartani, az ötven-hatvanezer főnyi tábor csakhamar fölemésztené. Mi következnék azután? Csúfos kapituláczió. Jobb tehát, ha elvonulnak, még pedig mentől előbb.

S Görgei kénytelen beösmerni, hogy vezértársainak igaza van. Itt nem maradhat, távoznia kell; távozni az egyetlen úton, a mely még szabad.

De vajjon szabad-e még? Nem állja-e utját az orosz? Ezelőtt tiz nappal nyugodtan levonulhatott volna, ma már ez iránt sem biztos. Mindegy, megpróbálja.

S másnap, jul. 12-ikén megtörténik a csapatok kettéválasztása.

A II-ik és a VIII-ik hadtest: 22 gyalogzászlóalj, 12 huszárszázad, 66 tábori ágyu (a 350 várágyún felül), összesen 18.000 ember Komáromban marad. A főparancsnok Klapka György tábornok. A várparancsnoki teendőket: Aschermann Ferencz ezredes látja el.

Az I-ső, III-ik, VII-ik hadtest és a Görgei Armin száguldó-dandára pedig, 120 ágyuval mintegy 30.000 harczos, Görgei Arthur tábornok vezetése alatt, Bátorkeszin, Kövesden, Szobbon, Váczon és

Gödöllőn át Czegléd felé vonul, s ott, ha ugyan még lehetséges, egyesülni fog tiszai seregünkkel.

S ezzel beköszönt a válás. A száguldó-dandár, amely az elővédet képezi, már julius 12-ikén délben távozik Komáromból. Másnap jul. 13-ikán pitymallatkor útrakel az I-ső hadtest, nyomon követi a III-ik; végül a VII-ik. Leghátul, két század huszár födözete alatt, podgyászszal, asszonynéppel, menekvőkkel rakodva több száz kocsi, amely utközben folyvást szaporodik.

Haynau, mihelyt értesül a Görgei utrakeléséről, rögtön gyors futárt küld Paskievich herczeghez, ki ekkor már Hatvanban táborozott, hogy vigyázzon. De ő maga veszteg marad, úgy okoskodván, hogy majd elbánik Görgeivel egyedül az orosz is.

Paskievich azonban sejtette, hogy Görgei előbb-utóbb lehuzódik a Tiszához, már előzőleg készült tehát a föltartóztatására. Jul. 9-kén ir Haynaunak, hogy mihelyest Görgei kimozdul Komáromból, tüstént nyomuljon utána, s szorítsák két tűz közé. Jul. 12-ikén még tovább megyen, s czirkáló lovascsapatot ugraszt Vácz felé; mikor pedig hallja, hogy Görgei csakugyan lefelé tart: seregének zömét Gödöllőig, sőt egészen Kis-Ujfaluig tolja előre.

A honvédsereg, persze, minderről semmit sem tud. Azt hiszi, hogy az orosz valahol Szolnok táján ődöng. Gondtalan nyugalommal mendegél hát. A legelső nap Bátorkeszin éjjelez, másnap Szobb vidékén, harmadnap, jul. 15-ikén aztán ballag Vácz felé.

Amde Nagy-Maroson ijesztő meglepetés vár csapatainkra. A Dunapart lankásai közt feltünik egy szotnya cserkesz. A czirkáló lovasság, amint észreveszi dandáraink közeledését, bősz iramodással fordul vissza Váczinak.

Kétségtelen, hogy közel az orosz; talán épp Váczott. De hát most már nincs kitérés; isten nevében előre!

S elődandárunk halálmegvető elszánással nyomul be Váczra. Sejtelmük nem csalt. A városban csakugyan az orosz tanyázik: Beboutow tábornok vezetése alatt, a Kaukázusból egy muzulman-cserkesz ezred. Bátor, fürge nép; ruházata festői, tartása délczeg, száraz, csontos lova fekete, mint a holló.

Amde huszárságunk nem ijed meg a turbános jövevényektől. Közéjük üt, s ugyancsak megszabdalja őket. A muzulmán-cserkesz lovasság ijedten fut ki a városból, s Ujfaluig, ahol a hadiszállásuk van, meg sem áll.

Visszatérésük intő jel a támadásra. Rüdiger gyorsan, sietve rendelkezik. Üzen Sasz tábornoknak Gödöllőre, hogy tüstént nyomuljon Vácz felé. S az igyekvő tábornok már déltáj Sződön áll. Ugyanekkor megérkezik ötezer főnyi lovasdandárával Offenberg tábornok is. S az ekkép összevont orosz sereg, — körülbelül 13.000 harczos, — azonnal támadáshoz lát.

Csapataink, — időközben beérkezik az I-ső és a III-ik hadtest is, — derekasan küzdenek. Vácz körül: a Hétkápolna mellett, a dukai hegy tövében, a Gombár patak kanyargásainál egész öreg estéig foly a vérengző küzdelem; folyik anélkül, hogy az oroszok a legcsekélyebb eredményhez tudnának jutni. Végre is elhuzódnak.

A dölyfös Paskievich, ki először mérkőzik Görgeivel, majd szétpukkad mérgében. Kiköszörülendő a csorbát, elhatározza, hogy most már az egész haderejével fog támadni. S másnap, jul. 16-ikán dél felé Sződ és Hartyán között 125 ágyuval több mint 52.000 fegyveres gyülemlik össze.

Görgeinek, úgy látszik, szemes kémjei voltak, mert délután négy órakor már részletesen értesül az orosz hadak összevonásáról, s a Paskievich támadó tervéről.

Elkomorodik. Mi lesz ebből? Hiszen csaknem az egész orosz fősereg áll vele szemközt. Lehetetlen, hogy a rogyásig fáradt, az örökös küzdelemben agyoncsigázott honvédsereg megbirkózhassék a pihent orosz tábor kétszeres túlerejével. Lehetetlen. S ki tudja, nem követi-e Haynau? Ekkor aztán csakugyan vége. A rettentő helyzetből csakis úgy szabadulhat, ha elkerüli az ütközetet, s ügyes mozdulattal kisiklik a szövetségesek fojtogató karmai közül. S eltökéli, hogy még aznap éjjel Vadkerten, Rétságon, Balassa-Gyarmaton át Losoncz felé huzódik, s aztán Gömör és Borsod hegyvölgyes tájain próbál a Tiszához levonulni.

A terv kétségtelenül merész, ám éber óvatossággal talán keresztülvihető. Hasonlókép vélekedik a táborkar is. S legott hozzáfognak a terv foganatosításához. Sorshuzás dönti el, ki maradjon utolsónak a visszavonulás födözésére. A fekete golyót Leiningen huzza.

Ezután megállapítják a többi részletet. Elsőnek, mindjárt alkonyatkor, a VII-ik hadtest indul el, kevés vártatva az I-ső hadtest távozik, ezután a száguldó-dandár. A fedező III-ik hadtest (parancsnoka: Leiningen) csak éjfélután, úgy virradat felé kel útra. A lovas előörsök, az

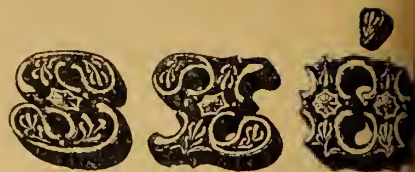
ellenség czirkálóinak a megtévesztése okából, helyeiken fognak maradni, s csak pitymallatkor vágtatnak az elvonuló sereg után.

Minden jel azt mutatta, hogy az elvonulás sikerülni fog. Egy váratlanul fölbukkanó körülmény azonban romba döntötte csaknem az egész tervet.

Említettük, hogy seregünket kocsin tömérdek menekülő kisérte. A különböző járművek száma lehetett ezer, vagy talán több is. Valóságos szekérvár.

A menekülők raja, midőn seregünk Vácz felé nyomult, a közeli Toronyán hagyatott. A visszavonulási parancs szerint innen kellett volna nekik, csapatainkat megelőzve, Nógrádon át Vadkertnek huzódni.

De nem úgy történt. Julius 16-ikán déltájban egyszerre csak az a hir terjedt el a menekülők közt, hogy Görgei megverte az oroszokat. Azonban csak-



Komárom rendithetlen várábó

Áldott legyen e nap testvéreink és osztályosaink a szabadság és testvériségben!

Áldott! mert győzelmet s üdvet hirdetünk nektek.

Győzelmet, mellyet a komáromi sereg e folyó hó 3. vivott ellenállhatlanúl; csapást és veszteseget mellynek hirére a sarga feketék nyomorú kebelébe megáland a lelekzet.

Ott panaszolják a szétvert zsoldosoknak maradványai lesütett fővel má Pozsony vagy Bécs falai alatt rémült urainak futásukat s veszteségüket.

Mondhatják: vésziteltünk.

30 s pedig többnyire 24 fontos ágyúkat, többeke futásközben a Dunába is taszitván be.

5000 lőfegyvereket

30 tell lőszer kocsikat, s azonkivül rakéta készleteket

Legalább 50 megrakott társzekereket.

2624 vágó ökröket.

804 hizó sertéseket.

35 mindennemű élelmi czikkekkel s felszerelési szerekkel terhelt hajókat.

Elhullottak s foglyokká lettek körülünk ezrenkin

Igy jajdulnak fel a nyomorú németek, — és mi örvendünk.

Igen is atyánkfiai, veszitettek mindent, mi velök volt; — mert ki győz a tömérdek zsákmány közt mindent elószámlálni.

Csak a becsületet nem veszitėk, — de miért nem?

Mert ki puszta zsoldért a népek leigazása végett botor és elég merő küzdeni, annak becsülete nem lehet.

A becsület a mi részünkön van, mert népjog és egyenlőségért vivunk.

És azért áldja meg az igazságos isten fegyvereinket.

Nyomatott Szigler testvéreknél.

Fa



feldunai hiv magyar néphez!

Légyen isten után köszönet érte vitéz seregünknek.
De azért atyámfiai puszta köszönettel be ne érjük!
A kigyónak, ha fejét öszvezúzzák is, teste napestig mozog. —
Szabadság harczunknak dicsőségteljes napja a fáradalom utáni pihenésre
t alkonyathoz még nem közelit, — s a kigyó kinjaiban farkát ide s tova csa-
tja még.
Ha valaha, most kell gyámolitani seregünket, — szaporitani a nép számos
ánt karjaival.
Még egy erő kifejtés — nemzetünk! — és biztositva leend apáink földe
arnokok bitorlásától.
Biztositva szabadságunk, mellyért már annyi ezer drága rokonink vére
lyt.
E vér, boszúért és elégtételért kiált föl hozzátok sirhalmai alól.

Csatlákozzék tehát a sereghez minden háztól egy férfi, hol többen vannak
hajlék alatt, —, kinek kora a 30 évet felül nem mulja.

Gyakorlott, s már harcz edzett honvédeink oldalán mindenki közületek
z lehet.

Ezt tartja Aug. 5. kiadott rendeletünk is mellyre az ország kormányzó
ke által fel vagyunk hatalmazva.

De hisszük, nektek rendelet sem kell; mert magyarok vagytok, és nem
edhettitek, hogy ezen édes szülőföld a német vért és pénzt szivó tanyája
yen.

Éljen a szabad haza, s annak hajthatlan rmánya!

Kelt. Komáromban Augusztus 6. 1849.

áromi. s felső seregbeli t. h. kormánybiztos
Újházy László m. k.

Klapka György m. k.
tábornok.

49-ből.

hamar szárnyra kel egy másik riasztó hír is, hogy Haynau Esztergomnál átkelt a Dunán, s Vácz felé siet.

Több se kell. A tömeg, attól való félelmében, hogy elszakíttatik a seregtől, mint az áradat betódul Váczra. Estefelé már alig lehet mozdulni a városban. Minden utcza teli van szekérrel.

Már ez is roppantul megnehezíté csapataink mozgását; úgyannyira, hogy jul. 17-kén virradatig csak a VII-ik hadtest távozhatott el, seregünk zöme Váczon rekedt.

Ebből aztán csakhamar még nagyobb baj kerekedett.

Paskiewich, mint tudjuk, ujabb támadásra készült. Előzőleg azonban csapataink állásának a kikémlelésére hajnali szürkületkor két lovasezredet küldött Vácz felé. A czirkáló kozákság, — miután Nagy Sándor elég botorul visszahúzta előőrseit, — akadály nélkül törtet előre,

majd benyomul a városba, s mindjárt a legelső rohama alkalmával négy ágyunkat foglalja el.

Leirhatlan zavar, ijedelem támad erre.

— Jönnek a kozákok! Itt vannak a kozákok! — hangzik mindenfelé a rémkiáltás.

A város népe, — benszülött, idegen egyaránt, — borzasztó zaj, sikoltozás közt a szekerekhez rohan és menekülni igyekszik.

Vácz éjszaki szélén a „nagy posta-utcza“ irányában meredélyes partok közt egy kisebb patak csörgedez; Gombás a neve. A várost a túlsó parttal hid köti össze. Itt vezet az országút Rétságnak.

Ez volt a visszavonulás iránya. Csapataink errefelé huzódtak, s ide özönlött a menekülők raja is. A hid feljárója előtt csakhamar óriási torlódás támad. Kocsi kocsira hajt, számos embert agyongázolnak.

Ezalatt a város távolabbi részében még folyvást zúg-csattog a harcz förgetege. A Görgei Ármin dandára nekifordul a kozákságnak, s igyekszik azt föltartóztatni. Nehezen megy. De előrobog a III-ik hadtesttel Leiningen, s csakhamar megszalasztja az oroszokat. Még az elfoglalt ágyukból is visszakerít hármat.

Csakhogy ekkoron már az egész orosz sereg, mint egy nagy zivataros felhő, Vácznak nyomul. Paskievich, látván, hogy Görgei menekszik, gyors iramodással utána siet. Rüdiger 30.000 harczossal egyenesen a városba ront, egy másik lovas hadosztály pedig a Gombás patak felé száguld, hogy bevágja visszavonulási utunkat.

Mindez egy-két óra műve.

A kocsisor roppant ügygyel-bajjal végrevalahára keresztülvergődik a hidon. Aztán jönnek a csapatok.

Görgei csodálatos hidegvérrel személyesen intézi az elvonulást. Golyók zápora süvít körülötte; de ő nyugodt, mint egy márványszobor. Egy-egy rövid parancsszava rendet önt a zürzavarba.

Mikor az utolsó ágyu is elvonul, int, hogy a hid gyujtassék fel. S ő maga már az égő hid lángjai közt vágtat keresztül.

De az orosz nem tágít. A tüzet gyors kézzel eloltja, s a hid mihamar ujolag járható. Erre átzúdul a tulsó partra s hátráló csapataink szilaj üldözéséhez fog.

A honvédsereg, mint a sebzett oroszlán meg-megáll, üldözőire veti magát, s halad ismét tovább. Igy megyen szakadatlanul küzdve-harczolva egész Rétságig. Csak a jótékony éjszaka vet véget az üldözésnek.

A kimerült sereg Vadkerten száll rövid pihenőre, s másnap, jul.

18-ikán Balassa-Gyarmat felé húzódik. Gyarmat előtt a *Lókos pataknál* azonban megint beéri az orosz, s ujabb csatát kell vívnia. Gyarmattól aztán nyugodtabb az útja. Rüdiger visszatér, s három század kozákkal csupán Chroulew ezredes kiséri.

Görgei hadiszállása jul. 19-ikén már Rimaszombat.

A visszavonulás körülményeiről a hivatalos jelentések rövid foglalatja ez:

A feldunai hadsereg Váczig akadály nélkül haladt. Görgei Ármin, ki az előhadat vezette s Nagy Sándor az I-ső hadtesttel jul. 15-ikén érkezett Váczra, — s miután az ott tanyázó orosz lovascsapat rövid ellentállás után visszavonult, — mindaketten a Gombás patak mellett, Vácztól kelet felé mintegy órányi távolságra foglaltak állást. Előőrseik a dukai hegyen vigyáztak.

A Váczról visszavonult orosz csapat Bebutow tábornok mozlem lovasezrede volt, előhada a 3-ik orosz hadtestnek, mely Hatvan és Aszód közt táborozott. Paskiewich többi hadteste a hatvan-mezőkövesdi országut mentén volt elhelyezve; egy erős hadosztály pedig Tolstoy tábornok parancsnoksága alatt Jászberény és Nagykáta közt portyázott.

Rüdiger, a 3-ik hadtest parancsnoka, mihelyt értesült a Görgei közeledéséről, rögtön egész hadtestét Vácz felé indította. Sasz tábornok hadosztálya, mely az orosz sereg előhadát képezte, már jul. 15-ikén délután Sződre érkezett, s előőrseinket a dukai hegyről elkergette. Nagy Sándor és Görgei Ármin erre rögtön támadáshoz látott. A csata elég szerencsével folyt, kivált ahogy Leiningen is megérkezett, s egypár zászlóaljat az ellenség jobb oldalának tolt elő. Ugyanekkor Nagy Sándor is visszaverte az ellenség balszárnyát, mely egy nagy lovassági rohamot kisérlett meg. Az orosz nagyszámu lovasság visszanyomta ugyan huszárainkat, de ütegeinktől oldalba fogatván, tetemes veszteséggel kénytelen volt meghátrálni. Sasz ezután csak ágyuzásra szorítkozott, s ennek födözete alatt estenden hadait Sződ mögé vonta.

Eközben Pöltenberg is megérkezett a VII-ik hadtesttel, s igy Görgeinek egész hadserege Vácz körül volt összpontosítva.

Görgei jul. 16-ikán támadást várt az oroszok részéről, s nem tudta mire vélni, hogy a délidő is elérkezett, anélkül, hogy az ellenség mozogna. E veszteglés oka az volt, hogy Paskiewich a 2-ik hadtestet is be akarta várni. Tudta ugyan, hogy Görgei serege számra nézvést a Rüdiger hadtestével sem mérkőzhetik, mindazonáltal ezen első komolyabb ütközetre oly túlnyomó erőt akart egyesíteni, mely képes legyen teljesen tönkre tenni a magyar sereget.

Görgei délután 4 óra tájban, mivel az ellenség sehol sem mutatkozott, éppen egy erőszakolt szemlét akart intézni Hartyán felé, amidőn jó forrásból arról értesült, hogy az orosz főhadsereg nagyobbrésze Sződ és Hartyán között áll.

A dolgok ilyetén állásában Görgei vakmerőségnek tartotta szembeszállni a kétszer oly erős ellenséggel; az erőszakolt szemle tervével fölhagyott, s arra határozta el magát, hogy mihelyt besötétedik, egész seregével elmegy Váczról, s Losonczon keresztül a Felső-Tiszához Tokaj felé veszi utját. A hadtestparancsnokokat legott

magához hivatta, s sors által dönteté el, melyikök maradjon hátra az éjjeli visszavonulás fedezésére. A sors Leiningen hadtestét érte.

A parancs ezután nyomban kiadatott, hogy a VII-ik és I-ső hadtest a sötétség beálltával mindjárt útrakeljen, Leiningen pedig virradat előtt kövesse a többieket.

Ugy látszott, hogy az éjjeli visszavonulás elé semmi komolyabb akadály nem fog gördülni, mert mire az orosz előörsök észrevehetik, két első hadtestünk már Vadkerten lesz, sőt Leiningen is elhagyhatja a váczi hegyet. Egy váratlan dolog azonban óriási zavart okozott. Midőn ugyanis hadseregünk Komáromból levonult, számtalan kompromittált polgári rendü egyén követte a sereget. Számuk útközben annyira szaporodott, hogy 15-ikén már több ezer szekér volt a sereg kiséretében. Görgei, hogy vonulásukat szabályozza, katonai kiséretet, s külön parancsnokot adott melléjök.

A szekértábor jul. 15-ikén Toronyán állapodott meg; 16-ikán pedig, mihelyt a visszavonulás határozattá lőn, parancsot kapott, hogy a sereget megelőzve, Vadkert felé induljon.

De ebből semmi sem lett. A menekülők közt 16-ikán az a vakhir terjedt el, hogy Görgei az oroszokat megverte, s Gödöllő felé vonul. Nehogy tehát elvágassanak a seregtől, még mielőtt a Vadkert felé indulás rendelete hozzájok érkezett volna, betódultak Váczra. A kiséret parancsnoka hasztalan próbálta visszatartóztatni a tömeget; s 16-ikán este a különféle szekerek ezrei lepték el Vácz utczáit s úgy megnehezítették a sereg elvonulását, hogy 17-ikén virradatkor még csak a VII-ik hadtest érte el Katalint és Szendehelyet, az I-ső hadtest nagyrésze, a Görgei Ármin hadosztálya a III-ik hadtesttel együtt Váczon rekedt.

Paskievich 17-ikén akarta a nagy döntő támadást intézni csapataink ellen. Már ki is adta erre vonatkozólag a parancsolatot. De mindenekelőtt a magyar sereg hadállásáról és számerejéről kivánt részletesebb tudósítást. Ennek a kipuhatolása okából 17-ikén virradóra egy kozák- és egy dzsidás-ezreddel erőszakolt szemlét intéztetett Vácz felé.

Nagy Sándor, ki Hétkápolna táján állott, azt a hibát követé el, hogy midőn hadtestének eleje a visszavonulást megkezdte, előőrseit visszavonta. A kozákok tehát a Duna partján minden akadály nélkül betörhettek a városba, s első rohamukkal mindjárt négy ágyut ejtének hatalmukba. A zavar leirhatlan. A nagyszámu szekérsereg hanyatthomlok menekül a Rétságnak vezető híd felé, s csapatainknak minden rendszeres mozdulatát lehetetlenné teszi. Görgei Ármin végre némileg rendbehozza dandárát, s az oroszok ellen támad. Csakhamar Leiningen is benyomul a vasút tájáról s Görgei Árminnal egyesülve az oroszokat kiveri a városból, s az elfoglalt ágyukból is hármat visszafoglal.

Kétségtelen vala, hogy az orosz mihamar nagyobb erővel fog támadni. Leiningen tehát a Gombás pataknál állásba helyezkedék. S csakugyan, a támadásra nem kellett sokáig várni. Paskiewich értesülvén a magyar hadak visszavonulásáról, Rüdigert az egész 3-ik hadtesttel üldözésükre küldötte. Leiningen fölfogta a támadást, aztán lassu menetben, folyvást harczolva Rétságig vonul. Itt aztán Pöltenberg is segélyére siet, s egyesült erővel az oroszokat visszanyomják, a helységet fölgyujtják, s Vadkertre huzódnak.

A hátráló sereg Vadkertről pitymallatkor indult Balassa-Gyarmat felé. A hátvédet Pöltenberg képezte a 7-ik hadtesttel. Rüdiger még ezen a napon is egész

hadtestével nyomában volt csapatainknak, s Pöltenberg Vadkert felett, a Lókos pataknál, hol utját állta, kemény harczot vivott vele. Balassa-Gyarmattól Nagy Sándor maradt hátvédül; többi csapataink pedig Ludányra mentek éjjeli szállásra. De az éjszakát nem tölthették nyugodtan. A hátvéd utócsapatában az a vaklárma támadt, hogy „jönnek a kozákok," — az ijedség az egész első hadtestre, onnan többi hadainkra is átterjedvén, az egész honvédtábor fölriadt nyugalmából. A menekülőknek száz, meg száz szekere keresztül-kasul robogva megint iszonyú zavart támasztott. A sereg még azon éjjel Losonczra sietett. Innen Rimaszombat felé vonult.

A három napi küzdelemben, ha ugyan az orosz jelentéseknek hinni lehet, az ellenség holtakban és sebesültekben 450 embert veszitett. A mi veszteségünk nem tudható biztosan. De valószinű, hogy sokkal nagyobb az oroszokénál. Csupán a váczi kórházakban több mint 130 sebesültünk maradt. A halottak száma talán 400; a foglyoké 600 körül. Ezenfelül 1 ágyunkat és 2 zászlónkat vitték el az oroszok.

A gyöngélkedő Görgeit a roppant fáradság, a rettentő izgalom annyira kimeríté, hogy fejsebe, mely már hegedni kezdett, megint kiujult. Emiatt egy pár napig nem folyt be a hadműveletekbe.

Paskiewich, ki Görgei teljes megsemmisítésére számított, mint hírlik, roppant dühös Haynaura. Dühös pedig azért, mert Haynau azt az igéretét, hogy Görgeit a Duna balpartján üldözni fogja, nem váltotta be.

Egyáltalán a két szövetséges vezér közt nincs meg a kellő összhang. Vetélkednek.

A bosszus Paskievich azonnal ír Haynaunak, hogy a Közép-Tisza védelmére küldjön egy osztrák hadtestet, mert különben Paniutint visszarendeli.

S Haynau csak újabb fenyegető levélre küldi a Benedek-dandárt Szolnok felé.

Haynau viszont úgy bosszulta meg magát, hogy Pesten az orosz sereg számára felhalmozott élelmi készleteket lefoglalta.

Az orosz tisztek egyáltalán igen megvetőleg nyilatkoznak az osztrákok szájhősködéséről.

Paskiewich csak jul. 19-ikén fog ismét erélyesebben a Görgei üldözéséhez.

Görgei tehát elszakadt többi összes hadcsapatainktól. Im, ez lett a következménye önfejü viselkedésének. Pedig ha figyel a kormány parancsoló, majd kérő szavára: talán sok másképp történik. De hát ő csak ment a maga utján föltartózhatlanul, mint a haragvó balsors.

Az volt egyik főkifogása, hogy a Tisza-Maros szöge nem biztos. Seregeink itteni összevonásának okvetlenül „sakk-matt" leszen a vége.

Sőt ellenkezőleg. Azt lehet mondani, hogy az egész országban *Szeged* volt ugyszólván az egyedüli pont, a honnan, ha a seregösszevonás kellő időben megtörténik, a siker kilátásával védekezhettünk volna az orosz-osztrák hadak ellen.

Arad, mint tudjuk, jun. 27-ikén visszakerült birtokunkba; Temesvárt rendszeres ostrom alá fogta Vécsey, a délvidéki szerb lázadás pedig szünőfélben.

Igaz, hogy Jellasich nagy haderővel — 33.000 embere volt és 137 ágyuja — a szomszédságban tanyázott, ám ő tőle vajmi keveset féltek. Nagypipáju, de kevés dohányu úr volt. Ismertük már.

Hiszen egész délvidéki hadakozása alatt egyetlenegyszer győzött. Junius 7-ikén: Kátynál. Itt is csak Perczel Móricz túlbizakodása következtében.

S e váratlan siker diadalmámora, mint a borgőz Jellasich fejébe száll, s legott elhatározza, hogy most már a Ferencz-csatornától is elüzi őrcsapatainkat. Csakhogy mögötte Pétervárad. Könnyen megeshetik, hogy a miglen ő előnyomul, a péterváradi őrség hátulról üt reá.

Pétervárad a Fruska-Górának a Dunába való szakadásánál egy meredek bérczfokon emelkedik. Vele szemben Ujvidék terül el. Az erősséget Ujvidékkel akkoron egy nagy erős fahid kapcsolta össze. Ez volt az ostromlott várnak egyetlen közlekedési útja. S épp ezért, nehogy a hid az ellenség birtokába jusson, magát Ujvidéket is sánczokkal övezte körül.

Jellasich tehát úgy okoskodik, hogy arra az esetre, ha Ujvidéket beveszi, s a hidat lerombolnia sikerül, a péterváradi őrség elszakad a Duna balpartjától, s ő aztán kedve szerint garázdálkodhatik a Bácskában.

S nyomban hozzáfog tervének a kiviteléhez. Junius 11-ikén Ujvidék felé indítja összes hadait. Éjfélkor rohamot intéz a város csekély őrsége ellen, s éghasogató diadalordítással betör Ujvidékre. Természetesen legelső dolga a harácsolás. Igy csinálta mindig. S harsogó trombitaszó mellett kiadja a parancsolatot, hogy rögtön, azonnal 40.000 kenyér, 20.000 mázsa széna, 20.000 mérő zab, 1000 akó bor, 500 akó pálinka s ezenfelül 150,000 pengő forint gyüjtessék össze, s adassék át neki, mert különben igy, meg amúgy.

S erre aztán — jun. 12-ikén virradatkor, — a hid ostromához fog. Azt gondolja, ez is olyan könnyü, mint a sarczolás. A botor, nem veszi észre, hogy Pétervárad bástyafalain, szemközt a hiddal és szemközt Ujvidékkel egész sor nehéz ostromágyu ásitozik.

S csakugyan, mihelyt a támadó sereg a hidfőhöz közeledik, a vár oromzatáról kétszáz ágyutorok bődül el. A különféle röppentyü, a gyujtó kartács, a szétpukkanó bomba iszonyatos tűzesője hull az ijedt ostromlókra. De sajnos, hull a városra is. Legelőször egy farakás gyúl ki, tőle a szomszédos ház, majd az utczasor. Erős éjszaki szél fuj. A tűz mindjobban harapózik. S délfelé már *nyolczszáz* épület, az egész Ujvidék lángokban áll. Képzelhető a szegény lakosság kétségbeesése.

Az őrség kimélni akarta Ujvidéket, de hát mikor Jellasich oktalan föllépésével rákényszeríté a védelemre.

Jellasich e szörnyü kudarcz után Verbász körül lapul meg, s egy darabig mocczanni sem mer. Csak jun. 25-ikén bátorodik fel ismét s Pereczy ezredes gyönge honvédcsapatától elfoglalja Ó-Becsét.

De megjön Vetter, s vele Guyon, aki a lagymatag Tóth Agoston ezredestől átveszi a IV-ik hadtest vezetését. Jul. 12-ikén pedig len 4000 főnyi hadosztályával Kmetty is beérkezik.

S csapataink ilykép számban, vezetésben megerősödve, a védelemből ujolag a támadás terére lépnek.

Támadótervük ez vala: Guyon jul. 14-ikén tüntetést intéz Jellasich verbászi tábora ellen, ezalatt Kmetty átkel a Ferencz-csatornán s Veprovácznál állapodik meg. Másnap, jul. 15-ikén Guyon homlokról támad Jellasichra, Kmethy pedig oldalt.

Ehez képest Guyon Topolyáról még jul. 13-ikán elindult, s Hegyesig nyomult elő. Serege nem nagy — 7000 ember, 42 ágyu, — de harczedzett.

Hegyes a Barra-patak völgyében fekszik. A kicsiny szerb falu csaknem egészen el van rejtve a Barra-patak meredek partjai által. Guyon itt állapodott meg, s készült a támadáshoz.

Ámde Jellasich valami uton-módon értesül a Guyon szándokáról, s úgy gondolja, jobb, ha ő támad; siker esetén két-három hétig legalább megint nyugta leszen. És 18.000 főnyi sereg élén csakugyan útrakel, s jul. 14-ikén hajnali 3 órakor érkezik Hegyes szomszédságába: Feketehegyre.

Itt megáll, s czirkálókat küld szét. Az egyik czirkáló-csapat azzal jön vissza, hogy a magyar táborban a legnagyobb csönd honol; nyilván alusznak, még előőrseiket sem látni.

— Hisz ez nagyszerü! — dörzsöli önelégülten finom gyűrüs kezeit Jellasich. — A táborig lopózunk, s szépen meglepjük az alvó magyarokat. Minő ébredés lesz ez, minő ébredés!

S nyomban kiadja a parancsolatot az előnyomuláshoz.

A magyar tábor ilyetén hallgatag viselkedése azonban csak szinleges. Guyon nagyon is éber. S mihelyt Jellasich Hegyes csalitos domboldalaihoz közeledik: egyszerre csak itt is, amott is, köröskörül táborunk valamennyi kiemelkedőbb pontján jeladó tüzek gyulnak ki. A következő pillanatban pedig megdördül Guyon Richard 42 ágyuja.

Jellasich elképed. Mi ez? Hát a magyar sereg nem alszik? Ő akart meglepetést csinálni, s ime, őt lepik meg.

De hiába, most már nem kerülheti el a mérkőzést. Egy darabig kétségbeesetten védekezik, aztán megfordul, s rémült ijedéssel fut Verbász, majd Kis-Kér felé. Hanem itt sincs nyugta; másnap, jul. 15-ikén Szalánkeménnél átkel a Dunán, s Karlócza mellett huzódik meg. Innen aztán csak augusztus közepe felé mozdul ki, akkor, midőn már nem volt kivel verekedni.

Az oroszlánszivü Guyon most Titelnek húzódik. Jul. 19-ikén Vilova felől próbatámadást tesz; negyednap, jul. 23-ikán aztán kemény rohámot intéz a szerb fölkelés ez utolsó buvóhelye ellen. De a támadás nem sikerül. Sok emberünk a mossorini ingoványba fullad.

Ez a baleset azonban nem változtat immár a helyzeten. Bács-Bánság ujolag a miénk. Sem Jellasichtól, sem a szerb fölkelők támadásától nincs mit tartani. *Szeged*, legalább egyidőre, biztosabb menedékhely, mint a főváros.

Említettük, hogy a kormány, julius első napjaiban, a győri vereség hirére, a költözködéshez fogott.

A tömérdek podgyász már jul. 2-ikán útnak indíttatik Szeged felé, de a kormány néhány napig még Budapesten marad. S csak julius 8-ikán, midőn hire jön a Paskiewich előnyomulásának, kezd szedkelőzni.

Julius 9-ikén reggel a következő szózat jelent meg az utczaszögleteken:

A főváros lakosaihoz!

A kormány hittel az igazságos istenben és bizalommal a hadsereg vitézségében, eltávozik körötökből.

A hadi munkálatok fordulatai úgy hozták magukkal, hogy a fővárost védelmezni a haza veszélyeztetése, a fővárosban harczolni annak romlása nélkül nem lehetséges.

Ha ütközet nem lesz a főváros előtt, annak oltalmára, azon esetben nem kivánjuk, hogy tömegben felkeljenek, mert ok és szükség nélkül nem kiván a haza áldozatot.

De a ki szereti hazáját és a szabadságot, az mind jöjjön és csatlakozzék a megyei fölkeléshez és a táborhoz, az legyen bajnoka a keresztes háborunak.

A veszély nagy, de bizonyosan legyőzhető. És a küzdés mérséke szerint nő a nemzet dicsősége is a világ előtt.

A nemzeti kormány sajnálatát fejezi ki, hogy a keserü poharat tőletek el nem fordíthatja.

De egyszersmind hiszi erős hittel, hogy ti az ellenségtől környezve is hívei maradtok az áldott szenvedő hazának, s azon szent szabadságnak, melynek jótékony fényében, hogy Budapest Európa bámulása közben felvirágozzék, a visszatérő kormány legszivesebb gondjai közé fog tartozni.

A kormány megy a táborral, fölkél a néppel és isten megáldja fegyvereinket.

Minden fegyverfogható ember ragadjon fegyvert, kövesse a tábort; győzünk, ha felkelünk az oroszlán bátorságával és a férfiu eltökélésével.

A főváros honmaradó lakosaitól pedig megvárja a kormány, hogy teljesítsék polgári kötességöket; az igaz hazafiság épen a kisértet közepette próbáltatik meg.

Éljen a haza!

Győzni, vagy halni!

Budapest, jul. 8. 1849. *A miniszterium.*

Ez a bucsuszó. De már ekkor a kormány tagjai közül csak az agg Csányi László volt Budapesten, a többiek bánatos arczczal, elkomorult kedélylyel Szeged felé igyekeztek.

A szomorú útról Vukovich Sebő, a volt igazságügyminiszter naplójegyzeteiben igy emlékezik meg:

. . . Julius 8-ika volt az utolsó nap, — ugymond Vukovich — melyet Pesten töltének. Szomorú vala Pest népe e boldogtalan napon. A magyar hatalom utolsó életmoczczanásai Pesten a Dembinszki szálláson fejlődtek ki. Mészáros neve alatt tevé a lehetséges rendeleteket. Nem mondom a szükségeseket, mert ami szükséges volt, nem volt egyszersmind lehetséges.

Az nap vonultak át Pestre a budai oldalon állott előőrsök, köztük lengyel dzsidások. A Duna jobbpartját eként a magyar had elhagyá. Dembinszki eleintén azon szörnyű gondolatban volt, hogy a lánczhidat levegőbe röpíttesse, amiért Clark igen megijedett. Magam is nagyon kértem Dembinszkit, hogy e borzasztó rendszabályhoz ne nyuljon. Elállott azonban maga is tőle, miután Clark megmagyarázta neki, hogy a deszkázat leszedése és a srófok kivétele által a hid több napra járhatatlanná tétetik.

Már éjszaka volt, midőn a vasuton Szemere, Batthyány a nejével, s én Czeglédre indultunk. A többiek mind elmentek előre. Csányi maga még utánunk maradt. Czegléden ismét együtt valánk a kormányzó és a miniszterek, Duschek kivételével, ki előre ment a pénzprések miatt Szegedre. A két Perczel Czegléden a sereg körül működött. Itt nevezte ki Kossuth Perczel Miklóst aradi várparancsnoknak.

Jul. 9-én délután hír érkezett, hogy a muszkák Jászberényben vannak. Czegléden tehát nem volt maradás. Szemere reggel még vissza-

ment Pestre. Kossuth délután Batthyányival a vasuton Szolnokba indult. Én estve bevártam Dembinszkit és Mészárost, kik Pestről jöttek és velök együtt Szolnokra mentem, hová későn érkeztünk. Itt meghháltunk. De még éjjel felvertek bennünket, hogy egy órányira Szolnoktól Szent-Györgyön a muszkák megjelentek. Tehát ismét tovább kellett futnunk, mit a legnagyobb rendetlenséggel eszközölhetének az előfogatok hiánya miatt.

Túl a Tiszán nem messze Kossuthot értem utól. Egy csárda előtt várta Perczel seregének arra vonulását. Ott volt Luzsénszki Pál is, a seregek élelmezési biztosa. De a sereg sokáig nem jött s én tovább utaztam Kunszentmárton felé, hová Kossuth is jött. Onnan Szentesen keresztül, hol a nép Kossuthot nagy lelkesültséggel fogta körül. Vásárhelyre menénk hálásra, hol még több nép gyülekezett össze látni és éljenezni a kormányzót. Az úton feltünő volt Kossuth eljárása, melylyel a tér- és kórházparancsnokok s több kinevezések által apró ügyek intézésébe bocsájtkozott, mik a hadügyminiszteriumhoz tartoztak. Ez úton neje — fejezi be Vukovics, — mindenütt vele volt . . .

Ily viszontagságok közepette julius 12-ikén déltájt érkeztek Szegedre. Az ünnepies fogadtatás nem maradt el, de az emberek arczáról mintha eltünt volna a régi bizó lelkesedés.

Este fáklyás-zenével tisztelgett a szegedi polgárság a kormánynak. Kossuth, a Kárász-palota erkélyéről neje, Duschek, Vukovich és Aulich, az uj hadügyminiszter társaságában nézte a fáklyások tisztelgő vonulását. Ez alkalommal hosszabb beszédet intézett a néphez.

„Ez a szónoklat azonban, — irja egy fültanu — nem a régi, a lángész hatalmával ösvényt törő, s a győzelem varázsával ellenségeit épp úgy, mint a benne kétkedőket letipró beszédje volt Kossuthnak ; — elhangzó szavai egy kétségbeesőnek lelki dulongásait hordozták jegyül, melyeket a hűtlen szerencse elleni görcsös harag gyulasztott e már szenvedő kebelben."

— A hadműveletek központjául — végezte beszédjét Kossuth, — ez a hely levén kiválasztva, hiszem, hogy Európa szabadsága Szegedről sugárzandik ki. És ha találkoznék oly nyomoru, ki a hazát leigázni, s diktatori hatalomra törekedni igyekeznék, esküszöm az élő nagy Istenre, lesz bennem annyi erő, hogy vészes szándékában meggátoljam !

Az emberek összenéznek. Vajjon kire czéloz Kossuth ? S egy név jár szájról-szájra.

A következő napon a tisztviselő-kar úgy ahogy elhelyezkedik, s az államgépezet, igaz, sok fönnakadással ujólag működni kezd.

Csaknem ugyanekkor — julius 11-ikén uzsonnatájban bukkant fel az első osztrák csapat a főváros budai részének apró házai közt. Három század dzsidás a Romberg seregéből. Parancsnokuk Wussin őrnagy.

Másnap jul. 12-ikén pedig bevonul az orosz is: két szotnya kozák Adlerberg százados vezetése alatt.

Jellemző, hogy az osztrák csupa félelemből nem mert Pestre átjönni. „Az első osztrák csapatok — gunyolódik az orosz hivatalos munka — amelyek Budát megszállották, azon hitben, hogy Pest még a lázadók kezében van, csak akkor mertek a Dunán átjönni, amikor egy kozák őrszem Budán reájuk akadt."

Julius 19-ikén megjön Haynau is. Beköszöntője igy szól:

Buda-Pest lakóihoz!

Több győzelem után, amelyet az igaz ügyért emelt cs. kir. fegyverek az árulók felett kivívtak, ismét körötökben vagyunk. Ausztria ős zászlóit tornyaitokra tűztük.

Érzelmeink irántatok azonban most különbözők azoktól, melyeket rövid idő előtti távozásunk alkalmával tápláltunk.

Bennetek, kevés kivétellel, keserüen csalatkoztunk, azért békés érzelmeitek nyilvánításainak feltétlen hitelt nem adunk.

Ti, nyelvre és szokásra nagyrészben *németek*, ismét résztvettetek azon törekvésben, a melyet egy istentelen szájhős egy magyar köztársaság ábrándszerü épületén munkált.

A nemes Hentzi és hős bajtársainak vére részben a ti fejetekre száll, ti segítettétek a vakbuzgóság dühének tüzét éleszteni, mely őt császárja iránti hűségében fölemészté, ti üldöztétek el körötökből a hű gondolkozásuakat, ti mészároltátok fel a kezeitek közé esett védtelen császári katonákat.

Bosszút állhatnék rajtatok és várostokon; de követem Császárom és Uram nagylelküségét. Halljátok azonban egy agg harczosnak intő szózatát, aki bebizonyítom, mikép szokta szavát beváltani.

Életét veszíti; és pedig bűne elkövetésének helyén rang- és nemkülönbség nélkül minden ember,

aki szóval, tettel vagy forradalmi jelvények viselésével a pártütés ügyét elősegíteni merészkedik;

aki a mi, avagy szövetségeseink derék katonáit szóval, vagy tettel megsérteni bátorkodnék;

aki Ő felsége a Császár ellenségeivel szövetkezik, vagy rosz szándéku hiresztelések által a pártütés szikráját éleszteni próbálja;

aki fegyvereit eltitkolja, s azokat a kijelölendő helyen és időben be nem szolgáltatja.

Ellenben a hű és becsületes gondolkozását nyiltan bevalló polgárnak és a békés föld népének személye és tulajdona fölött, — igérem, őrködni fogok; s kegyelmes Császárunk és Urunk pedig megkönnyítendi azokat a nehéz terheket, miket e vészteljes idők reájuk háritottak.

Kelt Pesten, jul. 19-én 1849.

Haynau
táborszernagy.

S a következő napon már az ostromállapot lánczai közt senyved a főváros. Kétfejü sasos, németnyelvü hirdetmény jelenik meg, amely tudtul adja,

hogy városrészenként megkezdődik a házkutatás;

az utczán tiz embernél többnek nem szabad összecsoportosulni;

a korcsmák este 9 órakor, a kávéházak 10-kor becsukandók;

az összes egyesületek feloszlattatnak;

a hivatalos nyelv, úgy a városnál, mint a megyénél német;

aki fegyvert rejteget, magyar nemzeti szin szalagot, vagy „lázadásra ingerlő vörös tollat“ visel: agyonlövetik.

Majd a hazafias érzelmü pesti és ó-budai zsidó hitközségek ellen fordul Haynau, s borzasztó hadisarczot vet reájuk. Idevonatkozó rendelete imigyen szól:

Hirdetmény.

Az ó-budai és a pesti zsidó hitközség, a lázadóknak törvényes Császáruk és Királyuk ellen nyujtott kedvezmények által is, ismételten oly gyalázatosan és törvénytelenül viselte magát, mikép indíttatva érzem magamat, megérdemlett büntetésül, más zsidó hitközségeknek pedig intelmül, hadisarczot vetni reájuk.

Ez a hadisarcz leend:

Negyvenezer gyalogsági köpeny.
Nyolczezer darab lovassági köpeny.
Negyvenezer gyalogsági nadrág.
Tizenhatezer lovassági kék nadrág.
Nyolczezer lovassági sötétzöld nadrág.
Tizenhétezer lovassági félnadrág.
Hatvanezer pár német czipő.
Huszezer pár magyar topán.
Tizenötezer pár félcsizma.
Hatvanezer darab gatya.
Huszezer nyakkendő.

Tizenhatezer nyakfátyol, — mind kész állapotban; továbbá:
Tizenhatezer rőf hamuszin posztó.
Harminczezer rőf fehér posztó.
Nyolczszáz mázsa talpbőr.
Négyszáz mázsa felbőr.
Háromszáz mázsa talpbélés, — anyagban.

Ezen anyagnemü részletekben mától számítva egy hó alatt; a ruhanemű pedig az Ó-Budán létesítendő ruhabizottmányhoz tizennégy napról — tizennégy napra akkép szolgáltatandó be, hogy az egész mennyiségnek hat hó leforgása alatt átadva kell lenni.

Azon esetre, ha akár egyik, akár másik ruházati-czikk ezen határidő alatt be nem szállíttatnék: az illető hitközségre naponként ezüst huszasokban fizetendő 500 pfrt. birság leszen kivetendő.

Amennyiben pedig a szállítás ezen lefizetett bírság daczára sem eszközöltetnék: ez esetben a birság a szállítás befejezéséig kétszeres, sőt háromszoros leend.

Továbbá tartozik a két hitközség, az egészségügyi csapatok részére:
Száz darab lovat,
Harminczkét lószerszámot,
Egyszázkilenczvenhat kumetet és
Ötvenöt nyerget három nap alatt beszolgáltatni.

Főhadiszállás Pest, 1849. julius 19. *Haynau s. k.*
táborszernagy, a hadsereg főparancsnoka.

Mikor pedig jul. 24-ikén Szeged felé nyomul, ujabb tajtékzó förmedvényt intéz Budapest közönségéhez. Azzal fenyegetőzik, hogy Bresciának a sorsára jut a főváros, ha távolléte idején a rend megzavartatik.

„Ha ti — ekkép dühöng — fölszólításomat figyelem nélkül hagyni, avagy csak részben is vakmerő gúnynyal áthágni merészelitek: sorsotok a megsemmisítés leend. Fővárostok romhalmazzá tétetik. Higyjétek, hogy szavamat megtartom. Brescia lakói, kik szintén árulást követtek el, szolgáljanak tanuságul, hogy a lázadók irányában ismerek-e kegyelmet . . .“

Ki mert volna mocczanni? Hisz elég volt egy aggódó sóhaj, hogy az ember börtönbe hurczoltassék. Borzalmas csend honolt tehát a főváros falai közt, csend mint a kriptában.

„Mily boldogok vagytok ti ott Szegeden, — irja egy polgár szegedi ösmerősének, — legalább szabad folyást engedhettek érzelmeiteknek, aggodalmaitoknak. Nekünk azt sem szabad. Még talán gondolkozni sem. Folyvást őrjáratok czirkálnak az utczán. Az elfogatások napirenden. Gerstner altábornagy, a térparancsnok, méltó párja a *bresciai hiénának.*“

Hát igaz. Szegeden derüsebb volt az ég, de borult már itten is. A bekövetkezendő szerencsétlenség kínos előérzete szorongatá a keble-

ket. A félelem pedig gonosz sugalmazó. A bizalmatlanság, a gyanú jár rendszerint véle. Ez történt Szegeden is. Egyik ember a másikat okozta a bajért. Kossuth neheztel Szemerére, hogy tétlenkedik; a kormányelnök viszont szemére lobbantja Kossuthnak, hogy a miniszterium félretolásával egymaga kormányoz. E miatt le is akar mondani.

A „*Szegedi Hirlap*", a „Közlöny" mellett egyetlen szócsöve a háborgó közvéleménynek, éleshangú támadásokat intéz Kossuth ellen.

„Szeretett kormányzónk körül — irja jul. 20-iki számában, — már is veszélyes udvarszerü környezet alakul; s amelynek hivatása az emberiség fájdalmait enyhíteni: a nőnem befolyását (czélzás Kossuth nejére) a kormányzói termekben nem találjuk rendeltetése szerintinek."

Julius 23-iki számában pedig a többek közt igy beszél: „Nem állunk ott, honnan lehető a visszalépés. Mi mindenünket a kard élére tettük fel. A fényes oraciók kora lejárt. A politikai kapacitás tűrjön, mig béke lesz, s a fenhangú orátor magyarázza ügyünket a népnek. Nem szabad, nem helyes, hogy miniszterium döntsön a haditervek felett, s harczba járatlan emberek jelöljék ki a vezérek utjait; de az sem szabad, — teszi hozzá, — hogy minden vezér a maga embereivel külön egészet képezzen, s Bolond Istók módjára folytassa a hadat."

Ilyes béketelenkedő hangulatban nyilt meg jul. 21-ikén a nemzetgyülés. Az elnök ismét az ősz Palóczy László, a szabadságharcz e tűzlelkű nesztora.

Az ülésterem ablakain beárad a melengető napfény, de ragyogása nem képes a zord kedélyeket földeríteni. Mindössze száznyolczvan képviselő van együtt. Hallgatag, komorul ülnek székeiken. Csak a „békepárt" néhány vezérembere dugja össze fejét.

Szemere, a kormányelnök, mindjárt az ülés elején fölemelkedik, s hosszabb tájékoztató beszédet mond.

— A nemzetnek, — ugymond, — három óhajtása van. Első az osztrák-orosz legyőzése. E részben a legjobbat remélem. Budapest elhagyása nem hat az eseményekre. A főváros ott van: a hol a kormány. Az országnak csak nyolczadrésze van az ellenség birtokában, s hadaink száma csak tizezerrel kisebb, mint a szövetségeseké. De ezt is kipótoljuk, mert a nép és a tájék barátaink, mig az oroszok száma e kettő által naponként apad . . .

A bátorító helyeslésnek egyetlen szava nem hangzik. Még maga az öreg Csányi is kétkedőleg csóválja a fejét. Elborult arczáról

szinte leolvasható: „Minő hiú reménykedés, vége, vége mindennek.“ Szemere körültekint, aztán az ő könnyed modorával igy folytatja:

— Második óhajtása a nemzetnek, hogy a fellázadt népfajok lecsendesíttessenek. Borzasztó, uraim, azon inség és nyomor, melyet a románok és a ráczok szenvedtek, önmagokat számüzvén saját földjeikről; de még borzasztóbb azon kegyetlenkedés, melyet azok a magyar és a német népfajokon elkövettek. Megfoghatlan vakság azon népek részéről az, hogy azon dinasztia ármányai által engedik magokat fellázíttatni, mely őket elnyomta; de még nagyobb lelketlenség vezéreik részéről, hogy éppen azon dinasztia érdekében használják fel a nép erejét, amelytől származik minden szenvedésük. Ha az ország kormánya a kegyetlenségeket hasonló kegyetlenséggel torolta volna meg: azóta talán béke volna, habár a sírnak békéje. De ez nem történt, hanem felhasználtattak a szellemi erőnek minden eszközei, hogy a testvériség százados kötelékeit ismét összefűzzük. Felvilágosításokat, magyarázatokat, proklamácziókat százezrenként osztogattunk szét. A sajtónak minden becsületes hatalmát felhasználtuk. Támogattuk a képviselőket békéltető törekvéseikben; s támogattuk azt is, ki eme törekvéseinek szerencsétlen áldozata lőn éppen saját vérei által. Nem szalasztók el a békülésnek egy pillanatát, nem tartózkodtunk elveinket pontokba foglalva előadni. És mi lett a következménye? Körülbelől az, hogy a mig győztünk, addig tetszettek; mihelyest azonban a hadjáratban szerencsénk csillaga némileg borulni kezdett: feleleteinkre, illetőleg ajánlatainkra kitérőleg, elhalasztólag válaszoltak; szóval, a legőszintébb, a legbecsületesebb eljárás rendszerint csalfasággal, sőt árulással találkozott.

— Igaz! Ugy van! — kiáltja önfeledten Besze János; s ezzel megvan törve a jég.

— E béketörekvéseinket — szól tovább emelkedett csengő hangon a kormányelnök, — mi czélszerünek és igazságosaknak látjuk. Eddig nem volt kellő sikerük, de reményünk van, hogy lesz. Mi felelősek vagyunk önöknek e földön, s túlvilágon az Istennek, s ugy akartuk vezérelni a kormányt, hogy a Mindenható, ki a népek sorsát mérlegeli, azt mondhassa a magyarról: *„e nemzet megérdemli a szabadságot, mert igazságos tudott lenni más nemzetek iránt, amelyeknek földet adott a saját földjéből, jogokat, amiket saját vérén szerzett, s öldököltetése után is elég nagylelkű volt testvéri kézzel a béke olajágát nyujtani.“* . . .

Lassu mozgás hullámzik végig a széksorokon. A hazaszeretet bűvös árama ez. S feledve a veszélyt, feledvén az aggodalmakat, mind a száznyolczvan ajkról felzúg az „éljen.“

74*

Szemere kap az alkalmon, siet befejezni beszédjét.

— A harmadik óhajtás, — ekként végzi, — hogy Európa a nemzet függetlenségét ismerje el. Ez ugyan még nem történt meg, s az európai politika jelen viszonyai közt egyhamar nem is remélhető; mindazonáltal a népek rokonszenve velünk van. Különben azt hiszem, hogy szép hazánk, mely annyi török és tatár pusztítást kiállott, ezt a támadást is szerencsésen ki fogja állani.

A beszéd reménykeltő, de hézagos. A legkényesebb pontokon átsiklott Szemere. A Görgei-féle viszályról, a külhatalmakkal folyó tárgyalásokról meg sem emlékezett. Pedig ezekre a kérdésekre várt tájékoztatót az ellenzék. Hunfalvy rögtön föl is áll, s a következő interpellácziót intézi a kormányhoz:

— A kormányelnök felvilágosító beszédje nem mindenben elégít ki. Épp ezért kivánom, hogy levelezéseit, miket a külkormányokkal folytatott, terjeszsze a Ház elé. A belállapotokra nézve pedig választ kivánok arra a kérdésre: kinek a hibája, hogy Buda ostromával a nemzeti ügy győzelmének kivívására fordítható idő elpazaroltatott? Mert ugy látszik, ezt a kormány Görgeire, Görgei pedig a kormányra, különösen a kormányzóra tolja.

Az interpellácziónak azonban nincs meg az óhajtott sikere. A nemzetgyülés, Batthyány Kázmér, Irinyi, majd Szemere ujabb felszólalása után kijelenti, hogy a Hunfalvy által fölvetett kérdések tárgyalásába ezuttal nem bocsájtkozik.

Igy folyt le a vándor nemzetgyülés szegedi első tanácskozása.

Szemere, tett igéretéhez képest csakugyan a béke ujabb olajágával közelített a zendülő nemzetiségekhez. Harmadnap, jul. 23-ikán beterjeszté a kiengesztelésükre vonatkozó törvényjavaslatot.

A javaslat, fényes bizonysága a magyar nagylelkűségnek, igy szól:

Törvényjavaslat a kisebb nemzetiségekről.

Az országban levő különböző nyelvűekre és görög szertartásu egyházakra nézve, addig mig a kidolgozandó alkotmány szerkezetéhez képest részletes intézkedés történnék, részint a haza nem magyar ajkú polgárainak bővebb megnyugtatására, részint a kormánynak ideiglenes rendezési intézkedéseiben utasításul, határozatkép kijelentetik:

1. A magyar birodalom területén lakó minden nemzetiségnek nemzeti szabad fejlődése ezennel biztosíttatik.

2. A kormányzati, igazgatási, törvényhozási, hadügyi és diplomácziai hivatalos nyelv a magyar; az országban dívó többi nyelvekre nézve a következő szabályok érvényesek:

3. A községi gyűléseken mindenki a maga anyanyelvén szólhat, a jegyzőkönyv nyelvét a többség szabadon határozza meg.

4. A megyegyűléseken, minden e joggal birók tetszésök szerint magyarul, vagy saját nyelvükön szólhatnak. Azon megyékben, a hol valamely nemzetiség a lakosság felét meghaladja, a jegyzőkönyv, ha a többség kivánja, ennek nyelvén vitetik. A levelezések azonban a kormánynyal és más hatóságokkal magyarul folynak.

5. Ha az esküdtszék, vagy az első folyamodású törvényszékeknél a szóbeli eljárás behozatik, a 4-ik pontban foglalt elv ezen biróságok előtti eljárásra is kiterjesztendő.

6. A nemzetőrség vezényleti nyelve ugyanaz lesz, a melyen a községi ügyek tárgyaltatnak.

7. Az elemi iskolákban az oktatás a község, vagy az egyház nyelvén történik.

8. Az anyakönyv, s általán az egyházi ügyek nyelve mindig az egyházközség nyelve leend.

9. Folyamodványt bármely hatósághoz mindenki a saját anyanyelvén is intézhet.

10. Az ó-hitű egyház zsinata minden évben összehivatik, a mely alkalommal vallási és iskolai ügyeiben, épp ugy mint a többi hitfelekezet, szabadon határozhat, s püspökeit is szabadon választhatja. A román és a szerb ajkúak egyházbeli egységének kérdése szintén a zsinatra bizatik.

11. Az ó-hitűek egyházai és iskolái mindazon előnyökben részesülnek, melyeket az állam a többi vallásbeliek egyházainak és iskoláinak engedményez.

12. Az ó-hitűek önmagok igazgatják és kezelik egyházi és iskolai alapitványaikat.

13. Az ó-hitűek számára a budapesti egyetemen külön hittani-kar fog fölállíttatni.

14. A hivatalok és tisztségek, tekintet nélkül a nyelvre és a vallásra, az érdem és a képesség szerint fognak betöltetni.

15. A kormány fölhatalmaztatik, illetőleg kötelességeül tétetik, hogy ezen alapelvek alapján intézkedjék, s bocsássa ki a megfelelő rendeleteket.

16. A kormány felhatalmaztatik és megbiztatik, hogy a szerbek és a románok méltányos kivánságait meghallgatván, minden alapos sérelmüket megszüntesse, akár rendelet, akár a nemzetgyülésen hozandó törvény által.

17. Végre a kormány felhatalmaztatik, hogy mindazoknak, akik a meghatározandó idő alatt fegyvereiket lerakják, s a függetlenségi esküt leteszik, a nemzet nevében kegyelmet adhat.

De ezenkivül még egy másik szintoly fontos törvényjavaslatot nyujt be a Háznak kormányelnök. Ez a javaslat az izraeliták egyenjogusításáról szól, s ilyképen hangzik:

Törvényjavaslat a zsidókról.

1. A hazának polgárai közt a vallás, jog és kötelesség tekintetében különbséget nem tevén, — ezen elv szerint kimondatik, hogy a magyar álladalom határain belül született, vagy törvényesen megtelepedett Mózes-vallású lakos mindazon politikai és polgári jogokkal bir, mint az ország bármely hitű más lakosai.

2. A törvényes megtelepedésnek föltételei ideiglenes kormányrendelettel fognak meghatároztatni.

3. A keresztény és a Mózes-vallású közt kötendő házasság következményeire nézve érvényesnek nyilváníttatik. Az ily házasság polgári hatóság előtt köttetik, amelynek módja ideiglenesen rendelet által fog meghatároztatni.

4. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik:

a) A Mózes-vallásúak papjaiból és népük választottjaiból hivjon össze gyülekezetet, részint, hogy hitágazataikat nyilvánítsák, illetőleg reformálják; részint, hogy jövendő egyházi szerkezetökre nézve a kor kivánataival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességévé, hogy alkalmas szabályok által a Mózes-vallásúak kézi mesterségek és a földmivelés gyakorlására vezéreltessenek.

Lám, mig a letiprott Budapesten a szolgaság béklyóit kovácsolta az osztrák: azalatt Szegedről a magyar szabadelvüség éltető napfénye áradt szép.

Mit csinált a szerbekkel, a románokkal a bécsi udvar? Hiszen láttuk. Felbujtogatá, s mikor nem volt többé reájuk szüksége, félredobta őket, mint a viseltes rongyot. Rajasich kiábrándulva vonult karlóczai székhelyére, Janku pedig reményvesztetten, az őrület jeleivel havasai közzé rejtőzött.

És mit csináltunk mi? Ujolag és ujolag, többször államegységünk egyenes kárára, békejobbot nyujtottunk nekik. S most is, amikor végefelé közeledett a szörnyü harcz, mikor össze voltak zúzva, midőn tehát se nem árthattak, se nem használhattak többé nekünk, — még most is, az utolsó pillanatban a kegyelem és az engedmények szavával közeledtünk feléjök.

S ott a másik törvényjavaslat. Haynau irtózatos hadisarczot vet ki a zsidókra, mi pedig felemeljük őket a megalázás porából, s keblünkhez öleljük: „Legyetek szabadok, legyetek testvéreink, legyetek a jogokban is velünk egyenlők.“

A nemzetgyülés úgy határozott, hogy a két javaslatot előbb zárt értekezleten vitatja meg; s csak azután, ha a nézeteltérések elsimul-

tak, viszi nyilvános tárgyalás elé. Hadd fogadtassék el vita nélkül, egyhangulag.

S a képviselőház, bizalmas jellegü értekezletté alakulva, nyomban hozzáfog a két javaslat megvitatásához. Ki tudja, mit hoz a holnap; sietni kell.

Ezalatt pedig a kormány a hadviselés nehézségeivel küzködött. „Kossuth — beszéli egy szemtanu — olyan volt ezekben a borzasztó napokban, mint az árnyék. Roskatag, halotthalvány, csak nagy aczélkék szemei ragyogtak lázas tűzzel.“

Nem csoda. Hisz a hadfelszerelés óriási terhe csaknem kizárólag az ő vállaira nehezedett. És fogytán volt minden. Lőszerekért zaklatták: nem adhatott. Pénz kellett zsoldfizetésre, egyéb kiadásokra: nem volt. Élelmi raktáraink üresek.

Érdekes fényt vet e szomorú napokra az a levél, amit Kossuth még jul. 16-ikáról Bem tábornokhoz intézett. A levél igy szól:

Az ország kormányzója Bem altábornagy úrhoz!

Szeged, jul. 16. 1849.

Nagybecsü tudósításait julius 8-ikáról és 9-ikéről megkaptam, s tiszteletteljes válaszommal sietek Önt mindenekelőtt értesíteni, hogy Nagyvárad és Debreczen felől az oroszoktól mit sem tarthat.

A felsőmagyarországi hadtestet (IV.) Perczel vezénylete alá rendeltem, s dispozitiója alá a 12.000 emberen kivül még új csapatokat is adtam. Igy, körülbelől 24.000 főnyi seregével Czeglédről Szolnokra vonult, hogy a körülményekhez képest vagy a Tiszán menjen át, vagy pedig az oroszokat a Tisza jobb partján fenyegesse.

Amellett Szent-Ágotánál, Karczagtól nem messzi, Korponay ezredessel a derék kunokból tömeges népfölkelést gyüjteténk; valamint Nagyvárad fedezetére 2 zászlóalj gyalogsággal, 2 divizió huszársággal, 8 ágyuval s ezenfelől népfelkeléssel (összesen: 9600 ember) a püspökii tábort megerősítettük. E tábor parancsnoka: Knezics.

Ez intézkedéseink következtében az oroszok Debreczenből sietve visszavonultak; a Tiszavonalt megtisztítottuk, úgy, hogy a tiszántúli országrész az ellenségtől mentes, s a Tisza jobbpartjával hatalmukban van.

Perczel tábornok ma a szolnoki és az abonyi táborban van azzal a rendelettel, hogy a Tisza jobbpartját s a Duna és a Tisza közötti részt Szegeddel együtt (a kormány mostani székhelye) fedezze, s a körülmények szerint az oroszok háta mögött s oldala ellen működjék, s főerejével Hatvan, s onnan Pest és Vácz felé nyomuljon.

Ramberg orosz tábornok 6000 emberrel f. hó 11-ikén Budára nyomult, de hir szerint ismét elhagyta a várost. Egyáltalán, miután Budavár falait lerombolták, egyik fél sem tekintheti többé tartható helynek.

Mindamellett tarthattuk volna Pesten tovább is magunkat; de ez esetben vagy a tiszai, vagy a bácskai seregeket kellett volna fölrendelnem. Csakhogy ez által oly vidékeket hagytunk volna el, ahol, még vesztett csaták után is, a földből is teremthetek ujabb seregeket. Pest seregszaporítást nem adhat.

Elvül tűztem ki, hogy a hadműveleteket a kormány biztosságának nem rendelem alá, hanem a kormány székhelyének választását a hadi operatiok kivánataihoz alkalmazandom.

Tudom, hogy jobb ekkép.

Ma Szegeden vagyunk, a jövő héten tán Aradon, vagy Nagyváradon (mit leginkább szeretnék.) Én személyesen faluról-falura menni szándékozom önkénteseket gyüjteni; mert 30,000-nyi reservet akarok felállítani s e reserve-sereget személyesen vezetni. Hiszem, hogy a 30,000 ember egy hó alatt megleend.

Vetter tábornok Jellachich elleni támadását megkezdé. A bajnok Guyon Jellachichot megverte, ki Titelre szaladt. Guyon ma követé, mig Kmetty tábornok hasonlag Péterváradot felszabadítja; ezredes Bánffy pedig az écskai, lukácsfalvi, aradácsi colonne-okat magához véve, gyors menettel Perlaszra siet, s mig Jellachich Titelre érne, azt bevenni szándékozik; de ez aligha sikerülend neki, s Titel reánk nézve kemény harapás lesz. — Vederemo! Seregek és vezérek derekak.

Önre, rám és az egész országra nézve egyetlen körülmény igen nyomasztó, s alkalmatlan.

Görgei tábornok Komáromból jun. 26-ról ezt írta: „a győri ütközet elveszett, az ellenség Bicske felé tulszárnyalt, mert támpontomból 60,000 ember ellenében annyira nem terjeszkedhetém ki. Az ellenség 48 óra alatt Budán lesz. Gondoskodjék a kormány a hadfelszerelésekről, a bankról“ stb.

Pesten nem volt őrségem, a bankgyárt tehát ellenséges támadás és elvételnek nem tehetém ki, azt tehát (legalább 6000 mázsa a sajtóval és gépészekkel) meg kellett szüntetnem s Szegedre átvitetnem épen akkor, midőn az ellenség közeledése miatt a debreczeni bankgyárt is meg kellett szüntetni.

A felállításra legalább 14 nap szükséges, 14 napig tehát egyetlen forintot sem csinálhatunk. Azért nem kapott ön pénzt, a 125,000 frtot kivéve, melyet 9-én Szolnokról küldék.

Megteszem, mit ember tehet; isten nem vagyok; semmiből nem teremthetek.

Egy év óta semmi bevétel, üresen átvett pénztárak és had!

Még e perczben is következő seregeket kell eltartanom:

Erdély	40,000	ember
Felső sereg és Komárom	45,000	„
Vetter (déli sereg)	36,000	„
Tiszai sereg	26,000	„
Pétervárad	8,000	„
Nagyvárad, Arad, Baja, zarándi határvonal, s egyéb kisebb csapatok	10,000	„
Összesen	165,000	ember.

Ezenkivül a 18 huszárezred tartalék-eskadronja, 7 felállitandó zászlóalj, 20,000 beteg, 60,000 népfölkelő, lőpormalmok, fegyver-, kardgyár és szuronygyár, 24,000 fogoly, az egész polgári administratio stb.

Ez nem kicsinység, tábornok úr! És a bankgyár 14 nap óta nem dolgozik.

Türelmet kérek. Isten nem vagyok. Örömmel halhatok meg hazámért, de lehetetlenséget nem tehetek.

A bank három nap alatt rendben lesz, és akkor az ön pénztárnokának hetenként 200,000 frtot küldendek.

Ön 800,000 frtot kér 30 és 15 krosokban. Kérem felszámolni, hogy erre 9.600,000 nyomás szükségeltetik, mi mellett, emberi kezek által (gőz nem használható) csak 20 sajtó dolgozván s egy percz alatt 10 nyomás történhetvén, éjjel-nappal dolgozva, 35 nap kivántatik csak ez összegre!

De ez az összeg havi kiadásunknak csak tizedrésze!

Ennyit a nehézségek felfejtésére. Mi emberileg tehető, megteszem. Többet nem tehetek.

Most egy igen fontos dologra, altábornagy úr!

Bolexes és Bolliak, oláhországi emigrans urak ajánlatot tettek oláh légió fölállítására.

Elfogadtam a tervet, s a részletekre nézvést az altábornagy úrhoz utasítottam őket. Ajánlom őket. A dolog igen fontos. Ha ön Oláhországba nyomulna (mit igen szeretnék), e zászlóalj az avant garde-ot képezhetné. A következmény felszámíthatlan volna.

Ha a dolog sikerül, kérem az urakat pár nappal előbb tanácskozásra hívni, hogy előre intézkedhessenek; mert óhajtandó, hogy ottan barátoknak tekintsenek. Igen szükségesnek vélem megmondani a proclamatioban: hogy mint a törökök s oláhok barátai jövünk, felszabadítani őket az orosz nyomás alól. A törökök kétes politikát követnek; il faut les compromettre.

Olvastam a lapokból az ön rendeletét, melynél fogva minden polgári hatóságot felfüggesztett. Ennek a lépésnek felszámíthatlanok a következményei. Megeshetik, hogy e miatt, ha a dolog a nemzetgyűlés tudomására jut, nem maradhatok kormányzó. Miért kompromittál ön, altábornagy úr? Higyje el, van elég gondom. Ne növeljék barátaim. Ez annyit tesz, mint felfüggeszteni az alkotmányt. Még a ministeriumnak is ily dolgok elrendeléséhez a nemzetgyűlés beleegyezésére van szüksége, különben vád alá helyeztetik. Borzasztó krizis támadhat belőle. Nyujtson kezet, hogy a zavar veszélyeit elháríthassuk.

Kérem rá, a nagyváradi beszélgetésre hivatkozva.

Különben remélem, legyőzzük elleneinket, ha egyetértők leszünk.

Fájdalom, beteges vagyok.

Fogadja megkülömböztetett tiszteletemet.

Kossuth L.
kormányzó.

Bem tehát pénz, támogatás nélkül, a saját megcsappanó erejére utaltan folytatja a kétségbeesett harczot. Alig van egyebe annál a bátorító dalnál, amit az ő kedves honvédköltője: Petőfi szerzett.

Eljött tehát az utolsó
Itélet.
De én attól sem magamért,
Sem hazámért nem félek.
— — — — — — — — — —
Föl hazámnak valamennyi
Lakója!
Ideje, hogy tartozását
Minden ember lerója.
Ki a házból, ki a síkra
Emberek!
Most az egész Magyarország
Legyen egy nagy hadsereg!
— — — — — — — — — —
Átkos király, érezted hát
Vesztedet;
Az ördögnek, hogy megmentsen,
Eladtad a lelkedet.
De hiába volt a vásár,
Elhihet'd:
Kit az isten elhagyott, azt
Az ördög sem veszi meg.
— — — — — — — — — —
Sok az orosz, nagy a száma.
Mi haszna?
Több lesz ott a magyar, talán
Száz is jut egy oroszra.
És ha volnánk kevesebben,
Mint azok,
Hála isten, minket hív úgy
A világ, hogy magyarok.
— — — — — — — — — —
Minden, a mi szent előttünk,
Koczkán van,
Ha a világ támad is meg,
Győznünk kell a csatában.
Ha milliomnak kell elveszni,
Vesszen el,
Ki fogna most fukarkodni
Életével, vérével!

Ekkép zeng a költő. S igaza van. Ki fukarkodnék most az életével, midőn veszélyben a haza, veszélyben a szabadság, veszélyben mindaz, ami szent a magyar előtt! Ki fukarkodnék most!? . . .

Bem Kolozsvárott értesült az oroszok betöréséről. Azonnal a határszélre siet. Junius 24-ikén már Deésen van. Itt találja Dobai József alezredest.

A nagy öreg, amint meglátja a hátráló csapatokat, ami nála ritkaság volt, indulatos haragra lobban.

— Ön gyáván ott hagyta állását, — kiált összeránczolt homlokkal Dobaira, — én önt haditörvényszék elé fogom állítani, én önt agyonlövetem!

Dehogy lövette, dehogy! Megkegyelmezett neki. Sőt később, mikor megbizonyosodott a vitézségéről, még előléptette. Egész dandárt bizott reá.

Bem, rendbeszedvén a szétzilált csapatokat, másnap, jun. 25-ikén nyomult előre. Jun. 27-ikén már Besztercze vidékén táboroz.

Grottenhjelm orosz tábornok 20.000 fegyveressel és 33 ágyuval tartotta megszállva a kies borgói völgyet.

A honvédsereg alig 6000 főnyi, ágyuja csak: 14. És Bem, az ő csodálatos vakmerőségével mégis támadólag lép fel. Jun. 27-ikén *Jaád* mellett, 28-ikán *Wallendorf*-nál mérkőzik az oroszszal. Első nap győz, a második nap azonban, honvédjeinek az ijedsége miatt, egész Szeredfalváig kénytelen visszahuzódni. De csakhamar ujolag előtör, s jul. 2-ikán diadalmasan vonul Beszterczére. Innen küldi Kossuthnak ezt a rövid hadi tudósítást:

Hadiszállás Besztercze, jul. 2. 1849.

Nagy-Sajón, Várhegyen keresztül Beszterczéig nyomultunk, s most az ellenséget a borgói szorosban tartom bekerítve; és pedig anélkül, hogy a Gyulafehérvár alatt működő hadakból csak egy embert is rendeltem volna a sereghez.

Bem.

Nagyobb a veszedelem Erdélynek a keleti részén: a *Székelyföldön.*

Lüders, betörvén a tömösi szoroson, mint tudjuk, Brassóban állapodott meg. A Székelyföldet akarja legelőször is lefegyverezni. S parancsához képest Hasdorf tábornok kilenczezer főnyi sereg élén Háromszéknek nyomul. Alig talál itt-ott némi csekély ellenállásra. A székely had, kimerülvén a határszéli irtóztató tusákban, a szomszédos Csikszékbe huzódott.

Hasdorf jun. 25-ikén ugyszólván kardcsapás nélkül szállja meg a Székelyföld hadi-szertárát: *Kézdivásárhelyt.* Persze a legelső dolga,

hogy a telep szétromboltassék. Egy rövid félnap: s a székely nép lángeszű találékonyságának és önfeláldozó hazaszeretetének védvára: az ágyuöntő műhely, a lőpormalom, a gyutacsgyár romokban hever. Tetőtlen, kopasz fal meredezik a gyártelepek helyén; egy-egy csonka vasdarab, alkotórésze az összetörött gépeknek, hirdeti a vad pusztítást.

Hasdorf, néhány nap mulva, jun. 30-ikán büszke diadalérzettel tér vissza Brassóba. „A Székelyföld meghódolt," — jelenti főparancsnokának.

Lüders hisz neki; s abban a kecsegtető reményben, hogy a székely önvédelmi harcznak csakugyan vége, Nagyszeben felé indul. Előcsapatai már Sárkány vidékén száguldoznak, mikor hallja, hogy az egész Háromszék ujolag fegyverben áll, s a Csikba menekült székelység, Gaál Sándor ezredes vezetése alatt, Brassó felé közeledik. Lüders, nehogy hátban fenyegettessék, visszafordul, s Adlerberg tábornokot négyezer főnyi sereggel és hat ágyuval, az előnyomuló székelység föltartóztatására küldi.

A honvédsereg — 6000 fegyveres, 25 ágyu, — gyorsan siet előre. Julius 1-én csillagébredéskor már a Székelyföld véghatárán: *Kökösön* táboroz. Itt megpihen, azzal, hogy másnap halad tovább Brassónak.

— Visszaadjuk a kézdivásárhelyi kölcsönt! — szól haragosan a góbé, miközben jobbja ökölre szorul.

A következő nap, julius 2-ikán tovább akarnak indulni, Erősd felől azonban szaggatott, éles trombitaszó hallik. Jön a muszka! Annál jobb. Legalább hamarább lehűthetik boszújokat.

A székelysereg kissé hátrább megy, Uzon felé, ahol kedvezőbb a csatatér. Itt aztán harczirendbe bontakozik. A középhad élére maga *Gaál* Sándor áll, a balszárnyat *Szilágyi* Samu, a jobbszárnyat pedig *Szabó* Nándor vezeti. A tüzérség parancsnoka: *Gábor* Áron.

Kevés vártatva, úgy kilencz óra tájban, elkezdődik a mérkőzés. Adlerberg előbb lovas-rohamot intéz balszárnyunk ellen, majd gyalogosaival tör elő. De nem tágít ma a székely.

Gábor Aron boldog. Hisz az ágyudörgés a legkedvesebb muzsikája. Világospej lován a legöldöklőbb golyózápor között halálmegvető nyugalommal száguld az egyik ütegtől a másikhoz. Biztat, dicsér, korhol.

Az egyik tűzér — egy tizenhét-tizennyolcz éves székely fiú — túlmagasra irányozván ágyujának az öblét, golyói az ellenség háta mögött csapnak le.

Gábor Áron odavágtat.



Görgei vezérkara és kisérete. (Than Mór 1849-iki festménye után.)

— Nem jól czélozol, hékás; lennebb igazítsd azt az ágyut! — kiált a tüzérhez.

E pillanatban az oroszoknak egy hatfontos ágyugolyója kapja mellen. Gábor Áron jajszó nélkül fordul ki a nyeregből.

Mintha a föld rendült volna meg a küzdő székelyek lába alatt. Megdöbbenve állják körül a véres holttetemet. Hátha megmenthető, hátha él még! Dehogy él, dehogy él. Vége annak. Balkarja csupa roncs, hónaaljából a hús ki van szakítva, összezúzott bordái közül kilátszik a szíve; az a bátor, nemes szív, mely oly hőn dobogott a hazáért.

S a másik pillanatban a düh üvöltése zúg végig a hadsorokon.

— Elesett Gábor Áron! Megölték! Boszuljuk meg! Boszuljuk meg!

S haragtól lihegve, szikrázó szemekkel tör elő a székelység; s űzi, veri, hajtja az oroszokat egész Kökösig, át az Olt hidján, ki a Székelyföldről.

Egy orosz tiszt beszéli, hogy az egész erdélyi hadjárat alatt nem látott ennél irtózatosabb rohamot. „Akárcsak egy kiéhezett tigrisfalka rohant volna ellenünk“ — ugymond.

A diadalmas székely sereg visszafordul, s még aznap Eresztevénybe huzódik. Magával viszi kedves halottját is. Itt Eresztevény árnyas sirkertjében akarják örök nyugovóra helyezni.

Másnap, jul. 3-ikán délelőtt volt a temetés. Komor gyászpompával kisérik utolsó utjára bálványozott vezérüket. Kivonul az egész dandár, az összes tüzérség. A fekete posztóval leborított dobok lassu, halk pörgése a gyászinduló. Könybelábad minden szem.

Ott állnak a nyitott sir körül, a tábori lelkész épp a beszenteléshez fog, midőn a közeli dombháton Jesseulow orosz tábornok egy erős czirkáló csapatja bukkan elő. Az orosz vezénylőtiszt abban a hiszemben, hogy a magyar sereg ellene nyomul, sietve fölállítja két ágyuját, és a gyászolók közé tüzeltet.

Képzelhető az iszonyu meglepetés.

— Allj! Vigyázz! — csendül meg a Gaál Sándor parancsszava. — A tüzérség előre, munkához! Mi pedig nem mozdulunk innen, bármi történjék is, mig a temetésnek nincs vége.

A tüzérség, Semsey százados a parancsnoka, kirobog a sirkertből, gyorsan elhelyezkedik és lő. Néhány percz mulva rendszeres ágyuharcz indul meg a két csapat között.

Ezalatt a temetés folyik tovább. S az ágyudörgésen is keresztültör a fohász:

. . . . „Miatyánk isten, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved.“ . . . .

A tábori lelkész még egyszer beszenteli a halottat, aztán szerető gonddal, lassan, imádkozva átadják az anyaföldnek.

Igy száll a sírba, csatavihar közt, az ágyuk bömbölő zenéje mellett Gábor Áron. Dicsőbb halált, szebb temetést nem adhatott volna neki a sors.

Mire a temetésnek vége, az orosz csapat eltünik a dombról. Menekül a fősereg után.

Gábor Áron halálának a hire futótűzként terjed el a Székelyföldön. S kesergő gyász fakad mindenütt a hír nyomában. A székely honvéd arcza elborul, s csüggedten mondogatja:

— Ki önt nekünk ágyút, ki szemez puskaport? Arvaságra jutott a székely nemzet. Végünk van, végünk van.

S még küzd, még harczol; de nem a régi többé. Ijedős, megretten, elfut. Nem bizik immár sem önmagában, sem az ügy sikerében. Bem előbb lelkesítő szóval igyekszik őket felbátorítani, aztán reájuk ijeszt, majd a következő szózatot intézi hozzájuk:

Napiparancs.

A haditörvényszék, mely a végből neveztetett ki, hogy biráskodjék azok fölött, kik zászlójukat, vezérüket, parancsnokukat és bajtársaikat a harcztérről való gyáva megfutamlással cserben hagyták, meghozta itéletét. S az itélet olyformán dőlt el, hogy vagy *csapatszámra kellene agyonlövetnem a székelyeket, vagy pedig százával megbotoztatnom.* Az elsőt nem akarom, mert azt hiszem, hogy a kin a rémület erőt vett: az hazájának és a szabadságnak még jó szolgálatot tehet, ha a vénasszonyias félelmen túlesik és magához tér; a másodikat pedig azért nem teszem, mert nem akarok veletek barom módjára bánni. Ennélfogva arra határoztam el magamat, hogy ez egyszer büntetés helyett kegyelmet osztva, a szökevény honvédeknek megbocsájtok.

Ez alkalommal el nem mulaszthatom, hogy ne figyelmeztessem a székelyeket, kik velem együtt nem egy csatatüzet dicsőségesen kiállottak: szálljanak bátran szembe az oroszszal, mert mindenütt hazájokért, a maguk és szeretteik szabadságáért harczolnak.

Ha az oroszt e tájt beeresztenők Erdélybe: legelőbb is a Székelyföldnek venné útját, épp úgy, ha Háromszék felől eresztenők be; azért itt is, ott is ugyanazon ellenség ellen harczolunk.

Tudjátok meg, hogy az ellenséges lovasság leghamarabb akkor vehet rajtatok erőt és kaszabolhat le, ha szétszéledtek. Mig egyes ember magára hagyatva veszve van: az együtt levő tömeg megdönthetlen; kivált, miután ágyúimmal, hiszen jól tudjátok, el nem mozdulok oldalatok mellől.

Maradjatok tehát együtt, maradjatok körülöttem, a mig én helyt állok. És nincs az a hatalom e földön, mely legyőzzön bennünket.

Nemsokára viszontlátjátok szüleiteket, feleségeiteket és gyermekeiteket; viszontlátjátok mint győzelmes, szabad emberek. Vigyázzatok tehát, hogy közületek senkinek se lehessen a gyávaságot szemére lobbantani, s ez a gyalázat, mint az ős magyaroknál, fiaitokra, sőt unokáitokra ne szálljon.

Maradjatok, a mik eddig voltatok: szabad, vitéz székelyek az utolsó leheletig! Mert vitézségtekkel nemcsak magatokat kell megmenteni az orosz kancsuka uralmától, hanem a nemzeti becsületet is, amelyet dicső eleitek egy ezredéven át megőriztek és fentartottak.

Legyetek méltók hún eleitekhez, kiktől származtok és nagynevű királyotokhoz: Atillához.

Kelt a beszterczei főhadiszálláson, 1849. jun. 5.

Bem József,
altábornagy.

De óvó intézkedéseiben tovább megy, s a Székelyföldet ostromállapot alá helyezi. Persze az ily rendelkezés sehogy sincs összhangban az alkotmánynyal. Kossuth, emiatt, amint láttuk, szemrehányást is tesz neki. „*Minek kompromittál* — ugymond — *drága tábornok úr? Higyje el, van elég gondom. Ne neveljék barátjaim. Ez annyit tesz, mint felfüggeszteni az alkotmányt. Még a miniszteriumnak is ily dolgok elrendeléséhez a nemzetgyülés beleegyezésére van szüksége, különben vád alá helyeztetik.*“

Amde Bem, aki szeretett mindenben, még a politikában is önállólag eljárni, nem sokat törődik a Kossuth figyelmeztető szavával.

— Én az ország javát akarom; s a hadviselés szempontjából olykor kénytelen vagyok kivételes eszközökhez is nyulni, — mondotta az ujonnan kinevezett kormánybiztosnak, Boczkó Dánielnek.

Aztán két zászlóaljat veszen magához és a Székelyföldre indul. Saját szemeivel akar meggyőződni rendelkezéseinek a hatásáról. Már Várhegy körül tart, midőn tajtékozó paripán ijedtarczu futár érkezik és jelenti, hogy Grottenhjelm Beszterczének tör. Bem (jul. 10-ikén) azonnal visszatér. De már késő. A csata elveszett, a szétzilált honvédsereg menekülőben. Bem összeszedi a futókat és rohamra vezényel. Meddő kisérlet. Már-már azon a ponton van, hogy az orosz körülkeríti. Beszterczén át Sófalva felé hátrál tehát. Ez alkalommal történt, hogy egy

álnok szász a városháza tornyáról Bemre lőtt; a golyó azonban hadsegédjét: Lukenics őrnagyot találta, aki meg is halt.

Bem Szeretfalván állapodik meg; itt 3000 harczost és 14 ágyút Damaszkin parancsa alá helyez, ő maga pedig a sereg kisebb részével, amint tervezé, a Székelyföldre megy. Junius 11-ikén már Marosvásárhelyen táboroz, innen aztán Csikszeredán keresztül Háromszékbe siet.

Épp jókor. Lüders ujolag megmozdult. A kökösi vereség oly szörnyen bántja, hogy tizezer főnyi had élén jul. 5-ikén maga indul a székelyek megtörésére.

Gaál Sándor, a vitéz ezredes *Sepsi-Szent-Györgyig* hőköl, itt aztán megáll és rendezkedik, hogy illőképen fogadhassa az oroszokat. Kezdődik a csata. Gaál jelt ád a támadás megkezdésére, tervét azonban romba dönti egy váratlan esemény. Serege, ahelyett hogy előnyomulna, hátrálni kezd. A két alezredes: Szilágyi Soma és Szabó Nándor legelől, utánok az egész huszárság, majd ágyuikkal a tüzérek. A gyalogság is épp indulni akar, midőn hirtelen, váratlanul egy kozákezred csap közéjök. Iszonyu öldöklés támad. Csaknem ötszáz emberünk marad a harcztéren, négy ágyu, két lobogó a győzelmes oroszok zsákmányául esik.

Az ilykép cserbenhagyott Gaál Sándor maga is kénytelen hátrálni. Oltszemig vonul vissza. Itt találkozik menekülő huszárságával és tüzéreivel. Megállítja őket. Rendezkedni akar. Ámde a tisztikar fölmondja az engedelmességet. Szilágyi Samu alezredes megbizásukból kijelenti, hogy ők vonulnak beljebb, tegyen Gaál Sándor, amit akar. A parancsnok kér, majd fenyegetőzik: nem használ. S az egész sereg, — kétszáz gyalogos, harmincz huszár és öt ágyu kivételével, — Csikszeredára huzódik.

Gaál Sándor kétszázharmincz bajnoktársával egyedül marad. Mihez fogjon? S hősi elhatározás érlelődik meg tépelődő lelkében. Megáll Mitacs előtt, s inkább utolsó emberig elvérzik, de a Csikba vezető szoroson nem engedi át az oroszokat. S úgy tesz. A hőslelkü parancsnok közlegénykép maga áll őrt a mitacsi kopár dombháton.

Megint ilyes közlegényszolgálatot végez, midőn julius 16-ikán Bem tábornok megérkezik.

— Hát ön itt mit csinál? — kérdi meglepetten a vezér.

— Előörsön vagyok.

— Hát nincs elég megbizható katonája?

— Nincs, tábornok úr, — feleli szomorú mosolylyal az ezredes.

— Nem értem. Hol vannak a katonái?

— Csikszeredán. Kétszázharmincz ember kivételével, megfutott, itt hagyott valamennyi.

— Es a tisztek?

— Azok, mint hallom, a csikszeredai várban mulatoznak.

A vezér sebforradásos arczán a harag pirja gyúl ki.

— Hát ezek is magyarok? hát ezek is székelyek? — kiált indulatosan. — Pfuj, gyalázat! No, majd teszek én róla.

És teszen is. A fegyelemsértő gyáva tiszt urak harmadnap már a csikszeredai vár földalatti börtönében hűselnek.

Bem ez alkalommal az egész sereg tisztikarához érdeshangu napiparancsot intéz, kijelentvén, hogy „az állomásaikat otthagyó tiszteket könyörtelenül főbelöveti, vagy rangjuktól megfosztva bebörtönözteti.“

De ez is hiába. A székely nép csüggedő szivébe ő sem képes immár bátorságot önteni. Intézkedéseit ellensúlyozza a sok balesemény. Innen is, onnan is vesztett csaták hire érkezik.

Julius 12-ikén Engelhardt tábornok a fogarasi várat ejti birtokába. Az őrség fele, 400 ember, ott vész, a többi orosz fogságba kerül.

Julius 14-ikén a gyulafehérvári osztrák őrség tesz sikerült kirohanást ostromcsapataink ellen. Száz honvéd marad a csatatéren.

Julius 16-ikán Grottenhjem a magára hagyatott Damaszkin ezredest Szeredfalvánál meglepi, s Táczon át egész Szent-Györgyig űzi.

Julius 20-ikán Lüders a Tolmácsnál őrködő Iház Dániel alezredest támadja meg, s Boiczán át a vöröstoronyi szorosba kergeti. Ihász roppant veszteséggel oláh földre menekül, s a határszéli török csapatok előtt lerakja a fegyvert. Csapata, — 987 közlegény és 31 tiszt, — Widdinbe belebbeztetik.

Julius 21-kén Lüders megszállja Nagyszebent.

Eközben Clam-Gallas Ede altábornagy, a Bem által még a tavaszon kivert osztrák sereggel (11 gyalogzászlóalj, 16 lovasszázad, 36 ágyu) jul. 15-ikén a törcsvári szoroson ujolag Erdélybe tör, s Brassóba helyezkedik el.

S mintha a bécsi udvar tudná, hogy közel a vég: báró Wohlgemuth Lajos altábornagy Erdély kormányzójául neveztetik ki. Melléje teljes hatalmu császári biztos gyanánt pedig a hirhedt Bach Eduárd jön.

Egyszóval, recseg-ropog minden, mint viharkor a tengeri gálya. A csüggedés egyre általánosabb, egyre nagyobb. Csak Bem reményke-

dik még. Van egy merész terve. Többször hallotta, hogy Bukovinában a Tatros és Szeret közén néhány ezer *csángó-magyar* lakik. Hátha megnyerhetné őket, hátha fegyvert fognának. Mennyi uj harczossal gyarapodnék fogyó serege! Hátha még az elnyomott moldvai nép is fölkelne! Ez volna még a nagyszerü. Elmetszhetné az oroszok összekötő vonalát. S van kilátás, hogy ez is, amaz is fölkél. Boliak és Bolexes, az a két oláh emigráns, akiket Kossuth hozzája küldött, legalább igy biztatja.

Bem tábornoknál, hisz láttuk, a jó gondolatot rendszerint nyomon követi a gyors cselekvés. Most is átadja a vezényletet Gaál Sándor ezredesnek, s ő maga 2500 főnyi sereggel és 12 ágyuval, jul. 21-ikén az ojtozi szoroson Moldvába tör.

A határszélről a következő szózatot intézi Moldva népéhez:

Moldva lakosai!

Az oroszok, minden hadüzenet nélkül, ujra betörtek Magyarországba és Erdélybe.

Európa hallgatag nézi ezt a jogsérelmet; de a magyar egymaga is elég erős ahhoz, hogy ellenségeit legyőzze. S midőn az oroszok ellen megkezdi az élet-halálharczot: azt akarja, hogy küzdelméből az orosz járom alatt senyvedő szomszédos országoknak is haszna legyen.

Ebből a czélból hadaimnak egyrésze országotok földjére lép.

Moldvaiak! Ha szabadok akartok lenni, ha a Magas Porta oltalma alatt az alkotmányos kormányzat előnyeit akarjátok élvezni, — keljetek fel azoknak a barbár csordáknak a kiirtására, a melyek honotokat pusztítják!

Minden fegyverbiró ember rohanjon a közös ellenségre, gátolja mozgásában; akkor aztán nem lesz nehéz az ellenséget a magyar hadseregnek, a harczias oláh nemzet segítségével, legyőzni.

A Magas Porta nem fog késni a segélyével, ha látni fogja, hogy Moldva és Oláhország kizárólag az ő oltalma alá akar lépni és az ő oltalma alatt akar maradni, mint volt ezelőtt hosszú ideig; be fogja látni, hogy csakis ennek a két országnak fölszabadítása biztosíthatja jövendőjét, a melyet az orosz czár naponként fenyeget.

Az ojtozi szorosnál, Erdélyben, julius 22-ikén, 1849.

Bem altábornagy,
az erdélyi magyar hadak fővezére.

A csángó-magyarokhoz, Klészre és Szabófalvára ezenfelől még külön megbizottat is küld.

Aztán vakmerően előnyomul. Megveri Hersánál az orosz csapatokat, az Onest felől eléje siető Ustrugow orosz tábornokot pedig Bakó felé nyomja. Julius 24-ikén Oknáról ujabb szózatot intéz a moldvaiakhoz, hogy ime, eljött, s diadalmasan tör előre; siessenek hát, rázzák le a

szolgaságot. Ámde serkentő kiáltása visszhangtalan marad. A moldvaiak szivéből a hosszu elnyomatás alatt kihalt csaknem minden szabadságérzet, s a nép mint az igavonó barom, csöndes megadással hordozza a jármot. A szegény csángó-magyar örömmel jönne, de nem mer kimozdulni hegyeinek buvó rejtekéből. Bem tehát julius 25-ikén csalódottan visszatér, s a borgói vonalra siet.

Csakhogy Bem apó nem az az ember, akit bármi sors megtörhet. Csalódásából uj remény sarjadzik, agyának kohójából friss eszme pattan ki.

Ha Görgei — igyen okoskodik, — a csúcsai szoroson Erdélybe nyomulna: két tűz közé foghatnák Lüderst; s csaknem biztos, hogy egyesült erővel tönkrevernék. Ekkor aztán ő is a Tiszához sietne, s kezet fogván, Magyarországból is kiűzhetnék az oroszokat.

S tervének az ajánlásával rögtön futárt küld a kormányzóhoz.

Ámde Görgei ekkor már alkudozott az oroszokkal. Tudjuk, hogy Váczról, Balassa-Gyarmathon, Losonczon át Rimaszombat felé huzódott; azt is tudjuk, hogy Rüdiger csak Balassa-Gyarmathig üldözé. Innentől kezdve inkább megfigyelő, mint támadó szándékkal három század lovas és két ágyu élén csupán Chroulow ezredes vonult seregünk után.

Chroulow jul. 20-ikán Losonczon volt; nem messzi tőle: Apátfalván pedig mint hátvéd I-ső hadtestünk táborozott. A veszedelmes szomszédság nagy aggodalomba ejté az orosz ezredest; könnyen megeshetik, hogy a honvédsereg ágyustól, mindenestől elfogja. Cselhez folyamodik tehát: a békekötés ürügyével két hadikövetet küld a magyar táborba.

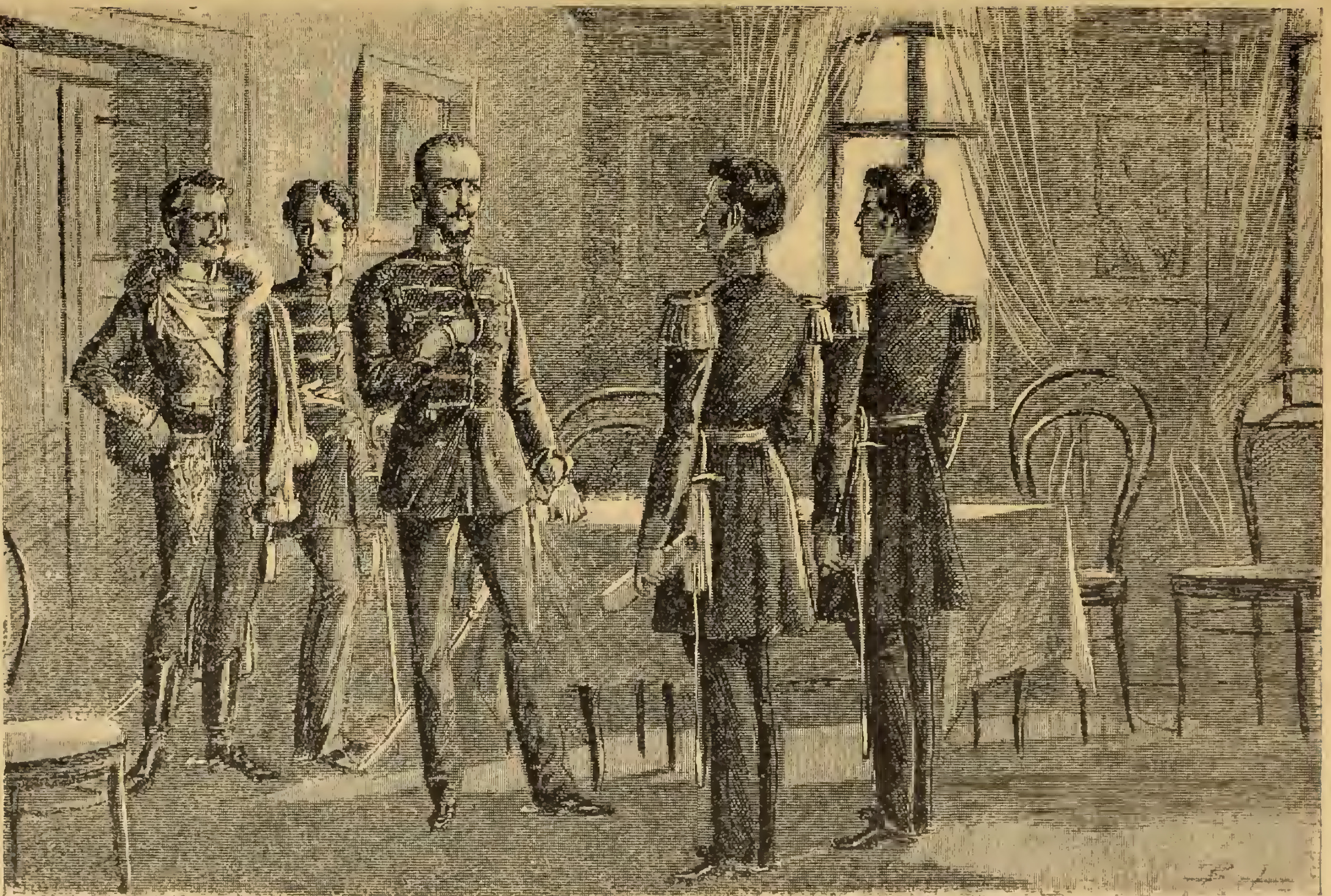
Nagy Sándor rögtön intézkedik, hogy a két hadikövetet — Katlarow lovaskapitány és gr. Rüdiger tüzérhadnagy — Görgeihez, akinek hadiszállása Rimaszombaton volt, kisértessék.

Ejfélre jár az idő, mikor megérkeznek. Görgei, ámbátor beteges, tüstént fogadja őket.

A két tiszt bemutatkozván, előadja, hogy ők Paskievich, illetőleg Rüdiger parancsára Chroulow ezredes megbizásából jöttek. Rendeltetésük, hogy a czár nevében szólítsák fel Görgeit a fegyverletételre.

— Mindenekelőtt megbizó leveleiket kérem, — fordul Görgei a hadikövetekhez.

— Az nincs, s csak élőszóval kaptunk megbizást, — válaszolja az ifju Rüdiger, aki a szóvivő, s aki igen jól beszél németül.



Az első orosz táborkövetek Görgeinél, 1849. jul. 20. (Egykoru vázlat után.)

— Irott meghatalmazás nélkül nincs módjukban engem küldetésök hitelességéről meggyőzni.

— Ebben nem lesz hiány; csak a tábornok úr egyelőre kössön velünk 48 órai fegyverszünetet az alkudozások megkezdése czéljából.

Görgei rögtön észreveszi, miben sántikál a két orosz. Halasztást akarnak, semmi egyebet. Ő is cselhez folyamodik tehát. Abban a reményben, hogy beszélgetés közt sikerül a hadikövetek egy-egy akaratlanul kiejtett szavából az orosz hadsereg terveire következtetést vonni, ugy tesz, mintha nem idegenkednék a fegyverszünet eszméjétől; s hogy csalódásuk teljes legyen, ujabb kérdéseket intéz hozzájuk.

— De hát minő kedvezményeket remélhetünk fegyverletétel esetén?

A két tiszt összesúg, s néhány perczig oroszul halkan beszélget. Erre Rüdiger nagyképü merészséggel, mintha csakugyan a czár nevében beszélne, előterjeszti a föltételeket.

— A legénység — ugymond — szabadon haza mehet, a tisztikar szintén; de akinek tetszik, mostani rangjával az orosz hadseregbe léphet.

— Ez mind szép, — felel Görgei. — De a hadseregnek mindenekelőtt az ország jövőjére nézvést van biztosítékra szüksége.

— Nem állíthatom ugyan, — tódítja a tüzérhadnagy — de alapos reményem van, hogy ő felsége a czár az osztrák császárnál szószólója leend hazájuk érdekeinek.

— Nem foglalná föltételeit irásba?

— Igen szivesen.

Rüdiger leül, s a következő sorokat veti papirra:

Békeföltételek a Magyaroknak, — ajánlva herczeg Paskievich tábornagy részéről, az orosz hadsereg előcsapatját vezénylő ezredes által.

1. A tábornokoknak, törzs- és főtiszt uraknak, fegyvereik megtartása mellett, szabadságuk ajándékoztatik; s ha az orosz hadseregben szolgálni óhajtanak: ezt, ugyanazon rangban, melyet a magyar seregnél birtak, megtehetik.

2. Ha a magyar hadsereg tisztjei nem óhajtanak szolgálni: ez esetben is teljesen szabadok.

3. A magyar hadsereg katonáinak azonnal minden puskát és ágyút át kell adniok; ezen föltétel végrehajtása után joguk van, akár az osztrák császár szolgálatába lépni, akár hazamenni.

Ezt az irást én az orosz előcsapat ezredese Chroulew nevében helyesnek nyilvánítom.

Rüdiger hadnagy.
Katlarow százados.

Görgei eközben a beszédesebb Katlarow századossal társalog, a kitől megtudja, hogy az orosz vezérkar a feldunai magyar sereg körülkeritésén fáradozik.

Eleget tud; s most már ő is megirja válaszát, még pedig egyenesen Paskiewich herczeghez czimezve. A levél igy hangzik:

Főhadiszállás Rimaszombat, julius 21-ikén 1849. reggeli 2 órakor.

Arra az ajánlatra, melyet a két meghatalmazott: Katlarow százados úr és Rüdiger hadnagy úr nekem Chroulow ezredes úrtól az orosz császári hadak és a vezényletem alatt levő belföldi sereg közötti békekötésre vonatkozólag hozott, van szerencsém egyelőre a következőket válaszolni:

Nekem egy-két napi idő kell, hogy az ajánlatba hozott békepontok fölött tábornokaimmal és csapatparancsnokaimmal tanácskozhassam; én tehát végleges feleletet nem adhatok.

Ezen végleges válasz megadásáig fegyverszünetet kellene ugyan kötni; de minthogy csapataim az e fajta katonai megegyezést nem ösmerik, s ezért én az ellenségeskedéseknek részünkről leendő szüneteléseért a felelősséget el nem vállalhatnám anélkül, hogy katonai és vezéri becsületemet ne koczkáztassam: kénytelen vagyok a fegyverszünetet végleges válaszom megjöveteléig köszönettel visszautasítani; s csak arra számítok, hogy hadiköveteink szintoly emberségesen és a hadi szokások szerint fognak fogadtatni, a miként az orosz császári hadikövet urakkal mi bántunk. Ennélfogva közvetlenül ezután, hogy az említett hadikövet urak az orosz táborba visszakerülnek, az ellenségeskedések szokott természetes folyamatja ujból megkezdődik.

Elhatározó feleletemet a kapott békeajánlatra, ha csak lehetséges, 24, legfölebb 48 óra alatt fogom két tisztem által Chroulow ezredes úrnak elküldeni.

Egész Magyarország lehető pacifikácziója érdekében, én az ezen czélhoz vezető útak és módok felőli nézeteimet Katlarow százados úrnak négyszemközt elmondtam.

Görgei Arthúr,
magyar tábornok.

Az iratokat kicserélték, a tárgyalás befejeztetett. De a két orosz táborkövet még ott marad. Görgei dúsan megvendégeli őket; sőt két franczíául beszélő segédtisztet is rendel a mulattatásukra. S folyik a bor, cseng a pohár. Magyar és orosz együttesen szidják a németet. A pajtáskodás annyira megy, hogy hadi emléket cserélnek. Az oroszok kancsukáikat ajándékozzák a honvédtiszteknek; ezek viszont nemzetiszin tábori öveikkel kedveskednek nekik.

Hajnalig tart a vígasság. Az oroszok elkedvetlenedve vesznek búcsút „a derék, vitéz magyaroktól.“

Már ekkor fenn van az egész tábor. Honvédjeink rokonszenves érdeklődéssel nézik az első orosz békekövetek távozását; sőt itt-ott az

üdvözlő „éljen“ is felzúg. „A hiszékeny magyarok — irja egy lengyel származásu honvédtiszt, Lapinszky — annyira elhagyták magokat bolondítani, hogy sokan Konstantin nagyherczeget már valósággal a magyar trónon látták; főkép, miután egy idő óta számos eféle hír keringett a sereg közt. E hireket leginkább a Görgei benfentes emberei terjesztették. Az orosz rokonszenv oly nagy vala, hogy *mikor az orosz hadikövetek keresztül mentek a táboron, csaknem mindenütt harsány éljen-kiáltással fogadták őket.*“

Az orosz tisztek egész viselkedése nyilvánvalólag elárulta, hogy ajánlatuk nem komoly. Görgei mégis úgy tesz, mintha komolyan venné. A békepontokat hozzászólás czéljából nyomban közli a sereggel. „A föltételeket, — igy indokolja eljárását — melyek alatt nekünk az orosz hadkövetek nézete szerint a fegyvert le kell vala tenni, a hadseregnek tudtul adni nemcsak tanácsos volt, hanem egyenesen kötelességem. Mert éppen csakis ez által lehetett bevágni útját annak, hogy azok az ugynevezett előnyök, amiket nekünk Oroszország a fegyverletétel tényének díjába adni látszott, a hir szárnyán folyton-folyvást ne nőjjenek, mint estenden az árnyak. Mig a hű szöveg közlése által a föltételek hatását, éppen azok szembeszökő ürességénél fogva, a minimumra lehetett mérsékelni.“

Az értesitő megkeresés, a melyet Görgei e tárgyban a hadtestparancsnokokhoz intézett, igy szól:

A főparancsnokságtól Nagy Sándor, Leiningen és Pöltenberg tábornok és hadtestparancsnok uraknak.

Az orosz föltételeket Tábornok Úr azon fölhivással kapja másolatban, hogy velem úgy a saját, mint az alája rendelt törzs- és főtiszt urak elhatározását, s nézetét szolgálati uton közölje. Kénytetve érzem magamat, hogy a végleges felelet, mely Paskiewich orosz tábornoknak küldendő, a hadsereg többségének nyilatkoztának megfelelőleg és nem csupán a saját elhatározásom szerint fogalmaztassék, minthogy azon a napon, melyen a kormány engem letett s a hadseregbeli tiszt urak szabad akaratjukból engem vezéröknek ujra megválasztottak, megszüntem a hadseregnek politikai tekintetben is korlátlan parancsnoka lenni és immár csakis a többség képviselője vagyok.

A választ 24 órán belől igértem elküldeni, s ezért a hadtestek nyilatkozatát a legrövidebb idő alatt Putnokon elvárom.

Az ellenséges hadiköveteket feltartóztatás nélkül vissza kell kisérni táborukhoz. Mihelyt ez megtörtént, újólag megkezdendő az ellenségeskedés, s a rendeletek szigorúan követendők.

Kelt Rimaszombaton, jul. 21-ikén, 1849, reggeli 3 órakor.

Görgei Arthur.

A közlött békepontokat a csalódás érzetével fogadja a honvédtábor. Többet vártak, jobbat remélnek S mindaháromhadtest a fegyverletétel ellen nyilatkozik.

Görgei eközben siető gyorsasággal vonul tovább. Julius 22-kén már *Sajó-Szent-Péteren,* Miskolczhoz közel a hadiszállása. Innen küldi gr. Batthyány László és egy másik táborkari tiszt által az elutasító feleletet az orosz hadak fővezérének. Válasza ez:

Az orosz császári megszálló hadsereg fővezérének, herczeg Paskiewich-Erivanski tábornagy úrnak.

Az általam vezényelt hadsereg tábornokai, törzs- és főtisztjeinek felelete a minket Vácztól fogvást nyomon követő orosz előhad parancsnokának, Chroulow ezredesnek ajánlatára, — a melyet ez két hadkövet, névszerint Katlorow százados és Rüdiger hadnagy által intézett hozzám, — a következő:

A hadsereg föl van esketve arra az alkotmányra, melyet V-ik Ferdinánd, Magyarország királya 1848. év tavaszán maga szentesített. A hadsereg eddig esküjéhez híven küzdött ezen alkotmány föntartása mellett. A hadsereg ezentúl is hű marad esküjéhez és fegyvereit csak akkor fogja nyugton hagyni, ha ez az alkotmány ujból biztosítva lesz, s minden ellenséges hatalom Magyarország területéről kiszoríttatik.

Kelt a sajó-szent-péteri főhadiszálláson, 1849. julius 22-ikén, déli 12 órakor.

A magyar hadsereg tábornokai, törzs- és főtisztjei nevében:

Görgei Arthúr,
magyar tábornok.

Görgei az oroszok békeajánlatáról Bónis Samu kormánybiztos utján értesíté a miniszteriumot is. „Minthogy én — szól a többi közt átiratában, — a magyar sereg csak egy részének vagyok parancsnoka, aki sem a magyar kormány, sem a többi magyar hadcsapatok nevében bárminő fegyverletételi föltételekbe beleegyezni magamat nem érezhetem jogosítottnak: felkérem a kormánybiztos urat, hogy a feltételeket a kormánynyal haladéktalanúl közölni, s engem az eredményről értesíteni sziveskedjék."

A Görgei első levelében, a melyet Paskiewich herczeghez intézett, mint láttuk, van egy titokzatos rész is. „Egész Magyarország lehető paczifikácziója érdekében — így hangzik a levél ez a része — az ezen czélhoz vezető utak és módok felőli nézeteimet Katlorow százados urnak négyszem közt elmondtam."

Mi ez a czélhoz vezető út? Megfejti Görgeinek a sajátkezűleg írott jegyzete, a mely a levélmásolat alján vala olvasható: „*A bizalmas közlés* — úgymond — *abból állt, hogy Magyarország legnagyobb szorultságában hajlandóbb lenne egy orosz, mintsem egy osztrák fejedelmet elfogadni, s*

hogy Paskiewich herczeg ez ügyben lépjen alkudozásba a magyar kormánynyal.“

Az orosz békeajánlatnak, ámbátor cselfogásból tétetett, mégis vette néminemű hasznát a feldunai sereg. Időt nyert. A ravasz Chroulow megmenekült ugyan, de Görgei tábornok is kisiklott üldözőinek a fojtogató karmaiból.

Seregünk Nógrád, Gömör hegyvölgyei között oly észrevétlenül siklott tovább, hogy Paskiewich azt sem tudta, mihez fogjon. S óriási hadereje egy-két napig tanácstalanul ődöng Budapest környékén.

E miatt aztán csaknem az egész Közép-Magyarország szabad volt; szabad főkép a Tiszántúl. Igaz, hogy Cheodaeff tábornok harminczezer főnyi hadával, mint a pusztító jégeső julius elején már egyszer végigsöpört rajta, Debreczen városát 6000 csetvert (20.500 pozsonyi mérő) gabna erejéig jul. 3-ikán iszonyúan megsarczolta, de csakhamar Tokajnak kerül, itt átkel a Tiszán és a fősereghez csatlakozik. A váczi csata idején azonban megint elmarad Paskiewitstől, s Kápolnán táboroz.

Mikor Paskiewich felocsudik meglepetéséből, a legelső gondolata: a gyomor. Valami háromezer podgyászos szekere volt, megrakodva mindenféle élelmiszerekkel; kétszáz kocsin a legfinomabb magyar bor. Ez a mozgó élelemraktár Hatvanban rekedt, s igy könnyen megeshetik, hogy a tiszavidéki honvédsereg, amely Abony körül czirkálgat, kézrekeríti szállítmányát. Ekkor aztán se kenyér, se bor. Sietve intézkedik tehát, hogy Tolstoy tábornok tizezer fegyveressel és harmincznyolcz ágyúval a podgyászos szekerek biztosítására Hatvan felé huzódjék. Tolstoy nyomban útrakel, s Turáig nyomul elő.

Épp idején. A tiszamenti honvédsereg csakugyan megmozdult. „Perczel — írja Mészáros emlékirataiban, — bár seregének legnagyobb része kaszás volt, szeretett volna valami fényes haditettel kedveskedni a nemzetnek; s jul. 16-ikán határozattá lőn, hogy gyalogosaink fegyvertelenebb része Felső-Szent-Györgynél marad, a lovasság pedig az oroszok munkálati vonala ellen diversiót teszen.“

S a „diversió“ tényleg megtörténik. Perczel tizenhét huszárszázaddal, s a lengyel legió négyszáz pikásával, összesen: mintegy kétezer lovassal és tizenkét ágyúval julius 20-ikán Zsámbok felé tör, s a czirkáló orosz uhlánosokat keményen megszabdalva, Turáig kergeti. Ámde *Turánál* tömör csatarendben már ott várja Tolstoy. Mindegy, ha még annyi is az orosz: Perczel támadáshoz fog. Huszárságunk pompásan küzd. Vakmerő elszánással belegázol az orosz lovasság közé,

s megszalasztja. Déltől alkonyatig dühöng a harcz. Tolstoy daczára túlerejének, meginog és immár hátrálni készül. De a legválságosabb perczben, Labintzow tábornok vezetése alatt, Aszódról ötezer főnyi segély érkezik a számára.

Ezzel természetesen még kedvezőtlenebb az arány. Tizenötezer orosz kétezer huszárral szemközt. Oktalanság volna a küzdelmet erőszakolni. S Perczel, magához vonván a gyalogságot, kellő rendben Abony felé hátrál.

A turai lovasharcz, a melyben Mészáros is, Dembinszki is résztvett, egykoru hadijelentések szerint így zajlott le:

Lovasdandárunk — 13 huszárszázad, 4 század lengyel dzsidás és 12 ágyú — jul. 20-ikán virradatkor indult el Nagy-Kátáról Fényszarú felé. De már útközben, Alsó-Almásnál egy czirkáló kozákcsapatra bukkant, s a kozákokból két embert el is fogott. A többi elvágtatott, hogy Tolstoy tábornoknak hírül adja közeledésünket. S Tolstoy, egész hadosztályával (8 gyalogzászlóalj, 21 század lovasság, összesen 10·500 ember és 38 ágyú) rögtön Turáig nyomul, s a falu előtt állást veszen. Mikor lovasdandárunk Tura határához érkezik: az orosz már harczkészen áll.

A mieink is azonnal csatarendbe bontakoznak tehát. A lengyel legiót a jobbszárnyon Thworzniczky vezeti, a középen öt század huszárral és egy fél röppentyüüteggel Dessewffy foglal állást, a balszárnyon pedig egy ezred huszár élén Perczel Mór vezényel. Dembinszki a lengyel legióhoz, Mészáros Lázár pedig a Dessewffy osztályához csatlakozik.

Tolstoy azt hivé, hogy erőnk nagyobb, mint az övé, Hatvanba segítségért küldött. S épp azért nyugodtan várta lovasságunk kifejlődését.

Dembinszki, aki Thworniczkitől mindjárt a csata elején átvette a vezényletet, mihelyt észreveszi, hogy Perczel közeledik, rögtön heves ágyútüzet indít az orosz lovasság felé, amely az első harczrendben volt felállítva. Tolstoy lovasságát visszavonja, s ütegeivel nyomul előre. Az ágyúharcz csaknem egy óra hosszáig tart. Az oroszok közönséges lovas-ütegeiken kivül régi modoru úgynevezett *serpentin-ágyúkat* is használnak; ezek az ágyuk igen messzi lőnek, s bugásuk olyan különös, hogy lovasságunk egészen megzavarodik.

Délután három óra felé egész dandárunk rohamra nyomul. Perczel huszárjai oly hevesen vágnak az orosz Olga-huszárok közé, hogy ezek rövid ellenállás után megfordulnak, s az ágyuk és a gyalogság háta mögé robognak vissza. Huszárjainkat csakis az oroszok rettentő ágyútüze állította meg győzelmes előnyomulásukban. Tolstoy egy szotnya kozákot ad megrettenő huszárjai mellé, s ágyuinak a födözete alatt ujabb rohamot vezényel. Ámde Perczel, akinek viszont Dessewffy jön a segélyére, megint csak visszaveri őket. Így tart a küzdelem alkonyatig. Ekkor jött meg Hatvanról Labinczow tábornok vezetése alatt az ötezer főnyi orosz segélyhad. Vezéreink tehát, nem akarván egyenetlen harczba bocsájtkozni, felhagytak a további küzdelemmel, s Nagy-Kátára, innen pedig Abony felé huzódtak. Az ellenség, noha ötször annyi volt, nem merte üldözni elvonuló huszárjainkat

Veszteségünk holtakban és sebesültekben 100 ember, köztük a lengyel legió ütegparancsnoka: *Wuyczik.* A vitéz tüzérszázadosnak egy ellenséges ágyúgolyó a fejét sodorta el. Az oroszok 68 embert veszítének.

A turai ütközet nem volt ugyan jelentékeny, de jórészt Perczel e hadmozdulatának köszönhető, hogy Paskiewich, attól tartván, hogy hátba fenyegetik, fölhagyott a Görgei üldözésével.

Huszárjaink pedig bátorságuknak és vitézségüknek oly fényes tanujelét adták, hogy az orosz tisztek is a legnagyobb dicséret hangján emlékeztek meg róluk. Itt történt, hogy egy öreg huszár egymaga tizenegy kozákot vágott le . . . .

Perczel, hogy az oroszokat elvonja a Görgei üldözésétől, most tovább Jászberény felé akar nyomulni. De Mészárosnak az a nézete, hogy sokkal okosabb, ha az Alvidék utvonalait fedezik. Ebből összezörrenés támad; s Perczel, mint annyiszor már, ujolag fölmondja az engedelmességet. Végre azonban ő maga is belátja, hogy a terve hibás; letesz tehát támadó szándékáról, de a védelemről is, s Nagy-Kőrösön, Kecskeméten, Félegyházán át Szegedre vonul, a hová julius 28-ikán érkezik.

Perczel turai rohamát nem koronázta ugyan siker, de vakmerő előnyomulásával, mint a haditudósítás is említi, könnyített Görgeinek a helyzetén. Elvonta tőle az oroszok figyelmét.

S csakugyan, midőn Görgei julius 22-ikén a Sajóhoz érkezik, még nyitva előtte az út. Ha Miskolcz vidékéről Debreczen-Nagyvárad felé akarunk menni, tudvalevőleg a Tiszán szükséges átkelnünk. Két tiszai hidunk volt ekkortájt ezen a vidéken: az egyik Poroszló és Füred közt, a másik feljebb Tokajnál. S mindakettő birtokunkban. Knezics tábornok hadosztályának egy-egy dandára ügyelt reájok; Tokajnál maga Knezics, Tisza-Füreden pedig Korponay ezredes.

Kétségtelen tehát, hogy Görgei, ha az eddigi gyorsasággal siet, akár Fürednél, akár Tokaj mellett minden nagyobb veszedelem nélkül átkelhet a Tiszán, s csatlakozhatik délvidéki seregeinkhez.

A hadtudósok szerint sikerrel kecsegtető mozdulat lett volna az is, ha a Sajótól egyenesen Kassának tör. Itt lefoglalja az oroszok élelemraktárait, elvágja összeköttetéseiket, aztán keletnek fordulva Erdélybe nyomul és nekiesik a Lüders hátának. Körülbelül úgy a mint Bem tervezé.

Ámde Görgei sem amarra, sem erre nem mozdult, hanem a Sajó és a Hernád vidékén őgyelgett. És pedig, — úgymond — azon okból, hogy a miglen ő az oroszokkal tusakodik: többi hadainknak elég idejök legyen a Szeged felé nyomuló osztrákokat megverni.

Ezzel szemben kortársainak legnagyobbrésze azt állítja, hogy



Világos tájképe, 1849-ben.

mindez csak kifogás. Húzni-késleltetni akarta az egyesülést, ez a száraz tény.

Nem kutatjuk, hogy a két állítás közül melyik jár közelebb az igazsághoz; de az bizonyos, hogy Görgei szándékosan, vagy akaratlanul kezére járt az oroszoknak.

Paskiewich ugyanis mihelyt megtudja, hogy Görgei a Sajónál táboroz, rögtön az üldözésére siet. S az egész orosz fősereg, mint a kopófalka, Miskolcz felé rohan.

De az üldözött vad, a minő ravasz és fürge, ujolag kicsúszhatik a hajtásból. Ezt mindenáron meg kell akadályozni. S legott parancs megy Cheodaeff tábornokhoz, hogy a főhad megérkezéseig támadja, csipkedje, tartóztassa Görgeit.

Cheodaeff előnyomul. Mindenekelőtt azonban seregeink állását szeretné kipuhatolni. Egy csatabiró 9000 főnyi dandárt küld tehát Mezőkövesd felé. A sereg vezetője Kousnetzow kozák hetman.

Ugyanekkor a VII-ik hadtest egy részével: 4000 emberrel Görömbölyből Pöltenberg tábornok is szemleútra indul.

A két czirkáló sereg jul. 23-ikán déli egy órakor *Harsány* mögött véletlenül összetalálkozik, s birokra kel. Az aranyosi csárda előtt, majd a szomszédos erdőben közel öt óra hosszáig tart a viaskodás. Csak az alkony vet véget a küzdelemnek. Estefelé tikkadtan, kifáradva mindakét sereg visszahúzódik; Pöltenberg Görömbölyre, Kousnetzow Vattára. Veszteségünk 20 halott, 80 sebesült, 35 fogoly. Az oroszoké, ha ugyan titkolózó jelentéseiknek hinni lehet, 3 halott és 5 sebesült.

Görgeinek a főhadiszállása jul. 24-ikén Alsó-Zsolczán volt. Itt értesült az oroszok ujabb támadásáról. E riasztó hír vétele után benyit a segédtisztje és jelenti, hogy egy úrinő van itt, s négyszem közt kihallgatást kér.

A jelentkező egy ismert nógrádmegyei asszonyság, özv. Boriné, szül. Hellenbach bárónő, gazdag, körülbelül ötvenéves, de nyugtalan természetű, s mint csillagkeresztes hölgy, aulikus.

Bevezettetvén, gróf Rüdiger tábornok és hadtestparancsnok megbizásából a következő levelet nyujtja át Görgeinek:

Balassa-Gyarmat, 1849. julius 7/19-ikén.

Uram!

A parancsnokságom alá helyezett csapatok szembetalálkoztak azokkal, a melyeket Ön vezényel. A hadiszerencse az én részemre hajlott.

Nyomon követvén Önt, utamban mindenütt arról értesültem, hogy Ön tökéletes őszinteségével teljes igazságot szolgáltatott nyilatkozataiban az én hadtes-

tem jelességének. Ez a nyiltszivű eljárása kötelességemül teszi, hogy én is bizonyságát adjam azon becsülésemnek, a melyet az Ön vitéz katonai jelleme gerjeszt bennem, s ezért elhatároztam magamat, hogy a jelen sorokat intézzen Önhöz.

Az Ön tehetségei kétségkivül képesek súlyos nehézségeket legyőzetni seregével. De Ön nem fogja önmaga előtt titkolni, hogy e pillanatban közeli veszedelem fenyegeti azt. Ennélfogva egész bizalmasan jövök Önt, uram, az alkudozások fonalával megkinálni.

Méltóztassék velem tudatni azon föltételeket, melyek alatt Ön lehetségesnek véli ezen, Önre nézvést annyira egyenetlen küzdelemnek végetvetni; s én sietni fogok e részben Ő magassága az orosz császári hadsereg fővezére elhatározását szorgalmazni. Nem szükséges mondanom, hogy a föltételek azzal az igazságszeretettel fognak fontolóra vétetni, a mely magas fölebbvalómat jellemzi, s hogy Önnek vitéz katonai becsülete legkisebb csorbát sem fog szenvedni.

Fogadja Uram, legkiválóbb tiszteletem kifejezését.

Gróf Rüdiger
orosz hadtestparancsnok.

A levél, mint látjuk, julius 19-ikén kelt, tehát akkor, midőn Rüdiger még Balassa-Gyarmathon táborozott.

Miként jutott Boriné ehhez a levélhez, — ma sem bizonyos. Némelyek azt mondják, hogy egyenesen az ő biztatására írta Rüdiger. Ez a tiszteletreméltó asszonyság ugyanis, aki szeretett politizálni, föltette magában, hogy ő végetvet a dúlongó harcznak: elmegy a legközelebbi orosz tábornokhoz, elmegyen Görgeihez és kibékíti őket. Ez az egyik szóbeszéd.

A másik az, s ez a valószinűbb, hogy Rüdiger ezzel a levéllel tulajdonkép a szorongatott Chroulow ezredes helyzetén akart segíteni. Borinét, a ki ismerős volt Görgeivel, s aki többször megfordult az orosz táborban is, csupán eszközül használta.

De akármi volt az indok, a levél oly udvarias, annyira jóindulatú, hogy Görgei tüstént válaszol reá, még pedig ilyeténképen:

Uram!

Becses levele, melyet Ön a további vérontás mielőbbi megszüntetésének emberszerető óhajtásától indíttatva hozzám intézett, — nekem kellemes alkalmul szolgál, hogy Önnek azon szabatosság és merészség miatt, melylyel csapatjai szép hadmozdulatjaikat szemünk előtt tették, őszintén szerencsét kivánjak, egyuttal pedig Önt arról is biztosítsam, hogy én a magam részéről tisztességes föltételek alatt kész volnék azonnal kezet nyujtani a békekötéshez, ha csak arról lenne szó: azokat a csapatokat, melyek parancsaim alatt állanak, valamint önmagamat is, egy bennünket minden oldalról fenyegető nagy veszélytől kiszabadítani.

De itt szegény szorongatott hazám megmentése forog szóban; hazámé, melynek politikai életét az osztrák császár és legközelebbi környezete igazságtala-

nul megakarják semmisíteni, a mihez a legujabb időben, fájdalom, Ő felsége az orosz császár is, — hihetőleg arról, hogy Magyarországnak jobb és nagyobb része mit akart és akar most is, rosszul értesítve, — segédkezet nyujtott.

Annak a magasztos czélnak szentségét tekintve, melynek mi életünket szenteltük, Ön mint nemes ember és derék katona maga is kénytelen lesz megengedni, mikép nálunk a magunk saját boldogulására való minden kicsinyes személyi melléktekinteteknek háttérbe kell szorulniok; s hogy nekünk mint becsületes embereknek mindaddig küzdenünk kell, mig a békeszerető polgártársaink a leigáztatás veszedelmétől meg nem szabadultak, vagy pedig magunk ezen egyenetlen küzdelemben dicsőségesen el nem bukunk.

Ezt válaszolom mint katona és mint az államtól reám bizott csapatok vezére. Hiszem, hogy a magyar hadcsapatok mindegyik vezetője épp úgy gondolkozik, mint én; a miből láthatja Ön, hogy bajos lesz Magyarországot az egyes hadvezérekkel való részleges kötések utján pacificálni. De ha Önnek valóban óhajtása Magyarországot kimélni s e szegény országot legalább nagyobbrészt a háború rettenetes csapásaitól megszabadítani; s ha Önnek magas fölebbvalója jónak látná én velem tudatni, hogy mily föltételek alatt lehetne Magyarországnak az orosz császár Ő felségével békét kötni: akkor én legszentebb kötelességemnek fognám tartani, hogy az Ön magas fölebbvalója és Magyarország ideiglenes kormánya közt kezdendő titkos alkudozásoknak útat nyissak és egyengessek. S ez esetben én, ki a magyarországi állapotokat jól ismerem, Oroszország részére, vérontás nélkül kedvezőbb eredményt vélek kilátásba helyezhetni annál, a mit kiszámíthatlan vérontás után is Magyarországnak — bár tökéletesen sikerült — leigázása igérhet.

Azt mondják, Ő felsége az orosz császár igazságos uralkodó, s én hiszem is; de akkor erős hazudozásoknak kellett lenni, a mikkel reá birták, hogy derék katonáit egy nemzet leigazására küldje, melyet tulajdon királya kétségbeesett élet-halálharczra kényszerített saját törvényei lételeért.

Bármi legyen is a jelen sorok következménye: fogadja Ön azon kitünő nagyrabecsülésem kifejezését, melyet Ön irányunkban tanusított emberséges magatartása által gerjesztett bennünk, a kik eddig csak az osztrák tábornokok példátlan brutalitásával szoktunk találkozni.

Kelt Alsó-Zsolczán, julius 24-én 1849.

Görgei Arthúr.

Boriné a Nagy Sándor táborán keresztül indult vissza. De Szikszón ráesteledett. A békecsináló asszonyság egyenesen Nagy Sándorhoz fordul éji szállásért, s szokott bőbeszédűségével kikottyantja, mi járatban utazik.

A tábornok lelkében fölébred a gyanu. Vajjon mit írhat Görgei Rüdigernek? Hátha áruláson töri fejét? Jó volna megtudni.

Aggodalmát közli néhány bizalmasabb emberével. A gyanu nem válogatós. S az egyik törzstiszt kilopja a Borine szatyorából a titokzatos levelet. Nézik, forgatják. A czimzés a Görgei kézirása, de a boriték le

van pecsételve. Nagy Sándor azonban nem akarja feltörni. Ekkor előlép Máriássy János ezredes.

— Ha kételkedtek Görgeiben, hát meg kell győződni, mi van a levélben. Feltöröm én.

És csakugyan feltöri.

A levelet elolvassák, s aztán lepecsételve ujolag visszacsempészik a Boriné gyöngyös szatyorába. Ámde a tiszteletreméltó asszonyság mielőtt tovább utaznék: szemlét tart holmija felett, s éles tekintetével észreveszi, hogy más a pöcsét a levélen. Rettentő patáliát csinál. A dolognak hire terjed, s Zákó István utján megtudja Görgei tábornok is.

Kétségtelen, hogy a magánlevél felbontása nem illő dolog. De mikor a veszély nagy, a gyanu erős, a vérező hazának a sorsa koczkán forog, talán mégis menthető.

Nagy Sándor a levél tartalmát rögtön közölte a kormánynyal, de ő maga nem mert cselekvőleg fellépni. „Sokkal gyöngébb volt, sokkal habozóbb és következetlenebb, — írja egyik táborkari tisztje, — hogysem az ügyes és hatalmasan cselszövő Görgei ellenében valamit kivinni tudott volna.“

Görgei és Nagy Sándor közt ezek után persze még nagyobb az elhidegülés.

Ugyanazon a napon, amikor Boriné elutazott, tért meg két hadikövetünk: gr. Batthyány László és a társa Chroulow seregétől, amely immár Sasz tábornok védőszárnyai alá huzódott.

Táborköveteink fogadtatása odaát igen szives volt, sőt ajándékot is hoztak a Görgei részére: Sasz tábornoktól egy pár ezüstveretes, Chroulow tábornoktól pedig egy kétcsövü cserkesz pisztolyt. Küldeményük, — üzené Sasz, — az orosz táborköveteknek Rimaszombaton adott emlékek viszonzása.

Görgei nem akar adós maradni, s jul. 27-ikén gr. Seherr-Thoss Artúr és gr. Eszterházy István huszárszázadosok által a saját pisztolyaiból küld egy-egy párt Sasz tábornoknak és Chroulow ezredesnek.

Ez a viszonzás azonban csak ürügy az alku továbbgördítésére. A két huszárszázadosnak titkos megbizatása is volt. Kitünik ez Seherr-Thoss gróf „*Erinnerungen aus meinem Leben*“ czimű naplójegyzetéből, amelyben a többi közt ezeket írja:

Cheodajeff tábornok főhadiszállására érkezvén, három tábornok fogadott bennünket; úgymint maga Cheodajeff, Kousnetzow kozák hetman és Simonich altá-

bornagy. Csak ez az utóbbi értett és beszélt francziául, ő volt a tolmács három órai tartózkodásunk alatt a főhadiszálláson. Sasz tábornok nem volt jelen.

Én kértem, hogy a pisztolyokat a levéllel együtt küldjék át neki. Reggelivel kínáltak meg bennünket, s a három tábornok velünk szemben foglalt helyet. A meghitelő levéllel kezökben, legelőbb is csodálkozásukat fejezték ki előttünk a fölött, hogy oly állású emberek, mint mi, Kossuthot szolgáljuk. Nem volt nehéz meggyőzni őket, hogy mi sem Kossuthot, sem senki mást nem szolgálunk, hanem egyedül a hazát; s hogy Kossuth különben nem is oly vörös, aminőnek a hivatalos Ausztria őt feltüntetni jónak látja. *Az urak lassanként nekimelegedve, oly kifejezésekben beszéltek Ausztriáról, a minőknél rosszabbat, sértőbbet gondolni sem lehet.*

Elérkezettnek látszott a pillanat, midőn küldetésem politikai részét is végeznem kellett. Az okok kifejtése után, melyek a háborút előidézték, fölemlítém, hogy *a magyarok esetleg készek Leuchtenberg herczegnek ajánlani fel a koronát, ha biztosíthatják ezáltal hazájok területi épségét és alkotmányuk sértetlenségét.*

Bámulat tükröződött az arczokon, — beszéli Seherr-Thoss. — A tábornokok mintegy 10 perczig értekeztek, aztán azzal a kérdéssel fordult hozzám Simonich: vajjon csak a mi saját nézetünk-e ez, vagy pedig Görgei megbizásából beszéltem-e? Én azt feleltem, hogy ezt a nézetet esetleg úgy Görgei, mint a Kossuth nyilatkozata gyanánt fejezhetem ki. Ujabb meglepetés s ujabb értekezlet, mely után Simonich odanyilatkozott, hogy ezt a fontos körülményt azonnal bejelentik Paskiewich herczegnek.

— De hogy őszinték legyünk önökkel szemben, — folytatá a tábornok — meg kell vallanom, mi nem hiszszük, hogy Miklós czár elfogadja ezt az ajánlatot. Csak azt tanácsolhatjuk Önöknek, hogy minden további vérontás nélkül adják meg magukat, mert utóvégre is el kell bukniok a túlerővel szemben. Igen, ha csak Ausztriával volna dolguk, másként állana a kérdés. De Oroszországgal háborúskodva, nem lehet semmi kilátásuk. Lássák, most kétszázezer embert küldött császárunk Magyarországba; ha ez nem lenne elég: küld másik kétszázezret, s ha szükséges, többet is. Becsülete van lekötve.

Ez a beszéd az őszinte meggyőződés hangján volt tartva; sokat lehetett volna reá válaszolni, én azonban nem éreztem magamat arra hivatva. . . .

Az orosz tábornok, mint látjuk, nyiltan beszélt, ámde hadi követeink szives fogadtatása, a megtisztelő ajándék, a gr. Rüdiger levele, az osztrákok iránti ellenszenv, szóval az oroszoknak egész viselkedése kábítólag hatott reánk. Azt hittük, hogy a szövetségesek közt meghasonlás tört ki, s hogy az oroszok hajlandók lesznek velünk külön békeszerződésre lépni.

De csakhamar ömlik a zuhany. Paskiewich aug. 4-ikén visszaküldi Görgeinek a pisztolyait. „Nem tartom megengedhetőnek, — így szól a kevély üzenet — hogy tisztjeim Ausztria ellenségeitől ajándékokat fogadjanak el.“

— Ez esetben — válaszolja a táborkövetnek Görgei — én sem tarthatom meg az önök ajándékát. Itt vannak a pisztolyok, szivesked-

jék azokat Sasz tábornok és Chroulow ezredes urak kezéhez visszajuttatni.

A táborkövet, egy jómodorú fiatal százados, nem tudja, mit csináljon.

— Erre — úgymond, — nincs meghatalmazásom, hanem majd további utasítást kérek.

El is megy, a Görgei-féle pisztolyokat visszaviszi; de bizony nem mutatkozik többé.

Ez a rövid históriája az ajándék-cserének, amelyről akkoron, de később is oly sokat beszéltek.

Jellemző különben, hogy még a Paskiewich nyilatkozata sem ábrándított ki. Az utolsó pillanatig reménykedtünk, mint a vizbefuló.

Talán ez az ábrándkép, vagy tán a küszöbön álló roppant veszedelem az oka, hogy Kossuth és Görgei közt némi közeledés történik. Maga a pártos vezér a kezdeményező, akinek, mihelyt a Sajóhoz menekül, ujolag eszébe jut a lenézett kormány. Egykét rövid száraz jelentést küld a hadügyminiszteriumhoz, aztán ír Kossuthnak, s arra ösztökéli, csapja el a fővezérlettől a „tehetetlen“ Dembinszkit.

Kossuth nem igen hisz a közeledés őszinteségében, de mégis örül neki. Hátha rosszul itél, hátha ez a javulás kezdete, hátha Görgei megbánta daczos engedetlenségét, s mégis csak levonul az Alsó-Tiszához.

De a kecsegtető reménységgel együtt feltámad lelkében a borus aggodalom. Kétségtelen, hogy Görgei még most is a fővezéri-kard után sóvárog, ezért tör Dembinszki ellen.

De ha kinevezik, — szertelen hiúságával, daczos természetével nem fogja-e ismét megzavarni a hadműködés összhangját? Hisz máris megzavarta. Senki sem akar vele működni: sem Mészáros, sem Dembinszki, sem Perczel, de még Vetter sem. Pedig most minden férfikarra szükségünk van.

Aztán, sajnos, alig kerülhető ki immár a bukás. Számos jel azt mutatja, hogy közel a vég. Itt az alku, itt a mentés ideje.

Ha Görgei lesz a fővezér: nyugodtan teheti-e le a nemzet sorsát a kezeihez? Nem áldozza-e fel a saját biztonságáért? És nem áldozza-e fel majd őt, a kormányt, a nemzetgyülés tagjait, egyszóval az egész polgár osztályt, amelyet annyira gyűlöl, s megvet?

Kérdések, a mik sötét felhők gyanánt viharzottak át a Kossuth tusakodó lelkén.

Végre talál egy mentőeszmét. Legjobb lesz, úgy hiszi, ha ő maga, mint országkormányzó áll seregeink élére. Maga köré gyüjti a vezéreket, s ezek gyámolító tanácsa szerint rendelkezik majd. Legalább vége szakad az örökös féltékenykedésnek, a megujuló torzsalkodásoknak. Előbb azonban beszélni fog Görgeivel; hátha megegyezhetnek. S a megbizásából Aulich legott ír Görgeinek, hogy jul. 27-ikén, vagy 28-ikán legyen Karczagon, mert Kossuth tanácskozni óhajt vele.

Mintegy előkészítésül maga Kossuth is egy szivélyes hangú baráti levelet intéz Görgeihez. A levél így hangzik:

Szeged, jul. 26. 1849.

Édes Arthurom!

Vettem 21—25-ikéről írt leveledet. Köszönöm. Csak ne haragoskodjunk, mert az soha sem vezet jóra. Ellenben az mindig jóra vezet, ha közlöd velem a bajokat, tanácsot adsz; s gondolatot cserélve, együtt mindig kitaláljuk a legjobb orvosszert. Én tudom, hogy senki, én sem szeretem tisztábban, jobban a hazát, mint te; — te is légy meggyőződve, hogy senki, te sem szeretheted tisztábban és jobban a hazát, mint én. E kölcsönös hit közöttünk mindig fenn fogja tartani az egyetértést, mire szükség van, hogy a hazát megmentsük.

Épen most kaptam a positiv tudósítást, hogy tegnap már Miskolczon voltál, s ma alkalmasint Kövesden vagy. Itéld meg, jobb lesz-e egyenesen csatlakoznotok, mit az ellenség már meg nem gátolhat, vagy kombinative két oldalról operálnotok. S tedd magadat biztos futárok által közlekedésbe a többi seregekkel is. Csak most hárítsuk el a viszálykodást.

A két öreg urat — Mészárost és Dembinszkit — illetőleg, nagyon igazad van. Az egyik mindent felejtett, a másik csak amannak a szemeivel lát. Mondod, szép módot kell találnunk, hogy elmenjenek. Gondolkodtam. Mást nem találtam, mint azt, hogy magam menjek a seregekhez. *Fővezért nem nevezek, hanem mint kormányzó képezem a harmónia kapcsát; s veled egyetértőleg, tanácsaid után intézem az operáczió irányát, úgymint például Czegléden tettük. Aztán a disposiczió a ti dolgotok.*

Igy, bizony csak így lehet véleményem szerint a sok mindenféle személyes surlódásokat kikerülni, s nem lesz kérdés Mészáros, Dembinszki, Perczel és Görgei közt, hanem barátságosan intézem az irány egységét, s aztán gonddal leszek, hogy mindenfelé harmonice működjetek a kezetek alatti seregekkel, s megverjétek a muszkát szépecskén. Minden más mód nem ment meg a surlódásoktól. S az, hogy a kormányzó rendelkezik az irány felől, senkiben susceptibilitást nem okoz.

Pénzünk már csütörtöktől kezdve lesz, ha meg nem ugrasztanak Szegedről; addig csak napról-napra lehet fedezni a legszükségesebbet.

Áldjon Isten!

Hű barátod

Kossuth Lajos.



Részlet az 1849. jul. 31-ikén vivott segesvári csatából. (Egykoru vázlatok után.)

Egy nappal előzőleg, jul. 25-ikén Szemere is fölkeresi tanácsadó soraival Görgeit. A miniszterelnöknek, aki meg Kossuthra kezd féltékenykedni, viszont az a mentő eszméje, hogy állíttassék fel a diktátorság. E tárgyban jul. 22-ikén emlékiratfélét is intéz a kormányzóhoz.

.... „Ön a forradalom főrendezője — mondja a többi közt emlékiratában, — önt illeti tehát a legtöbb jog azt igazgatni, már csak azért is, mert ön felelős leginkább annak sikereért. Én tehát ennélfogva egy kézben szeretném látni a hatalmat. S bár a diktátorságnak is megvan a maga rosz oldala, miután a kényuralmat, ha csak kevés napokra is, igazolni látszik, én mégis ezen erőteljes hatalomgyakorláshoz hajlom. Egyébiránt ön ezt, bár a neve nélkül, eddig is gyakorlá. Ön vesz a kormányzásban legtöbb részt, s épen ön az, ki nem akar felelős lenni. Ön azt mondja, hogy nem kell önt a pártok viszályaiba belevonni, különben semmi rendíthetlen hatalom nem lesz az országban. De viszont a miniszterium is elveszti nemcsak tekintélyét, hanem egész befolyását is, ha neki csak a gáncs és a vád jut osztályrészül. Oly miniszterium, mely mindenért felelős, de a melynek hatalma nincs, csak országgyülés nélkül tarthatná fenn magát. Tudom, hogy ön nem szereti a diktátori nevet. De erre nekünk éppen az ön neve szükséges. A diktátorságot a haza megmentése után is gyakorolni bűn, de addig nem létesíteni hiba volna. Én csak abban látom a haza megmentését, különben maga a vezetők közti egyenetlenség is megront bennünket.“ ....

De Kossuth hallani sem akar a kényuralom e fattyuhajtásáról. Az alkotmányt még a legnagyobb veszély idején sem szabad felfüggeszteni, — ez a helyes nézete.

Ekkor Szemere ujabb ötlettel hozakodik elő: osztozkodjék meg Kossuth Görgeivel a kormányzaton. Legyen Kossuth diktátor a polgári ügyekben, a hadügyek vezetését pedig korlátlan hatalommal engedje át Görgeinek.

Kossuthnak ez a megoldás még kevésbé tetszik. Szemere tehát Görgeihez fordul. A közvetítő szerepét játszsza ugyan, de soraiból kirí a Kossuth elleni neheztelés.

A nagyérdekü levél, valóságos tükördarabja az akkori kétségbeejtő időknek, ilyeténképen szól:

Szeged, julius 25. 1849.

Barátom! Levelem fölkeres ott, a hol reád akad. A haza nevében keres fel. Talán tolakodón közelít hozzád tanácsaival. Én már így szoktam. Haragudj reám, de hallgass meg.

Kossuth indul, hogy veled értekezzék. Igy tartottuk jónak. Az Istenre kérlek, beszélj vele nyiltan, határozottan; mondj el neki mindent. Ösmered csakúgy, mint én. Őt kiismerni könnyebb; téged nehezebb. Mutasd meg, hogy ki vagy, ki akarsz lenni. . . . .

Te Kossuthot bizonyosan jól ösmered; — de ösmered-e tenmagadat?

Óhajtanám, hogy közlékenyebb lennél. Ha van terved: add elő A-tól Z-ig; és ne látszassál csak valamelylyel birni. Mondd meg kereken: mit akarsz, mit remélsz, harczot-e, vagy békét? De te elzárkózol. A hadieseményekből alig engedsz valamit megtudnunk. Te mindig magadban, külön akarsz operálni. Mindig marad hátra valami, mit meg nem értünk benned. Nemcsak tűröd a polgár-ellenes érzületet, még magad szítod táborodban.

Kérlek, neked, ki győzelmeid által népszerű hadvezér lettél, más feladatod van, mint bárki másnak. Neked őszintén, nyilt szivvel és határozottan kell beszélned. De az effélék, mint hagyjunk sorsodra, küldjünk néked száz millió forintot, menjünk oda, a hol semmi sincsen, — az ilyeneket nem lehet megérteni.

Hiszem, hogy magadon uralkodni tudsz. Te bátor férfiú vagy, az emberélettel csak játszol: a másokéval úgy, mint a magadéval; hiszem, hogy oda birsz fölemelkedni, hol mindent félretéve, mindenek fölébe teszed a hazát. Ily nagy czél mellett minden mellékes tekintet eltörpül. Nem akarom hinni, hogy ugyanabban a hibában szenvedj, mint Kossuth, ki maga egyedül akarja megmenteni a hazát. Sokan azt hiszik felőled.

Egyébiránt legyünk igazságosak Kossuth iránt. Ő sokat tett, legtöbbet. De hogy a forradalmat képes legyen végigvezetni: abban kételkedem. Ő megijed; nem képes szigorúnak lenni, nem állhatatos, féltékeny a maga hatalmára, végleges dicsőíttetésre vágyik; ő ingerlékeny, ami tág tért nyit az idegen befolyásoknak.

De ne feledjük a varázst, amely nevét környezi. Ez egymaga is már nagy hatalom. Ő hatalom, a viharhoz hasonló, mely a tengert felkavarja; de a vihar, mely fölkavarta, nem képes a tengert ujra lecsillapitani. Egyáltalán a nagy szónokok mindig és minden korban veszélyeknek tették ki az államot. Ott van Róma története, Athen példája.

De most arra kérlek, vizsgáld meg: meg lehet-e menteni a hazát Kossuth nélkül? vagy ő vele, sőt egyenesen általa és miként?

Én a következőket látom:

Kossuth a kormányzó és felelős. És mert felelős: azért kapta kezéhez az egész hatalmat. Benne ez a tevékenység érdem; de természetesen, a miniszterium kiadta a kormány szálait a maga kezéből. Ha megtartanók a formákat: akkor ő egyedül nem tehetne semmit; de ez őt teljesen kizárná a cselekvés teréről. Ezt nem kivánhatom. A kormányt nem vihetik ketten: ő is, a miniszterium is. Tehát tettleg egyedül ő kormányoz.

Mikor ő engem meghitt a miniszteriumba, azt mondottam: ezt a kettős felelősséget én nem értem. Még béke idején sem lehetséges az a gyakorlatban, forradalomban képtelenség. Ha mi, a miniszterek semmit sem teszünk: akkor neki csak utjában vagyunk; de ha magunk cselekedni akarunk: akkor őt félre kell tolnunk.

Ez birt rá, hogy tegnap benyujtám lemondásomat. Ő elutazott időközben, visszajöveteléig még viszem a kormányt. Ezután diktaturát kivánok; ezt tanácsoltam

neki. A diktátor pedig ő lesz, vagy te. Neki több a tündöklő tulajdonsága, mint neked, de kevesebb a képessége a diktátorsághoz.

Legyen ez bár járom, vagy sem: alája hajtom fejemet — a hazáért. Igaz, szeretném jobban, vagy másnak ismerni politikádat; de ha szükséges a kivételes hatalom gyakorlása, hiba lenne azt nem gyakorolni addig, mig a haza meg lesz mentve; azontúl meghosszabbítani vétek lenne.

Hogy lehetséges-e így megosztani a hatalmat, hogy te a katonai ügyekben a hadseregnél, ő a polgáriakban intézkedjék? — nem birom eldönteni. De a miniszterium minden esetben szükségtelen.

Ha jól megértitek egymást: talán együtt is kormányozhatnátok. De az egyetértés, a megegyezés köztetek kell, hogy gyökeres legyen. Ha még sem maradhat mindenik a maga polczán: az sem tesz semmit; *hogy az egységnek hozzunk áldozatot: a haláltól sem szabad visszaretteuni.* Legelső magam lépek le, utánam mind a többi miniszter és imádkozni fogunk, hogy legyen jó siker.

Ajánlom neked követendő példa gyanánt Cavaignac-ot, vagy ki mást? Megvallom, egyet szerettem volna, hogy lennél épen oly kitünő az engedelmességben, a milyen vagy a parancsolásban.

Emlékiratomat, melyben leköszönék, nem közölhetem veled; csak annyit mondok, hogy ma Kossuthnak is irtam, és szintoly őszintén.

Vessetek véget a dolognak. Egyikötök köszönjön le, s a nemzet ne ontsa vérét hiába. Végezzetek végleg; vagy osztozzatok magatok között a hatalomban, vagy közületek egyik vegye kezébe egészen. A miniszterium a haza iránti kötelességének tartja, leköszönni.

Még egyszer intelek, ne légy túlnyomólag katona. Tiszteld a polgári elemet; ez nemcsak az igazi republikának, mire te valószinűleg nem sokat adsz, hanem egyszersmind igazi eleme a szabadságnak. Hidd el nekem, a nép az a forrás, melyből csak meríteni kell, hogy a haza védelmét jól végezhessük; csak tudni kell helyesen hasznát venni.

Nekem nem jutott más szerep, mint az igazat megmondani. Én föltétlenül bámulni senkit sem szoktam, azért észlelem annál tisztábban az érdemet, a tehetséget. Tudom, mely férfiakkal kell megegyezésre jutni.

Ezt megvárja tőled a nemzet és kötelességérzeted. Az én kötelességem: nektek ezt tanácsolni, s aztán leköszönni.

Isten áldása veled!

Szemere Bertalan.

Szemere, mint látjuk, sok keserü igazságot vág a Görgei fejéhez is, levelének az éle azonban mégis inkább Kossuth ellen irányul. Mintha csak azt mondaná Görgeinek: „*Ha jobban tetszik, szövetkezzél velem. Én erre is kész vagyok!*“

Kossuth, Aulich hadügyminiszter kiséretében, mindjárt levelének a megírása után, jul. 26-ikán este útrakel, hogy Görgeivel találkozhassék.

Ámde, alig tette ki Kossuth a lábát Szegedről, a város képe, mint zivatarkor a tengerszin, hirtelenül megváltozik. A félelem, a gyanu, az elégedetlenség csaknem forradalmi zúgolódásban tör ki.

A piacztér megtelik haragos tekintetű közönséggel, amely izgatottan, fenyegetőleg tárgyalja a legujabb szomoru eseményeket.

— Haynau már Kecskeméten van, egy-két nap mulva itt lesz, akkor aztán futhatnak! — kiált az egyik.

— Itt a német, amott a muszka, mindenfelé ellenség. Mi lesz velünk? A bajból csakis Görgei szabadíthat meg, — jegyzi meg a másik.

— S Kossuth mégis el akarja őt mozdítani az állásától! — ordít közbe egy poczakos nemzetőr-kapitány. Persze, mert maga akar vezér lenni; ő, a czivilember, aki soha sem szagolt puskaport. Már el is utazott a sereghez. Ez nem járja, az ilyesmi csakugyan nem járja!

— Igaza van! — zúg, békételenkedik a tömeg.

A „Szegedi Hirlap“ pedig, a helyett csillapítani törekednék a forrongó kedélyeket, maga is a bujtogatók közé áll.

.... „Vegye át Görgei az összes magyarhoni seregeket — ekkép izgat, — s legyen ő itt az, mi Erdélyben Bem. Megtanulta a magyarhoni sereg őt követni a győzelemben, az ellen rettegni őt. Ő már háromszor mentette meg a seregeket; a honvéd, ki Isaszeghnél és Szőnynél vele volt, mellette tizszeres erővel küzd. Ne tartson a nemzet attól, hogy ez egység Napoleont növeszt a nyakunkra, — Napoleon az előidők terrorizmusának volt gyermeke. S ha van ember, ki ezt tenni akarná; van rettenthetlen politikai kapaczitásunk is, ki ez ellen szót emeljen, van népünk, ki ez üdvös szót megfogadja. A magyarok Istene nevében, s a haza szine előtt felszólítjuk a kormányt, hogy inicziálja, s a nemzetgyűlést, hogy mondja ki: „*Magyarhon polgári kormányzata hajóját Kossuth vezeti továbbra is, oly hatalommal, mint eddig. A magyar honi sereg vezetésében egység van, s a fővezér Görgei.*“ ....

Az ingerültség, mint a forróláz, átterjed a képviselőház tagjaira is. Palóczihoz küldöttség megy, hogy azonnal hivjon össze zártülést. A korelnök eleget tesz a sürgető óhajtásnak, s a Ház jul. 27-ikén csakugyan összeül.

A zártülés több mérgeshangu interpellácczióval kezdődik. Számoljon a kormány: — miként állnak ügyeink, hová utazott Kossuth, mi igaz a viszályokból?

Szemere, kimélni akarván Görgeit is, Kossuthot is, tartózko-

dóan nyilatkozik. De kimélő szavait balul magyarázzák. S kitör a förgeteg. A súlyos vádaknak egész áradata zúdul a kormány fejére, hogy csak magára gondol, hogy erélytelen, hogy személyes versengések miatt a bukás örvényébe dönti a hazát. Irinyi a leghevesebb, még a Kossuth hitvesét is a vitába keveri.

— Csaknem összes bajaink – kiáltja lángra gyúlt arczczal, szikrázó szemekkel — a Kossuth környezetében alakult női-kamarilla illetéktelen befolyásától erednek. Polgárképviselők! mi itt egy második Zsófiával állunk szemben. Valamint amaz felidézte hazánkra a háború iszonyát, úgy ez a bukásunkat sietteti azon gyűlölete által, melylyel Görgei iránt viseltetik, s a melyet férje szivébe is átönt. De nekünk a nemzet ügye az első. Épp ezért indítványozom, hogy a nemzetgyülés felemelkedve a kisszerű versengéseken, Görgei tábornokot a haza megmentésére fővezérnek nevezze ki.

S e gyűlölködő beszédnek a befolyása alatt a zártülés csakugyan fővezérnek kiáltja ki Görgeit.

A miniszterelnök most már félretesz minden kiméletet, s leplezetlenül nyilatkozik a Görgei viselkedéséről. Egy nagyhatású rögtönzés keretében elmondja az okokat, amelyek miatt az összpontosítás mostanáig sem történt meg; kijelenti, hogy az engedetlenkedő daczos vezérnek talán ma is az a szándoka, hogy seregével a kormánytól és a nemzet ügyétől függetlenül működjék.

A vihar lecsendesedik, a nemzetgyűlés tagjai meglepetten, ámulva hallgatják a kormányelnök leleplező kijelentéseit.

— Hát miért titkolóztak eddig? Miért nem léptek fel ellene nagyobb szigorral? — kiáltja egy feddő hang a jobboldalon.

A kérdés nagyon is jogosult, nagyon is helyénvaló, de a miniszterelnök kitér előle. Siet befejezni beszédjét, s azzal a kérelemmel fordul a nemzetgyüléshez, hogy határozatát függessze fel a kormányzó visszaérkezéseig.

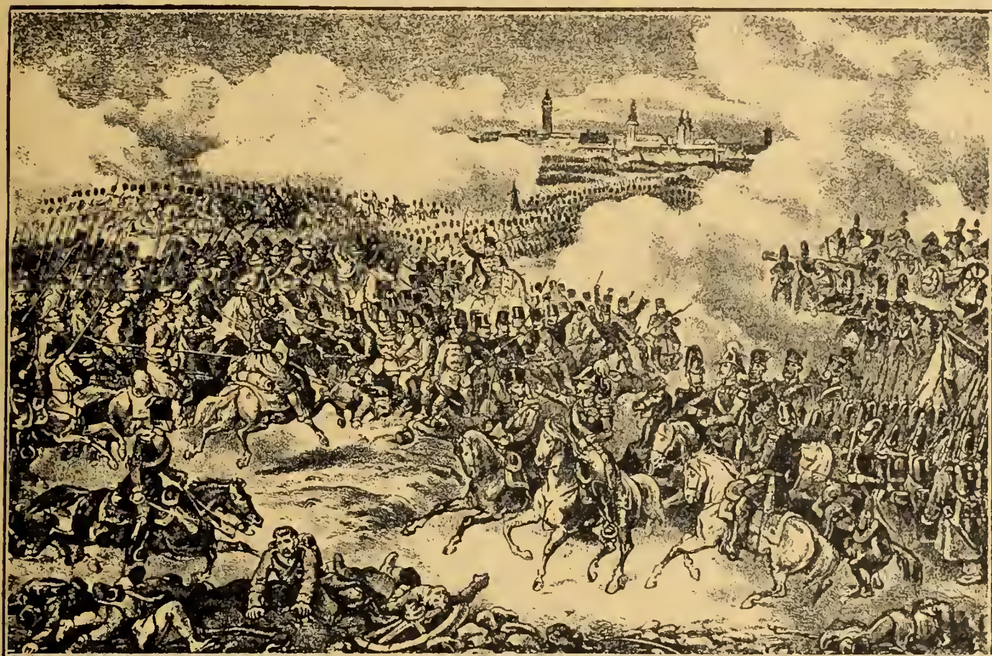
S ezzel az izgalomkeltő ülés véget ér. A Ház tagjainak zöme megnyugodva távozik, a békepárt azonban elhatározza, hogy a holnapi nyilvános ülésnek a napirendjére megint előkeríti ezt az ügyet, s azon lesz, hogy a Görgei választása határozatilag is megerősíttetnék.

Ámde, másnap jul. 28-ikán reggel olyan esemény jött közbe, amely Görgeinek a legmakacsabb híveit is kizökkenté támogató hangulatából.

Úgy kilencz óra felé irtóztató dörrenés rázta fel a várost. Új-Szegeden a lőszer-rakodó, amelyben körülbelül 150—200 mázsa puskapor volt, fölrobbant.

A szörnyű robbanás okáról és pusztításairól Reizner János *„A régi Szeged“* czimű munkájában így emlékezik meg:

. . . . „A szerencsétlenség okát, körülményeit kifürkészni, megállapítani soha sem sikerült. Csak gyanítás, ami erre vonatkozólag fenmaradt. Igy némelyek a raktárban tölténykészítéssel foglalkozó osztrák fogolytüzérek valamelyike bosszújának, mások ismét Kopp felügyelő



A debreczeni ütközet 1849. aug. 2-ikán. (Eredetije a bécsi cs. udvari könyvtárban)

hanyagságának, s ismét mások a fuvarosok rosszakaratú gondatlanságában vélték a bajokat rejleni. . . . A robbanás oly légrázkódtató volt, hogy az ablakok a város legtávolabbi részében is betöredeztek. A Tisza medréből majdnem kicsapott; számos dereglyét felborítva és összezúzva vetett ki a partra; a legtöbb hajó és vizimalom horgonya elszakadt. A légbe röpült raktár romjai, tégladarabjai a vár mellett levő sétányra és szabadságtérre hullottak át a Tiszán, s mindenféle törmeléket, szétroncsolt tetemeket lehetett látni. A raktár közelében *tiz* ház teljesen összeomlott. Mintegy 800 ember esett e nagy szerencsétlenség áldozatául,

noha akkoriban (1849-ben) a közhiedelem a halottak számát csak 50—60-ra tette. Az újszegedi hidfőnél összetorlódott egész sereg kocsi, több falka juh, úgy a közelben álló ember, állat a szerencsétlenség áldozata lőn, s a Tiszába hullott.“ . . .

E roppant szerencsétlenség nyomasztó hatása alatt ült össze julius 28-ikán a Ház. A kedvtelenséget még növelé az a baljóslatú hír, hogy az osztrák sereg immár alig van kétnapi járásnyira Szegedtől. Bizony nem volt kedve senkinek előhozakodni a Görgei-ügygyel.

De maga a kormányelnök is igyekezett elterelni a viszálytól a figyelmet. S hogy elterelje, beterjeszté a nemzetiségek egyenjogosításáról és a zsidók felszabadításáról szóló törvényjavaslatokat. Rövid indokoló beszédet mondott mindakettőhöz.

A *nemzetiségi javaslat* benyujtásakor a többek közt így szólt:

— A mi forradalmunknak három alapeszméje van, amelyeken mindmegannyi oszlopokon nyugszik. Első a kormányforma megigazítása a népképviselet által. A második a jog- és kötelességbeli egyenlőség a kiváltságok eltörlése által. A harmadik a nemzetiségek szabad fejlődése. Miután a két első alapeszme már elfogadtatott, bekövetkezett a legvégső idő, hogy a nemzetgyűlés elveit e részben is nyilvánítsa. Hadd lássák a népfajok, hogy mi nem akarjuk azon osztrák politikát követni, mely minden népeket egymás ellen ingerelvén, elnyomott. Hadd lássa Európa, hadd lássa a világ, hogy mi a legujabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is. Mi, kik e földet meghódítottuk, kik nevet adánk a birodalomnak, kik minden században új harczot kezdénk a szabadságért, mi minden népet testvérünknek tekintünk, ez a szó él szívünkben is, nemcsak ajkunkon van . . .

A *zsidók felszabadításáról* szóló törvényjavaslatot pedig ekként ajánlotta:

— Én Magyarországot — úgymond — most úgy képzelem, hogy ennek különböző népei összegyülvék egy lakomázó nagy asztal körül. Az asztalra el van rakva a népek vagyona, élete, békéje, szabadsága, becsülete, dicsősége, szerencséje, reménye a jövendőnek, áldása a maradéknak. Magyarország minden népei az asztal körül vannak és védelmezik azt utolsó csepp vérig, a halálig. Oldalt azonban állt egy néposztály, mely szintén védelmére kelt a kincsekkel megterhelt asztalnak, pedig az ő szabadsága nincs az asztalon, az ő becsülete nincs az asztalon, az ő jogai azon jogok között, melyeknek megvédésében résztvesz,

ezen asztalon nincsenek biztosítva; tehát úgy látszik, idegen jogot, szabadságot védelmez, ontván azonban vérét a többivel egyenlően. Ezen néposztály — a zsidó néposztály. Uraim! ha a zsidó nép szinte ott van a csatatéren és vérét ontja egy oly hazáért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömest feláldozza azon szabadságért, melyet csak remél, azon jogokért, melyeket még nem bir, mint bírnak a többiek, kik vele harczolnak: azt hiszem, az igazság kivánja, hogy mig egy részről az ellenség még nagyobb kínokkal, terhekkel tetézi, mint a többi népeket, eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon szent elv kijelentését tovább ne halaszsza, miszerint a zsidók is a hazának polgárai, jogban és kötelességben a többiekkel egyenlők! . . . .

Zúgó taps, falrengető „éljen" hangzik fel, s a nemzetgyülés mindakét javaslatot egyhangulag elfogadja, s menten törvényerőre emeli.

A miniszterelnök ezután még egy szomorú előterjesztést tesz.

— A hadviszonyok — szól — úgy alakultak, hogy a kormány Szegedről valószinüleg kénytelen lesz távozni. Épp ezért a Ház rövid ideig függeszsze fel tanácskozásait. Ha a viszonyok megengedik, a kormány gondoskodni fog, hogy a Ház a korelnök utján megint egybehivassék.

Végül Duschek pénzügyminiszter emelkedik fel, s az államkiadások födözésére ujabb hatvan milliónyi hitelt kér.

Szó nélkül megszavazzák.

Borus hangulatban oszlanak szét a nemzet képviselői. Tehát megint tovább! Vajjon merre, vajjon hová? Talán a számüzetésbe, talán a vérpadra. . . . .

Kossuth nem beszélhetett Görgeivel. Madarasról, arra a hirre, hogy a vidéken az orosz czirkál, visszafordult. Julius 28-ikán este már ismét Szegeden volt.

Képzelhető megdöbbenése. Mintha csakugyan közelednék az utolsó itélet: bomlásnak indult minden. Utolsó lőporkészletünk megsemmisítve, országgyűlés nincs, a kormány menekülőfélben. Ezenfelül a vezérek közt is ujabb robbantó viszály. Dembinszki összetűz Vetter altábornagygyal, emiatt aztán mindakettő lemond. Mészáros Lázár a 27-iki zártülés miatt neheztel meg, s szintúgy beadja lemondását. Tetőzi a zavart az indulatos Perczel Móricz kötekedő föllépése. Ennek azonban egy kis előzménye van.

A kormány, mint tudjuk, Arad hadparancsnokául a lábodozó Damjanich tábornokot nevezte ki. A várparancsnok pedig Perczel Miklós ezredes, a Perczel Mór testvéröccse volt. Ámde Perczel, azt hivén, hogy

önálló működésikörrel bír, nem akart engedelmeskedni Damjanichnak. Ebből pörpatvar támad, Damjanich haragra gyúl, s bezáratja Perczelt; egyúttal ír a kormánynak, hogy a fegyelemsértő ezredes állítassék a hadbiróság elé. Csakhogy Perczelnek is van némi igaza. A Damjanich kinevező-okmányában nincs benne, hogy neki a várparancsnok is alárendeltetik. A hadügyminiszterium tehát, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon, Perczelt elmozdítja ugyan állásától, de egyszersmind beszünteti a pört.

Perczel Mór épp Szeged felé huzódott, mikor öccsének a dolgáról értesült.

— No majd megmutatom én a kormánynak, majd megmutatom! — kiáltotta szenvedélyesen.

Julius 29-ikén estefelé a Kossuth szállásán vegyes hadi- és minisztertanács volt. A függő, zavaros kérdéseket akarták elintézni. Egyszerre csak nyilik az ajtó, s szikrázó tekintettel, kipirult arczczal betoppan Perczel. Keserű panaszon kezdi, hogy mennyit kell tűrnie a kormány igazságtalansága miatt, majd öccsének az ügyét hozza elő.

— Ez komiszság! — ordítja magából kikelve.

„E közben — írja Dembinszki — lábával toppant, s az ámuló gyülekezetnek tudtára adja, hogy ő függetlenül akar cselekedni, a kormányt el nem ismeri, senkinek nem engedelmeskedik, Damjanichot főbelöveti."

Aztán sarkonfordulva, köszönés nélkül távozik.

No már a kormány iránti tiszteletnek, a hadifegyelemnek ilyes durva megsértését még sem lehet eltűrni. S a minisztertanács azon melegiben fölmenti Perczelt az állásától.

S csak ezután fog a nagyfontosságú kérdések elintézéséhez. Beható eszmecsere után a következőkben állapodik meg:

Az Alvidéken harczoló összes seregeink főparancsnokául ideiglenes minőségben Dembinszki neveztetik ki. Melléje táborkari főnök, illetőleg segéd gyanánt Mészáros Lázár jön. Perczel hadtestét Gaál László ezredes veszi át.

A szegedi megerősített körsánczoknál az előnyomuló osztrákokat okvetlen föl kell tartóztatni. E végből valamennyi hadcsapatunk sietőleg összpontosítandó. Vécsey tábornok szintén hagyjon fel Temesvár ostromával, s igyekezzék Szegedre.

Szemere Bertalan miniszterelnök és gr. Batthyány Kázmér külügyminiszter a Görgei táborába utazik, hogy vigyázzon Görgeire, siettesse levonulását, s az oroszokkal esetleg megkezdje az alkudozást.

Ezenközben Paskiewich mind nagyobb hévvel fog a Görgei üldözéséhez. Egyik serege a másik után nyomul a Sajó felé. Legelőször megjön Sasz, majd Rüdiger, aztán Kuprianow, végül a bányavárosokból Grabbe. Hanem ez, ugy látszik, mind kevés; Paskiewich még galicziai tartalékából is előparancsol egy hadosztályt, amely Osten-Sacken tábornok vezetése alatt, Eperjesen, Kassán át szintén Miskolczra siet.

Görgei valóságos bujósdit játszik az oroszszal. Mintha csak gyönyörűsége telnék e vad, izgalmas hajszában.

— Ez az ember engem minduntalan megcsal, — jegyezte meg Paskiewich.

S csakugyan. Julius 24-ikén *Görömbölynél*, 25-ikén *Zsolcza* mellett küzd, visszaszorítja itt is, amott is az oroszt; aztán rendkívül ügyes mozdulattal a Hernád balpartjára siklik. Az orosz, persze, nyomon követi. Julius 26-ikán *Ónod* vidékén dördül meg az ágyú; másnap jul. 28-ikán *Gesztelyről* veri el a hős Leiningen tábornok Grabbe üldöző seregét.

Julius 27-ikén Görgei útrakel, hogy Karczagon Kossuth Lajossal találkozzék. Már Nyiregyháza körül van, amidőn hallja, hogy az orosz elfoglalta a tisza-füredi hidat. Visszasiet tehát, nehogy menekvési útja elvágassék.

Szerencsénk, hogy Paskiewich megint nem tudja, merre van a honvédsereg: Miskolcz előtt-e, Kassa körül, avagy Tokaj vidékén? Három napot veszteget el csapatainak ide-oda küldözgetésével. Csak jul. 31-ikén tudja meg, hogy Görgei már ezelőtt két nappal, jul. 29-ikén Tokaj mellett átkelt a Tiszán s Debreczenbe törekszik. Hajrá, fogd meg! Choedaeff a vad nyomán Tokaj felé száguld; Rüdiger és Kuprianow pedig Csegénél hevenyészett tábori hídon sietve átkel a Tiszán, s Görgei elé igyekszik kerülni.

Görgei már ekkor Nyiregyházán volt. Innen küldte Aulich hadügyminiszternek a hadi jelentést:

Hadügyminiszter úr!

Vezényletem alatt álló seregeimnek f. hó 23-tól mai napig tett mozdulatairól következőkben értesítem:

A 7-ik hadtesttel a görömbölyi dombokat, a 3-ik hadtestemmel pedig a Sajó-vonalat Felső-Zsolczától Sajó-Ládig elfoglalván, egy erőltetett szemlegezés által arról győződtem meg, hogy a Harsány-Szalonta vidékén álló orosz sereg számra nagyobb az enyémnél. Minélfogva erőim összpontosítására a Sajó-vonalat választám; s éppen kiadtam az 1-ső 7-ik hadtestnek erre vonatkozó parancsomat, midőn az utóbbi jul. 24-ikén Harsány felől megtámadtatott, s Miskolcz felé visszanyomatott.

Ezen körülmény azonban tervem kivitelében legkevésbé sem gátolt meg, s

még 24-kén éjjel inditottam az 1-ső és a 7-ik hadtestet a Sajó-vonalon belől Ónodtól kezdve Sajó-Vámosig; s daczára annak, hogy az ellenség háromszor támadott meg, u. m. Sajó-Ládnál, Alsó- és Felső-Zsolczánál, ezen állást 25-ikén szakadatlanul megtartám.

Azon csekély biztosság azonban, melyet a Sajó-vonal nyujt, valamint az ellenség mozdulatai Kassáról Edelénynek és Nyékről Nagy-Csécs felé, kénytelen voltam seregeimet, daczára annak, hogy a Sajó-vonalat oly győzelmesen megtartották, — julius 25-ikén éjjel a Hernádon visszavonni.

A sereg jelen állása hosszabb védelemre igen alkalmas levén, az orosz hadak által julius 27-ikén és 28-ikán több oldalról a legnagyobb elszántsággal támadtatott meg. Tüzérségem jelességének köszönhető, hogy az ellenség minden támadása viszszaveretett; s az orosz sereg mindkét napon veszteséggel előbbi állásaiba: Zsolczára, Sajó-Ládra és Ónodra kénytelen volt visszavonulni.

Azonban az ellenségnek Tisza-Fürednél történt átrontása a Tiszán, arra kényszerített, hogy eddigi hadállásomat a Hernádon túl, odahagyjam s én minden további ütközet nélkül a Tiszán átkeljek.

Nyiregyháza, julius 30-án, 1849.

Görgei Arthúr.

Rövid pihenő után sietének tovább, még pedig két hadoszlopban: a sereg zöme a Nyirségen, az I-ső hadtest mint oldalvédő a debreczeni uton.

Nagy Sándor aug. 1-jén alkonyatkor Hadházon épp táborba akar szállani, midőn jelentik, hogy Ujváros mellett körülbelől tizenötezer főnyi orosz sereg tanyáz. Nagy Sándor azonnal futárt küld Görgeihez s aztán huzódik tovább, hogy megvívja a szerencsétlen debreczeni csatát.

Máriássy János ezredes és hadosztály-parancsnok, akinek döntő szerepe volt ugy a levonulásnál, mint a debreczeni ütközetben, igy irja le a további eseményeket:

... Augusztus 1-jén este 10 óra után — úgymond Máriássy — megindult a hadtest Hadházról Debreczen felé. Az éj szép, tiszta levén, augusztus 2-ikán virradóra a debreczeni erdőhöz jutottunk minden fennakadás nélkül. A sereg egy rövid pihenés okáért megállapodott; s alig hogy megállottunk: ideérkezett az előre küldött lovas csapattól egy czirkáló azon jelentéssel, hogy a csapat az ujvárosi uton egy előnyomuló ellenséges lovascsapatra bukkant, s hogy az nála sokkal erősebb lévén, kénytelen volt előle Debreczen felé visszahúzódni.

.... E jelentésre azonnal indultunk. Nagy Sándor a lovasságot magához vevén, azzal előre rohant, meghagyván táborkari főnökének: Pongrácznak, hogy a hadtestet Debreczennek délnyugati részén, az Ujváros felé vezető uton csatarendbe állítsa fel, s az előörsöket jó előre tolja ki.

Mig Nagy Sándor előrerohanván, s az ellenséges lovascsapatot visszanyomva, szemlét tartott: addig a hadtest, megszaporodva az itt talált Korponay-féle csapattal, következő csatarendben állíttatott fel: *Máriássy* János ezredes gyaloghadosztálya elfoglalta a balszárnyat, Bobics ezredes hadosztálya a jobbszárnyat, a Korponay-féle csapat pedig képezte a tartalékot. Minden hadosztály egy-egy zászlóaljat tolt jó előre előőrségül.

Az állás, melyet igy felállítva elfoglaltunk, katonailag véve igen gyenge és rosz volt. Előttünk balról a messzi kiterjedő síkság, e részről tökéletesen fedetlenül állottunk. Jobbszárnyunknak volt ugyan némi támasza az itt elterjedő debreczeni erdőben, de részint ennek nagy kiterjedése miatt, részint pedig seregünknek csekély voltánál fogva, ez nemcsak hasznunkra nem volt, de a mint később bebizonyult, iszonyu kárunkra szolgált. A balszárnynak, szerencséjére, itt több régi, mesterségesen ásott gödör találtatott; s minden gödör mellett egy-egy jókora földhányás; ezen, állitólag a törököktől származó maradványokat hadosztályommal lehetőleg felhasználtam, a gyalogságot zászlóaljanként beállítván a gödrökbe, s ágyúimat az emelvényekre tolatván, miáltal midőn egyrészt embereimet lehetőleg fedeztem, másrészt ágyúimnak lehető legelőnyösebb állást szereztem.

A tábornok nemsokára visszajött a szemléről, s a felállítást a lovasságnak elhelyezésével bevégezte; négy század a 8-ik huszárezredből a balszárny legszélső részére, ugyanannyi a jobbra, a többi a tartalékhoz rendeltetett.

A felállítás bevégződvén, Nagy Sándor akkor a jobbszárnynál lévén, engem magához hivatott, tudatván velem egy épp akkor Görgei fővezértől érkezett, szatiraként hangzó parancsot, mely feleletül Nagy Sándor tegnapi jelentésére azt parancsolta: „hogy az I-ső hadtest Debreczennél állást véve, az ellenséget, bárhol mutatkozik, visszaverje.“ Azonnal haditanácsot tartottunk.

Az értekezlet után többen Nagy Sándor tábornokkal kilovagoltunk az előőrsökhöz, s azokat végignézve, itt *az orosz előőrségnek tisztjeivel szóba ereszkedtünk, s a ravaszok, midőn elhagytuk őket, meghivtak bennünket délután 5 órára orosz theára;* ez a fogás sokaknál megerősíté a Görgei uj parancsa után lábrakapott hiedelem valószinűségét, hogy aznap nem lesz komoly ütközetünk. Mindazonáltal elhatároztuk, hogy a hadtest ezen felállításban várni fogja egész nap fegyver alatt az ellenséget. Seregünk ellátására elfogadtatott a lelkes debreczeni lakosok azon

hazafias ajánlata, hogy az étel elkészülve, kihozatik a seregnek a táborba. Bobics ezredes átvevén a tábor parancsnokságát, Nagy Sándor tábornok és vele én is belovagoltunk féltizenegy óra tájban a városba. Megfürödvén, felmentem a nagyvendéglőbe ebédelni, itt egy csomó tisztet találtam s közöttük Nagy Sándor tábornokot is.

Az ebéd nagyon rövid ideig tartott; alig hogy leültünk, megszólalt az ágyú. Leszaladni, lórakapni és a táborba, mely a városhoz közel feküdt, csak pár percz műve volt.

Kijövén Nagy Sándorral a táborba, ki hozzám a balszárnyra jött, az előőrsöket már visszahíva és ütegeinket már működésben találtuk. *Előőrseink a nagy kukoricza miatt az ellenség közeledését csak akkor vették észre, midőn az lovasságával megrohanta őket.*

Nemsokára megszólalt az ágyú seregünk egész első sorában s borzasztó pusztítást tett az akkor már szemeink előtt fejlődő nagyszámu orosz lovasságban. Nagy Sándorral egy dombtetőről néztük az ellenség mozdulatait, s az első pillanatban nem láttunk mást, csak lovasságot előttünk; az oroszoknak az levén a szokásuk, hogy a sereg fejlődését egy hosszú lovassor által fedjék.

Sokáig néztük és bámultuk az orosz lovasság valódi hősies magatartását. Minden pillanatban láttuk, hogy ágyúink, melyek e napon kitünően lőttek, egész sorokat törültek, anélkül, hogy közöttük eleintén rendetlenség mutatkozott volna. E borzasztó pusztítás egy jó fél óráig tartott; tüzéreink látva roppant hatását ágyúiknak, megkettőztetett szorgalommal és ügyességgel dolgoztak. A csatát eddig többnyire csak tüzérségünk vívta.

Nagy Sándorral, mint emlitém, együtt fürkésztük az előttünk fejlődő orosz sereg mozdulatait, a hozzánk közel álló nagy sor lovasság ebben némileg gátolt bennünket, de azért mégis tisztán lehetett látni, hogy a lovas-sor háta mögött veszteglő ágyúk állottak, s a gyalogság nagyszerűn bontakozott. Nagy Sándort, ki nagyon rövidlátó volt, figyelmeztettem a dologra, egyszersmind kértem, hogy látva az aránytalan nagy erőt, a hátrálást a mig lehet, elrendelje. E kérelmemre Nagy Sándor, talán mert eszében vala a szerencsétlen parancs gúnyos értelme, mitsem hajtott; s ő, aki hadimozdulataiban és elhatározásaiban túlságig ovatos és néha ingadozó, e pillanatban annak épp ellenkezője volt, s hátrálásról mitsem akart hallani. Szerencsétlenségünkre ágyúink nagy rendetlenségbe hozták az ellenség lovasságát, s ez a tény Nagy Sándort annyira felhevíté, hogy kérésem daczára, hadosztályomnak, azaz a bal-

szárnynak előnyomulását rendelte el, egy döfést akarván az ellenség arczán tenni, aztán a hátrálást megkezdeni. E parancsát lelkemre kötvén, elszáguldott tőlem a jobbszárnyhoz, hogy azt személyesen vezesse az ellenségre.

Nagy Sándor távozása után elrendeltem az előnyomulást. Az indulás lépcsőzetesen (en échellons) történvén, jó idő mult el, mig az egész hadosztály mozgásba jött. Alig haladtunk pár száz lépést, midőn a hadtest jobbszárnyának a háta mögött borzasztó rivalgás és kiabálás történt, mely minden vezényszó nélkül megállítá menetünket. Oda tekintvén, roppant nagy tömeg ellenséges lovast pillantánk meg, a kik, mint a menykő az égből, az erdőből kirohanva, tartalékunk oldalába és hátába törtek.

Szerencsétlenségünkre itt, mint mondám, Korponay ezredes csapatja, egy úgyszólván fegyvertelen, csak lándzsákkal ellátott fiatal zászlóalj volt; ez szétugrasztatott és irgalmatlanul lekaszaboltaték. A látvány borzasztó; seregünk eddig látszólag kedvező állapota szomorú és kétségbeeséshez közel vala. Tartalékunk, ezt világosan láttam, veszve volt; egyetlen reményemet Bobics hadosztályának derék zászlóaljaiba helyeztem, remélvén, hogy megfordul, s jól czélzott tüzeléssel vagy lelkes rohammal sikerül nekik a veszendő tartalékot a tökéletes megsemmisüléstől megmenteni. E reményem is csakhamar füstbe ment. Bobics hadosztályát több orosz zászlóalj elől ről rohanja meg, mig hátába ugyanazon lovasság tömege tör, mely tartalékunkat csak úgy futtában letiporta és lekaszabolta. Néhány percz mulva az egész jobbszárnynál tökéletes zürzavar volt látható.

Az én hadosztályomnak egy ideig nyugta volt. Látván a veszélyt, melyben jobbszárnyunk forgott, segítségül két zászlóaljat akartam küldeni. E szándékomat azonban csakhamar meghiusítá az ellenség, mely e pillanatban lovasságával és ütegeimnél négyszerte nagyobb tüzérséggel megtámadott, s oly pusztítást tett úgy ütegeimben, mint zászlóaljaimban, hogy azoknak megmentéséről kellett gondoskodnom, s legott megkezdtem *Derecske* felé a visszavonulást, a mely, daczára a roppant ágyútűznek s az orosz lovasság többszöri támadásának, jó rendben és lassan történt. Szorult helyzetünkben a magas kukoriczások nagy előnyükre valának.

A szőllőkből temérdek megmenekülő honvéd csatlakozott hadosztályomhoz, s ezek közt Nagy Sándor tábornok is. Az ellenség lovassága csak a kukoricza-földekig üldözött bennünket; itt azonban, egyes

cserkesz-csapatok száguldozását kivéve, megszünt az üldözés, s a hadosztály a szétvert jobbszárnyunk romjaival, rendesen és nyugodtan folytathatta a visszavonulást Derecske felé.

Veszteségünk egészben véve roppant volt emberben, lóban és ágyúban is; legtöbbet veszített Korponay csapatja, amelyből kevés ember maradt ép fővel és ép testtel, ezeknek legnagyobb része el is fogatott. Agyu 10 veszett el. Mennyi vesztesége volt Bobics hadosztályának, bizton nem mondhatom; az enyimnek aránylag csak kevés vesztesége vala, 40—50 embernél nem vesztettünk többet; ágyút egyet sem.

Az oroszok szétvervén seregünk jobbszárnyát, az üldözéssel nem sokat gondoltak, s nemsokára azt egészen abban hagyták; csak egy lovascsapat üzte egy darabig lovasságunkat és a jobbszárny ágyúit a *városon keresztül* Derecske felé. Huszáraink azonban, bár többször szétverettek, mégis megmentették ágyúinknak és társzekereinknek legnagyobb részét.

Tagadhatlan, hogy hibák történtek e napon ugy Nagy Sándor tábornok, mint mások részéről is. Hiba volt a csatahelynek választása; hiba volt a csatát, mikor még lehetett, félbe nem szakítani; igen nagy hiba volt az erdőre olyas kevés gondot fordítani . . . .

Igyen emlékezik meg Máriássy, a vitéz hadosztályparancsnok a küzdelem lefolyásáról.

Hát bizony nagyarányú mérkőzés vala ez. A debreczeni határ sivó homokja talán sohasem ivott annyi vért, mint ezen a gyászos napon. Az I-ső hadtest aránylag nem sokat veszített (53 halottja, s 90 sebesültje volt), hanem a Korponay-féle dandár, mely Tisza-Füredről huzódott ide, egészen megsemmisült. Vesztesége: 200 halott, 320 sebesült, 500 fogoly, 4 ágyú, 1 hadilobogó, s összes podgyásza.

Az oroszok vesztesége: 60 halott, 277 sebesült, köztük Kuprianow tábornok és hadtestvezér, akinek egy ágyúgolyó tőbül szakította el a jobblábát.

Diadalmaskodott az ellenfél máskor is, s mégsem aggódtunk. Jött a kedvező alkalom: s kiköszörültük a csorbát.

Ámde, az augusztus 2-iki csatavesztést nem tudtuk immár helyreütni; nem tudtuk főleg romboló erkölcsi hatása miatt. Az I-ső hadtest úgyszólván végleg szétzüllött. Nem volt ez többé a régi harczvágyó bajnoksereg, de reményvesztett embereknek lézengő csoportja.

— Nem győzünk mi már többé. Lehetetlen, lehetetlen. Jobb, ha vége volna már az egész hercze-hurczának, — sóhajtozott az éhező honvéd.

S a csüggedés, a hadakozó seregeknek e legnagyobb átka, mint a pestisragály, feltartózhatlanul terjedt tovább, egyre tovább, hadtesttől, hadtestig.

De hiszen, úgy mondják, előrelátható volt, hogy ez leend a következménye a debreczeni tusának. Tizszeres túlerő ellen lehetetlenség győzni. Mert körülbelül ilyen vala a számarány; 8500 honvéd állott 90.000 orosz katonával szemben.

És Nagy Sándor, ez a körültekintő óvatos tábornok mégis elfogadta az ütközetet; elfogadta, pedig idején kitérhetett volna előle.

Mi okból rohant tehát a veszedelembe? Ez is olyan kérdés, amely maig sincs kellőképen tisztázva.

Pongrácz István őrnagy, az I-ső hadtest táborkari főnöke azt állítja, hogy Görgei egyenes parancsából történt a végzetszerű mérkőzés. Nagy Sándor figyelmeztető jelentésére a főhadiszállásról augusztus 2-ikán virradatkor ugyanis ez a rövid parancs érkezett hozzájuk:

„*Az első hadtestnek. Az I-ső hadtest álljon ki. Debreczentől Ujváros felé jobbra-balra az uttól* (a cheval der Strasse), *s ha feltünik az ellenség: támadja és verje meg. Görgei.*"

. . .„E parancs vétele után — beszéli Pongrácz — rögtön összeült a haditanács. Én, tájékozódva az ellenség hadállásáról, a rendelet foganatosítását veszélyesnek tartottam. Nagy Sándor és a többi főtiszt a komáromi viszályok óta nagyon el volt keseredve, s nem hitték, hogy az alsó seregekkel egyesülhetünk, s hogy, tekintve az európai viszonyokat képesek lehetnénk magunkat sokáig fentartani. Ily kedélyállapotban, de a haza ügyeért lelkesedve, már nem mint értelmes katonák, de mint a hazának elkeseredett hű szolgái akartak egy végső harczot vívni, utalva a rendeletre, mely azt nekik úgyis parancsolja. A mindig tüzes és harczvágyó Máriássy János, az öreg bátor Bobics, az ezen parancs által még jobban feltüzelt Nagy Sándor tábornok a rendelet szigorú megtartása mellett szóltak. A finom műveltségű Mesterházy ingadozott, Korponay mellettem szólt. Nagy Sándor többször említé, hogy az ily parancs el nem fogadása után még bátorságát is kétségbevonhatnák. Végre azt inditványoztam, engedjék meg, hogy én a lovassággal és könnyű ütegekkel hátramaradjak, ezalatt seregünk hihetőleg csata nélkül visszavonulhat. De az ily nézetek nem találtak a kapott parancs után viszhangra."

S az ütközetet, Görgei utasításához képest, elfogadták. Ez az első vád.

A másik az, hogy Görgei, ámbátor a szomszédban, a harczmező-

től alig két mértföldnyire: Vámos-Pércsen táborozott, pusztulni hagyta alvezérét.

— No most mutassa meg a vitéz Nagy Sándor, mit tud! — kiáltott fel táborkarának egy törzstisztje az ágyúdörgés hallatára.

Görgei tehát jól tudta, hogy Nagy Sándor veszélyben forog, s mégsem mozdult. Nem mozdult pedig csupa gyűlöletből. Bosszút akart állni Nagy Sándoron, hogy Rüdigerhez intézett levelét elolvasta.

Görgei persze tiltakozik e súlyos vádak ellen. Azt mondja, hogy ő semmiféle utasítást nem adott Nagy Sándornak az ütközet elfogadására. Igaz, födöznie kellett a seregzöm nyugodt haladását, csakhogy ezt megtehette volna anélkül, hogy ilyes szörnyű kalandba bocsátkozzék.

Támogatást sem nyujthatott. „Augusztus 2-ikán délután — ugymond — rendkívül heves ágyúzás hallatszott Debreczen irányából. Azonnal lovas czirkálókat küldtem Debreczen felé. Egy-két óra mulva az ágyúzás megszűnt. A czirkálók közül egy sem tért vissza. Nagy Sándortól pedig egész délután nem kaptam a rejtélyes esetre vonatkozólag a legcsekélyebb értesítést sem. De lehetett-e megóvni Nagy Sándort a vereségtől? — kérdi „Gazdátlan Levelek“ czimü röpiratában. Nem lehetett, — felel ő maga a kérdésre. A távolság Vámos-Pércstől Debreczenig két mértföld, a rendes csata pedig alig tartott tovább egy óránál. Mire hadzömünknek csak az eleje is Vámos-Pércsről a szinhelyre megérkezhetett volna: Nagy Sándor hadtestének egyrésze már Derecske felé járt, a többi része pedig szétszóródott.“

De hát kitől származik a parancs? Mikor és hogyan jutott Nagy Sándorhoz? Kemény szóharcz folyt több izben e körül is.

A föltevés az, hogy a parancs a főhadiszállásról ered; s vagy Görgei maga irta, vagy testvéröcscse: Görgei Ármin ezredes. Ám sem az egyik, sem a másik nem akar tudni róla. „Lehet, hogy e parancs nem létez; lehet, hogy létez, de falsum, — mondja egy nyilatkozatában Görgei Ármin. — Lehet, hogy létez és valódi, de más időben, egy korábbi, lényegesen különböző mozzanatkor, talán előleges figyelmeztetőleg volt kiadva; lehet végre, hogy e támadási parancs azért kelt, nehogy Nagy Sándor valamikép kelletinél jobban siettesse hátravonulását.“

Tudnunk kell, hogy Bayer és Görgei közt időközben meglazult a jó viszony. Bayer inni kezdett, emiatt aztán Görgei többször Ármin öcscsére bízta a táborkari irodának a vezetését. Igen valószinü, hogy a szóbanforgó parancs kiadásakor Görgei Ármin volt a Bayer helyettesítője.

Tény, hogy Bayer Vámos-Pércsen már nem volt a Görgei környezetében.

— Hová lett Bayer ezredes? — kérdezte Matolay Viktor vezérkari tiszt Görgeitől.

— Szabadságra ment haza: Szilvóriába, — felelte a vezér haragos gúnynyal.

S Bayer, ugy látszik, nem is tért többé vissza „Szilvóriából“. Haragosan, sértődve hagyta ott Görgeit, akihez pedig az egész hadjárat folyamán igazi ebhűséggel ragaszkodott.

„Bayer — beszéli Rochlitz Kálmán — már előbb ejtett Görgei ellen néhány ellenséges szót. De mi nem vettük komolyan kifakadását a kelletinél bővebben élvezett bor hatásának tulajdonítottuk; ő tudniillik azt találta mondani, hogy *az országnak egy Brutusra van szüksége;* s ha erre más nem vállalkozik: lesz ő. S miután Bayerre a főhadiszállás kellemetlenné vált a Görgei Ármin jelenléte, másrészt, a mint mondá, tudja, hogy *Görgei Arthúr semmit sem fogna habozni, hogy külön is alkudozzék az oroszokkal, ha ezek kedvező feltételeket ajánlanak:* Nagyváradon arra az elhatározásra jutott, hogy állását s Görgei Arthúrt elhagyja; elmegyen Erdélybe Bemhez és az oroszok ez engesztelhetlen ellenségének ajánlja fel szolgálatát.“

Mindenesetre jellemző kifakadás, hiszen ha valaki, ugy Bayer ösmerte Görgeinek a legtitkosabb gondolatait.

Több mint valószinű tehát, hogy a kérdéses parancsot bátyjának a meghagyásából Görgei Ármin irta.

De irta légyen bárki, — a szomorú tény az, hogy a fősereg harmadrésze züllésnek indult. Nagy Sándor futó csapataival Várad-Püspökire huzódik; Görgei aug. 3-ikáig Vámos-Pércsen marad, aztán ő is siet tovább, Nagy-Létán, Kis-Marján keresztül Várad felé.

Paskiewich pedig bevonul Debreczenbe, s megpihen. Ez volt a rendes szokása. Csaknem valamennyi győzedelme után, mint a jóllakott óriáskigyó, egykét napig tétlenül hevert.

A hivatalos jelentés ezt igy szépíti: „Paskiewich herczegnek Debreczenben ismét élelmezési nehézségekkel kellett küzdenie. Élelmiszer csak két napra volt készletben, Debreczen és vidéke pedig kimerült. A herczeg tehát arra volt utalva, hogy a Tiszántúl levő raktáraiból utánszállításokat rendeljen. Ezáltal ujólag megszakítás állott be az orosz fősereg mozdulataiban, amely mindenesetre kissé tovább tartott, mint az Görgei levonulásának meggátolására kivánatos lett volna.“

Augusztus 6-ikán érdekes látvány szinhelye volt a debreczeni református nagytemplom. Délelőtt 11 órakor a székesegyház hajója csaknem szinültig megtelt fényes egyenruhájú orosz törzstisztekkel. Az első padban ott ült maga Paskiewich herczeg is. S ez idegenszerű gyülekezet jelenlétében ima mondatott Ferencz József császárért. Az ünnepies istentiszteletnek az volt a czélja, *„hogy a templom falairól letörültessék az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat megszentségtelenitése.“*

Vajjon letörültetett-e? Ha beszélni tudnának ez ódon falak!

S ez istentisztelet után, augusztus 7-ikén mozdul ki Rüdiger Debreczenből, hogy Görgeit üldözze. Maga Paskiewich azonban tovább is ott marad, s csak aug. 14-ikén szedkelőzik fel, hogy „megkezdje a szövetséges hadak egyesült működését.“

A debreczeni csatavesztés riasztóhatású volt.

— Ez a vég kezdete, — mondotta könybefuló hangon az ősz Csányi László.

Igen, az: a vég kezdete. Hisz a szerencsétlenség nem jár egyedül. S innen is, onnan is, mint megannyi halálmadár, egyre sürűbben jött a sok leverő hír.

Eddig, ha ideát rosszrafordult ügyünk, bizalmat meritének Bem győzelmeiből. Most ennek is végeszakadt. Őt is elhagyta a szerencse.

Bem tábornok, mint tudjuk, julius 25-ikén tért vissza Moldovából, s egyenesen Székelyföldre utazott. Julius 28-ikán már Marosvásárhelyen volt. Itt találta Damaszkin alezredest, aki jul. 23-ikán Szász-Régen előtt Grottenhielm orosz tábornok által megveretvén, háromezer főnyi seregével e biztosabb helyre menekült.

Bem tábornoknak az volt a terve, hogy mindenekelőtt Grottenhielmmel ütközik, s csak ezután fordul Lüders ellen. Ámde az orosz fővezér megelőzte őt.

A Székelyföld, ámbátor a sok csapás megtörte népének ellentálló képességét, még mindig hatalmas erőforrása volt szabadságügyünknek. Vereség esetében legtöbbnyire ide huzódott a honvédsereg, s összeszedvén magát, innen indult uj csatára.

Lüders, aki eszesebb és fürgébb volt mint Paskiewich, belátta, hogy addig szó sem lehet Erdély letiprásáról, mig a Székelyföld bérczei közt a magyar trikolór lobog. S elhatározta, hogy alaposan végez küzdő honvédjeink e menhelyével. Összeszedi csaknem egész haderejét, s öt oldalról nyomul a Székelyföld felé: Dyck tábornok Fogarasról Udvarhelynek, Clam-Gallas a Bárczaságból Szent-György felé, Dannenberg

tábornok egy tartalék-hadtesttel az ojtozi szoroson át Kézdi-Vásárhely irányában, Grottenhielm szász-régeni táborhelyéről Maros-Vásárhelyre, s Lüders maga Szebenből Segesvár megszállására. Ezenfelől Barnucz vezetése alatt, még egy oláh felkelőbanda is mozgósíttatik.

Lüders, Szebenben megfelelő őrséget hagyván, 12.000 főnyi sereggel és 32 ágyúval jul. 26-ikán indult el, s harmadnap, jul. 29-ikén bevonult Segesvárra.

Bem tábornok Marosvásárhelyen értesül a fenyegető veszélyről. Gyorsan intézkedik tehát, nehogy ittnyomja az orosz. Gaál Sándor háromszéki seregéből kétezer embert magához rendel; Kemény Farkasnak pedig, ki a Havasok alján csatároz, megüzeni, hogy siessen Marosvásárhelyre. Parancs megy Stein Miksa ezredeshez is, hogy a gyulafehérvári ostromsereg zömével huzódjék Szeben felé s kösse-nyugtalanítsa az oroszokat.

De még tovább terjed körültekintő figyelme: segélyről is gondoskodik. A felvidéken Kazinczy Lajos parancsnoksága alatt, tudvalevőleg mintegy nyolczezer főnyi őrhadunk volt. Kazinczynak, mikor az összpontosítás elhatároztatott, a Görgei seregéhez kellett volna csatlakozni. Ámde a Hernádvölgy csatáinak zúgó förgetege elsodorta Görgeitől. Kazinczy néhány napig Máramarosban ődöng, aztán nyugodt egykedvüséggel Szatmármegyébe huzódik.

Ime, nyolczezer csatabiró honvéd, milyen jó volna ez nekem! — gondolja Bem. S legott futárt küld Kazinczyhoz, hogy Zilahon át nyomuljon Kolozsvár felé, s csatlakozzék az erdélyrészi sereghez. Kazinczy haboz, végre azonban mégis csak útrakel.

Ezek a Bem óvóintézkedései. Aztán maga is cselekvéshez lát. Ugy okoskodik, hogy abban az esetben, ha Lüders tábornagyot sikerül megvernie, az oroszok tervéből semmi sem lesz.

Serege maroknyi: *ötezer* ember, ágyúja csak *tizenkettő;* ám vakmerően előnyomul. Julius 30-ikán távozik Vásárhelyről, Székely-Keresztúron megpihen s a következő nap, julius 31-ikén virradatkor Héjjasfalván keresztül Segesvár felé tör, hogy megbirkózzék Lüders tizenkétezer főnyi hadával.

Segesvár a Nagy-Küküllő hegykoszorúzott völgyében fekszik. Vele csaknem szemközt egy kicsiny oláh-szász község: *Fejéregyháza* lapul meg. A falu mögött lankás hegyoldal, előtte iszapos vizű patak. Fejéregyháza felől a székelyudvarhelyi, túlnan pedig a marosvásárhelyi országút ereszkedik a völgybe. A két útvonal itt összeér s aztán egy irányban kanyarog tovább.

Lüders seregének zöme Segesvár mellett a bozótos hegyoldalban táborozott, a kisebb rész pedig valamivel távolabb a marosvásárhelyi úton figyelt.

Épp tíz óra, mikor a honvédsereg Héjjasfalva felől kibontakozik. Lüders, ámbátor jó eleve értesült a Bem előnyomulásáról, meghökken. Azt hiszi, hogy ez csak aféle tüntető mellékcsapat, a főtámadás Marosvásárhely irányából jön. Itteni seregének vezetését átadja tehát Iwin tábornoknak, ő maga pedig a marosvásárhelyi úton őrködő dandárához száguld.

Ezalatt Bem közelebb nyomul és harczrendbe állítja csapatjait. A jobbszárny Fejéregyháza előtt helyezkedik el, a középhad az országuton, a balszárny pedig a völgy szántóföldjein. Az ágyúüteg a fejéregyházi domboldal védő bokrai közt vár a jeladásra.

S tizenegy órakor egyszerre csak megdördülnek a Bem ágyúi. Mindjárt az első lövés talál. Skariatin tábornok szétroncsolt mellel, holtan bukik le ágaskodó paripájáról.

— Jó jel, győzni fogunk! — ujjong a honvédsereg.

S mihamar felzúg az ismeretes vezényszó:

— Szuronyt szegezz! Előre!

S a balszárny, mintegy 1500 ember, halálmegvető elszánással tör előre, át a patakon, fel a tulsó domboldalnak. Kétszer annyi az orosz, a támadás nem sikerül. Sebaj; megismétlik ujolag: másodszor, harmadszor.

Innen is, túlnan is uj csapatok elegyednek a kemény tusába. A völgy puskák ropogásától, ágyúk dörgésétől hangos.

A roppant tüzelés közepette Bem ágyúi annyira átmelegszenek, hogy három közülök elreped.

Igy viharzik az ütközet ozsonnatájig. Nem győz, de nem is hátrál egyik fél sem.

Ekkor azonban fordul a koczka. Lüders meggyőződvén, hogy Marosvásárhely felől nincs mit tartania, egész lovasságával a csatamezőre robog.

Ujoncz huszárságunk mindjárt az első kozák-rohamnál zavarba jön és hátrálni kezd. Az ijedtség, kivált a harczmezőn, ragadós. Egy-egy csapat kishitüsége igen gyakran az egész seregből kiöli a bátorságot.

Ez történt Segesvárnál is. A huszárok megrettenése, mint a hidegláz, átragad gyalogságunkra is, s a harczvonalon felbomlik a rend. A vitéz sereg, mely ekkoráig oly hősiesen állta a tüzet, csakhamar ijedt tömeggé lesz. Nem hallgat többé se vezényszóra, se intelemre, hanem

rémült kétségbeeséssel fut Héjjasfalva felé. A nekibátorodó kozákság persze utána. És űzi, kaszabolja vad, szilaj gyönyörrel késő alkonyatig.

Az irtózatos hajszában csaknem az egész sereg szétkallódott, megsemmisült. Ime a veszteség: 1000 halott és sebesült, 500 fogoly, 740 hiányzó; ezenkivül 8 ágyú, 2 hadilobogó, s a lőszer.

Maga az öreg vezér is csodával határos módon szabadult meg. Kocsija feldülvén, az útszéli mocsárba zuhant. Itt aztán meglapulva, halottnak tétette magát. Kilencz óra tájban, mikor már a harcz lecsitult, négy Vilmos-huszár akadt reá s húzta ki a békanyálas hinárból. A kocsi, persze, szintén az oroszok zsákmányául esett; vele Bem összes podgyásza, a hadipénztár, sőt még a drágamívü Rákóczi-kard is, amelyet a hős vezér a kolozsvári honleányoktól kapott ajándékba.

Kettesével, hármasával szállingóztak a honvédek a vert sereg után. Sok visszatért, akinek holt híre vala; de még több maradt el olyan, akiről azt hitték, hogy majd csak előkerül. Ez utóbbiak közé tartozott *Petőfi* Sándor is, a nemzet dalosa.

Petőfi, mint tudjuk, jul. 25-ikén Bereczken csatlakozott ujolag kedves tábornokához, Bemhez. Nem is hagyja el többé. Vele megy a balvégzetü segesvári csatamezőre is. Székely-Kereszturon megháltak. Petőfi egy odavaló birtokos, Varga Zsigmond vendégszerető házánál kapott éjjeli szállást. Másnap (jul. 31-ikén) areggelinél a család viruló leánya, a bájos Rózsika fölkérte Petőfit, szavalná el valamelyik költeményét.

Petőfi egy pillanatig elmereng, s aztán csodálatos előérzet hatása alatt épp az „*Egy gondolat bánt engemet*“ czimű költeményének a szavalásához fog. Megrázó erővel zeng beszédes ajkairól az örökszép rapsódia:

Ott essem el én
A harcz mezején;
Ott folyjon az ifjúi vér ki szivemből,
S ha ajkam örömteli végszava zendül:
Hadd nyelje el azt az aczélzörej,
A trombita hangja, az ágyúdörej;
S holttestemen át
Futó paripák
Száguldjanak a kivívott diadalra,
S ott hagyjanak engemet összetiporva . . .

A leányka mélázó figyelemmel tekint a költőre. Minő csodálatos vágy, milyen hősi óhaj! Hátha beteljesedik.

Petőfi szivélyesen elbucsúzik, aztán megy tovább Segesvár felé: a harczmezőre. Már dörög az ágyú, mikor odaér. De az ütközetben nem veszen részt. Hisz még kardja sincs. Csak szemlélő. Itt is megfordul, amott is: majd Bem körül, majd az ágyúk megett, majd Fejéregyházán. Hat óratájt jön a végzetes kozák-roham s a tomboló förgeteg őt is magával sodorja. Még látják egyesek, amint menekül hajadonfő, kigombolkózva, nyitott inggallérral. Aztán eltünik végkép, örökre.

A borzasztó zürzavar első napjaiban nem igen keresték. Majd csak előkerül. De bizony nem jött.

Aztán beköszönt a gyász, a siralom, a bujdosás szomorú ideje. Még mindig reménykedtünk. Hátha megzendül az ország, vagy a külföld valamelyik rejtekében bűbájos lantja. Dehogy zendült, dehogy!

Petőfiné (szül. Szendrey Julia) természetesen a legelső, aki az eltünt sorsa iránt érdeklődik. Csakhogy ez az érdeklődés nem oly kitartó, amint azt a dalnok imádott hitvesétől megérdemelte volna. Igaz, leutazik Erdélybe, de rövid és könnyüvérü tudakozódás után visszatér, s csakhamar eldobja az özvegyi fátyolt.

De a közvélemény, ámbátor az özvegy ujolag férjhez megyen, nem hiszi, nem akarja elhinni Petőfi halálhírének a valóságát. Mindenféle hír kel szárnyra, hogy orosz fogoly, hogy külföldön bujdosik, hogy itthon rejtőz. Még olyan is akad, aki kész esküt tenni reá, hogy a világosi gyásznap után beszélt Petőfivel.

Végre a költő egyik legjobb barátja: Pákh Albert veszi kezébe a titokzatos ügy nyomozását. A „Vasárnapi Ujság"-ban fölhivást intéz a közönséghez, hogy aki tud valamit Petőfiről, aki a segesvári csata alkalmával, vagy az ütközet után beszélt vele, nyilatkozzék.

S erre megindult a nagyérdekű kutatás. Százféle hír, vélelem érkezett Pákh Alberthez. A „Vasárnapi Ujság" 1860-iki folyama teli van velök.

S e tudósítások egybevetéséből azt a következtetést vonta le Pákh, hogy *Petőfi a segesvári ütközetben esett el.* Minden egyéb hír tévedésen, vagy csalódáson alapszik. Ez 1860-ban történt. Ám azóta is folyton-folyvást merül fel egy-egy ujabb legendás hír a költő eltünésére vonatkozólag. Mindezekből legkivált három szemtanu nyilatkozata érdemel komolyabb figyelmet. E három szemtanu: *Lengyel* József ezredorvos, *Gyalokay* Lajos honvédszázados s *Szkurka* György nevezetű közhuszár.

Ezek vallomása sem egyöntetű, de nyilatkozataikban legalább megvan az időrendi összefüggés.

Lengyel János ezredorvos a segesvári mérkőzéskor délután 4 óratájban látta a költőt. Mig ő sebesültek kötözésével volt elfoglalva, Petőfi a faluszélén egy rombadölt sütőkemenczéről figyelte a harcz menetét.

... Többször láttam őt helyéről távozni — ugymond Lengyel, — de mindig visszakerült és gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a nem messzi lecsapott golyókat. Délután négyóra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak. Éppen egy kassai fuvaros félkarját metszettem ketté, melyet egy golyó szétzúzott, mikor Petőfi mellettem elhaladt s a Fejéregyházán alól elfolyó



A világosi Bohus-kastély.

patak hídjának a karfájához dőlt. Itt állott mintegy félóráig elmerengve. Tőle mintegy 200 lépésnyire dolgozott egy hatfontos és lőtte az országút mellett felállított orosz lovasságot. Hihető, sok kárt tett bennök, mert nemsokára az oroszok is erősen kezdettek tüzelni, s egy golyó Petőfitől alig harmincz lépésre ütődött a földbe; a fölvert föld és por őt is ellepé s hihetőleg szemébe is jutott, mert azt zubbonya szárnyával hosszasan törülgeté.

Ekkor helyét megváltoztatá, felénk közeledett és hátát a falu kapuzábjához vetve nézte a csatát és elmerült gondolataiba, még pedig

annyira, hogy a csakhamar hallatszó iszonyú zsibaj, ordítás sem volt képes figyelmét azon helyre vonni, hol ez történt.

Én mellette futottam egy helyre, hogy annak okát megtudjam megkérdezzem tőle: „mi baj őrnagy?“ — Ő nem felelt semmit. Előttem csakhamar kitárult a vész egész nagysága. Tőlünk alig ezer lépésre azon perczben bontá meg két ezred dzsidás a tömeggé alakult zászlóaljat. A huszárság verekedett, de mit tehetett alig háromszáz — annyi ellen. Rákiáltottam Petőfire, odamutaték az eseményre. Ő odameredt és csak annyit mondott: „potomság.“

Csakhamar az egész arczvonal megfutott. Én rámutattam a balszárnyra, hol a tábornok is futott. Petőfi odapillantott, aztán megfordulva futni kezdett. Én is csakhamar helyemre érve, lovamat kézügybe kapva, ráültem és száguldottam. A huszárság már mind elfutott volt, a tüzérség ágyúit odahagyta, amelyek a balszárnyra voltak állítva, a gyalogság egyrészével az erdőbe menekültek. Mi futottunk az országúton fölfelé. Engem helyismeretem rövidebb uton vezetett. Utánunk a két ezred dzsidás. Mikor a faluból már jól kijöttünk, láttuk, hogy a mig e két ezred támadott, egy más ezred a Küküllő mellett halad fölfelé egyenes vonalban s mikor Fejéregyházát mintegy félmérföldre elhagyta, jobbrafordult s egyenes szögletet képezve, igyekezett átvágni az országútat és igy a menekülést. A lovasság nagyrészének még volt ideje e körön kivül hatolni, de a gyalogságból csak az menekült, aki a tartalékba volt állítva; azok kik tűzben voltak: bekerittettek. Engem lovam a körön kivül segített. Petőfi gyalog volt és igy a körben benmaradt. Egy dombra érve, visszanéztem és Petőfit hittem fölismerni. A helyet, hol láttam, e pillanatban is annyira élénken képzelem, hogy rá tudnék mutatni s valahányszor mellette elmegyek, önkéntelenül felmerül előttem akkori alakja, amint fedetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyával futni láttam.

Ennyi, mit saját szemeimmel láttam. Leirom azt is, amit aztán később felőle hallottam. A sebesültek és halottak összeszedésével egy régi ismerősöm: Toldi nyug. hadnagy is meg volt bizva. Tőle tudom, hogy azon a helyen, hol Petőfi eleshetett, b. Heydte rendezte a halottak eltakaritását. Egy alkalommal a báróval találkozva, a beszédet a csatára vezettem s tudakozódtam tőle Petőfiről. Tőle hallottam, miszerint egészen jól emlékezett, hogy egy hegyes állszakálú szőke egyént látott az országút mellett, egy mellén kapott dzsidaszúrás miatt elesve; s a mint mondá, talán neki ez az alak föl sem tünt volna, ha mindakét nadrág és

zubbonyzsebeit kifordítva s abból egy csomó összeirogatott papirost kihullva nem lát. A helyet, hol az történt, megmagyarázva, bizonyos valék, hogy Petőfi volt. Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fejéregyházi határ felső felén éjszakról lefutó patak partjára ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával temettetett . . .

Igy Lengyel József.

Gyalokay Lajos ugylátszik valamivel később, a bomlás szorongató perczeiben találkozott Petőfivel.

Gyalokay, mikor látta, hogy vége mindennek, azon volt, hogy a kocsijához férkőzzék. Menekülés közben a fehéregyházi országúton egyszerre csak megpillantja Petőfit, ki hajadonfő szalad. Utána kiált. A költő visszanéz, s megáll.

— Jőjj velem, — kiált Gyalokay megragadván a költő kezét. Kocsim amott van a bokrok közt.

— Azt hiszed, — válaszolta Petőfi keserű mosolylyal, — hogy van ebben a pokolban olyan bolond, ki helyt merne állani? Nincs itt szabadulás, igyekezzünk a túloldalra, ott tán megmenekedhetünk.

Gyalokay habozott.

— Nincs idő most a gondolkozásra; én megyek. Isten veled!

Ezzel leszökött a töltésről és eltünt. Gyalokay nem látta többé.

Szkurka György nyilatkozatát Vajna Sándor kolozsvári ügyvéd jegyezte fel.

Vajna a szabadságharcz alatt mint főhadnagy az ugynevezett Vilmos-huszároknál szolgált. Az ezred julius végén Kőhalomban táborozott. Bem, Segesvár felé haladtában ebből az ezredből rendelt ki kocsijának a födözetére négy embert. Köztük volt Szkurka is, egy viharedzett öreg huszár.

A segesvári istenitélet napján, este, úgy tiz óra tájban egyszerre csak beállit Szkurka György ezredéhez. Lovának szügye nehéz sebtől vérzett. A szegény pára alig tudott mozogni.

A visszatérő huszár, annak rendje és módja szerint rögtön jelentkezik, még pediglen Vajnánál. Aztán hozzáteszi:

— Segesvárt olyan csata volt, hogy a föld is rengett. Szétszórták az egész tábort. A három pajtásom is elesett.

Vajnát rendkívül megrendíté ez a gyászos hir.

— Aztán retiráltak-e a mieink? — fordult Szkurkához.

— Uram, — szólt a vén huszár, — vége az egésznek. Vagy levágták, vagy elfogták őket. Tán még Bem apó is odaveszett, mert a

kocsija befordult az iszapba. A mieink kihúzták ugyan és magukkal vitték, de nem hiszem, hogy megmenekülhetett volna, mert mindjárt ott volt az ellenség. Mi mind a négyen a lovassághoz csatlakoztunk s mentünk is atakba, de bizony rossz napja volt ma a magyarnak. Sok jó katonát vesztett el Kossuth Lajos. Volt olyan is, a kit körülfogtak s hogy élve ne kerüljön az ellenség kezébe, hát főbe lőtte magát. Még az ajjutáns Petőfi is elesett, — tette hozzá Szkurka.

— Hát Szkurka, ismerte kend Petőfit? — kérdezte megdöbbenéssel Vajna.

— Hogyne ösmertem volna, — felelé a huszár, — hiszen már elmúlt egy hete, hogy Segesvárt a tábori főkanczelájban ordenáncz vagyok. Ott mondták, hogy az a fehérgalléros a Petőfi, az a nagy pennás, ki olyan szép nótákat írt.

— De hát látta-e kend, hogy Petőfi valósággal elesett? — faggatta tovább Vajna.

— Esküszöm az élő Istenre, hogy mindkét szememmel láttam, mikor levágták. Mikor már nem volt menekvés s pajtásaim is elestek, lovam nagy sebet kapott. Sietve menekedtem tehát, de nem arra, ahol a magyarok voltak, s a merre a tábor menekedett. Arrafelé nem is lehetett, hanem Kőhalom felé. Amint sebesen jövök, utólérem Petőfit az ajjutánst, ki egyedül, gyalog, hajadonfővel, sebesen futott az uton errefelé. Még utól sem értem, s már megismertem, hogy Petőfi, aki menetközben visszafelé tekintgetett. A hogy utólértem, melléje slisszoltam és hátulról a tarkójánál benyúlva, megragadtam a ruháját. Petőfi pedig a kengyelszijjat fogta meg. „Uram haladjunk, mert űznek, jönnek utánunk!“ Sebesvágtatva, vagy két puskalövést haladtunk. Egy-egy ölnél is nagyobbakat lépett. De négy lovas-muszka hátulról mind közelebb-közelebb jön utánunk. Petőfi visszatekintve kiáltja: „Állj meg!“ s abban a perczben elereszti a kengyelszijjat. „Bocsáss! — kiáltja aztán mérgesen — engem az Isten sem ment meg!“ Ezzel kirántja magát a kezemből s balfelé az út mellett a hegyeknek ment a kukoriczásba. De alig tehetett huszonöt vagy harmincz lépést fölfelé, két muszka lovas utána ugratott s láttam, amint a réznyelű kardjával az egyik kettőt a fejére vágott. A második vágásra esett le a földre s a földön még egy vágást tett reá.

— Hát szegény adjutáns Petőfi abban a perczben, mikor a muszka beérte, mit csinált? Nem védelmezte magát a kardjával?

— Kardjával? Nem volt annál uram kard, — válaszolt Szkurka. Nem volt annál semminemű fegyver, még csak egy szalmaszál sem.

A muszka nem is érte be egészen, már Petőfi megállott, s fejét a muszka felé fordítva várta, mert nagyon fáradt lehetett, mig a muszka beéri. Az első ütésre nem esett le, csak a másodikra.

Ez a Szkurka-féle adat, följegyezve ugy, amint azt az öreg huszár keresetlen egyszerüségével Vajnának elmondta.

Gróf *Haller* József volt székely-keresztúri birtokos, tovább menve, a költő nyugvóhelyét igyekezett megállapítani. A nagyműveltségü főur évek hosszú során át kutatott Petőfi halálának a körülményei iránt. Vizsgálódásainak az eredményéről 1888-ban aztán igy számolt be:

Mikor Bem tábornok 1849. év julius hó 30-án — hétfőn — Székelykereszturra indult, Petőfi Sándor, Gyalokay Lajos létszámvezető százados csinos koberes szekerére ült. Bem kiséretével Kelementelkén, özv. Simon Györgyné úrhölgynél ebédelt, és délután megérkeztek Sz.-Kereszturra; Petőfi Varga Zsigmond haszonbérlőhöz szállt, Bem pedig a térparancsnok br. Gammera Gusztáv századoshoz. Másnap 31-én korán, Petőfi ismét Gyalokay szekerére ült és együtt szekereztek a 82-ik zászlóalj után, melyet a Gyergyó-Szent-Miklóson lakó, jeles és vitéz százados Ferenczy György vezényelt Fehéregyházára érkezve, s midőn a Haller-kert filagóriáját Segesvár felé meghaladták, egy ágyú megdördülvén, Petőfi a szekérről szótlan leugrott és a falu alsó vége felé szaladt; ekkor már a kozák előőrség a falu felső végétől az alsó vége előtt elterülő 800 öl hosszú és 6—7—800 öl széles Levádia nevű törökbuzásban makacs állást foglalt. S minthogy az üldöző Kossuth-huszárok az állásból visszanyomni nem tudták, Koburg-huszárok mentek segítségre és közösen, valamint egy század gyalogság a 82-ik zászlóaljból, az Ördögpatakon keresztül, Segesvárnak szalasztották.

Ördögpatak Segesvár és Fehéregyház közti határszél.

Ezen üldözés alatt Bem felállította ütegeit, 15 darabot és a csatarendet rendezte. Mikor észrevette, hogy a visszanyomott kozák előőrség a patakon túl veretett és az üldöző katonaság igen előre haladt, látva a rendes muszka lovasok dzsidaerdőjét bontakozni: Macskásy Antal által visszahuzódást rendelvén, ágyúztatni kezdett. Petőfi az üldözőkkel ezer ölnyi távolságra szinte az Ördögpatak országút kőhídjáig érkezve, a lovasságot lelkesítette és előnyomulásra buzdította. Petőfi maga is retirált a debreczeni ágyútelepig, mely Fehéregyháza alsó végétől számítva, 250 ölnyire az országút mellett állott.

Ezen telep mellett délfelé állott a gyalog-székely négyes ágyú-telep, mely az ágyútelepeknek centruma volt. Ezen teleptől az Ördögerdő széle felé a hegyoldalon állott a székely lovas hármas ágyútelep. Petőfi az ágyútelepek mögött, a kalongyák között a hármas üteghez ment, hol huzamos mulatása után a balszárny csataterére sétált, de ott huzamosan nem ülhetett, mert a visszanyomott muszkák segítséget kapván, a honvédeket az Ördögpatak terére visszanyomták és még öklöződtek is. Ekkor Petőfi az Ördögerdőbe menekülve, ujból az említett üteghez tért, honnan a Monostorkert nyugoti hegyélére, a mezei utra jutva, Fehéregyháza felé tartott, utjában a szemlélődő Gyalokayt találván, utját folytatta. A falu végétől az uradalmi nagy korcsma közelében Bem kocsijához ment, melyen a beteg Lőrinczi őrnagy ült, kivel huzamos társalgás után a jobbszárnyhoz ment, utjában pedig Pap Lasszki Sándor

Koburg-huszár-századossal társalkodván, a centrumhoz ment, honnan ennek jobbszárnyához érkezve, szemlélgette Kümle százados holttestét.

A jobbszárnynál csatározás nem folyt, mert Bem megparancsolta Ferenczy György parancsnoknak, hogy ütközetbe bocsátkozni nem szabad; ily parancsolatot adhatott a muszka tábornok Iwen is, mert muszka részről szintén nyugodtak a kis fegyverek.

Már hanyatlóba ment a nap, az ég is sötét felhőkkel borúskodott, a lég tikkasztó volt. Lüders főtábornok Kőhalom felől azon értesítést nyerte Dobai kis csapatát a Homoród terére nyomott muszka tábornoktól, hogy seregével augusztus 1-ső napján érkezhetik Héjasfalvára; Fogarasból Segesvárra megérkezett hatszáz kozák; Marosvásárhely felől magyar sereg nem mutatkozván, mintegy 7 óra felé rohamot parancsolt.

Ekkor nagy zavar támadt a jobbszárny teljes vonalán, melyet vagy hatszáz ujoncz képezett, mert Bem Ferenczy Györgyöt három századdal a balszárnyhoz rendelte. A zavarodó ujoncz honvédek közül sokan a falu felé menekültek, ezek között pedig Petőfi is födetlen fővel sietett; midőn az országútra kiérkezett, a falu végétől Segesvár felé számítva mintegy 9 ölet, Gyalokay kézen ragadta és szekeréhez hívta.

Ekkor Petőfi Segesvár felé az országútra mutatva, a nagy porfellegre czélzott, muszka lovasság rohamát vélvén, hirtelen kezet fogva Gyalokaival, még 1848. évben leégett falu terére szaladt.

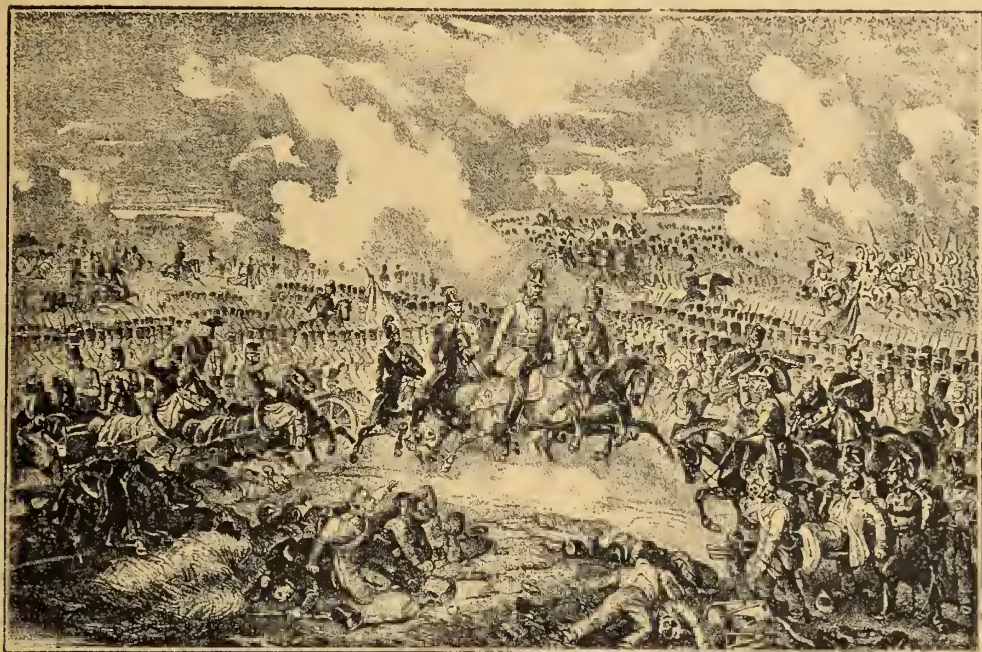
A lovasság Gyalokait leütötte. A rohanó lovasság székely-huszárok voltak, kik mint békeszeretők, a futást előnyösnek találták, martalékul hagyván bajtársaikat. Petőfi a falu végétől 220 ölre álló ugvári korcsma közelébe érkezett. A czigány-telep felől a korcsma mellett az országutra nyuló utczán egy lovas magyar tiszt szaladt és utána két muszka lovas, kik elől a korcsma udvarára menekült, de ott az istálló mellett felhalmozott ganédomb közelében leölték; — Petőfi pedig a korcsmának az országutra nyiló ajtaján, hol senki sem bántotta, a szobába ment.

Petőfi a korcsmából biztosan menekülhetett, mert az országut lepve volt honvédekkel. A menekülésre idő is volt, mert mig az elmondott szomorú eset történt, zömtüzek az ellenséget feltartóztatták.

A falú alsó vége előtt délfelé ágyúfedezeten állott 35 szatmári önkétessel Kozma, ki vitézeivel a falu alsó vége előtt feldőlt és több halomra rekedt ágyú háta mögé huzódva, háromszor visszaverte a rohanó orosz ulánusokat; azonban 11 legénye egy belőtt boroshordónak esvén, az iszákosság nem tartotta vissza a haláltól, szófogadatlankodván. Kozmát kis seregével, midőn a korcsma elejébe ért, az ulánusok kétszer megrohanták, s a zömtűz által a faluból is kiüzetett.

Müller Ferencz százados Bemtől parancsolatot kapván, hogy az ágyúfedezetre a balszárnytól visszatérjen, ő az ágyútelep vonaláig érkezvén, ott ágyút nem látott és Bem is már elmenekült. Ez okból négyszöget alakítva, a kalongyák akadályozása miatt is a Monostorkert és hegylábig a falu és a kert közelébe jutott, — de már ekkor legénysége minden tilalom ellenére töltényeit egyes száguldozókra is kilővén, azon lovasság, mely Kozmát üldözte, a négyszöghez rohant és ennek tisztje a négyszöghez lovagolva, előhivta Müllert és fegyverletételre intette, de Müller azt kereken megtagadta; erre a muszka tiszt erős vágást mért a fejére, mely miatt földre rogyott, most a lovasság is pisztolylyal lőtt és a legénységet leölte; s még Müllerre vagy 13 vágást szabtak.

Zeyk Domokos sárga paripájával a filagoria előtt elterülő tisztásra és országutra érkezve, Petőfit kengyelébe kapta és a falu felső végénél Lunka nevű 280 jugerumos rétre, melyből az országut hosszában vagy 50 jugerum törökbúzás volt, beugrott és a keleti szegénél, hol Petőfinek leszállania kellett, egy öl széles, 3 láb mély és 5 láb magas bozótos töltésen kellett átmenni, át is ugratott. De ekkor Droschner volt második székely ezred obesterével keringő kozákok megtámadták és Zeyket mellbe ledöfték. Később a buni hidon találták Petőfit, tehát ő a veszélyt kikerülendő a Lunkai-rétet övező említett hasonképű sánczos töltés mellett biztosan menekülhetett 500 ölnyi távolságra, hol foly a Nagy-Küküllő és a sáncztól felfelé vagy 50 ölnyire áll egy vámos híd, e mellett pedig most is létezik egy vámház, melynek kö-



A szőregi csata 1849. augusztus 5-ikén.
(A bécsi császári udvari levéltárban őrzött eredeti után.)

zelében 1849-ik évben egy halmaz tégla hevert. Amint Petőfi a híd északi végére érkezett, szembe rohant egy néhány kozák, kik elől kitérnie nem lehetett; s az egyik kozák Petőfit mellbe döfte, ki a Küküllőbe pottyant.

Következés bizonyítja, hogy Petőfiben még élet maradt, mert a viz partja mellett a csigolyás között, s reggelre a téglahalom mellett feküdt.

Augusztus 1-ső napján délelőtt folytattatott a temetés, mikor Petőfit fehéregyházi lakos, Csonta János szekerére tették és az említett Lunka keleti szegeletéről az országuton Fehéregyház felé 80 lépést lépve az ut sáncza mellett délfelé ásott sírba egy muszka közlegény minden ellenmondás daczára elevenen a sírba dobta. Ezen sírban nyugszik vagy 23 közhonvéd, Zeyk Domokos százados és Bemnek gazdája: Bartha Elek százados.

Haller gróf elbeszélése, mint látjuk, azzal a megdöbbentő állítással végződik, hogy *Petőfit élve temették el.*

A gróf ezen állításának a támogatásául 1888. decz. 24-ikén elmondja a közelebbi részleteket is.

Az elesettek temetése — ugymond Haller, — 1849. augusztus 1-jén volt. A temetés folyamán Csonta János fejéregyházi gazdaember, ki a halottak összeszedésével volt megbizva, a búni híd mellett egy kecskeszakállu, vászonöltözetü, borzashaju 27—30 éves, halottnak látszó fiatalemberre akadt. Elhelyezte a szekerén, s a sírhoz fuvarozta. A temetésre egy orosz közlegény ügyelt fel. Az őr nem sokat teketóriázott az ifjúval; elszedte gyürűit és a sírgödör széléhez vonszoltatta. A halottnak vélt ifjú azonban egyszerre csak panaszos, esdő hangon megszólal:

— Élek, meggyógyulhatok ..... Petőfi a nevem .... Segítsenek! .....

Ám a durvaszivű poroszló nem irgalmazott az éledő ifjúnak. Könyörtelenül betaszítá a sírgödörbe, s holttesteket dobatott reá.

Az egyik sírásó, Vámos György, rémülten kiáltott fel:

— Jaj istenem, még az élőket is eltemetik!

Mikor a sírgödör megtelt, behintették mészszel, aztán fölhantolták.

Az útszélén egy gyergyó-szent-miklósi honvéd ült, aki lábán volt megsebesülve. Sándor János unitárius lelkész hozzá megy, s részvéttel kérdezi tőle:

— Fiam, miért nem mégysz te haza?

— Ez a muszka nem ereszt, — felel a sebesült honvéd. — Pedig félek tőle, hogy megöl és eltemet, mint már másokat is elevenen a gödörbe taszított. Hiszen még Petőfit is bedobta.

Csonta elbeszélése szerint a sírban, mely a fehéregyházi országut mellett domborul, három tiszt nyugszik, u. m. Zeyk Domokos, Bartha Elek és Petőfi Sándor. Ezeken kivül 17—23 közhonvéd.

Az öreg Csonta régen meghalt. De él a fia, ez is már őszbecsavarodó ember, aki kegyeletes gonddal ápolja a honvédsírt.

Ezek a Petőfi halálára vonatkozó főbb adatok.

Az utas, mikor Segesvár körül robog el a vonat, megilletődve tekint szét az egykori csatamezőn. Vajjon hol pihen a költő? Melyik zöldelő bokor takarja hamvait? Ki tudná? Talán az, a hol legszebben csattog a fülemile.

Bem tábornok óriási lelkiereje főkép a veszélyek alkalmával tünt ki. Csüggedetlen vala mint az élő hit, szivós mint a párducz.

Mikor augusztus 1-jén azon sárosan, vizesen, amint a huszárok a pocsolyából kihúzták, Marosvásárhelyre bedöczög, tisztjei aggódva veszik körül.

— Sebaj, — int Bem, — csak egy kis iszapfürdő.

— Ilyen szerencsétlenség, ily borzasztó szerencsétlenség! — sóhajt Dobay. — Mit fogunk csinálni?

Az öreg rátekint, s a sziklaszilárd eltökélés hangján feleli:

— Hát verekedni, az utolsó emberig verekedni. Csak ágyúm volna, — teszi aztán hozzá, — majd megmutatnám én az orosznak.

S a következő nap már van ágyúja is, serege is. Megjött hatezer főnyi dandárával Kemény Farkas.

Bem azonnal kiadja az indulási parancsot.

— Hová megyünk? — kérdezik tőle.

— Majd meglátják az urak! — válaszol röviden.

Augusztus 2-ikán mozdul ki Vásárhelyről, s aug. 6-ikán pitymallatkor már Nagy-Szeben előtt táboroz.

Nagy-Szebenben ismét az orosz volt az úr: hétezer fegyveressel Hasdorf tábornok tartá megszállva.

Bem úgy tíz óra tájban fog a támadáshoz, s estéig tartó véres, makacs harcz után kiveri az oroszokat Nagy-Szebenből. Hasdorf Talmácsra huzódik. A megjuhászodó szászok virágokat hintenek a diadalmas Bem elé.

Lüders aug. 3-ikán tudja meg, hogy az ármányos Bem kisiklott a markából és Szebennek igyekszik. Nosza elibe! Tizenháromezer harczost és ötvenhét ágyút vesz magához, s rohanva törtet Szeben felé. Augusztus 6-ikán alkonyatkor érkezik Vizaknára, tehát csaknem ugyanakkor, midőn a győztes Bem tábornok bevonult Szebenbe.

Kétségtelen vala, hogy Lüders, mihelyt értesül Szeben ostromáról, változtat a haditervén s szorongatott alvezérének a támogatására fog rohanni. Jól tudta ezt Bem tábornok is. De hiszen, ugy okoskodott, neki is van mire támaszkodnia: közel Stein.

Stein ezredesnek tudvalevőleg az volt az utasítása, hogy Szeben felé működjék. Stein elő is nyomult, de aug. 1-jén *Szerdahely* mögött Hasdorf által megveretvén, Szász-Sebesre huzódott. Innen aztán nem mert kimozdulni.

Bem két gyorsparipájú hirnököt is küld a fölkeresésére. Hasztalan. Stein csak nem mutatkozik. S az akként cserbenhagyott Bem, akarva, nem akarva, kénytelen Lüders tábornagygyal, akinek pedig háromszor

annyi a hadereje, megütközni. Ezerkétszáz embert Szebenben hagy, csapatainak a zömével: 6 gyalogzászlóaljjal, 5 huszárszázaddal és 18 ágyúval pedig Lüders elé megyen.

Augusztus 6-ikán reggel 8 órakor *Nagy-Csűr* előtt találkozik a két ellenséges tábor. Az ütközetet pusztító ágyúharcz nyitja meg. Erre kozák-roham következik, még pedig oly erős, hogy viaskodó csapataink kiszoríttatnak nagy-csűri hadállásaikból. Bem többszörös kísérletet tesz, hogy a falut visszafoglalja. Nem sikerül. Eközben az orosz túlerő gyönge balszárnyunkat szintén visszanyomja, majd a közép is meginog.

A csata elveszett. Az egész vonalon sikong a hátráló. Bem, Nagy-Szebenen át, szakadatlanul küzdve, Kis-Toronya felé huzódik. Az alattomos szász atyafiak, ugyanazok, a kik tegnap virágot szórtak Bem elé, most ablakokból, padlásly ukakból menekülő honvédjeinkre lövöldöznek.

Veszteségünk: 600 halott, 500 sebesült, 1034 fogoly, 15 ágyú, 3 zászló. Az oroszoké: 16 halott, 48 sebesült.

Hiába; Bem tábornoknak sincs már szerencséje. Komorult, egyre fenyegetőbben komorodott a látóhatár Erdély fölött is.

Késő este van, mikor Bem seregének a romjaival Toronyára érkezik. De meg sem áll, hanem megy tovább: Szász-Sebes falai közé. Itt várja a Kossuth futárja, a Kossuth levele. A kormányzó ismételten arra kéri, jöjjön Magyarországba s vegye át összes hadcsapataink főparancsnokságát. „Az ön puritán jelleme, hadvezéri tudása, — ugymond Kossuth — talán még segíthet hanyatló ügyünkön.“

S Bem aug. 7-ikén átadja a vezetést Steinnak, s ő maga Déván keresztül Arad felé siet.

A lángeszű és vasakaratú Bem tábornok ha elébb jön, talán sok másképen történik. Most már késő volt. A tér, melyről védekeztünk, egyre szükült, mindinkább kisebbedett. Nemcsak az orosz nyomult Szeged felé, hanem az osztrák is.

Haynau táborszernagy, „hogy Jellasich seregével összhangzólag működjék, s Temesvárt fölszabadítsa az ostrom alól“, jul. 24-ikén indult az Alvidékre.

Csapatai három hadoszlopban nyomultak előre. A jobbszárny, Ramberg vezetése alatt, Kun-Szent-Miklóson, Halason át Szabadka felé; maga Haynau középütt Kecskeméten, Félegyházán keresztül Szegednek; a balszárny pedig (parancsnoka előbb Lichtenstein, majd Schlick) Szolnokon, Nagy-Kőrösön át Arad, illetőleg Temesvár felé. Komárom körülzárolására a 2-ik hadtesttel Collorado maradt.



Részlet a temesvári csatából. (Egykoru kép.)

Félegyháza buczkái közt, bevárandó, mig Ramberg és Schlick átkel a Tiszán, néhány napi pihenőt tart a császári fővezér. Ezen táborozása alkalmából gyujtatott fel Csongrád.

Haynau e kegyetlen bosszúállásáról a Szeremlei krónikája igy emlékezik meg :

Julius 30. Hétfő. Csongrád várost Haynau fölgyujtatja és kiraboltatja. Jul. 27-ikén Brussele őrnagy alatt két század osztrák lovasság szállja meg a várost s a hatóságtól élelmiszereket zsarolván, másnap reggel visszahuzódik Félegyházára. Ugyanezen napról a Szentesen időző Kossuth egy felhivást intéz a csongrádiakhoz, hogy „mossák le becsületökről azon gyalázatot,“ melyet magokra vettek, amidőn a császári lovasokat beszállásolni engedték, holott *„kicsiny ellenséges csapatokat agyon kell verni, — ez a legjobb szabadulás.“* Jul. 29-ikén Brussele értesülvén e levélről, visszatér a városba és durva kihágások közben előköveteli a levelet. A Szentesen lévő magyar sereg előőrsei ezalatt a császáriak előőrseit a Tiszán túlról megtámadják, s ellenük ágyúval is tüzelnek. Az ágyúszó hallatára a városban rekviráló katonák összefutnak, s Brussele, a mieink részéről komoly támadást vélve, sietve kiszalad a városból. Ekkor a toronybeli harang félreveretik, s a botokkal és rögökkel fegyverzett lakosság azon katonákat, kik a város 8 előkelő polgárát kocsin Brussele után kísérték, megtámadja, s részben elkergeti, részben (7 embert) agyonveri. Ezen eset visszatorlásáról a nép bizonyos levén, miután Szentesről honvéderőt segítségül nem nyerhetett, a városból nagyobbrészt a mezőre és a Tiszántúlra vonult. Jul. 30-ikán Haynau Félegyházáról Thun dandárát indítja az üresen maradt város ellen, akinek katonái a lakházakat kirabolják, majd egyszerre minden oldalról felgyújtják, minek következtében a szélcsendben mintegy 39 ház a lángok martalékául esett. Másnap Thun dolgát végezvén, visszaindul Félegyházára . . . . .

Innen Félegyházáról, Csongrád város felgyujtásának a napján (jul. 30-ikán) egy utasító napiparancsot is bocsájt ki Haynau. Megállapítja azokat a főbb elveket, amelyeket a magyar szabadságharcz részesei ellen követni kell. Eszerint a foglyok két telepre: a pesti és a pozsonyi hadparancsnoksághoz küldendők.

A kerületi parancsnokság — igy szól tovább az utasítás, — a visszatérő, vagy hadban elfogott legénységet az őrmestertől lefelé, azonnal megvizsgáltatja s a hadiszolgálatra alkalmasakat ezredeikhez küldi, az alkalmatlanokkal pedig szabályszerüleg elbánik.

A hadifoglyok, nem tekintvén azt, hogy akár a cs. k. ausztriai hadseregtől hitszegőleg megszöktek, akár mint honvédek a lázadók seregében szolgáltak légyen, ha további szolgálatra alkalmasok, az *Itáliában* létező czredekhez leendő besoroztatásuk végett a bécsi parancsnoksághoz küldendők. Megjegyeztetvén, miszerint *a szolgálatra alkalmatos honvédek, minden tekintet nélkül arra, hogy a lázadóknál tiszti rangot viseltek-e, vagy nem, csak mint közkatonák alkalmazandók.*

Szolgálatra alkalmatlan oly hadifoglyoknál, akik azelőtt cs. k. ausztriai katonák voltak, a fennálló szabályok alkalmazandók; a szolgálatra alkalmatlan honvédek pedig, a mennyiben származásuk helye az országnak már visszafoglalt részeiben fekszik, oda leendő elszállítás végett a politikai hatóságoknak átadandók. Ezenfelül a politikai hatóságok az ilyen embereknek a biztos őrizetéről gondoskodandnak, nehogy ujra a lázadásban részt vehessenek.

Az elfogott katonatisztek, vagy magasb katonai személyek, a parancsnokságtól a felállított katonai — politikai vizsgáló bizottmányoknak adandók át.

Az élelmezési illetmények iránt a következő szabályok követendők:

A szabad akaratából visszatért közlegénység, azon naptól kezdve, melyen magát bejelenti, fegyverneméhez mért teljes békeilletményt kap.

A hadifoglyok az őrmestertől lefelé, fegyvernem- és rangosztály-különbség nélkül, rabilletményt kapnak.

Az elfogott katonatiszteknek legmagasabb rangtól fogva bezárólag a kapitányságig, naponkint egy pengő forint (1 pft.), a tisztirangban álló többieknek naponkint negyven pengő krajczár (40 pkr.), katonai hivatalnokoknak harmincz pengő krajczár (30 pkr.) jár élelmezésre. A politikai foglyok, ha saját vagyonnal birnak, élelmezésükről maguk tartoznak gondoskodni. A vagyontalanoknak, állapotuk különbsége nélkül, naponkint hat pengőkrajczárnyi (6 pkr.) élelmezésdij adatik s egy napi kenyéradag.

S nyomban meg is győződik a rendelet alkalmazhatóságáról: több fogoly honvédtisztet közlegénynek soroztat be.

S csak, mikor hallja, hogy ugy Ramberg, mint Schlick immár a Tiszához érkezett, mozdul ki Félegyházáról, s huzódik tovább: Szeged felé.

Az osztrák sereg előnyomulásának a hirére lázas tevékenység indult meg Szegeden. Gyülemlő csapatok dobpörgésétől viszhangzott minden utcza.

A kormány, mint tudjuk, a jul. 29-iki minisztertanács alkalmával akként határozott, hogy Szegednél az előnyomuló császáriakat okvetlen föl kell tartóztatni.

S a hű Szeged alkalmatos pontnak látszott az ellenség visszaszorítására. Köröskörül földsáncz övezte. A Tisza balpartján: a Marostól egész a Boszorkányszigetig huzódott egy másfélölnyi magas sáncz. Szőreget pedig, mely e sánczolatnak mintegy az elővárául szolgált, a Maros-töltés oltalmazta.

A jobbparti földsáncz a Mátyi-pusztáról indult ki, s óriás félkörben, Dorozsmát is befoglalva, Tápé mögött kapcsolódék a Tiszához. Hosszusága csaknem három mérföld. A legutolsó napokig ezernyi ezer munkáskéz dolgozott az építésén.

A kormány ide, e roppant táborhely oltalmazó sánczai közé vonta össze csapatainkat.

A tiszavidéki sereg, körülbelől 20.000 harczos, jul. 29-ikén vonult Szegedre. Parancsnokai: Dessewffy Arisztid és Gaal László.

Ugyanekkor jött meg, Monti ezredes vezetése alatt, a 700 főnyi olasz legió is.

Julius 30-ikán déli hadseregünk felerészével: a IV-ik hadtesttel (10.500 ember) Guyon érkezett meg.

Julius 31-ikén pedig Zambelli Lajos ezredesnek 2000 főnyi mozgódandára is Szegeden volt már.

Kossuth, tudvalevőleg harminczezer főnyi tartaléksereget akart szervezni, amelyet majd maga vezényel. Hozzá is fogott a toborzáshoz, de immár nehezen ment a dolog. Alig gyűlt össze 5000 ember. Ez az uj tartalék-hadosztály is Szegedre rendeltetett. Parancsnoka Asbóth Lajos ezredes lőn.

A szegedi táborba igyen egypár rövid nap alatt, 104 ágyúval mintegy 37.000 főnyi sereg gyűjtetett össze. Ez volt a középhad.

Szegedtől fölfelé, Hód-Mező-Vásárhelyen állott a jobbszárny: Lenkey tábornok vezetése alatt 7000 ember.

Lefelé pedig Melenczénél, a balszárnyat képezve, 10.000 emberrel Kmetty őrködött.

Vécsey tábornokhoz ujabb sürgető parancs ment, hogy igyekezzék Temesvárt mielőbb bevenni s aztán siessen ő is Szegedre.

Ám hiábavaló a kormány buzgalma: Dembinszki nem akar Szegednél ütközni. Azt mondja, hogy a sánctábor nagyterjedelmű, rosz; aztán a háta mögötti Maros-vonal sincs kellőleg biztosítva. Sokkal alkalmatosabb védőhelynek kinálkozik Szőreg, idevonul tehát.

Igaz, a szegedi sánctábor tényleg alkalmatlan csatahelynek bizonyult. Szakértők állítása szerint legalább kilenczvenezer ember és háromszáz ágyú kellett a sikeres védelmére. De működhetett volna Dembinszki máskép is: támadólag. Bátran előnyomulván, könnyű szerrel megverheti Haynaut, akinek ez időtájt alig volt 26—27.000 embere a kezeügyében.

Csakhogy az önfejű Dembinszki ezuttal sem hallgatott az okos tanácsra. „A visszavonulás volt Dembinszkinek a kedvencz foglalkozása, aminthogy az ő egész katonai hirneve nem egyében sarkallott, mint az ő tulságig dicsőített 1831-ik évi lithvániai visszavonulásán," — jegyzi meg találóan Rüstow.

S legott megteszi az intézkedéseket, hogy a szőregi sánczok mögé huzódjék. Ehhez képest, persze, további hadműködésünknek is módosulnia kell. S Kossuth, mint viddini szózatában irja, a következő tervvel állott elő:

. . .„Nagyobbszerű győzelem — ugymond Kossuth, — a seregnél mindent pótolt volna. Ezért én azt a tervet állapítám meg, hogy az esetre, ha Dembinszki kényszeríttetnék Szőreget elhagyni, vagy ha ennek a szüksége nélkül is Görgeinek Aradra megérkezése napját megtudom: vonuljon Dembinszki Arad felé, az ellenség majd a Tiszán át követni fogja. Itt egyesüijön Görgei és Dembinszki serege, s mitsem gondolván az oroszok közeledésével, akik két napi úttal elmaradva nyomulnak Görgei után, egyesült erővel támadjon a Bánátban az osztrák főhadseregre, amelynek veresége akkor kikerülhetlen. És az alatt, mig az oroszoknak a Maroson való átkelését az aradi vár, ennek szükséges megkerülése miatt késlelteti: egyesült hadseregünk az osztrákokat itt az ország szélső szögletében szakadatlanul lefelé szorítsa, kiknek aztán nem marad egyébb választásuk, mint Oláhországban keresni menedéket, ugy, hogy egyetlen ütközettel kihánytuk volna őket az országból, miként azt Bem Puchnerrel megcselekedte. Erre hadseregünk,— az oroszokat folyvást bántatlanul engedvén maga után előnyomulni, — keljen át a Tiszán a Bácskába, Ujvidéknél pedig keljen át a Dunán. Innen utját Komáromnak vegye, az őrség 22.000 emberéből legalább a felét vegye magához, s igy folytassa a harczot megujult erővel tovább. De ha a terv leglényegesebb része, az osztrákok kiüzetése nem találna sikerülni: az esetben Görgei és Dembinszki ötvenezer emberrel vonuljanak Erdély felé, s a legerélyesebben védelmezvén a szorosokat s túlnyomó erővel megsemmisítvén az ottani ellenséget (Lüders és Clam-Gallas seregeit), támadják meg az oroszt Moldvában és Oláhországban, amikor aztán kedvező eredmény esetében a Porta is felhagyott volna ingatag magatartásával". . .

Im, a Kossuth haditerve. Csakhogy ennek a keresztülviteléhez rendíthetlen önbizalom, bajtársi egyetértés, halálmegvető akarat szükségeltetik. Ámde nálunk egyik sincs meg. Maga a lángbuzgalmu Kossuth sem tud uralkodni többé az eseményeken. Őt is feltartózhatlanul magával sodorja immár a haragvó balsors.

Természetes, hogy Dembinszki kishitű hátrálása miatt a kormány sem maradhatott tovább Szegeden. Hisz az osztrák gyors léptekkel közeledik.

Sietősen menekülni kell. De hová? Mindenfelől ellenség. A tér egyre szűkül. Nincs egyébb választás, mint *Arad.* Itt legalább ostrombiró erősségünk is van, amely további hadműveleteink támasztópontjául szolgálhat.

És elhatároztatott, hogy az ideiglenes székhely *Aradra* tétetik át.

„A kormány és a képviselőház tagjai, — beszéli egy szemtanu, — már jul. 30-ikán hozzáfogtak a költözködéshez. A városi hajóhídon kivül még két más híd rögtönöztetett; ezenfelől az Algyőről lebocsájtott és a Maros torkolatánál kikötött komp is egész napon teljesítette az átszállítást, mely oly sietősen eszközöltetett, hogy egypár ágyú, sok lőszer, s mintegy háromszáz beteg vissza is maradt. A lakosság legnagyobb része, az ellenségtől való félelem miatt, a várost szintén elhagyta s a magyar sereg után futott. Még a hatóság tagjainak nagy része is elmenekült. Ám a polgármester kevesedmagával kötelességhíven helytállt, várva, amit a sors neki osztályrészül juttat.“

A kormány tagjai augusztus 2-ikán érkeztek Aradra. A következő nap, aug. 3-ikán megjött Kossuth is. Az ujabb székhelyváltozásról az ország népe igyen értesíttetett:

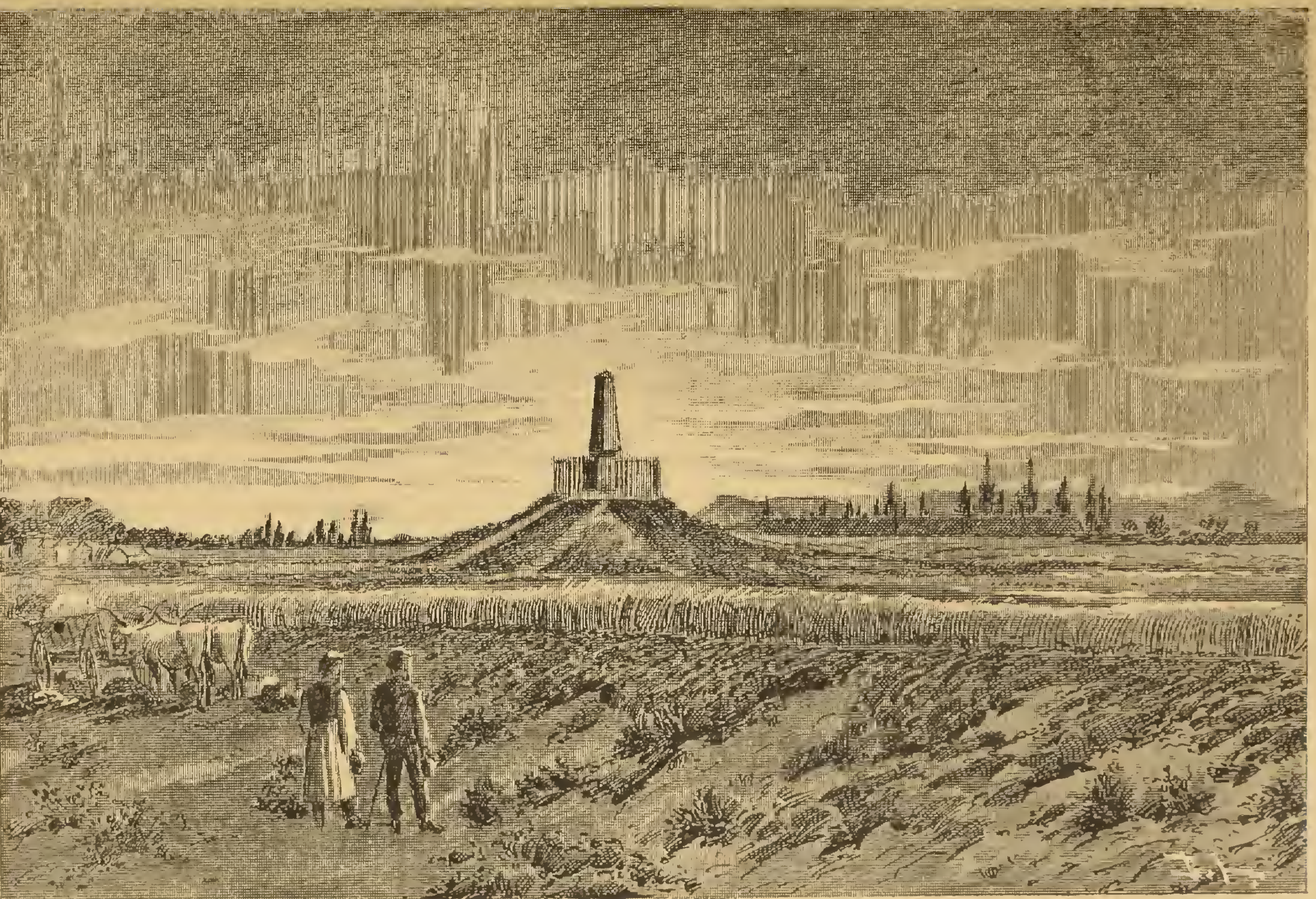
Rendelet.

Harczias viszonyok közt a kormány nem kötheti székhelyét egyes helyekhez. Valamely pontot azért védeni, hogy ott a kormány bizton lehessen, annyi volna, mint a hadakozást nem főleg hadiérdekek nyomán folytatni. A kormány helytfoglal a haza egy, vagy más pontján, mert a hadviselés következtében lőn azon hely biztossá. Igy a kormány székhelye nem akadálya, nem terhe a hadjáratnak. Állandó székhelye a nemzeti hatalomnak csak a véggyőzelem kivívásának, csak a háború befejezésének lehet eredménye. Előbb követelni a kormány székhelyének állandóságát, annyit tenne, mint követelni, hogy az eredmény azokat megelőzze.

Hadviselési szempontok tették szükségessé nem régen, hogy a kormány székhelyét Budapestről Szegedre tegye át. Most ismét, midőn vitéz seregeink a Tisza partjánál is vőnek állomást, hasonló tekintetek kivánják a kormány székhelyének a megváltoztatását.

Ennélfogva értesíttetik valamennyi hatóság, hogy a *kormány székhelyét Szegedről Aradra tette át;* értesíttetik pedig azért, hogy a hatóságok s azok fejei, ugy egyesek is, — leveleiket, jelentéseiket, folyamodásaikat egyenesen Aradra küldjék.

A székhelyváltozás nem változtat semmit a kormány munkásságán és minden vidékre kiterjedő gondosságán. Az a kormány, mely a népek szülöttje, mely attól kölcsönzi erejét, kitartását, önfeláldozó jellemét: jól tudja, hogy az Magyarország határai közt mindenkor egy hős nép megtörhetlen erejének a talapzatán áll; tudja,



Az aradi vesztőhely tájképe.

hogy a közös szabadság és függetlenség nevében kiadandó rendeletei, bárhol keljenek is, tisztelettel és engedelmességgel fogadtatnak.

Egyetértés, kitartás, erős akarat és fáradozásaink sikere nem lesz kétséges!

Igy, csakis igy kiérdemeljük a szabadságot, melyet fáradságos munka nélkül meg nem ad az ég soha!

Éljen a szabadság! Éljen a haza!

Kelt Aradon, augusztus 4-ikén, 1849.

A miniszterium.

Dembinszki aug. 1-én huzódott a szőregi sánczok mögé. Lerombolttatta ugyan a hidakat, de a Tiszapart kellő védelméről nem gondoskodott. Fél ágyúüteg s két század vadász maradt az uj-szegedi hidfőnél, — ennyi volt az egész.

S másnap, aug. 2-ikán az előnyomuló császáriak két dandára, Simbschen és Jablonowszky tábornokok vezetése alatt, a legcsekélyebb ellenállás nélkül szállja meg a kihalt, csöndes Szegedet. Aug. 3-ikán a sereg zömével megérkezik maga Haynau is.

A császári fővezér mindenekelőtt Uj-Szegedet akarta elfoglalni. S mindjárt hozzá is fog az átkelés kierőszakolásához.

Szijjgyártó Zsigmond tüzérhadnagy és ütegparancsnok, ki Uj-Szeged partjainak az őrizetével volt megbizva, igy beszéli el az osztrákok átkelését:

. . . Dembinszki és Mészáros Lázár, — ugymond Szijjgyártó, — átvonulván a Tiszán, Szőreg mögött a Marostól a Tiszáig egy nagy félkört képező állást foglaltak, s Uj-Szegedre a Tisza partjára egy félüteget, vagyis 3 sík- és 1 vetágyút rendeltek ki Szijjgyártó Zsigmond vezénylete alatt, fedezetül adván neki 2 század vadászt. Ez történt augusztus 2-ikán, 3-ikára forduló éjjel, mialatt tüzéreink minden kétséget kizárólag hallották, hogy a folyamon túl a városon keresztül ágyúk vonulnak be az akkor még a part szélén fennálló régi várba; s tisztán ki lehetett venni azt is, hogy az ágyúknak a vár tetejére felvonszolásán dolgozik az ellenség. Augusztus 3-ikán már virradatkor erős ágyútüzelést indított ellenünk az osztrák, még pedig a vár tetejéről, amit mi szorgalmasan viszonoztunk mintegy délelőtt 10 óráig. Ekkor mindkét részről szünet állt be. Délben ujból elkezdődött az ellenséges ágyúk és röppentyük öldöklő munkája. A röppentyük csakhamar felgyujtották Uj-Szegedet. Egyszerre tüzlángok közepette láttuk magunkat. De mindennél sokkal veszedelmesebb volt a most kezdődő gyalogsági puskatüz . . .

Délután 5 óráig — folytatja Szijjgyártó, — csak a vár tetejéről reánk szolgáló ágyútüzet és a vár környékéről álló puskatüzet álltuk; ekkor azonban már az egész tiszaparti házsor hosszában viszonoztatott a mi tüzelésünk és pedig oly hévvel és mennyiségben, hogy a partvédelemről annál kevésbé lehetett már szó, mert azalatt, mig mi a várral feleseltünk: Haynau és Paniutin egyesült hadserege ráért a Tiszát áthidalni; s a hídon is, de a kompokon is észrevétlen átkelni és az innenső parton

gyülekezni. A földhányások ugyanis, melyek ágyúinkat ugy a hogy födözték, nem engedték a folyam viztükrét látnunk és megfigyelnünk, ágyútekéink oda nem szolgáltak. Mihelyt egyszer sikerült az ellenségnek a tulsó part magaslatáról hidkészleteit a vízszintéig lejuttatni: azontúl *csaknem háborítlanul, hidászainak a veszélyeztetése nélkül készíthette el az első hídját*, mert a mi két század vadászunk, mihelyt vezénylő századosuk Schütz, egy ellenséges ágyugolyó által lováról lesodortatott, meg sem állt többé a túlparti ügyesebb és számosabb lövészek öldöklő tüzében. A híd tehát bámulatos gyorsasággal elkészült. S egyszer csak mellvédeink tövében felhangzik a kiáltás magyarul: „Mi is magyarok vagyunk. Megálljatok!“ s a gyalogsági roham *egy magyar zászló lobogtatása mellett* kétfelől ágyúinkra tör. Mi természetesen meg nem állva, a kevés ló által vontatott ágyúinkat biztonságba helyeztük. Az egyik ágyút, melyből már a ló mind ki volt lőve, a legénység vontatta egy darabig, mig végre az ellenség azt rohammal elvette tőlünk.

S az a sajátságos ebben az egészben, hogy mindez Dembinszki és Mészáros szemeláttára történt, akkor, midőn az egész magyar hadsereg Uj-Szeged és Szőreg közt a Marostól a Tiszáig huzódó töltés mögött csatarendben táborozott. S még sem jött senki a segitségünkre, jóllehet, puszta szemmel láthatták kitartásunkat és veszedelmünket . . .

Ebből is látható, hogy Dembinszki úgyszólván mitsem tett az ellenség átkelésének a meggátolására.

Csak alkonyatkor, bátortalanító sötétben küld két zászlóaljat a hídfő visszafoglalására, de a támadás nem sikerül.

Amennyire az éj engedé, — beszéli *Lázár* Vilmos ezredes, a roham vezetője, — csapataink a legjobb rendben nyomultak a hídfő ellen. Az előőrsökhöz érve, puskatűzzel fogadtatnak s már ez magában véve elegendő volt a legnagyobb rendetlenség kifejtésére köztük. Mindnyájan, a leghátulsók is, egyszerre vaktában tüzelni kezdtek, ami tapasztalás szerint a legkétségtelenebb jele a megrettenésnek. Az egész rohamcsapat ingadozni kezd. Lázár lelkesíti őket. „Szomjas megragadja a 35-ik zászlóalj lobogóját, s erre a mieink ujolag előretörnek. A golyózápor jégesőnkint hull közibök, Szomjas találva, lefordul a paripájáról, a zászlót kiejti kezéből s a zászlóalj hátrálni kezd. Egyik sortüzet a másik után lövik reánk — irja Lázár, — világító golyók, röppentyük stb. hullanak. Lehetetlen tovább tartani őket. A rendes visszavonulásról kellett gondoskodnunk.“

A meddő küzdelemnek 70 vitézünk lett az áldozatja. Az ellenség vesztesége: 4 halott s 22 sebesült; a sebesültek közt három tábornok, u. m. Liechtenstein, Benedek és Cordon.

Haynau, hogy két alvezérének ideje legyen Szegedhez közelebb férkőzni, másnap aug. 4-ikén csak ágyúzásra szorítkozik.

S a két szárnyvezér gyorsan közeledett a harcztérhez. Schlick, elüzvén Lenkeyt, aug. 4-ikén Hód-Mezővásárhelyre nyomul, aug. 5-ikén pedig már a hagymatermő Makón táboroz. Ugyanezen a napon (aug. 5-ikén) Ó-Kanizsánál Ramberg is átkel a Tiszán s ugyancsak siet Szeged felé.

Általános volt a hit, hogy Szőregnél diadalmas ütközetünk lészen. Dembinszki — úgy gondolták, — csak azért vonult a szőregi töltések megé, hogy innen a győzelem még biztosabb reményével támadja meg az osztrák sereget, midőn az a Tisza és a Maros közé tolakszik.

Nem úgy történt. Dembinszkinek már a természetében volt a hátrálás. „Általán ugy látszott, — jegyzi meg egyik hadíró, — mintha ő csak azért foglalna el állásokat, hogy azokat csakhamar megint elhagyja, nem ám hogy azokból előtörjön, hanem hogy visszavonuljon.“

Most is, mihelyt tudomására jut, hogy Schlick Makón tanyázik, rögtön fölhagy a támadás eszméjével, s elhatározza, hogy visszavonul, még pedig nem is Arad felé, amint a haditerv szólott, de *Bébán keresztül Temesvárnak.* „A dolgok állásából, — mondja emlékirataiban, — annak tudatára jutottam, hogy a parancsnokságom alatt álló hadsereg már egyedüli horgonya Magyarország reményinek. Azért nagy súlyt kellett fektetnem e hadsereg kímélésére.“

Csakhogy ez a kímélés, fájdalom, rendszerint egy-egy vesztett csatának lőn a bevezetője.

Ez következett be most is, augusztus 5-ikén. Alig megy szét az elvonulási parancs: megdördül a császári sereg 160 ágyúja. Kezdődik a haláltáncz, „a kímélés.“

S Dembinszki mit csinál? Szervezi talán a védelmet? Szó sincs! Átadja a sánczvonal fölötti parancsnokságot Lázár Vilmos ezredesnek s ő maga Szőregre nyargal, hogy a — zavart még növelje. Rendeletre rendelet jön; egyik ilyen, másik olyan. Szegény katonáink azt sem tudják: előre menjenek-e, vagy hátra.

. . . . Már 9 óra tájban, — beszéli Lázár Vilmos, — balszárnyunk irányában az ellenségnél gyanus mozdulatokat lehetett észrevenni.

Parancsot kaptunk, hogy 10 órakor kezdjük el a visszavonulást, azonban előttem tudva nem levő okokból, az indulás előbb 11-re, majd délután 3 órára halasztatott.

Eközben az ellenség mozgása mindig élénkebb lőn. Három rendbeli jelentésemre Dembinszkitől semmi intézkedést se nyertem.

Három órakor a lengyel legió és Gál hadosztálya csakugyan elindult, ugyszintén nehezebb ágyúink is, *Béba felé.* Minden vissza-

vonulásunkra mutatott s a csatát mégis elfogadta Dembinszki; elfogadta anélkül, hogy a balszárnyunknál levő erdőbe, ebbeli figyelmeztetéseink daczára, megszálló csapat küldetett volna.

Végre délután 4 óra tájban mintegy 800—1000 lépésnyire sánczunk előtt egy ellenséges ágyú-sor nyomult fel. Lehetett 180—200 löveg. Nekünk egész vonalunkon legfeljebb 40 ágyúnk volt. A figyelmeztető lövést jobb szárnyunkon megtétettem. Erre az egész sor tüzelése megkezdődött. Jobb szárnyunkon az én 10 ágyúm ellenében 4 üteg ágyú és 1 üteg röppentyü állott. A lengyel üteg, amely épen a Maros partján volt, csakhamar elhagyta helyét és megfutott. A mi tüzéreink, az ellenséges túlerő daczára jól lőttek. Ekkor jelentik nekem, hogy *a töltény fogyatékán van.* Dembinszkihez ugratok, hogy a hiány pótlásáról rendelkezzék s válaszul kapom, hogy a *lőszer-tartalék elküldetett Bébára.*

Még ez is! — gondoltam, s lassabban kezdtem tüzeltetni, s a még kapható 6 fontos töltényeket mindazon egy ágyúhoz hordattam össze, amelyet sánczunknak a Maros partjánál levő szögletéhez állítottam és a melyet maga az ütegparancsnok irányzott 2 ellenséges üteg ellen oly sikerrel, hogy a szélső, előre indult üteget hátrálásra kényszeríté. *Csak töltény, s minden meg van nyerve, mert az ütközet nem veszett volna el.* Midőn végre ütegeink már majd minden töltényüket ellövöldözték, Dembinszki visszavonulást vezényelt. Az előnyomuló ellenség rohamra jött, s a hátrálók után küldé golyóit, amitől csapataink vad futásnak eredtek. Szőreg alatt összeszedtem őket, átadtam Csapó őrnagynak és Tomkával balszárnyunkra lovagoltam. Az ellenség a sánczot az egész vonalon áthágta és hirtelen, nagy robajjal csapott a balszárnyunkon álló lovasságunkra. Egy rosszul sikerült roham és egész lovasságunk, élükön a Bocskayak, „jobbra átot“ csinált. Bealkonyodott, mire az ellenség a szőregi állásunkat elfoglalta. Ez mentett meg a megsemmisíttetéstől. Az én hadosztályom szenvedett legtöbbet, nagy része Arad felé tévedett. Későn értünk Bébára s másnap jókor reggel huzódtunk tovább: Ó-Bessenyő felé . . .

Lázár följegyzése azonban hézagos. A fejetlenség sokkal nagyobb vala. Pedig katonáink derekasan viselkedtek, kivált a tüzérség. S a csata mégis elveszett. Elveszett Dembinszkinek a habozó és félszeg intézkedései következtében.

Veszteségünk: 400 halott és sebesült, 300 fogoly, s 6 ágyú. A Dembinszki jobb karját egy puskagolyó horzsolta. Az ellenség vesztesége: 45 halott, s 195 sebesült.

A szegedvidéki harczok második napján — augusztus 4-ikén — Temesvár körül szintén véres küzdelem zajlott le. Ekkor intézte Vécsey tábornok az utolsó általános rohamot a vár ellen. Ámde sikertelenül.

Az ostrom abban marad, s Vécsey seregének a zömével, mintegy 8000 emberrel Dembinszkihez csatlakozik. Ugyszintén Kmetty is.

A szőregi csatavesztés híre villamszárnyakon repült Arad felé. Másnap már tudta mindenki.

S a gyászhír lesujtó hatást gyakorolt az amugy is nyomott kedélyekre. Mintha tátongó örvény nyilt volna meg az emberek lábai előtt. A kötelék, mely tömör egészszé szorítá össze a harczos magyar népet, kioldódott. S beköszönt a felbomlás. Az államgépezet megszünik működni, a tisztviselő-kar szétröppen. Háttérbe szorul: a vérező haza, az édes szabadság, s csaknem mindenki a saját nyomorult életének a mentésére gondol. Mintha érne valamit az élet haza, szabadság nélkül . . . .

Jókai Mór *„Életem legszomorúbb napjai“* czimü naplótöredékében megkapó szinekkel ecseteli a riadalmat, amely a szőregi csatavesztés után következett.

. . . . Augusztus 8-ikán — ugymond Jókai — titkos értekezletet tartottak a számra igen meggyérült országgyűlés tagjai Aradon. A kormány azzal a hírrel lepte meg a képviselőtestületet, hogy biztosításukról nem képes többé gondoskodni, mert a szőregi vesztett csata után Arad fedetlenül áll.

Kossuth maga bevonult a várba azzal a határozattal, hogy ott bezárja magát s védi annak erődjeit, a mig a seregek a harczot odakint folytatják. Ugyanazon lakrészt foglalta el, amelyben a vár előbbi parancsnoka, Berger osztrák tábornok lakott. Két kis lyuk a sánczboltozatok alatt, melyek egyikébe keskeny ablak juttat gyér világot az ajtó fölött; az is erős vasrudakkal elrácsolva.

Az érkező tudósítások óráról-órára nyugtalanítóbb hireket hoztak minden oldalról. *Dembinszki elhagyta Szőreget s a helyett hogy Aradnak indult volna, az ellenséges Temesvárnak vetette magát.* Bem moldvaországi győzelmes előhaladásának hirét még lehetett olvasni a falragaszokon, midőn az érkező futárok csüggeteg arczczal jelentik, hogy az eddig oly győzhetlen sereg *Segesvár alatt tökéletesen szétveretett.* Görgeiről semmi bizonyosat nem lehetett hallani.

A város (Ó-Arad) teli volt menekülttel. Minden osztályból levő kompromittáltak itt gyülekeztek össze: követek, kormánybiztosok, hiva-

talnokok; fegyvergyárak, felszerelések személyzetei; hirlapirók, papok, kiket Haynau vérbosszús kiáltványai s a szibériai éjszakákról szállingó hagyomány a kétségbeesés e végpontján összehozott.

S midőn végre csak egy hely volt még, hol a menekültek megpihenhetnének: kimondatott, hogy e pont 24 óráig sem biztos többé, — menjen mindenki, a hová jónak látja . . .

Egymás nyakába borultak az emberek, rábizva egymásra, hogy a melyik még találkozni fog a másik családjával, mondja meg neki, — nem is tudom már mit, — annyit tudok, több volt benne a könny, mint a szó. Azzal aztán oszlott mindenki széjjel. Senki sem akarta, hogy az előre kiszemelt menhelyét mások is megtudják. Némelyek *Erdélynek* tartottak, mások *Világos* felé, legtöbben *Lugosnak* vették az utat; onnan aztán lehetett *Mehádia*, *Orsova és Törökország* felé menekülni.

Mig egy nagy rész, inkább óhajtva a csatamezőt, mint e szomoru felbomlás látványát, megindult felkeresni a Görgei hadseregét, melyről egyedül hitte még mindenki, hogy egy dicsőséges csatában megállani képes.

Igy indult meg aug. 8-ikán alkonyat felé egy csoport szónok és státusférfiú Váradnak. A simándi uton szekér szekeret ért; s ha egy-egy gyorsabb futásban elkerülte a többit: a bennülők nem akartak egymásra ismerni.

Megdöbbentő volt ez. Más időkben mindenki tegezte egymást, messziről köszönt; s most nem akar a másikra ismerni, mintha azt kivánná, hogy ő reá se ismerjenek. Sok arcz ki is volt véve rendes alakjából: szakállak leborotválva, bajuszok rövidre nyirva; ruhákról a zsinór letépve.

A nem-harczoló rend forradalmi férfiai közül igen sokan még akkor, midőn a képviselőház Szeged elhagyására határozta magát, Arad helyett *Nagyváradot* választá nyughelyül; ezek tehát azon rémhirre, hogy a magyar hadsereg Debreczen alatt semmivé van téve, hirtelen szekérre kaptak s *jöttek Arad felé.*

Ez történt ugyanaz nap, hogy Aradon kimondták, miként a város 24 órára sincs biztosítva a meglepetés ellen.

A Váradról menekvők tehát siettek *Aradra*, az Aradról jövők Várad felé; s igy találkozott szembe a két menekülő csapat Simándon. Ez volt a siralmas óra.

— Hová? kérdezők mi. — Hová? kérdezték a szemközt jövők.

— Mi Aradra megyünk. Es ti?

— Mi meg Váradra.

— Csak vissza, vissza! Váradon azóta Paskiewich ott lehet.

— Arad alatt pedig Haynau.

Ők a debreczeni csatáról beszéltek, mi a szőregiről. Amarról mi, emerről ők nem tudhattak semmit. Mi az ő reményeiket törtük össze, ők a miénket, pedig mindegyikünknek kevés volt már . . .

Ugy volt, egészen ugy, amint a koszorus iró beszéli. Annak a szörnyű rémes éjszakának, amely augusztus 13-ikán halotti szemfedő gyanánt borult a magyar nemzetre, beköszöntött az alkonya.

De a terjengő sötétséget, im, egy káprázatos fényű tűzcsillag hasítja keresztül: az *augusztus 3-iki komáromi győzelem.*

Mint viharzó tengeren a szirtfok, ugy állott *Komárom* harczaink közepette. Büszkén, szabadon, megingathatlanul.

Haynau több hiábavaló kisérlet után le is mond arról a gondolatról, hogy megostromolja; s csupán arra szorítkozik, hogy lehetőleg körülzárassék. Erre pedig, ugy hiszi, elegendő egy hadtest is. Az ostromsereg — 12.000 ember, — három dandárra osztottan a Vágnál, a Csallóközben s a Duna jobbpartján helyezkedék el. A parancsnok Collorado' altábornagy volt.

Klapka nyugodt; mindazonáltal, hogy meggyőződjék az ostromlósereg számáról és elhelyezéséről, többször erre is, amarra is apróbb kirohanásokat intéz.

Egy ilyetén kémszemle alkalmával Kosztolányi becses zsákmányhoz jut. Elfogja az osztrák tábori postakocsit, amely a császárvárosból Budapest felé igyekezett.

A postakocsiban több nagybecsü szállítmány volt. Mindjárt a legelső egy vastag iratcsomó: a *„Fekete könyv“*, amelyet bámulatos szimatolási képességgel az osztrák titkos rendőrség állított össze.

A könyv igazi mestermű. Szép ABC-rendben fel volt sorolva benne mindazoknak a neve, foglalkozás, lakóhely szerint, akik szabadságharczunkban nevezetesebb szerepet játszottak. Mindegyik névnél ott az utbaigazító jegyzet is: *„compromittirt“*, — *„verdächtig“*, — *„Rebell“*, — *„Rebellenhaupt“* stb.

Jellemző, hogy a Duschek neve után ez állott: *Staatssekretär, gerechtfertig.“* Tehát a sok ezer gyanus közt egyedül őt találta az osztrák rendőrség *igazoltnak.* Csaknem ugy tünik fel, mintha a magyar pénzügyminiszter titkos összeköttetésben állott volna ellenségeinkkel. Talán ugyis volt.

A „Fekete könyv“ Haynaunak volt szánva. Bécsből küldték neki, hogy a háború befejezésével ennek az alapján itélkezzék.

Figyelemreméltó volt Berg orosz tábornok levele is, amelyet a czárhoz intézett. Berg rendkívül aggódik a közeledő tél miatt, s attól tart, hogy a háborút a jövő évben is folytatniok kell.

Ámde Klapka legjobban örül annak a hivatalos jelentésnek, amely a komáromi ostromlósereg számszerü kimutatását tartalmazza. Ebből megtudja, hogy ő sokkal erősebb, mint Collorado, s igy könnyen elkergetheti Komárom alól.

És ugy tesz. Augusztus 3-ikán, — péntek volt, — éjfélkor 12 tábori ágyúval 7000 honvéd lopózik ki a várból. Óvatos csöndben nyomulnak előre. Éjfélután két órakor egyszerre csak megdördül a jeladó ágyúlövés, utána felzúg „éljen a haza!“

A támadást a vitéz Aschermann kezdi meg s Sternfeld őrnagynak Almásnál táborozó csapatait ugy megriasztja, hogy azok egy futtában Bicskéig szaladnak. Ezalatt Kosztolányi Mocsa ellen tör, s az itteni őrséget egy szálig elfogja. Nagyobbmérvű a küzdelem az ácsi erdő mellett, ahol Schultz az osztrák főerővel viaskodik. Már a dél is elmulott, a nap hanyatlani kezd: s a véres kemény tusa még egyre tart. Délután öt órakor végre fordul a koczka. Az osztrák közép meginog s csakhamar az egész sereg a Csallóközbe futamlik. De itt sincs többé maradása; a következő nap, ostromágyúit is hátrahagyván, menekül tovább: Pozsony felé.

A diadal fényes. Komárom egészen felszabadul az ostromzár alól. A futamló ellenség csak holtakban és sebesültekben 420 embert veszít, 1000 katonájuk pedig, közte 48 tiszt, fogságunkba került.

Hát még a hadizsákmány! 30 ágyú, 3600 fegyver, 700 mázsa lőpor, 2750 darab vágómarha, ezenfelül nagymennyiségű zabkészlet, különféle élelmiszer.

Ami veszteségünk aránylag csekély; mindössze: 30 halott, 49 sebesült.

Klapka, 10 zászlóaljjal és 30 ágyúval másnap az ellenség üldözésére indul; de az oly gyorsan fut, hogy nem birja többé utólérni. Csak Győrig megyen tehát, ahol ismét roppant zsákmányhoz jut. Az osztrák sereg egész lisztkészlete, több százezer mázsánál, kerül a birtokába.

E győzelem hatása alatt Ujházy László kormánybiztos és Klapka György tábornok ezt a lelkes hangú, bátorító szózatot intézték a Dunántúl népéhez:

Szózat

Komárom rendíthetlen várából a feldunai hív magyar néphez!

Áldott legyen e nap testvéreink és osztályosaink a szabadság és testvériségben!

Áldott, mert győzelmet s üdvet hirdetünk nektek.

Győzelmet, melyet a komáromi sereg folyó hó 3-ikán vívott ellenállhatlanul; csapást és veszteséget, melynek hírére a sárga-feketék nyomorú keblében megálland a lélegzet.

Ott panaszolják a szétvert zsoldosoknak maradványai lesütött fővel már Pozsony vagy Bécs falai alatt rémült uraiknak futásukat s veszteségüket.

Mondhatják, veszítettünk:

30 és pedig többnyire 24 fontos ágyúkat, többeket futásközben a Dunába is taszítván be;

5000 lőfegyvereket,

30 teli lőszer-kocsikat s azonkívül rakéta-készleteket.

Legalább 50 megrakott társzekereket,

2624 vágóökröket,

804 hizó sertéseket,

35 mindennemű élelmi czikkekkel és felszerelési szerekkel terhelt hajókat. Elhullottak s foglyokká lettek közülünk ezrenkint.

Igy jajdulnak fel a nyomorú németek — és mi örvendünk.

Igenis atyánkfiai, veszítettek mindent, mi velök volt; — mert ki győzne a tömérdek zsákmány közt mindent előszámlálni?!

Csak a becsületet nem veszíték; — de miért nem? Mert aki puszta zsoldért a népek leigázása végett botor és elég merész küzdeni: annak becsülete sem lehet.

A becsület a mi részünkön van, mert népjog és egyenlőségért vívunk. És azért áldja meg az igazságos isten fegyvereinket. Legyen isten után köszönet érte vitéz seregünknek.

De azért atyámfiai puszta köszönettel be nem érjük! A kígyónak, ha fejét összezúzzák is, teste napestig mozog.

Szabadságharczunknak dicsőségteljes napja a forradalom utáni pihenésre szánt alkonyathoz még nem közelít — s a kígyó kínjaiban farkát ide s tova csavarítja még.

Ha valaha, ugy most kell gyámolítani seregünket, szaporítani a nép számos elszánt karjaival.

Még egy erőkifejtés — nemzetünk! — és biztosítva leend apáink földe a zsarnokok bitorlásától. Biztosítva szabadságunk, melyért már annyi ezer drága rokonink vére lefolyt.

E vér bosszúért és elégtételért kiált föl hozzátok sirhalmai alól. Csatlakozzék tehát a sereghez minden háztól egy férfi, hol többen vannak egy hajlék alatt, — kinek kora a 30 évet felül nem mulja. Gyakorlott s már harczedzett honvédeink oldalán mindenki közületek vitéz lehet.

Ezt tartja augusztus 5-ikén kiadott rendeletünk is, melyre az ország kormányzó elnöke által fel vagyunk hatalmazva.

De hisszük, nektek rendelet sem kell; mert magyarok vagytok s nem engedhetitek, hogy ezen édes szülőföld a német vért- és pénzszivó tanyája legyen.

Éljen a szabad haza s annak hajthatlan kormánya!

Kelt Komáromban, augusztus 6. 1849.

Ujházy László,
komáromi s felső-seregbeli t. h. kormánybiztos.

Klapka György,
tábornok.

S a hivó szózat nem marad viszhang nélkül. A Dunántúl magyar népe ujolag reménykedni kezd, s tömegesen siet a honvédzászlók alá. Rövid idő alatt öt-hatezer ujonczczal gyarapodik a komáromi őrség.

Klapkának az volt a terve, hogy Grácz felé Ausztriába tör. Már fel is készül, midőn jön Almássy Pál, a képviselőház elnöke és elbeszéli a Szegednél történt szomorú dolgokat.

— A bukás elkerülhetlen; még egy-két nap s vége mindennek. Én már menekülök.

Klapka tehát fölhágy támadó szándokával s a várba zárkózik.

A Komáromból felröppenő diadalmi fénynyel csaknem egyidőben — augusztus 8-ikán — egy másik borzalmas láng is csapódott az égnek. Egy hű magyar város, a nógrádmegyei *Losoncz* felgyujtott házainak a tűzoszlopa.

Augusztus 1-jén egy kisebb: 96 főnyi orosz portyázó csapat vonult Losonczra. Ezt a csapatot néhány vakmerő guerillánk megtámadja és kiüzi a városból. A harcz közepette nyolcz orosz elesik, hét pedig megsebesül.

Grabbe tábornok épp a bányavárosok felé huzódott, midőn czirkálócsapatának a sorsáról értesül. Irtóztató bosszút forral. Augusztus 7-ikén Losoncz alatt terem, s vad kegyetlenséggel kiraboltatja és felpörzsölteti az egész várost.

.... „A rablás alatt, — beszéli egy szemtanu, — elpusztult minden, mit a katonaság magával vinni vagy elrontani képes nem volt. Rendes csapatokban, tisztek vezetése alatt, baltákkal, fejszékkel ellátva, iszonyú örömzajjal leptek el egy-egy utczát s megkezdődött a zárt kapuk és ajtók ostroma. Néhány percz alatt minden ház, bolt, raktár, valamennyi egyház, középület stb. be volt véve. A tulajdonosok, férfiak és nők, aggok és gyermekek kímélet nélkül korbácsütésekkel kínoztattak s vagyonukat szemök láttára rabolták el. A város erősen körül levén fogva, a menekülés lehetetlen volt. Férfiak és nők rejtekeikben fölkeres-

tetvén, meztelenre vetkőztettek; a férfiakat megkorbácsolták, a nőkön pedig, közte sok gyönge leánykán vad erőszakot tettek. De még mindez sem elégíté ki embertelen bosszújokat. A város augusztus 8-ikán felgyujtatott. A lángok bámulatos gyorsasággal csaptak össze a tűztengerré vált szerencsétlen város fölött, amely előbb 15.000 szorgalmas polgár lakóhelye volt, néhány óra alatt füstölgő romhalmazzá változott. Három templom összes egyházi ékszerével, három iskola minden gyüjteményével, valamennyi középület, raktár, ház stb. elpusztult. A szerencsétlen lakosságnak annyi ruhája sem maradt, hogy a szabad ég alatt töltött éjszakákon az eső ellen védekezhessék; s ha a közrészvét fel nem éled, a vidék gyorsan nem adakozik: a lángoktól megkímélt s a kínzásokat túlélt lakosság nagy része éhség által pusztul el" . . . .

A „*Losonczi Phőnix*", ez az irodalmi becsü emlékkönyv, amely 1851-ben Losoncz fölsegélyezésére adatott ki, igy beszéli el a szerencsétlen város rettentő pusztulását:

. . . . 1849-ik évi augusztus 1-jén reggel 9 órakor, körülbelől 90 orosz vonult be Losonczra szekereken a beszterczei útvonalon. Beérkezvén, a piaczon telepedett le. A velök volt 10 tiszt a fogadóban, a legénység pedig a kenyérárus-sátorokban kezdett reggelizni.

Alig egy negyedóra mulva, a közel fürdőben tanyázó s mintegy 150 főnyi guerilla-csapat a várost hirtelen körülfogta s az oroszokat rögtön megtámadta. Egyrésze a tiszteket vevén ostromlás alá, hármat, kik menekülni akartak, lelőttek; a többit elfogták. Az orosz legénység szinte tüzelni kezdett, de három társuk a guerillák által elejtetvén, a többiek Rimaszombatnak csakhamar kivonultak, málháikat nagyrészint odahagyva. *A holtak közösen egy sírba temettettek.*

Ez azon esemény és indok, mely az oroszokat a később véghezvitt bosszúra felhívta s Losoncznak fátumszerű elpusztulását előidézte. A következő napokban már lehetett hallani, hogy Grabbe orosz tábornok körülbelől 30 ezerből álló hadteste megtorolni jövend az oroszok elestét; s bár a hír a véghezviendő bosszúról szörnyűket beszélt, ártatlansága érzetében azt mindenki kétkedett hinni.

Aggodalom közt teltek a napok, végre augusztus 7-ikén délelőtt 11 órakor hire jött, miként az orosz előcsapatok már Pinczen, Losoncztól mintegy órányira vannak és sebesen nyomulnak előre. A lakosság egy része elmenekült, de sokan a közrémülés által elzsibbasztva, sokan pedig ártatlanságuk érzetében bizakodva, még a gyalog menekvésre sem tudták magukat hirtelen elhatározni. Leirhatlan zavar támadt.

Ily szorongató körülmények közt lepte meg a várost az oroszoknak kozákokból álló előcsapata, mely azt mindenekelőtt villámsebességgel körülkeríté, a menekvést lehetetlenné tette, sőt számtalanokat visszakancsukázott a városba; „*Psja krev vengerska!*" kiáltások közt hirdetvén a rettentő bűntetést.

Nemsokára egy orosz őrnagy jelent meg a városházánál, nem nagyszámú csapattal s a tisztviselők után tudakozódott; de azok elmenekülvén, polgármestert

és főbirót nevezett ki a jelenlevő polgárok közül, s a következő sarczot vetette a városra: 27.000 részlet kenyér, 100 darab ökör, 100 mázsa szalonna, 200 kilo eleség, 100 ölfa, 100 akó pálinka, 52 akó spiritusz, 100 akó bor, 100 akó szilvorium, 50 részlet széna, 500 kilo zab, 20 mázsa dohány.

Ezen megbirhatlan sarcz, — miután azelőtt néhány napokkal a Görgei vezérlete alatti magyar sereg, majd a Sasz tábora vonult keresztül Losonczon és azt mindenéből kifogyasztotta, — azon kikötéssel követeltetett, hogyha másnap reggeli 8 óráig kiállítva nem leend, a város kegyelem nélkül feldulatik. S a hadisarcz *egyrészben* csakugyan ki is szolgáltatott.

Néhány polgárból küldöttség alakulván s a béke jeléül fehér kendőt lobogtatva, Grabbe tábornokhoz indult, hogy a polgárság ártatlanságát bebizonyítsa és kegyelmet kérjen. A főhadiszállás Apátfalván volt, az oroszok a Losoncz és Apátfalva közti réteken táboroztak. Ezek közt kellett elvonulni a losoncziaknak. Az oroszok először nem akarták őket átbocsájtani, dühösen támadták meg, szemeikbe pökdöstek s rögtöni legyilkolással fenyegették. Sok szorongattatás után végre sikerült nekik Nadde ezredeshez jutni, ki haragosan fogadta őket, de szavai végre kegyelmet igértek. Hanem a kegyelem csak szó maradt, mert még aznap délután rabolni kezdtek az oroszok a végutczákban. A tisztek biztatták a lakosságot, miként csak rablás leend, de gyujtás nem. A közlegénység ezt is nyiltan bevallotta.

Ily körülmények közt beesteledvén az idő, az aggodalom és szorongattatás senkit sem hagyott aludni.

Éjjel 10 óra után hirtelen egy kozákcsapat vágtatott be a városba; az utczákon bolyongó lakosságot körbefogják, s dühvel kezdték kancsukázni, követelve, hogy vezessék el őket a lelőtt oroszok sirjához. A kozákok, akikkel több tiszt is volt, száguldozva kergették maguk előtt a népet. A temetőre kisérvén, azt parancsolták, hogy a sírt ássák fel. A losoncziak ezt ásóval és kapával akarván eszközölni, egy tiszt vadul riadt reájuk, mondván: „Ti kutyák, hiszen azok méltók, hogy gyilkos kezeitekkel ássátok ki; ti öltétek meg, mert minden losonczi gyilkos guerilla.“ *És pusztán körmeikkel kellett a sírt fölásniok.*

Sötét éj volt. Az oroszok vad szidalma, kancsukáik csapása, a sírbontók nyögése még rémesebbé tették az éjszakát. Végre a sír fenekéről feltüntek a büzhödt testek, amelyek egy szövétnek világánál megvizsgáltatván az oroszok által, miután arczáikat meglátták, iszonyuan kezdtek ordítani s a sírbontókra ujra reárohanván és őket kegyetlenül verve, azzal fenyegetőztek, hogy most e sírba ők fognak elevenen eltemettetni. Végre a holttestek megmosatván, a három közlegény sírba tétetett, a tisztek pedig a kath. templomba vitettek s másnap egész katonai szertartással temettettek el. Augusztus 8-ikán éjfélután nem sokára kezdték a rablást, amelyre jelt trombiták harsogása adott. Az oroszok ezredenként jöttek be s bizonyos időszakban uj ezredek váltották fel a rablott tárgyakkal megrakottakat. A városnak minden szögletében hangyaként hemzsegő oroszok nemcsak a házakat rabolták, hanem a lakosokat is kegyetlenül és irgalom nélkül verték, mindenekelőtt csizmáikat húzták le s ha azt erővel kellett tenniök, kék foltokat osztogattak kárpótlásul. Kis idő mulva minden lakos mezitláb volt s azonfelül felső öltönyétől is megfosztva, többen pedig meztelenig vetkőztetve. Pénzt különösen követeltek; s minthogy mindig más s a rablásszomjtól égő ezredek jöttek, a kiraboltaktól is kértek pénzt s ha nem adhattak

nekik, kegyelem nélkül ütötték. Az utolsó csapatok a legdühösebbek voltak, mert ezek már vagy semmit, vagy értéktelen dolgokat találván, vadságukat kegyetlenkedésben hűtötték le. A tisztek is, kivált a született orosz tisztek, a közlegénységgel vetélkedve raboltak.

S ez a rablás rendszeres volt; mert midőn a város már mindenből kizsákmányoltatott, akkor csákányokkal, furkókkal és dorongokkal jöttek be s ami elvihető nem volt: azt porrá zúzták. Épségben egy tükröt, egy széket, egy butordarabot sem hagytak. Az ágybelieket fölmetszették s belőlök a pelyhet kieresztvén, az utczák mintha hóval lennének beborítva. Az elásott s elrejtett pénzek és kincsek föltalálásában különös ügyességet fejtettek ki. A boltok tartalmát szekerekre rakták s azokból minden legkisebbet elvittek. A pinczéket mindenütt feltörték s a bort, amelyet kiinni nem birtak, kieresztették. Az a vadság és kegyetlenség, melyet különösen részegségükben gyakoroltak, leirhatlan; semmi fegyelmet sem ismertek, s tisztjeik sem birtak velök. Több eset volt, hogy a legénység által gyakorlott ádázság fölött az őket fékezni nem biró tisztek is könnyeztek. A gyógyszertárakat is kirabolták, sőt a holtak szemfedőihez is mertek nyúlni s a templomokat kirabolni. *A rablás másfél napig tartott.* A várost folyvást bekerítve tarták, senki sem menekülhetett. A lakosság a kancsukákkal folyvást üldöztetett, sokan halálig gyötörtettek.

És ez mind nem volt elég. Augusztus 9-ikén délután gyujtották fel a várost. Csaknem minden házat külön gyujtának meg. A szobában maradt összetört butorokat középre egy rakásra hordván, erre készített szurkos kanóczaikkal eszközlék a gyujtást, mely hogy olthatlan legyen, a butorokat szurokkal is behintették. Ezenfelül égő röppentyüket is bocsájtottak. Midőn a gyujtás kezdődött, tábori zene zendült meg, s a lángok pattogásai közé az oroszok hahotája vegyült. A városban őrcsapatok jártak s ha valakit oltással foglalkozva találtak: azt ostorozták; sőt több helyen a lakosság is a tüznek kergettetett.

Rövid idő alatt egy lángtengerré lett a város. Fekete füstfellegek emelkedtek fölötte s rémes volt látni, midőn a házak ablakai okádták a füstöt s a felköltött szél izzó hullámokat vetett a levegőbe. S a vad hahota és szitok az oroszok ajkairól, a rémült marhák bőgése s a futkosó ebek éles vonítása, lélekrázó hanggal tölték be a levegőt.

Következő nap reggelén a főhadiszálláson volt losoncziak egybehivattak s számukra száraz prófontot és kárpótlásul minden személyre 2 pfrtot osztogattak. Azután egy tiszt megjelent közöttük s következőleg nyilatkozék: „Én Losoncz fölégetése fölött szoros vizsgálatot tartottam és sikerült kitudnom, hogy várostokat nem az oroszok gyujtották fel, hanem parasztruhába öltözött guerillák és losoncziak.“ Ezen ép oly gúnyos, mint idétlen jelentés után a foglyokat szétbocsájtották, s az oroszok fölszedvén sátorfájukat, zsákmánynyal megterhelt szekerekkel Zólyom felé indultak s ott hagyták a romokban heverő Losonczot. Zólyomban az oroszok egész vásárt tartottak s az elrabolt tárgyakat árulták . . .

Mondani sem kell, hogy Losoncz pusztulása általános mély részvétet keltett. De akkoron annyi csapás zúdult immár reánk, hogy a város füstölgő romjairól csakhamar elterelődött szánó tekintetünk.



Pöltenberg honvédtábornok mint hadikövet Rüdigernél. (Egykoru vázlat után.)

A közfigyelem Arad felé irányult. Mi lesz? Van-e remény a kibontakozásra? Vagy csakugyan itt az utolsó itélet?

Nem lehet az, hogy ily gyászos vége legyen szabadságharczunknak. Hisz még nagy, erős sereg áll a rendelkezésünkre: Görgei alatt 20—22,000 ember, Dembinszki alatt 50—60,000 harczos. Ha ez a két haderő egyesül, még mindig *ötven—hatvanezer* a fegyveresünk. Több, mint elég, hogy a Haynau seregével győzelmesen megbirkózhassék. S csak egy jelentősebb diadal, — jóra fordulhat minden.

Ha egyesülne a két sereg, ha kezet fogna Görgei és Dembinszki!... De hát képzelhető volt-e, hogy ez a két ember a tiszafüredi események után összhangzólag működjék? Kerülve-kerülték egymást, nemhogy összejönni igyekeztek volna. Ez történik most is. Görgei még jobban lassítja vonulását, amint értésére jut, hogy ujolag Dembinszki a főparancsnok; Dembinszki viszont Arad helyett Temesvár felé huzódik, csak azért, hogy a közeledő Görgeivel ne kelljen egyesülnie.

S ez volt bukásunk egyik főoka.

A másik: korai csüggedésünk. Hisz alig jött az orosz: már is ráléptünk az alkudozások lejtőjére. Dőre képzelődéssel azt reméltük, hogy Miklós czár majd kisegít a hinárból.

Maga a kormány is ebben a csalogató hitben ringatózott. Leginkább azért küldte Szemere Bertalant és gr. Batthyány Kázmért a Görgei táborába. Legyenek kézügyben, ha esetleg újabb békeajánlattal jön az orosz. Megbizólevelük így szólt:

9727/K.

A kormányzó Szemere Bertalan miniszterelnök és gróf Batthyányi Kázmér külügyminiszter uraknak.

Herczeg Paskievics muszka altábornagy (?) és fővezér részéről értekezők küldetvén Görgei tábornokunkhoz, azon kijelentett szándékkal, hogy czárja nevében a háborúnak véget vetni és békét kötni kivánna: ezennel Önök bizatnak meg a megindított egyezkedésbe ereszkedni.

Önök tudják, mi a nemzet osztatlan óhajtása, törvénye, akarata; Önök tudják, hogy a nemzet megtámadott szabadsága mellett volt fegyverfogásra kényszerítve s ennek árán nem egyezhet. Önök tudják, hogy az osztrák dinasztia iránti gyűlöletet annak saját tettei plántálták, érlelték meg a nép szívében országszerte nem annyira a törvény, mint saját tettök által mondatott ki a trónvesztettség. Önöknek mindezek s főkép a nemzeti lét függetlenségének törvényes nyilatkozata fognak szolgálni értekezéseikben utasításul.

Fegyverszünetet köthetnek. Egyezséget s békét az összes kormány kikért megegyezése nélkül *nem*. Egyébiránt használják fel az alkalmat a muszka értekezőket

és általok a herczeg-fővezért megismertetni a nemzet jogaival, szenvedéseivel és akaratával, mik szerint meggyőződjenek, hogy a nemzet békés volt, hanem kényszeríttetett; hogy az 1848-iki törvényeket maga a dinasztia szegte meg; hogy a belső lázadásokat az élesztette; hogy a nép e nagy harczot önként és szabad akaratból vívja; hogy ez erőt neki a régi szolgaság emlékezete és az új szabadság ereje adja; és hogy — amint Magyarország puszta kormányformáknak a nemzeti független *létet* (magát a lényeget) nem akarja feláldozni: ugy természetes politikai szomszédjaival, bárminő kormányformával birjanak, lenni és maradni békében és egyetértésben akar.

Kelt Szegeden, 1849. julius 29-ikén.

Kossuth Lajos
kormányzó.

(P. H.)

Aulich
hadügyminiszter.
Csányi László
közmunka- és közlekedési miniszter.
Horváth Mihály
kultuszminiszter.
Duschek Ferencz
pénzügyminiszter.
Vukovics Sebő
igazságügyminiszter.

A két miniszter augusztus 1-én érkezett a táborba. Görgei első nap nem is fogadta őket, azt üzente, beteg, sebláza van. Ez azonban csak ürügy volt. A jul. 25-iki nyers hangu levél fájt Görgeinek. Éreztetni akarta Szemerével neheztelését. „Én — ugymond — Szemerének e levélért teljesen illő büntetésnek tartám, hogy őt egy ideig el ne fogadjam s a főhadiszálláson levő tisztek gúnyjának kitegyem.“

A következő nap, aug. 2-ikán Vámos-Pércsen mégis csak beszéltek. Természetesen csakhamar a békealkudozásokra került a sor.

— Mennyire van tábornok úr az oroszokkal? — kérdezé puhatolólag a miniszterelnök.

— Ezt tudnia kell a kormánynak, — válaszol Görgei hidegen, — hisz az erre vonatkozó összes iratokat felküldtem. Azóta pedig nem történt semmi. De ha a kormány fölvilágosítást akar magának szerezni az iránt, hogy nem teljesen fölösleges-e, mint én hiszem, az alkudozás, ám igérjék oda Miklós czárnak a legfőbbet: az ország koronáját. Ha erre sem jön válasz, abból tudni fogják, hogy az orosz nem akar alkudozni.

Körülbelül igy felelt Görgei, de amint ő állítja, inkább csak gúnyból.

Szemere igy mondja el találkozásukat:

„Váratlan megjelenésünk — beszéli Szemere — nagy csodálkozást, sőt ijedelmet okozott a főhadiszálláson. Azt hitték, Görgei letétele végett jöttünk. Első este Görgei elzárkózott előlünk azon ürügy alatt,

hogy seblázban fekszik. A midőn őt másnap tanácskozásra hivtuk, fülig pirult s zavarodottan kiáltott ki az udvarra: „Hivassanak össze a tábornokok!“ — Az összehivás azonban, megjegyzésünkre, hogy mi nem hadi, de diplomácziai ügyben akarunk tanácskozni, elmaradt. Ha Görgei készülhetett: akkor arczának nagyon hideg és nyugodt kifejezést tudott adni; de meglepetvén, gyakran elvesztette lélekjelenlétét, azon egyszerű okból, mert nem állott határozott elv, vagy tiszta meggyőződés alapján. Kezdetben még akkor is ellenzé a muszkákkal való alkudozást, midőn kijelentettük, hogy hiszen mi csak puhatolózni akarunk, s a muszkák által kimondott első szóra óhajtunk válaszolni. Később azonban teljesen beleegyezett tervünkbe, sőt még ő sürgetett bennünket, hogy minden tétova nélkül ajánljuk fel az oroszoknak Magyarország koronáját. Görgei egyébként kérdéseinkre kellő tisztelettel válaszolt, s bosszuját és gyülöletét csak a mellékes dolgokból láttuk....“

Eközben Görgei bevonul Nagyváradra. A város képe óriási táborhoz hasonlít. Teli átvonuló katonasággal. A járókelők tömegében egy nyalka orosz tünik fel: Miloradovics hadnagy, aki pénzt hozott fogoly tiszttársai számára.

A miniszterelnök szeme is megakad az orosz tiszten. Ugy gondolja, itt a kinálkozó alkalom, hogy a béketárgyalások megszakadt fonalát fölvevén, összekösse.

S egy óvatoshangu levelet ír Paskievich herczegnek. Panaszkodik a Habsburg-ház ellen, aztán sejtetőleg kijelenti, hogy e viszályból, ha nemzetünk alkotmányos szabadsága biztosíttatnék, Oroszország megbecsülhetlen hasznot húzhatna. „Ámde a koronát — védekezik Szemere, — nem ajánlottuk fel. Nem pedig azért, mivel nem hittük, hogy a lovagias Miklós czár egy olyan trónt elfogadjon, melyre szövetségese tart igényt; de másrészről nem akartuk a nemzetet annak a megalázásnak kitenni, hogy koronája visszautasíttassék.“

A tapogatózó békeirat Miloradovics utján küldetik el Paskievichnek. Ámde semmi válasz. A következő menetállomáson, Gyapjun tehát ujra szóba kerül a dolog. A miniszterelnök azt képzeli, hogy azért hallgat az orosz főparancsnok, mert alárendelt személyiség volt a közvetítő. Talán jó volna még egyszer fölkeresni, hanem most már a saját hadiköveteink által.

S egy ujabb államiratot fogalmaz. Aztán Görgeihez megy, s kikéri a véleményét.

...„E felszólítással — irja Görgei — úgy tett Szemere, mintha

én nógattam volna őt az oroszokkal való alkudozás megkezdésére s mintha a kormánynak azon határozata, melynek erejénél fogva ő az első levelet Nagyváradról útnak indította, most pedig egy ujabbat utána ereszteni készül, oly engedmény, melyet nekem tesznek. Erre értésökre adtam, hogy én igen jól tudom küldetésük czélját, egyszersmind megmagyaráztam nekik ebbeli fáradozásaiknak a dőreségét. Szemere ingerülten azt kérdezte tőlem: mit akarok hát én (t. i. Görgei) tudatni az oroszokkal? Erre én kijelentém, hogy *részemről* semmi szükségét nem érzem bármi efélét is tudatni, mivel meg vagyok győződve, hogy ők nem fognak velünk alkudozni. És ha nem volnék meggyőződve róla: csak az orosz hadvezér helyébe kellene magamat beleképzelnem. Akkora haderő birtokában, minővel ő rendelkezik, én legalább nem fognék alkudozni. E szerint a kormánynak van szüksége arra, nem nekem, hogy Nagy Sándor debreczeni vereségénél még érthetőbb feleletet kapjon arra a kérdésre: akar-e Oroszország bármely áron Magyarországgal békét kötni, vagy sem? Ezért a kormány úgy tegye fel a kérdést, hogy neki az is elég világos felelet legyen, ha semmi feleletet nem kap ajánlatára. *Kínálja meg egyenesen a czárt a magyar koronával;* s ha erre sem jön válasz: akkor már csak tudni fogja a kormány, a mit megtudni kivánsága“. . .

A miniszterelnök kitérően válaszol. Azt mondja, hogy a diplomácziai nyelv rendszerint körültekintő és óvatos. Lehetséges különben, hogy levele kevesebbet mond a kelletinél, majd változtat rajta.

Ezután fölkéri Görgeit, gondoskodjék alkalmatos hadikövetekről. Az egyik okvetlen magasrangú törzstiszt legyen, akinek már előkelő állása is biztosíték, hogy ajánlatunk komoly; a másik hadikövetünk pedig birjon jó beszélő képességgel, hogy az oroszoknak tudja megadni a szükséges fölvilágosításokat.

— Legczélszerűbb lesz, — gunyolódék Görgei, — ha a miniszterelnök úr, aki birja ugy a rang előnyét, mint a szónoki képességet, személyesen megy követül az oroszokhoz.

Szemerének a figyelmét, ugy látszik, elkerüli a csufondároskodás. Ózkódni kezd.

— De hiszen én polgárember vagyok; az én személyes biztonságom ott veszélyeztetve volna.

— Ha így áll a dolog, — válaszolja Görgei most fagyasztó hidegséggel, — kiméljen meg a miniszterelnök úr engem attól, hogy a sereg bármelyik magasrangú személyiségét parlamentairi szolgálatra kirendel-

jem. Mert ha a miniszterelnök úrnak az a nézete, hogy az orosz táborban hadiköveteink biztonsága veszélyeztetve van, szeretném tudni: mi biztosítja akármelyik magasrangú tiszt személyét jobban, mint a miniszterelnök úrét? De ha a miniszterelnök maga akar a hadtestparancsnokok közül egyet megkérni, s ha valamelyikök, talán Pöltenberg, minthogy ez jól birja a franczia nyelvet, önként vállalkozik a hadköveti szolgálatra, nem fogom ellenezni.

S Pöltenberg tábornok szives készséggel csakugyan vállalkozik a hadikövet kényes szerepére.

A miniszterelnök, igyen elintézvén a dolgokat, távozik. De alig ér a szállására: tajtékzó paripán gyorsfutár jő s az országkormányzónak egy sürgönylevelét hozza neki. A levél, — Kemény Zsigmond szerint, — igy hangzott:

Szemere miniszterelnök és Batthyány Kázmér külügyminiszter úrnak.

Arad, aug. 4. reggeli 2 órakor.

Most veszem a tudósítást, hogy Nagy Sándort szétverték Debreczennél, legalább ma futamodóinak minden neme Váradon volt. Emellett hallom, hogy Benedek 8000 emberrel Hód-Mező-Vásárhelyen van. Nekünk 15.000 emberünk Makónál, 10.000 Szőregen és Uj-Szegeden, 10 ezer Gyulánál van. Irtam Dembinszkinek, hogy Benedeket támadja meg.

Mit tett Görgei a debreczeni veszteség helyrehozására? A dolog e helyzetében az oroszszali értekezésnek nézetem szerint nyiltabb alapot lehet adni.

1-ső alap: hogy a hitszegő ausztriai ház elannyira kitépte a bizalomnak minden alapját a népből, hogy ő alá vissza nem térünk semmi áron.

2-ik: Ne gondoljon minket oly könnyen legyőzhetni, mert mintsem Ausztria alá kerüljünk, készebbek vagyunk minden erőnkkel (mi nem csekélység) Oláhországba, Törökországba vetni magunkat s felgyújtani az Orienst, mint Ausztriának megadni magunkat; ezt soha! soha!

3-ik: Mit mondanak egy orosz fejedelmi házbóli uralkodóhoz az 1848-iki alkotmánynyal? Emlékeztetés a párisi, bécsi békekötésekre, melyeknél az autocrator nem mutatkozott szenvedelmes ellenségnek az alkotmányosság irányában.

4-ik: Ha Paskievichnek erre nincs felhatalmazása, adjon salva quardiat, s útlevelet egy pár követünknek, kik egyenesen Pétervárra mehetnének a czárhoz. — Ezek magán nézeteim.

Kossuth, kormányzó.

A visszatérő futárral Szemere egy hosszabb levelet küld Kossuthnak. A miniszterelnök ezen levelében ugyancsak súlyos vádakat emel Görgei ellen.

.... „A sereg főtisztjei közt — írja a többi közt Szemere — nagy az elcsüggedés, amely, ha eleje nem vétetik, a legénységre is át fog ragadni.

A főhadiszálláson oly gúnyos, a kormányt megvető és ügyünk bukását jósló hangulat uralkodik, mely mélyen sérti a hazafias lelket. A kedvező hirek tudatása mint önámítás, kaczajjal fogadtatik. Szeretném, ha azt mondhatnám, hogy ennek nem Görgei környezete az oka. De nem igy áll a dolog; ő maga a forrás. A többiek körülötte egy tömjénező, bámuló kórus, mely őt csak utánozni tudja, de vezetni, avagy inteni nem képes. Őbenne ismertem fel az elpalástolt bosszú, a sértett hiúság, a reménytelenség dölyfét. Kardja kitünő lehet; de hadvezérnek nem tartom őt, nyelvével többet árt ez idő szerint, mint a mennyit kardjával használhat. Mély sajnálattal ismétlem, hogy Görgei nem az, akinek tartottam. *Figyelmeztetem a kormányt, hogy lásson hadvezér után*, de addig ne, mig ez a sereg nem egyesül a többiekkel. Figyelmeztetem rá, hogy e sereget valószinüleg fel kell oszlatni, azaz az osztályokat kicserélni, a parancsnokokat áthelyezni. Ezt a politikát kellett volna már régen követni. Ez a sereg mindinkább nem annyira Wallenstein, mint inkább Monk táborának a jellegét kezdi magára ölteni. Görgei eljárásában én titkos politikát látok, melynek következtében a hadsereg tönkrejuthat anélkül, hogy maga a vezér megveressék“ . . . .

Csakhogy késő volt a figyelmeztetés. Görgei a növekvő zűrzavar közepette szilárdabbul állott, mint bármikor.

„Az oroszokkal való érintkezésnek nyiltabb alapot lehet adni,“ — irja Kossuth. Hallgatott-e a miniszterelnök e tájékoztató intelemre, változtatott-e Paskievich herczeghez küldendő levelén? — nem tudjuk. Az okirat nincs meg. Valószinüleg módosított.

Pöltenberg tábornok, Beniczky Lajos ezredes és gróf Bethlen József huszárszázados kiséretében, augusztus 7-ikén kelt békeszerző utjára. Előzőleg azonban, — beszéli Szemere, — hosszasan tanácskozott Görgeivel, „aki szóval, vagy tán írásban is külön utasítást adott néki.“ A békekövetségnek nem kellett hosszú utat tennie. Hisz az orosz ujolag a nyomunkban volt. Rüdiger, immár Nagyvárad közelében: Ártándon táborozott. Pöltenberg aug. 8-ikán délelőtt tiz órakor ért az orosz főhadiszállásra, a hol megkülönböztető szivélyességgel fogadták.

Ezenközben Görgei vonul tovább s aug. 9-ikén alkonyatkor végre beérkezik Aradra.

A sereg jótartásu, fegyelmezett, hanem a régi kedve, a régi ereje odavan. A szegény honvédfiúk sápatag arczáról szinte lerí a sok nélkülözés.

Jókai Mór, aki szintén a sereghez csatlakozott, azt kérdi Görgeitől:

— Mennyi lehet a sereg létszáma, ami most közvetlen a tábornok vezénylete alatt van?

— Nagyon megfogyott, — felel elkomorultan Görgei. — Csaták és szökések igen leapasztották.

— Hát szöknek az ön táborából? — álmélkodik Jókai.

Leiningen közbeszól:

— Mit gondol, mennyi maradozott el tőlünk, mióta Komáromot elhagytuk?

Jókai nagyot akart mondani.

— Ezer.

— *Nyolczezer,* — válaszolta Leiningen.

— Hallatlan! És mi növelte ennyire a számot?

— A sanyarúság, éhség, elkeseredés.

Tagadhatlan tény, szomorú valóság, hogy a küzdő honvédjeinknek, azon a földön, amelyért vérüket ontották, immár az éhséggel is kellett birkózniok. Nem csoda; az ország, amelyen három különböző hadsereg élősködött, ki volt pusztítva, készletünk sehol.

„Vácztól kezdve, — panaszolja Lapinszki, — sem húst, sem kenyeret nem láttunk, s a szegény katonák kénytelenek voltak kiásni a burgonyát a szántóföldeken és megsütni, hogy éhes gyomrukat valamivel megtöltsék. Sehol egy italnyi bor nem üdíté a lankadozókat, kik éjjel őrt állani s nappal harczolni kényszerültek. A lovak csak rosz szénát és alomszalmát kaptak; néha azt sem. Zabra gondolni sem lehetett, s a szegény párák közül nem egy dőlt ki az utszélen. Lovasságunk e néhány nap alatt többet szenvedett, mint az egész hadjáratban."

De még jól járt, aki *sült krumplihoz* jutott. Legtöbb úgy ette meg nyersen, héjastól.

— Miskolczon innen, — beszéli egy honvédezredes, — egy krumpliföldön két közvitézt láttam meglapulva. Mindakettő az előttünk menő hadtestből maradt el. Egyik feküdt a földön, a másik guggolt és foghegyen rágta a nyers burgonyát, amit akkor tépett ki a földből. Én reájok kiálték, hogy csatlakozzanak a sereghez. Amelyik feküdt, annak nagy okai voltak parancsomra nem ügyelni. A másik vad, elkényszeredett tekintettel nézett fel rám és nyöszörögve mondá: *„Hagyjon itt, ezredes úr, úgysem messzi mehetek már!"* Én nem hajoltam a kérelmére, hanem ujból reákiáltottam, hogy költse fel a másikat s álljanak a sorba. *„Költhetem én már ezt,* — válaszolt keserűen a honvéd, — *egy órája, hogy meghalt éhen. Én is mindjárt mellé fekszem."* Leszálltam hozzájuk:

a földön fekvő már halott volt. Az élőnek odaadtam megmaradt prófuntom darabját, s elkomorodva lovagoltam tovább.

De nemcsak a Görgei táborában volt ez igy. Azt lehet mondani, hogy a várőrségek kivételével, összes csapataink sanyarogtak, nélkülöztek.

Ehhez járult az ijesztő pénzhiány. Bankóprésünk, amelyet Schlick előnyomulásának a hirére, Aradról Lugosra szállítottak, nem dolgozhatott többé. A hadsereg fizetését csupamerő százasokban kapta, ha ugyan kapta. A honvédek ugy vagdaltak egy-egy százast tizfelé, hogy megosztozhassanak rajta. „Az apró bankjegyek — panaszkodik a „Honvéd"-ben egy kolozsvári polgár — végkép eltüntek nálunk. A közvitéz ötösre, tizesre iszsza fertályborát, a tiszt százasra kiván ebédelni. Az erőszakolások napirenden, ugy annyira, hogy alig van italház, vagy vendéglő, ahol a sereg, daczára a magas áraknak, szivesen láttatnék."

Ily lesujtó viszonyok közt természetesen pénzjegyeink értéke is napról-napra csökkent. Odáig jutottunk immár, hogy váltás, vagy csere alkalmával az osztrák Almássy-féle kényszerbankóra, vagy az orosz rubelre hetven-nyolczvan százalékot kellett ráfizetni.

Egyik baj a másikat szüli. A pénzhiány következtében a hadfelszerelés munkája is végleg fönnakadt.

Kossuth, az ő bámulatos szervező képességével egy ujabb, mintegy 9000 főnyi tartalék-hadat szervez. A sereg, utolsó lobbanása a magyar nép csodás hazaszeretetének, nagyobbrészt 30—40 éves férfiakból alakul. Parancsnokuk: a vitéz Querlonde Ferdinánd ezredes. Az uj sereg edzett, csatabiró. A férfiak komor tekintetében végső elszánás, széles vállaik mozgásában az öntudatos erő. Csakhogy mit ér erő, akarat, — mikor csak minden harmadik-negyedik embernek jut fegyver.

A legtöbb ágyúnk annyira ki volt lőve, öblük, a sok használat miatt, úgy megtágult, hogy a töltésnél a golyókat legtöbbször rongyokba kellett csavargatni. De legalább elég lőszerünk lett volna. Ez is fogyatékán volt. Lőpormalmaink, golyóöntő-műhelyeink, gyutacs-gyáraink legnagyobbrészt lerombolva, vagy ellenséges kézben.

Bajok, melyeken a kormány nem képes többé segíteni. Maga Kossuth is, mint a sülyedő hajó kormányosa, tehetetlenül áll a zúgó vihar közepette. Sehonnan semmi vigasztaló; csak panasz, csak szerencsétlenség. S különös, még a komáromi győzelemről sem érkezik hír.

. . .„Futárokat küldtem Kossuth Lajoshoz és Görgeihez — ugymond, — emlékirataiban Klapka, — megigéretem, hogy négy hét alatt a Komáromban szükséges várőrségen kivül még 30.000 embert állítok

síkra, amiről nékem a dunántúli nép lelkesedése kezeskedik. Egyszersmind közlém velük Berg orosz tábornok jelentését a czárhoz, melyből kitünt, mikép Haynau és az oroszok aggódnak a közelgő ősz miatt s addig a háborút minden áron szeretnék befejezni; ha pedig ez nekik nem sikerülne: akkor a rosz közlekedési eszközök miatt nagy nehézségekkel járó hadélelmezés tekintetéből kénytelenek lennének a hadjárat befejezését a jövő tavaszra halasztani. Végre kifejeztem abbeli nézetemet, *hogy a háborúnak kinyujtása által lehet és kell Magyarországot megmenteni. De futárjaim már nem értek oda jókor, hogy megakadályoztassék a vészteljes katasztrófa.* Kossuth aug. 3-iki győzelmemről és következményeiről már csak török földön értesült, Görgei pedig Nagyváradon, miután a végzetes fegyverletétel már megtörtént . . .“

Kossuth utolsó reményét Görgei és Dembinszki egyesülésébe helyezi. Talán mégis összehozhatók. Futár után futárt szalajt ide is, amoda is; Görgeihez, hogy siessen, Dembinszkihez, hogy kanyarodjék vissza Aradnak.

De hiába, az egyesülés nem sikerül. Mire Görgei beérkezik: Dembinszkinek nyoma sincs.

A „nagy retiráló“ a szőregi csatavesztés után, mint tudjuk, Temesvár felé huzódott. Mi volt a tulajdonképeni szándoka, — ma sem tudható. Valószinű, Erdélybe akart menekülni. Legalább ilyesfélét mond emlékirataiban.

„Augusztus 9-ikén — ugymond, — nem vívtam volna csatát, hanem a sereget Temesvárra vezettem volna, hol Vécsey tábornok elegendő élelmiszerről gondoskodott. Ha a következő nap — okoskodik tovább, — Haynau támadási hajlamot mutat: akkor az egész hadsereggel, beleszámítva Vécsey ostromló hadtestét is, tovább huzódom Rékásnak. *A visszavonulás Erdélybe hátvéd-ütközetekkel történt volna.*“

Nos, a „hátvéd-ütközetekben“ volt elég része. Mert Haynau, aki Temesvár fölmentésére siet, nyomon követi s aug. 6-ikán Kis-Teremiánál, aug. 8-ikán pedig Gravácz előtt ugyancsak a sarkára lép.

Folyton-folyvást igyen zaklatva, korgó gyomorral, a rogyásig kimerülten érkezik a honvédsereg aug. 8-ikán Kis-Becskerek vidékére. Dembinszki azonban itt sem áll meg. Másnap, Kis-Becskereken őrcsapatot hagyva, ismét vonul tovább: a Beregszó-patak megé, a Vadászerdő közelébe. Azt mondja, ez jobb, biztosabb hely. Pedig dehogy; hiszen csaknem közvetlenül a háta mögött az ellenséges kézben levő Temesvár.



Bem tábornok körútja a temesvári csatamezőn 1849. aug. 9-ikén. (Egykoru vázlat után.)

Haynau, a 3-ik hadtesttel, Walmoden lovashadosztályával, s Paniutin oroszaival, összesen mintegy 30.000 főnyi sereggel és 192 ágyúval törtetett előre.

A Schlick-féle 1-ső hadtest (9000 ember, 60 ágyú) a Maros-parton Arad felé nyomult.

A 4-ik hadtest pedig, — parancsnoka Lichtenstein Ferencz herczeg, — tartalékul az arad-temesvári uton Knéz és Hodony közt táborozott.

Dembinszkinek a serege körülbelől ilyen erejű vala:

A Szegeden összegyűjtött tábor	37.000	ember.
A Lenkey-féle hadosztály	8.000	„
Kmetty hadteste	10.000	„
A temesvári ostromsereg	9.000	„
	63.000	ember

és 161 ágyú. Ezenfelől 10.000 főnyi kaszás népfelkelő.

De ha levonjuk az egész Vécsey-féle hadtestet, az időközben beálló fogyatékra, (halottak, betegek, szökevények stb.) pedig 10.000 embert számítunk, még igy is 44.000 fegyverbiró katonája volt Dembinszkinek.

Haynau, ugy látszik, Temesvár fölszabadítása előtt nem akar komolyabb harczba elegyedni. Nyugodtan táboroz Kis-Becskerek és Hodony közt; s csupán arra szorítkozik, hogy a temesvári őrséget figyelmeztesse a közeledéséről. Parancsot ad tehát Walmoden hadosztályának, lehetőleg férkőzzék Temesvárhoz és füstgomolyok eregetése által, — ez volt a jeladás, — adja hirül a szorongatott őrségnek, hogy közel a segély.

Walmoden, a kapott parancshoz képest, augusztus 9-ikén — csütörtök volt, — pitymallatkor utra is kel, ámde Kis-Becskereknél hátvédő csapatainkra bukkan. Birokra kerül a dolog, s a felkelő napot csakhamar ágyúdörgés köszönti.

Az ágyúdörgés messzi búgó hangjára fölriad mindakét tábor. Haynau seregének a zömével Kis-Becskerek felé siet, Dembinszki pedig kapkod, hogy megint tovább huzódjék.

Az ő nagyhangu lármás idegességével épp a parancsokat osztogatja, amidőn ugy kilencz óra tájban Rékás irányából egy négylovas ócska batár robog elő. A batárból kopottas huszáratillában, fehértollú szürke kalapban egy törődött kis öreg ember száll ki. *Bem tábornok.*

Dembinszki egy pillanatig csodálkozva néz, majd gyorsan leugrik lováról, s az érkező elé siet.

— Isten hozta, tábornok! — köszönti szivélyesen. — Szerencsét kivánok önnek győzelmeihez. Boldog ön, hogy távol volt a kormány székhelyétől, s az itteni urakkal nem kellett bajlódnia.

— Hohó, különben sem igen engedelmeskedtem volna, — tréfálkozik Bem.

— Nincsenek már Erdélyben oroszok? — fordít a beszélgetésen Dembinszki.

— Sőt igen; több, mint valaha.

— Akkor mit csinál ön itt, az isten szerelmért? S mennyi csapatot hozott magával?

— Mennyi csapatot? Egyetlen egy embert sem. A mint tetszik látni, magam jöttem.

— Ez esetben még kevésbé értem, mi hozza voltakép önt ide.

— Nos hát — válaszol Bem tábornok, miközben atillájának a belső zsebéből egy írást húz ki — Kossuth engem nevezett ki fővezérré. Én tehát azért jövök, hogy átvegyem a főparancsnokságot.

Dembinszki megrökönyödik. De erőt vesz magán s e lemondó szavakkal öleli meg honfitársát:

— Barátom, köszönöm, hogy leveszed ezt a nehéz keresztet vállaimról!

Bem csakhamar lóra ül, s hogy tájékozódjék, Dembinszki kiséretében Kis-Becskerek felé halad.

— Számíthatok a támogatására? — kérdi útközben Dembinszkitől.

— Minthogy nem vagyok többé parancsnok, semmibe sem avatkozhatom, — int elutasítólag Dembinszki. De azért mégis adok egy tanácsot. Tanácsom az, ne ütközzék, hanem mielőbb vonuljon át a Béga-csatornán.

— Köszönöm a jó indulatot, — mosolyodik el Bem — de örökké csak nem hátrálhat az ember.

Bem tábornok megjelenése varázserővel hat csapatainkra. Mintha kicserélnék őket. A honvéd roskadozó teste kiegyenesedik, halovány arcza kipirul.

— Éljen Bem apó! Éljen a hős vezér! — zúg mindenfelé a szívdobbantó lelkes üdvözlet.

— Legalább vége az örökös retirálásnak, — teszik aztán hozzá örvendezve.

S csakugyan. Bem tábornok szemébe akar nézni Haynaunak.

Terve az, hogy Kis-Becskeren át Arad felé tör, itt csatlakozik Görgeihez, s csak ezután, ha az egyesülés megtörtént, vívja meg a döntő ütközetet az osztrákokkal.

S ehhez képest nyomban intézkedik.

Néhány percz mulva a hadsorokon egy táborkari tiszt száguld végig, s mindenütt a következő rövid parancsolatot mutatja elő:

„E pillanatban a fővezérletet Bem tábornok vette át. Valamennyi csapatparancsnok e rendelet olvasása után azonnal lépjen a harczvonalba.“

További főbb rendelkezései ezek:

A népfelkelő csapat, ugyszintén a fölösleges tábori-podgyász indíttassék előre Aradnak.

Vécsey, a temesvári őrség fékentartása czéljából régi helyén: a vár alatt fog táborozni.

Kmetty Szakálházra nyomul s mihelyt odaérkezik, támadólag lép fel. Lázár Vilmos és Gaal László húzódjék Uj-Bessenyőre, Dessewffy pedig a lovassággal Szent-Andrásra. A sereg többi része Kis-Becskerek felé igyekszik utat törni.

Haynau csak most veszi észre, hogy a magyar sereg keresztül akar törni a harczvonalán. Sietve megteszi ő is ellenintézkedéseit. Az Uj-Bessenyő mellett elterülő lankás dombokon öt ütege helyezkedik el, a Paniutin-féle orosz hadosztály pedig előbbre nyomul. S ezzel tényleg uralkodik a Kis-Becskerek felé vezető útvonalakon is.

Ez baj, ezen segíteni kell. S Bem segít. Hat század huszárt egy lovasüteggel küld át a Nyárád patakon. Rendeltetése: oldaltámadás az osztrák ütegek ellen.

A rohamot siker koronázza. Az osztrák tüzérség meglepetve, Kis-Becskerek felé hátrál, s a mögötte álló orosz sereg is megzavarodik.

Bem figyelő arczán a megelégedés derüje sugárzik szét.

— Hah, az ellenség visszahuzódik! — kiáltja örömmel.

Dembinszki azonban még most is hátrálni szeretne.

— Hadd békével visszavonulni, s ugyanezt tedd magad is, — lohasztja a Bem harczikedvét.

Eközben előnyomuló huszárságunkra, Simbscher tábornok vezetése alatt, tizennégy század dragonyos veti magát. Kemény, véres harcz fejlődik.

Huszáraink kitünően harczolnak, de végre is visszanyomja őket a túlerő. Haynau igyekszik kihasználni a pillanatnyi előnyt s parancsot ád Simbschen tábornoknak, hogy most már törjön át ő a Nyárád túlpartjára.

Simbschen ugy tesz. Az osztrák lovasság átgázol a Nyárád sekélyes vizén, s ütegeink felé robog. Ámde tüzérségünk nem ijed meg, pusztító ágyútűzzel fogadja az előnyomulókat. Erre aztán huszárságunk is felbuzdul és oly heves rohamot intéz a dragonyosok ellen, hogy azok meghátrálni kénytelenek.

— Látod, már futnak a császáriak! — fordul Bem Dembinszkihez. Követni kell őket. Rajta! Vedd át a balszárny vezetését, siess vele a jobbszárnyhoz és győzni fogunk.

— Nem én! — makacskodik Dembinszki. — Ha ütközetbe bocsátkozol, nagy oktalanságot követsz el. Én ebben nem akarok részes lenni. Végezd magad.

S ezzel otthagyja Bemet.

Eddig semmi baj. A győzelem előjelei mindenütt: Szakálházán is, ahol Kmetty ugyancsak szorongatja a Walmoden támogatására siető Ramberg tábornokot; a vár körül is, ahol meg Vécsey koppint a kitörni próbáló őrség orrára.

Haynau megretten. Ha támogatást nem nyer, bizony még megverik. S lóhalálba Lichtenstein herczegért küld, azzal a szigorú parancsolattal, hogy gyors menetben igyekezzék a harczmezőre. S addig is, mig Lichtenstein megjön, csak a védelemre szorítkozik.

Haynau tartózkodása következtében a mi csapataink támadó kedve is lanyhul. Az apró fegyver lassanként elhallgat, s a küzdelem ágyúharczczá fejlődik. Itt is, túlnan is egyre több ágyú szólal meg. Déli tizenkettőkor az osztrákok részéről 108, a mi részünkről pedig 102 ágyú van immár működésben.

S a 210 ágyú mennydörgésétől szinte remeg a föld. A lőporfüst szürke takaró gyanánt borítja a csatamezőt.

Délután három óráig szakadatlanul tart ez a pokoli hangverseny.

Ekkor azonban a magyar ütegek tüze mindinkább lankadni kezd. Fogyatékán a lőpor, a golyó.

— Töltényt! Töltényt! — kiáltják az ütegparancsnokok.

De a tartalékhoz szalajtott tüzértisztek azzal a lesujtó felelettel térnek vissza, hogy nincs töltény. Hová lett? — senki sem tudja.

Félnégykor az ágyúk ütegenként felmozdonyozva, kezdenek elvonulni.

— Hová, hová, tüzérek? Ne menjetek, hisz nincs semmi baj! — kiált feléjök biztatólag a gyalogos.

— Vége a municziónak! Nincs municziónk! — feleli leverten a tüzér, s hátrál tovább.

Nincs lövőszer! Hisz anélkül lehetetlen győzni. S honvédjeink bizodalma egyszerre megrendül. A remény, amely Bem megjelenésével fészket rakott sziveikben, ujolag elszáll, mint a riadt madár.

S a lélek csüggedésével a test fáradalmai is előtérbe lépnek: a szomj, az éhség. Hiszen a szőregi nap óta alig pihentek, alig ettek.

Pedig Bem gondoskodott a felfrissitésükről. Hevert a Vécsey táborában körülbelül ötszáz akó bor, amely arra volt szánva, hogy szétosztassék a küzdő csapatok közt. Azonban ennek is nyoma veszett.

Dembinszki a következőképen igyekszik elmagyarázni a rejtélyt:

„Vécsey tábornok — ugymond, — tudtomra adta, hogy 500 akó bort szekérre rakatott s megigérte, hogy a kenyérrel együtt a csatázó hadsereg közelébe szállíttatja. Később Vécseynek egy törzstisztje vágtatott felém, s parancsnoka nevében azt kérdezé tőlem: miért utasítottam el a szekereket? Képzelhető meglepetésem. Félreértés helyett inkább valamely áruló titkos működésére kellett gondolnom. Mert ugyanekkor egy másik, ugyanehhez hasonló eset is történt: a sereg *lőszer-szállítmányával. A lőszerkészlet Lugosra volt rendelve,* hanem egy ismeretlen tiszt érkezik a szállítmány vezetőjéhez s megbizza az én nevemben, hogy *Rékásra* menjen és ott állapodjék meg.“

Tehát, mint látjuk, Dembinszki volt az, aki a lőszer-tartalékot a csatamezőről eltüntette. Hogy Lugos felé vitték-e, vagy Rékásra, — körülbelől mindegy. A megbocsájthatlan hiba az, hogy amikor kellett, nem volt kéznél.

Még dörögnek ágyúink, sajnos, egyre hosszabb pihenővel, amidőn zavaros tömegben, nagy ordítozás közt öt-hatezer népfelkelő csörtet a főhadiszállásra. Az egyik nemzetőrtiszt lelkendezve beszéli el, hogy baj történt, egy osztrák lovas-dandár csapott közéjük, s 260 podgyászos-kocsit elfoglalván, szétverte őket. A népfelkelő-had kisebb része Arad felé futott, ők pedig visszajöttek.

— Csak ilyen hőség ne volna, — sóhajt aztán, s tarka zsebkendőjével végigtörülgeti izzadó homlokát.

Bem rögtön tisztában volt a helyzettel. Kétségtelen, hogy a lovas-dandár, mely népfelkelőinket szétverte, Temesvárnak tart. És a jobbszárny felé száguld, hogy a megujuló támadás esetére intézkedjék. Ámde paripája valamitől megbokrosodik és az öreg úr, a ki különben is gyönge lovas, kifordul a nyeregből. Az esés oly szerencsétlen, hogy *Bem a váll-*

pereczét zúzza össze. Ugy viszik el tehetetlenül, félig aléltan a csatatér háta mögé: a Vadászerdőbe.

S harczban álló csapatainknak nincs többé intéző vezérük. Pedig ott van Mészáros, Dembinszki, sőt Perczel Mór is. De egyikük sem veszi kezébe a küzdelem további irányítását.

S e válságos pillanatban (d. u. 5 óra lehetett) Hodony felől, mint a szélvihar, egyszerre csak előrobog tizezernyi pihent hadával Lichtenstein. Jobbszárnyunknak épp a hátába kerül. Haynau mihamar szintugy támadáshoz lát, s középhadunk ellen tör.

Csapataink közt nagy a megdöbbenés. És ott áll ötven-hatvanezer ember az osztrák ágyúk gyilkos tüzében egyöntetü vezetés, összetartó parancs nélkül.

A népfelkelő-had a legelső, amely hátat fordít a csatamezőnek. Erre a jobbszárny is megzavarodik. Követi a bal, majd a közép; s rövid félóra mulva az egész magyar sereg hátrálni kezd.

„A lovasság, — beszéli Mészáros, — néhány sikertelen roham után hátravonult. Ezt követte Gaál, utóbb a Guyon hadteste is; szóval minden hátrálóban volt. Kinek a parancsolatjára? — nem tudatik. A mint nem volt főparancsnok, ugy nem volt egyén, ki Bem terve szerint a seregnek irányt adott volna. S igy a sereg önszántából Temesvár felé tartott, mert az odavezető út mindakét felén menedéket nyujtó sűrű erdőségből állott."

Haynau abban a hiszemben, hogy visszavonulásunk csak fortély, alig üldözi csapatainkat. Két vagy három üteggel egy lovas-dandár nyomul utánuk.

Eközben a nap nyugvóra száll. Beköszönt az alkony. Jó ez a fáradt menekülőknek. Legalább árnyék-palástjával eltakarja őket az üldözők szeme elől.

De az ostoba véletlen, a mai nap eseményeinek főintézője, ujolag belekontárkodik dolgunkba. Valamelyik parancsnok, ugy mondják Perczel, egy félüteget állít fel csapataink háta mögé, s bolondjába durrogni kezd.

Az ellenség sem röst. A figyelmeztető lövöldözésre előrohan, s a hátrálók közé kartácsol.

Erre aztán végleg felbomlik a rend. Valami csodálatos, megfoghatlan ijedség üt ki honvédeink között. És az egész nagy sereg, egymásra taposva, fut, tolong czél s irány nélkül. Sokan az erdők rejtekeibe menekülnek, másokat Arad felé űz a rémület.

Potemkin Ödön, a Vécsey segédtisztje, ki a harczmező több

pontján megfordult, „A magyar hadsereg feloszlásának okai“ czimű művében igy emlékezik meg a szerencsétlen ütközet végső mozzanatairól:

Bem altábornagyot keresve, — ugymond Potemkin, — délután 3 órakor indultam el a csatamezőn. Csakhogy Bemet nem egykönnyen lehetett föltalálni. De tudtam, hogy ő szenvedélyes tüzér s az ütegek körül szeret forgolódni; miért is egyik ágyútelepről a másikhoz lovagoltam, s ekként alkalmam nyilt e nevezetes csata nagyszerű mozgalmát több pontról szemlélni. Olykor egy-egy magasabb ponton kissé megállapodtam. A látvány valóban nagyszerű volt. Mindkét részről füstölgő és bömbölő ágyúk pusztítása, forró nap, nyomasztó lég, rohamok porfölIegei, apró fegyverropogás, s ezrek mindenen átható rivalgása, a sebesültek jajjai, a haldoklók hörgése, csonka holttestek, rongált ágyúk, tagcsonkított lovak elhagyatva csapatjuk után nyerítve, vérző testüket vonszolva, uratlan száguldó paripák, a dús bánsági mezőkön magasra rakott buzaasztagok nagy lánggal az égnek lobogva.

Egyik ütegünk — beszéli tovább — a másik után kényszerült visszavonulni a töltények hiánya miatt; pedig a temesvári csatának a sorsát épp a szövetségesek túlnyomó ágyútüze dönté el. Mig a mi részünkről *egy*, azalatt az ellenfél részéről *tizenkét* ágyúlövés történt.

Minél beljebb haladtam a csata zajában, annál rémitőbb zavaroknak voltam a tanuja. Egész zászlóaljakat láttam szétszórtan vezénylő nélkül hátrálni. A széjjelhulladozott zászlóaljak tikkadtan ballagtak hátrafelé, senkire sem hallgatva már és semmivel sem törődve. Midőn magánosan kullogó tisztjeiket megszólitottam, miért nem tartják fenn a rendet, azt adták válaszul: „Nem lehet, az éhség felbontotta azt végképen.“

Vérző szívvel kellett szemlélnem, miként söpri el és szaggatja az ágyúgolyó, vagy a gránát a hátrálókat anélkül, hogy a saját védelmökre egy lövést tennének.

Napalkonyatkor általános lőn a hátrálási zavar, még pedig olyan, amilyenről fogalmam eddig nem volt. A zűrzavar leginkább a Szent-Andrásra vezető országúton fejlődött ki, s oly romboló tolongássá fajult, hogy azt többé emberi erő föntartani nem volt képes. A tűzérség *„helyet az ágyúknak!“* kiáltással és földetrázó robajjal sietett hátrafelé s a gyalogságot eltölté páni rettegéssel.

S a rettentő zűrzavart még növelte a több ezerre rúgó magánszekér és fogat.

Bem tábornokot, mint tudjuk, a Vadászerdőbe szállították. Az erdő szélén agg tölgyek lombsátora között akkoron egy csinos vadászkastély állott. Ennek a kastélynak első emeleti szobájában feküdt Bem tábornok. Tekintete lázas, de ajkáról egyetlen panaszos szó nem hangzik.

A terem csakhamar megnépesül. Egymásután jön: Mészáros, Dessewffy, Guyon, Vécsey. Aggódva, szomorúan állják körül a sebesült vezér ágyát.

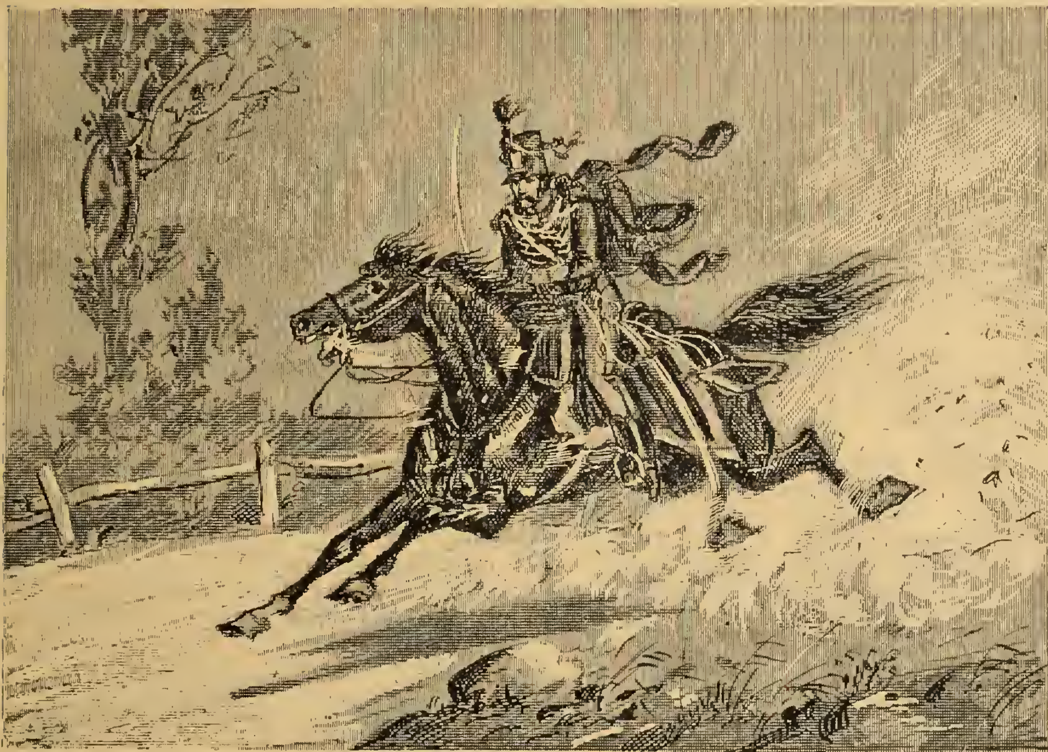
A tábori-orvos épp azon fáradozik, hogy a sebet bekötözze, midőn czombig érő lovagló-csizmában belép Dembinszki. Egyenesen Bemhez megy és lengyelül igy szól hozzá:

— Nem megmondtam, hogy ez fog történni?!

— Legalább meg kellett próbálni, — válaszolja Bem az ő szilárd meggyőződésével.

Pillanatnyi szünet áll be, miközben az orvos elkészül a kötéssel. Bem kérőleg tekint Dembinszkire.

— Látod, — szólal meg — minő helyzetben vagyok. Kérlek, vedd át, ha csak ideiglenesen is, a csapatok vezetését.



A temesvári ütközet első hírvivője.

— Nem, barátom, — fortyan fel Dembinszki, — mert valahányszor a sör megsavanyodott, rendesen nekem adták ide megjavítás végett. S mihelyt megjavítottam, mindjárt másra bizzák, aki ujból elrontja. Ez sokkal hálátlanabb mesterség, hogysem ujra folytassam.

A beteg most Mészároshoz fordul. Ez is visszautasító feleletet ad.

Erre Bem, hogy a sereg ne legyen vezető nélkül, Guyont teszi meg a táborkar főnökének. S Guyon, már ebben a minőségében tüstént intézkedik, hogy az országkormányzó értesíttessék a történtekről.

De most mi a teendő? Hol keressen vert seregünk nyugvópontot? S abban állapodnak meg, hogy az elvonulás Remetén, Rékáson keresztül Lugosnak irányíttassék.

A tanácskozás javában folyik, midőn egy huszártiszt rohan a terembe. Csupa por, csupa izzadság; kardjának a pengéjéről a vér szivárog. Az ellenség vére.

— Menekülni! — kiáltja. — A császáriak a Vadászerdő felé nyomulnak!

Szerencsére Bem annyira magához jött, hogy kocsira lehet helyezni. A tábornokok közrefogják, s a menekülő-csapat eltünik az erdő sürűjében.

S ujólag kezdődik a zavar, a hajsza. De a hidegvérü Kmetty segít a bajon. Hadosztályával védőfalat von a futó sereg háta mögött, s némileg helyreáll a rend.

Egész éjszaka szakadatlanul tartott a hátrálás. S csak virradatkor Rékáson pihentek meg rövid időre.

Innen Rékásról küldte Dembinszki Aulich hadügyminiszternek a következő jelentést:

Miniszter úr!

Parancsa értelmében tegnap reggel félkilencz órakor vette át Bem tábornok Kis-Becskereknél a hadsereg fővezérletét, s határozott akaratom és parancsom ellenére azonnal csatába bocsájtkozott. Délután félkettőig részünkön volt a szerencse, hanem ekkor hátrálni kezdtek csapataink. Hat óráig rendben történt a visszavonulás; ekkor azonban felbomlott a rend az osztrák tüzérség működése következtében.

Rékás, 1849. aug. 10.

Gróf Dembinszki,
altábornagy.

Ez volt a képzett, bátor, de szerencsétlen kezü Dembinszkinek utolsó működése önvédelmi harczunkban. Mihelyt a sereg Lugosra érkezik: otthagy mindent és fut tovább. Augusztus 12-ikén már török földről nézi kínos vergődésünket.

Haynau még a csatanap estéjén a felszabadult őrség zajos üdvözlése közt vonult Temesvárra. S jellemző, csak másnap értesül, hogy aránylag kicsiny erőkifejtését minő óriási siker koronázta.

A viadal jellegéhez képest a siker csakugyan óriási. Hisz az ütközet, daczára az égrengető ágyúzásnak, nem volt pusztító.

A mi veszteségünk holtakban és sebesültekben mindössze 300 ember. A súlyosan sebesültek közt volt Gaál László, a vitéz ezredes is, akinek egy ágyúgolyó a lábát szakította el.

A szövetséges hadak vesztesége még kisebb: 36 halott, s 172 sebesült.

Tehát a csatatér több mint százezer főnyi hadaiból összesen 508 halott és sebesült.

És egy ilyetén kisebbarányú ütközetben a déli magyar hadsereg mégis szétzüllött. Szétzüllött ugy, hogy még a vasakaratu Bem sem volt képes számottevő és harczképes sereget belőle többé összecsinálni.

„A temesvári csata — beszéli egy szemtanu — hadjáratunknak egyik legsajátságosabb mozzanatát képezi. Elvesztettük az ütközetet, anélkül hogy komolyan verekedtünk volna; seregünk vad iramodással menekült, anélkül hogy üldöztetett volna. Egyetlen ágyúnk nem veszett oda, halottjaink és sebesültjeink száma alig volt háromszáz, — és a nagy 50—60.000 főnyi hadsereg mégis szétszóródott. Mintha valami babonaság történt volna: senki sem akart többé harczolni. Katonáink csapatostól, ezrenként szökdöstek. Mire Lugosra érkeztünk, a hiányzók száma több volt *húszezernél.* A kór, mely hónapok óta lappangott a seregben, melyet az untalan hátrálás, a sok nélkülözés okozott és érlelt, Temesvárnál tört ki egész rettenetességében.“

Igaz; nem is volt ez részünkről komoly tusa, hanem a lappangó betegségnek, amelyet a rosz vezetés, a tömérdek sanyarúság okozott, a kitörése. És aki látott bomlásnak induló hadsereget, tudja hogy az ilyféle betegségből nincs gyógyulás.

„*Világos csak zárójelenete volt a szomorú drámának. Szabadságunk sírja: Temesvár,*“ — jegyzi meg találóan Klapka.

Kép, melyet az élet gyakran rajzol elibénk: A szerető anya a gyilkos kórral vívódik. Az orvosok épp most tanácskoznak fölötte. Az oldalszobában a család, amely szívszorongva lesi a hireket. Van-e remény? Jobbra fordul-e állapota? Vagy betelik a végzet? A nyomasztó csöndet egy-egy halk sóhaj, elfojtott zokogás töri meg.

Ilyen volt Arad az augusztus 9-ike és 13-ika közötti rettentő napokban. Szomorúság, aggodalom mindegyik arczon. Vajjon kibírja-e a szörnyű válságot a mi nagybetegünk, a mi szerető édes anyánk: a haza? Van-e számára gyógyító ír?

De talán senki sem oly nyugtalan, senki sem oly ideges, mint Kossuth. A kérdések egész raja viharzik át aggódó lelkén. Van-e remény a becsületes békekötésre? Hát Görgeinek mi a szándoka? Harczol-e tovább, vagy leteszi a fegyvert?

Nyugtalanságát még növeli, hogy Dembinszkiről semmi hír.

Vajjon hol késik? Talán ujabb csatája volt az osztrákokkal? És ha mérkőzésre került a dolog: győzött-e, vagy megverték? Hátha eléje menne valamelyik hadosztályunk? Lehet, hogy nincs szüksége a támogatásra, de igyen legalább végre mégis csak sikerül az óhajtott egyesülés. És parancsot ad Nagy Sándor tábornoknak, hogy Vingán keresztül nyomuljon Temesvár felé, s igyekezzék Dembinszkivel mielőbb összeköttetésbe lépni. Nagy Sándor augusztus 10-ikén pittymallatkor utra is kel.

Kossuth most már valamivel nyugodtabb. Délelőtt 10 órára minisztertanácsot hí össze. Megjött a két békeszerző: Szemere és Batthyány, s eljárásukról jelentést fognak tenni. Az értekezletre Görgei szintén hivatalos.

Még nincs tíz óra, s a miniszterek, — Duschek kivételével, ki Lugoson tartózkodott, — mind együtt vannak. Görgei azonban késik. Sebaj. Legalább tartózkodás nélkül beszélhetnek. S beszélnek is. Szemere előbb beszámol a békekötés érdekében tett lépéseikről, aztán tapasztalatainak az elmondására tér át. S a legsötétebb szinekkel fösti azt a hangulatot, mely a Görgei seregében uralkodik. Guny, nevetség tárgya ott a kormány. Ügyünk sikerében senki sem bizik immár. Nem is társalognak másról, csak a fegyverletételről. S e hangulatnak, e sülyedésnek terjesztője: a táborkar, forrása: Görgei.

Még a szelidlelkű Batthyány Kázmér is kifakad, s a méltatlankodás hangján emlékezik meg arról a fitymáló, megvető bánásmódról, melyben őket Görgei részesíté.

— Cselédekkel szoktak igy elbánni, — ugymond, — nem az ország minisztereivel!

E pillanatban nyilik az ajtó, s belép Görgei. Tartása kimért, feszes; arczán fagyasztó hidegség, tekintetében rejtett gúny.

Csodálatos az, hogy Görgei az ő sajátszerű modorával minő fölényt tudott gyakorolni nemcsak hiveinek a táborán, de ellenfelein is.

Most is, amint benyit, egyszerre csönd lesz. A miniszterek zavarodottan tekintenek egymásra.

Kossuth maga is az elfogódás bizonyos nemével nézi azt az embert, aki annyi bajnak, annyi viszálynak lőn az okozója; s aki már-már őt is legyürte. De csakhamar erőt vesz érzelmein; helylyel kinálja meg Görgeit s aztán fölkéri, mondja el őszintén, nyiltan véleményét a helyzetről és a teendőkről.

Görgei hosszasabban szól. Magyarul kezdi, de csakhamar engedel-

met kér, hogy németül folytathassa, amely nyelven jobban tudja magát kifejezni.

A merre csak táborával keresztülvonult, — ugymond, — mindenfelé számos küldöttség tisztelgett nála, valamennyi azzal a kérelemmel, hogy teremtsen békét. S ennek itt a legfőbb ideje. A nemzet roskadozik a háború irtóztató terhei alatt. A nép immár nem győzi a hadak élelmezését, az ország csaknem minden vidéke ki van élve. Emellett lőszerünk is fogyatékán. Készítésére sem biztos hely, sem idő, sem anyag nincs. A háború gyors befejezése, s igy a békekötés már ez okoknál fogva is mulhatlanul szükséges. Ő ugyan kész az osztrákokat megtámadni, de az oroszok ellen nem harczol többé. Czéltalan, hiábavaló vérontásra nem vállalkozik. A két miniszter levelének a hatásáról nincs még ugyan tudomásunk, de ő nem hiszi, hogy Pöltenberg kedvező válaszszal fogna visszatérni. Más alapot kell adni az alkudozásoknak. Ám, ha tetszik, kinálják meg az orosz czárt az ország koronájával, de ne képletes beszédben, mint eddig tették, hanem érthető módon, világos szóval.

S a minisztertanács a Görgei javaslatához képest határoz. Uj békekövetül Csernovics Péter szemeltetik ki. A trón a másodszülöttségi eszme alapján lesz fölajánlandó a nagyhatalmu Romanow-háznak.

De a terv nem valósul meg. Elsöpri a balesemények rohanó árja. Megérkeznek a Temesvárnál lezajlott ütközet legelső hirei. Ám, e hirek nagyon ellenmondók. Görgei Nagy Sándortól ezt a tudósítást kapja:

Görgei főtábornak úrnak.

Augusztus 10-ikén, déli 12 órakor.

A mindhárom fegyvernemből álló ellenség Uj-Ságh (Dreispitz) mögött áll a magaslaton. Erőszakos szemlénk alkalmával keményen lövöldözött reánk két üteg ágyúból.

Még előbb egy sebesült tiszt érkezett hozzánk Temesvár vidékéről, s ez a tiszt azt állítja, hogy tegnap ott csata volt, amelynek következtében a mieink Lugosra voltak kénytelenek hátrálni.

Kérdezem: mennyire terjed az én feladatom azon esetre, ha tulerővel támadtatom meg?

Jelenlegi állásom Uj-Sághon innen a szőlők mellett van s védőleg tartom magamat. Ezért sürgetőleg várom a további parancsot.

Ebben a pillanatban a magaslaton Uj-Ságh fölött ellenséges hadoszlopok mutatkoznak, melyeknek egy része lovasságból áll, s a Maros felé jobboldalomba húzódik.

Nagy Sándor József,
tábornok.

Schlick tábornok volt az, aki a Temesvár felé nyomuló Nagy Sándornak utját állta. Délután két órakor össze is tüznek. Nagy Sándor azonban a tulerejű Schlickkel nem képes megbirkózni, s csakhamar Uj-Aradra hátrál.

Nagy Sándor értesítő levelében, mint látjuk, az foglaltatik, hogy déli seregünk Temesvárnál megveretett s Lugos felé huzódik. Ami igaz is volt.

Ezzel szemben viszont Kossuth arról értesül, hogy Temesvárott fényes győzedelmet arattunk.

Akár győztünk, akár vesztettünk: a helyzet mindenesetre változik. S estefelé ujabb tanácskozásra gyül össze a kormány. Ezen a minisztertanácson is résztvesz Görgei.

Az értekezletet az elölülő *Kossuth* nyitja meg.

— Megbizható forrásból arról értesültem, — kezdé az ország-kormányzó, — hogy Dembinszki hadserege tegnap, augusztus 9-ikén Temesvárnál az osztrákokon győzött. A támadó az osztrák volt. Az ütközet elején Dembinszki tágítani kezdett, de ekkor a csatamezőn megjelent Bem, aki rögtön átvette a főparancsnokságot s a védelemből a támadásba ment át. Igy beszélte el az eseményt két tiszt, kik épp akkor sebesültek meg, mikor Bem altábornagy megérkezett, s akik a kötöző-helyről több óra hosszáig nézték a mieink győzelmes előnyomulását. Mikor később a két sebesült honvédtiszt Aradra szállíttatott, a küzdelem még folyt; de abból a fordulatból, amelyet Bem megjelenése a dolgok állásában a mi előnyünkre okozott, minden valószinüség szerint azt lehet következtetni, hogy a győzelem a miénk maradt.

Görgei azt hitte, hogy a kormány, miután ugyis az alku terére léptünk, most már habozás nélkül reá fogja ruházni a főparancsnokságot. S im, Kossuth Bemet hozza ide. Vajjon mi czélból? Jó lesz kiugratni a nyulat a bokorból. S ingerülten emelkedik fel:

— A kormányzó úr abbeli föltevésének, hogy Temesvárnál győztünk, — ugymond, — ellene látszik tanuskodni az irány, amelyből az osztrák hadtest Arad felé nyomul. Egyébiránt lehetséges, hogy a kormányzó úr a temesvári eseményekről jobban van értesülve nálamnál, aki homlokegyenest ellenkező tudósítást kaptam. Ám, ha Dembinszki hadseregének az állítólagos győzelme igaznak bizonyul: annál jobb reánk, mert ez esetben az osztrák hadtest, mely Nagy Sándort épp most üldözi, huszonnégy órán belől szét leszen verve. Én ugyanis még ez éjjel a 3-ik és a 7-ik hadtestet átviszem a Maroson, s hajnalban támadólag magam is Temesvár felé indulok. Hanem most már az iránt kell fölvilágosítást

kérnem: mikép kelljen azt érteni, hogy Bem altábornagy, akiről azt képzeltem, hogy Erdélyben tartózkodik, hirtelen a temesvári csatatéren terem, s Dembinszki hadseregének a vezényletét magához ragadja? A kormányzó úrnak egy korábbi értesítéséből tudok annyit, hogy Bem jul. 31-ikén Segesvárnál súlyos vereséget szenvedett, későbbi győzelmeiről pedig semmit sem hallottam. Erdélyben tehát a dolgok állása nem lehet olyan, hogy Bem altábornagy ott a saját hadműködési szinterén nélkülözhető volna. Miért hagyta ott tehát Bem altábornagy a maga helyét Erdélyben? Hogyan jutott ő Temesvárott annak a hadseregnek a vezényletéhez, amely hadsereg Dembinszkire volt bízva?

A kérdés oly merev, annyira számonkérő, hogy *Kossuth* nem térhet ki a válasz elől. Mentegetőzni kezd:

— Én már azon időben, mikor a tábornok urat Karczagra a tudvalevő találkozásra hivtuk, éreztem annak szükségét, hogy a főparancsnokságot valamennyi hadcsapatunk fölött egyetlen emberre kell bizni. S leginkább azért óhajtottam a tábornok urral összejönni, hogy ezen főparancsnoki választás felől a tanácsát kikérjem. De minthogy ez a találkozás nem történhetett meg, a Dembinszki altábornagy ügyességébe vetett bizalmam pedig napról-napra mindinkább csökkent: a haza megmentésére szükségesnek láttam, hogy a bánáti hadsereg vezetése haladék nélkül megbizhatóbb kezekbe adassék. Igy történt, hogy Bem altábornagyot hivtuk a Bánságba, hogy itt a mennyire lehetséges, tegye jóvá, amit Dembinszki elrontott.

Ujólag *Görgei* szól, majd ismét *Kossuth*, aki végre is kijelenti, hogy Bem altábornagyot ő hivta meg, s ő nevezte ki főparancsnokká.

— A kinevezés törvénytelen, mert nélkülözi egy miniszter ellenjegyzését! — pattan fel *Csányi*, aki még mindig odaadó hive és önzetlen pártolója Görgeinek.

— Nem nélkülözi, — felel Kossuth, — mert egy miniszter, még pedig a hadügyminiszter igenis ellenjegyezte a kinevezést.

— A hadügyminiszternek ezt nem volt szabad tennie! — háborog tovább Csányi.— Hisz Aulich épp oly jól tudja, mint a kormányzó úr, hogy az országgyülés a kormánynak nem Bem altábornagyot, hanem Görgeit ajánlotta fővezérül. Egyszersmind jól tudta azt is, hogy a nemzetgyülés ezen javaslatára Szemere miniszterelnök úr igenlőleg válaszolt.

— Ez nem áll! — kiált *Szemere* indulatosan. — Én a javaslatra csak annyit válaszoltam, hogy a kormány azt tudomásul veszi. Ez pedig még nem beleegyezés.

Csányi persze nem enged; s a két miniszter közt éles szóharcz fejlődik.

S ezzel a tanácskozás kizökken nyugodt medréből. A hangulat perczről-perczre izgatottabb. Négyen-öten is beszélnek egyszerre: haragosan, szenvedélylyel, vádaskodva. S mérgezett nyil gyanánt nem egy sértő szó süvit végig a termen.

— Szót kérek uraim! — dörgi *Vukovics* igazságügyminiszter. Nekem Görgei Artur tábornok urhoz volna egypár szavam.

A csönd némileg helyreáll. S Vukovics — a legelső kormányférfiú, ki Görgeinek himezetlenül szemébe meri mondani az igazságot, — emelkedettebb hangon igy szól:

— Én azt, ki legyen a főparancsnok, egyelőre nyilt kérdésnek tartom. Előbb némely dolgokat kell tisztáznunk, el kell oszlatni azt a homályt és bizonytalanságot, mely Görgei tábornok úr működését veszi körül. Mert tagadhatlan, hogy az a különleges irány, amelyet a tábornok úr a komáromi napok óta követ, szükségkép a nemzet ügyének a bukására fog vezetni. Nyilt engedetlensége nemcsak az összhangzó hadműködést teszi lehetetlenné, de a kormány tekintélyét is végleg aláássa. S ez a törekvés, ugy látszik, megvan. Hisz köztudomásu, a kormány is értesült róla, hogy a tábornok úr közvetlen környezetében állandó ellenszenv és gúny tárgya a kormány, de sőt a nemzeti ügy is. Azt is mondják, s a tábornok úr több nyilatkozata megerősíti, hogy a tábornok úr egyáltalán nem viseltetik azzal a meleg rokonszenvvel a magyar nyelv és a magyar nemzet iránt, amely az ország fővezérétől méltán elvárható. Van még egy panasz, mely szájról-szájra jár. S ez a panasz az, hogy a tábornok úr szokásos eljárásával és fitymáló modorával a polgárosztályt és a véderőt egymástól elidegeníteni igyekszik. Ha ez igaz, s ha ennek korán eleje nem vétetik, félő, hogy az ország polgárai és a honvédsereg közt is csakhamar hasonló ellenszenv s rés fog támadni, amilyen előbb az osztrák katonaság ugynevezett hagyományos szelleme következtében a katonaság és a magyar nemzet közt kifejlődött . . . .

A minisztertanács növekvő figyelemmel hallgatja a súlyos vádak elősorolását. Görgei gúnyosan mosolyog. Vukovics pedig szigorú kíméletlenséggel igy folytatja:

— Az elmondottakkal szoros összefüggésben van az a szárnyaló hír is, hogy a tábornok úr katonai diktaturára törekszik. Ez is olyan vád, amely ha igaz, méltán bánatba ejtheti mindazokat a hazafiakat, akik szabadságharczunk egyik főczéljának épp a demokratikus intézmények



Kossuth és Görgei utolsó találkozása 1849 aug. 10-én. (Egykoru vázlat után.)

meggyökerezését tekintik, s magát a fegyveres erőt is polgárosítani óhajtják. De a tábornok úr utolsó lépései sem megnyugtatók. A tábornok úr ugyanis önhatalmulag, a kormány háta mögött, lépett az oroszokkal alkudozásba; s eljárásáról nem is közvetlenül a kormánynak tett jelentést, hanem csak a kormánybiztosnak. Ez is olyan eljárás, mely a viszályt és meghasonlást csak öregbíti. Valahára tisztába kell jönnünk az iránt is, osztozik-e a tábornok úr Magyarország függetlenségének elveire nézve a kormány nézetében? Van még több panasz, több kérdés, mely tisztázandó volna. De nem akarok hosszadalmas lenni. Lehet, óhajtom, hogy a felhozott vádak legnagyobbrésze túlzás. És már ez okból is felhivom a tábornok urat: nyilatkozzék, oszlassa el aggályainkat. Mert a mig ez meg nem történik, az egybegyűlt minisztertanács elfogultság nélkül a fővezéri kérdésben nem határozhat.

Az igazságügyminiszter vádló beszédjének nagy a hatása. A legtöbb arczról szinte leolvasható a helyeslés. Maga *Kossuth* is, aki pedig eddigelé soha sem mert Görgeivel kikötni, néhány megjegyzést koczkáztat.

— Azok után — ugymond, — a miket az igazságügyminiszter úr elmondott, csak egypár észrevételem van. A függetlenségi nyilatkozatra vonatkozólag azt jegyzem meg, hogy e nyilatkozat törvényszerűleg a nemzetgyülés által mondatott ki, s ez a kétségbevonhatlan törvényesség mindenkit kötelez annak a tiszteletére és megtartására. Ami a tábori dolgokat illeti, főkép két cselekmény hatott reám igen lehangolólag. Az egyik az, hogy a tábornok úr, abban a körlevelében, melyben hadseregének tisztikarát az orosz ajánlat fölötti nyilatkozatra hivta fel, ismétlem, e körlevelében ugy tünteté fel magát, mintha a tisztikar választásából lenne főparancsnok. Pedig ez nem való. A tábornok úr vezéri hatalmát a nemzet kormányától kapta s csakis ennek megegyezésével gyakorolhatja. Ez az egyik. A másik az, hogy a tábornok úr az orosz békeajánlatot a tisztikar tárgyalása alá bocsájtotta. Nagy botlás. Hisz ezzel a haza további védelmét tényleg a tisztikar egyéni akaratától tette függővé. A tisztikar mindenesetre a legnagyobb elösmerésre méltó, hogy az ellenség csábos ajánlatát visszautasítá; de a rosz példa megvan. Még egy megjegyzést. A katonai diktaturára vonatkozó aggodalom tényleg fennáll s örülnék, ha megczáfolná a tábornok úr.

A hidegszámítású *Görgei* jobban ismerte a helyzetet, mint a reménykedő Kossuth. Tudta, hogy itt a vég. Beföllegzett immár annak, hogy őt ez a kormány felelősségre vonhassa. Nem lesz ahhoz többé sem idő, sem alkalom. S indulatosan, kihívó daczczal vágja oda:

— Ha a kormány bűnösnek tart, ám tessék engem haditörvényszék elé állítani. Ott majd védeni fogom magamat. De itt eféle felületes vádakra nem is felelek. Csak a diktátorságot illető vádra jegyzem meg, hogy táboromban több képviselő fordult meg, akik arra ösztönöztek, hogy ragadjam magamhoz a diktátorságot. Sőt Szunyogh Rudolf képviselő egyenesen Szemere miniszterelnök úr megbizásából kért föl a diktátorság elfoglalására. Én a miniszterelnök úr küldöttjének azt válaszoltam, hogy a diktátorság elfogadásától nem vonakodom, de csakis abban az esetben, ha azt a nemzetgyűlés ajánlja fel nekem.

— Mesebeszéd! — ugrik fel Szemere. — Én senkit sem biztam meg ilyen ajánlat tételére.

Az arczok megint kipirosodnak, a szenvedélynek zsarátnoka ismét lángragyúl. Kossuth lép közbe.

— Nyugalom uraim! — int engesztelőleg. — Hagyjunk fel a haza e válságos perczeiben a multak fölmelegítésével.

Aztán, mintha semmi sem történt volna, hirtelen Görgeihez fordul:

— Mondja meg a tábornok úr őszintén: akarja-e a főhatalmat kezébe venni? Én csak örülni fogok, ha visszavonulhatok a magánéletbe. Sőt, ha a tábornok úr óhajtja, én leszek az országban a szószólója, pártvezére. Már pedig ugy hiszem, hogy az csakugyan nem lesz gyönge párt, amelynek alakítását én vállalom magamra. Mert hogy a nemzet némi bizalommal viseltetik irántam, azt talán szabad állítanom.

Görgei ugy tesz, mintha nem értené, hogy tulajdonképen miről van szó. S nem válaszol a puhatolózó kérdésre. De fölösleges is. Az igazságügyminiszter vádjai amúgy is kútba estek. A sok herczehurcza után ő maradt felül, még pedig legfelől. Hisz im, maga Kossuth is úgy nyilatkozik, hogy csak szólnia kell, s kész átadni a főhatalmat. Lehet, sőt valószinű, hogy az ajánlat nem őszinte. Mindegy. Az a fő, hogy a kormány megaláztassék.

Kossuth hiába próbál Görgeinek a lelkébe tekinteni. A szinlelés, az önuralom vastag burokja födi azt. Legalább a fegyverletételre vonatkozó nézeteit ösmernék! Ám, még ebben a dologban sem őszinte. Egyszer így beszél, másszor amúgy. Hátha szint vall. Próbáljuk meg. S ügyes fordulattal a békealkura tereli az eszmecserét.

— A tábornok úr, a mint tapasztaltuk, nincs megelégedve a béketárgyalások eddigi menetével és irányával. Nagyon kívánatos volna tehát, ha papirra vetné azokat az irányelveket, amelyek alapján a tárgyalás,

nézete szerint, folytatható. Ezeket az alapfeltételeket aztán bevennők a meghatalmazásba is.

Görgei azonban kitérőleg válaszol. Most nincs ideje, virradatkor Temesvár felé akar indulni, meg kell tennie az intézkedéseket; aztán nagyon fáradt.

S ezzel távozik.

Már későre jár az idő. Öreg este van. De a szorongató nagy veszedelem még sokáig együtt tartja a kormány tagjait. Kossuth mint házigazda (a minisztertanács az ő várbeli szállásán tartatott), frissítőkkel is szolgál. Természetesen, Görgei mai viselkedéséről folyik a szó. S hallgatagon megegyeznek, ám legyen, ha a szükség ugy parancsolja, ruháztassék Görgeire a főparancsnokság, sőt esetleg a legfőbb hatalom is.

Aztán bús kedélylyel, szomoruan hazatérnek ők is.

Kossuth egyedül maradt. Komor, izgatott. A jótékony álom már napok óta kerüli szemeit. Most sem fekszik le, hanem a jövendő esélyeivel kezd foglalkozni. Különös, hogy a temesvári ütközet lefolyásáról mostanáig sincs biztos hir. Győztünk-e hát, vagy csakugyan ujból veszítének? De akárhogyan fordult a harcz koczkája: kétségtelen, hogy Görgeinek a magatartásától függ további sorsunk. Ha félretéve daczot, gyülölködést, tehetségeinek latbavetésével, vaskemény akaratának az érvényesítésével tovább küzd: talán még van szabadulás. S ha a véggyőzelem nem is lehet a miénk, legalább becsületes békét köthetünk.

És ha nem akar tovább küzdeni? Ha tovább is ragaszkodik a fegyverletétel eszméjéhez? Nos, ez esetben vége mindennek.

De voltaképen mit is akar Görgei? Nem tudja senki. Hiszen most még tartózkodóbb, rejtélyesebb, mint azelőtt.

Hátha négyszemközt beszélne vele! Talán megnyilatkoznék. Talán helyreállhatna köztük a régi barátias viszony, s vállvetve, kölcsönös jóakarattal még megmenthetnék a szerencsétlen hazát a rettentő bukástól. És Görgeiért küld, látogatná meg.

Görgei abban a hiszemben, hogy Kossuth a főparancsnoki kinevezést fogja nékie átadni, a várba siet. Tizenegy óra már elmult, közel az éjfél, mikor bekopogtat Kossuth szállásának a vaspántos ajtaján.

A boltozatos kicsiny szoba rideg. Csak a legszükségesebb butor van benne. A tölgyfaasztalon gyertya ég. Az ablak nyitva, s bekandikál a hold.

A társalgás hidegen, vontatva indul meg. De Kossuth csakhamar belemelegszik. Homlokredői elsimulnak, tekintetében az engesztelődés meleg sugára gyúl ki, hangja barátságos lesz. Keresztülfut szabadságharczunk kimagaslóbb eseményein, majd fényes haditetteinket sorolja elő.

— Csak egy hiányzott — ugymond, — hogy a szövetségeseket végkép kihányjuk az országból: *az ön bizalma.* Csakhogy a tábornok úr, fájdalom, soha sem volt hozzám őszinte. E miatt aztán lehetetlenné vált, hogy karöltve együtt működhessünk. Ennek, csakis ennek köszönhető, hogy Magyarország, a helyett hogy ellenségeit rontotta volna meg, maga jutott a romlás szélére.

Görgei, persze, tiltakozik a vád ellen.

— Ügyünk — igy válaszol a többi közt, — aligha jutott volna idáig, ha biznak bennem, hisznek az őszinteségemben, s elfogadják tanácsomat, hogy Magyarország ragaszkodjék törhetlenül eddigi alkotmányos formájához.

Kossuth a legujabb hadieseményekre tér át, aztán gyors fordulattal a következő kérdést intézi Görgeihez:

— Hogyan venné, ha a kormány Bem tábornokot bizná meg a főparancsnoksággal?

— Ez esetben, — felel Görgei elkomorodva, — tüstént elhagynám állásomat. Egy idegen származású fővezérben nincs kezesség az iránt, hogy csupa személyes érdekből nem folytatná-e a harczot még akkor is, midőn a nemzetre semmi erkölcsi haszon sem háromolnék belőle.

— És mit tesz akkor, — kérdezé folytatólag Kossuth, — ha Temesvárnál győztünk, csapataink egyesülése sikerül és ha önre ruháztatik a főparancsnokság?

— Akkor erőm minden megfeszítésével az osztrákokat támadom meg.

— És ha az osztrákok győztek Temesvárnál?

— Akkor leteszem a fegyvert.

— És én főbelövöm magamat, — teszi hozzá Kossuth bús lemondással.

Ez volt szabadságharczunk e két vezéralakjának utolsó találkozása az életben. Soha sem látták többé egymást.

Alig megy el Görgei, tajtékzó lovon egy huszár altiszt száguld a várba. A Guyon hirnöke. Még tegnap (aug. 9-ikén) éjszaka indult el, de Schlick miatt, ki Temesvár és Arad közt czirkál, nagy kerülőt volt

kénytelen tenni. A kormányzónak a temesvári csatáról hoz jelentést, amely igy hangzik:

Kossuth Lajos kormányzó úrnak
Aradon.

Temesvár, 1849. aug. 9.

A temesvári csata elveszett. Az ellenség nagyon erős volt. A sereg teljesen szétszóratott. Dessewffy Lugosra ment, hogy a lovasságot összeszedje. Én is odantazom, hogy a gyalogságot és a tüzérséget szedjem össze. Bem vállpereczét törte.

Guyon.

Villámcsapásként hat ez a rettentő hir Kossuthra. Tehát itt a vég! Minden a mit szentnek tartott, a haza boldogságáról szőtt édes álma, a jövőbe vetett biztató reménye, most már csakugyan minden összedől, akár a kártyaház.

A leverő tudósítást azonnal elküldi Görgeinek. Olvassa, s cselekedjék.

S Görgei, miként a temető-őr, ha sírt kell ásnia, zordon kedélylyel valóban munkához lát. *Elhatározza, hogy leteszi a fegyvert.*

„. . . Mihelyt Guyon tábornok jelentését Kossuthtól megkaptam, — beszéli emlékirataiban, — azonnal elhatároztam, hogy a parancsaim alatt álló sereggel leteszem a fegyvert. Hadd legyen mielőbb vége a további czéltalan harcznak, s az ország, mivel többé úgysem szabadíthatom meg, legalább a háború iszonytató pusztításaitól menekedjék. Elhatároztam ezt abban a meggyőződésben, hogy vele nem teszek féligvaló dolgot, mert az általam vezényelt hadsereg most már főhadserege Magyarországnak, s amit ez teszen: előreláthatólag zsinórmértékül fog szolgálni az országban szétszórva és elszigetelten hadakozó valamennyi csapatainknak is, a várak őrségét sem véve ki. Bizhattam ebben annál inkább, mert hisz Kossuth a fegyverletételre vonatkozó szándékommal egyetértett, s igy nem volt semmi ok attól tartani, hogy a részemről megadandó példa általános követése ellen agitálni fog . . . . .“

Az események most már rohamosan, drámai lüktetéssel követték egymást.

Görgei azon sebtiben levélileg is tudósítja Kossuthot döntő elhatározásáról. Ugy cselekszik, amint szóval is mondotta: nem harczol többé. Csakhogy az alkudozások sikeres viteléhez megbizásra van szüksége, ruháztassék tehát reája a főhatalom.

Kossuth hajlandó a legnagyobb áldozatra, kész lemondani a kormányzóságról is, csak mentessék meg a szegény elárvult nemzet javára,

ami még menthető. Ámde a kormány tudta és megegyezése nélkül nem határozhat.

S még éjszaka, tüstént a Görgei levelének a vétele után, izen valamennyi miniszternek, hogy reggel hat órakor tanácskozás lesz. Az ügy nagyfontosságú és sürgetős.

Kossuthot ébren találja a pirkadó hajnal. Már ötkor izgatottan jár föl s alá szobájában: vár a miniszterekre. Legelőbb Horváth jön, majd Aulich és Vukovics, néhány percz mulva Batthyány Kázmér, legvégül Szemere. Duschek távol van, Csányi beteges.

Mikor belép a kormányelnök, Kossuth odatartja eléje a hadijelentést.

— Itt a Guyon levele, — szól tompán. — Temesvárnál elvesztettük a csatát. A hadsereg megsemmisült.

A megdöbbenés leirhatatlan. Szemere, mint a szélütött, megtántorodik, Aulich, Vukovics és Batthyány elsápad, Horváth Mihály szeméből kicsordul a köny.

Ámde nincs idő a bánkódásra. Gyorsan határozni kell. Csakhogy mit? Erdély felé, a Maros-völgyén még szabad az út. Hátha ide huzódnának csapataink? Igen ám, de Görgei nem akar az oroszok ellen többé küzdeni. Erdély legnagyobb részében pedig Lüders az úr. Már a Székelyföldön is. Nincs, nincsen egyéb hátra, mint az alku.

Kossuthnak is ez a nézete.

— A balvégzetű események, — így szól, — annyira összetorlódtak, hogy a kormányt jelenlegi alakjában lehetetlenség tovább fentartanunk. Hiába tekintünk széjjel, nincs más szabadító ösvény, mint a békealku. Bármily nehezünkre esik is, reá kell lépnünk. Hatalmaztassék fel tehát Görgei az oroszokkal megkezdett tárgyalások tovább vitelére. Az ő serege még nincs legyőzve, s igy tekintélyes minőségben alkudozhat.

Az inditványt, ámbátor kelletlenül, elfogadják. De minő legyen a meghatalmazás? Végre is abban állapodnak meg, hogy legyen az nyilt és egyetemes. A kormány föloszlása azonban ne emlitessék az okirat szövegében, „mert jöhet idő, — érvel Vukovics, — a mikor a miniszterium a nemzettől nyert hatalmát ujólag gyakorolhatja.“ Ehhez képest a felhatalmazás igyen állíttatott ki:

Görgei Arthúr tábornok úrnak!

Aradon.

Miután a nemzettől választott ideiglenes kormány az utóbbi időben szenvedett szerencsétlenségek következtében a nemzet igazságos szent ügyét az ellene

szövetkezett két nagyhatalmasság túlnyomó hadereje ellenében fegyverrel sikeresen többé nem védelmezheti: Görgei Arthúr tábornokot ezennel teljes hatalommal ruházza fel, hogy az orosz czár ő felsége vezéreivel megkezdett alkudozást folytathassa, bevégezhesse, s a békét Ferencz József ő felsége megismerésének alapján is megköthesse.

Megvárja azonban a kormány Görgei tábornoktól, hogy ezen felhatalmazást minden tehetsége szerint a nemzet és a haza államéletének a megmentésére és biztosítására fordítandja.

Arad-vár, 1849. augusztus 11-ikén.

Kossuth Lajos,
kormányzó.

Szemere Miklós,
miniszterelnök.

A felhatalmazó okirat aláirva, hitelesítve még az értekezletből megküldetik Görgeinek.

Kossuth az oldalszobába megy, majd ujólag visszatér. Látszik, hogy szeretne valamit mondani. De mikor olyan nehéz a búcsuszó.

— A történtek után — szólal meg végre csöndes szomorú hangon, — a kormánynak semminemü hatásköre nincs többé. S így alig van egyéb hátra, mint feloszolnunk. Mehet, ki merre akar, a hová a sors vezeti. Ami engem illet, én Bem tábornokot keresem fel Lugoson s ha az alkudozás az óhajtott sikerre nem vezet, Bem tábornokkal és a Lugoson összeszedhető csapatokkal Erdélybe megyek, megkisérlendő: fordíthatunk-e még valamit a balszerencsén. Ha ez sem sikerül: egy golyó agyamon keresztül megszabadít minden további gondtól. Az Isten oltalmazzon benneteket! Ne felejtsétek el a szerencsétlen hazát.

A miniszterek néma kézszorítással búcsuztak el Kossuthtól és egymástól. Ki tudja, mit hoz a legközelebbi óra? Összejönnek-e még valamikor? Talán soha. Vagy tán a vesztőhelyen. Még egy „Isten hozzád!“ — aztán siet mindegyik haza: csomagolni, készülődni. Vukovics útközben betér Csányihoz, hogy értesítse a történtekről.

Kossuth azt hitte, a minisztertanács is, hogy Görgei megelégszik a kapott fölhatalmazással. Hisz egyetemes, korlátlan; alkudozhat kényekedve szerint. De nem; a dicsvágyó Görgeinek kevés a békéltető szerep, ő teljeshatalmu diktátor akar lenni. S nyomban, az okmány átolvasásakor ezeket a sorokat irja Kossuthnak:

Az ország kormányzójának, Kossuth Lajos Úrnak.

Aradvárában.

Kormányzó úrnak a miniszterelnök ellenjegyzése mellett, engem az ellenséges hadsereggel való egyezkedésre felhatalmazó levelét kézhez kaptam. Minthogy azonban ez a felhatalmazás a kivánt és közös hazánk jövőjét biztosító czél elérésére



A diktátori okmány aláírása Csányi szállásán 1849. aug. 11-ikén.

nem elégséges; s én arra, hogy azt, a mi a nemzet számára megmenthető, megmenthessem: elkerülhetlen szükségesnek tartom, hogy *a jelenlegi kormány lépjen le s én ruháztassam fel a polgári és a katonai legfőbb hatalommal.*

Ezennel fölkérem tehát a kormányzó urat, méltóztassék ekkép mielőbb határozni, s ezen határozatát velem, s a közönséggel is tudatni, hogy annak következtében minden késedelem nélkül megtehessem azon lépéseket, melyek egyedül képesek *a nemzet jövőjét biztositani* és azt a végromlástól, mig nem késő, megmenteni.

Ó-Aradon, aug. 11. 1849.

Görgei Arthúr.

Aztán kedvtelenül, bosszúsan a vele egy házban lakó Csányihoz siet. Épp ott van Vukovics is.

— Nagyon jó, hogy két minisztert találok, — kiált az okiratot kezében lobogtatva. — A megbizást ebben az alakban nem fogadom el. Az oroszok nem bocsátkozhatnak velem alkudozásba, ha azt hiszik, hogy ideiglenes kormány van a hátam mögött. Mindaddig tehát egyetlen lépést sem teszek, amig a kormányzó és a miniszterium formaszerűen le nem mond, s ez a lemondás közhirré nem tétetik.

Itt a tizenkettedik óra. Minden pillanattal növekszik a veszély. A dolog haladéktalanul tisztázandó. Csányi tehát minisztertársaiért küld. Hanem csak Aulich jön meg. S a három miniszter, Görgei daczos viselkedésének a kényszerítő hatása alatt ezt a levelet intézi Kossuthhoz:

Kormányzó Úr!

Görgei nem vélekedik a neki adott megbizásnak sikerrel megfelelhetni, ha az Ön és a miniszterium leköszönése, s az ő felruházása az összes polgári és katonai hatalommal formaszerűen ki nem mondatik és közzé nem tétetik.

Minthogy a jelenlegi szorongató viszonyok közt hosszasabban tanácskozni nem lehet: kérjük Önt, — saját leköszönésünknek ezenneli kijelentése mellett, — hogy a saját maga és az összes miniszterium nevében ugyanezt tegye; s úgy ezt, mint az államhatalomnak Görgeire történt átruházását közhirré tegye.

Önnek elhatározását haladék nélkül várva, maradtunk

Arad, augusztus 11. 1849.

tisztelettel:
Csányi László.
Vukovics Sebő.
Aulich.

A viharzó eseményeknek ezt az újabb fordulatát Vukovics állítólag közölte Batthyányval is, Szemerével is; ámde mindakettő kitérően válaszolt.

Déltájban megjött Kossuth felelete: *a leköszönő, illetőleg az átruházó-okirat:*

Görgei Arthúr tábornok úrnak.

Aradvár, aug. 11-én, 1849. délután 2 órakor.

A jelen körülmények között a nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása körül csak a hadsereg lévén képes sikeres lépéseket tenni:

Ezennel a miniszterek többségének indítványára is, úgy a magam, mint a miniszterium nevében kinyilatkoztatom, hogy a jelen kormány lelép s addig, mig a nemzet netalán másként intézkedendik, — a nemzetgyűlés megbizásából eddig általunk gyakorlott polgári és katonai legfőbb kormányzási hatalmat ezennel Tábornok úrra ruházom.

Megvárom Tábornok úrtól és azért Isten, a nemzet és a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti státus-életének megmentésére, javára és jövőjének biztosítására fordítandja. Ezennel felhatalmazom Önt, *ma este 8 órától kezdve,* — mikor az igazságügyminiszterhez kinyomatás s kihirdetés végett megküldött s a nemzethez intézett nyilatkozatom, reménylem meg fog jelenhetni, — a kormányzati hatalom gyakorlatára. Legyen Ön híve a hazának és Isten segítse Önnek lépteit.

Kossuth Lajos s. k.
kormányzó.

A szózatot, melyről a lemondásban említés tétetik, Vukovicsnak küldte meg Kossuth, azzal, hogy nyomassa ki s este felé, úgy nyolcz óra tájban tegye közzé.

Délután két órakor egy négylovas hintó robogott ki a várból. *A hintóban a menekülő Kossuth ült.*

Görgeinek tehát végre mégis betölt a vágya. Kossuth hatalomvesztetten, megalázva kitért az útjából, mig ő Magyarország diktátora lett.

Most még csak a koronát szeretné megkapni. Ki tudja, mire lesz jó. El is küld Szeneréhez. De már későn. A miniszterelnök délután félháromkor, magával vivén a koronázási-jelvényeket is, elutazott Aradról.

Csaknem egyidejüleg a kormány és a Görgei közt folyó tárgyalásokkal, még egy nevezetes dolog történt ezen a szomorú napon. *A képviselőház tartotta meg utolsó ülését.*

Már az előző nap délutánján több helyt olvasni lehetett:

Hirdetmény.

Holnap, augusztus 11-ikén, a képviselőház a városháza termében reggel 9 órakor országos ülést fog tartani.

Palóczy László
korelnök.

S az ülés csakugyan megtartatik. De a terem jóformán üres. Mindössze *tizen* vannak, köztük: Besze János, Szacsvay Imre, Süllye Gábor, Bónis Sámuel, Ivánka Zsigmond stb.

Az agg *Palóczy* a fájdalomtól megtörve foglalja el az elnöki széket. Mikor széjjel tekint és látja maga előtt ezt a néhány bánatostekintetü hallgatag embert, sápadt arczán két nehéz könycsepp gurul alá. Aztán csöndes, remegő hangon szólni kezd:

— A tetszhalott lengyel nemzet dicső 4-ik ezredének az osztrolenkai csata után csak tíz bajnoka maradt életben. De ez a tíz hős megvédte és birta zászlaját s igy az egész ezredet képviselte, mit fel is jegyzett a történelem. Mi is, noha csak tizen vagyunk, mert együtt vagyunk, ez órában még a nemzetet képviseljük. És most közlöm a tisztelt Házzal a kormányzó által közölni meghagyott szomorú helyzetet . . .

Egy pillanatig szünetel, letörli könnyeit, s aztán igy folytatja:

— A várban ezelőtt egy órával szobámba lépett a kormányzó, mondván: „Bátyám, minekelőtte szólhatnék, igyék egy pohár vizet, mert közlendőim nagyon leverők.“ Pár pillanatig egymás könybelábadt szemeibe néztünk, s midőn egymás karjaiba dőltünk, kimondá ezen rettenetes szavakat: *„A haza menthetetlenül veszve van!“* És így tisztelt Ház, e mai napon szűnünk meg önálló nemzet lenni, mert nemzetünk zászlója a kapituláczió szerint, mely lehet, hogy már holnap, holnapután megtörténik, az orosz trón zsámolyára borul. A történelem igazolja, hogy „Jaj a legyőzötteknek.“ Ám, azért velünk született kötelesség életünket, mely haza nélkül, igaz, csak hosszabb haldoklás, megmenteni. Görgei biztosan reméli, hogy a ki táborába menekül, puszta élete biztosíttatni fog. Ezt mondá Csányi miniszternek, ki egyetemben mint közlekedési miniszter szólt, hogy akik inkább menekülni akarnak, Facsét felé még huszonnégy óráig biztosnak tudja az utat. És most kedves barátaim ajánljuk Isten oltalmába egymást. Ha mi elveszünk is, a haza, egy nemzet, hosszabb-rövidebb ideig elnémíttathatik ugyan, s miként a lengyel, a magyar is tetszhalottá válhat, de ki nem irtható és felébred. S ott fent a magasban szellemeink imádkozni fognak, hogy ismét feltámadjon. Most pedig isten veletek! Áldás leigázott szent hazánkra!

Utolsó szavainál ismét megerednek könnyei. De nincs egyetlen szem, amely száraz maradna.

Összeölelkeznek. Palóczy, mint az atya, mikor szerető gyermekeitől búcsúzik, sorban megcsókolja mindegyiket.

— Isten veletek! Isten veletek! — rebegi a dicső aggastyán, s zokogva kitámolyog a teremből.

Mielőtt a képviselők távoznának Aradról, csaknem valamennyi beszól Csányihoz. Ez mostan a gyülhely. Magyarország tünő hatalma, abban a két kis szobában összpontosul, a hol Csányi lakik. Itt irják alá a miniszterek a lemondó okiratokat; itt ruháztatik át Görgeire a legfőbb hatalom; itt várakozik az igazságügyminiszter a nyomtatás alatt levő szózat példányaira.

Eközben foly a beszélgetés; akadozva, halkkal, mintha temetésre gyülekeznének.

Csak Nyáry Pál a régi; hangja most is érczes, csengő, bátor.

— Maradjunk együtt, — fordul képviselőtársaihoz — s várjuk be nyilt homlokkal, a minek történni kell. Legalább ne essék rajtunk az a szégyen, hogy a nemzet képviselőit kukoriczák közt, mocsarakban fogdossák össze, mint egy szétriasztott guerilla-csapatot.

Igaz; csakhogy az életösztön erősebb mindeneknél.

Majd a vitéz Nagy Sándor tábornok szólal meg.

— Vajjon hányan válnak meg közülünk a feleségeiktől? — kérdezi a keserű tréfa hangján.

— Mi ketten bizonyosan, — válaszol Csányi szilárd megnyugvással.

Mert különös, ez a fenköltlelkü nemes öreg tudta, hogy a vérpadnak néz elé. S mégis helytáll. Pedig menekülhetett volna; de nem, ő itthon, a haza vérázott földjében akart pihenni. Mindegy, ha a bitó alól temetik is el.

Már az este ajándékozgatni kezdte értékesebb holmiját: pisztolyait, könyveit, olyan embereknek, kikről azt hitte, hogy túlélik.

Mikor Horváth Mihály aláirta az okmányokat, Csányi hozzáfordul:

— Barátom, most már siess menekülni. Talán egy félóra mulva késő lesz. Schlick Arad alatt van.

— Hát te merre fordulsz? — kérdezik tőle.

— Barátim, én már öreg és beteges vagyok. Pár hónappal előbb, vagy utóbb, mindegy; de a haza földjén akarok meghalni. Ti fiatalok vagytok, még szolgálhattok hazátoknak, kötelességtek távozni.

Igy biztatja Csányi a fiatalabbakat. Az egyik hallgat kérő szavára, s menekül; a másik még tétováz. A két szoba napszállttáig folyvást teli van tudakozódó, bucsúzó emberekkel.

Még be nem sötétedett, de már alkonyult, midőn fürgelábu suhanczok a népesebb utczaszögletekre két falragaszt függesztének ki. Az egyik falragasz igy hangzott:

A nemzethez!

A szerencsétlen harczok után, melyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta a nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harczát sikerrel folytathassuk.

Ily körülmények közt a nemzet életének megmentése, s jövőjének biztosítása egyedül a hadsereg élén álló vezértől lévén várható, s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná, de károssá is válván: ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiúi érzéstől indíttatva, melylyel minden lépteimet és egész életemet egyedül hazámnak szentelém, magam s a miniszterium nevében a kormányról lelépek, s addig, mig a nemzet a maga hatósága szerint másként intézkednék, a legfőbb polgári és katonai kormányzati hatalmat Görgei Arthúr tábornok úrra ruházom.

Megvárom tőle, s azért az isten, a nemzet és a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti statusélétének megmentésére, javára, s jövőjének biztosítására fordítandja. Szeresse hazáját oly önzéstelenül, mint én szerettem; s legyen a nemzet boldogságának biztosításában szerencsésebb nálamnál. Cselekvéssel többé nem szolgálhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel adandom életemet áldozatul.

Az igazság és kegyelem istene legyen a nemzettel!

Aradvárában, augusztus 11-ikén 1849-ben.

Vukovics Sebő,
igazságügyminiszter.
Csányi László,
közmunka- és közlekedésügyi miniszter.
Horváth Mihály,
kultuszminiszter.

Kossuth Lajos,
kormányzó.

Ez a leköszönő Kossuth Lajos búcsúszava. A másik szózatban Görgei Arthúr, a diktátor mutatkozik be:

Polgárok!

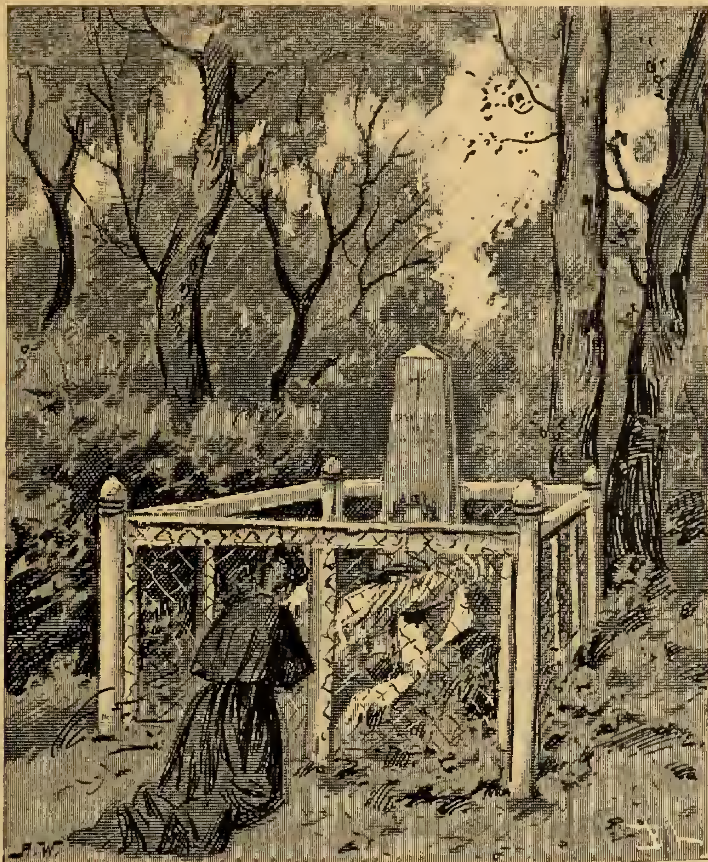
Magyarország eddigi ideiglenes kormánya nincs többé.

A kormányzó, s a miniszterek ma hivatalaikról, a kormányról önként lemondtak. Ezen körülmény által kényszerítve, a katonai főparancsnokság mellett ideiglenesen a polgári főhatalmat is átvettem.

Polgárok! Mindent, ami súlyos körülményeink közt a hazáért még tehető, megteszek, harczczal, vagy békés úton, akként, a mint a szükség fogja parancsolni,

s mindenesetre úgy, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könnyíttessenek, az üldözések, kegyetlenségek, gyilkolások megszüntettessenek.

Polgárok! Az események rendkivüliek, s a sorsnak csapásai súlyosak; ily helyzetben előleges kiszámitás lehetetlen. Egyedüli tanácsom és kivánságom, hogy lakjaitokban megvonulva, ellenszegülésre, vagy harczba még azon esetben se keveredjetek, ha várostokat az ellenség megszállaná; mert személy- és vagyoni biztossá-



Damjanich és Lahner sirja Mácsán.

got legtöbb valószinűséggel csak úgy nyerhettek, ha házi tűzhelyeiteknél polgári foglalatosságaitok mellett békén maradtok.

Polgárok! Mit istennek megfejthetlen végzése reánk fog mérni, tűrni fogjuk férfias elszántsággal, s az öntudat azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet.

Polgárok! Isten velünk!

Ó-Aradon, augusztus 11-én, 1849.

Görgei Arthúr.

S ezzel Görgei formaszerűleg is a diktátori méltóság birtokába jut. Egymaga minden: országkormányzó és fővezér. Nem áll utjában senki: sem a kormány, sem az országgyűlés. Cselekedhetik szabadon, korlátlanul, tetszése szerint.

Óriási, szédületes hatalom; a legnagyobb, amit egy nemzet rendkivüli esetekben fiára ruházhat. Ámde, az ily nagyméretű hatalom nagy kötelességekkel is jár. Aki elvállalja: igyekeznie kell megfelelni a beléje helyezett bizalomnak.

Megfelelt-e Görgei? Eleget tőn-e igéretének, hogy a haza érdekében minden lehetőt elkövet? Mentett-e meg valamit a roncsokból, — az alkotmánynak csak egy szilánkját is? Gondoskodott-e legalább honfitársainak, kik oly magasra emelték, a személyes biztonságáról? Nem feledkezett-e meg bajtársairól, kik tűzön, vízen, sokszor csaknem egész a pártütésig követték? Feleletűl, im a száraz, krónikaszerű tények:

. . .„Alig volt kezében a diktátori hatalom, — beszéli Szemere — azonnal a kapituláczió pontjait kezdte irni, hogy azokat Schlick osztrák tábornokhoz elküldje. De néhány órával később megérkezett az orosz táborból Pöltenberg és kiserete; s ezek nagy hévvel szólának azon lekötelező bánásmódról, melylyel fogadtattak, mondván, hogy nekik mindenesetre jó, bár határozatlan remény nyujtatott. Ugyanazon időben érkezett a hír, hogy az osztrák sereg gyorsan Arad felé nyomul. Mindez arra birta Görgeit, hogy megváltoztassa szándékát . . .“

Igen; ez a való. Görgei immár azon töpreng, hogy az osztrákokkal lép alkura, midőn az ártándi orosz főhadiszállásról megérkezik Pöltenberg, hozván Rüdigernek a következő válaszlevelét:

Görgei Arthúr úrnak, a magyar seregek fővezérének.

Értesítettem a varsói herczeget s tábornagy urat, hogy báró Pöltenberg táboromba hadköveti minőségben érkezett. Őmagassága engem bizott meg, tudassam Önnel, hogy az ő egyedüli rendeltetése harczolni; s ha Ön, törvényes uralkodója előtt meghódolásról óhajt alkudozni: úgy, az osztrák hadsereg főparancsnokához kell fordulnia, aki eziránt hihetőleg a szükséges teljhatalommal van felruházva. Fogadja Tábornok úr tökéletes nagyrabecsülésem kifejezését.

Ártánd, $\frac{\text{jul. 28.}}{\text{aug. 9.}}$ 1849.

Gr. Rüdiger Tivadar.

Sajátságos, hogy Rüdiger, aki pedig még nem értesült, nem értesülhetett az aradi legújabb dolgokról, minisztereink levelére Görgeinek mint *„a magyar seregek fővezérének“* válaszol.

A levél, mint látjuk, visszautasító. Ámde, az ilyféle akta bizony sokszor eltér irójának a belső érzelmeitől. A békeküldöttségnek is ez a tapasztalása. Dicsekedve beszélik, hogy Rüdiger mily kitüntető szivélyességgel fogadta őket. Hát még a tisztikar! Minden jel azt mutatja, hogy arra az esetre, ha az orosz előtt történik a fegyverletétel, senkinek sem lészen bántódása; sőt tisztjeink rangjuk megtartásával talán át is léphetnek az orosz hadseregbe.

A hadikövetség megérkezése után Vukovics összetalálkozik Kiss Ernővel.

— Az istenért, ön még itt? Miért nem menekül? — kiált fel a tábornok.

— De hát miért nem menekül ön? — fordítja meg a kérdést Vukovics.

— A mi helyzetünk más, — válaszol Kiss Ernő nyugodtan. — De a polgári-rendüek mindentől tarthatnak. Meneküljön haladék nélkül.

Ilyen reménykedő volt a hangulat a tisztikar körében.

De úgy látszik, hogy Pöltenberg bizalmas jellegű közlést is hozott Görgeinek az orosz vezértől. Legalább erre vall, hogy Görgei még csak kisérletet sem tesz valamelyes föltétel, kedvezmény kieszközlésére, hanem siető gyorsasággal úgy határoz, hogy kegyelemre adja meg magát az orosznak.

Szobájába zárkózik, s Rüdigerhez a következő levelet intézi:

Tábornok úr!

Ön bizonyára ismeri hazám szomorú történetét. Megkimélem; tehát Önt mind azon végzetszerűen egybefüggő események fárasztó ismétlésétől, melyek minket egyre mélyebben belévittek a kétségbeesett küzdelembe; eleinte törvényes szabadságunkért, utóbb létünkért.

A nemzet jobb és merem mondani, egyszersmind nagyobb része, nem kereste azt könnyelműen, de igenis számos oly derék férfiu segítségével, kik hozzá nem tartoztak, de viszonyaik által belé vonattak becsületesen, állhatatosan és győzelmesen megállta.

Ekkor Európa politikája azt kivánta, hogy Oroszország czárja Ausztriával szövetkezvén, bennünket legyőzzön s a további küzdelmet Magyarország alkotmánya mellett lehetetlenné tegye.

Megtörtént.

Sokan a magyar igazi hazafiak közül ezt előrelátták és óva intvén meg is jövendölték.

Napjaink történelme egykor le fogja leplezni, mi inditotta rá az ideiglenes kormány többségét, hogy fülét ezen óvaintő figyelmeztetések elől elzárja.

Ez a ideiglenes kormány nincs többé.

A legnagyobb veszély a leggyöngébbnek találta. Én a tett embere, de nem a hiábavalóé, beismervén, hogy a további vérontás hasztalan, sőt vészthozó Magyarországra nézve, amint ezt már az orosz beavatkozás kezdetén előre láttam: ma felszólítottam az ideiglenes kormányt, hogy föltétlenül köszönjön le, minthogy további fennállása a haza jövőjét napról-napra csak mind gyászosabbá teheti.

Átlátta ezt és önként leköszönt; letevén az én kezembe a legfőbb hatalmat.

Ezt a körülményt én, legjobb meggyőződésem szerint arra használom fel, hogy embervért kiméljek, hogy békés polgártársaimat, kiket tovább is megvédelmezni gyönge vagyok, legalább a háború iszonyaitól megszabadítsam az által, *hogy föltétlenül leteszem a fegyvert; s ezáltal talán megadhatom az első lökést ahhoz, hogy valamennyi tőlem elszakasztott magyar hadak vezérei, hasonló felismerésében annak, hogy ez most a legczélszerűbb hazánkra nézve, — rövid időn ugyanazt tegyék.*

Ezen alkalommal Ő felsége a czár nagylelküségébe vetem bizodalmamat, hogy ő annyi derék bajtársamat, kik mint korábban osztrák tisztek a viszonyok hatalma által ezen Ausztria elleni szerencsétlen harczba belésodortattak, nem fogja egy bizonytalan sorsnak és egy mélyen megszomorodott nemzetet, mely az ő igazságszeretetéhez folyamodik, nem fog ellenségei szilaj bosszúvágyának védtelenül kiszolgáltatni. Talán elég lesz, ha egymagam leszek annak áldozatja.

Ezen levelet Önhöz intézem Tábornok úr, mivel ön volt az első, aki irányomban azon becsülésnek adta tanujelét, mely megnyerte bizalmamat.

Siessen — ha a hasztalan további vérontásnak elejét akarja venni, — a *fegyverletétel szomorú tényét a legrövidebb idő alatt, de akként tenni lehetővé, hogy ez egyedül az orosz czár Ő felsége hadai előtt mehessen végbe;* mert az osztrák hadak nem dicsekedhetnek azzal, hogy az én csapatjaimat a vitéz orosz hadsereg egy részének segítsége nélkül valaha legyőzték volna; és mert ezen segítség nélkül sohasem is sikerült volna bennünket legyőzniök.

Ön Tábornok úr, természetesnek fogja találni, hogy a vitéz katona csak a maga legyőzőjének, a még vitézebbnek és hatalmasabbnak adja meg magát, nem pedig egy harmadiknak, ki azt soha le nem győzte; s Ön bizonyára igazat fog nekem adni, mikor ünnepélyesen kijelentem azt, hogy inkább fogom egész haditestemet egy bár mekkora túlerő elleni kétségbeesett csatában megsemmisíttetni engedni, mintsem oly ellenség előtt tegyem le a fegyvert, kit oly sokszor és csaknem minden alkalommal mi vertünk meg.

Én, holnap aug. 12-én, Világosra indulok, holnapután e hó 13-án Boros-Jenőre, 14-én Beélre, mit is azon okból közlök önnel, hogy ön az osztrák sereg és az én csapataim közé huzódhassék, körülkerítésem és azoktól való elválasztásom végett.

Ha ezen mozdulat nem talál sikerülni és az osztrák utánam nyomulna: támadásait határozottan vissza fogom utasítani s Nagyvárad felé nyomulok, hogy így ezen az utvonalon ráakadhassak az orosz császári hadseregre; mert csapatjaim kijelentették, hogy kizárólag csakis az oroszok előtt készek a fegyvert önként letenni.

Önnek becses válaszát a legrövidebb idő alatt elvárom. Határtalan nagyrabecsülésem kifejezésével,

Ó-Aradon, 1849. augusztus 11-ikén.

Görgei Arthúr.

A levél készen van, csak útnak kell indítani. Ámde a terv csak úgy vihető keresztűl, ha a tisztikar is beleegyezik. S azonnal haditanácsot



A szoba, ahol a világosi fegyverletétel rendje megállapíttatott.

hirdet. Meghivó küldetik nemcsak az összes tábornokokhoz, hanem a sereg kipróbáltabb törzstisztjeihez is.

S a főhadiszállás tanácskozó-terme csakhamar megtelik a honvédtábor parancsnokoló tisztjeivel. Zeidler József vezérkari őrnagy följegyzései szerint a megjelentek névsora ez:

Kiss Ernő altábornagy, *Aulich* Lajos, *Gál* Miklós, *Gáspár* András, *Knezics* Károly, *Lahner* Károly, *Lenkey* János, *gróf Leiningen-Vesterburg* Károly, *Nagy* Sándor József, *Pöltenberg* Ernő, *Schwaidel* József, *Török* Ignácz tábornokok, — *Asbóth* Adolf, *Amsperg, Bayer* József, *Beniczky* Lajos, *gróf Bethlen* Gergely, *Berzsenyi* Lénárd, *Bezerédy* Lajos, *Bóbics* János, *Bethleni*, *Csapó* Vilmos, *Czillich* Ede, *Dobieczky* Ferencz, *Földváry* Károly, *Frank* Jakab, *Freyburg* Lajos, *Freudenreich* Venczel, *Gedeon* László, *Gózon* Lajos, *Görgei* Armin és Kornél, gr. *Hadik* Gusztáv, *Horváth* János, *Irinyi* Bertalan, *Jeney*, *Jeszenszky* Sándor, *Kökényessy* Szaniszló, *Kisfaludy* Móricz, *Klementisz* Gábor, *Krain* János, báró *Laitsh*, *Markovics* Adolf, *Madarassy* Miklós, *Molnár* Ferdinánd, *Makray* László, *Mezősy*, *Mik* János, *Menyhárt* Antal, *Majthényi*, *Marsalkó* Tamás, *Marzsó* János, *Nachtigall* Ferencz, *Okolicsányi* József, *Pászthory* Sándor, *Pécsy*, *Piller* János, *Psotta* Móricz, *Pósta* Ferencz, *Querlonde* Nándor, *Rohonczy* Lipót, *Remellay* Gusztáv, *Rácz*, *Siebenlist* János, *Szilaveczky* Ágoston, *Szabó* Imre, *Szekulics* István, *Salamon* Elek, *Szász*, *Sauper* Sándor, *Timár*, *Ujváry* István, báró *Üchtritz* Emil, *Vels* János, *Virág* Gedeon, *Waldberg* Károly, *gróf Wartensleben* Ágoston, *Zákó* István, *Zeidler* József és *Zuber* Antal törzstisztek.

Görgei hosszabb beszédet intéz az egybegyűltekhez. A kép, melyet rajzol, komor, sötét, vigasztalan. A háború folytatásához — úgymond — semmiféle eszközünk sincs többé. Lőszer, élelem talán egy-két napra; pénz annyi sem, hogy a legénység hátralékos zsoldját ki lehetne fizetni. Körülöttünk a szövetséges hadak roppant túlereje, Erdély Lüders birtokában. A végdiadalhoz a legkisebb remény. Jobb tehát, ha mielőbb végeszakad a czéltalan, meddő küzdelemnek. E nehéz órában — így folytatja tovább — minden szem ő reá tekint, mint a végső reményre. Ő pedig szintén csak gyönge ember, s ezt soha sem érezte inkább, mint e komoly órában. Azért gyűjtötte maga köré bajtársait, hogy őt tanácsaikkal támogassák. Az ő meggyőződését ez a levél foglalja magában. O azt fel fogja olvasni. Ezután távozni fog a haditanácsból, nehogy jelenléte által bármiféle nyomást gyakoroljon. Az egybegyűltek vitassák meg a levél tartalmát és annak következményeit. És határozzanak. Ha azt határozzák, hogy a levél elmenjen Rüdigernek: akkor a levél tartalmában el van döntve a kérdés. Ha elvetik a levelet: akkor hozzanak

tevőleges határozatot. Ő előre kijelenti, azon lesz, hogy ez a határozat is, bárminő legyen, keresztűlvitessék.

Ezután felolvassa a levelet, s távozik. Körülbelül háromnegyed óráig tart a sorsdöntő tanácskozás. Akad egy-két törzstiszt, így Zambelly Lajos, Markovics Adolf, a ki a mellett szól, hogy tán czélszerűbb volna az osztrákkal alkudoznunk. A túlnyomó nagy többség azonban olyképen határoz, hogy a Görgei levele küldessék el Rüdiger grófnak.

A haditanács megállapodásáról Kiss Ernő, Aulich és gr. Leiningen értesítik Görgeit.

S ezzel koczkánk vakra fordúlt. Kimondatott, hogy a feldunai magyar hadsereg, előbb reménye, majd büszkesége a küzdő nemzetnek, az oroszok előtt föltétlenül leteszi a fegyvert.

S este 9 órakor egy háromtagú hadikövetség — gr. Bethlen Gergely huszárezredes az erdélyi hadseregből, gr. Eszterházy István százados és gr. Schmiddeg Kálmán (Csányi nevelt fia) százados, — már útban volt a balvégzetű levéllel az orosz táborba.

Ezalatt pedig az a négylovas hintó, mely déltájban indúlt az aradi várból, vágtatva robog Lugos felé.

Az országút teli jövő-menő emberek sokaságával: kopottruháju honvéd, ijedtarczu polgár, rosgatag asszony, siránkozó gyermek, tarka zürzavaros egyvelegben. Közbe podgyászos szekér, majd egy-egy száguldó lovas. Menekülők. Egyrésze Aradnak igyekszik, másrésze Lugos felé tart. Senki sem tudja, hol a biztosabb, csak megy vaktában, hajtva a rémület, űzve az életösztön által.

Kossuth a födeles hintó belsejébe huzódik, s úgy nézi végtelen bánattal ezt a szomorú népvándorlást.

Radna az első hely, ahol megáll. Itt találkozik Duschek pénzügyminiszterrel. Ez sem tudja, mitévő legyen. Pedig vele az ország kincstára: egy rakás különféle pénzjegy, ezenfelül csillogó rudakban több milliónyi arany és ezüst. A kormányzóhoz fordul útbaigazitásért.

— Az én hatásköröm megszünt, — int Kossuth lemondólag. — Utazzék a pénztárral Aradra, s adja át Görgeinek.

A jövő kétes, amely Kossuthra vár. És zsebében alig egy-két forint. Itt az állampénztár, felelősség nélkül belemarkolhatna. Hisz még kormányzói járandóságának a legnagyobbrésze is bent van. De nem teszi. Hátralékos fizetésére 2500 frt értékben csakis 500 aranyat kér Duschektől. S ennek is visszaadja a felét.

— Kérve-kérem, — esd könnybefuló hangon, — juttassa mielőbb

szegény családom kezéhez. Krajczár nélkül vannak. S ki tudja, mi lesz velök?! . . .

Alig egy óra mulva jön Szemere, s Batthyány Kázmér. Ők is Radnán keresztül Lugosra menekülnek.

— Hát te mit cselekedtél? — fordul Kossuthhoz szemrehányóan a miniszterelnök.

— Mit tehettem? Leköszöntem.

— És hogyan tehettél ilyest az összminiszterium megkérdezése, s hozzájárulása nélkül?

— Igaz. Hát ti tiltakoztok ellene?

— Bizony szerencséd, — jegyzi meg kitérően Szemere, — hogy Görgei el nem fogatott, a reá ruházott hatalomnál fogva.

— Csakhogy én azzal a záradékkal ruháztam reá a hatalmat, hogy az csak este nyolcz órakor kezdődik.

Kossuth e beszélgetés hatása alatt utazik tovább. És sok minden eszébe jut. Vajjon csakugyan nem él-e vissza Görgei a reáruházott hatalommal? És mit fog mondani a nemzet az ő hirtelen leköszönéséhez és gyors távozásához? Hisz az a néhány sornyi szózat nem nyujt kellő felvilágosítást elhatározásának az indokairól.

S mihelyt Lugosra ér, a következő sorokat intézi Görgeihez:

Görgei Arthúr tábornok úrnak.

Augusztus 12. 1849.

Ön tegnapi napon kelt levelében odanyilatkozván, miszerint arra, hogy azt, ami a nemzet számára megmenthető, megmenthesse, elkerülhetlenül szükségesnek tartja, hogy a kormány lépjen le, s Ön ruháztassék fel a polgári és a katonai legfőbb hatalommal.

Én Önnek ezen kivánatát, — bár igen különös dolog, hogy valaki magát kandidálja kormánynak — mégis teljesítettem; teljesítettem t. i. annyiban, a mennyiben azt teljesíteni rajtam állhatott, — anélkül természetesen, hogy a nemzet felsőségi jogainak ezáltal legkevésbé is derogálni akarhatnék.

Önmagam iránt tartozom a kötelességgel röviden elmondani az okokat, melyek ezen rendkivüli lépésre indítottak; egyszersmind a nemzet jogainak tiszteletben tartása iránt tartozom Önt azon határokra figyelmeztetni, miket ha csak zsarnok lenni nem akar, (mit a nemzet semmi esetre sem tűrne,) respektálni tartozik.

Indittatva találtam magamat az Ön kivánatát teljesiteni, mert:

1-ször. A körülmények olyan rendkivülileg súlyosak, miszerint ha kormányzói fáradozásaimnak sikere nem lett volna, a história előtt azon vádnak lettem volna kitéve, hogy elbizakodottságomnak, vagy hatalomvágyamnak a haza javát alárendeltem, s hogy a dolog máskép▯ üthetett volna ki, ha Önnek, midőn kivánta, a

hatalmat átadom vala. S talán, mert ellenkezőjét bizonyitani lehetetlen lett volna, saját lelkiismeretét (e helyett: saját lelkiismeretemet) is nyomta volna a vád, hogy a megmentésnek valamely lehetőségét elmulasztottam.

2-szor. Tettem azért, mert amint tudja Ön, boldogabb körülmények közt már hónapok előtt tettem Önnek azon ajánlatot, hogy helyemet átadni akármikor kész vagyok, sőt ha elérkezettnek véli az időt erre, kész vagyok Ön számára magam pártot csinálni; pedig akkor, midőn ezt mondám, a párt, melyet csinálhaték, nagy vala, t. i. az összes nemzet. Én pedig adott szavamat megszoktam tartani szintugy, mint ahogy a hatalom iránt soha vágyat nem éreztem; — nem, akkor sem, midőn markomban koronák sorsa feküdött.

3-szor. Tettem azért, mert én csak addig lehetek a kormány élén hasznos hazámnak, mig a nemzetben egységet eszközölni, vagy legalább szinét fentartani képes valék. Ez vala mindig igyekezetem és ennek köszönhetém azon nagyszerű eredményeket, mik kormányzatom alatt történtek; egy idő óta azonban különösen az Ön vezérlete alatti seregben egyneme a politikai korteskedésnek, sőt restaurationalis jeleneteknek, s bizonyos gúnyolása a polgári hatalomnak kezdett kifejleni a nemzet ügyének roppant kárára, — melyhez midőn legközelebb a pártcsinálási viszketeg magába a képviselőházba is beharapódzott, egységet többé nem eszközölheték s a szakadást, melyet Ausztria magának, nyiltan bevallva, oly ügyesen s annyi sikerrel czélul kitüzött, többé meg nem előzhetém. Nekem a szakadást nem megelőzni, hanem eltávolitani volt feladatom; s kitértem Önnek útjából, hogy ezen feladathoz hű és emlékezetem minden ambitiótól tisztán maradjon. Kitértem pedig annyival inkább, mert:

4-szer. Ön maga lépett fel azt követelni az egyetlen hadsereg élén, mely a dolgok gyúpontján akkor jelen volt. Önt pedig férfiúnak ismerem, ki ha valaminek szükségéről meggyőződve, magában föltesz valamit, azt nem hiába tette fel. Én pedig a 18-ik brumaireket nem igen kedvező eseményeknek tartom a szabadság érdekében.

5-ször. Tettem azért, mert három miniszter az Ön indítványát támogatván, s egyszersmind resignálván, vagy minisztereket kellett volna neveznem, mi jelen körülmények közt lehetetlen volt, vagy miniszterium nélkül kormányoznom, azaz diktáturát gyakorolnom, mitől magamat mindig idegennek éreztem; most pedig, midőn minden teendő úgyszólván a hadseregben koncentrálódik, a hatalmat katonailag képzett kezekben czélszerűbbnek véltem.

Ezen okoknál fogva, s mert magam sikerrel nem kormányozhatva, az országot kormány nélkül nem hagyhatám, átadtam Önnek a kormányzati hatalmat.

Tudom, hogy a kormányformát változtatni nem volt jogom, de az országgyűlés nem volt együtt, s azért hiszem, hogy lépésem a kénytelenség által mentve van.

De átadtam Önnek a kormányzati hatalmat a nemzet javára és nem kárára; s kötelességem Önt figyelmeztetni, hogy a felelősségről a nemzet irányában feloldva magát nem képzelheti; a különbség csak az az Ön és az én felelőségem között, hogy én a formák megtartásáért is felelős valék, Ön csak azért, hogy rosszat ne, jót pedig a mennyit csak lehet, tegyen a nemzetnek.

Kérem és emlékeztetem Önt a nemzet nevében: tartsa tiszteletben a nemzet

felségi jogát. Emlékezzék meg, hogy Ön nem ura, hanem első szolgája a nemzetnek; s emlékezzék meg, hogy a hadsereg is nem Öné, hanem a nemzeté.

Egyet tehát meg kell említenem. Én árulásnak tartanám, ha minden okszerű lehetség meg nem kisértetnék a nemzet megmentésére. Árulásnak tartanám, ha Ön nem a nemzet, hanem csak a hadsereg részéről, nevében és számára bocsájtkoznék alkudozásba. Lehet eset, hogy hadseregek becsülettel letehetik a fegyvert a túlnyomó erőszak előtt; de nem lehet eset, hogy becsülettel letehessék a fegyvert, ha úgy teszik le, hogy a nemzetnek szolgaságot vásárlanak, sok, nehány, vagy kevés egyes egyének személyes javának árán.

Ezen nyilatkozattal tartoztam magamnak, s a hazának; kivánom azt a hivatalos „Közlöny“-be beigtattatni.

Kossuth Lajos.

Szemere tovább megyen ennél. Azt akarja, hogy Görgei kezéből vétessék vissza a főhatalom. Ugy okoskodik, hogy miután a lemondó, illetőleg átruházó okiratot a kormány tagjainak egyrésze nem irta alá: az érvénytelen. Ha pedig érvénytelen: a miniszterium hatásköre tovább is fennáll.

S az eszmének Batthyány Kázmér grófot is megnyerve, a következő levéllel fordul minisztertársaihoz:

Csányi, Duschek, Vukovics, Aulich, Horváth miniszter uraknak.

Kelt Lugoson, aug. 12-én, 1849.

Már Aradon hallottuk, hogy Görgei altábornagy a kormányzó leköszönését kivánta; de azt, hogy ez a miniszterium megkérdezése nélkül köszönjön le, hogy a miniszterium beleegyezése nélkül a legfelsőbb hatalmat másra ruházza át, — azt nem sejthettük. Utközben, valamint itt is a kormányzóval véletlenül találkozván, tőle magától értesültünk, hogy ő valóban leköszönt, a leköszönő iratot azonban utólag sem közölte velünk.

Azt tartjuk, hogy az esetben, ha az ember valakit rendkivüli hatalommal akar felruházni: akkor ennek törvényes módon kell történni.

Azt tartjuk, hogy miután a kormányzó semmiféle hivatalt nem adhat a miniszterium nélkül, még kevésbbé adhatja át a legfőbb hatalmat bárkinek is a miniszterium nélkül, melyet mint bizonyos egyénekből álló testületet feloszlathat ugyan, de mint törvényes hatalmat nem volt szabad elmellőznie.

Azt tartjuk, hogy ha a kormányzó önön magas állását ily veszélyteljes időkben elhagyta: akkor ő utána és ő nélküle mi vagyunk a törvényes hatalom; s annál inkább nekünk kell intézkedni, mert habár a haza már csaknem elveszett, annak a becsülete még megmenthető. Mi a diktaturától sem riadunk vissza; de azt bárki is csak vagy a törvény útján veheti át, vagy pedig erőszakkal ragadhatja magához, mely két eshetőség közül itt egyik sem forog fenn.



A világosi fegyverletétel. (Egykoru kép. Kreith B. gróf gyűjteményéből.)

De bárhogyként is legyen a dolog, a miniszterelnök kötelesnek érzi magát, Önöket Bem altábornagy főhadiszállására tanácskozás végett egybehivni, hogy akármi legyen is a teendő, megtörténjék, s a szegény haza szét ne marczangoltassék még a saját, talán ellenkező érzületű hadseregeitől is.

Szemere Bertalan,
miniszterelnök.
Gróf Batthyány Kázmér,
külügyminiszter.

A két miniszter egyben Görgeihez is intéz hasonló szellemű megkeresést. Mivel Kossuth — mondják a többi közt, — az ő tudtuk és megegyezésük nélkül mondott le, a miniszterium pedig hivatalosan nem lőn feloszlatva : ők most is a kormány tagjául tekintik magukat, s az ország további sorsa fölött intézkedni óhajtanak.

. . . Egyelőre felszólítjuk az altábornagy urat — így végzik levelüket, — a haza megmentése és talán már is veszélyben forgó becsülete érdekében, hogy

1-ször, közölje velünk saját felhivását és a kormányzó feleletét, mely utóbbi előttünk ismeretlen ;

2-szor, tudassa velünk saját nézeteit mindarról, mi a legsürgősebb teendő, mind pedig az orosz hadvezérrel folytatott alkudozások előmeneteléről ; mi már a miatt is szükséges, minthogy az itteni s az erdélyi hadseregek és az Ön hadserege közt egyenetlenségek, sőt ellenkezések támadhatnának, melyek nemcsak a haza megmentését, sőt még egy tisztességes béke megkötését is lehetetlenné tennék.

Fogadja egyuttal azon őszinte határozott kijelentésünket, hogy valamint egyrészt az államhatalomnak a kormányzó részéről történt ilyen alaknélküli és egyoldalu átruházását sem a körülmények által igazoltnak, sem törvényesnek el nem ismerhetjük ; úgy másrészt mint az ország törvényes kormánya, nem fogunk késni azt az Ön válaszának vétele után, saját felelőségünkre, Önre, vagy arra, aki hazánk dicsőséges megmentésére a gondviselés által hivatva van, átruházni . . .

Meddő kisérlet. A balsors rohanó árját lehetetlen többé föltartóztatni. Görgei valószinűleg meg sem kapta ezt a számonkérő levelet. De ha kezéhez is jutott : sem kedve, sem ideje immár, hogy a fölszólítás értelmében cselekedjék.

Hisz augusztus 12-ikén, egészen úgy amint Rüdigernek irta, már Világosnál táboroz.

Világos aradmegyei nagyközség, s Arad városától éjszak-kelet felé mintegy öt mértföldnyire fekszik. Lakosainak száma körülbelül négyezer. Fekvése kies. Feje fölött a világosi várrom ; lábainál : Szőllős, Boros-Jenő felé sík mezőség, keresztűlszeldelve termékenyitő csatornákkal.

A faluban, a várhegy legalsó lejtőjén egy földszintes urikastély. A Bohus-családé. A szabadságharcz idejében Bohus János aradmegyei főispán birta; lovagias jellemű, vagyonos ember, kinek háza, szive mindig nyitva állt honfitársai előtt. Neje: Bohus-Szőgyéni Antónia, egy rendkivül művelt, szeretetreméltó és nemesszivű úrasszony. Már rég pihen ő is, de nevét ma is áldólag emlegetik.

Itt a Bohus-kastélyban szállt meg augusztus 12-ikén Görgei. Ez volt a főhadiszállás, idegyültek a polgárosztály menekültjei is: Csányi, báró Perényi Zsigmond, Nyári Pál, Duschek, Bezerédj István, Bartal György, Luzsénszky Pál, Irányi Dániel stb.

Nyüzsgő élet uralkodik a kastélyban s a kastély körül egész nap. Az udvar teli kocsikkal, a park árnyas utjain tanakodó, beszélgető alakok.

Kevés ember tudja, mi van készülőben. Maga a sereg éppenséggel semmit. A napbarnított arczú honvéd nyugodtan ődöng a tábortűz körül.

S a látszólagos nyugalmat még növeli, hogy a nélkülöző honvédsereg végre valahára egy kis pénz-maghoz jut. Görgei ugyanis Világosra rendeli Duscheket és ráparancsol, hogy a mi készpénz csak összeszedhető, adja át. Duschek kénytelen engedelmeskedni s 80.000 frtot aranyban, 80.000 frtot pedig magyar pénzjegyekben bocsájt Danielisz ezredes, főhadbiztos rendelkezésére. Ebből az összegből mindenekelőtt a tisztikar hátralékos fizetése s a legénység zsoldja födöztetik.

Majd a fogoly osztrák tisztekre és osztrák katonákra kerül a sor. Mindegyik császári tiszt 20—20 forintot kap aranyban, a legénység pedig öt napi zsoldot. Aztán szabadon eresztik őket. Mehetnek haza.

Tartózkodott a táborban egy csomó mindenféle rangu honvédtiszt, legnagyobbrészt a Dembinszki szétvert seregéből. Jól esett volna ezeknek is egy pár forint. Be is kopogtatnak nyugtáikkal Danielisz ezredeshez. Ámde a főhadbiztos, a Görgei parancsából, könyörtelenül visszautasitja őket.

Pedig az idegen zsoldosoknak csak egy-két óra az osztrák vagy az orosz tábor, mig ezek a szegény magyar honvédtisztek a nyomor, az inség, a bujdosás előtt állottak.

Eközben déltájt visszaérkezik a hadikövetség. De nem egyedül. Velök jön Froloff orosz tábornok, a Rüdiger vezérkari főnöke, több tiszt s egy kozákcsapat kiséretében.

Küldetésük eredménye a következő:

Boros-Jenőn akadtak Rüdigerre, aki illendő tisztességgel fogadta őket. Magától — mondá, — nem rendelkezhetik, de majd kérdést intéz Paskiewich herczeghez. S ugy tett. Néhány óra elteltével megjött a Paskiewich válasza: *„A további vérontás elkerülése czéljából tegyen a mit jónak lát.“*

Ennélfogvást Rüdiger elfogadja a Görgei ajánlatát. De semmi föltétel. Csak azt igérheti, hogy a fegyverletételnél osztrák katona nem lesz jelen. A közelebbi részletek Froloff tábornokkal beszélendők meg.

Görgei láthatólag megörül a Froloff jöttének. Rögtön szobájába vezeti, s négyszemközt hosszasan tárgyal vele. Megbeszélik a nagy temetés: a fegyverletétel idejét és módját.

Megállapodásuk ez:

Idő: Augusztus 13-ika, délután 3 órakor.

Hely: A szőllősi róna, túl Pankotán, a Csiger-patak mellett.

A kivitel: Rüdiger Boros-Jenőről indul Szőllős felé, Görgei pedig Világosról. A szőllősi rónán találkoznak, s erre nyomban megkezdődik a fegyverletétel.

Az élelmezés: A fegyverletétel után tehát, már aug. 13-ikán este is, Rüdiger gondoskodik csapataink ellátásáról.

Hanem van Rüdigernek bizalmas közlése is. Csalétek, amelylyel biztosítani akarja a fegyverletétel zavartalan lefolyását. Habár ő — így szól az üzenet — semminemű föltételbe nem egyezhetik, mindazonáltal az a szándoka, hogy a magyar hadseregnek a méltányos óhajtásait pártolólag felterjeszti magasabb helyre. Görgei tehát foglalja irásba ezeket az óhajtásokat, s személyes találkozásuk alkalmával majd adja át néki.

E felszólítás következtében Görgei köriratot bocsájt ki, hogy mindegyik hadtest haladéktalanul nyilatkozzék: mi a kivánsága.

A begyült nyilatkozatokból aztán a következő hat pont állíttatott össze:

1. A tábornokok és főtisztek megtarthassák kardjaikat.
2. Az egész hadsereg és a hozzája csatlakozott polgári sorsuak részére eszközöltessék ki az amnesztia.
3. Személyes szabadság és szabad rendelkezés a körülöttük levő ingó vagyonról: lóról, kocsiról stb.
4. A magyar pénzjegyek beváltása.
5. Az orosz czár ő felsége járjon közbe Magyarország érdekében az 1848. évi törvényes alkotmány helyreállítása végett.
6. Legyen szabad az e végre jelentkező magyar katonatiszteknek ugyanazon ranggal orosz szolgálatba lépni.



A világosi fegyverleté[t]



etét 1849. augusztus 13-án.

Froloff, az orosz hadikövet épp távozni készül, midőn Luzsénszky Pál félrehivja Görgeit.

— Csak egy szóra. Mire mentél az oroszokkal?

— Nem megmondtam már, — válaszol ingerülten Görgei, — hogy minden az orosz czár kegyelmére van bizva.

E perczben lép be Irányi Dániel orsz. képviselő és kormánybiztos.

— Beszélni óhajtanék veled, — fordul Görgeihez.

— Rögtön itt leszek, csak kikisérem Froloff tábornokot.

S egykét percz mulva Görgei csakugyan visszatér, s odamegy Irányihoz.

— Mi kell?

— Ismétlem, beszélni óhajtanék veled, — kezdi Irányi feszes, kimért tartással, — de nem mint képviselő a diktátorhoz, hanem . . . .

— Mint ember emberhez, — vág közbe Görgei.

— Legyen ugy! — bólint Irányi, aki „mint barát a baráthoz" akarta mondani. — Te, ugy a polgári, mint a katonai ügyekben — folytatja emeltebb hangon, — a legfőbb hatalommal ruháztattál fel. Hallom, hogy le akarod tenni a fegyvert. Lehetséges volna, hogy a kapituláczióba nem foglalod be csak a katonákat?

— Nem igaz! Ki mondta ezt? — pattan fel Görgei.

— Épp az imént hallottam.

— Ugyan! Talán félsz meghalni? — csufolódik Görgei.

— Épp ugy nem, mint te.

— Nos, menj az osztrák előőrsökhez, s fogasd el magadat.

— Az én személyem keveset nyom a latban. Itt ezer meg ezer polgárról van szó, kik a haza szolgálatának szentelték magokat.

— Ugyan mit tettetek ti a hazáért? Igen, a szájatokkal.

Irányi arczát elönti a harag pirja.

— Kicsoda? Én? — kiáltja.

— Te, meg a többiek. A történelem el fogja dönteni, ki vesztette el a hazát.

— Már eldöntötte, — veti oda talán legelőször a súlyos vádat Irányi.

Kiss Ernő tábornok egy másik csoportban beszélget. De egykét hang megüti a fülét Irányi kifakadásából. Azt hiszi, hogy a sereget szidalmazza. Haragosan odakiált:

— A mi bennünket illet, remélem, hogy a história nem itél meg kedvezőtlenül.

— Tábornok úr, — mentegetőzik Irányi — nem hiszem, hogy egy szavamat is a hadsereg becsmérlésének lehetett volna venni. De megjegyzem önnek, hogy a történelem nem fogja kérdezni: karddal, vagy másképen szolgáltuk-e a hazát, hanem, hogy betöltöttük-e kötelességünket.

Görgeinek terhére kezd lenni ez a bátor szókimondás.

— Közlendőm van a tisztikarral, — szól nyersen, — hagyj magunkra, le fogsz kötelezni.

— Látom, hogy itt mitsem tehetek; megyek tehát, — felel Irányi és bucsuszó nélkül, haragosan, sértődve távozik.

De nemcsak a polgár-osztály menekültjeivel bánt el igy Görgei. Aki nem tartozott a belső környezetéhez: attól, lett légyen az polgár, avagy katona, rideg közönynyel fordult el.

Ime, egy példa.

Volt seregében egypár lengyel születésü tiszt, akik az orosz táborból jöttek át hozzánk. Képzelhető ezeknek a szegény lengyeleknek a helyzete. Tudták, hogy azon esetre, ha orosz fogságba jutnak, a legszörnyűbb sors vár reájuk: halál, vagy Szibéria. Menekülni óhajtottak volna tehát. Ámde Görgei, aki Dembinszki miatt gyűlölt minden lengyelt, nem ereszté őket.

— Ki hívta önöket ide? — förmedt reájuk. — Csak tessék maradni. Ha agyonlövetnek, haljanak meg, mint más ember.

A sereg tisztjei közt Leiningen gróf úgyszólván az egyedül álló, akinek jövendő sorsa iránt érdeklődik. Rábeszéli, hogy az éj beálltával meneküljön. Sőt Üchtritz ezredes személyében társat is keres neki. A terv azonban rombadől, rombadönti egy közbeszólás.

A kastély billiárd-termében, mely telivan tábornokokkal és törzstisztekkel, a bekövetkezendő eseményről foly a szóbeszéd. Zambélly megint csak előhozakodik tervével, hogy legjobb volna az osztrákoknak hódolnunk. Ebből heves vita támad.

Zerdahelyi Incze tüzérőrnagy, egy szélesvállu, herkulesi alak, vastag hangjával közbedörög:

— Én sem az osztrák, sem a muszka előtt nem kapitulálok, hanem megyek és tizenkétfontos ütegemmel keresztülvágom magamat Törökországba.

— Gazember, aki távozik! — kiált indulatosan, az asztalra ütve, Földváry Károly.

E pillanatban nyit be Leiningen. A zaj nagy, de a tábornok mégis meghallja Földváry szavait. Tehát becstelen, a ki távozik! — ez a tisztikar véleménye. S ő menekülni akar. Minő szerencse, hogy még nem utazott el. Nem is mozdul többé, osztozni fog bajtársainak a sorsában.

Görgei roppant felbőszül tervének a meghiusulása miatt. Betaszitja az ajtót s szilaj haraggal támad a béketelenkedő törzstisztekre.

— Amit az aradi tanács kimondott, — ordítja, — az legyen az utolsó határozat. Én ennek a további vitatását megtiltom. Akinek nem tetszik: hagyja itt a sereget, s jelentkezzék a legközelebbi osztrák őrszemnél.

De bizony nem jelentkezik egysem. Helytáll valamennyi, — egész a börtönig, egész a bitófáig.

Ugy négy és öt óra közt egyszerre csak berohan Görgei Ármin.

— A táborban zendülés tört ki!

— Görgei homlokához kap, mint aki valamiről megfeledkezett s kikiált az előterembe.

— Urak, lóra! Megyünk a táborba.

Csakhamar nyeregben az egész táborkar, s gyors ügetéssel sietnek a veszedelem szinhelyére.

A sereg közt csakugyan óriási a nyugtalanság. Zsong az egész tábor, miként a rajzó méhköpű.

Emlitettük, hogy a honvédsereg semmit sem tudott a Görgei tervéről. „Hozza rendbe mindenki ruháját és tisztogassa meg fegyvereit,“ — ez volt a napiparancs. Azt gondolták, mindez csak előkészület valamelyes nagyobb hadmüvelethez s rövid pihenő után ujólag megszólal az ágyú. Önfeledt nyugalommal épp fegyvereinek a tisztogatásával foglalatoskodik a legénység: jön Froloff tábornok. Már ez is gyanut kelt. Vajjon mi készül? Mit csinál itt megint az orosz?

Alig egy félóra multán Szent-Anna irányából ellenséges csapatok fegyvere csillan meg. Orosz lovasság, amely hosszú, kigyózó vonalban Arad felé huzódik.

Megmozdul az egész tábor. Majd hirnök száguld a főhadiszállásra: itt az orosz! Ámde Görgeitől az a rejtélyes parancs érkezik, hogy a sereg maradjon csak nyugodtan, s tartózkodjék az ellenségeskedéstől.

— De hát akkor mi ez? Hiszen körülkerít a muszka! — kiáltják mindenfelé.

S az elégedetlenség fenyegető moraja zúg végig a táboron. Többhelyt már árulásról kezdenek beszélni.

Görgei tehát épp jókor érkezik. Félelmes tekintélyével, vas szigorával még lecsillapíthatja a háborgó indulatokat.

Az I-ső hadtestnél, mely Világoshoz legközelebb táboroz, megáll.

— Ez a zászlóalj fekszik a tábor szélén? — lekiált egy őrmesterhez.

— Igen, tábornok úr.

— Hol a zászlóaljparancsnok? — kérdi a diktátor.

A zászlóalj tisztjei ijedten ugrálnak fel pihenő helyeikről.

— Sorakozzanak, tiszt urak! — parancsolja Görgei.

Egyik kardja után nyúl, a másik atilláját siet begombolni.

— Maradjanak ugy, amint vannak. Csak álljanak rendbe.

A vezér — beszéli egy szemtanu — kezeit czombig érő csizmaszárába dugja, s egykedvüen igy szól:

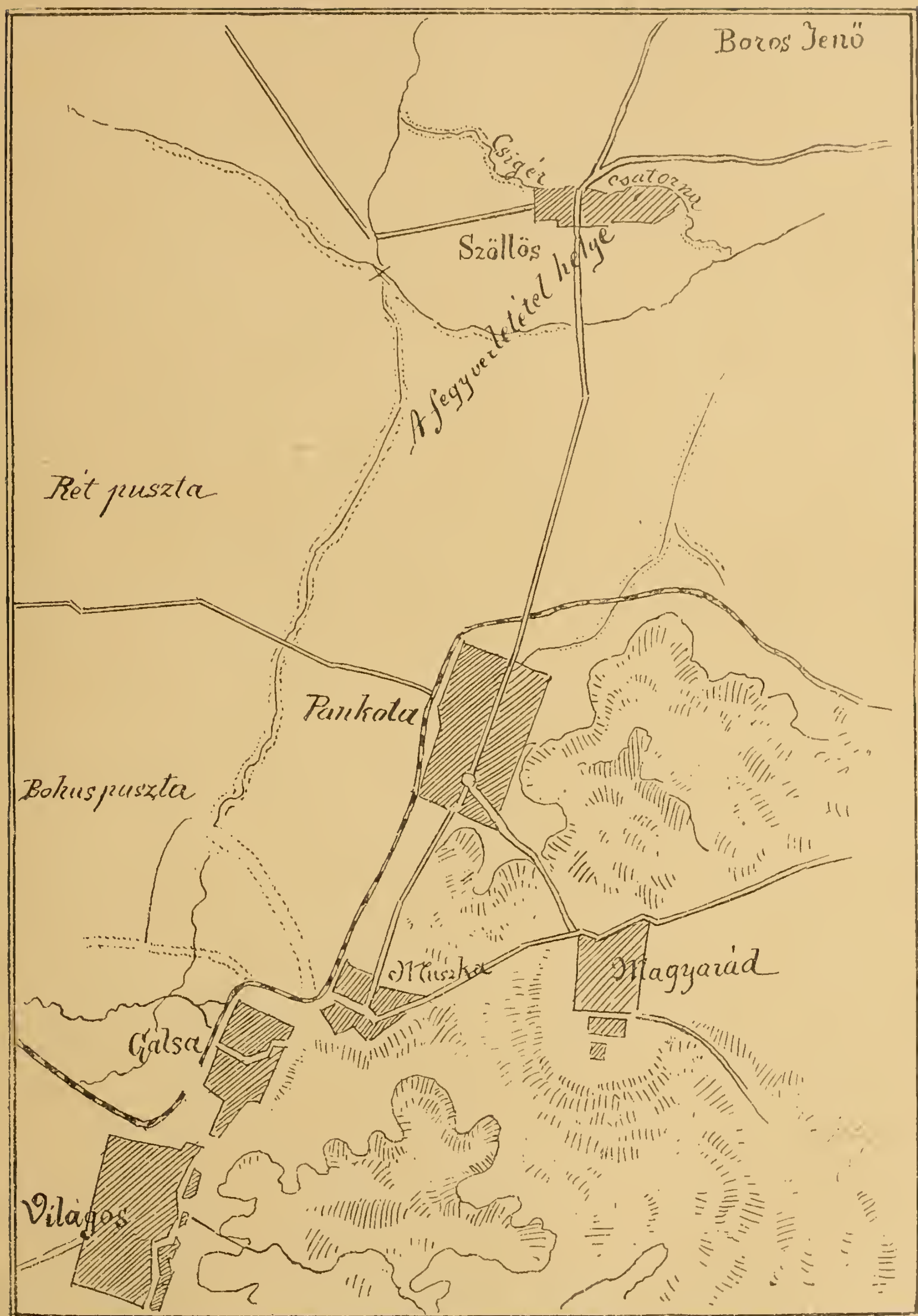
— Uraim, a kormány tegnap kijelentette, hogy a hazát megmenteni többé nem képes, s leköszönt. Engem ruházott fel ugy a katonai, mint a polgári főhatalommal, hogy harczoljak, vagy egyezkedjem belátásom szerint. E napokban Temesvárnál sokkal tekintélyesebb sereget vert széjjel az osztrák, mint a miénk. Ötvenezer emberből alig maradt hatezer. Én határoztam. S határozatomba beleegyezett Kiss Ernő, Leiningen, Pöltenberg.....

A legénység előre kezd tolongni, hogy ő is hallja, miről van szó. Görgei hátraparancsolja őket.

— A hatalom — folytatja aztán — kezemben összpontosul, s élni fogok véle. Elhatározásom az, hogy az oroszok előtt föltétlenül kegyelemre leteszszük a fegyvert. Hanem amnesztiát remélek. Lesznek olyanok, kik árulásra gondolnak. Nem törődöm az efélékkel. Lesznek olyanok, kik még most is győzelemről álmadoznak. Oktalanság. Ám, ha akad soraik közt ilyen ember: álljon elő s én azonnal agyonlövetem. Valamint eddig, ugy ezután is föltétlen engedelmességet van jogom önöktől követelni. S követelem is. Szökni senki sem merészkedjék, mert én szavamat adtam, hogy a sereget az utolsó perczig együtt tartom. De különben is hiábavaló volna, mert az oroszoktól körül vagyunk kerítve. Ezt mondják meg a többi zászlóaljak tisztjeinek is, s tudassák a legénységgel. Nem tudom, találkozunk-e többé. Köszönöm a bizalmat és a szeretetet, melylyel eddig hozzám viseltettek. Isten önökkel!

Könyfakasztó csönd követi e szavakat; csönd, mint a mikor a koporsót eresztik le a sírba.

Görgei megsarkantyuzza lovát s kiséretével együtt a tábor másik részére siet; előbb a III-ik hadtesthez, majd a VII-ikhez. Körülbelül ugyanazokat mondja el itt is, mint az I-ső hadtestnél. A hatás is oly leverő.



Világos térképe.

A huszártisztek közt nehezebben megy a dolog. Beszédje nem képes megnyugtatni őket. Látszik, hogy kételkednek szavai őszinteségében. Görgei tehát szivükre akar tapintani.

— Ismétlem — ugymond, — hogy nem vagyok képes a sereget megmenteni. Ám, aki erre magában erőt érez, s a vezérletet át akarja venni: örömest átadom neki.

Erre egy őszbevegyült huszárszázados lép elő. Napbarnitott arczán sebhely fehérlik, szemeiből a végső elszánás tüze lobog.

— Tábornok úr, nekem és a bajtársaimnak az a szándékunk, hogy keresztül vágjuk magunkat az ellenségen.

A vezér félreinti a századost.

— Kapitány úr, — szól hozzá száraz, fenyegető hangon, — elmult az ideje a huszártréfáknak. S van még golyóm, hogy a lázongás elfojtassék.

A huszárszázados komoran távozik, Görgei és kisérete pediglen visszalovagol Világosra. Az egész táborban csakhamar temetői csönd lesz.

„Előttünk — beszéli Székely József tüzérszázados, — a világosi roppant hegy, hátunk mögött az orosz, jobbról a Maros-folyó, azontul az osztrák hadsereg. Szépen benvoltunk a kelepczében, biztosabban ki sem lehetett volna számitani. Itt egyéb menekvés nem volt: vagy meghalni dicsőségesen, vagy a fegyvert lerakni gyalázatosan. Ez utóbbira immár jobban voltunk kvalifikálva, mint az előbbire. *Jöjjön, aminek jönni kell!* — ez hallatszott minden ajkon."

Mikor a kastélyba érnek, Görgei igy szól:

— Meglássátok, holnap reggel egy katonám sincs a táborban.

Eközben beesteledik; a háziasszony vacsorára teríttet.

„Csak későn ültünk az asztalhoz, — irja Bohusné naplójában. — Görgei komor hangulatban ült oldalomnál. Ugy látszott, hogy minden érzést erőszakosan elfojt magában s uralkodni magán csak a hideg számitó észt engedi. Igy ült ő, sebzett fejét kezébe, s könyökét az asztalra nyugtatva. Alig szólt és alig evett valamit. A többi tábornok is testben lélekben ki volt merülve; mélyen érezhették sorsuk fordulását . . ."

Vacsora után, éjfél körül, ujabb orosz hadikövet jelentkezik Görgeinél s értesítí, hogy Rüdiger a fegyverletétel foganatositására vonatkozó megállapodáshoz hozzájárul. E szerint holnap, a szőllősi mezőn.

1849. augusztus 13. Hétfő. Szép, derüs idő. A felkelő nap sugárözönével beragyogja az egész vidéket.

Görgei már pittymallatkor fölriad, s a repkényes tornáczra siet. Vajjon együtt van-e még a sereg? Nem rebbent-e szét a fegyverletétel hirére?

A völgyből zsibajos hangokat hoz a reggeli szellő. Innen is, amonnan is tábortüzek füstje kavarog. Majd trombitaszó hallik.

Görgei elboruló kedélylyel sokáig nézi a tábort. Itt az I-ső hadtest tanyája. Helyén van. Amott a III-ik. Ez is. Távolabb a VII-ik. Szintugy. Mind együtt vannak.

— No ezt sem hittem volna! — fordul István öcscséhez. — Ez nagy dolog. Derék hadsereg.

Aztán szobájába távozik, hogy megtegye utolsó intézkedéseit a végzetes útra.

Csakhamar megelevenül az egész ház. Egymásután jönnek ki a tábornokok a hűs tornáczra. Teljes diszben mindegyik.

Kilencz órakor reggelihez ül a társaság. A hosszu asztal szinte roskadoz a sok étel-ital terhe alatt. Van bőséggel minden: étvágycsináló likörök, öreg szilvórium, kávé, tea, vaj, különféle hideg sült, kalács, sütemény stb. Csakhogy hasztalan kinálgatja a ház szeretetreméltó úrnője a vendégeket. Alig esznek.

— No Aulich tábornok ur, ebből az irósvajból. Egészen friss. Hajnalban zürböltük.

— Köszönöm nagyságos asszony. Nem megy, sehogy sem megy. A falat a torkomon akad. Oda a mi étvágyunk.

Féltíz tájban Görgei, bocsánatot kérve a háziasszonytól, fölemelkedik.

— Urak, készüljünk!

A társaság nehéz szivvel hagyja el az asztalt. Görgei mindenekelőtt a beteges Csányihoz siet, hogy bucsúzzék tőle. S ez a zord, vaskemény ember könnyezve borul atyai barátjának a keblére. Maga Csányi pedig hangos zokogásban tör ki.

— Szegény hazám, szegény, szegény magyar hazám! — sóhajt fuldokolva.

A többi tábornok szivére is ránehezül a bánat. Sorba elbucsúznak ők is mindenkitől. Aztán egymás nyakába borulnak. A neheztelés, a harag, annyi baj forrása, eltünik sziveikből, s bajtársias szeretettel ölelkeznek össze. Talán utoljára ebben az életben.

.... Augusztus 13-ikán reggel — ugymond Bohusné naplójában — utólszor ültünk együtt a ház nyitott tornáczán Magyarország hőseivel a reggelinél.

Délelőtt 10 óra tájban történt Görgeinek és utána mind a többinek indulása házunkból a táborba. A magyar tábornokok bucsuzása, kik közül többen házunknak régi barátai valának, mélyen megragadó volt. El lehet mondani, hogy kevés hely van e földtekén, hol annyi férfiköny csillant meg annyi férfiszemben, mint Világoson. S mindazon sok fájdalmas élményeim és tapasztalataim daczára, miket megértem, soha mélyebb fájdalmat nem éreztem annál, mikor könnyes szemekkel és forró áldást rebegő szavakkal ezt a hosszú temetési vonatot kisértük ameddig szemmel érhettük, — egy hősies nemzet temetkezési vonatát.

Oly iszonyu csöndes és puszta lett ezután egyszerre körülöttem a ház, hol még csak imént annyi ember nyüzsgött. Csupán a pénzügyminiszterium összes személyzete Duschek miniszterrel együtt, továbbá az ősz Perényi Zsigmond báró és Stuller Ferencz maradtak, jobbnak tartván magokra nézve az osztrákoknak adni meg magukat, azt remélvén, hogy igy enyhébb sors érendi őket.

Ők még aznap reggel Csányival, Nyári Pállal és számos másokkal tanakodtak róla, kinek adják meg magokat.

Mielőtt Görgei a táborba távozott, egy pillanatra eljött hozzám; megköszönte vendéglátásomat s ekkor e szavakat mondta, melyek sokáig viszhangzottak szivemben, mint vigasz és remény: „*Most még neheztelni fog reám a nemzet, de három hét mulva áldani fog.*“

Görgeinek ezen nyilatkozatából következtethetni, hogy őt is elámították ....

Csapataink már ekkor szintén kimozdultak Világosról. Még most is, a harczok zivatarja által igy megviselten, gyönyörű sereg. A honszerető magyar ifjuság szinejava. Tartásuk délczeg, mozgásuk katonás.

De ellenségtipró harczikedvük oda. Csüggesztő szomoruság mindegyik arczon. A Szüzmáriás zászló is, amely kibontva ott leng a fejük felett, mintha bucsúzólag integetne: „Isten veletek! Isten veletek!“ Még a trombiták harsogása, a dobok pörgése is megváltozott. Hangjuk olyan bánatos, mint egy gyászinduló. Talán az is.

Görgei előre siet a nagy temetőhely: Szőllős felé. Pankotán túl egy orosz hadikövet jön elibök: Bariatinszky herczeg, a Rüdiger szárnysegédje.

A hadikövet bemutatkozik, s Rüdiger nevében felszólítja Görgeit: nyilatkozzék még egyszer végleg élőszóval is, hogy csakugyan komoly elhatározása-e letenni a fegyvert.

Görgei igenlőleg válaszol. Erre valamennyien a Moroda és a Szőllős közt kanyargó Csiger-patakhoz száguldnak. Itt a hadikövet, hogy megvigye a Görgei nyilatkozatát tábornokának, elválik a kísérettől.

Szent-Annától kezdve, Moroda, Szőllős érintésével, félkörben mindenütt orosz katonaság. A zöm Szőllős előtt áll. Gyorslábu paripáján

erre tünik el Bariatinszky herczeg. Körülbelül háromnegyed óra mulva azonban megint csak visszatér. Ujabb üzenetet hoz:

— Rüdiger gróf csapatainak az élén várja a tábornok urat.

Görgei sebes vágtatva indul a jelzett irányban. Csakhamar feltünik az orosz sereg. Az arczvonal előtt figyelő lovascsapat. A csapatból kiválik egy fényes egyenruháju tábornok, s lépésben szemközt közeleg.

Erre Görgei megállítja kiséretét, s az orosz főtiszthez ugrat. Köszön és bemutatja magát. Hasonlókép tesz a másik is.

— Én Rüdiger vagyok, — s kezet nyujt Görgeinek.

Beszélgetésük rövid, alig néhány perczig tartó.

Görgei átnyujtja a honvédsereg kivánságait, ugyszintén a hozzája csatlakozó polgáriak névjegyzékét.

Rüdiger e kivánságok közül kettőt azonnal teljesít. Megengedi, hogy a tisztikar a haditisztesség jeléül megtarthassa kardját; s beleegyezik, hogy az ingóságaikat (kocsit, lovat stb.) magukkal vihessék. A többiek teljesítéséhez — ugymond — nincs hatalma, de tőle telhetőleg azon lesz, hogy felsőbb helyen azok is teljesíttessenek.

Görgei ugy a maga, mint a honvédsereg nevében megköszöni a szivességet. Ujabb kézszorítás, s elválnak.

Ezalatt a magyar sereg lassan, vontatva huzódik Szőllős felé. „Sohasem volt oly nehéz a lépésünk, — beszéli egy honvédtiszt, — mint ezen az emlékezetes napon. Mintha temetésre mentünk volna.“

Szőllős Világostól körülbelül másfél mérföld. Csapataink délelőtt tíz órakor indultak el, s hanyatlóban volt már a nap, mikor a szőllősi rónára megérkezének.

Délután hat óratájt végre megtörténik az elhelyezkedés. Csapataink két harczvonalban állanak fel. Az első harczvonalat képezi a III-ik és a VII-ik hadtest, a másodikat pedig: az I-ső hadtest és a Querlonde-féle tartalékhadosztály. A két harczvonal közti utczában a tüzérség. Hátul a szekerészet. Minden két-két zászlóalj közt üres tér: a lerakandó fegyverek számára.

S az ilykép elhelyezkedő honvédséggel szemközt csatakészen ötvenezer orosz. „Előttünk félkörben, — irja egy szemtanu, — az orosz sereg, 70 ágyú torkát mutogatva s égő kanóczczal várva a felvonuló honvédségre, amelynek első vonalában a nagyobb hírre vergődött zászlóaljak: a *Damjanich fiainak* nevezett 3-ik, továbbá a *veres sipkás* 9-ik zászlóalj stb. állottak, hogy a tátongó ágyú-sor a netalán felmerülhető ellenállás iránti vágyukat idejében lehűtse.“

Le is hűtötte. A sereg, mint a halálraitélt, csüggedten, reménytelenül néz bús sorsa elé. „A törzstisztek — mond egy másik szemtanu — fényes egyenruhában lovagolának fel és alá a zászlóaljak előtt, itt-ott egy-egy vigasztaló szót intézve a kétségbeesettekhez. A magyarnak természetében rejlő vígság az egész seregben nyomasztó fájdalomnak adott helyet. *Hát ennyire jutottunk!* — hallatszik mindenfelől a fájdalom sóhajtásai közt. A sóhajtásokat szitkok és átkok szakaszták meg a zárt sorokból. A hová a szem esett, mindenütt mély bánattal, kétségbeeséssel találkozék, mintha temetésen volna az ember."

Görgei hirnököt küld az orosz vezérhez: kész a felvonulásunk.

S Rüdiger, most már nagy kiségrettel, környezve törzstisztjei által jelenik meg a magyar csapatok előtt.

Általános tisztelgés, aztán végtől-végig felhangzik a vezényszó:

— Fegyvert gulába!

Erre minden zászlóalj az üres közbe lép s gulába helyezi fegyverét. A tölténytáskákat csomóba hányják.

Majd a lovasság lefegyverzésére kerül a sor.

— Le a nyeregből! — zúg fel itten is a vezényszó.

A huszárság leugrik a lóról, s a kardot a nyeregkápához akasztja.

A keserüség csak most tör ki egész megdöbbentő nagyságában. A szegény honvédfiú vádlólag tekint az égre. Fegyverétől megválni! Attól a fegyvertől, amelyhez a ragyogó dicsőségnek, a véres küzdelmeknek annyi feledhetlen emléke füződik. És megválni ilyen szégyenletes módon. Rettentő az! S összetöri fegyverét.

— Ha nem lehet az enyém, ne használhassa többé senki, — szól kétségbeesetten.

A másik csókot lehel fegyverének a hideg vasára s elbucsúzik tőle mint az édes testvérétől.

Több hadilobogót darabokra tépnek s szétosztoznak a foszlányain. Legalább ez a kis emlékük maradjon a dicső szent háborúból.

Van, ki egészen megtörik a szörnyű csapás alatt. Ha elbukott ügyünk, — minek élni tovább? És golyót röpít fájó szivébe.

A huszárok kétségbeesése talán még nagyobb. Hisz nekik nemcsak fegyvereiktől kell válni, hanem a lovaiktól is.

. . . . „Fájdalommal hallottuk — irja egy jelenvolt huszár, — Görgei utolsó parancsszavát, hogy mi is szálljunk le lovainkról. Már azt



A világosi gyásznap. (Kratz J. rajza után.)

az egyet nem akartuk tenni, mert hogyha már fegyvereinket át kell adnunk, de kedves lovainktól nehezen válnánk meg, mert mi huszárok gyalog nem tudjuk az utat. De midőn Görgei azt üzente, hogy ha le nem szállunk lovainkról, tüstént kereszttűzbe vétet bennünket: erre mit volt mást tenni, mint fájdalmasan és megtört szívvel lovainkról leszállani, s azokat a muszka lovasságnak egyenként átadni. Még fájdalmasabb jelenet volt, midőn lovaink a muszkáktól vezettetve, volt gazdájukhoz visszatekintgettek, szinte húzatván magukat, mintha mondották volna: ne hagyjatok bennünket ellenséges kezekbe juttatni.“

Ezután számbaveszik a lefegyverzett csapatokat. Az oroszok jegyzéke szerint volt a seregben:

Tisztikar. 11 tábornok, u. m. Aulich, Görgei, Kiss Ernő, Knezics, Lahner, Leiningen, Lenkey, Nagy Sándor, Pöltenberg, Schweidel és Török; 1426 főtiszt és törzstiszt.

Legénység. 23,163 gyalogos, 4830 lovas és 2551 tüzér.

Fölszerelés. 144 ágyú, 20,395 lőfegyver, 3235 pisztoly, 6783 kard, 7012 ló, 28,063 ágyútöltény, 34,500 puskatöltény, 42,700 pisztolytöltény, 13,848 tölténytáska és 60 hadilobogó.

Különféle. Egy hidász-vonat 84 emberrel és 82 lóval; 252 társzekér 244 emberrel és 800 lóval; a pótlovazó parancsnokság 3 szekere, 16 emberrel és 28 lóval.

Az egész sereg tehát, mely Világosnál letette a fegyvert, 32,659 főnyi vala.

A nap leáldozik, szemfedő gyanánt alkony borul a tájra, mire az átadás véget ér.

A lefegyverzett honvédcsapatokat négy lovasezred és egy tüzérdandár zárja körül s ugy kiséri Zarándig. Itt pihenő, s másnap virradatkor mennek ismét tovább: Sarkadra. „Megdöbbentően gyászos kép volt ez, — irja egy szemtanu. — Hosszu kigyózó menetben ezer meg ezer megtört, bús alak; köröskörül száguldozó kozákság. Ugy tetszett, mintha szibériai számüzötteket kísértek volna.“

A sereg tábornokai és tisztjei Kis-Jenőre, ahol a Rüdiger főhadiszállása volt, szállíttattak. Görgei, egy orosz lovastiszt kalauzolása mellett, külön ment.

Ugyanekkor, augusztus 13-ikán, tul a Maroson, az osztrák táborban, még egy kisebb jelentőségü kapituláczió is történt. Duschek Ferencz pénzügyminiszter átadta Schlick tábornoknak a magyar államkincstárt. A pénztárban, Szemere Bertalan állítása szerint $12^1/_2$ millió frank

értékü arany és ezüst volt. Mások 2 millióra becsülik az értéket. Az osztrák pénzügyminiszterium hivatalos nyugtái szerint azonban mindössze 43,435 frt 55 kr. készpénz, s 511,300 pfrt értékü veretlen arany és ezüst-rúd adatott át.

A fegyverletétel nagyfontosságú híre villámszárnyakon repül szét mindenfelé. Paskiewich herczeg Nagyváradról már aug. 13-ikán délben a következő jelentést küldi Miklós czárnak:

Császári Ő felségének, a minden oroszok Czárjának.

Varsó.

Magyarország felséged lábai előtt fekszik. A lázadók kormánya leköszönt hatalmáról és azt Görgeire ruházta. De Görgei a felkelők főerejével az orosz hadak előtt letette a fegyvert, s példáját kétségtelenül csakhamar követni fogják a többi felkelő csapatok is. A kapituláczió fölötti alkuvással megbizott tisztek ugyanis készeknek nyilatkoztak, hogy a mi, vagy az osztrákok biztosaival a többi csapatokhoz mennek és azokat a fegyverletételre szintén reábirják.

Van szerencsém császári felségedet értesíteni, hogy Görgei egyetlen föltétele: az engedelem, hogy a fegyvert felséged hadai előtt tehesse le. Megtettem a szükséges intézkedéseket, hogy a felkelősereg Rüdiger által, ki a lefegyverzéssel bizatott meg, haladéktalanul körülkerittessék.

A foglyok s egyéb felkelőcsapatok kiadását illető rendelkezések iránt az osztrák sereg főparancsnokával teszem magamat érintkezésbe. Görgeit pedig főhadiszállásomra hozatom, ahol felséged rendelkezéseig marad.

Főhadiszállás, Nagyvárad augusztus $\frac{1}{13.}$ 1849.

Paskiewich.

A czár, midőn a fegyverletételről értesült, állítólag igy kiáltott fel:

— Minő nagy szerencséje van ennek a Paskiewichnek!

S ezalatt nyilván azt értette, hogy a fegyverletétel inkább a vak szerencsének tulajdonítható, mint Paskiewich munkálatainak. Tény, hogy Miklós czár a hadjárat lassu és ingatag menetével sehogy sem volt megelégedve.

„Az orosz hadsereg vezetői közt — irja Warnhagen — egyre gyakoribb volt a viszálykodás. Paskiewich herczeget leplezetlenül szidták az alárendeltjei, sőt elfogatásáról is beszéltek. A czár bizalmatlan volt iránta. Rüdiger már parancsot is kapott, hogy vegye át a fővezérletet s a hadsereget vezesse haza Magyarországból. Paskiewich herczeget a világosi fegyverletétel mentette meg.“

Gróf *Zichy* Ferencz, a császári főbiztos pedig ilyetén örvendező hirdetményekkel tudatja hazájának a sírbadöntését:

Örömhír!

A császári orosz segéd-hadsereg erélyes közbenjárására a rég óhajtott, áldott béke helyreállíttatott.

Ezen örömhír az egész közönséggel azzal tudatik: hogy annak ünnepélyes megülésére az egész város fényesen kivilágosítandó.

Éljen felséges törvényes Királyunk
Első Ferencz József!
Éljen ennek felséges szövetségese
Miklós czár!
Éljen a császári orosz segéd-hadsereg főparancsnoka
Herczeg Paskiewich!

1849. augusztus 13.

Cs. kir. Országos főbiztos
Gróf Zichy Ferencz.

Haynauhoz a döntő eseménynek a hírével szintén gyorsfutár megy. Rüdiger egy fiatal kurlandi tisztet, Kechly volt a neve, küld Temesvárra.

A futár megérkezése után azonnal jelentkezik Haynaunál, ki a sürgönyt mindjárt ott előtte olvassa el.

Haynau, — irja egy visszaemlékezésben a „*Ruszkaja Sztarina*“ czimű orosz történelmi folyóirat, — a sürgönylevél olvasása közben hol elvörösödött, hol elsápadt. Mikor pedig ahhoz a ponthoz jutott, hogy a honvédtiszteknél hősiességük iránti tiszteletből meghagyták a kardjaikat, ajkai görcsösen remegtek s megfeledkezvén, hogy előtte egy németül is tudó orosz tiszt áll, csaknem magánkivül nyersen és hangosan igy kiáltott fel:

— Hát azoknak a csizmadiáknak meghagyták a fegyvereiket!

Kechly megértvén, hogy ez voltakép szemrehányás engedékenységükért az oroszoknak, bátran visszafelel:

— A magyar tisztek korántsem csizmadiák, hanem derék, lovagias férfiak.

Ez a válasz végkép kihozza sodrából az osztrák fővezért s gőgösen kérdezi a futártól:

— Mit ért ön a derék, lovagias férfiak kifejezése alatt?

Kechly felhevül, s hogy véget vessen az osztrák fővezér hetvenkedésének, igy sujt vissza:

— Derék, lovagias férfiunak én azt tartom, aki, ha fegyver van kezében, megveri az ellenségét. Mivel pedig a magyarok önöket folytonosan elverték, ők kétségtelenül derék és lovagias emberek.

Mintha jéghideg vízzel loccsantották volna nyakon Haynaut. Összeszedi magát, nem vitázik tovább, s csak ennyit mond:

— Az osztrák fővezérrel szemben tanusított ez a vakmerőség majd elveszi méltó büntetését. Megkérem Rüdiger tábornok urat, hogy vonja önt, még pedig példásan, felelősségre.

S a panasz el is megy. Rüdiger maga elé idézi a fiatal tisztet.

Telegraphi tudósitás

báró Haynau tábori szertárnagy ő felségéhez
a' császárhoz.

Báró Haynau tábori szertárnagy ur ő felségének a császárnak futár által jelenti, hogy folyó hó 13-kán Világos mellett az insurgensek vezére Görgey, seregének egy nagy részével, mintegy 30—40.000 emberrel fegyvert nyujtott, és magát feltétlenül megadta.

Bécs, Augustus 17 én 1849.

A' cs. kir. városi parancsnokság.

Falragasz a világosi fegyverletétel után.
(Eredetije az aradi 1848—49-iki ereklye-muzeumban.)

— Panasz van reád. Valld be őszintén, micsoda tiszteletlenséget követtél el Haynauval szemben.

Erre Kechly elmondja körülményesen az esetet. Rüdiger elneveti magát.

— No nézd csak! Milyen fiatal legényke, s mégis olyan talpraesett választ tudott adni Haynaunak. Ha szükség lesz reá, megint csak téged küldelek hozzá.

Többször azonban nem volt szükség a szókimondó hadnagyra.

A dolog lényegtelen, de szerfölött jellemző. Megvilágítja a szövetségesek viszonyát. Céljuk közös, s mégis idegenkedéssel fordulnak el egymástól.

— Minket bolonddá tett az osztrák, — igy szólt a hadjárat végén egy orosz tábornok. — Azt mondották, hogy túlhatalmasodó felkelőbandákat kell megfékeznünk. S csak később jutottunk annak a tudatára, hogy vitéz, kitünően fegyelmezett, szabadságszerető hadsereggel állunk szemközt; egy olyan hadsereggel, amely ugyancsak kiporolta az osztrákok hátát. Bizony kár minden csöpp orosz vérért, amit ezekért a gyáva, nagyszáju németekért ontottunk. De hát a politika, a magasabb politika!

S az orosz tisztikar szinte tüntet a fogoly honvédtisztek mellett. Elhalmozza őket rokonszenvének, nagyrabecsülésének mindenféle jelével. Hadd boszankodjék az osztrák.

Rüdiger még ennél is tovább megy. A fegyverletétel utáni napon, aug. 14-ikén lakomát rendez a honvédtábornokok tiszteletére. Ott van gr. Zichy Ferencz is, a császári főbiztos.

A lakoma közepe felé egyszerre csak fölemelkedik Rüdiger tábornok, s vendégeihez fordulva, igy szól:

— Igen örvendek, hogy a váczi és a debreczeni csaták után, hol mint ellenségek állottunk szemközt, most ilyen barátságosan fogadhatom Önöket magamnál. Poharamat emelem jólétükért és a kölcsönös meleg visszaemlékezésre!

Képzelhető a hatás. Zichy majd lefordul a székről, a honvédtábornokok szivében pedig föléled a remény.

Aztán a fekete kávét hordják fel. Az orosz vezérnek mindegyik vendégéhez van egy-két lekötelező barátságos szava.

A kávézás után, — beszéli Asbóth Lajos ezredes, ki szintén ott volt az ebéden, — Rüdiger odalép Görgeihez.

— Tábornok úr, az ön kocsija készen áll. Hány órakor akar Nagyváradra utazni?

Görgei elérti a figyelmeztetést. Viszik tovább: Paskiewich elé.

— Egy óra mulva, — válaszol röviden.

— Akar ön a bajtársai közül néhányat magával vinni? — kérdi Rüdiger, s jobbjával a körben ülő honvédtisztekre mutat.

— Senkit, csupán a testvéreimet, — szól Görgei elkomorodva.

A lakomának vége, a társaság szétoszlik. A tábornokok Kis-Jenőn maradnak, a készenálló kocsi pedig Görgeivel csakhamar robog Nagyvárad felé.

A következő nap, aug. 15-ikén délelőtt Nagyvárad falai közt van Görgei. Még jóformán el sem helyezkedik, már ott a Paskiewich küldöttje: egy kosár finom bort hoz Görgeinek, s azt az üzenetet, hogy délután 4 órakor jelentkezzék kihallgatásra.

Alig megy el az üzenethozó tiszt, ujabb vendég kopogtat be. Kaufmann tábornok.

— Egy kéréssel jövök a tábornok úrhoz, — szól bemutatkozva. — Ön délután szemben lesz a herczeggel. Arra kérem, tegye magát kicsinynyé. Tegye magát kicsinynyé előtte, — ismétli, — mert a herczeg kicsiny ember, hiú ember. Ha ön megbirja állni, hogy ne sértse a hiúságát, ezzel jót eszközölhet magának is, bajtársainak is.

S Paskiewich, — mint Görgei később elbeszélte, — tényleg kicsinyesen viselkedett, de mégis jóakarólag.

— Ön engemet megtámadni merészkedett! — kiáltja dühösen, amint Görgei belép. — Hogy mert ön engem megtámadni? — pattog tovább, s Görgeit tetőtől talpig végigméri.

Ámde Görgei nyugodtan kiállja a haragos tekintetet, s egy szót sem szól.

— Ha akkor éjjel (a jul. 16-iki váczi csatában) vissza nem vonul, tudja mit csináltam volna? Tudja mi történt volna önökkel?

— Mindnyájan leusztunk volna a Dunának a habjai közt Pestre, — mond Görgei csöndesen, de a gúny némi árnyalatával.

— Igen, igen! Ugy van! — vág közbe Paskiewich. — Egy arczmenettel mind a Dunába hánytam volna önöket. Mind a Dunában usztak volna. Azért jó volt meghátrálni. De jobb lett volna meg nem támadni engem. Amit ön most cselekedett, ha ön megteszi akkor Vácznál, ha leteszi akkor a fegyvert: ugy életét biztosítottam volna önnek is, valamennyi emberének is.

Paskiewich, mondják, szeretett lármázni, de nem volt bosszuálló természetü. Kitombolta magát, mint a nyári zivatar, s vége. Beköszöntött ismét az engesztelékeny derülés.

Most is ugy történik. Ahogy kedvére leszidja Görgeit, rögtön megenyhül.

— De azért, — folytatja néhány percznyi szünet után, — most is, ámbátor későn, ön előttem tette le a fegyvert, még pedig önkénytesen. S én ezért biztosítom az életét.

Erre aztán Görgei is fölbátorodik. Köszönetet mond a herczegnek, s egyuttal figyelmezteti, hogy kegyes jóindulatát terjeszsze ki bajtársaira is.

S a herczeg a kihallgatás végefelé annyira megváltozik, hogy igér mindent.

— Jól van. A mennyire lehetséges, a többi fogoly tiszt érdekében is érvényesíteni fogom befolyásomat.

Lehet, sőt valószinü, hogy az orosz fővezér hangulatváltozásának egyébb, mellékes czélja is volt.

Hiszen a világosi fegyverletétellel még nincs vége a háborúnak. Igaz, hogy a magyar Világosnál halálos ütést kapott, de még mozog, de még él. És ki tudja, hogy kínos vergődésében, miként a sebzett oroszlán, nem sujt-e le támadóira?! S így nagyon is óhajtandó, hogy a Görgei példáját mielőbb kövessék a többi magyar csapatok.

És Görgei maga ajánlkozik, hogy közbenjár e dologban. Irni fog valamennyi csapatvezérnek; sőt Aradvár, Komárom, Pétervárad parancsnokainak is.

S a felszólító leveleket aug. 15-ikén és 16-ikán csakugyan megirja.

Klapkához, a komáromi várparancsnokhoz intézett fölszólítása ekként hangzik:

Kedves barátom Klapka!

Amióta nem láttuk egymást, azóta, ha nem is váratlan, de eldöntő események történtek. A kormány örökös féltékenysége, tagjai némelyikének aljas önzése oda juttatták a dolgot, amint én azt már áprilban megjövendöltem.

A mint az oroszokkal becsületesen megvívott több ütközet után Tokajnál átléptem a Tiszát: az országgyűlés kijelenté, hogy engem óhajt fővezérnek, Kossuth titokban Bemet nevezte ki. Az ország azt hitte, hogy én vagyok a fővezér, mert Kossuth az országgyűlés ajánlatára jezsuita-feleletet adott. *Ez a gazság volt forrása mindannak, ami utóbb történt.*

Dembinszki Szőregnél megveretett. Bem Maros-Vásárhelynél széjjelveretett. Bem Temesvárra sietett, melynek falai alá hátrált Dembinszki. Bem csataközben érkezett a harcztérre, helyre is állítá az ütközetet néhány órára, de azután oly teljes vereséget szenvedett, hogy az 50,000 emberből, Kossuth számítása szerint, 6000 maradt együtt; a többi mind szétrobbant, amint azt nekem Vécsey jelenté. Ezalatt az osztrákok Arad és Temesvár közé nyomultak.

A hadügyminiszter azt a parancsot adta Dembinszkinek, — amint azt a dolog természete kívánta, — hogy a barátságos Arad, ne pedig az ellenséges Temesvár felé vonuljon. Dembinszki azonban e rendelet ellenkezőjét teljesíté. Hogy miért tette ezt? tisztán ki nem deríthettem; de számos adat arra mutat, hogy ellenem való féltékenységből.

Mindennek az lőn a következése, hogy én a Komárom alól kiindított sereggel, — a Vácz, Rétság, Görömböly, Zsolcza, Gesztely és Debreczennél szenvedett tetemes veszteségek után, — most már egyedül állottam, délről az osztrákok, éjszakról az

oroszok főereje által fenyegetve. Volt ugyan még egy hátrálási vonalam: Aradról Radnán át Erdélybe. De a hazámra való tekintet, amelynek minden áron békét akartam szerezni, arra birt, hogy letegyem a fegyvert. Előbb azonban felszólitottam az ideiglenes kormányt, lássa be, hogy a hazán többé ugy sem segíthet, sőt ezt még csak mélyebben döntheti a szerencsétlenségbe, tehát köszönjön le. Leköszönt, s a polgári és a katonai hatalmat kezeimbe tette. Erre én, mert sürgetett az idő, arra a gyors, de mindamellett jól megfontolt elhatározásra jutottam, hogy az orosz czár ő felségének hadserege előtt föltétlenül leteszem a fegyvert. Hadseregem legvitézebbjei és leg-



A lugosi csata 1849. aug. 15-ikén.

bátrabbjai beleegyeztek, az Arad környékén talált csapatok önként csatlakoztak hozzám. Arad vára is, Damjanichcsal élén, kijelenté, hogy hasonlót fog cselekedni.

Eddigelé oly bánásmódban részesülünk, mint derék katona a derék katonától megvárhatja.

Fontold meg, mit tehetsz s mit kell tenned.

Kelt Nagy-Váradon, augusztus 16. 1849.

Görgei Arthúr.

Érdekes, s jellemző levél.

„Kossuth — mondja Görgei — titokban Bemet nevezte ki. Az ország azt hitte, hogy én vagyok a fővezér, mert Kossuth az ország-

gyűlés ajánlatára jezsuita-feleletet adott. *Ez a gazság volt forrása mindannak, ami utóbb történt.*“

Im egy sugár, amely bevilágít Görgeinek a gondolatvilágába. Tehát nem az orosz-osztrák túlerő, nem a fölszerelés-hiány, nem a temesvári csatavesztés volt a fegyverletétel okozója, hanem az a „gazság“, hogy Kossuth Görgei helyett Bem tábornokot akarta fővezérnek kinevezni.

. . . Csaknem hasonló szellemű fölszólítás megyen a többi parancsnokokhoz is. *Hiábavaló minden, tegyétek le a fegyvert!* — ez a levelek alaphangja.

S ezeknek a leveleknek, a miket külön orosz futárok hordtak szét, nem is marad el a hatása. A lemondó csüggedés hihetetlen gyorsasággal, mint a pestis, terjed mindenfelé, s egyik csapatunk a másik után teszi le a fegyvert.

Aradvár az első, amely követi a fősereg példáját.

Haynau, értesülvén az orosz-magyar alkudozásokról, minden lehetőt elkövet, hogy seregeink ne az orosz, hanem az osztrák előtt hódoljanak. S parancs megy Schlickhez, ki Arad alatt a Maros-parton táboroz, hogy szólítsa fel haladéktalanul Damjanichot a vár átadására.

Schlick még aug. 13-ikán ugy cselekszik. Damjanich felelete azonban visszautasító.

— Osztrákokkal nem alkuszom. De ha egy orosz káplár jön, annak átadom a várat.

S még aznap, — aug. 13-ikán — két hadikövete utazik Rüdigerhez. Az orosz fővezér Buturlin tábornokot bizza meg az egyezkedés vitelével.

Az orosz hadikövet aug. 15-ikén jelentkezik Aradon, s legott megindul a tárgyalás.

Baudisz József alezredes, Damjanich szárnysegédje az alku lefolyásáról naplójegyzeteiben igy emlékezik meg:

. . . Buturlin tábornok — ugymond Baudisz — Paskiewich nevében a legszeretetreméltóbb, a legudvariasabb, sőt rokonszenvet keltő jóakaró módon kijelenté, hogy a tábornagynak teljes lehetetlen még a legcsekélyebb feltételeket is engedélyezni a vár feladása fejében; miért is arra szólíttatja fel az őrséget, kövesse Görgei példáját s az orosz czár kegyelmében megbizván, adja meg magát föltétlenül és legyen meggyőződve, hogy a legtisztességesebb bánásmód bizonyos a számára.

Erre én — irja Baudisz, — azt feleltem, hogy Görgei cselekedete nekünk nem lehet szabály, mert más, magasabb, itt nem fejtegethető okokat mellőzve, ami helyzetünk egy minden szükségessel egy esztendőre bőségesen felkészült erősség-

ben egészen más; olyan, mely lehetővé teszi legrosszabb esetben, az átadásnak legkedvezőbb feltételét ki is erőszakolnunk, s hogy mi e pillanatban nemcsak tulajdon nevünkben, hanem az egész őrség nevében, melynek becsülete, biztonsága és élete gondunkra van bizva, vagyunk hivatva beszélni és cselekedni; miért is a legsúlyosabb kötelességszegést, sőt a hadtörténelemben példa nélkül álló tettet követnénk el, ha a vár feladását nem egy, előbb közösen megállapított, aztán hadiszokás szerint okiratba foglalt és kölcsönösen kicserélt capitulacionális szerződés alapján, hanem az imént hallott, a föltétlen megadást követelő ajánlatnak élőszóbeli elfogadása utján vinnők végbe.

Itt Buturlin hangjában, magatartásában és arczkifejezésében önkéntelen kitörő, a vadsággal határos zabolátlansággal a szavamba vágott s felém kiáltott:

— Tudja-e Ön, Uram, hogy nincs eset reá, hogy ő felsége, a minden oroszok czárja a tábornokai részéről adott becsületszót be ne váltotta volna!

Damjanich, aki aggályaim előadását kelletén túl érdesnek találta, ellenben Buturlin szenvedélyes felindulását valószinüleg egy rendkivül kifejlett becsületérzés csalhatlan bizonyságának vette, békítőleg közbeszólt: mondván, hogy ha minden szándékolt föltételeinktől elállnánk is, azt az egyet mindenesetre irásban kellene biztosítani részünkre, hogy t. i. soha sem fognak az osztrákoknak kiszolgáltatni.

Erre Buturlin, ki ezalatt tökéletesen visszanyerte önuralmát, a legelőzékenyebb udvariassággal s csaknem meghatottan azt felelte Damjanichnak, hogy az őrség ezen óhajtásának teljesítését is, miután nincs reá felhatalmazva, fájdalom, irásban nem biztosíthatja; de kiemelte az orosz czár nagylelküségét, s hogy a föltétlen megadás okvetlenül a legjobb s reánk visszahatólag a legkedvezőbb benyomással leend az ő uralkodójára. És miután erről szellemesen s a meggyőződés hangján beszélt volna, azon felhivással végezé: fogadjuk el ajánlatát, máskülönben ő kénytelen lenne az értekezletet menten megszakítani és a vár átvételére kirendelt csapatokat véglegesen visszavonni. Egyébiránt, ha az őrség hajlandó őt bizodalmával megtisztelni s ha megelégszik azzal: akkor ő kész a maga becsületszavával — jobbját Damjanich felé nyujtván — s kezes parolájával jót állani érte, hogy az osztrákoknak sohasem szolgáltatnak ki bennünket.

Erre Damjanich tábornok, hirtelen-váratlan, megragadja az elébe nyujtott kezet: s ezzel Arad-várának és az őrségnek sorsa el volt döntve, — anélkül, hogy egyetlen hang is felszólalt volna ellene. S az egész tárgyalás a következő élőszóvali utólagos kikötéssel, „miszerint a tisztikar megtartja a kardot, az altisztek és legénység a váron belől lerakja a fegyvert s kiki magával vivén tulajdonát, az egész őrség augusztus 17-ikén d. u. 3 órakor orosz csapatok fedezete alatt kivonul a várból és még aznap Sarkadig kisértetik, mialatt egyidejüleg más orosz csapatok fogják megszállni a várat“ — véget ért.

Tehát irásbeli szerződés nélkül, egyszerü igéretre adta fel a becsületes és jóhiszemü Damjanich a várat.

Hanem a dolog ezzel még nincs elintézve. Haynau, ki értesül a megegyezésről, szörnyű haragra gyullad. Hát az összes babér az oroszoké legyen! Ezt nem tűri. S a következő szigoru parancsot intézi Schlick

tábornokhoz: *„Az aradi várnak orosz kézbe leendő átadása okvetlen akadályoztassék meg, ha másképen nem megy, hát fegyveres kézzel.“*

Schlick a legnagyobb zavarba jut. „Képzelhető bámulatom, — irja egyik magánlevelében, — Oroszország állása mellett. A fővezér parancsa kezemben levén, én ugyan teljesen fedve voltam; de ha engedelmeskedem: uj háború, a szövetség megszakadása, beláthatlan következmények.“

S a higgadt gondolkozásu tábornok sokkal előrelátóbb, hogysem törésig vigye a dolgot. A helyett, hogy ez esztelen parancsnak engedelmeskedjék, Rüdiger támogatásához fordul.

Rüdiger nyomban futárt küld Temesvárra. Üzenete ugyancsak komoly. Az erőd átadására vonatkozólag az egyesség immár megköttetett, az orosz hatalom e szerint nem tágíthat, de nem is fog tágítani. Nincs tehát egyébb hátra, mint az, hogy a Schlicknek adott parancs haladéktalanul visszavonassék. Ellenkező esetben baj lesz, s a felelősség az osztrákokra hárul.

De Haynau tudni sem akar parancsának a megmásításáról. Ekkor az orosz tiszt kihúzza a zsebóráját.

— Még két óra időm van, — szól fenyegetőleg, — aztán elutazom. Távozásom előtt azonban még egyszer teszem tiszteletemet.

S két óra mulva csakugyan beállít az orosz. Köszön és szótlanul megáll. Haynau majd szétpukkad a dühtől. De ő sem szól. Iróasztalához lép, néhány sort vet egy darab leszakított papirosra, s dühösen odaveti a hadikövetnek: *A visszavonás megtörtént.*

A futárnak az volt az utasítása, hogy a nyerendő ellenparancsot legelőször is Schlick tábornokkal közölje.

„Mikor az orosz futár, — irja Görgei István, — Aradon a Schlick lakásához közeledett, már messziről lobogtatta fehér zsebkendőjét. Schlick az ablaknál már lesve-várta jöttét. Az orosz leugrott a lóról, Schlick pedig az emeletről elébe sietett, a lépcsőn megölelte, mondván, hogy talán neki köszönheti az életét, mert ő el volt határozva, hogy e parancsot nem fogja teljesíteni, Haynau pedig az az ember, aki képes lett volna e miatt őt főbelövetni.“

A viszály ilykép elsimíttatik, s a szövetségesek közt ismét helyreáll a látszólagos barátság.

Az aradi vár fölött pedig megkondul a halálharang: az eredeti megállapodáshoz képest augusztus 17-ikén délután 3 órakor átadatik Buturlin orosz tábornoknak. De csakhamar, talán két óra mulva, jön Schlick, s harsogó zene közt bevonul a várba.



Kossuth Lajos menekülése a hazából. (Gróf Kreith-B. gyüjteményéből.)

Az erősségben az átadás alkalmával 3768 honvédünk volt; ezenfelől: 143 tábori ágyú, 300 várágyú, legalább fél esztendőre való élelmiszer s nagymennyiségü lőkészlet. A lefegyverzett őrség Sarkad felé kisértetik, a tisztikar pediglen Békés-Gyulára.

Haynau, hogy az oroszoknak legalább most utólag egy barátságos oldaldöféssel szolgáljon, ezt a dicsekedő hadijelentést küldi Bécsbe:

9. Armee-Bulletin.

A győzelmes temesvári csata oly nagy vereséget ejtett a fölkelők hadseregén, hogy azóta ez, nagyobb tömegekben, további rendezett ellentállást kifejteni nem képes.

Görgei, ki mozdulatainak gyorsasága által az orosz császári nagy hadsereg elől a Felső-Tiszánál el tudott menekülni, Nagyváradon át a végből érkezett Aradra, hogy a déli magyar hadsereggel egyesüljön. Már-már azt hitte, hogy kimenekült a veszélyből s az egyesülés sikerült; de az osztrák dunai hadsereg már ekkor fölszabadította Temesvárt, s a Maros balpartja felől fenyegeté Aradot.

Görgei későn járt, mert aug. 10-ikén d. e. Schlick gróf altábornagy Arad közelében Görgeinek 8—10.000 emberből álló előhadára akadván, ezt nagy veszteséggel visszavetette Aradra. Görgei erre Radnának vette utját a Maroshoz, hol hidat épített, hogy Lippán keresztül menekülhessen el Lugosra. De én ezt előrelátva, már ekkor egy hadoszlopot Lippára irányoztam volt, mely az ellenségnek odaérkező elejét rögtön visszaszorítá a folyó túlpartjára. Ez utolsó hadmozdulataink döntöttek, Görgei most már nem talált rést, s folyó hó 13-ikán Világosnál letette a fegyvert.

Ennek következtében augusztus 17-ikén Aradvára is kegyelemre megadta magát.

Az osztrák hadsereg ujjong azon, hogy ő az, amely az ellenséget 6 csatában egész a megsemmisítésig legyőzte, s ezáltal Görgei hadseregének a meghódolását s Arad váráét is eldöntötte.

Kelt Temesváron, aug. 18., 1849.

Báró Haynau,
táborszernagy és hadsereg-főparancsnok.

Az oroszok sikereiről, mint látjuk, egyetlen szóval sem emlékezik meg Haynau. Ime, az osztrák hála!

S mig azok, kik születésüknél fogva a hazához kötvék, csüggedve, egymásután menekülnek: azalatt *Bem* tábornok, a jövevény idegen, még folyvást reménykedik. Nem hiszi, nem akarja elhinni, hogy a magyar ügy, a szabadság ügye néhány csatavesztéssel megsemmisíthető legyen.

A temesvári ütközet után mindjárt harmadnap aug. 11-ikén Aradra indul, hogy a teendők felől Kossuthtal személyesen értekezzék. Radnán tudja meg, hogy Kossuth immár semmi, csak egyszerű bujdosó, Görgei pedig minden: diktátor.

A hír kétségtelenül meglepő, de Bem tábornok nem csügged. Futárt küld Kossuth után, hogy ne ijedezzék, hanem térjen mielőbb vissza. „Én — irja néki a többek közt, — a Görgei diktátorságát nem ismerem el, s csupán a nemzetgyűlés által rendelt hatalomnak fogok engedelmeskedni. Forduljon tehát vissza a kormányzó úr, s az oktalanul átadott főhatalmat ragadja ismét magához. A nemzeti ügy még nincs végkép elveszve."

A gyorsfutár Karansebes és Mehádia közt Teregován találja Kossuthot, aki Bemnek a következőleg válaszol:

Bem altábornagy úrnak.

Teregova, aug. 14., 1849.

Személyes biztonságommal mitsem gondolok. Meguntam az életet, mert látom, hogy hazám szép építménye, s vele az európai szabadság szentsége nem elleneink, hanem saját testvéreink miatt önmagától összeomlik.

Épp azért nem az élethez való gyáva ragaszkodás ösztönzött távoznom, hanem a meggyőződés, hogy jelenlétem hazámra nézve károssá vált.

Jelenleg egyszerü polgár vagyok és semmi más. Lugosra mentem, hogy megnézzem, mikép áll ott a dolog s minő erőre lehetne még számítani a harcz folytatása esetén. Vécsey tábornok seregét jó rendben találtam, s jó szellemünek, de a többieket teljes felbomlásban. Dessewffy, Kmetty kijelentették, hogy ez a sereg nem fog küzdeni többé, hanem az első ágyúlövésre szétszalad. Az élelmiszer teljes szükiben, s kizárólag harácsolásra vagyunk utalva. Nyomorult mód, amely a népet ellenségeinkké teszi. A bank Aradra szállíttatott, tehát Görgei hatalmába került. Meggyőződésem, hogy azon esetre, ha Görgei megadja magát, a lugosi tábor 24 óráig nem tartható, hiányozván az élelmieszközök. Egy sereg requirálás, adóztatás által tarthatja ugyan magát ellenséges földön, — de nem saját honában!

Én részemről sohasem nyujtok kezet saját népem elleni erőszakos rendszabályokhoz. Szivesen megszabadítanám saját életem feláldozásával, — de elnyomni soha! Láthatja altábornagy úr is, hogy ez lelkiösmereti dolog. Nem tehetem, hogy tegnap lelépvén, a kormányt ma ismét magamhoz ragadjam. Ha a nemzet és sereg másként határozna: ugy ez a dolog is más színt öltene. De a Görgei seregének is, mindnyájok közt a legvitézebbnek is bele kellene egyezni. Különben csak egyszerü polgár vagyok, s mint ilyen sohasem kölcsönzöm bár passiv jenlétemet a nép elleni terrorizmus, pusztítás, rablás, requirálás, elnyomatás rendszabályaihoz.

Ha Görgei serege is fölszólít, hogy a kormányt visszavegyem, ha önnek sikerül néhány hadimunkálatot végrehajtani, ha a hadsereg élelmezése a nép ijesztése és elnyomása nélkül is biztosítva leend, ha a pénzsajtó dolgozhatik és rendelkezésemre áll; — e három föltétel alatt a nemzet szavára visszavenném, ha nem: nem. Reám nézve a háború nem czél, hanem mód a hazát megmenteni, ha e czélomhoz nem juthatok, nem fogok kezet nyujtani, hogy a háború, egyedül a háború kedveért folytattassék.

Azt tanácslom tehát Önnek, mint jó polgár és becsületes ember, hogy népképviselőkből alakítson bizottmányt, mert csak a souverain hatalom rendelkezhetik a nép felett. Küldjön Komáromba és Péterváradra futárokat, hogy tartsák magokat, biztosítsa magát az aradi várparancsnok együttműködése iránt. Mindenekfelett ez szükséges, nem az én jelenlétem. S mivel ön most a nép elleni erőszakos rendszabályokhoz kénytelen nyúlni: jelenlétemmel sohasem nyujthatnék olyanokra segédkezet.

Fogadja a legmélyebb tiszteletemet.

Kossuth Lajos.

Tehát minden ember elveszti a reményét, még a szívós Kossuth is. Lehetetlen az. S Teregovára siet, hogy személyesen, élő szóval birja reá az országkormányzót a visszatérésre. Ámde későn érkezik. Kossuth immár Teregováról is tovautazott: Orsovának, a határ felé.

Bem visszatér. Mitévő legyen? Eh, ha máskép nem megy, hát kormány nélkül, a saját felelősségére küzd-harczol tovább az utolsó csöpp vérig. Hisz a világosi kapituláczió nem egyértelmű az ország meghódolásával. Vannak még csatabiró seregeink; Pétervárad, Komárom bástyaormán még a nemzeti zászló leng; aztán itt van Erdély, a magyar Thermopile, amelynek hegyvölgyei közt akár tavaszig elhúzható az önvédelmi harcz. Csak bizalmat kell önteni a csüggedezők szivébe. Megpróbálja.

Csakhogy titáni dolog az, amire Bem vállalkozik. Akárcsak a hegyről guruló sziklatömböt akarná rohantában föltartóztatni.

A déli hadsereg a balvégzetű temesvári csata után, mint tudjuk, egész Lugosig hátrált. Vécsey, Kmetty, de főleg Guyon roppant erőfeszítést tettek, hogy a szétfutó had összetereltessék. S ez részben sikerült is nekik. Augusztus 12-ikén ujolag mintegy 20—25 ezer harczosunk áll fegyverben. A réginek csak fele, hulladozó rom, de még igy is jelentékeny erő. A legnagyobb baj, hogy nincs élelmiszer. A gyötrő koplalás kiált le csaknem valamennyi honvéd arczáról. „A városban, — ugymond egy szemtanu — az oláh lakosság a menekülő sereg közeledésének a hirére bőséges gabonagyüjteményeit elásta s a honvéd már megérkezésének első napján éhezett. Az élelmiszerek ára oly hallatlan magasságra rugott, hogy egy darab fekete féligsült kenyérért 1—2 forintot igértek, s szerencsés volt, ki ezen az áron is kaphatott. A következő napokban pedig nemcsak a kenyér, de a gyümölcs, zöldség is eltünt; s a minden órán szaporodó menekültek kénytelenek voltak szabad ég alatt kötetlen sebbel az oláhok telt gabona-vermei felett éhezni.“

S a nélkülőzés daczára a gyülemlő csapatok harczikedve ujolag éledezni kezd. De most meg a vezérkar kedvetlenedik el. Nem csoda.

Megjön a világosi fegyverletétel hire; előbb csak úgy szóbeszédkép, majd hitelesen is: Görgei megirja Vécseynek. A sereg azonban még semmit sem tud a dologról. Gyanakodik, sejt, de nem tud.

Növeli a zavart, hogy a győztes Haynau csapataink üldözéséhez fog. Két hadtestet (Ramberg és Lichtenstein) küld utánok.

S az ellenség aug. 14-ikén már Lugos előtt áll. Balgaság volna részünkről a döntő mérkőzés. Nem is teszik. A honvédsereg még azon éjjel Facset felé kezd elhuzódni. Ámde másnap, augusztus 15-ikén Ramberg utoléri őket s reájok tör. Kmettynek jut a nehéz sor, hogy seregünk vonulását födözze. S e feladatnak sikeresen felel meg. Pedig 3000 embere van csak, s 12 ágyúja. S ezzel a fáradt, éhező dandárral napkeltétől alkonyatig sikerül lekötnie az üldöző császáriakat.

Ozoray Árpád, tüzértiszt a csata lefolyását igy beszéli el:

Augusztus 15-ikén reggel 8 órakor vonultam fel ütegemmel a Lugos mögött elterülő síkra. Ekkor már Kmetty vezérlete alatt mindenféle fegyvernemből mintegy 3000 ember állt csatakészen.

Nemsokára ágyúlövésnyi távolságban kibontakozott előttünk az osztrák haderő, Ramberg tábornok vezénylete alatt.

Kmetty ugy állította fel csekély haderőnket, hogy az messziről legalább ötször-hatszor annyinak látszott. Ez, ugy látszik, megdöbbenté az osztrákokat, mert nem mertek előnyomulni, s csak ágyúharczra szorítkoztak. De nem igen találtak, miglen viszont a mi 12 ágyúnk roppant pusztítást tett soraikban.

Az osztrákok elesett társaikból torlaszt emeltek maguk előtt, védekezésül tüzelésünk ellen. Borzalom volt látni, amint egy-egy ágyúgolyónk végigszántott a különös torlaszon, szanaszét hányva az emberi testrészeket.

Kmetty hajlandó lett volna rohammal támadni. Lemondott azonban ebbeli szándékáról, mikor felvilágosították, hogy roham esetén kisülne, hogy kevesen vagyunk, s az ellenség egészen összetörne bennünket. Megnyugodott; hisz feladatunk különben sem a nyilt csatározás, hanem, hogy az ellenséget feltartóztatva, időt nyerjünk a menekülőknek.

Az ágyúharcz folyvást tartott; már a délután is elmult, s az osztrák hadsereg mégsem kisérlette meg az előnyomulást. Délután 4 óra tájban Kmetty elbucsuzott tőlünk, hogy a menekülők után siessen. Meghagyta, hogyha lehet, még pár óráig tartsuk magunkat, s azután vonuljunk mi is el.

Csutak Kálmán ezredes maradt velünk, mint parancsnok. Az ő utasításai szerint folytattuk a tüzelést. Az ellenség ágyútüze csaknem ártalmatlanul vonult el fölöttünk. Csak itt-ott okozott könnyebb vagy súlyosabb sebesülést.

Délután félhatig folytattuk a küzdelmet, ekkor rendben mi is visszavonultunk. Besötétedvén, az ellenség fölhagyott üldözésünkkel.

Ez a sikerült mérkőzés bátorítólag hat csapatainkra. Talán mégis fordul a hadiszerencse, — gondolják. S ébredő reménynyel sietnek Facset felé. Egyszere azonban az a megdöbbentő hír terjed szét, hogy Kossuth elhagyta az országot.

— Lehetetlenség! — kiáltják.

— De igen! — hangzik a válasz. — Hisz Lugoson keresztül menekült. Sokan látták. De nemcsak Kossuth ment el, hanem a tábornokok is: Dembinszki, Mészáros.

A rosz hir nem jár egyedül. Csakhamar köztudomásu lesz a világosi fegyverletétel is.

S a sarjazó reménységet megint leforázza a csalódás. Kinek volna ezekután kedve csatázni egy olyan ügyért, amelyet Kossuth is reményvesztetten elhagy?

S mire Facsetra vergődnek, ujolag felbomlik a rend.

A csüggedő sereg zürzavaros össze-visszaságban a város utczáin táboroz, a tisztikar pedig Vécsey tábornok kocsija körül ődöng, s keserű lemondással vitázik a teendőkről.

Este van. A kelő hold ezüstös fénynyel vonja be a szomorú táborképet.

Ugy kilencz óra tájban egy kopottas hintó áll meg a gyülekezőhelynél. Megérkezik Bem tábornok. Az ősz vezér csontfogantyús botjára támaszkodottan a beszélgetők közé tipeg, s tört németséggel igy szól:

— Uraim, a kormány és a magam nevében jövök önökhöz, mint főparancsnok. S az összes zászlóaljak, huszárszázadok és ágyúütegek parancsnokait ezennel fölszólítom, hogy holnap reggel hat órakor csatarendbe álljanak. Erdély felé Dobrára fogunk menni.

Baljóslatú csönd követi e szavakat. Ám csakhamar „egy magas szál, jelentékteljes arczu és fekete szakállu“ ezredes (nevét nem jegyezte fel a szemtanu) lép elő.

— Altábornagy úr, — mond elszántan, — mi kormányt többé nem ismerünk. A kormány bennünket gyalázatosan elhagyott. Nem volt ereje azon ügy végrehajtására, melyet mi oly dicsően kezdtünk meg, s melyért mi szivünk vérével áldoztunk. A sereget a legtermékenyebb vidéken éhezni hagyta. S nemcsak erélytelen volt a külellenség irányában, de a nemzet erejét, mely oly bőven kinálkozott, sem tudta kihasználni. A kormány méltatlannak bizonyult arra a nagy föladatra, mit a sors nekie kiszabott.

Helyeslő moraj zúg végig a körben.

— De hát miért szaladnak önök? — kiált Bem haraggal, nyersen. — Harczoljanak, s a seregnek lesz kenyere. Egy szaladó sereg mindig éhezik, mig a győző mindig jól van lakva.

Vécsey tábornok a haragvó Bemre tekint. Arcza hideg, merev; szemeiből a kevély dacz sugárzik.

— Altábornagy úr, — úgymond, — mi Dobra felé nem megyünk. Mi átkelünk a Maroson és Görgei fölhivását fogjuk követni.

Bem csak most látja, hogy a züllés mily alacsony fokáig jutottunk. Hiába itt minden. Egy sereg, amelynek főtisztjei igy gondolkoznak, ekként beszélnek, nem tartható többé együtt. Kebléből mély sóhaj tör ki.

— Uraim, — szól bánatosan, — én sem gyilkos, sem hóhér nem vagyok. Állásomnál fogva hatalmam lenne önöket kényszeríteni is, de az ügy, amelyért küzdünk, szabad harczosokat kiván. Épp ez okból nem használok semmiféle kényszereszközt, hanem ujolag felhivom önöket: aki velem akar tartani, az holnap reggel készen álljon az indulásra Dobra felé, ahol sokkal jobb és kedvezőbb a hadállás. Ne higyjék önök, hogy gyöngék vagyunk. Mi, ha akarunk, még erősek és hatalmasak lehetünk. Szégyen, gyalázat volna negyvenezer emberrel megadni magunkat.

— De kérem, altábornagy úr, — makacskodik Vécsey — miként gondolja a sereget élelmezhetni?

— Ha az oláh egész éven át kukoriczaliszttel, máléval elélhet, akkor a katona is, ki az emberiség legszentebb ügyéért: a szabadságért harczol, megelégedhetik ideig-óráig ilyen koszttal.

Ezzel Bem távozik. A tisztikar még együtt marad s növekvő szenvedélylyel tárgyalja a fölvetett kérdést. A Görgei levelében hiányzik az a szó: „fegyverletétel“. Ezt sokan félremagyarázzák. Az a hiedelem kap lábra, hogy Görgei az oroszokkal szövetkezett, s Vécsey tábornokot is tulajdonkép az egyesülésre hivja fel.

A következő napon, augusztus 16-ikán már pirkadó hajnalban megmozdul az egész tábor. A csapatok menetkészen sorakozni kezdenek. Ugy látszik, hogy a Bem tábornok óhajtása mégis csak teljesülni fog.

A legénység azonban itt is, amott is összesúg, s egyszerre csak fölbomlik az arczvonal. A zászlóaljak századokra, a századok apró csoportokra töredeznek. Egyrész ide, a másik amoda csatlakozik. Sokan eldobálván fegyvereiket, hazaindulnak. Mindenfelé zaj, lárma, veszekedés.

Facsetról az egyik út jobbra: Erdélybe visz, a másik egyenesen Boros-Jenőnek.

. . . . Ezen az utfordulón — beszéli egy szemtanu — mindenki megállt, s kezdett számot vetni magával; latra veté sovány reményét forradalmi vétségeink ellenében, s a szerint ment jobbra, vagy előre; de mindkét esetben nehéz öntudattal, s látszólag ingadozva. A minden perczben változó, s minden ajkról különböző értelemben jajveszékelt kétségbeejtő hirek hangzavara csapdosta lelkeinket, s maga a vigasztaló remény angyala ijesztő rémalakká változott, mely legfölebb akasztófa helyett sötét börtönnel biztatott. S mindezek közt végre legnyugodtabb az volt, ki semmit sem remélt, a legrosszabbat várta és elkészült reá.

Rendről, fegyelemről szó sem volt. Ha kocsin ültél, nem annyira lovaid húztak, mint szomszédaidnak a szekerei, melyek a tiéddel összeakadtak. Egy perczig mentél, tízig állottál. A tulajdonjog elenyészett; ha leszálltál szekeredről, elfoglalták mások; ha ismerőseid nem voltak, senki sem könyörült; mindenki csak magáról gondoskodott. Rekedt, porette torkok lármája, egyenetlenkedők vitája, félénk nők sírása, a gyávábbak ijesztő hírtárogatója, kétségbeesett arczok vonaglása, ittas honvédek puskalövöldözéseinek ropogása között állottál, s szárnyakat óhajtottál magadnak, hogy kirepülhess e zavarból, mert reményed megszünt kihatolni belőle.

Közepette ez irtózatos zűrzavarnak, hol a legbátrabb is legfölebb pörlekedni, de parancsolni semmi esetre sem mert, mégis találkozott egy ember, ki a tömeg bámulatára nemcsak parancsolt, sőt büntetett is: *Guyon.* A tábornok egypár tiszt kiséretében, vászonkabátban, rangjelek nélkül a megadásra vezető utfélen megindult tömeget igyekezett visszaparancsolni. Egy lovast különösen pirongatott, s parancsolá neki, hogy forduljon vissza. A huszár azonban mereven állott, s a fölött látszék elmélkedni: ki lehet ez az egyéniség, ki még most is parancsolni erőlködik. Guyon azonban kijövén a nyugalmából, lekapta oldaláról kardját, s azt tokostól két kézre fogva, ugy vágja főbe a huszárt, hogy az a parancsnok kiléte felőli elmélkedéseiről rögtön elállott, mert hanyatthomlok zuhant a földre. De ez még nem volt elegendő. A Facset melletti csatornán átvezető hidat bontani kezdte, hogy senki Boros-Jenő felé ne mehessen. Csakhogy ez mit sem használt, mert a megadási föltételben állhatatos csoport a folyamon is keresztül gázolt . . . .

S ezzel a déli honvédseregnek is vége. Nem is kétfelé, hanem öt-hat részre oszlik.

A zöm, körülbelül 8000 ember, Vécsey tábornok parancsnoksága alatt, a szlatinai uton Boros-Jenőnek huzódik.

A 9-ik hadtest romja, mintegy 3000 fegyveres — a parancsnok: Lázár Vilmos, — az orsovai útvonal födözése czéljából már előzőleg Karánsebes felé nyomult.

Ugyanennek a hadtestnek egy másik kisebb töredékét — 2000 embert, — Frummer alezredes Hátszeg tájára vezeti.

A lengyel legió és az olasz önkéntes-csapat Visoczky tábornok, illetőleg Vogtner alezredes vezetése alatt, Mehádia felé veszi utját.

Kmetty, akinek hadteste egészen föloszlik, a határszél felé menekül. Dessewffy Arisztid, a lovasság parancsnoka szintén elmegy.

Bem körül alig marad 2500 harczos, köztük az oroszlánszivű Guyon.

S Bem ezzel a gyülevész csapattal nekivág Erdélynek. Hisz odaát még fenlobog a trikolor, három számottevő sereg van még: a Gál Sándoré a Székelyföldön, a Stein Miksáé Szász-Sebes körül, s a Kemény Farkasé Kolozsvárott. Aztán Kazinczy is csak megjön. Husz-harminczezer bátor, elszánt emberrel pedig csodákat lehet művelni. S ha minden törik-szakad: guerilla-harczot kezd.

Csakhogy, sajnos, Erdély fölött is összecsaptak immár a vész eltemető hullámai.

Tudjuk, hogy Gál Sándor ezredes, az erdélyrészi hadseregnek ez a dicső bajnoka, mennyi szivóssággal, milyen önfeláldozó hősiességgel védte a Székelyföldet. Ám hiába. Kicsiny serege nem volt képes megbirkózni a szövetségesek túlnyomó erejével. Julius vége felé Háromszéken már az osztrák a parancsoló. Gál a Csikszékbe huzódik. Az ellenség természetesen utána. Augusztus 1-jén előbb *Kászon-Ujfalunál*, majd a *Nyerges-hegyen* viaskodik Clam-Gallas tiz annyi seregével. Az ütközet elvész; a székelysereg, amely ugysem bizik immár küzdelmünk sikerében, szertefut. Gál, egypár hű bajtársának a kiséretében, Oláhfalura menekül. Itt találja Dobay alezredes egyik czirkáló zászlóalját. Magához veszi. S ezzel a maroknyi, alig 1200 főből álló csapattal tömérdek nélkülözés közt, hosszú bolygás után aug. 9-ikén Kolozsvárra érkezik.

Ámde Kolozsvár fölött is megkondul a halálharang. Grottenhielm orosz tábornok augusztus 15-ikén úgyszólván kardcsapás nélkül megszállja. Kemény Farkas ezredes, a parancsnok, akinek pedig 7000 főnyi a serege, s emellett 24 ágyúval is rendelkezik, Kapus felé hátrál.

. . . Kolozsvárott, — irja egy szemtanu, — általános volt a lehangoltság, s főleg az aprópénz hiánya miatt a zavar a tetőpontra hágott. S egyszerre csak jön a hír, hogy Grottenhielm a Mezőségen át Kolozsvárnak tart. Makray László huszár-alezredes augusztus 14-ikén virradatkor egy osztály lovassal és két ágyúval czirkálni megy. A kis csapat Apahidánál bevág a mezőségi hegyek közé. Ámde alig nyomul át az első hegyélen: a Kajáni-tónál két zászlóalj orosz gyalogság és egy osztály kozák bukkan elő. Makray összeütközik, s egy ágyújának s néhány emberének a feláldozásával keresztülvágja magát az oroszokon.

Az ágyúzás hallatára Kolozsvárott riadót vernek, s a sereg a piaczon indulásrakészen fölállíttatik. Általános a hit, hogy a csapatok a Kolozsvár előtt még a tavaszon vont sánczokba huzódnak, s erős ütközet leszen.

Mihelyt besetétedik, a Monostor-utczán a lovasság s a tüzérség is kezd elvonulni. Ezután a gyalogság: minden óranegyedben egy-egy zászlóalj. Mindez csöndben, loppal történik. Este 11 órakor a parancsnok: Kemény Farkas is lóra ül, s tovaszáguld. Kolozsvár, az erdélyi honvédsereg központja, szertára, födözet nélkül marad. S másnap, augusztus 15-ikén bevonul az orosz. Kemény pedig Kapuson táborba száll, s rövid pihenő után Bánffy-Hunyad felé huzódik . . . .

Kemény ellen óriási az ingerültség. A tisztikar forrong s augusztus 17-ikén Bánffy-Hunyadon Gál Sándort kiáltja ki vezérének.

A parancsnokcsere még aznap a szokásos ünnepséggel megtörténik. Alkonyul. A sereg oszlófélben. S egyszerre csak felzúg a vészkiáltás:

— Itt vannak a kozákok!

S csakugyan. Grottenhielm Urban ezredest 3000 gyalogossal, egy szotnya kozákkal és 9 ágyúval mindjárt Kolozsvár megszállása után a hátráló magyar sereg üldözésére küldi. Urban augusztus 17-ikén ozsonnatájt ér Bánffy-Hunyad alá, s rögtön támadáshoz lát. A meglepett honvédtábor sietve összeszedkelőzik, s roppant erőfeszítéssel visszaveri az ellenséget.

Seregünk vesztesége nagy: 60 halott, 400 fogoly; de azért bizó reménységgel száll táborba. Csillagébredéskor egy bujdosó huszár vetődik közéjök. Aradról jön. S ez a jövevény szomorú dolgokat beszél nekik.

— Magyarországon nincs már honvédsereg. Szétzüllött, elpusztult. Görgei Világosnál a muszka előtt letette a fegyvert. Az aradi

váron sárgafekete zászló leng. Kossuth Törökországba bujdosott. Vége mindennek.

Képzelhető az iszonyu hatás. Hiszen akkor mi okból tartják őket itten? Bizony jobb, ha ők is leteszik a fegyvert és hazaszélednek.

Ilyen a hangulat, midőn aug. 18-ikán ujra megdördülnek az ellenség ágyúi. A honvéd kedvtelenül áll a csatasorba; eleintén védekezik, de csakhamar megszalad. A győztes Urban egész Csúcsáig kergeti őket.

A megfogyatkozott sereg Csúcsáról Sibóra vonul, s a Kazinczy hadtestéhez csatlakozik.

Stein Miksa ezredes helyzete sem jobb. Lüders 25.000 főből álló haderejével maga üldözi. És Stein, augusztus 12-ikén *Szász-Sebesnél*, majd a *kenyérmezei* síkon oly irtóztató vereséget szenved, hogy Déváig fut.

De itt sincs maradása. Nyomában az orosz. Emellett a dévai fellegvár, amelyre támaszkodhatnék, augusztus 14-ikén légberepül. Az egész őrség, 114 ember, a romok közt leli szörnyü halálát.

Az üldözött sereg (körülbelöl 6000 ember), amely amugy sem bizik parancsnokában, nem akar ujabb harczba elegyedni. Stein tehát forrongó csapataival a határszélre: a Branyiszka-szoros rejtekei közé huzódik.

Itt találja őt Bem augusztus 16-ikán. A tábornok látva a sereg szétzüllését, rendkívül haragra lobban.

— Hát ennyire jutott az erdélyi fősereg?! — mordul Steinra. — Csak hátrálni, örökösen hátrálni. Igy semmire sem jutunk.

És menten elmozdítja parancsnoki állásától s helyére Beke ezredest teszi.

Aztán parancsot ad, hogy a hátráló sereg fordíttassék vissza. A branyiszkai-szoros őrizetére ezer főnyi csapatot hagy, ő maga pedig a sereg zömével Déva felé igyekszik. Az a terve, hogy az oroszokon keresztülvágja magát, s aztán Hátszeg felé tör.

Lüders, ki Déván táboroz, már ekkor értesülve volt a világosi dolgokról. Az orosz főparancsnok abban a hitben ringatózik, hogy csak szólnia kell, s Bem is ugy tesz, mint Görgei. S legott fölszólítja, hogy ne makacskodjék, ugyis hiábavaló minden, tegye le a fegyvert.

— Mi a föltétel, s minő a biztosíték? — kérdi Bem zordonan.

Az orosz hadikövet hallgat.

— Láthatja, hogy éppen csatára indulok. Önt is csak a harczvonalbólereszthetem vissza.

A nagyerélyü föllépés nem marad hatás nélkül. Az orosz kitakarodik Dévából; sőt arra is hajlandó, hogy 24 órai fegyverszünet köttessék.

Bem a fegyverszünetet csapatainak a rendbeszedésére akarja használni. Ami nála szokatlan, haditanácsot tart.

— Hiszen mi még erősek vagyunk, — fordul a tisztekhez. — Katonáink száma több a tizezernél, ágyúnk: hatvannégy. Igaz, hogy a lőszer kevés, az élelem még kevesebb, de hát majd megsegít az Isten. Az a fő, hogy ne csüggedjünk. Csak egy kis győzelem, s jórafordul dolgunk.

Csodás öreg! Ha a te bízó lelked, törhetlen erélyed lakozott volna bennünk, sok máskép történik.

Ámde a magyar Kelet anyagából van gyúrva. Könnyen lelkesül, hamar csügged; s ha legyőzetik: megadó fatalismussal tűri az önkény ostorcsapásait.

Ez történik most is. Másnap, augusztus 17-ikén virradatkor az a tudósítás jön, hogy a branyiszkai őrség, kilencz ember kivételével, megszökött.

S ez a hír elegendő, hogy a csüggedés a legnagyobb fokra hágjon. Megujul a facseti eset. A sereg váratlanul, hirtelen elemeire bomlik. A Magyarországból áthozott csapat a legelső, amely fölmondja az engedelmességet. Aztán jön a többi.

Bem az utcza közepére áll, s ugy kér, parancsol, rimánkodik.

— Maradjatok! Csatlakozzatok hozzám. Inkább veszszünk el becsületes harcz közepette, mint az osztrák zsoldosok keze által bitófán.

Mindhiába. Nem használ itt már sem a komoly fenyegetés, sem az esdeklő szó.

— Nem ismerek reád magyar! — kiált Bem elkeseredve.

De mégis. A 37-ik zászlóalj kilencz tisztje közeledik Bemhez. Az egyik tiszt kezében lobogó.

— Altábornagy úr, — szól ünnepélyes hangon a zászlós tiszt — embereink szétmentek. De mi a becsület ezt a szent jelvényét megmentettük. Im, itt van. Mi ezt a lobogót készek vagyunk a csatamezőre követni. Menjünk, vezessen ön. Hadd legyen halálunk gyászünnep.

Bem tábornok gyöngéd szeretettel öleli meg az ifju hőst. Szemében köny csillog.

— Szép, igen szép, — tagolja.

De csakhamar erőt vesz lágyuló érzelmein.

— Kár volna az önök életéért. Hisz fiatalok, hasznára lehetnek hazájuknak. Jöjjenek velem, talán még átmehetünk a határon.

Aztán Beke ezredest rendeli magához.

— Én azzal a reménynyel jöttem vissza Erdélybe, — ugymond, — hogy talán még fordíthatunk a nemzet ügyén. Nem lehet. Vége. Reám többé itt nincs szükség. Veszem a vándorbotot, s megyek tovább. Önt pedig felhatalmazom, hogy az oroszokkal fegyverletétel iránt bocsátkozzék alkuba. A csapás irtóztató, de ne csüggedjenek. Csak az a nemzet hal meg, amelyik nem akar élni. Isten önökkel!

Szégyen volna, ezt a törődött öreg embert, akinek teste csupa merő seb, egymagában útnak bocsájtani. S Wappler ezredes 500 nádor-huszárral vállalkozik a kiséretére. Hozzájok csatlakozik egy szakasz lengyel-dzsidás, 200 székely honvéd, továbbá 20 tiszt, köztük: Guyon és Stein.

Bem fogja vászontarisznyáját és lóra ül. *Két arany az összes vagyona.* Ennyivel távozik Magyarországból, amelynek annyi hervadhatlan dicsőséget szerzett.

S utrakel a menekülő-csapat. Bem tábornok Hátszegen, Karánsebesen keresztül a Vaskapuhoz akar jutni. De mindenütt czirkáló osztrák katonaság. A határszéli rengetegek közzé csap tehát. S járatlan utakon, szédítő meredélyeken át, ezernyi baj, ezernyi veszély között huzódik leljebb és leljebb. Igy jut augusztus 18-ikán egész véletlenül Mörul nevezetű román-faluba.

Mintha az őrködő Isten vezérelné Mörul felé a Bem csapatját. Épp a megérkezésök pillanatában itélkezik a vérszomjuhozó oláhság *Kmetty* és kilencz társa fölött.

Kmetty, mint tudjuk, már Facsétról elmenekült. Tizenkét hű embere tartott vele, a többi közt: Kun Anzelm őrnagy, Szauter Ferencz százados, Platthy százados, Árvay László főhadnagy, Magyary Lajos hadnagy és törzskari nyargoncz stb.

Augusztus 16-ikán lóháton hagyták el Facsétot. Karánsebes felé tartva, Zsidóváron vasasnémetek fogták őket üldözőbe. Lovaiktól kénytelenek voltak megválni, s a hegyek közt gyalog mentek tovább. Hosszu bolygás után, mérhetlen szenvedések közt (két társuk el is pusztult) augusztus 18-ikán a határszéli Mörulba érkezének. Ám vesztükre. Foglyul esnek. Borzasztó sors vár reájok: *a falu oláh népe tűzhalállal akarja őket elpusztítani.* S a vad tömeg immár hozzá is fog szörnyű tervének a kiviteléhez, midőn a legválságosabb perczben érkezik Bem tábornok, s kiszabadítja a foglyokat.

Csodálatos menekülésükről Magyary Lajos igy emlékezik meg:

Éjjel 11 és 12 óra között — ugymond Magyari — lármás szóváltás riasztott föl álmunkból s azt vettük észre, hogy őreink megszaporodva, a raktár minden oldalán mozognak.

A hegyeken a világ minden felhői megakadni látszottak, mintha a magyar földön elnyomott harcz a felhőkben százszorozott erővel ujulna meg; s mig a földön koromsötétség terült el, melyet a czikázó villámok borzadályt gerjesztővé tettek, addig a bérczek ormai százszorozva viszhangozták az egek dörgését.

A tűz körüli lárma egyre nagyobb lőn, mely az ajtó felé közeledve addig tartott, mig őrködő két huszárunkat, minden ellenszegülésük daczára, közénk be nem dobták; mire a sarkokat nélkülöző ajtó feltétetett, és egy keresztbe illesztett doronggal reánk lőn zárva.

A falbordák nyilásán át figyelve néztük őreink gyanus mozdulatait.

Láttuk, mint közelit egyik a másik után szalmacsutakkal az udvaron pislogó tüzhöz; láttuk, mint sietnek a meggyujtott s már lángoló csutakkal az épület sarkához.

Láttuk, borzadva láttuk, mint tartják az égő csutakot a szalmaeresz alá, ezt lángba borítandók; láttuk, mint tódul ki ujjongva a falu lakosságának legnagyobb része a hajmeresztő vad élvezetre, s megégettetésünk fanatikus torának a megülésére.

Ezeket látva, a vadak által nekünk szánt sorsról tisztában voltunk. *Az eresz meggyuladt.* Mi mindenre, ami gyilkosaink előtt szent lehetett, könyörögtünk: hogy ereszenek a szabadba s ott végezzenek velünk. De mind hasztalan. Könyörgésünk sikertelensége és a betóduló füst fojtó ereje a bódé otromba ajtajának ostromlására kényszerített: Nekirohantunk mind a tizen és ki akartuk dönteni, de nem engedett; rohantunk ismét és ismét. Rohantunk ujólag, immár hetedszer, a kétségbeesés rettentő erejével és a zár egyik tartaléka leválván, az ajtó kidült.

Egyszerre rohantunk ki az ajtóval, a felettünk égő tanyából, de itt mellünknek tartott puskacsövek és handzsárokkal fogadtattunk; mig a czikázó villám elleneink vad s vérszomjazó arczait tünteté fel, — kik öten-hatan rohanva minden egyesünkre, a patakon keresztbe tett deszkaszálon a sürüség felé kezdtek vonszolni.

Ámbár feltünt, de nem tudtuk megmagyarázni, s nem is volt időnk annak kutatására, hogy miért sietnek elleneink minket a sürűségbe vonszolni; hisz az égő raktár világánál ördögi művöket könnyen s kényelmesen befejezhették volna. Annyit láttunk, hogy a néző tömeg valamely kellemetlen véletlen közbejötte által megzavarva szétoszolni s a sötét sürüségben eltünni kezd, mig gyilkosaink megkezdett munkájokat befejezni erőlködtek.

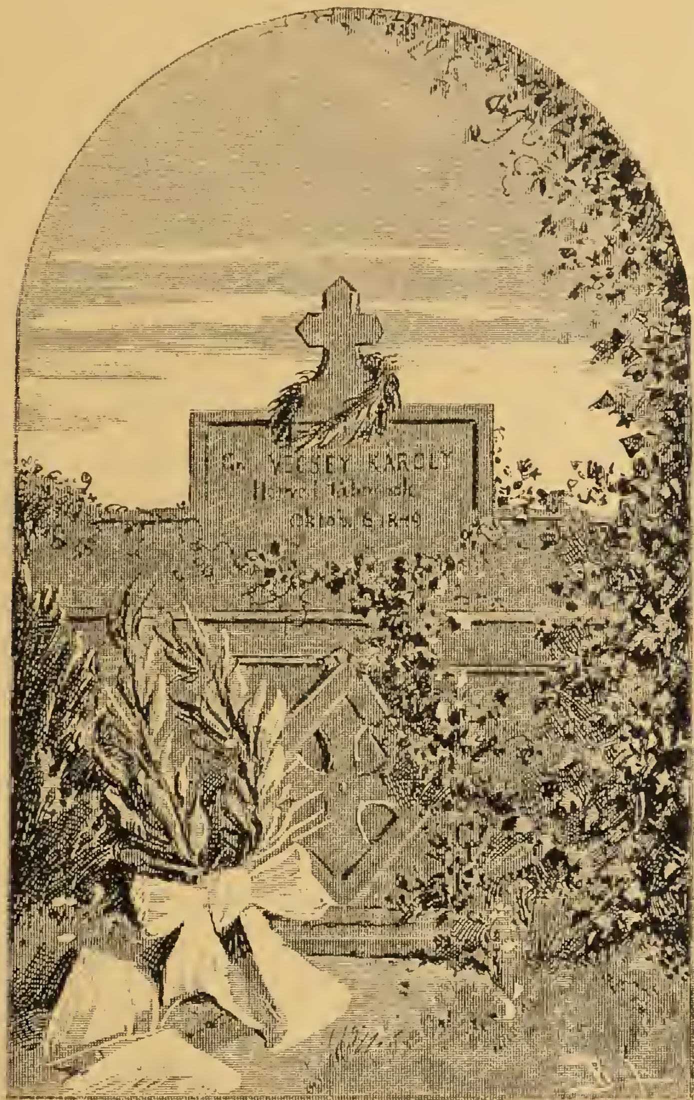
Elől hurczolták Árvay főhadnagyot, kit szidalmazva igy itélték el:

— Te kutya! Oláh létedre ellenünk harczoltál, te legelőször halsz meg!

Földre teperték és handzsáraikkal kezdették szurkálni; mig ő a földön kétségbeesetten védte magát; közben-közben a villám vakító fénynyel árasztá el a gyászos tért, mialatt Kmetty tábornok dörgő hangon igy kiáltott fel:

— Fiuk, itt menekülésről nincs szó, de sertések módjára ne engedjük magunkat leöletni. Szedje össze mindenki végső erejét, ha vesznünk kell, veszszünk küzdve, mint honvédhez illik.

E pillanatban egy villám fényénél láttuk, mint tekeri ki az őt környezők egyikének a kezéből a puskát. De ugyanekkor pillantottunk meg egy fekete mócz-subába burkolt alakot a tömeg közé vegyülni; ki felemelt kezeivel intett a gyilkosoknak, hogy az elkezdett vérengzéssel hagyjanak fel, mit ezek azonnal meg is tettek.



Gr. Vécsei Károly honvéd-tábornok siremléke Aradon.

Ismét czikázott a villám, de ez ekkor már a düh és vérszomj helyett félelmes meglepetést tüntetett fel gyilkosaink arczán; nekünk pedig a szenvedésünket megelégló Isten védő pillantása gyanánt tünt fel.

A sötét alak a falusi biró volt, kit körülállva, szemrehányással kezdettünk illetni, hogy lássa, mily szépen gondoskodott rólunk, minket a gyilkosok kezeire

bizva. A biró mentségéül valamit dadogva, kijelenté, hogy ennek most már vége, mert császári uhlánusok jöttek, kiknek minket tüstént át fog adni, e végből tehát kövessük őt.

Ki irhatná le e más körülmények között nem igen kedvező hír hallatára érzett örömünket? Ujult erővel követtük a bírót, mig gyilkosaink a sűrűségben elszéledve, kettő kivételével, kik kíséretünket képezték, visszamaradtak.

Nagy nehezen átmentünk a patakon keresztül tett deszkaszálon s a malomhoz érve a bódé lángjának világánál dzsidásokat vettünk észre, kiknek vezetője hozzánk lovagolva, németül igy szólott:

— Uraim! én császári tiszt vagyok s önök foglyaim. Akarnak-e önök, mint ilyenek engem követni?

Erre egyhangulag igennel felelvén, a dzsidások által körbevétettünk s mig vezetőjük szenvedésünk helyére a patakig lovagolva, gyilkosainkat hasztalan szólítá fel az átjövetelre, — addig a négy dzsidás, a biró s két mócz kiséretében a falu felé indultunk, röviden elbeszélve a velünk történteket.

Menetközben az egyik dzsidás lehajol s bajtársaink egyikének fülébe sugja:

— Tökéletesen szabadok vagytok ám, hiszen mi Bem apóval vagyunk itt.

Ez örvendetes közlemény mind a kilenczünk, — mert egyik társunk: Platthy, a bódéból kitörésünk alkalmával eltünt, — gyors tudomására jutván, halálig szomorított kedélyünket egyszerre vidámmá varázsolta, annyira, hogy a legélénkebb kifejezésekben tört örömünk utat. Ekkor tudtuk meg, hogy Erdélyből Bem tábornok és menekülő társai csak egy óranegyed előtt érkeztek Mórulba.

Csakugyan a falutól nem messze Guyon és Stein tábornokok jöttek gyalogsággal kiszabadításunkra.

Kmetty a tábornokoknak, mi többi szabadítóinknak, örömkönyeket hullatva, borultunk a nyakába....

Az ilykép megszabadított Kmetty Bemhez csatlakozik, s rövid pihenő után együtt folytatják utjokat a határ felé. Augusztus 23-ikán Baja-di-Rima nevezetü falunál lépnek török területre.

Bem távozásával a remény utolsó szikrája is kialszik. Mintha a föld rendült volna meg az ezer sebtől vérező magyar nemzet lábai alatt, összeomol minden. Egyik sereg a másik után teszi le harczifegyverét, egyik várunk a másik után hódol meg a dölyfös osztrákok előtt. Im, a sorrend:

Augusztus 17. Péntek. A dévai fegyverletétel. Beke ezredes a menekülő Bem utasításához képest cselekszik. Összeköttetésbe lép Lüders tábornokkal, s személyesen jelenti, hogy kész a föltétlen hódolásra. Augusztus 17-ikén délután hat órakor történik meg a szomoru esemény. A kapituláló sereg 7760 közlegényből és 350 tisztből áll. Agyújok: 64. A lefegyverzett honvédség zöme Gyula-Fehérvárra szállíttatik, a kisebb rész Nagy-Szebenbe kerül.

Augusztus 19. Vasárnap. A karánsebesi fegyverletétel. Lázár Vilmos ezredes Wallmoden osztrák tábornok előtt augusztus 19-ikén lerakja a fegyvert. Kikötés, föltétel semmi. A létszám a Török-féle dandárral együtt: 5000 ember, 42 ágyú. Dessewffy Arisztid tábornok, Lichtenstein herczeg biztatására, szintén jelentkezik.

Lázár Vilmos, abban az emlékiratában, amelyet a kivégzés előtt írt, meghódolásának a körülményeiről ezeket mondja:

.... Augusztus 15-ikén, — ugymond Lázár, — Facsétról Karánsebesre mentünk. Itt 16-ikán Török János alezredes 3000 emberrel csatlakozott hozzám; igy hát 4600—5000 emberem lehetett. Innen azonnal két tisztet küldék Görgeihez, hogy a fegyverletétel valóságáról meggyőződést szerezzek. Éjjel felriasztatván, kis hadtestemmel az obresai keskeny szorulatba huzódtam, hogy a történendőket itt bevárjam. A kiküldött tisztek helyett egy ellenséges táborikövet jelent meg azon felszólítással, hogy kövessem a Görgei példáját.

Embereimnek nem volt mit enniök. Az oláhok embereim közül már többeket agyonvertek. Az én elhatározásom tehát hamar megvolt, csak tisztjeimmel kellett még értekeznem. Hogy a saját hadtestbeliek meghallgatnak, azt tudtam. De a Török-féle hadtestbeliekkel ugyancsak meggyűlt a bajom, akik ellenvetéseket tettek, s feltételeket akartak kikötni, amelyekről bizonyos voltam, hogy meg nem hallgattatnak.

Egy Lichtenstein herczegtől érkezett levél megerősített elhatározásomban. Ekkor érkezett Bem egy segédje, azzal a parancscsal, hogy Hátszegre menjek. Kinyilatkoztattam, hogy ellenszegülök. A segéd Törökhöz fordult, s hizelgő kilátással kecsegteté. S Törököt nem lehetett többé a fegyverletételre bírni; ők a muszkáknak akarták magokat megadni. Bárgyúk! Még az utolsó vonaglásokban is daczolni akarnak. Engem éjjel őrökkel állíttattak körül és elakartak fogni. Miért? Mert embereimet megakartam kímélni, miután minden csep vért kiontani felesleges volt. Ezt megtudva, először állítottam fel magamnak tisztelet-őrsöt: 12 huszárt rendeltem lovastól szállásom elé. Természetes, hogy elvesztették kedvüket engem fogolylyá tenni.

Felvirradt augusztus hó 19-ike. Törököt Vaiszlovára rendeltem, s déltájban elindultam az ellenség felé, hogy oly szerénytelenül viselt fegyveremet átadjam. De mily érzéssel! Arczvéd nélkül mentünk az előőrsökig, fegyvereinket letettük s Karánsebesig kísértettünk, a hol magamat b. Simbschen tábornoknak bemutattam. E becsületes katona viselete ellen nincs panaszom. Ő bizonyosan tudta, mi történik keblemben.

Amit sejtettem megtörtént. A vízeszü Török is eljött magát megadni. Igy végződött be hadjáratom ....

A foglyok Temesvárott helyeztetnek el. A tisztikar, — közte Lázár Vilmos és Dessewffy, — néhány nap multán az aradi várba szállíttatik.

Augusztus 20. Hétfő. A nagyváradi fegyverletétel. A Wisoczky-féle hadtestből 9 lovasszázad egyenesen Nagyváradra: a Paskiewich főhadiszállására szökik, s ott jelentkezvén, meghódol.

Augusztus 21. Kedd. A boros-jenői fegyverletétel. Vécsei tábornok a Bemtől Facséton elszakadó seregével aug. 20-ikán Boros-Jenőre érkezik, s a következő nap, aug. 21-ikén az oroszok előtt feltétlenül lerakja a fegyvert. Atadatott: 505 tiszt, 7443 közvitéz; továbbá 1067 ló, 2 ágyú, 400 különféle fegyver és 8 hadizászló.

„Vécsey — irja egy szemtanu — óriási nehézségekkel küzdve nyomult Nagyvárad, illetőleg Boros-Jenő felé. Elindulása után mindjárt másnap, aug. 17-ikén összes podgyászunk, — több mint 2000 társzekér — a portyázó osztrákok zsákmányául esett. A baja-szlatinai uton pedig, hogy előhaladásunk megkönnyítessék, kénytelenek voltunk ágyúinkat a hegyszakadékokba hányni. *Hetvenhat ágyúnktól szabadultunk meg ilykép.* Erre teljesen felbomlott a rend. Nem volt ez többé sereg, hanem agyonkínzott embereknek szánandó csoportja.“

Augusztus 21. Kedd. A hátszegi fegyverletétel. Frummer alezredes látván, hogy sehol semmi remény, Hasdorf orosz tábornok előtt kegyelemre leteszi a fegyvert. Seregének száma: 1 honvédzászlóalj, 9 vadászosztály, 4 huszárszázad; összesen 1800 ember, s 8 ágyú. A lefegyverzett honvédsereg Gyula-Fehérvárra szállíttatik.

Augusztus 23. Csütörtök. A lengyel legió és az olasz önkéntes-csapat kimenekülése. A lengyel legió már előzőleg, mindjárt a temesvári csata után, a határszélre küldetett, hogy biztosítsa menekülőinknek a Törökország felé vezető utat. A dandár, amelyhez az olasz legió is csatlakozott, mintegy 2000 főnyi. Ágyúja: 16, a helyettes parancsnok: Vogtner ezredes.

Amde Haynau nagy buzgalmat fejt ki, hogy a menekvők útja elvágassék. Mindenfelé, de főkép a déli határszélen szimatoló csapatai czirkálnak. A lengyel legió üldözésére, amely Mehádia vidékén táboroz, 4000 főnyi sereggel és 20 ágyúval Mertens alezredest küldi.

A császáriak parancsnoka aug. 23-ikán rendkívül heves támadást intéz a legió ellen. Vogtner a mehádiai szorosba hátrál és innen csatázik. Déltől estéig foly a kemény ágyúharcz, a nélkül, hogy a támadó osztrák sereg valamelyes eredményhez tudna jutni. Mertens segélycsapatokért küld, amik csakhamar meg is érkeznek. Erre a legió Orsovára huzódik, amelyet másnap, aug. 24-ikén elhagy, s török földre lép. *Ez volt szabadságharczunkban az utolsó számottevő ütközet.*

Visoczky tábornok, a lengyel legió szervezője és főparancsnoka meleghangu szózattal búcsúzik el tőlünk.

. . . . Veletek harczoltunk, — igy szól a többek közt, — tudjátok azt, nem mint zsoldosok, nem személyes vagy önző nézetekből, hanem azon reményben, hogy szabadságtok kiküzdése s abban vett részünk egy további harcz alaposzlopait képezendik éltünk folytonos czéljának: Lengyelhon szabadságáért vívandó harcznak, mely nélkül Magyarország függetlensége sem szerezhető meg.

Az ügyetekért vívott harczban czélunk volt az is, hogy köztetek és a szláv s a román törzsek közt közbenjárók legyünk, kik egy szerencsétlen politika által ellenségeitekké lettek, de akik bölcs belátás s igazságszeretet által egykor, — bizton reméljük, — álladalmotok hű és ragaszkodó polgárai leendenek.

Őrizzétek meg nemes szivetekben segélyadásunk emlékét. Őrizzétek meg, mint mi a haza iránti hűséget, annak jövendője és megszabadítása iránti hitet. És e nagy áldozatok nem vesznek el. És jövend idő, a midőn, — adja Isten, — veletek egyesülve a szent harczot megujítandjuk . . . .

A legió lefegyvereztetvén, egyrésze a magyar menekülők gyűlhelyére: Viddinbe kísértetik.

Augusztus 25. Szombat. A sibói fegyverletétel. Kazinczy Lajos tábornok, mint tudjuk, még augusztus 4-ike körül, mindjárt a gyászos végü debreczeni ütközet után, azt a parancsot kapta, hogy Erdélybe húzódjék. Ámde Kazinczy tétovázó ember; most is oly lassan mozog, hogy csak augusztus 22-ikén, tehát akkor, midőn rombadől minden, érkezik Sibóra. Itt várja maroknyi csapatjával Gál Sándor. Kazinczy tábornok nyomban átveszi a vezérletet, s a lánglelkü Wesselényi Miklós kastélyába száll. Még jóformán el sem helyezkedik: már is bekopogtat Timaschew százados, orosz hadikövet s Grottenhielm tábornok megbizásából a fegyverletételre szólítja fel. Majd jön gr. Korniss, s Görgeinek hasonirányu levelét kézbesíti.

Ön, vagy legyen a magyar haderőnek bárki a parancsnoka, — írja Görgei, — be fogja ismerni:

1. Hogy egy oly túlnyomó erő ellen, milyet az egyesült orosz-osztrák haderő képez, eredménynyel tovább harczolni nem lehet.

2. Hogy ilyen körülmények közt a fegyverletétel gyáva tény nem lehet, különben az én csapataim bele nem egyeztek volna.

3. Hogy minden becsületes embernek, ki Magyarország ügyéért fegyvert fogott, kötelessége lett azt önként, habár feltétlenül is letenni, miután világos, hogy minden további harcz Magyarországot és népeit csak mind mélyebb nyomorba dönti, anélkül, hogy a legkisebb kilátás nyilnék visszanyerni csak annyit is, amennyi már eddigelé elveszett.

S Kazinczy rögtön kész a megadásra. Haditanács elé terjeszti ugyan a dolgot, de inkább csak formaságból. Még foly a vita: s ő már is

határoz. Kimegy, s a mellékszobában várakozó orosz hadikövetnek értésére adja, hogy rendelkezzék velök.

Vad, csaknem őrjöngő kétségbeesés tör ki a táborban, amidőn a fegyverletétel híre köztudomásu lesz. S ami példátlanul álló eset, a viharos éj folyamán, a tisztikar kivételével, az egész sereg — mintegy 9000 ember, — szétrebben, megszökik.

A magára hagyott tisztek aug. 25-ikén a kastély lovagtermében gyűlnek össze, s Grottenhielm tábornoknak átadják kardjaikat. Számuk: 100; ezenfelől 56 ágyú, 76 láda lőpor, s különféle fegyver esik az orosz zsákmányául.

Kővári László, a kormány hadírója, mint szemtanu, igy emlékezik meg erről a szomoru hódolásról:

.... Alig vette át — ugymond, — Kazinczy mint tábornok a vezérséget, alig üté fel szállását a zsibói kastélyban: egy orosz kapitány érkezett, trombitása jelenté, hogy parlamentier; szembekötve a kastélyba szekerezett. A tisztet Nagyváradról küldték az erdélyi sereghez; neve: Timacseff, vele jött gr. Korniss, s fegyverletételre szólítá fel a tábort, s hogy szavainak nyomatékot adjon, Görgeitől egy levelet kézbesített.

Görgei levele nem tett váratlan hatást, mert az a hír terjedt el, hogy a magyar pénzjegy kárpótoltatni fog, hogy a tisztek rangjukat, kardjaikat megtartják, s kinek tetszeni fog, orosz szolgálatba léphet. A parlamentier mindezekre kitérő választ adott. Mások ugy adták, mintha mindez Görgeinek titokban megigértetett volna.

S Kazinczy tábornok elhatározta magát a fegyverletételre, bár az orosz sehol sem mutatkozott. Augusztus 23-ikán haditanácsot tartott; képviselve volt minden század. Bemutatá a Görgei levelét, előadta a képzelt reményeket, s kimondá, hogy ő, miként mestere Görgei, a fegyvert letenni elhatározta. A többség zúgott, a levelet koholtnak állítá. Zajos gyűlés lőn. Mellette csupán Bongya alezredes emelt szót, s mint rendőrfőnök előadá megjött kémei értesítését, kik szerint néhány mérföldön túl mindent az orosz öntött el; előadá, hogy a tábor napok óta gyalázatos requirálásból él. Az ellenzők vezérszónoka Várady Gábor mármarosi nemzetőr-őrnagy, továbbá Erdélyből Zsombory Miklós Kossuth-huszár főhadnagy. Nem lehetett semmire menni. A lemondások egyre következtek. S minthogy a közvélemény egyesíthetésén Kazinczy kétségbeesett, a gyűlést mintegy kettévágta. Azzal a mellékterembe ment, s az orosz hadikövetnek a határozatot tudtára adta.

Ez volt délután 6 órakor. A század-parancsnokok megvitték a legénységnek, hogy a fegyvert föltétlenül le fogják tenni. Lőn iszonyu elkeseredés. A tisztek beszédeket tartottak, hogy ne engedjék magokat elámíttatni, meggyaláztatni. Mindenki jött-ment, czélja senkinek sem volt. A zajló néptenger végre fölbomlani kezdett. Várady vezérlete alatt több ezer főre menő tömeg ágyúkkal Nagybányának indult. A lengyel légió kétségbeesése iszonyú. Tisztjei sírtak, mint a gyermek, kardjokat eldobták, eltörék, egy magát főbelőtte, a többi a kastély terén szívfakadva búcsút vett a lesujtott magyaroktól, s azzal Zordán őrnagyuk alatt Nagybánya felé vették

utjokat. Később Urbán a császáriakkal utánok ment, s az ágyúkat lefoglalta. Gál Sándor szintén elhagyá a tábort, nejével elmenekült.

A visszamaradtak a kastély udvarára gyűltek. Az ágyúkat, tüzérségi szekereket sorba; a fegyvereket gulába állíták, aztán ráakasztották tölténytartóikat, borjuikat. A fegyvertelen tömeg most már nem tudta, mihez kezdjen: a CVI-ik zászlóalj lobogóját szétszaggatá, s maga közt felosztá. Itt dobokat rontottak, ott szuronyokat, amott puskákat tördeltek. Mások a pinczében kerestek enyhülést. S kezdődött a rémes éj. A vadászok leültek, lábaik közé vették tölténytáskáikat, s lőttek, mig egy töltésük volt. Egyik dühöngött, a másik szónokolt. Végre, mint a vihar, mely csendes esőre válik, a vadászsípok megzendültek, s méla hangjai mellett a forradalom fájdalmasabb dalait éneklék. Kisírták magokat.

Reggelre nem maradt egy töltés, nem a szekerekben egy ló, s a gulába visszahelyezett fegyverek a langy eső és a tüzelés rozsdájától megfeketültek. Augusztus 24-ikén egész napon hevert a forradalmi fegyver, s alig volt egy talpalattnyi hely, hol fegyverromokra ne kellett volna tapodni.

Késő este azon hír jött, hogy az osztrák erő, a muszkákat megelőzőleg, még hajnalban itt lesz. E hírre a megmaradt legénység s a tisztikar nagyrésze szétszéledt, elmenekült.

Kazinczy mélyen le volt sujtva. Átadta nekem, — ugymond tovább Kőváry, — a Görgei levelének a másolatát. Szünetek közt kérdé, ha nem akarok-e menekülni.

— Ha szabadul, — folytatá, — legyen igazságos irántam. S majd ha nem leszek, ne feledje, hogy fia voltam Kazinczy Ferencznek, hogy egy nevet örököltem, melyet atyám hét évi börtönnel szentelt meg nekem.

Augusztus 25-ikén kora reggel a vezérkar lóra ült, hogy a fegyvert átvevő muszkák elébe lovagoljon. Az oroszokat Dézsről várták. S amint a faluból kilovagolának, szemben velük a fasorok közül félszázad desáni oláh huszárság fejlik ki. E látványra Kazinczyék visszatértek; de sok, mint b. Kemény Farkas, osztrák előcsapatnak vélve, sarkantyút ada lovának, Nagybánya felé vágtatott. A kastélyban maradt tisztek szintén befogtak, pakkoltak.

Az említett huszárság azonban nem volt egyébb, mint parlamentair-kiséret, mely gr. Clam-Gallas osztrák parancsnok részéről a tábort fegyverletételre szólította fel. Kazinczy tábornok a kastély termében fogadta az osztrák hadikövetet, s röviden kijelenté, hogy ő a fegyvert már letette, magát orosz fogolynak tekinti, s ha őt az osztrák sereg a nemzetek törvényét tapodólag, védtelen helyzetben meg akarja támadni, bevárja, mert elébe többé nem állhat.

Ezalatt Makray L. alezredes visszaérkezett az orosz táborból, s örömet hozott a hírrel, hogy Grottenhjelm egy óra mulva meg fog érkezni. Meg is jött; egy ezred uhlanus, egy csapat kozák, négy ágyú volt mindaz, amit a fegyver átvételére magával hozott.

A magyar sereg a muszka tisztikart sötéten, némán, ünnepélyesen fogadta. Erre a magyar tisztek a kül-, az oroszok a beludvart foglalák el; közlegényünk már alig volt. Az uhlanok és ágyúk óranegyed után visszatértek, táborukat a falun kivül üték fel. A kozákság a kastély kertgyepén foglalt helyet.

Komor csend állott be, mit az a leverő parancs szakított meg, hogy a tisztek a nagyterembe menjenek, s kardjaikat adják át.

Felgyűltek. A teremben hosszú asztal, mit körülálltak, fent Grottenhjelm és Kazinczy. Néhány percz mulva a drágábbnál drágább kardok, fényes aczélok, ragyogó bojtok, nemzeti tollak ott hevertek egy halomban. Körülötte könnyes szemekkel, szívrepesztő sóhajokkal állt néma-hidegen a honvéd, nézve, mint válogatja ellensége máris a fegyvert.

Egy csomó fegyver, 56 ágyú, 76 szekér adatott át; 100 tiszt esett foglyul, kiknek három napi szabadságot adtak, s aztán Váradra kísérték őket.

Hol a forradalomnak első szikrái fogamzanak a kastély ura, Wesselényi Miklós keblében: ott kellett az erdélyi magyar seregek utolsó táborának fegyverét letenni.

Az a csapat, amely Várady Gábor nemzetőr-őrnagygyal Nagy-Bánya felé indult, már útközben elhányja fegyverét, s feloszlik.

S ezzel Erdélyben is megkezdődik a bujdosó honvédek összefogdosása. „Ezen menekülők sorsa, — jegyzi meg a „Feldzug“, — szánalomraméltó volt. Csaknem ruházat és élelem nélkül bolyongtak a hegyek közt, irányukban ellenséges lakosság közepett. Mert az ugynevezett móczok régóta táplált bosszúvágyukkal mindenütt ujolag felkeltek, megrohanták és legyilkolták a szerencsétleneket. Ugyannyira, hogy a mi portyázó csapatainknak a feladata inkább az üldözöttek védelmezésében, mint megsemmisítésében állott.“

Augusztus 26. Vasárnap. A munkácsi vár meghódol. Mezőssy Pál őrnagy, várparancsnok, meggyőződvén a világosi fegyverletétel igaz voltáról, augusztus 26-ikán este 7 órakor Karlowitz orosz tábornok előtt megnyitja az erőd kapuit. Föltétel nincs. Az őrség: 32 tiszt, 329 közember. Ezenkivül átadatott: 23 ágyú, 600 különböző fegyver, 1 zászló, 12.000 töltény, s egy hónapra való élelmiszer.

Ebben az időtájban történt, hogy Selvan orosz tábornok Rakovszky ezredes csapatját, mely Ungváron táboroz, megtámadja és a városból kiveri. Az ütközetről a „*Bericht über die Kriegs-Operationen der Russischen Truppen gegen die Ungarischen Rebellen im J. 1849.*“ czímü orosz hivatalos munka is megemlékszik, de a csata napját nem említi.

Szeptember 5. Szerda. Pétervárad meghódolása. Kiss Pál ezredes, a vár parancsnoka Puffer osztrák tábornok előtt kegyelemre meghódol. Az erőd tényleges átadása augusztus 7-ikén történik. Az őrség 8000 főnyi; a várban találtatott: 392 ágyú, 4749 fegyver, nagymennyiségü élelem és sok lövőszer.

A vár átadásáról mindenféle kalandos hír forgott közszájon. Igy a többi közt Lapinszky ezeket mondja: „Pétervárad nemcsak elesett, hanem gyalázatosan is esett el. Néhány tiszt áruló módra megnyitotta a kapukat,

elfogta a parancsnokot: Kiss ezredest és átadta az osztrákoknak. Mig az őrség két pártra szakadva a vár belsejében egymás ellen harczolt: benyomult az ellenség, s elfoglalta az erődöt."

Mások egy titokzatos asszonyról beszélnek, aki ellopta a vár erődítési terveit, s az osztrákoknak csempészte.

Hát ez mind nem igaz. Az erőd meghódolása szemtanuk följegyzése szerint a következőleg történt:

Pétervárad, a hatalmas dunai erőség, csak augusztus 17-ikén záratott körül Ujvidék felől is. Az ostromlósereg uj vezetője: Puffer tábornok.

A körülzárolás után egy osztrák hadikövet: báró Escherich százados jelentkezik Kiss Sándor várparancsnoknál. A hadikövet levelet hoz Haynautól.

„Értesíttetik a várparancsnokság, — irja egyebek közt Haynau, — hogy temesvári győzelmem következtében Kossuth lemondott, s a diktatorságot Görgeire ruházta, aki augusztus 13-ikán Világosnál föltétlenül lerakta a fegyvert. Aradvár szintén meghódolt. Egyáltalán az egész forradalmi mozgalom leveretett. Felszólítom tehát az őrséget, hogy adja meg magát. Nincs kifogásom az ellen, hogy a várparancsnokság küldöttjei által az általam felhozott tények valódiságáról személyesen is meggyőződjék."

Ez ajánlathoz képest hírszerzés czéljából az őrségnek két megbizottja: Tóth alezredes és Gabányi Sándor százados utazik Arad felé.

De csakhamar egy másik hadikövet is jön. Ez meg a fogoly Görgei levelét hozza. A levél megdöbbentő hatást teszen Kissre, aki Görgeinek amugy is a legodaadóbb hívei közé tartozik.

Nyomban haditanácsot tart, amelyre az egész tisztikar, valamennyi altiszt, ugyszintén minden századból 2—2 közember hivatalos. Kiss fölolvassa a levelet, s azzal a tanácscsal áll elő, hogy kövessék a Görgei és a Damjanich példáját. Ámde a legénység képviselői, azt hivén, hogy mindez csak fogás, bizalmatlanok.

— Ki tudja, nem hamisítás-e Görgeinek a levele, — szól az egyik őrmester. — Háborúban sok csalfaság történik. Azt szeretnök, hogy mi is embereket küldhessünk Arad felé. Hadd lássuk, mennyi az igaz a hirekből.

Kiss, némi ellenzés után, hozzájárul az indítványhoz, s a legénység megbizottjai — egy őrmester s két közember, — még aznap utrakelnek.

A csüggeteg Kiss azonban ekkor már határozott: meghódol kegyelemre, föltétlenül. S szándékát egy ujabb tiszti gyűlésen be is jelenti. Hollán Ernő ezredes az egyedül álló, aki a terv ellen fölszólal.

— Én is belátom — ugymond, — hogy a további ellenállás czéltalan, de legalább illendő föltételeket szabjunk. Hisz a vár minden tekintetben védőképes. Orségünk nagy, jól fegyelmezett, három-négy hónapra el vagyunk látva mindennel. Bűn volna tehát, csak úgy puszta kegyelemre megadni magunkat.

— Nevetséges azt várni, — válaszol Kiss, — hogy a győzedelmeskedő osztrák föltételekbe egyezzék. Ilyesmiről szó sem lehet. Hiába, osztoznunk kell többi bajtársainknak a sorsában.

— De legalább próbáljuk meg az egyezkedést, — jegyzi meg Hollán.

A haditanács legtöbb tisztje osztozik a Hollán nézetében, de senki sem szól. S a kapituláczió hallgatólag elhatároztatik.

Augusztus végén a tisztikar küldöttsége tér vissza, szept. 4-ikén pedig a legénységé. Mindakettő szomorú híreket hoz. Nincs már sehol magyar sereg; a várak közül is csak Komárom áll, ez sem sokáig.

Ez dönt. Kiss Sándor szept. 5-ikén megirja Puffer tábornoknak, hogy kész meghódolni, s az átadás részleteinek a megbeszélésével Hollán Ernő ezredest bizza meg.

A körültekintőbb Hollán még sem akar minden eredmény nélkül távozni. Néminemü föltételekhez ragaszkodik. Erre azt a biztosítást kapja, de csak szóbelileg, hogy jól van, az őrség kegyelemben fog részesülni s azon esetre, ha Komárom, melylyel most folyik az alkudozás, föltételeket kap, ezek a föltételek Péterváradra is kiterjesztendők.

S harmadnap, szeptember 7-ikén megtörténik a vár formaszerű átadása. Ugy a legénység, mint a tisztikar, persze fogolyként, a várban marad.

A legénység közül az alkalmasokat csakhamar besorozzák, a többi hazamegy.

Ám a tisztek sorsa még bizonytalan. Egyébként nincs semmi bántódásuk, kardjaikat megtarthatják. Igy tart ez október 16-ikáig. Ekkor leirat jön, hogy Pétervárad ugyanoly kedvezményben részesül, mint Komárom. S okt. 17-ikén az összes fogoly honvédtisztek előtt megnyilik a várkapú. Szabadok.

Hanem Kiss Sándor várparancsnokot még aznap ismét elfogják. Mi okból? — senki sem tudja. Hisz Kiss Sándoré a főérdem, hogy

a vár meghódolt. Hollán Ernő lép közbe, hogy parancsnokuk szabadon eresztessék. Ami rövid időn meg is történik.

Eközben aki csak szerét ejtheti, fut. A délnyugati határszél teli van rémült, busongó magyarokkal. A menekülők egyrésze nekivág a határszéli úttalan őserdőnek, s Oláhországba, mely akkor még török főnhatóság alatt volt, huzódik. A másik rész a rövid, de veszélyesebb utat választja: a Vaskapu örvénylő szirtjei közt a Dunán kel át.

Mészáros és Dembinszki az elsők, akik Oláhország felől török földre lépnek.

„Dembinszki és Mészáros, — beszéli egy szemtanu, — mint kereskedők czivilben, kocsin ülve, s néhány táborkarukhoz tartozó kísérőjük, részint szekéren, részint lóháton, az utóbbiak mint lócsiszárok, augusztus 15-ikén léptek Oláhországba; s hihetőleg utlevelekkel is el voltak látva. A török őrség tisztjei mindazonáltal tudták, vagy legalább gyanították a két menekülő tábornok kilétét, mert ajándokvétel ürügye alatt fegyvereiket elszedték, s még aznap a határszélhez közel eső turnulseverini veszteglőbe szállították őket."

Perczel Mór tábornok, öcscse: Miklós és néhány tiszt kíséretében, augusztus 16-ikán lépi át a török birodalom határmesgyéjét.

„Amint átkelének a határon, — irja az egyik menekülő, — a török őrsereg ünnepélyes tisztelgéssel fogadá, s az elébök jött török főtisztek és oláh veszteglő-intézeti tisztek barátságos érzelmeikről biztosíták őket. Minek viszonzásául Perczel és társai igen szép és drága fegyvereiket a török tisztek és vámosok közt ajándékképen kiosztták. Kis ideig tartó barátságos társalgás és csibukozás után török huszárok kíséretében Turnul-Severinbe szállíttattak."

Kossuth Lajos augusztus 17-ikén menekül török területre, még pedig a Dunán. Kiséretében nincs más, csak a titkárja: Szöllősy. Egy orsovai török halász viszi át őket a tulsó partra.

Mint a bujdosók legnagyobb része, Kossuth is lehetőleg megváltoztatta a külsejét. „Szép nagy szakálla — úgymond Imrefi — egészen le volt borotválva, bajsza rövidre nyirva, haja, melyet azelőtt koponyája előrészének kopaszsága miatt hátulról szokott előresimítani, most egészen hátra volt fésülve, mi a koponya kopaszságát kitünteté, amik általán véve is idegen arczot kölcsönzének neki, ugy hogy ez alakban még azok sem ismertek reá, kik ezelőtt számtalanszor látták. Eleintén még Viddinben is igy jelent meg, de később, midőn már nem volt többé reménye Angolhonba utazhatni, haját ismét ugy viselte, mint ezelőtt, de

szakállát nem növeszté meg. Öltözete: fekete bársonyatilla, olykor sapka, olykor Kossuth-kalap; utóbb néha törökös fezt viselt."

Kossuth váratlan és gyors távozása mindenfelé megdöbbentő hatást keltett. Görgei már Aradon gunyolódik fölötte. Szemere is rosz néven veszi. Sőt a nagy közönség is. Azt mondják, hogy Kossuthnak, aki lelke, szervezője volt a szabadságharcznak, nem lett volna szabad távozni épp a legnagyobb baj idején.

Lehet. De az kétségtelen, hogy Kossuth menekülésével többet használt a letiprott nemzet ügyének, mintha itt marad, s osztozik a vértanuk sorsában.

Maga Kossuth viddini szózatában menekülését a következőképen indokolja:

. . . „Nekem nem lehetett mást választanom, — ugymond — mint a halál nyugalmát, vagy a hontalanság borzasztó kínait. Az elsőre egy szerencsétlen, örömtelen élet gyűlölete ösztönzött; az utóbbinál a hazafi, keresztény és családapa kötelessége parancsolá meggondolnom, miszerint a szerencsétlenség e tetőpontján is igyekeznünk kell a hazának legalább diplomácziai úton használni, hogy az élet némi elemei a jövő idők számára fenmaradhassanak. E közbenjárásra Angolország az egyetlen működhetési tér. Ez okból választám tehát a menekülést, s léptem át a török határt, oly szándékkal, hogy onnan azonnal Londonba induljak." . . .

Szemere Bertalan miniszterelnök még aug. 20-ika körül is Orsován időz. Nagy gond súlyosodik reá. Birtokában a szent korona, s nem tud vele mit csinálni. Eleintén egy lakatlan düledező házba ássa el, s tüzet rak feléje, hogy a friss hantolás ne lássék. De nyugtalan, hátha mégis ráakad valaki. Tanácskozik gr. Batthyány Kázmérral. Batthyánynak az a nézete, hogy legjobb, ha a koronát összetörik és bedobják a Dunába. „Ne bitorolhassa többé Habsburg." Ámde a mi szentséges koronánk több egyszerű jelvénynél, alkotmányunk biztosítéka ez. S a küzdő nemzet, midőn a jogainak a visszaszerzéséről leszen szó, még nagy hasznát veheti. Végre is abban állapodnak meg, hogy a koronát jobb idők beköszöntéseig, valamely bátorságos helyre fogják rejteni. Csakhogy a föladat megoldása sok nehézséggel jár. S hogy segítségük legyen, még három embert avatnak a titokba: Házman Ferencz helyettes államtitkárt, Grimmet és Loródit.

Augusztus 23-ikán, csütörtök volt, Házman és Loródi, az eláságoz alkalmatos helyet keresendő, kimennek a vidékre. Mikor a két beavatott

visszaérkezik: a koronázási-jelvények vaspántos ládája már egy fakó parasztszekéren van. Mellette szalma közt: ásó, kapa.

Ám vigyázniok kell, nehogy tervök valamiképen elárultassék. Egressy Gábor épp a lovait árusítja. Im, a kinálkozó ürügy. Házmán ugy tesz, mintha kedve volna a két lóhoz. Csakhogy előbb, — ugymond, — kipróbálja. Szemere, Batthyány, Grimm és Loródi „lóismerő szakértők“ gyanánt szerepelnek.

Orsován túl, az Oláhországba kanyargó úttól balra egy posványos helyen áll meg a szekér. Mind az öten sietve munkához fognak, s rövid félóra multán a gyepes hant borul Szent-István koronázó-jelvényei fölé. Grimm, ki ügyes rajzoló, vázlatot készít a rejtekhely fekvéséről. Aztán egy kis kerülővel visszasietnek, s alkonyatkor immáron ők is a padisah kényszerű vendégei.

Eközben a Görgei sorsa is eldől. Paskievich, mint tudjuk, megigérte Görgeinek, hogy életét biztosítani fogja. S az orosz fővezér beváltotta szavát. Augusztus 22-ikén Bariatinszky herczeg e szavakkal köszönt be Görgeihez:

— A czár ő felsége megbocsájt önnek. Egyszersmind elküldte a tulajdon fiát, a trónörökös nagyherczeget az osztrák császár ő felségéhez, hogy az ön számára ő felsége kegyelmét kieszközölje. Ha ez nem sikerülne: úgy a czár a saját birodalmában ad menhelyet önnek.

Haynau, kinek a dolog tudomására jut, mindent elkövet, hogy „a lázadók vezére“ kiszolgáltassék. Mérgeshangu levelet ir Paskievichnek. Ámde Konstantin nagyherczeg szava mégis nyomatékosabb, mint a Haynaué: Görgei föltételes kegyelemben részesül. Augusztus 27-ikén a következő iratot kézbesítik néki:

Csász. kir. hadsereg főparancsnoksága Magyarországon.

Nr. 186. *Titkos.*

Görgei Artúr úrnak.

Ő felsége legkegyelmesebb uram és császárom vele született legfőbb kegyességéből bocsánatot ad Önnek.

Ámde Magyarországon tartózkodnia Önnek meg nem engedtetik, hanem e czélra más koronaország, még pedig egyelőre Karinthia tűzetik ki, hova Ön, Andrássy cs. kir. őrnagy úr kiséretében haladék nélkül el fog indulni. Családját és podgyászát szabad magával vinnie.

Aradi főhadiszállás, aug. 26. 1849.

Haynau.

A rendelet végrehajtásával gr. Szirmay István bizatik meg. Ehhez képest Szirmay ezt az utasitást intézi Görgeihez:

Görgei Artúr hitvesével együtt köteles báró Haynau táborszernagy és főparancsnok úr ő excellencziája szárnysegédjének: nagyságos Andrássy Norbert őrnagy úrnak társaságában azon helyig utazni, melyet a fentemlített szárnysegéd úr részére ki fog jelölni.

Nagyváradon, aug. 27. 1849.

Gróf Szirmay István,
császári alezredes és cs. kir. országos főkomiszárius gróf Zichy Ferencz úr ő kegyelmességének helyettese.

S harmadnap, aug. 29-ikén Görgeit Krakkón, Bécsen át *Klagenfurtba* szállítják. Csupán neje s Markusovszky Lajos orvos kíséri.

A többi tábornok s honvédtiszt pedig Sarkadról Békés-Gyulára kísértetvén, augusztus 23-ikán átadatik Niepperg osztrák tábornoknak. Mire Görgei elhagyja az országot: az aradi vár egy óriási börtönné alakul.

Mindenütt halotti csönd, gyászos pusztulás, szívtépő keserv, — *csak Komárom áll még.* A vérázott országban immár ez az egyedüli pont, ahol magyar vezényszó hangzik; az egész országnak ez az egyetlen helye, ahová a győző nem tudott még behatolni.

Kicsiny terület, de ma egész Magyarország. Ide tekint vágyakodva a bujdosó honvéd; idefordul a letiprott nemzet esdő tekintete. Vajjon meddig áll fenn? Vajjon kibirja-e a szövetséges hadak ostromát? Hátha Komárom leend az a szirtfok, amelyen megtörik ellenségeink hatalma?

Klapka, mint tudjuk, aug. 3-iki merész kirohanásával fölmentette a várat az ostrom alól; azt is tudjuk, hogy Győrig húzódott, s az volt a szándoka, hogy innen tovább: Grácz felé tör. De többfelől kedvezőtlen híreket kapván, visszasiet Komáromba; s aug. 16-ikán már ismét a hatalmas erőd oltalmazó bástyafalai közt van. Épp jókor; ha egypár napot késik, bizony még künn reked.

Az aug. 3-iki diadal ugyanis roppant ijedelmet okoz Bécsben. S a futamló Csorich a határra sem ér, az osztrák hadügyminiszterium máris intézkedik, hogy a komáromi vár ujolag körülzárassék. Az I-ső tartalék-hadtest (parancsnoka: Nobili altábornagy) kettőzött sietéssel rohan Komárom felé. Nugent táborszernagy, ki a Dunántúl csatangol, szintén Komárom alá rendeltetik. Augusztus 22-ikén pedig a bányavárosokból megjön Grabbe orosz tábornok is. S aug. 23-ikán 154 ágyúval mintegy 60.000 orosz-osztrák harczos táboroz Komárom körül.

Nagy, tekintélyes haderő; ám mégis gyönge ahhoz, hogy szűz Komárom megvétessék. S tényleg nagyobb kárt tesz Komáromban a sok balvégzetü hír, mint az ostromló-sereg.

A világosi fegyverletételről aug. 18-ikán értesül először Klapka, még pedig a „Pressburger Zeitung“ utján. De nem hiszi.

— Lehetetlenség! — kiált elkomorodva. — Koholmány, okvetlenül koholmány.

Bár az volna. Csakhogy, sajnos, igaz. A Görgei táborából menekülő honvédtisztek is megerősítik. Augusztus 19-ikén pedig az első osztrák hadikövet: Buttner táborkari főhadnagy kopogtat be Klapkánál, s fölszólítja, hogy „kövesse Görgei példáját s ezzel a szerencsétlen háborúnak vessen véget.“

Klapka tábornok azonnal haditanácsot hí össze, amelynek válasza azonban elutasító. „A bánáti és aldunai események felől, — igy szól a többek közt a válasz — eddig még semmiféle hivatalos közlemény nem érkezett; mi tehát a hazaárulás vádja nélkül semmiféle egyezkedésbe nem bocsátkozhatunk.“

E visszautasítás daczára a következő nap (aug. 20-ikán) nemis egy, hanem két hadikövet jön: az egyik gr. Alcioni osztrák alezredes, a másik Isakow orosz ezredes, a Paskiewich küldöttje.

Az osztrák hadikövet, épp ugy mint elődje, hánykolódik és föltétlen megadást követel. Az orosz ellenben rendkívül udvarias, s rábeszélő sima szóval igyekszik Klapkát megejteni.

— Kár minden csöpp kiontott vérért, — ugymond, — s bizony okosabban teszi a tábornok úr is, ha meghódol. A czár jószivü, kegyelmes, s bizonyára nem feledkezik meg önökről sem. Aztán legalább mi is hazamehetünk, s megszabadul szép országuk a hadviselés pusztító terheitől.

Ámde ugy a mézesszáju Isakow, mint a henczegő Alciani tagadó feleletet kap. Erre maga az osztrák hadügyminiszter: Gyulai lép közbe, s fegyverszünetet ajánl Klapkának. A szünet alatt, ha ugy tetszik, küldjön ki a várparancsnokság ide is, amoda is megbizható embereket, s győződjék meg közvetlenül a hirek valóságáról.

S Klapka, főleg Isakow rábeszélésére, felül a hadügyminiszternek. A fegyverszünet aug. 21-ikén *tizennégy napra* csakugyan megköttetik.

Másnap, aug. 22-ikén Thaly Zsigmond alezredes s Katona Zsigmond komáromi szerepvivő polgár Arad felé megy, Ruttkay alezredes és Csapó József alispán pedig Nagyváradra.

A tizennégynapi békét Klapka mindenekelőtt az őrség csappanó önbizalmának a fölélesztésére használja. S erre bizony nagy a szükség, mert a csapatok közt a kedvtelenség ugyancsak terjed, s a fegyverszünet máris ugy tekintetik, mint első lépés a meghódoláshoz.

Lapinszky ütegparancsnok, aki Görgeinek a táborából Komáromba helyeztetett át, az ő nyers őszinteségével erre vonatkozólag igyen ír:

... A világosi árulás — ugymond — a Komáromban levő számos és foglalkozás nélküli törzstisztek közt a legnagyobb ijedséget idézte elő. Valamint az egész hadsereg elvesztését a rosz és alkalmatlan törzstisztek okozták: igy történt Komáromban is. Az aranygalléru, illatos urak, kik közül sok sem fegyvert forgatni, sem három embert vezényelni képes nem vala, tökéletesen megrémülve futkozott ide-oda, s azon tünődött, miként menthetné meg a bőrét. Ezek, kik utánjárásaikkal kivitték, hogy elválhassanak a főseregtől, s a bevehetetlen vár kedélyes biztonságába húzzák meg magukat, megijedtek attól a gondolattól: „*Védelem életre, halálra!*“ Mily iszonyú érzés olyan emberekre nézve, kik megszokták a halált a legborzasztóbbnak tekinteni, s akiknek most kilátásuk volt, hogy hadakozniok muszáj. Inkább elhatározták volna magokat arra, hogy ellenségeik lábainál kegyelemért kolduljanak, mintsem a halállal daczoljanak. E nyomorultak voltak azok, kik Klapka tábornoknak mindenféle rémképeket hazudoztak belső nyugtalanságról, lázadásról stb. csak azért, hogy őt a vár mielőbbi átadására reábirják. Hogy vajjon a kapituláczió jó lesz-e, vagy rosz a hazára, vajjon ezáltal az elfogott és elárult testvérek kiszabadulnak-e, vagy sem? — ezzel az illetők nem törődtek, a fő az volt, hogy személyük és vagyonuk biztonságba helyeztessék.

Természetes, hogy nemcsak ilyen nyomorultakból állt az őrség. A tisztek többsége nem gondolt átadásra és hibáztatta a fegyverszünetet, mint az első lépést a kapituláczióra. Ámde Klapka iránt nagy volt a bizalom, s senki sem gondolt arra, hogy ellene komolyan fellépjen.

A katonákra természetesen fájdalmasan hatott a világosi katasztrófa, de egyáltalán nem csüggeszté el, s távolról sem gondoltak az átadásra. A világosi hír óta bizonyos gyanakodó szellem fúrta be magát a csapatok közé; gyanakodtak előljáróikra, s mindegyik táborkövetben, ki a várat elhagyta, egy-egy árulót láttak. A fegyverszünet elhatározása után, midőn a tábornok kiadta a parancsot, hogy a sánczokon és az előőrségen fekvő csapatok huzódjanak vissza: a katonák vonakodtak el-

hagyni sánczaikat, elárultaknak vélvén magukat; s csak miután a tisztek komolyan szólottak hozzájuk, s a fegyverszünet jelentőségét nekik megmagyarázták, sikerült őket a parancs végrehajtására birni . . . .

Klapka, hogy útját szegje a további izgatásoknak, erős rendszabályokhoz kénytelen nyúlni.

Sajnosan kényteleníttetik a főparancsnokság tapasztalni, — igy szól egyik napiparancsában, — hogy a fegyverszünetre némelyek gyanus okot találnak. Valamint egyrészt igen örömest látom, ha a tisztikar hazafiúi bizalmát minden alkalommal



A komáromi őrség kivonulása 1849. okt. 3-ikán. (Egykoru rajz.)

nyilvánítja, s szent ügyünkhöz való ragaszkodását szóval, mint tettel tanusítja: ugy másrészről igen kellemetlen, ha némely túlzók agyrémi képzelgéseikkel minden egyes rendeletek s tervek iránt éretlen aggodalmakat képzelnek, mely által más bajtársaikat is nemcsak lehangolják, de elégedetlenséget s bizalmatlanságot is idéznek elő.

Már pedig e nehéz pillanatban a kölcsönös és vezérhezi bizalom az, mely bennünket a meghasonlástól megmenthet s e reánk bizott nemzeti kincset megtarthatja, s szegény hazánknak mindazt biztosíthatja, mi biztosítható.

Azért hát minden izgatások megelőzése végett, szeretett szent hazám szent érdekében ezennel nyilvánítom, hogy minden olyan egyént, ki lehangoló kifejezései

által, vagy tán rosszakaratból elégedetlenséget s bizalmatlanságot kivánna előidézni, röviden haditörvény elé állitandók, s az ilyeneknek lelkiismeret szerinti följegyzésére a parancsnok urakat felkérem.

Még jóformán el sem kezdődik a fegyverszünet, már ismét ujabb orosz hadikövet jön: Aničkow ezredes, aki Görgei aug. 16-iki levelét hozza meg Klapkának. A levelet már ismerjük. „Eddig ugy bánnak velünk az oroszok, — végzi hitegető sorait Görgei, — mint vitéz katona vitéz katonától várhatja."

S Aničkow, aki még ravaszabb mint Isakow, azon van, hogy Klapka ezt el is higyje. „Aničkow, — jegyzi meg Klapka emlékirataiban, — a diplomatát játszotta, s mindig fontoskodó arczot vágott, ha a beszéd Görgei fegyverletételére fordult, vagy ha az orosz és magyar tisztek egymás iránti barátságos viszonya említtetett. Ilyenkor elég világosan értésünkre adta, hogy jöhet idő, mikor az orosz a magyarral szövetkezvén, a hűtlen Ausztriára törhet s vele akkor leszámolhat."

Ámde csakhamar bebizonyul, hogy az oroszok rejtelmes igéreteire nincs mit építeni. Visszaérkezik mindakét küldöttség: az is, amely Nagyváradon járt, az is, amelyik Aradra utazott. S végtelenül szomoru az, amit tapasztaltak.

— Az orosz barátságra nem számíthatunk többé, — mond Csapó. — Vége. Paskiewich, az egy Görgei kivételével, az összes honvédfoglyokat kiszolgáltatta az osztrákoknak.

Még leverőbb tudósításokat hoz a két aradi küldött: Thaly és Katona. A honvédfoglyok, beszélik, a legdurvább bánásmódban részesülnek. Bűnperbe fogták csaknem valamennyit. Készül már a vérpad.

Mikor Thaly azzal a kérelemmel fordult Haynau báróhoz, hogy szeretne Damjanich *tábornokkal* beszélni, a „bresciai hiéna" csaknem toporzékolni kezdett dühében.

— Eh, micsoda tábornok? — kiáltotta. — Ő nem tábornok, ő az én foglyom. Ön nem láthatja őt.

Másnap ismét tisztelegtek Haynaunál.

— Nos, megvannak-e győződve, hogy a magyar lázadó-sereg megsemmisült? — kérdezte tőlük.

— Semmiről sem győződtünk meg, — válaszol Thaly — csak arról, hogy Görgei megadta magát s hogy Arad meghódolt. S reméljük, excellencziád meg fogja engedni, hogy innét Péterváradra utazhassunk.

— Azt nem teszem; menjenek vissza Komáromba és mondják

meg, hogy az őrségnek meg kell adnia magát, mert magyar sereg nem létezik többé.

— Ilyen jelentést tiszta lelkiismerettel nem tehetünk, — jegyzé meg Katona.

— Akkor hát mindnyájokat kardélre fogom hányni, — ordította magánkívül Haynau, — egytől-egyig felkonczoltatom önöket.

A két megbizott kénytelen visszatérni Komáromba. „A falvakban és a városokban, — irja Thaly emlékjegyzeteiben, — hol visszatérésünk alkalmával megállapodtunk, a szegény, kétségbeesett nép kocsink köré sereglett, mert a honvéd egyenruha, mely rajtunk volt, nagy csődületet idézett elő mindenfelé, kivált Pesten. Ezer, meg ezer kérdést intéztek hozzánk, többnyire ezt: *Van-e még remény?* — *Komárom még áll!* — volt rendes válaszom, melyért csöndes, de szívből fakadó kézszorítással mondtak köszönetet. Sok férfiarczon köny pergett."

A küldöttek személyes tapasztalása eloszlat minden kétséget. Immár bizonyos, hogy magyar sereg nincs többé; szétverték, feloszlott. S Klapka tépelődő lelkébe belopózik a komor csüggedés. Mit csináljon itt egyedül? Nem jobb lesz-e, ha a meddő küzdelem helyett menteni igyekszik valamit a romokból? Talán még lehet. S elhatározza, hogy érintkezésbe lép Csorich altábornagygyal, az ostromló-sereg ideiglenes parancsnokával.

Szeptember 1-jén ismét összeül a haditanács.

A várban, az utóbbi napok zűrzavara közepette, két párt alakult. Az egyik, a kisebb, hallani sem akar a kapituláczióról. Jelszava: „*Védelem életre-halálra!*" A vezetője: Thaly Zsigmond alezredes, erődítési parancsnok.

A másik nem riad vissza a hódolástól, de csak elfogadható becsületes föltételek mellett. Jeligéje: „*Becsülettel kapitulálni, vagy elveszni!*" Ennek a pártnak az élén maga a várparancsnok: Klapka áll.

Az értekezlet tehát rendkivül zajos, élénk. Hosszú vita indul meg; mindakét part előáll érveivel. Végre is szavazás dönt; a többség rálép az alku sikamlós ösvényére s a következő föltételeket fogadja el:

Komárom várának haditanácsa.

Azon föltételek, amelyek alatt Komárom vára a cs. kir. osztrák csapatoknak átadatik.

1. Amnestia a nemzet számára.

2. Általános kegyelem nemzetiségi különbség nélkül az összes magyar sereg számára, mely már letette a fegyvert és még leteendi, valamint haladéktalanul hazabocsájtása a hadifogságba jutott magyar katonáinknak.

3. A magyar kincstár által kibocsájtott papirpénz értékesítése.

4. A tartózkodási hely szabad megválasztása mindenkinek ugy bel-, mint külföldön; azok számára, kik külföldre akarnak kivándorolni, a szükséges útlevelek kiállíttatása.

5. Komárom őrségének szabad elvonulása. Az elvonulás katonai díszszel történik.

6. A tiszteknek egy havi, a legénységnek 10 napi zsold bel- és külföldön egyaránt érvényes pénznemben.

7. A magántulajdont mindenki megtarthatja.

8. Ezen feltételek jóváhagyásának kézbesítése 8 nap alatt, tehát szeptember 8-ikáig.

9. Komárom városa és lakosai számára teljes feledés és semminemü politikai üldözés; továbbá a vár kormányzósága által kibocsájtott minden papirpénz beváltása.

10. Kártalanítása mindazoknak, a kik a komáromi várparancsnoksággal szerződést kötöttek.

Komárom, 1849. szeptember 1.

Klapka,
magyar tábornok.

Szillányi Péter alezredes, táborkari főnök e békepontokhoz még a következőket csatolja:

11. Ezen föladási feltételek ratificatiója ő felsége az osztrák császár által.

Ezen föltételek teljes engedélyezése és megtartása mellett fogja csak magát ellenállás nélkül feladni Komárom vára a cs. kir. csapatoknak. Ellenkező esetben pedig ünnepélyesen kinyilatkoztatja a komáromi várőrség, hogy ezen megvíhatlan erősséget az utolsó emberig védeni fogja, s további egyezkedésbe nem bocsájtkozik többé. Azért ezen az átadást egyedül és kizárólag eszközlendő feltételek visszautasítása esetében Komárom jövőben minden parlamentairozástól kiméltessék meg.

Komárom vára haditanácsából, 1849. szept. 1.

Szillányi
alezredes, s a táborkar főnöke.

Klapka ezeket a föltételeket hosszabb levél kiséretében még aznap megküldi Csorich altábornagynak.

. . . . „Az osztrák hadsereg sikerei, — irja a többek közt, — nem leptek meg bennünket. Azon pillanattól kezdve, midőn Görgei fegyverletételét megtudtuk, a nagy küzdelmet befejezettnek tekintettük. A követek, kiket Aradra küldtünk, hogy a dolgok állásáról megbizható hireket hozzanak, immár visszaérkeztek. A leirás, melyet nekünk az ottani viszonyokról adtak, mélyen megrendített minket és kiáltó ellentétben áll azon békebiztosításokkal, kibéküléssel és politikai kiegyezéssel, mely részint az ön hadiköveteitől, részint az ön főhadiszállásáról visszatért küldöttjeinktől hallani alkalmunk volt. A béke pálmája helyett, melynek a

szerencsétlen ország számára meg kellett volna hoznia a rég várt nyugalmat: vérpadokat állítanak fel; a helyett, hogy a kibékülés szavait hirdetnék: haditörvényszéket tartanak és itéleteket hirdetnek ki; s a mi szegény testvéreinket, kik fegyvereiket letették, hogy a szerencsétlen országnak, ha mást nem, legalább igy megadják a békét, halálra itélik és kivégzik. Be fogja látni altábornagy úr, hogy ezek a hirek éppen nem alkalmasak a kedélyeket a vár átadására hajlandóbbá tenni. Mellékeljük a kapituláczió föltételeit, a melyek alapján Komárom vára késznek nyilatkozik alkudozásba bocsájtkozni. Ha ezek a fegyvernyugvás elteltéig elfogadtatnak, akkor Komárom kapui a cs. osztrák csapatok előtt meg fognak nyilni; ha nem: akkor tudni fogjuk mivel tartozunk katonai kötelességünknek és a nemzetnek, mely ezt a drága kincsét reánk bízta; s e szerint fogunk eljárni“ . . . .

A föltételeket Klapka miheztartás czéljából megküldi Péterváradőrségének is. „Hazánk és becsületünk szent nevében felszólítom önöket, — irja nekik, — hogy alkudozásaikban ezen föltételek alapjára helyezkedjenek, különben pedig küzdjenek élet-halálra.“

Csakhogy későn. Mire a futár odajut, a hatalmas Pétervárad bástyafokán is császári zászló leng.

Időközben Haynautól ujabb felszólító levél érkezik:

Komáromvár parancsnokának, Klapka úrnak.

Pest, 1849. aug. 31.

Jóllehet nem kételkedem, hogy a Komáromból seregem táborába küldött két követnek saját meggyőződésén alapuló jelentései folytán, nemkülönben önhöz menesztett felhívásom következtében Komárom várának helyőrsége minden további szükségtelen ellentállást megszüntet, s magát a törvényes kormánynak alá fogja vetni, mindazonáltal önhöz intézett felhívásomat, parancsnok úr, a fegyver-nyugvás letelte előtt még egyszer ismétlem, hogy minden további vérontásnak, amennyire hatalmamban áll, eleje vétessék.

Ennélfogva ezen átirat vétele után helyőrségével együtt, késedelem nélkül feltétlenül adja meg magát a cs. kir. osztrák ostromló sereg parancsnokságának, s Komárom várát minden bennlevő hadiszerrel együtt, az ön jogos kormánya közegeinek szolgáltassa ki.

Nem mulaszthatom el önt komolyan óvni azon elhatározástól, hogy a várat a cs. orosz hadseregnek adja át, mert becsületszavammal kezeskedhetem önnek, hogy nemcsak a felkelők minden vezére, hanem a magukat megadó csapatok is, az összes hadikészlettel együtt, a cs. orosz hadsereg által azonnal az én kezembe fognak kiszolgáltatni, mint ez Görgey hadtestével és Arad várának helyőrségével történt.

Ilyen esetben, midőn a helyőrség meg akarná kísérleni, hogy magát a legitim kormánynak való meghódolás alól kivonja, ebből nemcsak hogy előny nem származnék önre nézve, hanem ezáltal még minden igényét a kíméletre eljátszaná, mert becsületszavamra ismétlem, hogy valamennyi felkelő, kik a cs. orosz csapatoknak adták meg magokat, ugy a vezetők, mint a csapatok, valamint az összes hadiszer, immár kezembe átszolgáltatott.

Önt illetőleg, parancsnok úr, még hozzá tehetem, hogy azon esetben, ha a vár az osztrák csapatoknak haladéktalanul átadatik, Ön saját személyét illetőleg a legnagyobb megnyugvással számíthat nagylelküségemre, egyébként is olyan ember levén, a ki ugy igéreteit, mint fenyegetéseit be szokta váltani.

Végül tudomására hozom, hogy Görgei Arthúr egy általam hozzá intézett levél szerint teljes bocsánatot nyert.

Haynau.

Haynau, mint látjuk, attól tart, hogy Komárom szintén az oroszok előtt fog meghódolni. Valamivel udvariasabb tehát, sőt még kegyelmet is igér Klapkának.

Ámde az őrségnek a válasza ujolag csak tagadó. „Mindaddig, amiglen szept. 1-jén küldött föltételeinkre érdemleges válasz nem adatik, semmiféle ujabb tárgyalásokba nem bocsájtkozunk."

Erre az osztrákok szept. 2-ikán felmondják a fegyverszünetet. A seregvezér immár Nugent, ki tüntető zajjal fog az ostromöv megszorításához. De hát mindennek vajmi csekély a hatása. A várbeliek nagyon jól tudják, hogy Komáromot külső ellenség nem veheti meg.

Nugent látva, hogy ostromkészületeitől nem ijed meg az őrség, ármányhoz folyamodik. Szökésre csábítja katonáinkat. Az előőrsök közt százával eféle czédulái keringnek:

Őrnagyi parancs.

Minden szökött magyar katona az ő megjelenésével a császári hadseregtől minden bántás nélkül úti levéllel ellátva — kivevén ha az császári szolgálatba lépni kivánna, — hazájába visszabocsátandó.

Kelt Csepen, szept. 3. 1849.

Nugent, hadiszernagy.

„Midőn ez a diplomácziai csel nem sikerült, — beszéli Klapka, — tovább mentek. Ezernyi proklamácziót küldtek a várba, többnyire szerencsétlen földmívesek által, kiket fenyegetésekkel kényszerítettek erre. Többen ezen szánalomraméltók közül elfogatván, elrettentő például, az árulók halálával lakoltak. Nugent e magyar, német és tótnyelvü kiáltványokban felhívta az őrséget, hogy azok, bajtársaikat követve, a

várnak föltétlen feladását követeljék, s tisztjeiket, kiket csak rosz lelkiismeretük késztett törvényes királyuk elleni támadásra, az átadásra kényszerítsék. Mely diplomácziai kifejezésnek az az értelme, hogy tisztjeiket, ha azok a vár átadását megtagadnák, üssék agyon."

S a becsempészett iratoknak, bármennyire vigyázók is, nem marad el a romboló hatása. Főleg a gyalogságból számos ujoncz megszökik; igy a 60-ik honvédzászlóaljból egyszerre huszonnyolcz közlegény.

Komolyabb alaku a Bocskay-huszárok zendülése. Pedig mind tőrülmetszett kún fiú. De hát megunták már a dicsőséget. Haza kivánkoznak.

— Szolgálati időnk letelt, bocsássanak el, — kiabálják.

S midőn kérelmük visszautasíttatik: az egyik század, — 74 ember, — a szó szoros értelmében fölmondja az engedelmességet.

Klapka, már csak példaadás okából is, a legszigorubb fenyítékhez kénytelen nyúlni. Törvényt ül, s a meghozott itélet alapján a huszárok közül hét, a szökevények sorából pedig nyolcz ember, szept. 4-ikén agyonlövetik.

Az itélet végrehajtását a sereggel a következő napiparancsban tudatja:

A tegnapi szomoru események következtében, melyek szerint a 60-ik zászlóaljból 28 szökevény közhonvéd, s 60 Bocskay-huszár, kik a haza jelen részes körülményeiben a további szolgálattételt erőszakosan megtagadni nem átallották, *halálra itéltettek.* A honvédek közül 8, a huszárok közül 7 golyó által kivégeztetett, a többiek némely könnyítő körülmények tekinteténél fogva, kegyelem utján a halál büntetésétől felmentettek.

Felhíva érzem magamat, a hadtest, zászlóaljak és önálló csapatok parancsnokságait ezennel komolyan felszólitani, miszerint a történt kivégzéseket tudomására juttatván a legénységnek, őket jelenlegi nagyszerü feladatunk komolyságáról felvilágosítva, bennök a haza iránti szeretetet, s ezzel kapcsolatban levő önfeláldozási készséget öregbíteni igyekezzenek; egyszersmind figyelmeztessék s komolyan intsék, hogy a tegnapi szomoru eseten okulva minden ellenszegüléstől s további megszökéstől óvakodjanak, ellenkező esetben kénytelen leszek a katonai szigoru törvény értelme szerint a vétkeseket büntetni.

Komárom, szept. 5. 1849.

Klapka, tábornok.

Az elrettentő példa hat, a fegyelem megszilárdul; s ez időtől fogva sem szökés, sem lázongás nem fordult elő.

Hanem a lovagias osztrák csak fondorkodik tovább. Azt hiszi, hogy azon esetre, ha a népszerü Klapka valamikép ártalmatlanná tétetik, a

magárahagyatott őrséggel könnyen elbánhat. S bérenczet fogad, hogy férkőzzék Klapkához s tegye el láb alól. A gaz terv azonban nem sikerül. Az orgyilkost (Weiszberger a neve) a rendőrség elfogja, a hadbíróság pediglen kivégezteti.

.... „Szeptember 10-ikén, — ugymond Klapka, — azt jelentették, hogy a városban egy idő óta gyanus külsejü ember bujkál, ki alkalmilag személyem és mindennapi dolgom után tudakozódik s akit elfogtak, mivel nem voltak meg a szükséges igazoló iratai. Elfogatása alkalmával azt kivánta, hogy elém vezettessék, mert négyszem közt nagyfontosságu leleplezéseket kell tennie nekem. Megparancsoltam, hogy vezessék elém. Sohasem láttam utálatosabb akasztófavirágot: félszemü, lelógó ajku, ragyásképü ember volt. *Fejérhegyesi*-nek (Weiszenberger) s amerikainak vallotta magát. Nyers kérdéseimre zavarba jött, végre körülnézett a szobában s megkért, távolítanám el a szolgálattevő tisztet, hogy fontos közléseit megkezdhesse. Vallomása szerint Kossuthhoz igyekezett, de mivel már nem találta Orsován, visszafordult, s azzal a szándékkal jött Komáromba, hogy a Kossuthnak szánt titkot reám bizza. Mivel további kérdéseimre nem akart beszélni s fokozódó zavara mindig gyanusabb lett, gonosz szándékai felől nem lehetett többé kétségem; őrizet alá vétettem tehát s megmotoztattam. Egy kopott tőrt találtak nála, mely más alkalmakkor már tehetett szolgálatot, aztán ruhájába varrva több papírt, köztük egy útlevelet, mely egyszersmind menlevél is volt a Haynau főhadiszállásáról, gr. Hoyos ezredes aláirásával ellátva, melyben minden cs. k. hatóság felhivatik Fejérhegyesit hivatalosan támogatni, mivel az illető Kossuth kézrekerítésére van kiküldve. Mivel világos volt, hogy ezt az embert Kossuth meggyilkolására bérelték fel: átadtam a rögtönitélő bíróságnak, mely rövid kihallgatás után halálra itélte s még aznap (szept. 10-ikén) agyonlövette. Csak az utolsó uton, mikor a kegyelem minden reményét elveszté, vett rajta a megbánás erőt s az őt kisérő lelkésznek bevallotta, hogy engemet meggyilkolni szándékozott“ ....

Ilyen förtelmes, még a hadviseléskor is szokatlan eszközökkel dolgozott ellenünk a bécsi kéz.

Az ostromlósereghez szept. 11-ikén jött meg a hír Pétervárad és Munkács elestéről. Nugent, persze, rögtön tudatja ezt a várőrséggel. A hírmondó tiszt egyszersmind Haynau következő levelét kézbesíti Klapkának:

A magyarországi cs. kir. katonai főparancsnoktól.

A vár és seregparancsnoksághoz

Komáromban.

Pétervárad vára f. hó 7-ikén föltétlenül meghódolt, s azt a cs. kir. sereg megszállta.

Tudósítván erről a vár és a seregparancsnokságot, ezennel ismételten felhivom a várparancsnokságot és Komárom őrségét, hogy hasonlókép tegyen. Ellenkező esetben az egész várőrség kivétel nélkül, hosszabb és haszontalan ellenszegülést követő, kimaradhatlanul várható, s jól megfontolandó szomoru következményeket magának tulajdonítsa.

Haynau.

Klapka e felszólító levélre a haditanács megbízásából ilykép válaszol:

A tegnap ideérkezett fölhivásra, amely a vár föltétlen megadását kivánja, van szerencsém válaszolni:

Komárom határozottan el van tökélve, hogy inkább az utolsó emberig küzd, mintsem magát tisztességes egyezkedés nélkül kegyelemre megadja.

A komáromi várban tartott haditanácsból, 1849. szept. 12-ikén.

Klapka
magyar tábornok.

A Péterváradbukásáról szóló hír megdöbbentő hatást teszen Klapkára. Tehát az utolsó reménysugár is eltünt. Magában, egyedül áll. Senkire sem támaszkodhatik többé. Irtózatos helyzet. Ám ezekután teljesíti-e az elbizakodott győző kivánságaikat? Nem volna-e jobb, ha sorsuk külön választatnék a nemzet ügyétől? Nem volna-e czélravezetőbb, ha egyetemes óhajaikkal a trónhoz fordulnának? Igy talán még elérhetnének valamit.

S szept. 14-ikén estefelé összehívja a haditanácsot. Klapka rendkívül komoly. Szép, férfias arczán sápasztó gond. Látszik, hogy valami fontos közlendője van. S csakugyan. Mihelyt megnyilik az értekezlet, Klapka feláll és lassu, búskomor hangon beszélni kezd:

— Uraim! A folyó hó 1-jén tartott haditanácsban megállapítottuk és megszabtuk azokat a föltételeket, melyek mellett legjobb lelkiismeretünk szerint magunkat megadni véltük. Megvallom, hogy én, jóllehet sokan átengedték magokat annak a vérmes reménynek, hogy feltételeinket ellenmondás nélkül el fogják fogadni, mindig kételkedtem benne. Amint látjuk, nem csalódtam. Báró Haynau f. hó 11-ikén ujólag felszólított, hogy adjuk át a várat kegyelemre. Ez volt az egyedüli válasz, melyet az

általunk megállapított föltételekre kaptunk. Uraim, önök tudják, hogy ezen feltételek fogalmazásánál először az országra, szegény szerencsétlen hazánkra gondoltunk. A négy első pont őt illeti. Megvagyok győződve, hogy mindnyájan, akik itt vagyunk, örömest elállnánk a többitől, ha ezzel az első négy pont elfogadását biztosítani tudnók . . . .

— Ugyvan! Szivesen! Ezer örömmel! — kiáltják minden oldalról.

— Sajnos, — folytatja a várparancsnok emelkedettebb hangon — nem igy áll a dolog. Ellenkezőleg majdnem bizton számíthatunk arra, hogy az utolsó hat pontot mind, az első négyet soha sem fogadják el. Sokat követelünk, oly dolgokat követelünk, melyeket a győző talán kegyelemképen megadhatna, de a melyekről föltételképen tudni sem akar. Ausztria és Oroszország szövetséges hatalma legyőzött bennünket, visszafoglalta az országot. Ausztria megint uralkodik Magyarországon. Honvédsereg nincs többé, minden megadta magát; egyedül csak mi állunk még itt, eddig le nem győzve. Hihetik-e önök, hogy olyan dolgokat, melyeket a le nem győzött országtól megtagadott, most a legyőzöttnek meg fog adni? Hihetik-e önök, hogy Ausztria, mely Magyarországon elfojtotta a forradalmat, Komárom előtt visszaretten és engedményekre hagyja magát kényszeríteni, melyeket később kegyelemképen az országnak adhat? Soha, uraim! Ellenkezőleg, ha vonakodásunk mellett maradunk, minden eszközt fel fog használni, hogy Komárom birtokába jusson. Ausztria ezzel önmagának, fegyverei becsületének tartozik . . . .

— Igaz! De nem félünk tőle! — szól közbe Thaly Zsigmond.

A parancsnok a közbekiáltóra tekint, s aztán az ő csodálatos fölényével ekkép végzi nagyhatásu beszédjét:

— Azért, uraim, tovább egy pillanatig sem szabad remélnünk, hogy ezen első négy pontot teljesíteni fogják. Uraim, ha ez sok, amit Ausztriától követelünk, akkor az, amit én most önöktől követelek, még ennél is több, sokkal több. De én tudom kihez beszélek. Férfiakhoz beszélek, kik hazájukat mindenek fölött szeretik, kiknek hazájuk java szorosan szivükön fekszik. Szóval, uraim, *ha nem harczolhatunk többé hazánkért, még kérhetünk érte.* Ne rettenjenek vissza e szótól. Szegény hazánk meggörnyedt az utolsó csapások alatt, senki sincs aki egy szót is szólhatna érdekében. Egyedül mi vagyunk még itt, egy szétzúzott egésznek erőteljes része; nekünk jutott osztályrészül, legyőzőnk trónjához közeledni s annak zsámolya előtt szegény szerencsétlen hazánkért könyörögni. Mutassuk meg uraim, hogy nagyok vagyunk, tegyük

magunkat túl a kicsinyes előitéleteken, hazánk legyen reánk nézve legmagasabb czélunk; kérni fogunk érette, mert harczolni már nem harczolhatunk. Uraim, inditványozom, hagyjuk el a szabott föltételek négy pontját, s kérelem alakjában terjeszszük Ausztria császárja elé. Kíméljenek meg attól a fájdalomtól, melyet az okozna, ha önökben is csalódnám, s kiáltsák velem együtt mindnyájan: *Mindent a hazáért!*

A beszéd oly megkapó, hogy az egész gyülekezet „éljen"-zésben tör ki, s egyszívvel kiáltják:

— Mindent a hazáért! Eljen Klapka!

Ehhez képest a haditanács kimondja, hogy a kapituláczió pontjai kétrészre osztandók. Ez a négy pont kérelem gyanánt terjesztessék a császárhoz:

1. Amnesztia a nemzet számára.
2. Általános kegyelem nemzetiségi különbség nélkül az összes magyar sereg számára, mely már letette a fegyvert, s még leteendi; valamint haladéktalan hazabocsájtása a hadifogságba jutott magyar katonáknak.
3. A magyar kincstár által kibocsájtott papirpénz értékesítése.
4. A tartózkodási hely szabad megválasztása mindenkinek, úgy bel- mint külföldön. Azok számára, kik külföldre akarnak kivándorolni, a szükséges útlevelek kiállítása.

A többi pontokra nézve pedig indittassék meg Nugenttel külön a tárgyalás.

A kérvényt még aznap megszerkesztik, s Klapka a következő sorok kiséretében küldi meg azt Nugentnek:

. . . Mellékelve a komáromi helyőrségnek egy ő felsége Ausztria császárjához intézett kérvényét van szerencsém excellencziádnak megküldeni.

Ez a kérvény a megszabott feltételekben felsorolt első négy pont engedélyezése iránti kérelmet tartalmazza, melyet mi császár ő felségének bizva előterjeszteni bátorkodunk.

Mivel pedig ez a négy pont, melyet szerencsétlen hazánk nevében ő felsége a császár kegyelmére bizunk, elesik, a helyőrség nevében késznek nyilatkozom, a többi pont alapján, melyet csak katonai szempontból mint katonák és becsületes emberek szabtunk, részletes tárgyalásba bocsájtkozni . . . .

Végül értesiti, hogy az összes osztrák hadifoglyokat szabadon bocsájtotta.

Ámde a szép egyetértésnek, mely a haditanácsban nyilvánult, csakhamar végeszakad. A tisztikar egyrésze zúg, béketelenkedik s árulásról kezd beszélni. Az izgatottság perczről-perczre nő. Maga a város,

amelyben több mint hatvanezer ember szorong, megzavart hangyaboly-hoz hasonlit. A bomlás jelei mindenfelé.

„A fegyverszünet lefolyása után — beszéli egy szemtanu — Komárom meg volt érve az átadásnak. A vár tömve menekültekkel; élelmiszer pedig immár alig három hónapra. S miután a kormány megugrott, s az ország pénztára Duschek pénzügyminiszter gazsága következtében az osztrákok kezeibe esett: pénzt sem kaphattunk többé. S hogy a csapatokat fizetni lehessen, a polgári kormányzó Ujházy László, egy uj bankóprést kényszerült csináltatni."

A tüzértisztek, a mozgékony Krivácsi József ezredes összehivására, külön értekezleteket tartanak. Im, egy jellemző részlet aug. 19-iki gyülésökről:

Krivácsi ezredes: Ha a feladás becsületünket s fegyvereink becsületét sértené: semmi esetre se egyezném bele; de Klapka tábornok úr sem, aki ünnepélyesen kijelenté, hogy fejét teszi reá, miszerint becstelen egyesség nem fog köttetni.

Többen: Nincs most ideje az alkudozásoknak, a kapituláczióval annál kevésbbé !

Lapinszki százados és ütegparancsnok: Becsületes kapituláczió! Hát van becsületes kapituláczió? Hiszen a katonának örök szégyene a magamegadás. Vagy ki kell vivnia a miért küzd, vagy makacsul meghalnia. Hányszor néztünk a halál szemébe, s most itt, ily biztos helyen ne tudnók becsülettel fenntartani magunkat?! Nagy szégyen, gyalázat volna ez reánk nézve!

Krivácsi: De uraim, mit nyerünk azzal, ha mi utolsó emberig itt tartjuk magunkat? Több hasznot teszünk a hazának, ha életben maradunk, mert hogy e hon igy nem marad, szent hitem. Két-három év mulva feltámad, s ekkor ha a dolgok élére állunk, helyrehozhatjuk, mit most szorult helyzetünknél fogva tenni kénytelenek vagyunk.

Lapinszky: Azt is beszélik, hogy az osztrákok mindent el fognak követni, hogy a magyar nemzet mentől hamarább kiengesztelődjék. Istenem! Mi az az absolut hatalom?! A folytonos ármányok, hitszegések bűnös szelleme, mely hatalmi-rendszer csak azért igér valamit, hogy legyen mit megszegnie. Ennek bókoljunk mi most? Egy ilyen nemzet, mely hasonló erővel működik roppant ereje ellen, egy ilyen nemzet, mint a magyar, adja meg magát neki? Hallatlan gyávaság!

Krivácsi: Igen, de írásban fogja szótartását megigérni s alá fogja

írni császáruk: Ferencz-József, aztán Nugent az osztrák és Grabbe az orosz tábornok.

Többen: Ismerjük az utóbbiakat!

Barla tüzérfőhadnagy: Én Komáromot magát nem adom egész Ausztriáért, mert Komárom maga többet ér Ausztriánál. Ez magyar hazánkban az a szirt, melyen a zsarnokság hatalma még megtörhet s a szabadság hajósai kiköthetnek. Én erősen hiszem, hogy Kossuth és Bem élnek. S ez a két ember, ha tudják, hogy Komárom áll, teremtenek rövid idő alatt sereget.

Rosty tüzértiszt: Hát kérem tény, hogy azokban a kapituláczionális pontokban a hazáról a legkevesebb sincs s csak a magunk bőrére alkudozunk. S ez szégyen!

Krivácsi: Köszönjük meg ilyen állapotban, ha ezt is elfogadják.

Többen: Ha nem fogadják el, hát küzdeni fogunk tovább! . . .

Ilyen volt a hangulat a tüzértisztek közt.

Thaly Zsigmond várerődítési parancsnok, egy példátlanul szivós s a rajongásig honszerető ember, tovább megy és formaszerü összeesküvést sző Klapka ellen. Az összeesküvés szétágazó, s benyúlik a honvédcsapatok közé is. Az a tervük, hogy az ingadozó Klapkát elmozdítják helyéről, s aztán a *Csallóközre* támaszkodva, a végsőig folytatják a harczot. De a titok kipattan, s Thaly fogságba kerül.

A „Komáromi Lapok“-ban egy szemtanu, megemlékezvén a dologról, a többek közt a következő érdekes részletet mondja el:

„Egyik tiszti tanácskozásban, midőn már mind lemondtak a reményről, hogy a haza ügyének bukása Komárom várából feltartóztatható legyen: felállott Thaly és *a Csallóköznek köztársasággá való proklamálását javasolta,* hol megvetve lábát a nemzeti önvédelem, még küzdhet tovább s talán diadalt is arat. Ábrándos gondolat volt; de tiszteletet követelő tanujele a hazaszerető lélek elszántságának és a katona megalkuvást nem ismerő bátorságának.“

De viszont voltak olyanok is, még pedig nagy számmal, akik mindent elkövettek, hogy a vár, ha mindjárt kegyelemre is, föladassék.

Eközben Komárom és az osztrák főhadiszállás közt mind sűrűbb az érintkezés. Hadikövetek jönnek-mennek. Foly az alku, közeleg dicső szabadságharczunk zárójelenete.

Az izgalmas napok kimagaslóbb eseményei ezek:

Szeptember 19.

Nugent értesíti Klapkát, hogy az alkudozásra vonatkozó legfelsőbb utasítás immár megjött. Eszerint a tárgyalásoknál a politikai kérdések mellőzendők. Kegyelemben részesül az egész őrség, kivéve azokat a tiszteket, akik a császári seregből léptek át a honvédséghez. Ezek kettő közül választhatnak: vagy a haditörvényszék itéletének vetik magokat alá, vagy számüzetnek a birodalom területéről.

A hadikövet Kiss Ernő egy levelét is átadja Klapkának.

. . . „Sorsunk, — irja Kiss az ő becsületes könnyenhivőségében, — egyedül Komárom gyors átadásától függ, s helyzetünk addig nem fog javulni, mig az ellentállás tart. A komáromi harcz csakis a környék elpusztitását vonja maga után s az országra abból semmiféle haszon nem háramlik többé. Kérve-kérlek tehát, hogy azzal az önmegtagadással, melyet én s szenvedő társaim, kiknek nevében is könyörgök, tettük, hajolj meg te is a megmásíthatlan végzet előtt s szüntesd meg a harczot“ . . .

A levél megrázó hatást tesz Klapkára. Könnyez, mikor elolvassa.

Szeptember 20.

Klapka az ugynevezett nagy-haditanács elé terjeszti Nugentnek ezt az ujabb megkérését. A haditanács hosszú, izgalmas vita után kijelenti, hogy igenis hajlandó alkudozásokba ereszkedni, de csakis közlött feltételeiknek az alapján.

Az alkudozások vitelére tizenegytagu bizottságot választanak. A bizottság elnökei: Kászonyi József és gróf Eszterházy Pál ezredesek.

A bizottság még aznap elutazik Komáromból, s fölkeresi Nugent altábornagyot.

Szeptember 21.

A küldöttség eredménytelenül járt. Nugent nem akar tágítani. Ujabb haditanács, amely alkalommal Klapka ünnepélyes hangon igy szól:

— Esküszöm a mindenható Istenre, hogy mi az utolsó haditanácsban kimondott elveinkhez hívek maradunk, s mint magyarok és katonák a várat az utolsó emberig védelmezni fogjuk!

Ebben az értelemben nyilatkozik a haditanács is.

Az ingó bizalom megszilárdul. Este a polgárság Klapkának fáklyás-zenét ad.

Nugent ujólag ír Klapkának:

„Becsületszavammal kezeskedem, — igy csalogatja, — hogy a vár átadása esetén nemcsak élete biztosíttatik, hanem tetemes nyugdíjat is kap, amelyből külföldön gondtalanul megélhet.“

Klapka felháborodással utasítja vissza ezt az ocsmány ajánlatot.

Szeptember 22.

A városban rettentő a drágaság. Egy pohár kávé 4—5 frt, egy sovány ürü 15—20 frt, egy font disznózsír 10—12 frt, egy pár lúd 30—40 frt. stb.

Az Ujházy-féle kényszerbankókat a közönség immár alig akarja elfogadni.

A rendőrség, hogy a kufár zsarolókat megfékezze, a legszigorúbb rendszabályokhoz folyamodik, de vajmi csekély sikerrel.

Szeptember 23.

A várba két magasállásu osztrák táborkövet jön: az egyik Hartmann ezredes, a császár szárnysegédje, a másik Jungbauer alezredes táborkari főnök. Hartmann igen bőbeszédü. Ő volt az, — ugymond, — aki a magyar nemzet egyetemére vonatkozó békepontokat a császár ő felségének átnyujtá. S mondhatja, hogy az ifju császár kegyes jóakarattal viseltetik a szerencsétlen ország iránt. Semmiféle végleges határozatot nem hozott még, ámde ugy az ország, mint a honvédfoglyok sorsa felől a legjobb remény táplálható. Megemlíti, hogy Nugentnek is hozott friss utasitásokat. S ámbátor az őrségnek minden kivánsága nem teljesíthető, reméli, hogy az egyességet kölcsönös engedékenységgel végre mégis csak megköthetik.

A szárnysegéd biztatásai jó hatást tesznek az őrségre, s a megalkuváshoz való hajlam növekszik.

Pétervárad meghódolásának a hirét még mindig gyanakodással fogadja a honvédsereg. Hátha nem igaz, hátha merő cselfogásból gondolták ki. A várkormány tehát két megbízható tisztet küld Péterváradra. A két megbizott: Barla és Sebő Antal, hajón utazik el.

Csorich személyesen óhajt Klapkával beszélni. Találkozót kér tehát. Összejövén, ugymond, talán könnyebben megegyezhetnek. Klapka a következőleg válaszol:

Excellencziádnak a velem való személyes megbeszélés tárgyában nyilvánított kivánságának eleget téve, van szerencsém tudatni, hogy holnap délelőtt 10 óra-

kor az ácsi úton, a mindkét részről felállított előőrsök közt 20 törzs- és főtiszt kiséretében Excellencziádat elvárni szerencsém leend.

Egy század lovasságot fogok a legvégső előőrsöknél felállítva hagyni.

Szept. 23.

Klapka.

Szeptember 24.

A találkozás az ácsi úton megtörténik. Midőn Csorich közeleg, Klapka eléje nyargal s a két tábornok, kik oly sokszor állottak egymással szemközt, most barátságosan kezet szorít.

Beszélgetésök közben mindakét kiséret tisztjei összeelegyednek, s többen találkoznak, kik ezelőtt ugyanazon zászló alatt szolgáltak.

Csorich hosszasan tanácskozik Klapkával, próbálja meggyőzni, ám eredménytelenül. Klapka hű marad föltételeihez.

Már délre jár az idő, mikor kölcsönös üdvözléssel elválnak egymástól.

Szeptember 25.

A várban megint nagy az elégedetlenség. A tisztikar pártokra oszoltan forrong, czivódik. Klapkát többfelől ostromolják, hogy vessen véget a kétségbeejtő bizonytalan helyzetnek, s ha csak lehetséges, egyezkedjék.

Szeptember 26.

Csorich virradatkor támadást intéz Ó-Szőny ellen. A köd nagy, ágyú nem használható. Az ellenség rövid ideig tartó puskatűz után visszavonul. A támadásnak semmi komoly jelentősége, inkább csak ijesztgetés.

Délben Haynau Ácsra érkezik, s átveszi az ostromsereg vezetését. Jövetele a béketárgyalásokkal van összefüggésben. Személyesen akar közbenjárni. S mihelyt megérkezik, a következő levelet intézi Klapkához:

A komáromi vár- és csapatparancsnoksághoz.

Ácsi főhadiszállás, 1849. szept. 26, d. u. $^1/_4$ 4 órakor.

Éppen most érkeztem ide, s átvettem a vár körülzárolásának közvetlen vezetését.

Erről azért értesítem a vár- és csapatparancsnokságot, mert szükségesnek látom személyes érintkezés és megbeszélés által a vár- és csapatparancsnoksággal a vár átadása végett folyamatban levő tárgyalásokat befejezni.

Ezen megbeszélés végett magam fogok megjelenni, s felhivom a vár- és csapatparancsnok urat, hogy szintén személyesen jelenjék meg, s mindazon vezető-

ket és főnököket magával hozza, kik az átadást leghevesebben ellenzik, vagy akiknek a jelenlétét a vár- és a csapatparancsnokság kivánatosnak tartaná, hogy az egész tényállás körülményesen megvitatható és végleges határozat hozható legyen.

A hely megválasztását a váron kivül illő távolságra, például Puszta-Csémen, vagy Herkályon, avagy a várparancsnokság által bármely más alkalmasnak látszó helyen, a várparancsnokságra bizom.

Födözetül egy félszázad huszár hozható, én is hasonló lovascsapatot fogok magammal hozni.

Különben az, hogy felhivásom alapjául semmiféle más, az igazi katonai becsülettel ellenkező szándék nem szolgál, talán nem szorul magyarázatra.

Haynau,
táborszernagy.

S ezzel fordulóponthoz jut Komárom sorsa. A végzet, mint a prédaleső sas, közvetlenül feje fölött lebeg, hogy lecsapjon.

Haynau levele lényegesen különböz eddigi förmedvényeitől. Szokatlanul leereszkedő és udvarias. Ebből is látszik, mennyire érdekében áll, hogy Komárom, szabadságharczunk ez az utolsó menedékhelye, mielőbb leszereltessék. Ám ez esetben Haynau, — igy okoskodik az őrség, — bizonyára hajlandó engedményekre. Jó lesz tehát vele szóba ereszkedni.

Klapka kedvtelen, beteges. Az idegbontó huzavona, a sok cselszövény testileg-lelkileg kimeríté. Átadja a Haynau levelét a haditanácsnak s kijelenti, hogy ő semmiféle alkudozásokban többé részt nem vesz; ha a tisztikar egyezkedni óhajt, ott a tizenegytagu bizottság, lépjen az érintkezésbe Haynau báróval. Ő nem mozdul ki a várból.

S a haditanács legott maga cselekszik. Ir Haynaunak, hogy az őrség álláspontja változatlan: hajlandó az egyezkedésre, ám csakis a szept. 14-iki békepontok figyelembe vételével. A tárgyalás megujításához egyébiránt szivesen hozzájárul s bizottságot küld ki. A találkozó: szept. 27-én d. e. 10 órakor, Puszta-Herkály.

S másnap reggel a bizottság csakugyan kimegy a herkályi pusztára. Rövid időn megjelenik az osztrák bizottság is; vezetőjük: Susan tábornok, a Haynau szárnysegédje. Kölcsönös bemutatkozás, s hozzáfognak a tárgyaláshoz. Minden egyes pont körül hosszabb eszmecsere fejlik. Susan tábornoknak különösen a honvédséghez átlépett osztrák tisztekre vásik a foga. Az Ujházy-féle kényszer-bankók beváltása ellen is kifogásokat tesz. De az őrség kivánságai csekély módosítással végre mégis csak teljesülnek, s déltájt a következő egyesség köttetik:

Egyesség

Komárom vár megadására a következő feltételek mellett:

1. Az őrség szabad elvonulása fegyver nélkül. A tisztek azonban megtartják kardjaikat.

Azoknak a tiszteknek, kik előbb a cs. kir. seregben szolgáltak, külföldre útlevél adatik; azok, kik utlevelet nem kérnek, szabadon hazatérhetnek, kivéve azokat, kik a haditörvényszék előtt önként jelentkeznek.

A honvédtiszteknek, kik előbb a császári seregben nem szolgáltak, a hazájokban való szabad tartózkodás minden bántalom nélkül biztosíttatik.

A cs. kir. ezredek legénysége közbocsánatot kap, s azok az egyének is, kik időközben tisztségre emelkedtek, hasonlókép szabadon bocsájtatnak s további üldözésnek kitéve nem lesznek.

2. Külföldre szóló útlevél mindazoknak, kik 30 nap alatt jelentkeznek, adatni fog.

3. A tiszteknek egy havi dij, a legénységnek tíz zsold adatik osztrák bankjegyekben, a cs. kir. szabályszerü hadi illetmény szerint.

4. A várőrségnek, a különféle hadi pénztári-utalványokkal tett kötelezettségei kiegyenlítésére 500.000 pengő forint fizettetik osztrák bankjegyekben.

5. A várban levő bénult és beteg harczosok ellátása biztosíttatik.

6. Ingó s ingatlan magán vagyonát mindenki megtarthatja.

7. A fegyverletétel ideje, helye és módja utólagosan fog megállapíttatni.

8. Mindakét részről minden további ellenségeskedés megszüntettetik.

9. A vár a hadiszokásoknak megfelelőleg és a mindakét részről történő hitelesítés után adatik át.

Kelt a Herkály-pusztán, szept. 27. 1849.

Takács százados,
Gasparitz százados,
Mednyánszky alezredes,
Rutkay alezredes,
Prágay alezredes,
Gróf Zichy Ottó ezredes,
Gróf Eszterházy Pál ezredes,
Janik János ezredes,
Szabó Zsigmond ezredes.
Kászonyi József ezredes,
Asserman Ferencz várparancsnok,

Susan s. k.

Záradék.

A vár tényleges átadása csak a Péterváradra menesztett küldöttség visszaérkezése után, s nem előbb történhetik meg.

Az egyességet hitelesítőleg még aznap aláirta Haynau is, Klapka is.

A következő napon vegyes bizottság alakul, amely a zsold és havidíj kifizetése, az Ujházy-féle pénzjegyek beváltása s a mentőlevelek kiállítása körül szorgoskodik.

Időközben Komárom átadására vonatkozólag is megkötik a szerződést. Ez az okmány igy szól:

Komárom várának átadására vonatkozó egyesség.

Az alábbi pontozatok azon feltevésen alapulnak, hogy a Péterváradra indított küldöttség október 1-re visszatér és hogy a zsold és fizetések kiadására és a helyőrség által hadipénztári utalványokban vállalt különféle kötelezettségek kiegyenlítésére szükséges pénzek készen fognak tartatni.

Első nap.

Az átadás 1849 október 2-án kezdődik; d. e. 10 órakor az elsánczolt tábort és a Duna-hídfőt elhagyják a csapatok és pedig a gyalogság a puskákat, zászlókat és felszerelést, beleértve a lőszer-tartót lőszerrel, általvetőt és borjut letéve, a lovasság leszállva a lóról s a kardot és karabint a hátulsó kápára akasztva, megjegyezvén, hogy a lovasság mindaddig a lovak mellett marad, mig egy cs. kir. lovasosztály az átvétel végett meg nem jelenik. Erre a cs. kir. csapatok, melyek eddig a sánczokon kívül 1000 lépésnyi távolságban álltak, az erődített tábor és Duna-hídfő megszállására bevonulnak.

Az erődített táborban és a hídfőn álló hadállási lövegek, minden készletben levő lőszerrel és szerszámmal együtt a védművek közt maradnak és ott vétetnek át. Az elsánczolt tábor és a hídfő őrsége ezen a napon a következő lesz: 13 zászlóalj gyalogság, 2 század vadász, 9 század lovas, 7 befogott tábori üteg, minden üteg 6 ágyúval és lőszer-kocsikkal és pedig: 3 hatfontos gyalog-üteg, 1 hatfontos lovas-üteg, 1 taraczk-üteg, 1 tizenkétfontos üteg és 1 háromfontos. A tüzérségi fogatok átvételével szintén egy cs. kir. lovas-osztály fog megbizatni. Az erődített táborban és a hídfőn felállított katonaság közvetlenül a fegyverletétel és a lovak átvétele stb. megtörténtével, a zsold és védlevél kiadása után, elhagyja a vár környékét és pedig az igmándi, tatai utakon, részben a Dunán lefelé gőzhajón. Különben magában értetődik, hogy valamennyi tiszt málhájával együtt a közkatonákkal egyidejüleg vonul el és csak azok maradnak vissza, kik külföldre szóló útlevélért folyamodtak; ennélfogva a cs. kir. térparancsnokságnál a helyi tartózkodásra engedélyért jelentkezni tartoznak. A legénység azon része, mely a cs. kir. szolgálatba kiván lépni, az elvonulás előtt jelentse magát és a 10 napi zsoldon kívül még foglalót is kap, ha a szolgálatra alkalmasnak találtatik. A legénység felügyeletével a menet közben helyőrségi tisztek bizatnak meg, kik illető megyéikbe kisérik őket. A zsold- és védlevelek kiosztásának lehető gyorsítása végett megállapíttatik, hogy minden 2 zászlóalj, lovas-század és üteg számára egy cs. kir. tiszt fog kijelöltetni, ki mindezt helyben az illető alosztály-parancsnoknak közvetlen kiosztás végett kézbesíti és közbenjár. A zsold és fizetések kiszámításának és nevek beigtatásának a védlevélbe a névlajstromok alapján

a cs. kir. hadbiztossal egyetértve már előbb szabályozva kell lennie. Az erődített tábor és a hídfő megszállása után a jobbpart felől mind a két hídnál a cs. kir. csapatok részéről őrség állíttatik fel, mely mindenkinek, ki igazolványnyal ellátva nincs, megtagadja az átkelést; ugyanez történik a helyőrség részéről a balparton.

Második nap.

Oktober 3-án az ó és uj várnak, valamint a Duna-szigetnek átadása minden benne levő fegyverkészlettel, ágyúkkal, lő- és élelmiszerekkel, s általában minden katonai teleppel együtt fog megtörténni. — A fegyverletétel, a zsold és védlevelek kiadására nézve ugyanazon határozatok irányadók, melyek az előbbi napon megállapíttattak. A fent említett védművek őrsége a következő lesz: 7 zászlóalj gyalogság, azután tüzőrség és más, a különböző telepeken állomásozó legénység, mely az alsó Dunahidon át a Duna jobb partján fog elvonulni. Közvetlenül a helyőrségi csapatok elvonulása után az ó és uj várat, valamint a Duna-szigetet megszállják a cs. kir. csapatok, és ugy a glacisen, mint a hidaknál őrök állíttatnak fel azon utasítással, hogy senkit se bocsássanak át menlevél nélkül.

Harmadik nap.

Október 4-ikén a Vágvonal, Nádorvonal védmüvei az Apália-sziget és a városban levő kincstári épületek átadása fog megtörténni, minden fegyverkészlettel, ágyúkkal, lőszerrel, felszereléssel, élelmiszerekkel és katonai telepekkel együtt. A fentnevezett védműnek őrsége, mely áll: 7 zászlóalj gyalogságból, 6 század lovasságból, egy 6 fontos és egy 3 fontos gyalogütegből fogattal együtt, a czigány-mezőn ugyanazon módozatok mellett fogja a fegyvert letenni, mint a milyenek az első napra megállapíttattak, azután a pozsonyi kapun át részben a Csallóközön keresztül, részben a keszegfalvi hidon át, részben pedig a Czonczon levő hidon keresztül hazájokba vonulnak. — Ugyanaz nap a szállító házban levő legénység is fölállíttatik a czigánymezőn és a többiekkel együtt elbocsáttatik. A főkórházban, nádorvonalon, benedekrendi zárdában és a ref. collegiumban fekvő betegek consignatioval átvétetnek és kezelésük végett egyelőre az ott levő orvosi személyzet visszamarad. A beteg és sebesült tisztekről a térparancsnokság által haladéktalanul névsor állítandó össze, mely Bayersfeld cs. kir. hadbiztosnak kézbesítendő, hogy fölgyógyulásuk után ugyanolyan elbánás alá essenek, mint a várőrség többi tisztjei.

Végül abban történt megállapodás, hogy mindazon tisztek és hivatalnokok, kiknél elszámolás kötelezettségei mellett bármi néven nevezendő kincstári tárgy és készlet van, mindaddig itt maradnak, mig a teljes átadás meg nem történt. Jelen egyezmény két példányban aláirva, 24 óra alatt hitelesítendő és kölcsönösen kicserélendő.

Komárom, 1849. okt. 1-én.

Szillányi
alezredes, a komáromi vár vezérkari főnöke.

Jungbauer
alezredes, az ostromlósereg vezérkari főnöke.

Helybenhagyatik:

Gróf Nobili
cs. kir. altábornagy.

Klapka
tábornok.

S mig igyen foly az alku, a város egyre komorabb. Az emberek lecsüggesztett fővel járnak-kelnek. Szorongó bánat majd mindegyik arczon. A hatalmas erősség, annyi pezsgő élet s babérfakasztó harczikedv tanyája, csöndes mint egy sirbolt.

„Szomorúság mindenfelé, — irja Hamary Dániel naplójegyzeteiben. — A megyeház termében gyűlés volt; azok, kik kivándorolni akarnak, értekeztek egymás közt. Ausztrália, Észak-Amerika, Svájcz — a hová menni szeretnének . . . A tüzéraltisztek elkeseredésükben ágyuikat sütögetik . . . Többekkel találkozva lesujtó érzelmek közt beszélgetünk. „*Nem sokára!*“ volt reményünk szava egymáshoz; hittük, hogy nem sokára ismét lesz „*föltámadás.*“ A kávéházakban katonaőrök, kettős felvigyázat. Az osztrák bizottmányi tisztek négylovas kocsikon járnak ki-be; a nép átka kiséri nyomaikat, elnyomott keserü sóhajok röppennek utánok.“

A „*Komáromi Lapok*“, amely mindekkoráig oly derekasan kitartott, szintén elcsügged, s szept. 29-ikén, a pákozdi csata évfordulóján bús lemondással a következőképen ir:

Imádkozzatok a halottakért!

Ma nagy, véres emlékezetű napot ülünk.

Évnapját a Pákozd alatt vívott első csatának, mely a habsburgi dynastia iránt háromszáz éven át páratlan hűséggel viseltetett magyar nemzet és a császári seregek közt folyt le.

Istenem! mit nem képes a felbőszített kedély tenni, ha csak szenvedély árja boritja el. Mily gyorsan üté ki helyéből a legszentebb pietást az iszonyatos bosszú.

Ezóta egy év, egy sulyos, véres év gördült az enyészet ölébe. S a kölönbség az 1849-iki és 1848-iki szept. 29-ike között? Iszonyu.

Most egy éve felriasztva csendes nyugalmából e nemzet megragadta a véres zászlót, vívni kész hazájáért életre-halálra.

Ma, megmosta véres kezét, megragadja az átnyujtott fehér zászlót, mint a kötendő béke jelképét, s seregének utolsó maradéka átadja Komáromot, a legnagyobb kincset, mint jegygyürüjét az uralkodóházzal kötendő folytatólagos házasságnak, melyet a nem kedvező sors, s a kölcsönös félreértések már-már szét akartak tépni.

Isten áldása legyen e frigyen!

Uj jövőnek kapuját tárják fel előttünk.

Isten legyen velünk, midőn a küszöböt átlépjük.

Imádkozzatok az elvérzett hősökért!

Október 1-jén este visszaérkezik Barla Károly és Sebő Antal. Tudósításuk leverő; a hír igaz: Pétervárad csakugyan meghódolt. Széles e hazában nincs tehát egyetlen honvédfegyver, amelytől segedelmet

várhatnának. Rombadőlt körülöttük minden. Hiába, a balsors csapása előtt immár ők sem térhetnek ki.

S a kötött szerződés értelmében október 2-ikán d. e. 10 órakor megkezdődik a honvédcsapatok lefegyverzése, s a vár átadása. Annyi férfiköny talán még sohasem hullott Komárom ódon falai közt, mint ezekben a gyászos napokban.

Október 3-ikán az ó- és ujvár, valamint a Dunasziget átadására kerül a sor. Itt táboroz a Würtenberg-huszárok hat százada, köztük az a bajnok-csapat, amely Fiáth Pompejus és Lenkey János vezetése alatt, ezer veszély közt, az égbenyuló Kárpátok úttalan utjain, messzi Galicziából hazaszökött.

No, ezeknek a lefegyverzését érdemes lesz megnézni, — gondolják az osztrák sereg aranygalléros vezetői. S mind odagyül: Colloredo herczeg, Nobili gróf, Burich, Barko tábornokok, s egy csomó főtiszt.

A huszárezred, mintha tudná, hogy közfigyelem tárgya, a lehető legnagyobb díszszel rukkol ki.

— Hadd lássa a német, — mondogatják egymást közt, — hogy a háború nem viselt meg bennünket.

S nem is látszik rajtuk a fáradságnak, a kimerülésnek semmi nyoma. Széles melleiken megfeszül a dolmány, barnapiros arczaikról az életerő sugárzik.

Mikor Klapka megérkezik, tisztelegnek, miközben az ezred czigány-zenekara rázenditi:

Föl, föl vitézek a csatára,
A szent szabadság oltalmára!
Édes hazánkért hősi vérünk
Ontjuk, hullatjuk nagy bátran, mig élünk.

Föl, föl! Látjátok lobogómat?
Indulj! Utánam robogó had!
Zeng-dörg az ágyú, csillog a kard,
Ez lelkesíti csatában a magyart.

Hisz ez a Klapka-induló, szeretett vezérök csatárahivó dala. Halk mozgás fut végig soraikon. Arczuk kipirul, szemeikben harczitűz csillog. Még a ló is hegyezi a fülét, s nyugtalankodni kezd. A huszár felemelkedik nyergében, s körülnéz: „Merre az a Szűzmáriás lobogó? Rajta, rajta! Induljunk!“ Csak inteni kellene, s keresztültörnének még a poklokon is.

A zenekar elhallgat. Csönd lesz. Klapka végigmegyen soraik előtt, aztán rövid szóval elbucsuzik tőlük.

Nobili gróf gyönyörködve legelteti szemeit a vitéz daliákon, majd Klapkához fordul:

— Kérem tábornok úr, intézze a huszárokhoz azt a kérdést: nem volna-e kedvük a mi szolgálatunkba lépni?

Klapka eleget tesz Nobili óhajtásának. De bizony egyetlen egy huszár sem mozdul.

— Nos, hát senki sem vállalkozik? — kérdi ujolag Klapka.

Erre csak szint kell vallani. S megszólal egy vén huszárőrmester:

— Tábornok úr! Mi a németekhez nem lépünk át, de ha édes hazánknak ismét szüksége lesz reánk, isten úgy segéljen, mindnyájunkra számíthat.

Nobili gróf, kinek Klapka lefordítja a huszár feleletét, elcsodálkozik.

— Különös, igazán különös. Vajjon mivel tudtak az urak ezekbe az egyszerü, míveletlen emberekbe annyi hűséget, annyi kitartást önteni?

Klapka reánéz, s csak ennyit válaszol:

— Mivel? Megmondom. A hazaszeretettel.

Ezután megtörténik a lefegyverzés. Szívfacsaró látvány volt ez. „Fájdalomtól megtörve borultak a huszárok lovaik nyakára, — irja egy szemtanu, Szinnyei József, — s a lovak mintha éreznék gazdáik fájdalmát, búsan horgasztották le fejüket. Az egyik sebektől borított vén huszár „Sárga“ lovának, mely őt oly sok csatában hordozá, erényeit magasztalta; a másik gyorslábu „Csillag“-át dicsérte, mely az imént ragadta őt ki az üldöző ellenség karmai közül; egy harmadik kardját törte ketté, s keserü fájdalommal dobta el magától; mások fenyegetőzve emelték fel ökleiket és káromkodtak, amint csak egy huszártól kitelik. Őszbecsavarodott huszárok mint gyermekek sirtak, nem tudván paripáiktól megválni. Végre az osztrák lovasság előre nyargalt és átvette a huszárok lovait, kik még egy utolsó tekintetet vetve azokra, elhagyták a szomoru helyet és a reájok várakozó uszályhajókra mentek. Ott állott Klapka a parton, még egy utolsó bucsuszót mondva nekik“ . . .

Ugyanekkor, okt. 3-ikán vesz Klapka búcsút az egész őrségtől. Napiparancsa, az utolsó, ekkép hangzik:

Napiparancs.

Komárom, okt. 3-ikán, 1849.

Bajtársak!

Keblem elfogul, mert utóljára szólok hozzátok, kikhez annyi öröm és szenvedés, annyi honfivéren nyert dicsőség, s akikhez egy szent kötelesség közös érzete fűzött elválaszthatlanul. Egy szép, de küzdelemteljes pályára léptünk nem rég. A legmagasztosabb feláldozásával törtünk a kitűzött czél felé.

Megtettük, mit ember saját erejével tenni képes, s pirulás nélkül állhatunk isten és a világ szine elé. Ám a sors könyvében máskép volt megírva.

És most lelépünk a pályáról, melyre oly sok szép reményeket hintett a közérzelem s melyen elvérezhetünk ugyan, de vele a nemzet ügyének többé használni nem fogunk. Lelépünk a térről, mert a haza kivánja, melynek tovább is szüksége leend hű fiakra; lelépünk, mert szent tartozásaink vannak azon haza iránt, mely ugy lehet, fennmaradásunkban leli a jövő minden vigaszát.

Maradjatok hát továbbra is támoszlopai. A feladatot, mely előttetek állt, férfiasan s mindvégig következetesen teljesítétek. Meghajoltatok, mert kellett; — — az események törhetlen hatalma előtt hajoltatok meg. Ez és a megmentett becsület adhat megnyugvást mindnyájatoknak.

Vegyétek egyszersmind szives végbucsumat.

Isten veletek!

Klapka György,
tábornok.

Október 4-ikén béfejeződik az átadás. Nagymennyiségü élelem, különféle hadiszer, s 519 ágyú kerül az osztrákok birtokába. A lefegyverzett őrség: mintegy 32.000 ember. Mire beköszönt az alkony, a legtöbb honvéd immár hazafelé bandukol. Menlevelük ilyen vala:

Kisérő-levél.

. . . . részére, ki innen akadálytalanul visszatérhet szülőföldjére . . . . s mint a komáromi helyőrséghez tartozó, személye és vagyona biztonságát illetőleg, az annak nyujtott kedvezményekben részesül.

Komárom, 1849. október . . . . .

Bayersfeld,
cs. kir. tábori hadbiztos.

Rögtönös búcsulakomán Klapka még egyszer összegyüjti maga köré az őrség főbb tisztjeit. „Csakhogy — beszéli emlékirataiban, — szomoru lakoma volt ez. Hisz azt sem tudtuk: látjuk-e még valaha egymást az életben? A lakoma végén egy ív járt köztünk kézről-kézre, amelyre kiki felirta nevét. Ez iven kölcsönösen azt az ünnepélyes igéretet fogadtuk egymásnak, hogy híven és rendületlenül kitartunk ügyünk

mellett, s az első hivásra ujolag készen leszünk érte vért és vagyont, mindenünket koczkára tenni.“

Még egy bucsúpohár, még egy ölelés, s aztán szétoszlanak ők is. Klapka Pozsonyba megy, a honnan nyolcz napi tartózkodás után a britek szabad földjére utazik.

Másnap, okt. 5-ikén Komárom utczaszögletein a következő fölhivás jelent meg:

Hirdetmény.

A tett egyezkedés folytán az eddigi várőrség még a mai napon mind a várat, mind a várost elhagyni köteleztetvén, mindazon egyének, kik ez egyesség ellenére a városban 24 órán túl tartózkodnak, befogatnak, s minden tekintet nélkül előbbi katonai rangjukra, mint közlegények a cs. kir. sorkatonaság közé fognak besoroztatni.

Kivételek: a betegek, a kebelbeliek, s azok, kik külhonba szóló utleveleikre várakoznak, s kik e végett magukat a cs. kir. térparancsnokságnál nyerendő tartózkodási-jegyért bejelenteni kötelesek.

Komárom, okt. 5. 1849.

Gróf Nobili,
cs. kir. tábornagy s ideiglenes
várparancsnok.

S ezzel beköszönt a fojtogató rémuralom. De nemcsak Komáromban; mindenfelé, a hol csak magyar lakik. Az egész ország csupa merő fekete gyász, olyan mint egy óriási ravatalos-szoba. Köröskörül bánat, siralom, a középen pedig ott fekszik mozdulatlanul, mereven a mi nagy halottunk, a mi édes anyánk: a haza.

De még nem is gyászolhatunk háborítás nélkül. Zokogásunkat túlzengi a győzők diadalkiáltása. Örömtort ülnek. Zsoldos csapataik közé marékszámra hull a csillogó érdemrend, s a köszönő elismerés.

Ferencz József, az ifjú osztrák uralkodó mindjárt Világos után, aug. 23-ikán ezt a hadiparancsot intézi seregeihez:

Hadiparancs.

Vitéz seregem új és örök érdemeket szerzett Házam és a birodalom körül.

Le vannak győzve azon veszélyek, melyekkel a pártütés és árulás a birodalom lételét fenyegették, s vitéz tetteiteknek s hősi kitartástoknak fogja a birodalom köszönhetni, hogy kebelében a béke s egység visszatér, künn pedig hatalma megerősödik.

A birodalom minden népfajának gyermekei azon testvéri köteléket, mely őket egymáshoz füzi, dicső seregem soraiban vérökkel ujra megerősítették, s nemes vetélkedésben, Ausztria régi hadidicsőségét kül- és belellenséggel szemben fényesen fentartották.

Vitézek! Császártok köszönetet mond nektek a haza nevében; Ti változatlanok fogtok maradni mindenha: rendületlen istápjai a trónnak és a társadalmi rendnek.

Schönbrunn, augusztus 23-ikán 1849.

Ferencz József.

Hasonlókép cselekszik az orosz czár is. Öröme oly nagy, hogy Varsóig siet hazatérő csapatai elé. S innen Varsóból, aug. 22-ikén gyorsfutár által ilyen köszönő iratot küld hadainak:

Gyermekeim!

Isten megáldotta bátorságtokat, önfeláldozástokat, rettenthetlenségteket. Megtettétek kötelességteket. A fölkelés el van nyomva. Ahol az ellenség rátok mert támadni, legyőztétek; és nyomról-nyomra követve, ritka látványnak voltatok szemtanui: láttatok egy ellenséges hadsereget, amely feltétlenül lerakta előttetek fegyvereit.

Két hónap alatt átszolgáltattunk jogos tulajdonosának százötven zászlót, négyszáz ágyút. Több mint nyolczvanezer fölkelő tette le a fegyvert.

Dicsőség nektek! Dicsőség derék vezéreteknek!

Méltóknak mutatkoztatok a győzhetlen orosz hadsereg hirnevére.

Köszönöm nektek együtt és külön-külön, meg vagyok elégedve és büszke vagyok reátok.

Varsó, augusztus 10—22. 1849.

Miklós.

De a fényes sikerről, egy szabadságszerető ország letiprásáról értesíteni kell a birodalom népeit is. Hadd lássák, minő messzi ér a czár atyus keze. S néhány nap mulva a „*Journal de Petersbourg*“ hasábjain ez a szózat jelenik meg:

Alattvalóimhoz!

„Isten kegyelméből, mi, I. Miklós, minden oroszok czárja, stb. stb. tudtul adjuk:

Oroszország teljesíteni fogja hivatását! Ezt mondtuk kedvelt alattvalóinknak, mikor kijelentettük előttük, hogy engedve szövetségesünk, Ausztria császárja óhajtásának, hadainkat a magyarországi háboru elfojtására és ott a jogrend visszaállítására rendeljük.

Isten segitségével czélt értünk. Két hónap alatt, több fényes győzelem után Erdélyben és Debreczen környékén, derék hadaink Galicziától Pestig, Pesttől Aradig, Bukovinától és Moldvától a Bánságig hatoltak előre. Végre a felkelő sereg, minden oldalról szorítva, általunk északról s keletről, az osztrák hadak által nyugatról s délről körülfogva, az orosz hadsereg előtt letette a fegyvert s hozzánk folyamodott, hogy kegyelmet eszközöljünk számukra jogos uralkodójuktól. Miután mi szentül megtartottuk igéretünket, visszaszólítottuk hadainkat a birodalom határára.

Hálával eltelve az iránt, akitől minden jó származik, kiáltunk: *Vobiscum Deus! Audite populi et vincemini, quia vobiscum Deus!*

Kelt Varsóban, 1849. aug. 17—29-ik napján, uralkodásunk 24-ik évében.

Miklós.

Eközben az orosz sereg, mint a jóllakott szibériai medve, lassu czammogással hazafelé igyekszik. A legelső Paskiewitsch, aki már augusztus 30-ikán útrakel. Diadalmi jelül 65—70 magyar lobogót is viszen magával. Ezek a hadizászlók ma is megvannak: a moszkvai Kremlben őrzik őket.

Ámde Paskiewitsch önmagáról sem feledkezik meg. Mert szép a diadalmi zászló, hanem mégis csak szebb az aranyszinű tokaji bor. S valami ötven-hatvan átalaggal harácsol össze, még pedig a javából, s szállít Oroszországba.

Lüders szeptember közepe táján takarodik ki Erdélyből. Legtovább marad itt Grabbe, aki csak Komárom hódolása után, október 2-ikán indul el.

Az oroszok vesztesége a hivatalos kimutatás szerint a következő:

Elesett 543 ember; megsebesült 1760, ezekből sebeiben meghalt 343 harczos; kolerában megbetegedett 20,200 ember, meghalt 7819; egyéb okból beteg lőn 8735, s meghalt 3209 ember. Az orosz csapatok állományából tehát az egész háború alatt összesen 13,554 pusztult el. Igy a hivatalos munka. Csakhogy ez, mint egyáltalán valamennyi orosz hadijelentés, meg nem bizható. Sokkal valószinűbb, amit Kossuth mond, hogy legalább 25—30,000 orosz aluszsza síri álmát magyar földön.

Az osztrák hadsereg a maga veszteségeit körülbelül 20,000 emberre teszi. Bizonyára ezeké is több.

És a mi veszteségünk? Ki tudná azt pontosan? Hisz láttuk, a honvéd nem kimélte életét: belérohant a legirtózatosabb csatatűz közé, s mosolyogva halt meg. Hát még azok száma, akik a felbujtogatott oláh, szerb, tót stb. vérszomjazó kegyetlenségének, szörnyü boszujának estek áldozatául! Alig találtatott olyan magyar család, amelynek siratnivaló kedves halottja ne lett volna.

S bámulatraméltó, hogy népünk, ez a hű magyar nép, annyi csapás közepette, a legutolsó perczig kész az áldozatra. Már omlik össze minden: s a nép gyermekeiből folyton-folyvást akad, aki a honvédzászlók alá siet. Komárom falai közt még szeptemberben is alakul néhány uj zászlóalj: a 201-ik, a 202-ik, 203-ik és a 204-ik. Az utolsók.

A horvát pártütéskor tíz honvédzászlóalj alakul, s im, ez a gyakorlatlan ujonczhad másfél év alatt *kétszázezer* főnyi hatalmas sereggé izmosodik.

Mekkora önfeláldozó lelkesedés kellett ehhez!

De még bámulatosabb, hogy a magyar nemzet képes volt ennek a nagy arányu háborúnak a költségeit fedezni.

Kormányunk rendelkezésére a hiteles pénzügyi kimutatások szerint a következő értékek állottak:

1848. junius végeig befolyt	3.000,000 frt.
1848. deczember végeig befolyt . . .	10.000,000 „
Az 1 és 2 frtos bankjegyek	4.000,000 „
1848-ban igénybe vett hitel	20.000,000 „
1849-iki pénzforgalom	47.000,000 „
Összesen:	84.000,000 frt.

Ennyibe került szabadságharczunk. S ezt a rengeteg összeget, a külföldi pénzpiacz támogatása nélkül, a küzdő magyarság teremté ki.

Mennyi, mennyi áldozat! Patakokban omlott a vérünk, koldusokká szegényedtünk, s mindhiába. Letiportak, lánczra vertek.

S ez nem elég. Előlép bitófáival a hóhér, börtönkulcsaival a porkoláb. Üldözött vad lészen a magyar a saját honában.

Isten, szabadságszerető népek Istene, miért fordultál el tőlünk?! . . . . .





Honvéd-foglyok szállítása.

V.

A vérbosszú.

A véres tusa lezajlott. Oszi szél sűvit végig a csatamezőkön, s hervadó leveleivel betakarja a friss sirhantokat.

Minden bocsánatra int: a haldokló természet, a józan belátás, mérkőzésünk eredménye. Vitéz seregünk szétoszlott, az országban temetői csönd, alkotmányos szabadságunk darabokra tépve. Mi kell több a győzőnek?

Mikor I. Napoleon a rivolii fényes győzelem után 1797. febr. 2-ikán bevette Mantuát, igy szólt a tisztelgő küldöttségekhez:

— Főlényemet megmutattam, s ez nekem elég. Legyen mindnyájuknak bocsánat. Arra fogok törekedni, hogy sebeik, amiket a háború okozott, mielőbb begyógyuljanak.

Pedig ez idegen hódító. Semmi köze az olasz város multjához; s bocsánatot hirdet mégis.

Mennyivel inkább számolhatott hazánk ilyes elnézésre. Hiszen minket százados kötelék füz a Habsburg-családhoz. S ha a pokoli ármány szembeállított is egymással: jöhet idő, amikor ismét jól fog esni a könnyenhivő magyar „*Moreamur!*“ kiáltása.

S csaknem általános volt a hiedelem, hogy Világos után mihamar kifog sütni az engesztelődés melengető napja. S ha törvényes alkot-

mányunkat egyhamar nem is kapjuk vissza, ott fönt Bécsben azon lesznek, hogy megalázó sorsunk legalább némiképen enyhitessék.

Nem úgy történik. A kamarilla bosszutól liheg. A mi szabadságszeretet, a mi honfierény található Magyarországon: azt mind, mind ki akarja irtani.

Pedig a békéltető sem hiányzott. Palmerston lord az angol külügyminiszter még Világos előtt, aug. 1-én felajánlja közvetitését a háború befejezéséhez. Az osztrák főminiszter: herczeg Schwartzenberg Felix eleintén kitérőleg válaszol. De a midőn hirét veszi Arad, Munkács, Pétervárad meghódolásának, feltámad benne az osztrák dölyf. Látogatást tesz Pontobny angol nagykövetnél, s körülbelül így szól hozzá:

— Angliának semmi köze a mi belügyeinkhez. Palmerston, úgy látszik félre van vezetve, midőn nemes gerjedelemnek nevez oly tetteket, amiket az angol törvénykönyv, mint felségsértést számüzetéssel és halállal büntet; s a miket Kafeloniában, Irlandban és Kanadában Palmerston maga is vérontással nyomott el.

A visszautasítás oly nyers, hogy az öreg Palmerston lordnak elmegy minden kedve a további közvetitéstől.

Majd Paskiewich herczeg lép közbe. Távozása előtt levelet intéz Ferencz József császárhoz, s arra kéri, kegyelmezzen meg a fogoly honvédtiszteknek. „Az osztrák uralkodóház érdekében tett szolgálataimnak — ugymond, — ezen kérelmem teljesítése lesz a legbecsesebb jutalma.“

A császár hizelgő szavak kiséretében megküldi Paskiewichnek a Mária-Therézia-rend nagykeresztjét, de kegyelemről szó sincs.

. . . . . „Ha szivem sugallatánál — igy szól a többek közt válasza, — nem kellene egyebet követnem: úgy áthatolhatlan leplet borítanék a multra, s másra sem gondolnék csak azokra az eszközökre, amelyekkel a boldogtalan Magyarországon egy bünös lázadás által ütött borzasztó sebeket gyógyítani lehessen. De nekem nem szabad felejtenem, hogy többi népeim iránt is szent kötelességeim vannak, s a birodalmam iránti kötelmeimet sem lehet szem előtt téveszteni.“ . . . . .

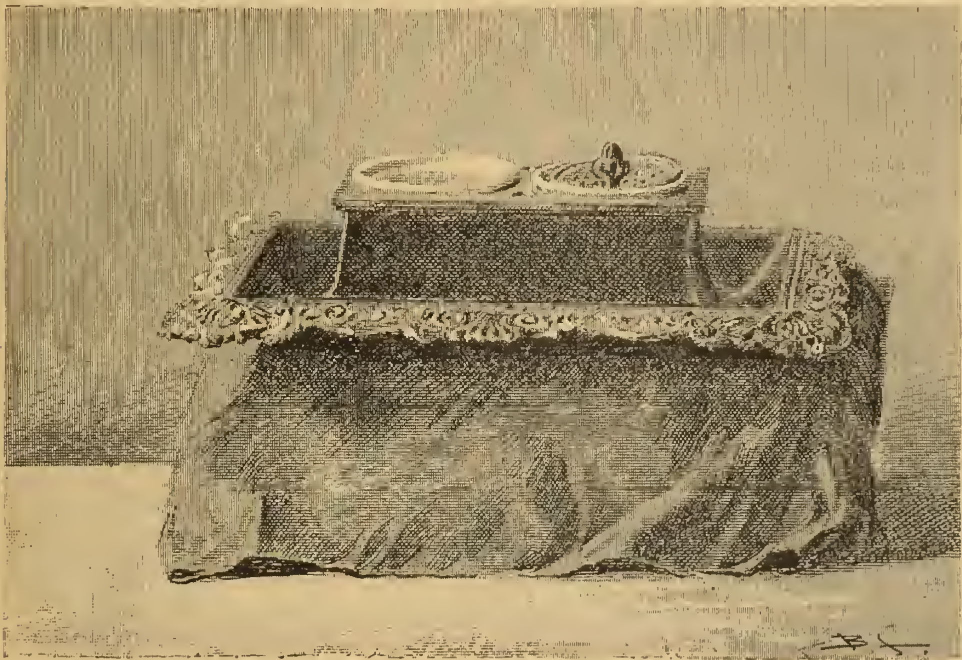
Mondják, hogy az ifju császár szivesen borított volna fátyolt a multra, hanem a tanácsadói, főleg gróf Grünne Károly főhadsegéd, s herczeg Schwartzenberg Felix miniszterelnök lebeszélték nemes szándokáról.

— A forradalom viszketegét ki kell irtani a magyarokból, — mondotta Schwartzenberg. — Ez pedig csak úgy tehető, ha a lázadás vezetőit kérlelhetlen szigorral megbüntetjük.

— Esküszöm, — kiáltott fel egy tanácskozás alkalmával gr. Grünne, — hogy Latour meggyilkolásának az évfordulóján a forradalom valamennyi kolomposa függni fog!

— Csak semmi kimélet, semmi kimélet, — szólt több izben Zsófia főherczegasszony.

Ám a bosszuterv keresztülviteléhez megfelelő ember kell; olyan, kinek tigris szive van, olyan, ki nem irtózik a tömeges gyilkosságoktól. Keresve sem találhattak volna erre a szerepre alkalmatosabb férfiút Haynau bárónál, aki Bresciában immár megmutatta, mire képes. Egy



Haynau tintatartója, a melyből a halálos itéleteket megerősítette.
(Eredetije az aradi ereklye-múzeumban.)

második Caraffa, aki, ha vad szeszélye úgy hozza magával, kész lemészároltatni akár egész Magyarországot.

Nem hisszük, hogy az ujabb kor történetében Haynauhoz fogható alak találkoznék. A lélekbuvár zavarodottan áll meg ez emberi szörny előtt. Mi volt? Megfejtetlen rejtély ma is. Vérszomjazó fenevad-e, vagy pedig közveszélyes őrült? Vagy tán mindakettő együtt véve?

. . . „Nem helyes véleménynyel van Haynau felől, — beszéli egy kortársa, — aki azt gondolja, hogy kegyetlensége hajthatlan vasjelleméből, katonai szigorából, az emberi életnek a véres hadipályán meg-

szokott kevésre becsüléséből származik. Nem. Ezeknek is kétségtelenül nagyrésze volt jelleme kifejtésében. De csupán ezekből nem magyarázható ki eljárása. Haynau jellemének fővonásai: a szeszély és az eszelősség. Szeszélytől és hóbortosságtól megszállva, olykor meglepőleg szelid is tudott lenni. Néha a legsulyosabban terhelt vádlottnak, midőn elébe vezették, képes volt a nyakába borulni, s vele együtt sírni. Máskor, midőn kitört rajta az őrjöngés: a legártatlanabb emberre is halált kiáltott. Ez az oka, hogy hiába keresünk ítéleteinél valamelyes elvet. Nem a forradalomban való részvét mértékétől, nem az egyéniségnek politikai elveitől, nem az osztrák uralomra ebből származható veszélytől, hanem kizárólag a Haynau szeszélyének és kedélyhangulatának a minőségétől függött az elitéltek sorsa“ . . . . .

„Haynau jellemének főalapvonása: a kegyetlenség, — irja egy volt osztrák tiszt. — A csatamezőn sokszor lehetett látni, a mint megáll az elesett katonák véres tetemeinél, s gyönyörködik a haláltusájukon. Ha rájött a düh (pedig sokszor rájött), ilyenkor képes lett volna a saját édes apját is a vérpadra hurczolni.“

Ilyen volt Haynau.

S ez a tébolyodott szörnyeteg teljes hatalommal ruháztatik fel. Élet-halál ura. Szabadon, korlátlanul tehet velünk, amit akar. Irtóztató!

S a „bresciai hiéna“ igyekszik megfelelni a vihodárságához fűzött reményeknek. Mihelyt hazánk földjére lép, azonnal elkezdi rettenetes működését leghűbb munkatársa: a bakó. A pozsonyi börtönben két honvédfogoly senyved: báró *Mednyánszky* László őrnagy, s *Gruber* Fülöp tüzérhadnagy. Elő velük! És 1849. junius 5-ikén mindakettőt felakasztatja.

Mednyánszky László — irják kortársai — deli, magas, barna ember volt. Fiatal, még csak 29 éves. Arczvonásai szelidek és vonzók. Jelleme tiszta, honszerelme ábrándszerű.

Mikor a lipótvári őrség 1849. február 2-ikán meghódol, Mednyánszky indulatosan a kardjára üt:

— Nem adom meg magamat!

Gruber Fülöp tüzérhadnagy pedig, odaadó híve Mednyánszkynak, így kiált fel:

— Én pedig az osztrákok közé fogok kartácsolni!

Ez volt a bűnök. Simunich mindakettőt elfogatja és Pozsonyba küldi. A vizsgálatot megindítják ellenök, de sem Windischgrätz, sem Welden nem lát viselkedésükben főbenjáró bűnt.

Nem így Haynau. Mihelyt Pozsonyba érkezik: nyomban kiadja a szigorú parancsot, hogy a két fogoly pöre fejeztessék be. S Mednyánszky ujolag a haditörvényszék elé kerül. De az ifjú hős birái előtt is nyilt homlokkal jelenik meg, s habozás nélkül kijelenti, hogy ha tőle függ, Lipótvár soha sem jut osztrák kézre. Hasonlókép szól Gruber is. S a haditörvényszék, Haynau parancsához képest, jun. 4-ikén mindakét vádlottat kötél-halálra itéli.

S a következő nap, junius 5-ikén éjszaka két órakor az úgynevezett Szamárhegyen előbb Mednyánszkyt, majd Grubert irgalom nélkül kivégzik.

A kivégzés alkalmával, — beszéli egy szemtanu, — a két fiatal áldozat körül mindenki könnyezett: a fedezetül rendelt katonaság, a lelkész, sőt maga a bakó is.

Mednyánszky holttestét később szülőhelyére a zólyommegyei Beczkóra szállították. Gruber most is a vesztőhelyen porladoz.

Ez a Haynau bemutatkozása.

Alig tíz nap mulva, junius 18-ikán, megint kitör belőle a vérengző fenevad. Most a pozsonyi evangelikus lelkész: *Rázga* Pál esik áldozatául. Fölakasztatja ezt is.

Rázga Pál rendkivül eszes, képzett, világlátott ember volt. Theologiai tanulmányait 1824-ben Bécsben végezte. Eleintén Karinthiában lelkészkedett; de 1835-ben hazajön, s a modori eklézsiát foglalja el. Ez időtájra esik maradandó szép alkotása: az ev. papok és özvegyek részére alapított nyugdij-intézet.

De 1839-ben ujólag kezébe fogja a vándorbotot. Prágába utazik, ahol a német hitközség csakhamar a predikátori állással tiszteli meg. 1846-ig van itt. Ekkor ismét hazajön, még pedig mint a pozsonyi ev. egyház megválasztott lelkésze.

Itt Pozsonyban éri az önvédelmi harcz, amelynek buzgó apostola. Ékes szóval, lelkes hangon hirdeti a szabadság igéit. Mikor az osztrák megszállja Pozsonyt: a vidékre megy, s ott buzgólkodik a veszélybenforgó haza érdekében.

Ezért kellett vértanuságot szenvednie.

Augusztus 22-ikén *Ormay* (Auffenberg) Norbert honvédezredest kötteti fel, rövid úton, minden kihallgatás nélkül.

Megdöbbentő történet ez is.

Gyulán a fogoly honvédtisztek közt egyre szomorúbb a hangulat. Semmi kétség többé, hogy az orosz rászedte, cserbenhagyta őket. Nem hadifoglyok immár, hanem közönséges rabok, s Haynau bizonyára eszerint fog velök elbánni.

Nap-nap mellett erről folyik a beszéd. Az aggodalom sötét boruja sziveikben. Egyedül Ormay nem csügged.

— Ne busuljatok, jóra fordul minden. Elmegyek Aradra, s felvilágositom Haynaut a helyzetről. Engem nem bánthat, hisz én külföldi vagyok.

Próbálják lebeszélni. Nem tágít. Engedélyt kér a távozásra, s aug. 21-ikén Arad felé indul.

Megérkezvén, azonnal kihallgatásra jelentkezik.

Haynau, ki az Auffenberg nevet a lengyel szabadságmozgalmakból már ismeri, szörnyü haragra lobban.

— Hogy merészkedik ez az ember előttem mutatkozni? — ordítja vérbeforgó szemmekkel. — Rögtön vigyék, s akaszszák fel! Ha tiz percz mulva nem fog lógni, önt teszem felelőssé szárnysegéd úr; igen, igen önt lövetem agyon.

A bejelentő szárnysegéd, Haustein volt a neve, rohan ki. Tudja, hogy Haynau, kivált mikor dühös, kész mindenre. Hiába, engedelmeskedni kell.

S a gyanutlan Ormayt csakhamar nyolcz gránátos fogja körül, s viszi fel a várba. Mire a külső-kapuhoz érnek, már ott várja őket egy Pármа-ezredbeli czigány-baka. A czigány egy levágott jegenyefa ölnyi magas törzsökéhez támaszkodik, jobbjában kötél.

S néhány percz mulva Ormay hideg, merev holtteteme a jegenyetörzs elszáradó ágán himbálózik.

Este megint előjön a czigány, s a holttestet fásult közönynyel a várárokba temeti.

Kossuth 1873-ban, hozzáintézett kérdezősködésre, Ihász Dániel utján így emlékezik meg a vértanu Ormayról:

. . . Ormay Norbert ezredesnek családi neve — ugymond Ihász — Auffenberg volt, melyet a szabadságharcz alatt Ormayra magyarosított. A kormányzó (t. i. Kossuth) nem emlékszik egész bizonyossággal, vajjon Erdélyben, vagy Galicziában született-e, hanem hallotta mondani, hogy Ormay atyja a lengyel szabadságügy iránti tevékeny rokonszenve miatt keserves üldöztetéseket szenvedett, s ha emléke nem csal, a *bécsi kormány áldozatául* esett.

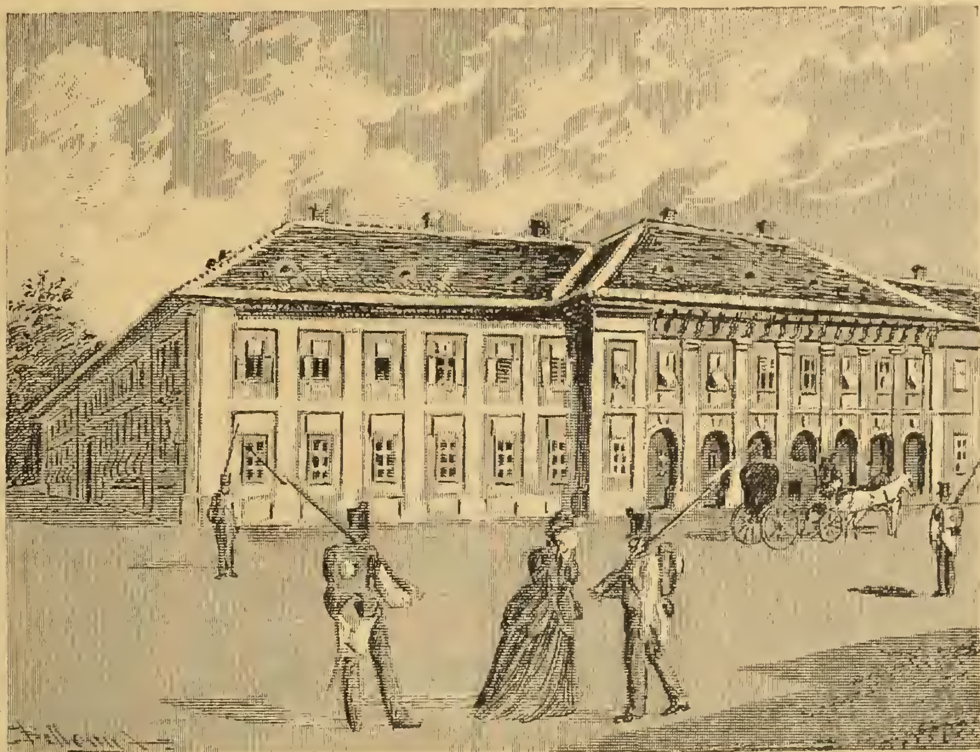
Pályáját szabadságharczunk alatt a honvédelmi bizottság elnökének, Kossuth Lajosnak az oldala mellett kezdette, mint annak hadsegéde; 1848 őszi hónapjaiban egy vadász-ezred alakításával lett megbizva, melynek élén, mint parancsnok, kitünő résztvett hazájának oltalmában mindvégiglen.

Az Ormay-vadászok azon megtiszteltetésben részesültek, hogy folyvást ők adták a tiszteletőrséget a kormány főnöke: Kossuth Lajos mellé Debreczenben, kinek, midőn a táborba ment, gyakran fegyveres kiséretét is képezték Kossuth „az Ormay személyére, különösen a tápió-bicskei és isaszegei győzelmes csatákból igen élénken emlékezik. Magasabb közép delitermet, szabályos kerek arcz, virító egészséges arczszin, lángoló kék szem, tömött fekete haj, s kerek szakál; meg-

nyerő mosoly ajkain, szemeiben szelid jóság, törhetlen határozottsággal párosulva. Szép ember volt, a férfikor javában; nem sokkal lehetett több 30 évesnél, midőn hazánkért harczolt és mártirhalált szenvedett. . . . . .

A következő nap, augusztus 23-ikán megint vérben gázol Haynau. *Nagy* Bálint és *Nagy* Ákos fogoly honvédtiszteket löveti agyon.

Nagy Bálint és Nagy Ákos — irja egy „régi honvéd" — testvérek voltak. Bálint az idősebb a szabadságharcz kitörése előtt tiszt volt egy székely gyalogezredben. Ákos, az öccs, közhonvédnek csapott fel, s mihamar szintén tiszt lett. A két testvér a temesvári ütközetben osztrák fogságba került, de sikerült megszökniök. Egyenesen Aradra mentek, s mint önkéntesek a Görgei seregéhez csatlakoztak. A világosi fegyverletétel után azonban megint csak osztrák fogoly lett mindakettő.



Az aradi vértanuk börtöne.

Bálintot, mint volt osztrák tisztet az aradi várba hurczolták, Ákos pedig kinrekedt a városban. Mikor Ákos megtudta, hogy bátyja a várban őriztetik, ő is oda indult, s valamikép be is jutott. Rávette a bátyját, hogy szökjenek meg; s a nagy tolongás és zürzavar közepette mindketten fennakadás nélkül egész a külső-kapuig jutottak. Itt azonban egy határőrvidéki tiszt kérdőre vonta őket. Ezek nyiltan bevallották, hogy biz ők fogoly honvédtisztek, s távozni akartak. A tiszt az esetről jelen-

tést tesz Haynau bárónak, ki legott azt a parancsot adja, hogy a két honvédtiszt, kik immár másodszor szöknek, azonnal lövessék agyon.

A várkapunál Deutschmeister-gránátosok képezték az őrséget, akik Ács mellett, s Nagy-Sarlónál csufosan megveretvén, minden alkalmat fölhasználtak, hogy a honvédeken bosszut álljanak.

A szerencsétlen Nagy-testvéreket erősen megkötözve, az első sánczba taszították, s ott számukra, nagy röhögés közt sírt ástak. Midőn az alig két lábnyi mély sírral elkészültek, előbb Bálintot végezték ki, mig pedig olyformán, hogy egyenkint négy gólyot lőttek a testébe. Még vonaglott, midőn a sírba dobták. Ezután Ákosra került a sor, akivel szintén ilyen rettentő módon bántak el.

A Nagy-testvérek kivégzését száz meg száz ember nézte a sánczról. Az itélet nem jelent meg a hivatalos lapban. A vértanuk csontjai most is ott porladoznak valahol a sáncz árkában.

Szeptember 5-ikén ismét egy ujabb áldozat hull a porba: *Streith* Miklós boglári róm. katholikus plébános.

Miként országszerte, Bogláron is kihirdettetett a függetlenségi nyilatkozat; miként egyebütt, itt is fölkelt a nép. Ámde a szelidlelkü Streithnak mindezekben kevés része volt, plébániáját soha el nem hagyta.

Augusztus közepefelé káplánjával: König Mórral együtt mégis börtönbe czipelik. Mikor Haynau, ki ekkor Budapesten volt, meghallja, hogy két papot hoztak az Ujépületbe, igy kiált fel:

— No, ezek a papok lógni fognak!

S ez elegendő figyelmeztetés a szolgalelkü haditörvényszéknek. Ha ő kegyelmessége úgy óhajtja: ám legyen. S szept. 4-ikén ezt a halálos itéletet olvassák fel a két szerencsétlen pap előtt:

Streith Miklós boglári plébános és König Mór káplán, — miután úgy saját beösmerésök, mint az összevágó tanuvallomások által beigazoltatott, hogy a debreczeni konventnek ápril 14-iki hazaáruló nyilatkozatát a templomban nyilvánosan felolvasták és megmagyarázták, s a népet fegyveres felkelésre buzdították; különösen König Mór, mivel lázító beszédben izgatott, Streith Miklós pedig mivel a népet fegyverhasználatra oktatta, —

a haditörvényszék által kötél általi halálra itéltettek.

Ez az itélet a főparancsnok által megerősítést nyert, de kegyelem utján odamódosíttatott, hogy Streith Miklós golyó által végeztessék ki, König Mór pedig, tekintve fiatal korát, vagyonvesztésre és 15 évi vasban töltendő várfogságra itéltessék.

Streithon az itélet szept. 5-ikén reggel 5 órakor fog végrehajtatni.

S mig az ifju König megmenekszik a szörnyü haláltól: az alatt a koros Streithon (50 éves volt) irgalom nélkül végrehajtják az itéletet.

Maga König, aki utóbb székesfehéri kanonok lett, így irja le volt főnökének az utolsó perczeit:

Haynau kegyelméből a kivégzés 5 óra helyett 11-re halasztatván, ekkor belépett a kivégzést vezénylő kapitány, s jelenté:

— Plébános úr, itt az idő!

Streith bámulatos nyugalommal indult el utolsó utjára. A IV-ik számu pavillonból pár folyosón át a fapiacz felé néző udvarra vezették. Bevonult a csekély kiséret, s a szerencsétlen áldozatot egy szemétdombra helyezték. Mellette állott a lelkész s a porkoláb; szemközt vele az auditor, a vezénylő kapitány, s néhány vadász. Az itélet felolvastatván, a pap visszalépett, s a porkoláb intette Streithot a letérdeplésre. Szegény, végképen ki volt merülve, már menetközben is a pap karjára nehezedett. De most, az utolsó perczekben összeszedte végső erejét, s érczes hangon németül igy szólt:

— Vadászok, nevem Streith Miklós! Én ártatlanul halok meg. Emléket hagytam számotokra a porkolábnál. Jól czélozzatok!

Erre letérdel, s a porkoláb beköti szemeit. Eldördül a három lövés, de a lövések rézsut hatnak a mellbe. Streith iszonyuan vérzik, de él, kezeivel-lábaival mozog. Gyorsan három ujabb vadász lép elő, s puskacsöveiket egészen a főre irányzottan lőnek. A koponya szétlocscsan.

A vértanu holttetemét a ferenczvárosi temetőbe helyezték el.

E kivégzések, mint látjuk, csaknem kivétel nélkül a Haynau borzalmas szeszélyének a kifolyásai. A kamarilla nevetett a dolgon.

— Haynau nem sokat teketoriázik, — mondogatták. — Hja, háború van.

Igen ám, de ha csönd lesz, az ilyetén sommás eljárás jobban feltünik. A kivégzendők halálhörgését meghallhatja a művelt külföld is, s bizony még felzúdul. Ez pedig kellemetlen. Jó lesz tehát megtartani a külső formákat, — gondolják Bécsben. Legyen vizsgálat, legyen itélet; egyszóval, annak rendje és módja szerint működjék a bakó.

Erre a czélra pedig legalkalmasabb a haditörvényszék. Hisz ismeretes a szerkezete; azt hiszszük, ma is olyan, mint ezelőtt ötven esztendővel volt.

Egy osztrák teljes haditörvényszék, tudvalevőleg, *tizenhat* emberből áll. Az elnök: egy törzstiszt, vagy tábornok. Tagjai: két százados, két főhadnagy, két hadnagy; továbbá két őrmester, két tizedes, két örsvezető, s két közember. A tizenhatodik személy a hadbiró, aki az államügyész szerepét viszi: előadja a vádat, alkalmazza a haditörvényeket, s indítványt tesz a hozandó itéletre. Erre aztán következik a szavazás, még pediglen alulról fölfelé: legelőször a két közember szavaz, utánuk a két örsvezető, s igy tovább. A hadbiró az egyetlen, aki konyit a tör-

vényekhez; nagyon természetes tehát, hogy az történik, amit ő akar. Véleménye döntő. Csakhogy a hadbiró sem önálló, rendszerint felsőbb helyről kapja az utasítást, miképen itélkezzék.

No majd ezeket a haditörvényszékeket hozzák működésbe. Igy aztán meglesz a kellő forma is. A biróság itéleteiért nem felelős az osztrák kormány, de az udvar sem.

S már julius elején hozzáfog a kamarilla a haditörvényszék jogkörének a tágításához. Kimondja, hogy ami csak a „lázadással“ összefügg: mind a haditörvényszékek elé tartozik.

A világosi fegyverletétel után pedig lassanként működésbe jő az egész nagy gépezet. Hét ilyen vérbiróság szerveztetik: Budapesten, Aradon, Kassán, Nagyváradon, Pozsonyban, Temesvárott és Nagyszebenben. A központ: Budapest; Aradon leginkább a volt katonák ügye lesz elbirálandó.

Ám a foglyokról is gondoskodni kell. Megtörténik ez is. Budapest, Arad, Lipótvár, Eszék, Pétervárad, továbbá: Olmütz, Theresienstadt, Königgrätz, Josefstadt, Kufstein, — valamennyi olyan pont, ahol száz meg száz rab helyezhető el. Budapesten az *Ujépület*, ez a zordon kaszánya szemeltetik ki börtönhelyiségül.

Minden jelből látszik, hogy iszonyatos boszúra készülnek. S csakugyan. Mihelyt Paskiewitsch herczeg, akitől mégis tartanak, hazafelé indul: nyomban megkezdődik a szabadságharcz résztvevőinek nagyarányu, rendszeres üldözése.

Haynau báró, szeptember 1-én a következő fölhivást teszi közzé:

Hirdetmény.

A magyar forradalom bevégződött. Ezennel felhivom tehát

mindazon cs. kir. tiszteket, katonai és polgári hivatalnokokat, kik a felkelőkhez átléptek, vagy a forradalomban résztvettek;

mindazon tagjait a képviselő — valamint a felsőháznak, kik a múlt évi okt. 3-ikán kelt legfelsőbb rendelvények kihirdetése után, mely által a magyar országgyűlés feloszlattatott, a tanácskozmányokban s azok határozataiban, még pedig október 8-ika óta résztvettek;

mindazon tagjait a volt ugynevezett honvédelmi bizottmánynak, amennyiben azok az 1848-iki október 8-ától abban hivataloskodtak;

mindazokat, kik a felkelőknél mint kormánybiztosok, valamely hadtestnek, vagy önálló csapatnak vezérei, vagy mint elöljárók valamely katonai, vagy polgári igazgatási ágban működtek;

végre mindazokat, a kik a forradalmi törvényszéknél vádló, vagy birói minőségben működtek;



Gróf Batthyány Lajos kivégzése 1849. okt. 6-ikán. (Egykoru kép.)

miszerint a cs. kir. katonai-kerület parancsnokságánál, vagy azon kerületnek, melyben laknak, vagy laktak, cs. kir. haditörvényszékénél mától számitandó három hónap alatt igazolás végett magokat jelentsék.

Ellenkező esetben a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni.

Pest, szept. 1-én 1849.

Haynau,
táborszernagy és hadifőparancsnok.

Az idéző levél, mint látjuk, három hónapot tűz ki a jelentkezésre. Ámde Haynau mielébb meg akarja tölteni a készen álló börtönöket és országszerte csakhamar megindul a vad, kegyetlen hajsza.

Mindenekelőtt a honvédek összefogdosására ad parancsot.

.... Magyarország különféle vidékein kóborló honvédek és huszárok, — igy szól erre vonatkozó parancsa — kik a volt magyar pártütő seregtől eltávoztak, mind befogandók, hadiszolgálatra való alkalmatosságuk iránt orvosilag megvizsgálandók, s ha alkalmasok, minden hadtest kijelölése nélkül katonákká besorozandók, szállítmányokba gyüjtendők, s kellő kiséret mellett Gráczba szállítandók. A szolgálatra alkalmatlan honvédek pedig kellő felügyelet mellett a helyhatóságoknak adandók át.

Majd a honvédjelvények viselését tiltják el:

Értésemre esett, — tudatja Heyntzel tábornok, Budapest ideiglenes parancsnoka, — hogy némely volt honvédtisztek, honvédegyenruhában, sőt kardosan az utczákon, s a szinházban nyilvánosan mutatkozni merészkednek.

A magyar pártütő sereg feloszlatásával el kell tünni minden ismertető jelének is. S azért ezentúl sem honvéd egyenruhát, sem kardot viselni nem szabad. Aki ez tilalom ellen vét: haditörvény elé állíttatik ....

Ezután a különféle fegyverek beszedésére kerül a sor:

... Mindennemü fegyverek, — így szól egy erre vonatkozó rendelet — akár valakinek sajátjai legyenek, akár idegenek tulajdonai, ugy szintén azok, melyek a visszatérő felkelőknél, vagy ezek táraiban, vagy máshol rejtve találtatnak: haladék nélkül a kirendelt polgári tisztviselőknek kézbesítendők, kik azokat a legközelebbi katonai parancsnokságnak térítvény mellett átadni kötelesek.

Megengedtetik, hogy azok, kiknek nagyértékü családi fegyvereik vannak, azokat ládákba jól becsinálva, s lepecsételve a fegyverszám és saját nevük jól olvasható felirásával adhassák át.

Mindazok, a kiknél ezen Rendelet közzétételétől számítandó 14 nap mulva még fegyver találtatik: rangkülönbség nélkül haditörvény alá esnek, s a haditörvény egész szigorával fognak bünhödni ...

A Kossuth-bankók sem kerülik el Haynau prédaleső figyelmét. Ezeket is, talán tizedszer, kitiltja a közforgalomból.

Ismételve köztudomásul adatik, hogy a magyar úgynevezett Kossuth-féle bárminemü bankjegyek mint törvénytelenek és teljesen értéknélküliek a forgalomból végleg és örökre kizáratnak.

Bárki is ilynemü törvénytelen pénzjegyek birtokában volna: köteles azokat a legközelebbi katonai helyparancsnokságnak azonnal beadni.

Áthágás esetében nemcsak az említett pénzjegyek koboztatnak el, legyenek bárkinél is, de sőt a rendelet áthágói a legkeményebb megfenyítés alá fognak vétetni.

És igy tovább. Minden nap ujabb, meg ujabb zaklató rendelet. Van tehát elegendő ürügy az elfogatásokra.

Ezenfelől a tömérdek köröző-levél. Önvédelmi harczunk valamennyi nevesebb szereplője ki van szolgáltatva a titkos rendőrség vérebeinek: „Hajrá, fogjátok el!“

Kossuth Lajos köröző-levele ekkép hangzik:

Kossuth Lajos személyleirása.

Kora: 45 éves, születéshelye: Magyarország, Jászberény, *állása:* nős, *vallása:* nem katholikus, (akatholisch), *nyelvismerete:* német, magyar, latin, tót, franczia; *foglalkozása:* ügyvéd és hirlapiró, legutóbb a magyar honvédelmi bizottmány elnöke volt; *alakja:* középnagyságu, karcsu; *arcza:* gömbölyü, meglehetősen telt; *arczszine:* barnás, *homloka:* magas, nyilt; *haja:* fekete; *szemei:* kékek, kimagaslanak arczából; *szemöldökei:* nagyok és feketék; *orra:* benyomott; *szája:* kicsiny, szépformáju; *fogai:* épek, *álla:* inkább gömbölyded; fekete pofaszakálla van és bajusza. *Különös ismertető jelei:* Természetes hajfürtök, amelyek a homlok felé ritkásak. *Ruházata:* nem közölhető pontosan, de leginkább sipkát szeret viselni. *Magaviselete:* simulékony és behizelgő.

A Petőfié, akiről akkor még nem tudták, hogy elesett, ilyen vala:

Petőfi Sándor személyleirása.

Kora: 36 éves; *születéshelye:* Erdély, *állapota:* nős; *vallása:* reformált; *beszél:* németül, magyarul, oláhul; *állása:* korábban versiró; *testalkata:* alacsony, vézna; *arcza:* sovány; *arczszine:* barna; *orra:* széles; *szája:* szabályos; *fogai:* jók; *álla:* kissé hegyes. Bajuszt hord. *Különös ismertető jelei:* nyakkendő nélkül szokott járni. *Ruházata:* német divatu.

Szemere Bertalan, Vukovich Sebő, gr. Batthiány Kázmér, Horváth Mihály, Mészáros Lázár, Almássy Pál, gr. Teleki László, Bem Jó-

zsef, Perczel Mór, Kmetty György, Guyon Richárd, Irányi Dániel stb. stb. — mind körözés alatt áll. A főbbek, igy: Kossuth, Szemere, Almássy, stb. fejére külön vérdíjat is tüznek.

Csakhogy Haynau bárót, ámbátor szabad keze van, mégis feszélyezi ez a sok alakiság. Figyelmeztető hirdetmény, nagyképü vizsgálat, paragrafusos itélet; — minek az? Máskép kell elbánni az ilyféle lázadókkal! S vérfagyasztó gondolat fogamzik meg eszelős agyában.

Im, Sarkadon, Gyulán, Pesten, Aradon körülbelül ötvenezer honvédfogoly őriztetik. *Ő ezeket összetereli, s addig kartácsoltat közzéjük, mig csak valamennyi el nem pusztul.* Ez aztán gyökeres kúra lesz.

Ámde maga Schwartzenberg is, „a vérszomjuzó herczeg", akinek a dolog valamikép tudomására jut, megborzad ettől a pokoli tervtől. Nem, ilyesmit még sem szabad tenni.

Hanem a törvényes formák közt majd másnemű „meglepetésben" részesítik ők a lázongó országot. Ehhez tessék segítőkezet nyujtani.

S pár hét mulva, *október 6-ikán* (Latour halálának az évfordulója volt) irtózatos hír kel számra: *Batthyány Lajos grófot, s szabadságharczunk tizenhárom legdicsőbb bajnokát kivégezték!*

Lehetetlen, lehetetlen!..: Megrendül az Istenben való hit, ha ez igaz.

Pedig, borzalom, a hír igaz. A tizennégyszeres gyilkosság megtörtént.

Batthyány Lajos gróf, mint tudjuk, szintén tagja volt ama küldöttségnek, amely az előnyomuló Windischgrätz herczeget 1849 január 3-ikán Bicskén fölkereste. Azt is tudjuk, hogy a császári fővezér gőgös elutasítása után Batthyány nem távozott Kossuthékkal Debreczenbe, hanem a fővárosban maradt. Nyugodtan nézett a közelgő veszély elé, amelynek elhárítására, sajnos eredménytelenül, minden lehetőt elkövetett.

Január 13-ikán estefelé katonaság veszi körül gr. Károlyi György egyetem-utczai palotáját, ahol Batthyány, aki gr. Károlyinak a sógora volt, az estét töltötte. Két tiszt fölmegy az ebédlőbe, s Batthyány grófot, Windischgrätz meghagyásából, fogolynak nyilvánítja. Batthyány meg van lepődve, ám a legkisebb ellenállás nélkül engedelmeskedik. Budára, a helytartósági épületbe kisérik.

Csakhamar megindul ellene a vizsgálat. Batthyány mindjárt a legelső kihallgatása alkalmával kijelenté, hogy ő egy ilyen biróság előtt, amely az ő politikai eljárásának a megitélésére képtelen, felelni nem fog. Ám, ha azt hiszik, hogy bünös, állítsák illetékes birái elé.

Mikor Windischgrätz ápril 24-ikén kénytelen volt a fővárost elhagyni, a fogoly Batthyányi gr. Laibach felé szállíttatik. Utközben, a sárvári polgárság erőszakkal akarja kiszabadítani a katonai-kiséret ke-



Batthyány holttestének átszállítása a Ferenczrendiek sirboltjába.

zeiből. De a gróf annyira bizik igazában, hogy maga csillapítja le a megmentésére siető tömeget. Ugyanaz történik Czilliben is, ahol meg a szabadságszerető stájer nép akarja megszabadítani.

Laibachban ujból felveszik ügyét. A vizsgáló-bizottság más összeállítású, van egykét polgár-tagja is.

Ez a körülmény, de még inkább az, hogy fogságából mielőbb szabadulni óhajt, végre is arra birja, hogy rendszeresen védekezzék.

De gyöngélkedő, beteg; aztán a pörvitel szövevényeiben sem járatos. Az a kivánsága tehát: engedtessék meg, hogy olyan segítőt vegyen maga mellé, aki a magyar közjogban, a régi és az újabb törvényekben kellő tájékozottsággal bir; ezenfelül a magyarországi mozgalmakat is töviről hegyire ösmeri. Ilyen ember volt minisztertársa: Deák Ferencz.

A vizsgálóbiztos azonban ilyesmiről hallani sem akar. Lehetetlen, beleütközik a szabályzatokba. De azt megengedi, hogy irásban védekezzék.

S Batthyány legott hozzáfog védőiratának a megszerkesztéséhez. Lassan megy, de végre kész. Megczáfol minden képzelhető vádat, kimutatja, hogy egész működése nemcsak törvényes, hanem királyhű is. Ebbeli állításainak az igazolásául egész csomó magasállásu tanura hivatkozik, a többi közt magára V. Ferdinándra is. De tanui közül senkit sem hallgatnak ki. Ez is beleütközik a szabályzatba.

Mig viszont teljes bizonyító erővel bir a legcsekélyebb adat, legyen az bármily kétesértékü is, mely ellene összeszedhető.

S bámulatos, hogy ez a zaklató bánásmód sem képes megtörni a Batthyány gróf dinasztikus hűségét. Ő még most is, az öt hónapi fogság után, ugyanaz a hű alattvaló, aki miniszter korában volt. Ő még börtönében is leginkább azon töpreng, miképen békíthetné össze az uralkodóházat nemzetével. E törekvéseinek fényes bizonyítéka az a két levél, amelyet laibachi börtönéből írt. Első levele igy hangzik:

A császári kir. városparancsnokságnak.

Laibach.

Mivel nem tudom, minő útat kelljen vennie folyamodásomnak, hogy az tárgyalás alá vétessék, ezennel kérem a t. városparancsnokságot, legyen szives a következőket illetékes helyre juttatni.

Meggondolván, hogy elfogatásom több mint öt hónap előtt éppen akkor történt, midőn a béke olajágát ő herczegségének: Windischgrätz tábornagynak föltétlenül odanyujtani szándékoztam, s erre képes is valék, — amint azt kihallgatásomkor bebizonyítottam;

Meggondolván, hogy ő herczegsége személyemnek, mint parlamentairnek sérthetetlenségét akkori társam által önmaga biztosította, miképen ezt önmaga is kénytelen megvallani;

Meggondolván, hogy szinleges szabadon bocsájtatásom után a gróf Majláth által benyujtott iratban ő herczegségétől az ellenem támasztott gyanusításokra vonatkozólag magam kértem a törvényes vizsgálatot;

Meggondoláán, hogy Budáról Laibachba átszállíttatásom alatt Sárváron, s aztán Czilliben eléggé bebizonyítottam, mily távol van tőlem magamat akár erőszak, akár csel által kiszabadítani a hatalom kezeiből;

Meggondolván, hogy sommás kihallgatásom már rég befejeztetett, s annak minden pontja a monarchikus elv és a törvényességért való állhatatos törekvéseim mellett tehet csak kétségbevonhatlan tanuságot;

Meggondolván végül, hogy egy meghosszabbított vizsgálati fogság az igazság elveivel alig volna megegyeztethető; sőt az udvarnak legfelsőbb érdekében is fekszik, hogy változhatlan alkotmányos monarchikus érzelmeim konstatálása, s loyalitásom ellen emelt vádak megczáfolása után engem oly állapotba helyezni, melyben az országban nem minden rokonszenv -nélküli szavamat anyagi és erkölcsi kényszertől menten gyanusítatlanul emelhessem fel mindig hűen megőrzött meggyőződésem szerint.

Mindezeket meggondolva, a következőkért folyamodom:

1. Halaszthatlan folytatásaért és bevégzéseért az ellenem indított pörnek.

2. Azon esetre, ha ezt előttem ismeretlen akadályok miatt elhalasztani kellene, a fenti adatok tekintetbevételével azon kedvezést kérem, hogy addig is szabad lábra helyeztessem, oly kötelezettség mellett, hogy a mindenkori felszólításra azonnal megjelenjek.

3. Azon esetre, ha ügyem befejezése előtt fentebb előadott kérelmem teljesítése tekintetében elég bizodalomra nem tarthatnék számot: kész vagyok bármely, akár bel-, akár külföldön kimutatandó helyet ideiglenes tartózkodásomul választani.

Midőn a t. cs. kir. parancsnokságot ezen jó lelkiismeretemen alapuló kérelmemet illetékes helyre előterjeszteni kérném, van szerencsém stb.

Gr. Batthyány Lajos.

Később, a mikor a trónfosztó nyilatkozat híre hozzá is elszivárog, ugyancsak Laibach város térparancsnokságához a következő megkeresést intézi:

Alulirott ezennel kéri tisztelt cs. kir. városi parancsnokságot, sziveskedjék e következő fontos ügyet odajuttatni, a hol minél előbb elintéztetik.

Tapasztalataim következtében úgy látszik nekem, hogy ismét oly időpont állott be, midőn remélhető, hogy honfitársaimnál az eszélyesség szava meghallgatást nyer. Ez engem hazám s királyom iránti kötelességem érzetéből arra bir, hogy ismételjem egyszer már figyelmen kivül hagyott ajánlatomat.

Ámbár hivataloskodásom ideje alatt az országban nemcsak népszerütlen voltam, de súlyos gyanuval is illettek, amiért a forradalom ellen folytonosan küzdöttem, annak következményeit Kassandra módjára nyomról-nyomra megjósoltam, s magam a forradalom ösvényére lépni határozottan vonakodtam: mindazonáltal az események, s azok által, mik velem történtek, ezen oldalról annyira igazolva hiszem magamat, mikép alaposan remélhetem, hogy azon esetre, ha jelenleg az alkotmányos

monarchia és a meghódolás érdekében békeszavamat felemelem, indokaim hazafiui tisztasága el fog ismertetni.

Ezennel tehát ajánlatot teszek, hogy ez irányban kész vagyok a cselekvésre; az országban minden befolyásomat, s az előttem ismeretes monarchikus elemek segedelmét is fölhasználom.

És bár a személyes veszedelmet, melynek ezáltal magamat kiteszem, sem ezen önként elvállalt feladat nehézségeit, sem végre a bizodalmat, amelyet czélom eléréséhez igénylek, kelleténél kevesebbre nem becsülöm: mégis mindezen tekintekből származható ellenvetéseket megczáfolja azon meggyőződésem, hogy kötelességérzetemnek mint királyom hű alattvalója, nemkülönben mint hű hazafi utolsó lehelletemig tartozom eleget tenni az által, hogy semmi egyéni tekintettől ne riadjak vissza, s felajánljam szolgálatomat oly ügyben, melynek lehető sikere annyira üdvössé válhatnék, hogy maga a siker bizonytalansága is bőségesen igazolhatja a kisérletet.

Biztositásául annak, hogy a meghatározandó időre föltétlenül visszatérek, mást ugyan nem nyujthatok, mint egy mindig szeplőtlen jellemnek becsületszavát; de legyen ez elég azon szent érdekek tekintetében, melyek egyedül birhattak reá, hogy e soroknak, s azokba foglalt ajánlatomnak figyelmet igényeljek. E sorok haladéktalan elküldését kérve, vagyok stb.

Gr. Batthyány Lajos.

Batthyány gróf tehát, mint látjuk, arra ajánlkozik, hogy kimegy és tekintélyének latbavetésével a haragvó nemzetet visszatereli a monarchiához. „Kötelességérzetemnek, — ugymond, — mint királyom hű alattvalója, nemkülönben mint hű hazafi utolsó lehelletemig tartozom eleget tenni az által, hogy semmi egyéni tekintettől ne riadjak vissza, s szolgálataimat felajánljam.“

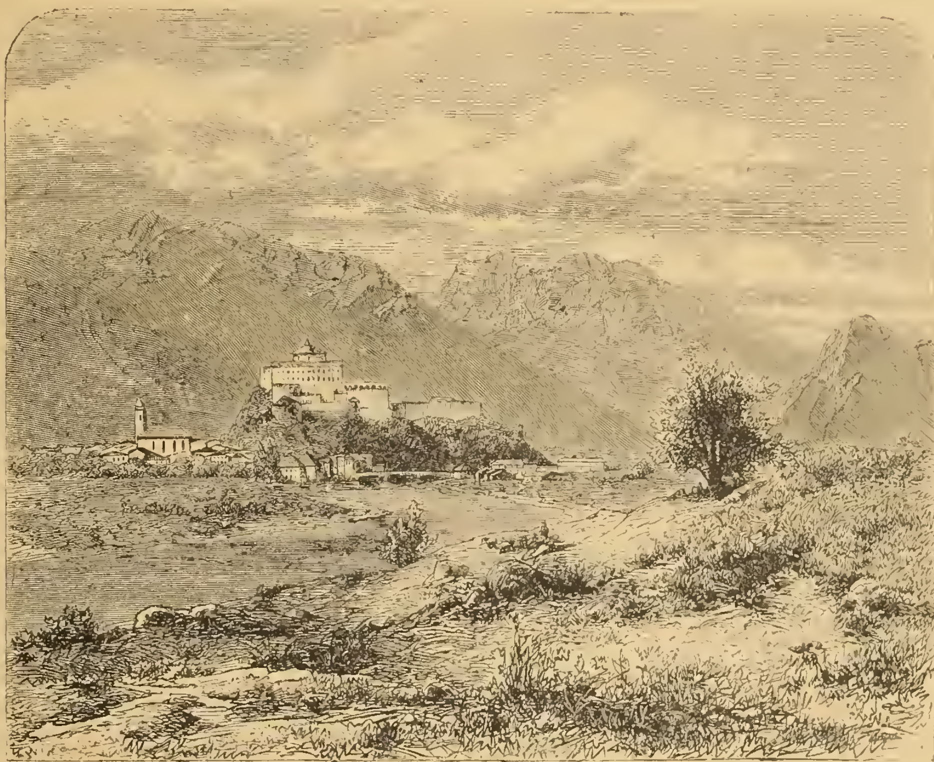
És ezt akkor írja, midőn a monarchikus önkény bosszújából tömlöczben sinlik. Bámulatos lelki fönség. Csak Krisztus tudott ilyen lenni.

Csakhogy a nemes gróf süket füleknek beszél. Nem is válaszolnak neki. De mégis. A felelet az, hogy Laibachból Olmützbe szállítják. Itt aztán ujolag megindul a zaklatása. Batthyány azonban oly meggyőző erővel védekezik, hogy a hadbiró, bármennyire szeretné is, nem képes ellene a fölségsértés tényét megállapítani. S a haditörvényszék csakis három évi fogházra itéli.

Ámde a reakczió a Batthyány vesztét akarja. Undok cselhez folyamodik tehát. Az intéző: Schwartzenberg, aki ezt az utasítást adja a haditörvényszéknek:

. . . . „Batthyány gróf, mint Magyarország miniszterelnöke, — ugymond — oly magas állást foglal el, hogy azon esetre, ha nem igazolta volna magát az ellene felmerülő súlyos vádak ellen, egye-

düli büntetése csakis a halál lehetett volna. De miután a haditörvényszék nem találta őt erre méltónak: a börtönbüntetésnek sincs helye. Az udvar nem is óhajtja a megbüntetését. A felmentésnek azonban egészen a kegyelem szinét kell magán viselnie. Ez pedig csak ugy érhető el, ha Batthyány gróf halálra itéltetik. *Itélje tehát a törvényszék Batthyányit halálra*, de, miként az hasonló esetekben szokás, az enyhítő körülmények tekintetéből ajánlja őt a császár ő felsége kegyelmére“ . . . .



Kufstein vára.

A jogtipró utasítással csaknem egyidejüleg Batthyány grófot, aki az ellene szőtt ármányról semmit sem tud, Budapestre hurczolják.

A szolgalelkü haditörvényszék persze az utasításhoz képest cselekszik: a fogság-büntetésből, miként Schwartzenberg óhajtja, kötél-halál lesz. Azonban a kegyelemre való ajánlás sem marad el. „Batthyány Lajos gróf, — ez a legfőbb indokuk, — miniszteri működésében gyakran oly súlyos körülmények közé jutott, hogy másként, mint tette, nem cselekedhetett. S már ezen okból is érdemes a császár ő felsége kegyelmére.“

Csakhogy Batthyány gróf immár a budapesti Ujépület lakója. Magyarország területén pedig Haynau a teljeshatalmu kormányzó. Tőle függ a kegyelem; a Batthyány grófra vonatkozó itélet is eléje terjesztendő.

A szörnyű czél, amit a reakczió maga elé tűzött, ím el van érve. Batthyány grófot kivégezhetik, anélkül, hogy az udvar belekevertetnék a gyűlöletes ügybe. A felelősség Haynau báróra háramol.

Eközben Batthyány gróf az Ujépület 2-ik számu börtönczellájából vágyódva nézi a kavargó őszi felhőket. Minő szabadok! Szállhatnak ide-oda. Ablaka alatt egy terebélyes ákácz, a lombok közt csiripelő veréb. Ez előtt is nyitva a világ. Csak ő rab. Vajjon meddig?

Szobája kicsiny, alig öt-hat lépésnyi; de azért szinte megenyhül, mikor Olmützből idehozzák. Legalább Magyarország földjén van, közel a családjához. Aztán több apró kedvezésben is részesítik. Koronként kebléhez ölelheti szerető nejét, rózsásarczú gyermekeit. Ezenfelől meglátogathatja egykét főúr barátja is. S ezek jó híreket hoznak. Mihelyt Komárom meghódol, — biztatja ez is, amaz is, — azonnal szabadon fog bocsájtatni.

S Batthyány szivében föléled a remény. Kedélye derüsebb. Még tréfálkozik is.

— Ne bánkódj — szól okt. 5-ikén este nejéhez, — egypár nap, s köztetek leszek. Aztán fogságomnak van némi haszna is. Legalább megösmerkedtem az osztrák börtönrendszerrel. Hisz ez a negyedik hely, a hol most vagyok.

És finom metszésü, halovány arczát beragyogja a mosoly.

Pedig ha tudta volna, hogy már készítik a halálos ágyát. Ha tudta volna! . . . .

Másnap, október 5-ikén reggel 8 órakor a haditörvényszék elé kisérik. A gróf sietve, ruganyos léptekkel halad végig a sötét folyosókon. Azt hiszi, ütött szabadulásának az órája.[1]

Amint a tárgyaló-terembe lép, az aranygalléru elnök gúnyos tekintetet dob felé, s aztán a következő itéletet olvassa fel:

Gróf Batthyány Lajos, pozsonyi születésü, 40 éves, katholikus, nős, részint bevallotta, részint reá törvényesen bebizonyult, hogy magyar miniszterelnöki minőségében oly határozatokat alkotott, hajtott végre, vagy engedett végrehajtatni, amelyek által Magyarországnak a márcziusi törvényekben engedett kormányzási határai átlépettek, Magyarország és a cs. kir. örökös tartományok közt a pragmatica sanctio által megállapított törvényes kapocs tágittatott, s a státusalkotmány erőszakos felforgatására vezető veszélyek idéztettek elő; nemkülönben miniszteri hivatalának mult évi október 3-ikán történt letétele után a felkelők soraiba állott, a fegyveres ellensze-

gülésre nyilvános felhivást bocsájtott ki, s az ő felségétől feloszlatott országgyülésbe ismét belépett — s ezzel a forradalmi pártot erősíté és támogatta. *Mindezeknél fogva felségsértés miatt a statuskincstár kártalanitására forditandó összes vagyonának elvesztésével kötél általi halálra itéltetett.*

Mely itélet megerősítés és kihirdetés után rajta 1849 október 6-ikán, reggel 7 órakor végrehajtatik.

A gróf megdöbbenve tekint körül. Mi ez? Hiszen itt az ő halálos itéletét olvassák fel. De erőt vesz pillanatnyi gyöngeségén. Alakja kiegyenesedik, tekintete haragos villámokat szór.



Oktober hatodika.

Legyen örökre áldott dicső emlékük!

Az október 6-iki vértanuk első gyászjelentése.

— Az itélet ellen óvást emelek, — kiált erélyes hangon, — s azt égbekiáltó igazságtalanságnak tekintem! Hazámért s meggyőződésemért mindenkor kész vagyok meghalni, s valamint eddig, ugy ezután sem koldulok kegyelmet senkitől, hanem szigorú igazságot követelek. A haditörvényszék eljárását, amely nekem kellő önvédelemre lehetőséget sem engedett, igazságosnak el nem ismerhetem. Ily eljárással meggyilkolhatnak, de el nem itélhetnek!

A haditörvényszék tagjai némán feszelegnek ülőhelyeiken. Csaknem ugy tetszik, mintha Batthyány lenne a vádló, ők pediglen a vádlottak.

— És akasztófa! Mintha czégéres gonosztevő volnék, — szólal

meg ujra Batthyány. — Remélem, hogy legalább golyóval végeznek ki, ha már pusztulnom kell.

— Nem áll hatalmunkban az itéleten változtatni, — jegyzi meg az elnök, s int, hogy a gróf vezettessék el.

Batthyány emelt fővel, büszkén távozik. Nem fél, nem remeg. Hisz látja, hogy ugyis hiábavaló minden. Vesztére törtek. Meg akarják gyilkolni. Ám legyen! Csak egy bántja: a gyalázatos halálnem. Oh, ha ezen változtathatna!

A véritélet iszonyatos híre csakhamar szétterjed az egész fővárosban. Eljut Batthyányinéhoz is. A grófnő az Ujépületbe siet, de nem engedik fel. S csak nagy nehezen sikerül kijárnia, hogy férjétől elbúcsúzhassék. Gyermekeit azonban nem láthatja Batthyány.

Sőt a rokonság közül is gróf Károlyi Györgyné, Batthyányinak a sógornője az egyetlen, aki beszélhet az elitélttel; ez is csak ugy, hogy megvesztegeti a főporkolábot.

A látogatásról gr. Károlyi Gábor, e hőslelkü matrónának a fia, egy alkalommal igy emlékezett meg:

.... „Batthyányit, — ugymond, — még a siralomházban is kínozta az osztrák. Nejének nagy utánjárással megengedték, hogy meglátogathassa, de anyámnak, legközelebbi rokonainak nem. Ámde bátorlelkü anyám, megvesztegetve a porkolábot, álöltözetben mégis bejutott szerencsétlen rokonunkhoz. Batthyány nyugodt volt, csak a kivégzés módja bántotta. Kijelenté, hogy ő ezt a gyalázatos kivégzést minden esetre ki fogja kerülni, csak titkon egy késre vagy tőrre van szüksége. A gondos titkolódzás azért volt szükséges, mert a gróf mellett éjjel-nappal felváltva két katonaőr volt; s ezek minden öngyilkossági kísérletet nyomban meggátoltak volna. Volt anyámnak egy kis tőre, aczéltokban, keresztalaku. Markolatán Ádám és Éva alakja a kigyóval körülövezve; pengéje mintegy négy hüvelyk. A markolat végén pecsétnyomó az *ifjú Olaszország* e jelszavával: *„ora e sempre“*. Magyarul azt teszi: *most és mindig.* Anyám Velenczében vette azt. Ezt a tőrt anyám egy kis pihenő fejvánkosba rejté, s igy csempészte a katonák szemei előtt Batthyány kezéhez“ ....

Károlyiné eszközölte ki azt is, hogy Batthyányit családjuk udvari papja: Bourges abbé láthassa el az utolsó vígaszszal.

Bourges, egy nagyműveltségü francziaországi jezsuita, estefelé megyen Batthyányihoz, s egész kilencz óráig marad ott.

A gróf látható örömmel fogadja az abbét.

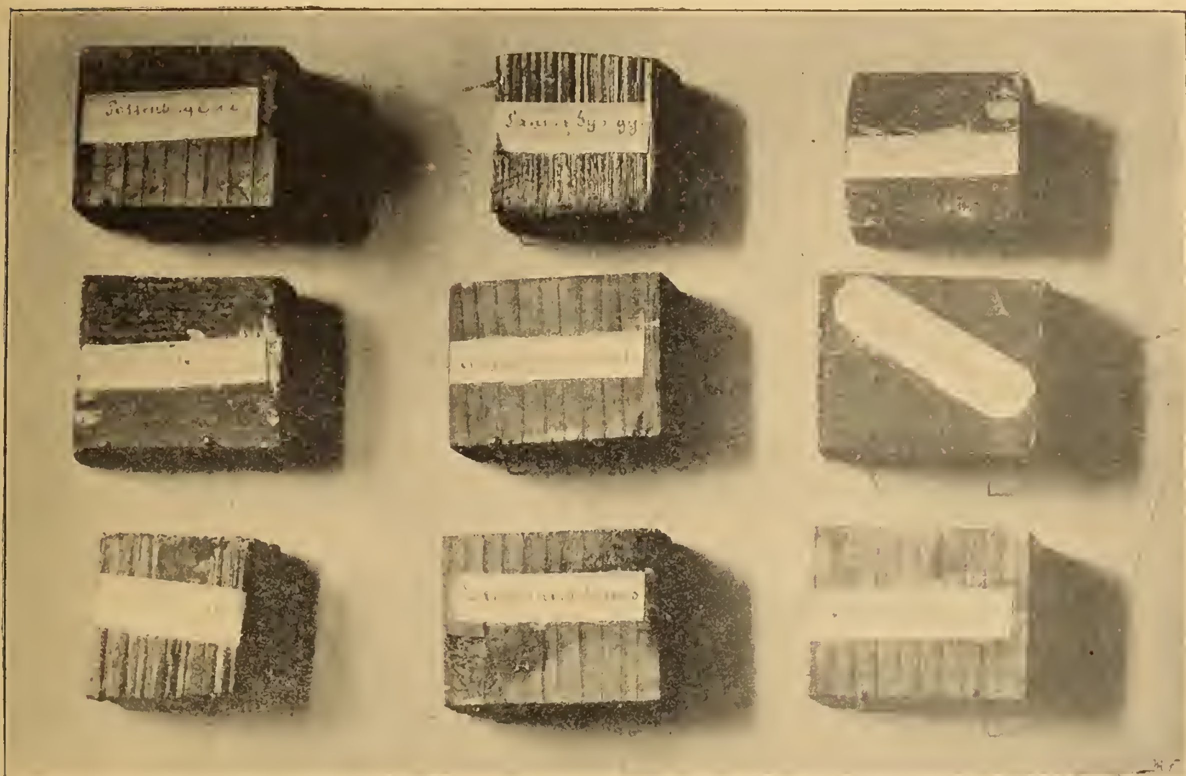
— Isten hozta! Hisz mi régi barátok vagyunk, — s szívélyesen kezet nyujt neki.

Aztán elbeszélgetnek. Szóbakerül a politika is.

— Lássa, ez a jutalom hűségemért.

Majd gyermekeiről kérdezősködik.

— Még meg sem csókolhatom őket, — szól könybefuló hangon. — Nem eresztik őket hozzám. Ez már több, mint kegyetlenség!



Lefűrészelt darabok az aradi vértanúk bitófájából. (Az aradi 1848—49-iki ereklyemúzeumból.)

Néhány perczig szótlanul elmereng.

— De forduljunk a mindenek Urához, — rezzen fel álmodozásából, — hogy adjon erőt borzasztó sorsom elviselésére.

S imádkozni kezd. Szívből eredő fohásza keresztültör a börtönfalakon, s fölszáll a magasságos egekbe.

Az abbé távozása után asztalhoz ül, s ezt a búcsúlevelet írja gyászbaborult hitvesének:

Pest, 1849 október 5-ikén, esti 9 órakor.

Drága, kedves nőm!

Hasztalan reméltünk az emberiség utolsó szikrájában, midőn egymást láttuk, — ezt is megtagadták tőled. Ismétlem tehát e sorokban mélyen érzett kijelentését legforróbb hálámnak és csodálatomnak a te tiszta szerelmed mindazon kincsei iránt, melyeket megérdemelni soha sem tudtam; s oly igaz, aminthogy a halál küszöben állok, ez bennem a hibának egyetlen tudata, mit magammal a sírba viszek . . . . Ezen ünnepélyes órában esküszöm neked, hogy a király és a birodalom iránti árulásnak soha még csak gondolata sem fért lelkemhez. Hogy a hazának nem kevésbé hive voltam és vagyok, — ki fogja most kétleni? És ezért halok én meg. A törvény s a király esküje volt az én szabályozóm, s attól sem jobbra, sem balra nem engedtem magamat eltántoríttatni: *viam meem persecutus sum.* És ezért ölnek meg engemet.

Ennyit a nyavalyás politikáról, — megnyugtatásodra; bár arra neked nincs szükséged, ki egymagad soha sem estél irányomban tévedésbe.

A gyermekeket csókold és áldd meg nevemben. Ne szégyeljék, nem kell szégyelniök magokat atyjok miatt. Előbb, vagy utóbb azokra háramlandik vissza halálom gyalázata, kik engem hálátlanul és igazságtalanul gyilkolnak meg. Hagyd el most az országot a gyermekek miatt; itt az ő jövőjük csirájában megmérgeztetnék. A te vagyonod elég leend nekik; jobb egy szerény sors, mint alamizsna azok kezéből, kik őket árvákká tették.

Az én szegény, jó, kedves nővérem! Menj mindjárt hozzá, szükségtek leend egymásra, hogy egymást támogassátok!

Szegény, hű Jancsimat (az inasa volt) ajánlom neked; lásd el őt, megérdemelte irántam.

A gyalázattól, melyet nekem szántak, menekülni remélek. E végre régtől fogva van nálam egy szabadító.

És most még egy búcsúcsókot! Isten veled! Szivemben egyedül képeddel, ajkaimon a te neveddel halok meg.

A viszontlátásra!

Batthyány Lajos.

Megirván a levelet, ágyba fekszik.

A börtön, most siralomház, igy éjszaka még zordonabb. Az asztal fekete posztóval van beborítva, rajta két égő viaszgyertya közt a feszület. Az ajtó mellett rövid falóczán két bambaképü őr.

A lobogó viaszgyertyák sárgafehér lángja kísérteties fényt szór. Ugy tetszik, mintha a Batthyány ágya körül, a homályos szögletben valami árny mozogna. Az egyik őr megborzong. Vajjon mi lehet az? Talán a csontarczu halál.

Másnap (okt. 6-ikán) reggel, még hajnali szürkületkor Szmialovszky főporkoláb nyit a czellába, hogy Batthyányit az utolsó útra előkészítse. Halkan, a szánalom érzetével figyelmezteti:

— Gróf úr, keljen fel!

De Batthyány nem mozdul. A paplan egészen a fejére van húzva, csak szép, magas homloka látszik.

A porkoláb az ágyhoz lép, s föllebbenti a takarót. Meglepetve kiált fel. Az ágy csupamerő vér. A vértócsa közepett halotthalványan, mozdulatlanul fekszik Batthyány. Jobbja egy kis tőrt szorongat. Nyakán, a gégecsőnél tátongó seb, egy másik a balkarján, harmadik a szive körül. A tőr megmagyaráz mindent.

A porkoláb rögtön jelentést tesz. Haynau toporzékol dühében. Hogyan, a bosszúáldozat ki akar siklani a markukból? Ezt nem engedik meg. Lógni fog, okvetlenül lógni fog. S szakértő orvosokat hívnak. A legelső Balassa János, a nagyhírű egyetemi tanár. Balassa határozottan kijelenti, hogy a kivégzést a nyakseb miatt nem lehet végrehajtani; de nem is szükséges, mert a gróf amúgy sem él sokáig. Hasonló a katonaorvosok véleménye is.

Mily bosszantó! Az a kis aczéltőr egész váratlanul megfosztotta őket attól a gyönyörtől, hogy Magyarország egyik legünnepeltebb fiát bitón lássák kiszenvedni.

Nos, hát majd agyonlövik, s mégsem szabadul bosszújok elől. Csakhogy haldokló embert bajos a vesztőhelyre czipelni. S kiadják a parancsot, hogy a gróf élete a szokásos izgató szerekkel egypár órára okvetlenül hosszabbíttassék meg.

S a kirendelt katona-orvos nagy buzgalommal fog Batthyány kialvó életének a meghosszabbításához. Bekötözi sebeit, ápolja, élesztgeti; s mindezt csak azért, hogy meggyilkolhassák. Oh, minő irtózatos dolog ez!

A különféle izgatószerek megteszik hatásukat: Batthyány lassankint feleszmél; sőt déltájt annyira magához jön, hogy támogatással járni is képes.

Mikor megtudja, hogy nyaksebe miatt golyóval fogják kivégezni, szinte felvidul.

Természetesen szeretnék tudni, miként jutott a szabadító eszköz birtokába. De a gróf megtagad minden fölvilágosítást.

— Én istennel s emberekkel, — ugymond, — leszámoltam, válaszolni többé senkinek sem tartozom.

E szomorú napon (szombat volt) már virradatkor gyűlöngeni kezdett a közönség az Ujépület előtt.

— Kivégzik-e a grófot? — kérdezgették aggódva egymástól az emberek.

— Szó sincs! Hisz ez égbekiáltó igazságtalanság volna. Az utolsó perczben okvetlenül jönni fog a kegyelem, — rendszerint ez volt a biztató felelet.

Hét óra tájban, bármint titkolják is, a kaszárnyából kiszivárog a megdöbbentő hír, hogy a gróf öngyilkosságot akart elkövetni, s e miatt a kivégzést elhalasztják.

A közönség azonban nem tágít, sőt száma egyre növekszik. De semmi zaj. Az emberek oly csöndesen, oly halkkal jönnek, mintha sírhantok közt járnának. Egy réveteg mosolyt nem lehet látni, egy vidám szót nem lehet hallani. Majd mindegyik arczon valami sajátságos fájó vonás látható. Az akkori borzalmas idők jele.

Megkondul a déli harangszó, majd alkonyodni kezd, s a kaszárnyából semmi ujabb hír.

— Vajjon mi lesz? — száll ajkról-ajkra a suttogó kérdés. Most már kétségtelen, hogy a gróf kegyelmet kap.

Haynau és — kegyelem! Mintha valaki az éhes tigristől várna kíméletet.

Délután négy órakor egy osztály vasas jön ki az Ujépületből, s jobbrakanyarodván, körülfogja az V-ik pavillon előtti kövezetlen térséget. A lovasságot két század vadász követi, s ugyanott, de a félkörön belől helyezkedik el.

Egy óra multán, — ötkor, — az Ujépület boltozatos kapuja alól egy ujabb, az előbbiektől elütő menet vonul ki. Legelől lóháton vezénylő tiszt, utána két oldalt gránátosok. A középütt: *Batthyány Lajos* gróf; jobbján Bourges, a franczia abbé, balfelől egy katona-orvos. Hátul a főporkoláb.

A közönség sorain az eliszonyodás halk moraja zúg végig.

— Tehát mégis kivégzik! Irtóztató! — kulcsolják össze rémülten kezeiket.

A gróf mint legtöbbször, fekete öltözetet visel. Szép, nagy körszakálla gondosan tartva. Fején ezüsthimzésü kék házisipka; nejétől kapott kedves ajándék.

Járása lassú, imbolygó, bágyadt. Az orvos támogatni akarja. Nem fogadja el, hanem az abbéhoz fordul:

— Tisztelendő úr, adja ide kérem a karját. Nem akarnám önöknek az ájulás látványát nyujtani, de oly gyönge vagyok, hogy lábaim alig birnak.

Az egybegyűlt közönség kalaplevéve, néma hódolattal fogadja. Batthyány arcza nyugodt, szelid; vonásain az őskereszténység mártir-

jainak túlvilági fénye. „Mintha egy szent haladt volna el mellettünk," — beszéli egy szemtanu.

Menetközben még egyszer megszólal, s ezeket a szavakat intézi a lelkiatyához:

— Erősen kell önre támaszkodnom. De ne higyje, hogy szellemileg is gyönge vagyok. Testem azonban annál gyöngébb. S örülök, hogy mindjárt helyemre érhetek, hogy ott állhassak, vagy térdelhessek, mert lábaim már nem birnak.



Uthyka Antal, az aradi vértanuk főporkolábja.

S midőn a vesztőhelyre érnek, csaknem összerogy. S megkezdődik a vérfagyasztó szertartás. Mindenekelőtt az itéletet olvassák fel, majd a főporkoláb lép elő, s megszabadítja Batthyányit a rabláncztól, aztán szemeit köti be. Ezalatt szemközt az elitélttel öt vadászkatona foglal helyet.

A grófot bántja ez a lassú készülődés. Féltérdre ereszkedik, leveszi a sipkáját, s mennyire csak aléltsága engedi, hangosan kiáltja:

— Rajta vadászok! Éljen a haza!

A vezénylő tiszt jelt ad. A jel, az előleges utasítás szerint hangos vezényszó helyett csak a kivont karddal való intésből áll.

Az első intésre az öt vadász közül három előbbre lép: alig két lépésnyi távolságra az elitélttől; a második intésre czéloz, a harmadik intésre pedig eldördül lövésük.

S mind a három lövés pontosan talál. Egy golyó a homlokba, kettő a mellbe furódik.

Hörgő nehéz sóhaj, s az áldozat oldaltbukik. Vége. Kiszenvedett. Nemes lelke angyalszárnyakon fölszállott az igazságosabb biróhoz.

A holttest késő estig marad a vesztőhelyen. Ekkor a pribékek szívtelenségével egy saroglyás parasztszekérre lökik, s beszállíttatják a Rókuskórházba. A hatalom, lehűtvén bosszúszomját, nem gondolt többé vele.

S ennek köszönhető, hogy a vértanu hamvait megőrizheté a kegyelet. A holttestet ugyanis Szántóffy plébános még ugyanazon éjjel titkon, lopvást a Ferenczrendiekhez szállíttatja, Dank Agáp házfőnök pedig a zárda kriptájában rejti el.

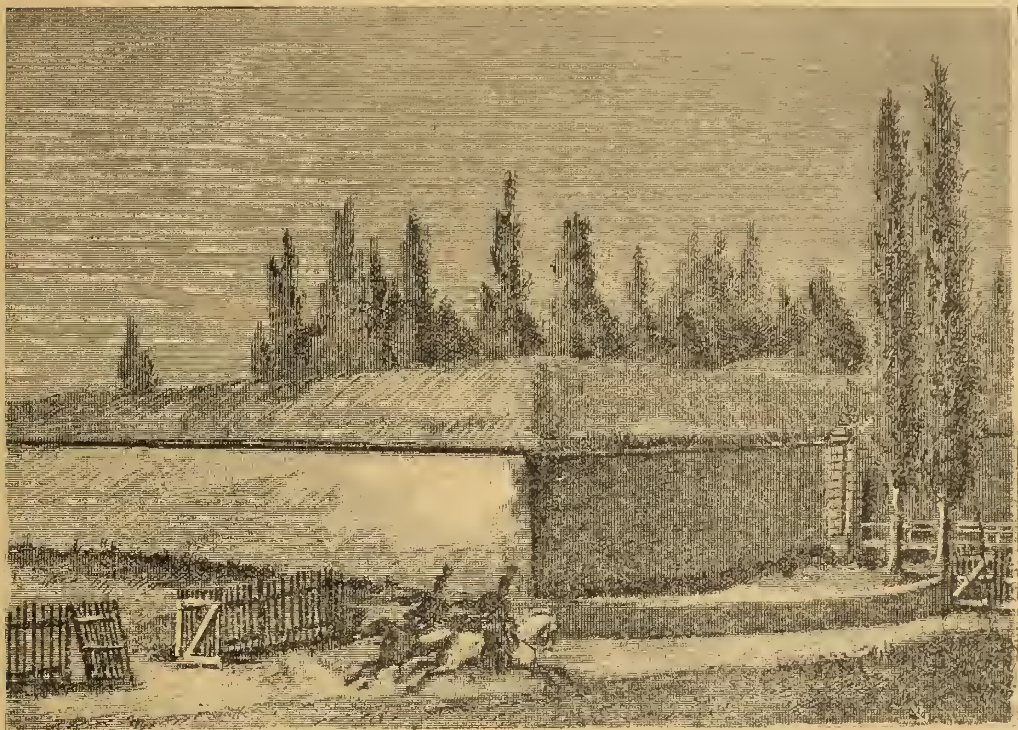
Az átszállítás, s az éjjeli temetés megható részleteit Beszédes Kálmán festő, az akkori zárdafőnöknek, Dank Agápnak az elbeszélése nyomán igy írja le:

1849. október 6-ikán, gróf Batthyány Lajos kivégeztetése napján, — írja Beszédes, — az esti órákban Szántóffy Antal akkori pest-belvárosi plébános, Dank Agápot, a ferencziek szerzetének 48 óta főnökét kereste föl. Az első szó a katasztrófára vonatkozott, a többi is csak ezen körben forgott. Csendben, zárt ajtók mögött arról folyt a tanácskozás, hogy miként eszközlendő a megdicsőült holttetemének elrejtése — a zárdában. Az akkori körülmények között nagyon is indokolható félelem könnyen találhatott volna kifogásokat, hogy a veszélyes tisztet magáról s a főnöksége alatti házról elhárítsa. De Agáp, ellenérvek helyett, a holttetem elrejtését, a legszentebb indokok által parancsolt tisztjének tartá már azért is, mert a Batthyány-család a szerzetnek jóltevője volt s jelesen herczeg Batthyány Fülöp a német-ujvári zárdának védnöke, (hol a család sírboltja is létezik). Nem is várta, hogy őt a szerencsétlen özvegy esengve kérje, elég volt tudnia, hogy a holttetem a Rókus-kórház halotti kamrájába vitetett, hol arra a legnyomorultabb eltakarítás, a kórházi szegény halottaknak oly módu eltemetése vár valamely közös sírgödörbe, melynek folytán az egyesnek kiléte felől minden nyom vele együtt eltemettetik.

Hogy eshető következmények másra ne háramoljanak, az egészet csak a szerzet legöregebbjeivel közölte, — elővigyázat, titoktartás, bátorság főfeltételek voltak.

Az éj beálltával Agáp szertartásos ruháit felölté; kis keresztet vőn kezébe s egy szerzetes társával, ki szentelt víztartóval s viaszgyertyával látta el magát, a kijelölt órát nyugodtan várta.

A zárda hatvani-utczai falkerítésének kapuján, — hol most az oda később beépített boltok állanak, — éjfél tájban, a csengetyűvel való jeladás elkerülése végett belülről őrt álló szerzetesek észrevevén egy kocsi érkeztét s egyikök ezt Agáppal tudatván, az társával együtt azonnal megjelenik, s ketten magukra maradva, a kaput kinyitja. A Rókus-kórházi legszegényesebb halotti kocsi, mit két fáradt gebe vont, odaállt közel a falhoz, járókelőket nem akadályozott. Pest ily időtájban különben is alszik, — kivált akkor, az est beálltával mindenki lakába rejtőzött s kétszer zárt ajtók mögött töltött félelmes órákat. Az éj csendes volt, az utcza elhagyott.



Az agyonlövetés helye az aradi vársánczban.

Két kórházi szolga kitakarván, leemelé a nehéz terhet s a kis menet megindult; a szolgálattevő szerzetes elől, utána a koporsót czipelő két kórházi szolga, ezek után Dank Agáp lépdelt.

A hol a templomban, a főoltárral szemben állva, jobbkéz felől az első, sz. Máriáról nevezett, mellékoltár van, onnan emelkedik kivülről a torony, mely mint tudva van, csak később emeltetett Agáp által összekoldult összegből mostani magasságára; ez alatt van a kripta s a hely, melyet Dank, az itteni sirüregek sorában kiszemelt, az emlitett oltár alatti sarokban volt. Ezen sirboltba indult a gyászmenet. Itt lent, négy egyén volt jelen szemtanunként Magyarország első miniszterelnökének, gróf Batthyány Lajosnak a temetésén.

A koporsó, a szent Mihály lovára azon állványra helyeztetett, mely a sirbolt

közepén állt, — Dank Agáp a szokásos imákat elrebegvén, a koporsót beszenteli, — ezután mind a négyen letérdelve, fenszóval imádkoznak; mire a komor, de meghatott szolgák távoznak. Fent robogás jelenti, hogy a tanuk elhajtottak a kórházi kocsival.

Dank és társa még mindig térdel, előbb a barát — most a hazafi rebeg imákat az igazságos istenhez; a kriptai csendet csak zokogásuk töri meg.

A sirboltot ezután gondosan elzárja, kulcsát magához vevén, még mindig imádkozva együtt virrasztó szerzettársait keresi fel. „Requiescat in pace"-t mondván „in aeternum amen"-nal szétoszolnak.

Másnap a gyengén beszegzett koporsó fedelét néhány szerzet-társainak jelenlétében Dank felemeltette. A feketére mázolt közönséges fenyőfa-koporsóban a holttetem feje alatt forgács volt, ruhája fekete bársony házi zekéből s fekete posztó pantallonból állt, homlokán fekete tapaszvászon fedte azon pontot, hol a golyó átfuródott. Az arczkifejezésnek méltóságát a szenvedés, sőt a halál sem volt képes eltorzitani; mintha csak aludnék.

Ismételt beszentelés után a koporsó fedelét kellően beszögezve, a holttetemet fejjel kifelé elhelyezvén a sirüregben, azt megbizható kőmivesek segélyével erősen befalazzák, az üreg nyilásához vörös márványkövet alkalmazván, melynek belső felén ezen felirat volt bevésve: *„1849-ben október 6-án az Úrban elhunyt G. B. L. Áldás és béke hamvaira."*.

A holttest elhelyezéséről Dank Agáp zárdafőnök, s Szántóffy Antal belvárosi esperes-plébános a következő temetési-bizonyitványt állították ki:

Temetési oklevél.

Melynél fogva elismerem és hitelesen bizonyitom, hogy az Urban boldogult méltóságos gróf Batthyány Lajos urnak holttetemei 1849-ik évi október hó 7-ikén éjfélkor a pesti, gondviselésemre bizott Szent-Ferencziek sirboltjába egyházi szertartás után letétetvén, ugyanott a kripta belső részének baloldalán (G. B. L. betükkel ellátott sirboltban) fenntartatik.

Melynek nagyobb hitelére kiadom ezen saját irásommal és hivatalos egyházi pecsétemmel ellátott bizonyság-levelemet.

Dank Agáp
Pesti sz. Ferencziek főnöke.

Hogy az Urban elhunyt méltóságos gr. Batthyány Lajos urnak holtteteme a föntírt időben csendes beszentelés után a pesti szent Ferencziek kriptájába és ugyan a fentemlített sirboltba előttem letétetett legyen, hitelesen bizonyitom.

Pesten, 1849. évi október hó 11-ik napján.

Szántóffy Antal
Pestbelvárosi plébános és esperes.

Húsz évig pihent itt zavartalanul a vértanu.

A honfiui kegyelet 1870-ben végre elérkezettnek látja az időt, hogy az első magyar miniszterelnök nyilvánosan, a megfelelő gyászpompával temettessék el. A rendezés ügyét Pest város hatósága veszi kezeibe.

S az ünnepi temetés nagyszerü gyászpompával az egész ország részvétele mellett 1870 junius 9-ikén csakugyan megtörténik. Több



Sujánszky Euszták, az aradi vértanuk gyóntatója. — Egykoru arczkép.

mint százezer ember kiséri ki a megdicsőült nagy halottat a kerepesi-uti temetőbe.

A főváros közadakozásból diszes mauzoleumot emelt a drága hamvaknak. E mauzoleumban nyugszik most Batthyány. Sirjához imádkozni zarándokol a magyar.

Ugyanekkor, — 1849. október 6-ikán, — midőn gróf Batthyány Lajos kivégeztetett, *Aradon* még irtózatosabb dolog történt. Nem is egy, hanem egyszerre tizenhárom legkiválóbb szabadsághősünknek oltotta ki életét a vérbosszú.

Rüdiger, mint tudjuk, augusztus 23-ikán adta át a lefegyverzett honvédeket az osztrákoknak. S egykét nap mulva az egész honvédtábor immár Aradon búsong. Itt aztán csakhamar megkezdődik a kiválogatásuk. Négy részre osztályozzák őket.

Első csoport: a tábornokok, parancsnokok, s az egykori osztrák tisztek.

Második csoport: azok a honvédtisztek, akik előzőleg nem szolgáltak ugyan császári zászló alatt, de valamelyes cselekedetükkel felköltötték az osztrákok bosszúját.

Harmadik csoport: A polgári-rend kiválóbb alakjai, kormánybiztosok, orsz. képviselők stb.

Negyedik csoport: az alsóbbrangu tisztikar, s a legénység.

A három első csoport fogvatartatik, hogy megindíttassék ellenök a haditörvényszéki eljárás.

A negyedik csoportbeliek közül az alkalmatosakat besorozzák, a gyöngék s a betegek pedig hazabocsájtatnak.

. . . . „Haynau, — irja egy fogoly honvédtiszt, — végigvizsgálva sorainkat, mindenkit azzal biztatott, hogy szép akasztófavirág lesz belőle. Ez azonban mégsem történt. Elénk állott egy tüzér-ezredes, s értésünkre adta, hogy kegyelemből besoroztattunk, sőt ha jól viseljük magunkat, az altisztség minden fokozatára is eljuthatunk. Egyszersmind kézfeltartásra és esküre szólított fel bennünket. A kezünket föltartottuk, hanem az esküt, — bár kétszer is felolvasták, — senki sem mondta utána. Erre a mi tisztünk azt mondta, hogy utasítása van az ellenszegülőket megbotoztatni. Most lett eskü. Mire aztán elszállíttattunk, ki erre, ki arra ezredéhez. Lett a tisztekből gemeiner, közkatona“ . . . .

A tisztikar az a része, amely besoroztatott, aránylag még jól járt; legalább szívhatta isten szabad levegőjét. De a többi! Azok sorsa: sírbatevő bánat, mérhetlen szenvedés.

Az öt-hatszáz fogoly a kazamatákba szállásoltatik el. A tábornokok részére azonban külön helyet jelölnek.

A vár közepén egy nagy négyszögü kaszárnya emelkedett: a főőrház. Itt ebben a kaszárnyában kapott mindegyik tábornok egy-egy szobát.

Valamennyi börtön körülbelől egyforma: hat-hét lépésnyi, deszkás padolatu, fehérre meszelt. Butorzatuk: táboriágy, egy szék, asztal, s mosdó. A czellák előtt egy kisebb szoba, olyan pitvarféle, ahol éjjel-nappal két fegyveres őr tanyáz.

A bűnpert mindenekelőtt a vezérek ellen indítják meg.

Tizennégy tábornok, s egy ezredes kerül a haditörvényszék sorompói elé: Aulich, Damjanich, Dessewffy, Gáspár András, kit szintén elfogtak; továbbá Knezics, Kiss Ernő, Lahner, Leiningen, Lenkey, Nagy Sándor, Pöltenberg, Schweidel, Vécsey és Török; végül Lázár Vilmos ezredes. Kihallgatásuk szeptember elején kezdődik. A legelső Pöltenberg, aki egyetlen mentő szót sem hoz fel a védelmére.

— Mint becsületes ember s bátor katona, — ugymond, — egyebet nem tehettem.

Hasonlóképen tesz a többi tábornok is. Egyikük sem tagadja el dicsőséges tetteit.

Aulichnak minden faggató kérdésre ez a válasza:

— Királyom parancsából esküdtem hűséget a magyar alkotmányra, s eskümet halálomig meg kell tartani.

Mikor Ernst, a törzshadbiró fenyegetőzik, Aulich hidegvérüen csak ezt jegyzi meg:

— Nem a büntetés, hanem a bűn neme gyalázza meg az embert.

Damjanich tábornokot, noha lábtörése miatt alig képes mozdulni, legtöbbször hurczolják a vérbiróság elé.

— Ne kinozzanak azokkal az örökös kihallgatásokkal, — tör ki belőle a harag. — Amit először mondtam, az utolsó szavam is marad. Gazembernek tartok mindenkit, ki esküjét megszegi. Ezt pedig Damjanich Jánosról nem mondhatja senki.

Török Ignácz tábornok egyik kihallgatása alkalmával igy pirít reájuk:

— Nagyon jól tudom, hogy az urak halálunkat kivánják, de ez nem is válik a becsületökre.

Szeptember 21-ikén hozza meg a vérbiróság az első két halálos itéletet, még pedig:

Kiss Ernő altábornagy, temesvári születésü, 49 éves, r. kath., nős, a szabadságharcz előtt az osztrákoknál huszárezredes, — *golyóra*,

Gróf Vécsey Károly tábornok, pesti születésü, 42 éves, r. kath., nős, előbb huszárőrnagy, — *kötél általi halálra* itéltetik.

Harmadnapon, szeptember 23-ikán pedig a többiekre kerül a sor. Eszerint:

Aulich Lajos tábornok, pozsonyi születesü, 57 éves r. kath., nőtlen, az osztrák seregnél alezredes;

Damjanich János tábornok, stásai születésü, 45 éves, nős, görögkeleti vallásu, előbb a 61-ik gyalogezredben kapitány;

Dessewffy Arisztid tábornok, csákányi születésü, 47 éves, ev. református, nős, volt nyugalmazott huszárezredes;

Knezics Károly tábornok, gyergyeveczi születésü, 41 éves, r. kath., nős, az osztrákoknál százados;

Lahner György tábornok, beszterczei születésü, 54 éves, r. kath., nős, az osztrák seregnél őrnagy;

Gróf Leiningen Westerburg Károly tábornok, született a hesszeni Illenstädtben, 30 éves, ágostai evangelikus, nős, az osztrákoknál százados;

Nagy-Sándor József tábornok, nagyváradi születésü, 45 éves, r. kath., nős, volt nyugdíjas huszárkapitány;

Pöltenbergi Pöltenberg Ernő lovag tábornok, bécsi születésü, 35 éves, r. kath., nős, a szabadságharcz előtt huszárszázados;

Török Ignácz tábornok, gödöllői születésü, 54 éves, r. kath., nőtlen, a császári seregben mérnökkari alezredes;

Lázár Vilmos ezredes, nagybecskereki születésü, 34 éves, r. kath., nős, az osztrák seregnél hadnagy,

valamennyi kötél-halálra itéltetik. Kivételt képez:

Schweidel József tábornok, bács-zombori születésü, 35 éves, r. kath., nős, előbb huszárőrnagy, akinek halálos itélete *golyóra* szól.

Bűnök egyforma: felségsértés.

A halálraitéltek közül, mint látjuk, Lenkey János és Gáspár András hiányzik.

A szegény Lenkey a börtönben megőrült; Gáspár pedig annak köszönhette életét, hogy az ápril 14-iki trónfosztó nyilatkozat után nem harczolt. Ámde ő sem menekül szárazon: tíz esztendei várfogságot kap.

A kivégzendők száma tehát tizenhárom.

S mig az elitéltek szomorkodva ülnek czelláikban: családjuk mindent megmozgat, hogy kiragadja őket a bakó kezéből. S ha nincs az a titkos bécsi kéz, amelynek fojtogatását annyiszor éreztük, lehet hogy talán egykettő kegyelemben részesül.

De ennek a titkos kéznek gondja volt reá, hogy meg ne nyiljék valamiképen az irgalmasság forrása. S Haynau mind a tizenhárom

halálos itéletet megerősíti. A módosítás csupán annyi, hogy Dessewffy Arisztid és Lázár Vilmos „kegyelemből“ golyóval végzendők ki.

A megerősítés október 4-ikén érkezik Aradra, s Howiger Alajos várparancsnok, egy szívtelen s gonosz indulatu ember, legott hozzáfog az itélet végrehajtásának az előkészítéséhez.



Az aradi vesztőhely régi megjelölése.

Másnap, okt. 5-ikén reggel 9 órakor a főőrház előtt két gyalogzászlóalj négyszögben áll föl, a tizenhárom tábornokot elővezetik, mire Ernst hadbiró fölolvassa a véritéletet, amely szerint Pöltenberg Ernő, Török Ignácz, Lahner György, Knezics Károly, Nagy-Sándor József, gr. Leiningen-Westerburg Károly, Aulich Lajos, Damjanich János s Vécsey Károly *kötél általi;* —

Kiss Ernő, Schweidel József, Dessewffy Arisztid és Lázár Vilmos pedig *golyó által* végeztetnek ki.

A halálos itéletek végrehajtása október 6-ikán reggeli 6 órakor leend.

A hadbiró mindegyik elitélt nevénél kettétör egy kis pálczikát, s azt a kivégzendő lábához hajítja. Pereg a dob, harsog a trombita: Istennél a kegyelem!

A négyszög háta megett egy-két száz szabadon járó honvédfogoly áll, köztük Hauszer Károly, Fornszek Sándor őrnagyok stb.

— Majd kegyelmet kapnak az akasztófa alatt, — jegyzi meg valamelyikök.

— Dehogy kapnak! Én nem bizom, — szól könnyezve Fornszek Sándor. — Hanem van egy tervem, — fordul Hauszerhez, — *mentsük meg vezéreinket!*

— Hogyan? kérdezi meglepetve Hauszer.

— Ha bátrak leszünk, megmenekülnek a kötéltől, — suttogja Fornszek. Figyeljetek csak. Mi foglyok körülbelől hatszázan vagyunk. A börtönöket csak egy zászlóalj őrzi, gyerekjáték lesz őket lefegyverezni. Egyszerre támadunk reájok. Fegyvereik a puskatartóhoz vannak támasztva, a többieké meg a fogasokon lóg. Könnyü dolgunk lesz. Nekivágunk az Oláhságnak, s két nap alatt elérjük a határt. Ha sikerül a terv: megmentettük vezéreinket; ha pedig nem sikerül: legalább együtt halunk velök, méltóan a szabadságért vívott harczunk emlékéhez.

„Habár túlmerésznek tünt is fel ez a terv, — beszéli Hauszer, — beleegyeztünk, s csak arra figyelmeztettem Fornszeket, hogy igyekezzék, még pedig mielőbb, nemes ügyünknek megnyerni az összes foglyokat. Feladtuk mégis az eszmét, mert bízva-bíztunk, hogy az elitéltek az akasztófa alatt megkapják a kegyelmet“ . . . .

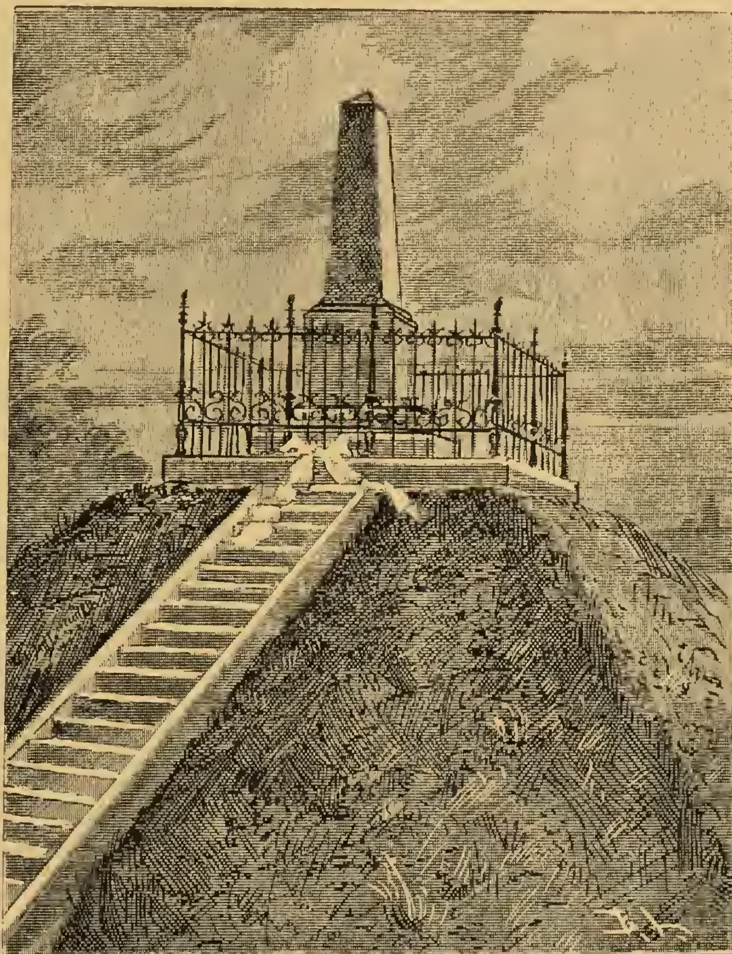
Aztán Howiger is gondoskodott, hogy a foglyok esetleges zendülésének elejét vegye. Mindjárt a halálos-itéletek kihirdetése után a következő napiparancsot adta ki:

Napiparancs.

A holnap, okt. 6-ikán végrehajtandó itéletek foganatosításához a Wocher-zászlóalj rendeltetik ki, amelynek Tichy őrnagy úr vezénylete alatt $^1/_4$6 órakor reggel a főőrállomás négyszögének kapujának a 4-ik szög előtt fölállítva kell lenni, hol egyszersmind az orvosnak is meg kell jelennie. A lövészek kiválasztása s egyéb előkészület a zászlóalj parancsnokára bizatik.

Ma és holnap az egész helyőrségnek teljes készenlétben kell lennie, ennélfogva a várból kivétel nélkül senki sem távozhatik. A legénység egész éjjel felöltözve s hadilag fölszerelve marad, a fegyvert mindig kéznél tartva.

Ma este $^1/_2$7 órakor lesz a takarodó, mire a várkapuk azonnal becsukatnak, s a kulcsok Zdrahal térhadnagy által a várparancsnoknak általadatnak. Magától értetik, hogy az egész zászlóalj fegyverei éles töltéssel lesznek ellátva.



Az aradi vesztőhely mostani megjelölése.

Holnap reggel $^1/_2$6 órakor a vár összes őrsége fegyverbe lép, s további parancsig felállítva marad. A parancsnok az őrséget folytonos szemle által éberen s készenlétben tartja. Ma éjjel a várbeli őrcsapatok megkettőzendők.

Valamennyi a várban levő katonai és polgári fogolynak ma este $^1/_2$7 órakor szállásán kell lennie, s holnap délelőtti 10 óráig azt elhagyni nem szabad. Mindenki

aki ezen parancs ellen vét, magának tulajdonítsa az abból származható kellemetlen következményeket.

A szemle- és őrcsapatoknak, valamint a rend föntartására kirendelt egyéneknek és porkoláboknak mindenki föltétlenül engedelmeskedni tartozik.

Howiger
várparancsnok.

Tíz óra tájban egy hadbíró jelenik meg az aradi minoriták házfőnökénél: Kosztka Libornál, s Howiger várparancsnok megbizásából fölkéri, hogy a halálra-itéltek mellé lelkészeket küldjön.

A zárdafőnök e parancsszerü felszólításhoz képest Vinkler Brunó, Sujánszky Eustach, Pléva Balázs és Bardócz Sándor rendtagokat bizza meg a lelkészi teendőkkel.

Az elitéltek közül, mint tudjuk, Damjanich görög keleti vallásu, Leiningen gróf ág. evangelikus, Dessewffy pedig református volt. Ugyanaz a hadbíró tehát Szombathy Balázs görög-keleti plébánost és Baló Béni ref. lelkészt is a várba rendeli.

A minorita-atyák naplójegyzetei és *Tiszti* Lajos az ismertnevü író kiegészítő elbeszélése szerint a megrázó drámának a lefolyása ez:

A négy szerzetes, ugy szintén Baló s Szombathy mindjárt ebéd után fölsietnek a várba. Howiger tábornok Marchol Eduárd várkáplánt rendeli melléjök, aki nyomban bevezeté őket az elitéltekhez.

„Azonnal átvevők vigasztalásul, s amennyire lehetett bátorításul a nagylelkü jövendő martírokat, — irja a zárdanaplóban Sujánszky. — Kezet szorítva s teljes bizalommal fogadának bennünket; s miután a legforróbb részvét mellett több órai barátságos beszélgetés közben őket, a nehéz harczban annyira megedzett hadfiakat a reájok nézve oly gyászos, de meg nem érdemlett csapás elviselésére és az isteni gondviselésbe való megnyugvásra felhivók, — ők egész nyugodtan, s maguk megadásával bízták sorsukat és életüket arra, kinek kezeiből minden jő.“

Damjanich az egyetlen, aki tartózkodó hidegséggel fogadja a görög-keleti lelkészt.

— Nemde tisztelendő úr, — fordul hozzá mindjárt belépésekor, — örülnek a ráczok, hogy ilyen sorsra jutottam?

Csak mikor a plébános fölvilágosítja, hogy az aradi szerbek a legnagyobb részvéttel viseltetnek sorsa iránt, lesz nyájasabb.

— Bárcsak azt az átkos bűnt ne követték volna el, — mondja szerbül, — hogy a magyar ellen föllázadjanak. Majd meglátjátok, hogy keservesen fogjátok ezt még megsiratni, de késő lesz.

A szerb pap el akarja terelni a társalgást erről a kényes tárgyról.



Kiss Ernő, Schweidel, Dessewffy és Lázár Vilmos agyonlövetése 1849 október 6-ikán. (Egykoru vázlatok után.)

Ne foglalkozzunk most földi szenvedélyekkel, — szól figyelmeztetőleg, — hanem inkább gondoljunk arra a nagy útra, amelyet a tábornok úrnak meg kell tennie.

— El vagyok készülve, — válaszol nyugodtan Damjanich, — lelkem tiszta. Isten a tanum, hogy a mit tettem, nem magamért, hanem mint becsületes patrióta a hazáért s mindnyájukért tettem. Elvakítottak, megcsaltak benneteket. Bocsássa meg nektek az isten!

Mond ugyan egy-két szerb imádságot, de egész magatartásán látszik, hogy vonzalma elfordult pártütő fajrokonaitól.

Hanem annál nagyobb az öröme, mikor a minorita-atyák, s Baló ref. lelkész nyitnak be hozzá.

Beszélgetésük — irja Tiszti, — leginkább a politika körül folyt.

Damjanich első kérdése Kossuthot illeti.

— Csak legalább őt óvja meg az Isten — ugymond, — a mi sorsunktól. Igy legalább marad némi remény, hogy hazánknak még egyszer fölvirrad.

Fejét könyökére hajtja, s pillanatig elmereng.

— Bizony — fordul Bardóczhoz, — csak én lábamat ne törtem volna, most nem ezen a·helyen találkoznánk.

Aztán panaszkodik, mennyire fáj az néki, hogy tábornok-társait még csak látnia sem szabad, s hogy haláluk neméül a legnagyobb gonosztevők büntetését: a bitót választották.

— Nem igy bántunk mi a foglyokkal, — jegyzi meg.

Mikor Baló figyelmezteti, hogy az őr hallja szavait, elmosolyodik:

— Nem ért ez a gép egy szót sem magyarul.

Nagy Sándor hadjáratunk szerencsétlen kimenetelének az okaival foglalkozik. Mikor a Görgei nevét említi, sápadt arczán a harag pirja gyúl ki.

— Eleget figyelmeztettem — igy szól — Kossuthot, fájdalom nem hitt nékem, mig ideje volt.

Leiningen gróf leginkább családjáról beszélget Balóval.

— Százszor inkább a csatában elesni, — tör ki szivéből az elkeseredés, — mint osztrák fogolynak lenni.

Lázár Vilmos, Lahner s *Pöltenberg* szintén családjaik sorsán töprengnek.

Török Ignácz, midőn Sujánszky hozzá belépett, a legnagyobb nyugalommal épp Vauban, a jeles hadíró egyik munkáját olvasta.

— Nem hallatszik Komárom felől semmi? — kérdezte a minorita-atyától.

S mikor Sujánszky fölvilágosítja, hogy Komárom szintugy a meghódolás előtt áll, felsóhajt:

— Hát hiába erősítettem meg úgy!

Kiss Ernő, a daliás huszártábornok harczimoraj után vágyódik.

— Csak legalább egy csatában vezényelhetnék,— szól elandalodva.

Leiningen, *Vécsey* az önmegadás nyugodt érzetével tekintenek sorsuk elé.

Schweidel viszont csüggeteg, busongó. Könnyezve fogadja Bardócz atyát.

— Tudom, édes tisztelendő úr — szól remegő hangon, — látogatásának a czélját és az okát. Köszönöm a részvétet, igy legalább egy rokonérzelmű ember s hű hazafi vigasznyujtása mellett türhetőbbé lesz helyzetem. Én egyébiránt, édes tisztelendő úr, — folytatja tovább, — mind Isten, mind ember előtt emelt homlokkal mondhatom, hogy ártatlanul halok meg. Én a bécsi főhaditanács sürgető parancsából jöttem ide zászlóaljammal Olaszországból, hol Radeczky alatt szolgáltam. Ok parancsolták, hogy jőjjek Budára, hogy esküdjem hűséget a magyar kormánynak, s a nádor vezénylete alatt induljak Jellasich ellen. Lejöttem Pestre, s letettem az esküt katonáimmal együtt, s ezzel a nádor vezérlete alatt megindultunk az Alvidékre. De a nádor akkor éjszaka eltünt, én ott maradtam; s azután mint igaz magyar ember, s jó hazafi harczoltam az ügy mellett, eskümhöz és nemzetemhez hű maradva. S ime, engedelmességemnek most ez a jutalma.

Ezután családja szomorú helyzetéről kezd beszélni.

— Van, édes tisztelendő úr, nekem egy híven szerető, érettem siránkozó kedves nőm, s egy pár kiskorú, neveltetést igénylő szelid leánykám. Óh, — sóhajt fel és szemei ujolag megtelnek könynyel, — ezek sorsa, jövendője az, ami százszorta fájdalmasabb előttem, mint a halál. Hisz ettől én nem félek, de . . . de . . . nőm és gyermekeim! Istenem, ezek az irgalom kenyerére lesznek szorulva. Mint katona tisztes havi fizetésemből becsületesen eléldegéltünk, de az már nincs, s ettől a kormánytól ők nem kapnak nyugdíjat. Tehát miből tartják majd fenn magukat?! . . .

Bardócz vigasztalólag közbeszól:

— Bizzunk Istenben, ki nem hagyja el az árvákat s az özvegyeket.

— Ugy van, édes tisztelendő úr, — mond kissé megnyugodva

Schweidel, — biznom kell Isten irgalmában. Most Szabadkán egy sógorom házánál tartózkodnak; ez egy igen becsületes ember, a városnál tanácsnok, ő most az enyéim gyámolítója, mert fájdalom, nekem nincs hajlékom, a hol ők most, mint sajátjukban meghúzhatnák magokat. De a mi még növeli fájdalmamat az, hogy fiamat, aki velem együtt eljött mint hadnagy Olaszországból, talán szintén az én sorsom fogja érni. Nálunk kapitány lett, s most ő is fogoly, itt van elzárva; s igy ő sem lehet édes anyjának és testvéreinek támasza. Meghasad a szivem, édes tisztelendő úr, mikor ezek eszembe jutnak. Van ugyan némi kis pénzem, de hogy juttassam hozzájuk?

Csakugyan volt néhány megtakarított forintja, de az őrök miatt nem merte átadni. Bardócz tehát int a katonáknak, hogy egy-két perczre távozzanak, miközben átveszi a tábornoktól a pénzt.

Aulich csaknem egész délután Horaciust olvasta, még pedig oly éber figyelemmel, mintha más nem is érdekelné.

Knezics a legkomorabb; ügyeit nem emlegeti, hanem buzgón imádkozik.

Késő alkonyatig időz a hat lelkész a várban. Az a szándékuk, hogy mihelyt lehet, még éjjel, vissza fognak térni. Ám ilyesmihez külön engedély kell. Jelentkeznek tehát Howigernél. A várparancsnok teljesítvén kérésüket, gúnyos mosolylyal fordul hozzájuk:

— Nos, mit csinálnak a páczienseik?

— Csöndesek, — válaszolja Sujánszky.

Éjfélután félháromkor az önfeláldozó derék papok már ismét az elitéltek körül vannak.

A tábornokok közül egy sem feküdt le. Felöltözve, készen várják a halált. Mindenekelőtt imádkoznak: hosszan, bensőleg, a haldoklók felmagasztosult ihletével.

„Sujánszky nem egyszer beszélte, — irja Tiszti, — hogy valami oly földöntúli volt az összekulcsolt kezekkel imázó tábornokok szemeiben, hogy ő teljesen feledvén állását és kötelmeit, szenteket vélt maga előtt látni, s *hozzájuk imádkozott.*“

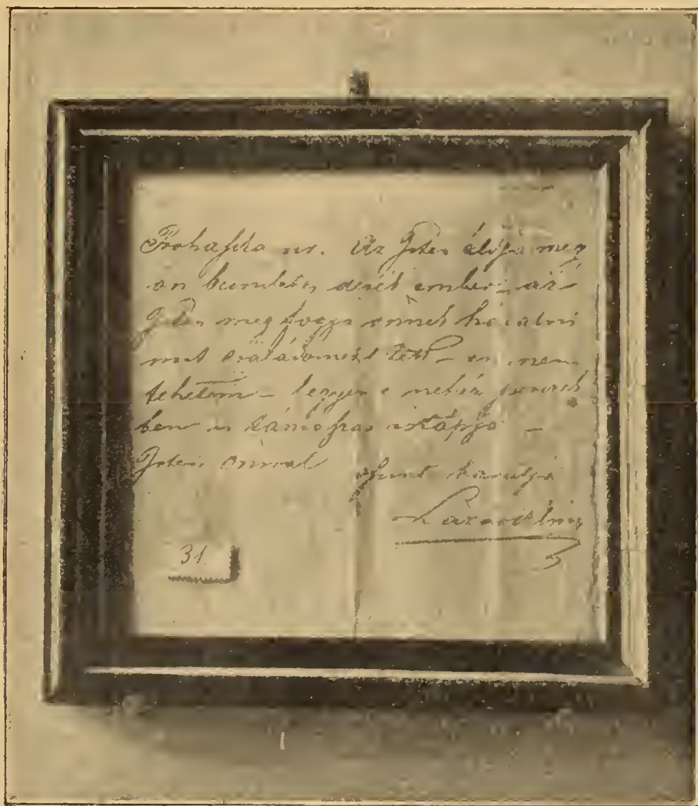
A hit vigasza felemelőleg hat reájuk. Csodálatos nyugalommal teszik meg végső intézkedéseiket. Mindegyiknek van egykét apró emléktárgya, búcsúlevele, amiket szeretteihez akar eljuttatni.

Lázár Vilmos három levelet is küld boldogtalan nejének. Az utolsó igy hangzik:

Arad, október 5-én éjjel.

Mindenem e földön, kedves szentem Máriám!

A lelki atya, akinek kezeibe letettem vallomásaimat és kinek kitártam tiszta öntudattal biró keblemet, át fogja neked adni kis gyürümet, szivartárczámat és evő-eszközömet, melyet itt fogságom alatt használtam. Károlynál fogsz találni egy levelet és kedves arczképedet, — azonkívül több holmit. Én keresztülvívtam az élet-halál tusáját, — én meg fogok halni, mint férfiuhoz illik. Szivem a szegény, mely éretted fog dobogni utolsó ütéseig és tiszta szerelmem nálad maradnak. Én nem akarom


Prohaszka úr.

31.

Lázár Vilmos köszönő-levele Prohászka Ferencz, Aradváros 1849-iki levéltárosához.
(Az aradi 1848—49-iki ereklye-múzeumból.)

átkozni a végzetet, nem senkit, — én boldogító szerelmedben öt évet és majd két hónapot éltem, — és ezen idő vigaszul szolgál, midőn már el kell hagyni e földi pályát. Adj gyermekeink mindegyikének, ha kilép a világba, egy emléket tőlem, élő jeléül annak, hogy az, aki becsületesen és tisztán élte át egész életét, nyugodtan bir meghalni, ha ártatlanul is, mint én. Te pedig éltem védangyala, kinek kezeiben lételem tisztább és jobb lett, teneked, kedves Máriám, még egyszer egy utolsó Istenhozzádot mondok és szolgáljon ezen vallomásom neked vigaszul, hogy annak oka miszerint nyugodtan halhatok meg, te vagy. Fölteszem rólad, te mindenem, hogy

— bár méltó fájdalmaidat nem lehet csillapítani, mert azt tudom, hogy nem lehet, tudom magamról is, — de korlátolni fogod és azzal bebizonyítani, mily kedves az én emlékem tenéked. Köszöntsd, csókold nevemben Ármint, Hermint, Lórit, Minát, Steinert és Mednyánszkyt s minden jó ismerősöket, barátokat és rokonokat; csókold kedves gyermekeinket és öleld forrón szivedre nevemben, miként én téged, kedves Marim, képzeletemben ölellek és szorítlak utolsó perczig éretted dobogó szerelmes szivemhez. Isten veled! Tied örökké, még a síron túl is hű

Vilmosod.

A papnak adtam egy aranyat misére. — Isten veled.

Nagy Sándor éppen levelet ír, midőn Winkler hozzá belép. A lelkész biztatni kezdi, hogy a kegyelem felsőbb helyről okvetlen megérkezik.

— Főtisztelendő úr, — válaszolja fájdalmas mosolylyal a tábornok, — minek ámítanók magunkat? Nem ismerik azok ott fenn a kegyelmet, csak a bosszút, csak a kegyetlenséget. Én részemről semmit sem remélek. E perczben már nincs mit remélni a földön. Imádkozzunk Istenhez.

Ezután egy kis levelet húz ki a zsebéből, amely éppen Winkler atyához volt czímezve. A levél tartalma ez:

Kedves tisztelendő úr, tisztelt barátom!

Szives igérete szerint méltóztassék Pestre Schmidt János rokonomnak, Kalocsára Nagy-Sándor Imre érseki orvos bátyámnak, s Lugosra Ungvári János rokonomnak írni; ezen fésűt és inggombot sziveskedjék a bizonyos pesti irományokkal s gyűrűvel elküldeni. Ezekre kéri tisztelő barátja

Nagy Sándor József.

Leiningen gróf október 6-ikán reggel, tehát csaknem közvetlenűl a kivégzés előtt, ezeket a megható búcsúsorokat intézi nejéhez:

Arad, 1849. okt. 6.

Egyetlen, kedves, véglehelletemig hűn szeretett Elizem!

A koczka el van vetve; csak néhány órám van még ezen a világon, hogy a nehéz lépésre elkészüljek. A halál nem volna reám nézve borzasztó, ha magam lennék; de reád, drága Elizem s ártatlan gyermekeinkre gondolva, szivem elszorul...

E csapás nem jött váratlanul, mindenre készen kellett lennem és mégis szivem görcsösen összeszorul, midőn arra gondolok, hogy téged örökre el kell hagynom. Nem, nem örökre, mert hitem szilárd, hogy egy szebb túlvilág fog következni. Szellemem mindenkor körülötted fog lebegni, mert a lélek mindenhol ott van, a hova az Isten hatalma elér!

Mily szivesen éltem volna még körödben, hisz mindenem megvolt, s oly boldog voltam veled, a minő boldog csak egy halandó lehet. Most e komoly órában,

midőn minden mulandó földi dolog csekélynek tünik fel előttem, e kedves emlékek fölelevenednek lelki szemeim előtt, s ez teszi a válást oly nehézzé . . .

Oly tisztán, oly magasztosan lebegsz előttem, hogy képtelen vagyok azt szavakkal kifejezni; képzelheted mennyire fáj ez s kérem az Istent, erősítsen meg, hogy ugy halhassak meg, mint keresztényhez illő. Az atyáim vallása szerinti utolsó szentséget már magamhoz vettem s kész vagyok az Úr itélőszéke előtt megjelenni.



Darab Kiss Ernő ingéből, melyet a kivégzés alkalmával viselt. Az ingujjon látható lyuk: a golyó nyoma. — (Az aradi 1848—49-iki ereklye-múzeumból.)

Engedj meg drága Elizem, ha az életben valaha fájdalmat okoztam neked. Most már nem hallhatom szavadat, de szivem azt sugja, hogy megbocsátasz. És oh Istenem! Hát szeretett gyermekeim! . . . Neveld föl őket az Úr félelmében és jó emberekké. Én már nem őrködhetem fölöttük. Legyen olyan anyjok, a ki megtanítja őket szerencsétlen, de becsületes atyjuk emlékét tisztelni. Oh! ha kezeimet még egyszer áldólag tehetném fejükre! Oh, csak még egyszer pillanthatnék szemeikbe!

Talán jobb igy! Teljesedjék az Úr akarata! Testvéreim s rokonaim fogadják utolsó áldásomat, imádkozom érettük.

Nagy Isten! a válás órája nemsokára üt . . . Mondd meg gyermekeimnek, hogy emberi törvények itéltek el, hogy becsületes ember voltam s meggyőződésemért haltam meg . . . Az Isten áldja meg őket és tégedet; adjon neked erőt s nekem örök nyugalmat . . .

Isten veled, drága Elizem, éljetek boldogul, szeretett gyermekeim! Ne átkozzátok emlékemet; nemsokára kiszenvedek . . .

Még egyszer köszönet hűségedért s mindazért, mit értem tettél. Nem irhatok többet. Éljetek boldogul, kedveseim!

Holtig híved *Leiningen Károly.*

Pöltenberg tábornok pedig igy veszen búcsút hitvesétől:

Arad, 1849. október 5-ikén.

Imádott szegény feleségem!

Nem tudom, imádott Paulám, miként irjak neked, hogy a csapás ne legyen túlerős szegény szerető szivedre. S csak azt óhajtom, hogy szerencsétlen sorsomat, még mielőtt ezen sorokat megkapnád, megtudjad már oly résztvevő ajkakról, melyek azt minden lehető kímélettel megmondanák.

Örökre Isten hozzádot kell mondanom; áldván téged mindazon boldogságért, melyet oly bőven adtál és hálátadóan lelkem mélyéből mindazon szeretetért, melyben részesítettél.

A jó Isten vegye pártfogásába magát és a drága szegény gyermekeket, ne hagyja, hogy túlságosan átengedje magát a nagy fájdalomnak, nyújtsa ki mindenható és pártfogó kezeit drága fejeik felett; — ez lesz utolsó buzgó imádságom.

Te is, szeretett Paulám, meg fogod bocsájtani (érzem) mindazon bánatot, melyet életemben neked okozhattam; meg fogsz bocsájtani, mert mindig a jóság angyala voltál. Oh mint vérzik a szivem, hogy nem láthatlak, nem ölelhetlek többé.

Légy hát erős, jó Paulám, légy erős irántam való szerelmed által; gondold meg, hogy gyermekeid vannak, hogy élned kell azokért!!

Isten veled tehát, imádott angyalom! lelkemben keblemhez ölellek benneteket szorosan: tégedet és drága gyermekeinket! A jó Isten őrizzen benneteket! És maga, jó Paulám! legyen még boldog! mert megérdemli.

Isten veled!! *Szegény Ernőd.*

Vécsey tábornok az indulás perczében, reggel 6 órakor mond még egy utolsó „Isten hozzád"-ot kesergő feleségének. A levél ez:

Imádott, drága Linám! Szeretett, mindennél kedvesebb feleségem!

Látom, elérkezett életem utolsó pillanata, — meg kell halnom, tehát még egyszer Isten hozzád, Isten veled; vezérelje Isten minden lépésedet. Az én utolsó sóhajom: Lina, ott a tulvilágban egy jobb életben egyesülünk bizonyára! Isten veled jó lélek és bocsásd meg mindazt a keserűséget, melylyel tán akaratlanul is megbántottalak. Csókollak, csókolom kedves leányunkat: Gizellát. Élj boldogul!

Október 6-ikán reggel 6 órakor.

Szerencsétlen Károlyod.

Kiss Ernő az egyetlen, ki még folyvást remél.

— Egy kis rémítéssel akarnak bennünket megkínozni, — ugymond, — de rajtam ki nem fognak.

Dessewffy viszont nagyon is tisztában van a helyzettel.

— Csöppet sem csodálkozom sorsunkon, — mondja a lelkésznek. — Még csoda, hogy háromszáz év óta minden magyart ki nem irtottak.

Schweidelnek leginkább az fáj, hogy a fiától el nem búcsúzhatik.



A selyemkendő, amelylyel Lázár Vilmos szemét bekötötték az agyonlövetés alkalmával.
(Az aradi 1848—49-iki ereklye-múzeumból.)

— Oly közel hozzám, — igy kesereg, — s nem láthatom. Csak egy perczre találkozhatnám vele, hogy még egyszer átölelhetném, s istenhozzádot mondhatnék neki!

Damjanich megimádkozván a szerb lelkészszel, olvasni kezd. Igy találja reggel félötkor Sujánszky.

„Kezet szorítva fogadott beléptemkor, — írja Sujánszky a zárdanaplóban, — a brünni hóhért, ki épp a szobájában kémlelődött, kiparan-

csolván, barátságos beszélgetésbe elegyedett velem. Sokat beszélt a politikáról, többet Kossuthról, s igen boszankodva Görgeiről.“

— Tisztelendő barátom, — mondotta a többi közt, — Görgei gyalázatosan megcsalt bennünket, ő csak a saját élete biztosításáról gondoskodott, minket pedig cserben hagyott. Leginkább vitéz bajtársaimnak a sorsa szomorít engem. Higyje el, tisztelendő barátom, nem félek én a haláltól, hiszen ezerszer néztem a szemébe. Ámde mégis fáj, hogy a császári háztól azt a kegyelmet sem nyerhettük, miszerint katonához illőleg golyó által végeztetnénk ki.

Ezután egy imádságot vesz elő, melyet az éjjel maga készített.

— Adja ezt át, — kéri Sujánszkyt, — némi megnyugtatásul szegény feleségemnek.

A gyönyörű imádság, megható fohásza a dicső hősnek, igy hangzik:

Mindenségnek ura! hozzád bocsátom esdeklésemet! A nőmtőli elválás rettentő órájában Te erősítettél engemet; adj erőt továbbra is, oh atyám, hogy a kemény próbát, a becstelen gyalázatos halált, mint férfiú, erőtelten állhassam ki.

Hallgasd meg, oh fő Jóság, forró kérésemet! A viadalokban és csatákban Te vezéreltél, oh jó Atyám; Te engedted azokat kiállani s mentő karod némely kétes harczokban sértetlenül véde meg. — Legyen neved örökkön örökké áldott. Oltalmazd, Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat a további vésztől, lágyítsd szivét az uralkodónak a hátramaradt társak iránti kegyességre, s vezéreld annak akaratát bölcseségeddel a népek javára!

Adj erőt, oh Atyám, az én szegény Emiliámnak, hogy ő ama nekem adott szavát: „sorsát hitének erejével elviselhetni“ beválthassa.

Áldd meg Aradot, — áldd meg a veszedelembe sodort szegény magyar hazát!

Te ismered, oh Uram, az én szivemet s lépteimnek mindegyike tudva van Nálad. Azok szerint itélj meg kegyelmesen s engedj a túlvilágban kegyes elfogadást találnom. Amen!

Midőn Sujánszky távozni akar, Damjanich marasztalólag int:

— Főtisztelendő barátom, ön talán nem is tudja, ki vagyok?

— Igenis tudom, — felel Sujánszky.

— Én rácz vagyok vallásomra, de mint rácz meghalni nem akarok. Áldjon meg engem. Azt is tudom, hogy ön engem meg nem áldhat, a mig én meg nem gyónom bűneimet, tehát hallgasson meg.

És meggyón, aztán leteszi a hitvallást. A feloldozás után szinte megkönnyebbül.

— Most már nyugodtan halok meg, mert magyar pap által lettem megáldva.

Mennyei derü, a lélek felmagasztosulása sugárzik nemes arczáról. De mintha valami után vágyódnék. Esdőleg tekint a minorita-atyára.

— Mielőtt távoznék, főtisztelendő barátom, ha nem utál, kérem, csókoljon meg.

— Hogy utálnám a hősök hősét! — kiált Sujánszky, s Damjanich tábornokhoz sietve, a kebléhez öleli.

S a két férfiú majd öt perczig egymás nyakába borulva keservesen zokog.

Eközben megvirrad. A börtön vasrácsú ablakain beszűrődik a hajnali derengés. Az idő komor, hideg. A látóhatárt ólomszürke felhők borítják.

Egynegyed hatkor tompa dobpörgés veri fel a vár nyomasztó csöndjét. Megjön a Wocher-ezred kirendelt zászlóalja.

Félhatkor a főporkoláb *Kiss* Ernő, *Dessewffy* Arisztid, *Schweidel* József tábornokokat és *Lázár* Vilmos ezredest czelláikból a főőrház elé vezeti. Mindanégyen polgári ruhába öltözvék.

A zászlóalj ketté válik, s a négy halálra itélt a középen foglal helyet. Erre megindul a gyászmenet. Kiss Ernőt Marchót várkáplán, Lázár Vilmost Winkler minorita-atya, Dessewffy Arisztidet Baló ref. lelkész, Schweidelt pedig Bardócz minorita vezeti karon. Oldalvást nyolcz-nyolcz szuronyos katona.

A menet ünnepélyes lassú lépésben a vár éjszak-keleti kapuja felé tart; kiérvén a kapun, az első sánczba kanyarodik, s ott megáll. Ez a vesztőhely.

Egy-két percz multával Zinner hadbiró lép elő, s felolvassa a halálos itéleteket. Aztán jön a többi vérfagyasztó czeremónia: a szokásos kegyelemkérés, a béklyók leoldása, az itélet végrehajtásához rendelt gránátosok kivezénylése, végül a szembekötés.

Az itélet fölolvasása után Schweidel Bardóczhoz fordul:

— Tisztelendő úr! Ime, itt ez a feszület, melyet boldogult anyámtól örököltem. A feszület még a harczok zajában is mindenkor velem volt. Kérem, adja át a fiamnak.

S egy kis ezüst-feszületet akar átnyujtani Bardócznak; de mást gondol.

— A kezeim közt akarom tartani, ugy vele meghalni; s miután meghaltam, ne irtózzék kezeimből kivenni, s a fiamnak átadni.

Kiss Ernő meleg kézszorítással búcsúzik el a lelkésztől, miközben felsóhajt:

— Szegény, szegény hazám! .... Vége mindennek! .... Isten büntesse meg hóhérainkat! ....

Lázár Vilmos megöleli Winkler atyát, s remegő hangon igy szól hozzá:

— Kedves tisztelendő úr, ha netalán ezek az emberek rosszul lőnének s elhibáznának, ne engedjen kínlódnom, hanem azonnal kérje a vezénylőtisztet, hogy ismételtesse a lövést.

Dessewffy hideg, büszke; szép férfias arczán a megrettenésnek még csak nyoma sincs.

— Kérem, adja át nőmnek a búcsúüdvözletemet, — szól nyugodtan Balóhoz.

De int a vezénylő-parancsnok. A négy halálraitélt egymástól négy-négy lépésnyire megáll, s aztán féltérdre ereszkedik.

Ujabb jeladásra tizenhat gránátos lép ki a sorból, s négyes csoportokban a halálraitéltekkel szemközt helyezkedik el.

Még egy jeladás: s tizenhat lövés dördül el. Lázár, Dessewffy, Schweidel arczra buknak.

Kiss Ernő azonban kezére támaszkodva még ott vergődik. A négy lövés közül egy sem volt halált okozó. A golyók vállpereczét zúzták össze. Az egyik gránátos a vergődő áldozathoz rohan, s közvetlen-közelről a fülébe süti fegyverét.

Weinhengst Károly volt bécsi legionárius, ki elfogatván, a Wocher-ezredbe soroztatott, mint szemtanu, a kivégzés lefolyását a következőképen beszéli el:

.... Az itéletek felolvasása után, — ugymond Weinhengst, — mindegyik elitéltről levették a lánczokat, s kezeiket erősen hátrakötvén, egymástól négy-négy lépésnyi távolságra letérdeltették őket. Mindezt a porkoláb végezte és pedig nagyon ügyetlenül. A köteleket ugyanis nem készíté el előre, hanem ott a helyszinén egy rossz késsel ugy metélte szét. A vértanuk szemeiket nem akarták bekötöztetni, de a vezénylő tiszt csakis Kiss Ernőnek engedte meg, hogy a halálnak a szemébe nézhessen. Ekkor a lelkészek a katonaság mögé léptek, s egyszerre 16 lövés dördült, alig két lépésnyi távolságból.

Kiss Ernő kivételével, akinek a golyók mellébe és altestébe furódtak, a többiek azonnal meghaltak. Ekkor egy gránátos, a tiszt parancsára fegyverét Kiss Ernő fülébe sütötte el, mi által annak fejét egészen szétroncsolta.

A vértanúk, mielőtt letérdeltek volna, felső ruháikat levetették. Ezeket a porkoláb magával vitte; este pedig, midőn a tetemeket ott a helyszinén elásták, az e munkára kirendelt katonák még a vérrel áztatott ingeket is lehúzták róluk, s a vértanúk igy meztelenül kerültek a sírba ....



A kilencz honvédtábornok kivégzése Aradon 1849. okt. 6-ikán. — (Gróf Kreith Béla ereklyegyűjteményéből.)

A négy vértanu ott marad temetetlenül, a katonaság pedig visszatér, hogy kikisérje a többi áldozatot.

S mihelyt a zászlóalj felérkezik, Tichy őrnagy (ez a vezénylő tiszt) azonnal parancsot ad, hogy a kilencz tábornok vezettessék elő.

Nagy Sándor az első. Szeme beesett, haja megszürkült, de kedélyének elevenségét nem volt képes megtörni a börtön.

— Jó reggelt! — igy fogadja keserű humorral társait.

Az utolsó Damjanich. Fején honvédsipka, vállain fehér katonaköpönyeg. Törött lába még most sem gyógyult meg; s csak nehezen, mankók segélyével képes mozogni.

A kapu előtt egy paraszt-szekér áll. Damjanich számára rendelték ide. A béna hős, támogatva az egyik porkoláb s a görög-keleti lelkész által, erre felé tart.

Az idő korai, félhét sincs, ámde Howiger, a nagyhatalmu várparancsnok mégis lejön, hogy gyönyörködjék a magyar tábornokok szenvedéseiben.

Mikor Damjanich a szekérhez tipeg, az egyik Wocher-ezredbeli hadnagy két közembert küld hozzá, hogy segítsenek neki a fölszállásnál. Howiger azonban reájok ordít:

— Vissza! Ez a sintérlegények teendője!

Damjanich szemében pillanatra fellángol a régi tűz. Eltaszitja magától a katonákat, s haragtól izzó hangon a várparancsnok felé dörgi:

— Jöjjenek hát az ön pribékjei!

S megpillantván a hóhért, odaszól:

— Jöjjön ön, hóhér úr!

A bakó, — Meyer volt a neve, s Brünnből hozták, — hozzásiet. Damjanich körülfogja a nyakát, s reánehezedvén, nagy ügygyel-bajjal föltápászkodik a szekérre.

Mikor fent ül, int a hóhérnak.

— Ide, mellém.

A bakó teljesíti a kivánságot.

— Ön most az én legjobb barátom, — szól Damjanich, s megveregeti a vállát.

Aztán, mintha semmi sem történt volna, szivarra gyújt.

Eközben felhangzik a vezényszó, s megindul a gyászmenet. A tábornokok hat sorban haladnak egymás mögött. Legelől, Pléva minorita-atyát karonfogva, Lahner és Knezics; utánok Sujánszkyval Pöltenberg és Aulich; majd Nagy Sándor Winkler atyával, Török Bardóczal, Vécsey

Marchot várkáplánnal, s gr. Leiningen Baló ref. pappal. Leghátul a döczögős szekéren: Damjanich, jobbján Szombathy, a görög-keleti lelkész foglal helyet, szemközt pedig aranypaszomanttal diszített vérvörös ruhájában a bakó.



Vécsey tábornok megcsókolja a kivégzett Damjanich kezét.

Keresztülmenvén a Maros-hidon, az Uj-Arad felé vezető országútra fordul a menet.

— Ah, mily kedves Istennek a szabad levegője! — mond Leiningen.

— Még dicsőbb világ van a felhőkön túl, — teszi hozzá Baló.

Aztán ismét csönd lesz. Csak a léptek zaja s a lánczok csörgése hallik. Igy mennek körülbelől egynegyed óráig; a vár és az Uj-Arad közti lapályon egyszerre csak feltünik a kilencz fenyőfa-czölöp. Vécsey tábornok, aki úgy látszik, csak két oszlopu akasztófákat látott, megütődve kiált fel:

— Hát ilyen akasztófákat készítettek a számunkra?

— Hagyd el, barátom, — nyugtatja meg Nagy Sándor, — ez a legjobb és a legczélszerűbb.

S különös, hogy a bitók megpillantása nem kelt bennök rémületet.

— Nem sokára czélnál leszünk, s vége lesz mindennek, — jegyzi meg Damjanich, s nyugodtan szivarozik tovább.

S csakugyan. Damjanich szivarja el sem fogy, mikor czélhoz jutnak. Gyászos hely. A kilencz bitófa három-három lépésnyire emelkedik egymástól. Egyforma valamennyi; mintegy nyolcz láb magas, felől vashorog, lent zsámolyszerű emelvény, amely félretolható.

A katonaság háromszögben a bitók körül helyezkedik el; középen, szemközt a bitókkal: a kilencz halálraitélt, s a papjaik. Távolabb, a Maros-parton s Uj-Arad előtt dragonyosok czirkálnak; a vár bástyafokáról pedig lövésre készen egész sor ágyú irányul a vesztőhely felé.

Az égbolt, mintha osztoznék gyászunkban, még jobban elkomorul. A dérütött mezei virág bánatosan hajtja le fejét. Zokogó szellő fut végig a szomorú tájon.

A központ Damjanich. Az ő fakó szekere köré gyül a kilencz tábornok.

Pöltenberg végignéz társain.

— Szép deputáczió megy istenhez, — ugymond, — a magyarok ügyében reprezentálni.

Leiningen pedig a lelkészekhez fordul:

— Nemsokára vége lesz, tisztelendő urak! Imádkozzunk együtt, hisz mindnyájan keresztények, s mindnyájan egy atyának gyermekei vagyunk.

S mind a kilenczen néhány perczig együtt fohászkodnak a mindenség Urához.

Az ima végeztével Tichy őrnagy jelt ad, hogy olvastassanak fel az itéletek.

— A leggyalázatosabb koholmányok, amiket itt nekünk előolvasnak, — jegyzi meg ingerülten Damjanich.

— Tiltakozunk az igazságtalan itéletek ellen! — kiált közbe Aulich.

Mikor a felolvasás bevégződik, a főporkoláb Tichy őrnagy elé lép, s háromszor egymásután kegyelmet esd a halálraitéltek számára.

— Istennél a kegyelem! — válaszolja mindannyiszor az őrnagy.

A porkoláb tiszteleg, s aztán odamegy *Pöltenberg* tábornokhoz:

— Kérem, százados úr!

Mindegyik tábornokot az osztrák seregben viselt rangjáról szólítja.



Gr. Vécsey Károly tábornok feszületje, amelyet a kivégzés alkalmával a kezében tartott.
(Eredetije az aradi ereklye-múzeumban.)

A porkoláb a tábornok kezéről-lábáról leveszi a bilincset, s aztán a bakó felé fordul:

— Ezennel átadom önnek.

Pöltenberg egy perczpyi halasztást kér. Sietve odamegy Damjanich tábornokhoz, megöleli, megcsókolja. Igy búcsúzik el a többiektől is. Aztán visszamegy a bakóhoz.

— Most már az öné vagyok.

A hóhér megfogja a kezét, s úgy vezeti az első oszlophoz. Az elitélt jobbján Sujánszky megy, s hangosan imádkozik.

A bitónál Pöltenberg leoldja nyakkendőjét, s a kis zsámolyra lép. Egy-két irtózatos percz, s a dicső honvédtábornok megszünik élni.

Aztán a többire kerül a sor. A második áldozat: *Török Ignácz*, a harmadik: *Lahner György*, a negyedik: *Knezich Károly*. Az ötödik: *Nagy Sándor*, ki büszkén lép a bitó alá, s „Éljen a haza!“ kiáltással szenved ki.

A hatodik: gr. *Leiningen-Westerburg Károly*. Mikor Leiningen kezéről lehull a bilincs, odamegy Tichy őrnagyhoz, s engedelmet kér, hogy a katonasághoz néhány szót intézhessen.

— Beszéljen hát, de csak röviden, — bólint helybenhagyólag az őrnagy.

Damjanich tábornokot boszantja az az engedelemkérés, lekiált a szekérről:

— Ugyan hagyd el. Érdemes is ezeknek beszélni!

Csakhogy Leiningen gróf (egyedül ő volt egyenruhában) élni akar az engedelemmel. A katonaság felé fordul, s német nyelven ezeket mondja:

— Csak most, későn esik tudomásomra, hogy felőlem némelyek azt a hírt terjesztik, mintha én Budavár bevételénél az osztrák tiszteket orozva legyilkoltattam volna. Nem engedtek időt, hogy magamat igazoljam, s a lapok útján sincs többé alkalmam a hír megczáfolására. Tehát itt az Isten szabad ege alatt, az utolsó perczben, midőn mindjárt a Mindenható ítélőszéke elé lépek, ünnepélyesen kijelentem, hogy a felőlem terjesztett hír roszlelkü, aljas rágalom.

Ezután odasiet a társaihoz, s búcsút vesz tőlük.

— Isten veletek, bajtársak! Nem sokára egy másik, igazabb biró előtt fogunk állani, ki igazságosabban fog itélni felettünk.

S emelt fővel megy a bitóhoz. „*Hodie mihi, cras tibi*“ (Ma nekem, holnap neked) — ez az utolsó szava.

Sujánszky nem bir felindulásán erőt venni; s hangosan zokog.

— Ugyan mit sír, tisztelendő barátom? — szól hozzá Damjanich, s a feszületre mutat, — hisz azt, akit a kezében tart, szintén az igazságért akasztották fel.

A hetedik: *Aulich Lajos*. A félelem legkisebb jele nélkül, nyugodtan hal meg ő is.

Damjanich János előtt áll meg most a porkoláb.

— Azt gondoltam már — mondja Damjanich, — hogy én leszek az utolsó, ki a csatákban mindig első voltam.

Leemeltetvén a szekérről, mankói segélyével néhány lépést előre tesz. A lelkész segíteni akar neki.

— Hagyja el tisztelendő úr, ugy sem sokáig van már szükségem a lábamra.

„Damjanich szenvedő alakja — irja Tiszti, — e perczben rendkivül hatást tett még az osztrák katonaságra is. Több tiszt s közlegény szemében köny csillogott; a vezénylő őrnagy pedig lovával hátravonul, hogy megindulását el ne árulja.“

Az egyik százados, közel a vértanuhoz, könnyeit törli. Damjanich feléje fordul, s barátságos, szelid hangon igy szól hozzá:

— Éljen kapitány úr! Ön, ugy látszik, rokonszenvvel viseltetik irántunk. Segítse az Isten, hogy minél előbbre haladhasson a rangfokozatban.

A bitó alatt elbucsúzik Vécseytől s a lelkészektől, aztán a zsámolyszerű emelvényre lép. A hóhér már készen várja.

— Kérem, vigyázzon a szakállamra, — figyelmezteti Damjanich,— össze ne borzolja, mert az mindig kedves volt előttem.

S a bakó csakugyan vigyáz, hogy a hős szép körszakálla az irtóztaló műtét közben össze ne borzoltassék.

— Szegény Emiliám! Éljen a haza! — sóhajt Damjanich, és szive, ez a nagy, nemes, hősi szív örökre megszünik dobogni.

A kilenczedik áldozat: *gróf Vécsey Károly*, akit Grünne kivánságára hagytak utolsónak. Grünne régi haragosa volt Vécseynek, s igy állt rajta bosszút.

Vécsey körülnéz. Mind a nyolcz társa immár kiszenvedett. Kitől bucsúzzék? Odatámolyog a Damjanich holttestéhez, térdrehull előtte, s megcsókolja a halott bajtárs megmerevült kezét.

„Ez a jelenet is — beszéli egy szemtanu — oly megrendítő volt, — hogy még a katonaság soraiból is hangos zokogást lehetett hallani.“

Tiz óra, mikor a borzasztó dráma véget ér. A nap egy perczre kibontakozik felhőfátyolából, s glóriát von a megdicsőültek feje köré.

S csaknem egész nap ott lóg a kilencz vértanu. Alkonyatkor végre elhantolják őket, még pedig ott a helyszinén a bitók lábainál.

Talán soha sem volt oly rettentő napja Aradnak, mint ez. Az üzletek zárva, az ablakok befüggönyözve. Mindenfelé iszonyú rémület, sirán-

kozó bánat, mélységes gyász. De a legmélységesebb, a legiszonyubb azoknál az aradi családoknál, ahol a vértanuk özvegyei tartózkodnak.

De fönt a várban is komor a hangulat.

— Inkább tiz csatában, mint egy ilyen kivégzésnél, — mondja egy Wocher-ezredbeli százados.

Egy másik osztrák tiszt pedig a kilencz vértanu nevének a kezdőbetüiből akrosztikont csinál. Az akrosztikon, amelyet Vécsey grófnénak küldött el, igy hangzik:

Pannónia! Vergiss Deine Todten Nicht, Als Kläger Leben Sie.
(Magyarország! Ne feledd halottaidat, mint vádlók élnek ők.)

A holttesteket nem akarja Howiger várparancsnok kiadni. „A katonának ott kell maradni, ahol elesett," — rivall Bardócz atyára, aki a Schweideléért könyörög. Balázs Albert ügyvédet pedig, mikor Leiningen gróf holttestének az érdekében jár nála, vasra-veretéssel fenyegeti.

Estefelé azonban a kérvényezők azt az értesítést veszik, hogy a katonai hatóság szemet húny a holttesteknek titokban való elszállítása előtt. Az elszállításnak egy akadálya van még: a bakó. A középkor rút hagyománya, hogy a vesztőhelyen ott marad a hóhér s árulja a halottakat. S a vásár megtörténik az aradi Golgothán is. Hiteles adatok szerint Vécsey holttesteért 50 arany, Damjanich és Lahnerért 600 forint, Leiningenért 13 arany, Dessewffyért 500 forint járt ki a bakónak.

Damjanich és Lahner holttestét még azon éjjel a legnagyobb titokban Csernovics Péter megbizásából Mácsára szállitják. A két vértanut a mácsai park egyik szögletében temetik el. Mikor az uradalom gróf Károlyi Tibor birtokába került, Károlyi Ella grófnő a sír fölé diszes márványkövet emelt a következő felirással:

Damjanich
Lahner
1849. okt. 6.

Vécsey tábornokot az aradi temetőben helyezték örök nyugovóra. Kiss Ernő Német-Eleméren aluszsza síri álmát; Leiningen gróf az Atzél-család boros-jenői kriptájában nyugszik. A vértanu pihenőhelyét emléktabla jelöli. Felirása ez:



A kivégzés után. — (Gróf Kreith gyűjteményéből.)

Itt nyugszik
Gróf Leiningen-Westerburg Károly Honvéd Tábornok.
Született 1819 april 11.
† 1849 okt. 6.
Áldás hamvaira!

Dessewffy Arisztid, a sárosmegyei Margonyán, a Dessewffyek pompás családi sírboltjában álmodozik a haza jobb jövendőjéről.

Schweidel, Lázár, Pöltenberg, Török, Knezich, Nagy Sándor, Aulich, a 13 közül tehát *hét* most is ott porladoz a vesztőhelyen.

S bár sirjuk jeltelen, az ő nevükre sem borult a feledékenység. A hálás utókor 1890-ben Aradváros egyik legszebb terén gyönyörü ércz-szobrot állított mindannyiuk megszentelt emlékének.

. . . . „Az ősök — irja Kossuth Lajos 1883-ban Arad városához intézett levelében — keresztet iktattak államczimerébe a vérrel szerzett magyar hazának. *Arad pedig a magyar Golgotha.* Legyen a honszabadság martyrjainak halálával megszentelt földjének minden porszeme termékeny honszeretetben, miszerint a polgár-erények törekvése által igazoltassék a magyar szabadság diadalában, a mint a hit kitüzése által igazolva lett a keresztény vallás diadalában, hogy a kereszt a feltámadás jelvénye. Amen. . . .“

E helyütt kell megemlékeznünk *Lenkey* János honvédtábornokról, akit okt. 6-ikán csak azért nem végeztek ki, mert a szenvedések súlya alatt megtébolyodott. De vértanú ő is, a ki talán még többet szenvedett, mint tizenhárom mártir-társa.

Lenkey borzalmas sorsáról egy honvédtiszt, aki akkor szintén aradi fogoly volt, így emlékezik meg:

. . . . Október 6-ikán tizenhárom tábornokunkat gyilkolta le Haynau. De Lenkey, noha őt is bitóra szánták, nem volt köztük. Mi történt vele? — csak sejtettük. Miglen a tábornok testvérbátyja: Lenkey Károly huszárezredes, ki szintén fogoly volt, egy kihallgatás alkalmával véletlenül megtudta a szörnyű valót. Öcscse, a vitéz huszártábornok megőrült.

A börtönőrnél nagynehezen sikerült kieszközölnie, hogy öcscsét meglátogathassa. Mindeddig fogalma sem volt, mily rettentő helyzetben van a tábornok. Egész lényében megborzadt, midőn meglátta; s első gondolata az volt, miért nem akasztják fel inkább, mint ily barbár bánásmód mellett kínozva hosszabbítják a szerencsétlennek vértanú-életét.

A bátyja szólt hozzá, de nem felelt, nem ismerte meg. Vadállati tekintettel, meztelenül, egy rongyos üres szalmazsákon a hidegtől összesugorodva feküdt a vas-

ágyon, fejét a vasra fektetve. Fájdalom nélkül nézett bátyjára, de midőn a börtönőrt meglátta, azonnal dühbe jött és minden összefüggés nélkül panaszkodott. A kályha kidöntve, az ablak széttörve, s az októberi hideg szél fújt be a vasrostély között.

A börtön rondaságát leirni lehetetlen. Egy kutya-ól palotának mondható Lenkey börtönéhez képest.



Lenkey János honvédtábornok síremléke az aradi temetőben.

A boldogtalan embert minden héten két katona-doktor és egy polgári orvos látogatta meg, de nem azért, hogy súlyos bajából gyógyítsák, szenvedésein enyhítsenek, hanem azért, hogy vitatkozhassanak a felett: valóban őrült-e?

Tizenöt, vagy húsz kisebb-nagyobb seb volt a testén; részint a hosszú fekvés, részint a katona-őrök puskatusainak és szuronydöféseinek a nyoma. És ezek a sebek kötés nélkül vérzettek és genyedtek a hideg, fűtetlen, ablak nélküli szobában.

Rövid idő mulva Lenkey Károlynak tudtára adták, hogy öcscse Nagy-Szombatba fog vitetni. Téli ruhát vett tehát neki, de biz az hiába volt, mert a várt nap soha sem jött meg, mindig a felsőbb rendelésre vártak; miglen a jóltevő halál meg nem érkezett, s a *tizennegyedik vértanut*: Lenkey János tábornokot 1850. február 7-ikén végtelen kinjaitól meg nem szabadítá.

A vértanu meztelen holttestét egy korommal bemázolt ládába helyezték el. Ez volt a koporsó. A várparancsnokság, bár nehezen, de mégis megengedte, hogy Lenkey Károly kikisérhesse öcscse holttestét a sirig.

A fogház kapúja előtt egy szerzetes beszentelte a koporsót, aztán feltették a *peczér ganéjhordó kocsijára*. A pap elmaradt, Lenkey János azonban követte a kocsit. Kiséretéül hat fegyveres katona és egy tizedes volt kirendelve. Ámde tévedésből a porkoláb elfeledte a tizedesnek megmondani, hogy az akasztófáknál meg van ásva a sír, s a katona-sírások ott várják a halottat. Ennek következtében azt kérdezte a kocsis, midőn a várból kiértek: merre hajtson? Mire Lenkey azt felelte, hogy a városi katonai temetőbe.

Ekként átjutván a Maroson, a túlparti közönségnek feltünt a sajátszerű temetés pap nélkül. Többen kisérték a távolból a szekeret, s ekként szaporodva, a derék aradi polgárok részvéte által annyian érkeztek a sírkertbe, hogy kitelt ezekből pap, kántor, sírásó, egyszóval minden, ami egy temetéshez szükséges. Nem levén a sír kiásva, az aradiak ásót-kapát kerítve, maguk ásták ki a vértanú sírját, s beszentelték azt részvétök nemes könnyeivel. Térdre borultak még a katonák is, kik lengyelek levén, egy szót sem értettek a dologból . . . .

Lenkey, „a tizennegyedik vértanu“ sirját ma már szintén díszes emlék jelöli.

Október 6-ikán még egy jó magyar esett a vérboszú áldozatául: *Fekete* Ferencz guerilla-vezér, akit Pesten az Ujépület mögött lőttek agyon.

Igy ünnepelte meg a kamarilla Latour megöletésének az évfordulóját.

Hanem ez mind kevés. Vérivó bosszújok még nincs lehűtve. És Haynau rettentő kedvteléssel működik tovább. Alig van nap, hogy itt, vagy amott ujabb meg ujabb kivégzés ne lenne.

A tizenhárom tábornok után a polgári rend főbbjeire kerül a sor. Ezekkel leginkább a pesti haditörvényszék végez.

Október 8-ikán *Goneczky Jánost,* a mezőhegyesi állambirtok hazafias érzelmü lelkészét végzik ki.

Október 10-ikén *Csányi* László, a volt közlekedési miniszter, s báró *Jeszenák János* árvamegyei főispán jut a hóhér kezére. Felakasztják őket.

Csányi László a világosi fegyverletétel után Nagyváradra, innét pedig, mikor az orosz kivonult, Pestre szállíttatott.

Bűne, mint annyi ezernek, neki is a „felségsértés.“ S csakhamar

a haditörvényszék sorompói elé kerül ő is. Nedelkovich, a hirhedt törzsbiró kérdezi, faggatja.

— Én csak hazám és királyom iránti kötelességemet teljesítettem, — védekezik Csányi, — s ezért örömest halok meg.

— Batthyányi is ezt mondta — veti oda gúnyosan a hadbiró, — s mégis a szemétdombra került.

— Az is magyar föld, — válaszolja rendíthetlen nyugalommal Csányi.

Ugyanekkor, egyidejűleg a Csányi bűnperével báró Jeszenák ellen is folyt a főbenjáró vizsgálat.

A két lánglelkű hazafit egyszerre, okt. 9-ikén itélték kötél-halálra.

Csányi okt. 9-ikén este a siralomházból gróf Schmidegg Kálmánhoz, ki gyámfia volt, a következő búcsúsorokat intézte:

Pest, X. 9. 49.

Szeretett kedves Barátom! Az itélő biróság eljárása napja óta bizonytalanságban éltem; a mai napon kihirdetett itéletem ugyis már koromnál fogva rövidre nyulható életemnek s ezzel beteges állapotommal kapcsolatban levő folytonos szenvedéseimnek véget vetett. És igy örülj és ne búslakodj felettem, kedves barátom! Higyjed, a halálos itéletet tartom legkegyesebbnek, mely érhetett. Egy kényelemhez szokott emberre nézve minő sanyaruság lett volna a börtöni szenvedés!!! Én nyugodt lélekkel lépek mindnyájunk birája, az örök Isten elejébe, mert érzem és tudom, hogy sorsom ott a siron túl csak jobb lehet, — hol hitem szerint kedveseimmel találkozandok.

Haynau aláirása.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

A politikát eddig sem szeretted és igazságod volt, ne avatkozzál abba soha, az az élet nyugalmát elrabolja. Folytasd gazdaságodat és nősüljél meg, kedves barátom, bizony, bizony mondom, ha van földi boldogság, ugy azt csak a házi nyugalmas családi élet nyujthatja. Még egyszer kérlek, ne buslakodj felettem, légy szeretett barátom, meggyőződve arról, hogy reám nézve ez valóságos szerencse. Gondold meg, miképen szenvedhettem volna én ki egy várbörtönnek kínjait! Igaz, megszökhettem volna ugy, mint a többi miniszterek, de én a szökést, ugy, mint az öngyilkosságot gyávaságnak tartom, ha használni nem birtam hazám ügyének, annak tudok mártirja lenni.

Itéletemben a dynasztia lerontásának igyekezetéről vádoltatom. Isten tudja, hogy az április 14-iki határozatban részt nem vettem; *én republicánus soha sem voltam*, bizonyítja a sereghez adott proklamácziòm. De ha arról vádoltattam, mit tehettem ellene, — bolond az, ki Magyarországon republikáról álmodik. — Légy nyugodt, szeretett barátom; utolsó kérésem is hozzád, hogy éljél családi nyugalmas életet, „procul negotiis.“ Szeresd a hazát és a királyt! Üdvözöld rokonaimat és mindazokat, kik felőlem kedvesen emlékeznek. Ölellek száz meg százszor, híved a sirig

Csányi m. p.

Butoraidat is kerestesd fel, a magadét vedd ki, a mi láda a Bródinál elfoglaltatott, abban is csak a Sziditől kapottak az enyémek: doktorod ismeri a tieidet; a két ezüst kis gyertyatartók is, melyek utolsó időkben nálam voltak, a tieid és az ezüst szelencze is, azokat minden szomszédaid ismerik. Még egyszer Isten veled szeretett, kedves barátom. Ki fellebb

Csányi m. p.

Másnap, okt. 10-ikén reggel 6 órakor az Ujépület háta mögött csakugyan megtörténik a kivégzés. Ugy Csányi, mint Jeszenák bámulatos nyugalmat tanusít.

Jeszenák báró útközben így szól lelkészéhez:

— Mondja meg azoknak, akiket illet, hogy én azt, amit tettem, halálom óráján sem bántam meg; mondja el, hogy egyet sem tagadtam azon elvek közül, melyekért nemzetem annyi áldozattal és vérontással küzdött.

A bitó zsámolyáról e szavakat kiáltja:

— Isten áldja meg a magyar hazát!

Csányi pedig megcsókolja a hóhérkötelet.

— Hazámért ezt is szívesen, — suttogják ajkai, s megdicsőül.

Október 12-ikén *Molnár István* ügyvéd s népfelkelő-parancsnok szenved vértanu-halált.

Október 14-ikén *Matherny János* toporczai ev. tanítót, az Irányi Dániel sógórát, lövik agyon.

Október 18-ikán *Tamás András* alezredest és *Sándor László* őrnagyot fojtja meg Kolozsvártt a bakó.

A két székely vértanu halálos itélete igy szól:

Erdélyi, Csikszék, Mádéfalva helységébeni Születésü nyugalmazott Cs. Kir. Czimzetes Őrnagy *Tamás András,* ki is Vallásra nézve R. Catholikus, és ugyancsak Erdélyi Csikszék Tapolcza helységbeni születésü *Sándor László,* ki hasonlólag vallásra nézve R. Catholikus, az ellenök végbe vitetett törvényes vizsgálat rendén megvallották, még pedig:

Őrnagy *Tamás András,* hogy ő a pártütő sereg szolgálatába lépett, előléptetéseit attól elfogadta és a pártütők érdekében proclamátiókat bocsátott és terjesztett légyen, melyek által a csikszéki székelyek halálbüntetés terhe alatt nemcsak az uralkodó elleni ellentállásra szóllíttattak fel, hanem a Debreczeni gyűlés által idei Április 14-én hozott határozata is tudtokra adatott; megvallotta végre azt is, hogy folyó évi Junius havában a Csikszéki nemzetőrséget rendezte, azt mint fővezér a cs. kir. seregek ellen csatára vezérelte legyen, mi okon Tamás András felségsértési büntényeiért nyugpénze elvesztése, őrnagyi hivatalábóli elmozdítása és minden a közállományi kincstár kártalanítására szolgáló vagyonának elvesztése mellett, kötél által, akasztófán leendő kivégzésre itéltetett.

Sándor László pedig megvallotta, hogy 17 pálosi oláhot, kiket Udvarhelyre vala kisérendő, minden alap és ok nélkül agyonlövetett; továbbá bebizonyult, hogy egy pálosi oláhot, ki akkor történetesen ugyanazon uton szekérrel jött, hasonlólag agyonlövetett, — mi okon nevezett Sándor László gyilkosság bűneért akasztófán kötél általi kivégzésre itéltetett.

Záradék:

Mely itélet megerősíttetvén és kihirdettetvén, a mai napon a két vádlotton végrehajtatott.

Kolozsvártt, 1849. október 18-ikán.

A cs. kir. haditörvényszék.

Október 20-án ujolag Pesten működik a bakó. Ezuttal három idegen származásu, de szabadságunkért hevülő vitéz bajnok: herczeg *Woronieczky Miczisláv, Abancourt Károly* százados, s *Giron Péter* a német legió parancsnoka kerülnek akasztófára.

..... „Woronieczky herczeg — irja Degré Alajos, kihez meleg barátság füzte, — a tündérmesék igazi hőse volt. Soha költői képzelet eszményibb ifjút nem alkotott: üde mint a harmatos virág, s bátor mint egy oroszlán. A csatákban mindig a legelső volt, Temesvárnál is vakon vágtatott előre, nem tekintve, követik-e övéi. Egyszerre csak körülvették, s karddal kezében elfogatott. Ez, mint volt osztrák tisztre, végzetes volt. A halálos itéletet mosolyogva fogadta; s mielőtt a vesztőhelyre vezették, jól megreggelizett, komornyikját hivatta, ki szalondiszbe öltözteté. Aztán elküldte menyasszonyához, egy grófi szépséghez, s kérette: legyen az ablaknál, hogy utoljára láthassa, mert arra fogják vezetni. A grófnő nem teljesítette a kivánságot. Woronieczky mosolyogva lépett a bitó alá, s úgy ment át a másvilágra, mintha egyik szalonból a másikba menne át ....“

Október 24-ikén báró *Perényi Zsigmond* a felsőház elnöke, *Szacsvay Imre* orsz. képviselő, s *Csernus Manó* pénzügyminiszteri tanácsos esik a vérbosszú áldozatául. Mindhármukat Pesten felakasztják.

Az ősz *Perényi* szivarozva, hideg közönynyel haladt a vesztőhelyig, s egyetlen arczizma sem mozdult meg, midőn a hóhér nyakába veté a fojtó hurkot. „Még a halálban is igazi nagy úr volt,“ — jegyzi meg egy szemtanu.

Szacsvay Imre, mint tudjuk, a képviselőház egyik jegyzője volt, s mint ilyen, ő irta alá, s ő olvasta fel a debreczeni ref. templomban ápril 14-ikén a trónfosztó nyilatkozatot. Ezért kellett meghalnia.

Nyugodtan hal meg ő is. A siralomházból hosszabb elmélkedő levelet intéz testvéröcscséhez. A levél végsorai ezek :

.... Kerüljétek az ingadozó sokaságot, mely fáklyászenéit s egyéb kiváncsi hiúságait majdnem azon gyönyörélvezettel rendezi, mint a melylyel a vérpad áldozatait körüldongja ....

Meghalok, ha kell; lelkem nyugodt, vétek soha sem terhelé. Minden hibám az, hogy képviselői tehetségemet elébe tettem saját személyemnek.

Isten adjon minden élőnek legnagyobb boldogságot!

Édes apám kezeit csókolom; s titeket kedves testvéreim ezerszer csókollak, s az utolsó óra csendes és mély fontolgatásai közben kérlek, hogy emlékezzetek reám, de ne sirassatok, a hit hasztalanságát fognátok ezzel bizonyítani, pedig Isten mindnyájunkkal szabad, s még a pogány költő is azt mondja: „Mors ultima linea rerum."

Holnap már édes anyámnál leszek, ki engem az életben legjobban szeretett ...

Csernus Manó miniszteri tanácsost, akinek csekély része volt a forradalmi mozgalmakban, Csernátoni (Cseh) Lajos, a „Márczius 15-ike" egyik élestollu munkatársával téveszté össze a haditörvényszék. Haynau, mikor figyelmeztetik e végzetes cserére, dühösen felkiált:

— Csernátoni vagy Csernus, mindegy. Csak fel kell akasztani!

És fölakasztják.

Csernus, mintha csak sétálni menne, oly könnyedén lépked a bitóhoz. Mosolyogva köszön jobbra-balra. A zsámolyról levegőbe dobja pörge kalapját.

— Isten veled, szép világ! — hangzik búcsúszava, s kiszenved.

A három vértanu „elrettentésül" ott marad a bitón, s csak délfelé viszi be a peczér holttestteiket a Rókus-kórház halottas-kamarájába.

E borzasztó napok idején a Rókus-kórház plébánosa *Déry* Mihály volt. Neki jutott a szomorú föladat, hogy a vértanuk legnagyobb részének az eltakarításáról gondoskodjék.

A hazafias érzelmű plébános 1870-ben, Királyi Pál fölhivására, a következőkben állította össze a Rókus-kórházból eltemetett vértanuk névsorát :

Tekintetes

Királyi Pál országos képviselő úrnak

Pesten.

Kedves barátom!

Hazafias felhivásodra ime itt küldöm a honfiúi érzelem ama vértanuinak névsorát, kiknek az 1849-iki rémuralom alatt megengedve lőn, hogy hulláik vasas lovaskatonai erős escort mellett, szeméthordó kocsikon, a városi polg. kórházba szállíttathattak.

1849-iki auguszt. 14-ikén agyonlövettek, s az ujépületből behozattak:

Hübner András, házas, cserzőtimár, székesfejérvári szárm., r. kath. 45 éves.
Havelka Ferencz, házas, cserzőtimár, székesfejérvári szárm., r. kath., 29 éves.
Varga Mihály, házas, szűcs, székesfejérvári szárm., r. kath., 68 éves.
Gáncs Pál, házas, szűcsmester, székesfejérvári szárm., r. kath., 39 éves.
Kutzkó Mihály, házas, kovácsmester, kecskeméti szárm., r. kath., 49 éves.
Uitz Ignácz, nőtlen, kőműves, székesfejérvári szárm., r. kath., 23 éves.

1849-iki szept. 7-ikén agyonlövetett s az ujépületből behozatott:

Streith Miklós, boglári r. kath. plébános Fejérmegyében, 49 éves.

1849-iki október 6-ikán agyonlövetett s az ujépületből behozatott:

Gróf Batthyány Lajos, házas, Magyarország miniszterelnöke, pozsonyi származású, r. kath., 40 éves.

1849-iki október 10-ikén felakasztattak s az ujépületből behozattak:

Csányi László, volt magyar kormánybiztos, r. kath., 36 éves.
Báró Jeszenák János, házas, volt magyar kormánybiztos, ágost. vall., 49 éves.

1849-iki október 24-ikén felakasztattak s az ujépületből behozattak:

Báró Perényi Zsigmond, házas, egykori másodelnöke a magy. mágnások táblájának, Ardó beregmegyei szárm., r. kath., 66 éves.

Csernus Manó, házas, egykori kir. kincstári tanácsos, Kőkeszi gömörmegyei származású, r. kath., 41 éves.

Szatsvay Imre, nőtlen, országgyülési követ, Kis-Ürögd biharmegyei szárm., r. kath., 32 éves.

A többiekről, kiknek hulláit a polg. kórházba szállítani nem engedtetett, semmi biztos felvilágosítást nem adhatok.

Az elősoroltak közül báró *Jeszenák* János hullája, a család kivánsága szerint, Lenhossék tr. úr által bebalzsamoztatván, eltakarítás végett elszállíttatott. — Gróf *Batthyány* Lajos hullája pedig októb. 6-án éjjel általam beszenteltetvén, a pesti Sz.-Ferencziek boldogemlékü zárdafőnökének szives beleegyezésével, még ugyanazon éjjel a Sz.-Ferencziek kriptájába lőn áthelyezve; és pedig az akkori általános rémület és fájdalom miatt csak ideiglenesen, vagyis oly szándékkal, hogy kedvezőbb

idők beálltával, a Batthyányiak birtokán levő családi sírboltba fog átszállíttatni. Azonban az évek mindig komorabb-komorabb alakban váltván fel egymást, a grófi család tanácsosabbnak vélte a hullát véglegesen a Ferencziek kriptájában meghagyni.

A többiek hullái mind a pesti közsírkertben lettek elhelyezve.

Megjegyzendő itt, hogy ama rémidőkben én magam is másfél éven túl a haditörvényszék damoclesi kardja alatt állván s minden léptemben szigorúan őriztetvén, a honszeretet eme dicső vértanuinak eltakarításánál, kik közül némelyikéhez régibb baráti viszony által is csatolva valék, az egyházi szertartásokat csak nagy csendben és éji időben lehetett elvégeznünk.

Megjegyzendő, hogy a szomszédságban levő hazafiérzésü lakók bátrabbjai közül, titokban mindig számosan jelentek meg a végső gyászistentiszteletnél, kik velem együtt sírva és zokogva rebegték el áhitatos imájokat.

Megjegyzendő leginkább, hogy midőn minden más erőszakos, különösen felakasztás általi halálesetekben a hullák arczkifejezésénél többnyire mindig a végső rémülésnek, vagy kétségbeesésnek nyomai észlelhetők: itt a mi *vértanuink hulláinak mindegyikénél — egyetlenegyet sem kivéve — oly arczkifejezést volt az ember kénytelen bámulni, melyből nem rémülés, nem kétségbeesés, de valóságos megdicsőülés sugárzott a szemlélőre, mintha a hullák tulajdonosai csak aludnának és éppen valami komoly, de kedves tárgyról álmodnának.*

Isten engem ugy segéljen, ha igazat irok; — s mivel igazat irok, felhatalmazlak, hogy levelemet bárhol s bármikor használhatod.

Pest, 1870-ki május 20-kán

hű barátod

Déry Mihály.

Déry természetesen csak azokról emlékezik meg, akiket ő temetett el. Ámde a vértanuk egyrészét a peczér egyenesen kiszállította a köztemetőbe, s ott ásta el valahol az ingyenes halottak közé.

Október 25-ikén megint van kivégzés, még pedig Aradon. Kazinczy Lajos honvédtábornokot lövik agyon.

— Isten, ne hagyd el szerencsétlen hazámat! — Ezek utolsó szavai Kazinczy Ferencz hőslelkü fiának.

Kazinczyt okt. 24-ikén, mikor már a siralomházban volt, egy nőrokona, kiváló urihölgy, akarta meglátogatni. Howiger azonban nem adott rá engedélyt.

— Semmi látogatás! — förmedt a kérelmezőre. — A halálraitélt búcsúzzék az élettől, de nem holmi asszonyságoktól.

Ez délelőtt történt. S délután maga Howiger kénytelen elbúcsúzni az élettől. Utólérte a nemezis: szörnyü halállal múlt ki.

A várparancsnokság földszintjén, közvetlenül a Howiger lakosztálya alatt, raktárféle volt. A raktárban a többi közt: egy láda durranóezüst (Knallsilber), amelyet lőporkészítéshez használtak. Okt. 24-ikén,



A kilencz vértanu emléke a kerepesi-úti temetőben.

állítólag a tisztiszolga vigyázatlanságából, ez a durranó-ezüst felrobbant. A robbanás oly irtóztató, hogy a raktár mennyezete is beszakad, s Howiger összezúzott véres tagokkal zuhan le az emeletről a mélységbe. A romok maguk alá temetik.

Az őrség összefut. A katonák borzongva nézik jajveszéklő parancsnokuk kínos vergődését, de nem segítenek neki. Végre is néhány honvédfogoly könyörül meg rajta, s húzza ki a törmelékből. Howiger hálásan tekint reájok.

— Sokat vétettem önök ellen, — nyögi, — bocsássanak meg. Csak most látom, milyen nemesek a magyarok.

S roppant kínok közt csakhamar elpusztul.

Az aradi várparancsnok szörnyü halála nagy feltünést kelt Bécsben. Mi ez? Csak nem merénylet? Vagy tán a haragos ég első villáma? Eh, a magyar elgyengült, az Isten pedig türelmes. És üldöztetésünk folyik tovább.

A kamarilla minden képzelhető eszközt fölhasznál, hogy nemzetünk mielőbb kitörültessék az élő népek sorából. Nemcsak alkotmányunkat semmisíti meg, nemcsak hóhérkodik, hanem még vagyonunkból is kifoszt.

A magyar bankjegyeket, mint tudjuk, kitiltották a közforgalomból. Emiatt számos magyar család jut koldusbotra. Pedig a Kossuth-bankó egyrészének érczalapja is volt. A pesti kereskedelmi banknál az egy- és kétforintos pénzjegyek födözetére több mint *három* millió feküdt aranyban és ezüstben. Elvitték. Duschek pénzügyminiszter félmilliónyi érczkészlete szintugy Bécsbe kerül. S a magyar bankjegy, ezek daczára, mitsem ér.

S ezeket az értéktelenné változtatott Kossuth-bankókat még emlékül sem szabad megtartani. Rakásra gyüjtvén, elégetik őket.

Mindez nem elég. Óriási új adóterheket raknak az ekként kifosztott magyar nép roskadozó vállaira.

Közben „a birodalmi alkotmány alapelveihez képest“ egész törvénykezésünket s közigazgatásunkat kiforgatják régi százados alakjából.

Az „ujjászervezés“ természetesen az ország területi épségének a megcsonkításával kezdődik. Muraközt és Zalamegyét Horvátországhoz csatolják, a Bács-Bánság szerb vojvodina lesz, amely egyenesen Bécsből kormányoztatik. A megmaradó országrészt aztán öt kerületre tagolják. A kerületi székhelyek: Pozsony, Sopron, Kassa, Pest és Nagyvárad. A po-

zsonyi és a kassai kerületben a közigazgatási ügyvitel nyelve: a tót, a soproniban: német, s csak a nagyváradi és pesti kerületekben: a magyar. Hanem ez a nyelvfelosztás voltakép a községi életre szól; a hivatalos nyelv az egész országban: a német. A tisztviselői-kar beosztásáról némi fogalmat nyújt ez a három szakasz:

IX. A polgári kerület politikai igazgatását egy kerületi főbiztos vezeti. Ennek czime: *kerületi főispán*, aki kerületében a polgári igazgatás ügyeiben minden határozatok végrehajtásának és a közigazgatási rend kivitelének az orgánuma. A kerületi főbiztos a felsőbb hatóságokkal a katonai kerületi parancsnok útján érintkezik.

X. A polgári kerületek több megyére terjednek. A megyék politikai igazgatását *megyefőnök* czimmel egy kormánybiztos vezeti.

XI. A megyefőnökök hatósági kerülete járásokra osztandó. Minden járás élén egy-egy biztos áll *járási biztos*, vagy igazgató-szolgabiró czimmel.

Ezek köré csoportosul aztán a különféle czimű és rangú beamterek egész legiója. Működésük irányáról a 28-ik §. következőképen intézkedik:

28. §. A kerületi főispánok, így a megyefőnökök, s a járásbeli igazgató-szolgabirák feladata köréhez tartozik a néppel személyesen, vagy bizalmat érdemlő emberek által érintkezésbe lépni, s azt (t. i. a népet) a császári kormány jóakaratu szándékáról felvilágosítani, s a pártütők hűtlenségének gyalázatos voltát elébe terjeszteni.

Az a fő tehát, hogy a nép szivéből végleg kiirtassék a hazaszeretet.

Körülbelől igyen szervezik át a bérczes Erdélyt is. Itt Wohlgemuth tábornok „a legfőbb minden egyéb.“

Persze az új gépezetet mozgásba is kell hozni. Csakhogy nincs hozzávaló erő. A magyar ember nem kap hivatalt, de nem is vállalkozik ily nemzetpusztító szerepre. Megnyittatnak tehát az örökös tartományok zsilipjei. És Ausztriából, Csehországból, Morvából, Galicziából, Stiriából a „Bach-huszárok“ egész zsebrák-hada özönlik be hozzánk.

Kiéhezett, toprongyos alakok lepik el az országot; a legtöbb gyalog jön, egynémely czókmókját kutya-fogat hozza; aki egylovas kordéban parádéz: az már nagy úr köztük. Ezekből aztán kikerül minden: megyefőnök, járási biztos, polgármester, adóhivatalnok, biró, titkos rendőr, hivatalszolga, stb.

Haynau csak most van elemében. Hisz ez a gyülevész-had is az ő rendelkezésére áll. Egy intés, s a hajsza még általánosabb, még kegyetlenebb. Mintha ezer meg ezer véreb száguldoznék az országban.

Rettentő napok! Egész társadalmi életünk felfordul. Idegen nevek alatt, megtévesztő foglalkozás közepette, messzi tűzhelyétől kénytelen lappangani száz meg száz ember. Rákóczy János pestmegyei főjegyző béreskedik, gr. Bethlen Olivér inasnak áll be, Horváth Mihály csanádi püspök mint marhahajcsár siklik át a határon.

Nincs az üldözésnek az a fajtája, a mely föl ne használtatnék ellenünk; még a botozás, még a vesszőzés is. A testi fenyítéknek ezt a barbár nemét főkép az előkelő személyekre alkalmazzák, akikre az nemcsak fájdalom, de meggyalázás is. Igy Fieba József bánhidi plébánost olmützi fogsága előtt ötvenig botoztatja Haynau. Hasonlókép jár László József kocsi református lelkész. Egy csonka honvédtiszt, Zombory Imre, a deresen hal meg.

Zombory — irja egy szemtanu, — mint tüzértiszt Debreczennél sokáig védelmezte ütegét az orosz lovasság ellen, de mind a két karján s mellén megsebesülve, lebukott lováról. A sereg visszavonulása után jószivü debreczeni emberek felszedték, s bekötözték sebeit. Zombory néhány nap mulva kerülő utakon csapatja után indult, amelyet azonban csakis Aradon talált meg, s ezzel együtt hadifogságba jutott. Zomborynak, miután nehéz sebei miatt ápolásra szorult, az őrség tisztje megengedte, hogy a gyógyszertárból magának kenőcsfélét hozhasson. Zombory köpenyét vállára akasztva a nagypiaczon ment végig, s véletlenül találkozott az Aradon időző Haynau báróval, ki egy csoport törzstiszt élén a Forray-ház előtt álldogált.

A szegény fiú, ki Haynau bárót sohasem látta, de bekötözött kezeit anélkül sem tudta használni, szó nélkül haladt el a fényes társaság előtt. Haynau azonnal megállította. Aztán két káplárral a szomszéd boltból egy padot hozatott, s ott a helyszinén a járókelő közönség szemeláttára hatvan botot veretett reá. Zombory sebei az iszonyú tortura közben felfakadtak, s a szerencsétlen fiatalember ott halt meg az utczán.

De még a nők iránt sincs kimélettel Haynau. Példa Maderspach Károlyné, akit Szászkabányán a nyilt piaczon vesszőztet meg. S mi volt e köztiszteletben álló úri asszony bűne? Az, hogy éji szállást adott egy bujdosó honvédnek.

A házkutatások, elfogatások, vagyonelkobzások napirenden. Senki sem biztos, melyik pillanatban nyit be hozzá a rezescsákóju zsandár. Elég egy-két békétlenkedő szó, valamely szabadságharczi emléktárgy, hogy a legártatlanabb ember a börtönbe hurczoltassék.

És semmi kivétel. Mind gyanús, aki magyar; legyen az dúsgazdag főur, vagy szegénysorsu pór. Szinte tobzódik Haynau a kegyetlenkedésben; sújt, vág, mint a dühöngő örült, mindenfelé.

Mihelyt megjön Aradról, egyik legelső teendője, hogy elfogassa a nagytekintélyü *Károlyi György* grófot. A vád ellene az, hogy „Kossuth pesti bevonulásakor nemzetiszin zászló volt kitüzve a palotáján, a szórt koszorúkat fölemelgette és átnyujtotta Kossuthnak, s a tudományos akadémia az ő elnöklete alatt mondotta ki, hogy tisztelegni fog Kossuthnál.“

S mig a gróf a Neugebäude (Ujépület) börtönlevegőjét szíja: Haynau ezalatt ugyancsak vígan él a fogoly egyetem-uczai palotájában.

Gróf *Károlyi István* pedig a Károlyi-huszárezred felállítása miatt, két évi várfogságra és 400,000 forint pénzbirságra itéltetik.

Lonovics József egri érseket főpásztori állásától fosztják meg. Igy jár *Rudnyánszky* beszterczebányai püspök, *Jekelfalusy Vincze* szepesi püspök, ugyszintén báró *Bémer László*, az agg nagyváradi püspök is.

Könyves Tóth Mihály, az ékesszavú debreczeni ev. református lelkész, valamint *Hajdu Lajos* a kiváló szentesi ref. pap előbb halálra, majd kegyelem útján 20—20 évi várfogságra itéltetnek.

Még a költő lantjának is el kell némulni. *Czuczor Gergely* a „Riadó“-ért, *Tompa Mihály* pedig „*A gólyához*“ czimű költeménye miatt kerül fogházba.

A hét vérbiróság, a gyártelepek módjára, szakadatlanul üzemben tartatik. Hja, mikor olyan tömérdek a „felségsértő.“ Csak Aradon 850 itéletet hoz a katonai törvényszék, s itéletei közül 250 a halálos. A pesti vérbiróság még ennél is több: mintegy 1400 „bűnös“ felett itélkezik, s 160—170 ember fejére kér halált. S e négy-ötszáz halálraitéltnek csak később a kegyelem adja meg az életet. De minő élet az? Hisz a „kegyelem“ rendszerint 10—20 évi vasban töltendő fogságra szól.

Sajtó nincs, nyilvánosság nincs, határaink köröskörül elzárva, aki panaszkodni mer: becsukják. Ezek daczára a vérboszú híre mégis kiszivárog az országból. S mindenütt, ahol érző ember lakik, a felháborodás kiáltása zúg fel.

A hír eljut Miklós orosz czár füléhez is, aki annyira megbotránkozik ez iszonyatosságokon, hogy futárt küld Bécsbe s „követeli,“ hogy a honvédfoglyok lemészárlásának legyen immár vége.

De hát a czár messzi van, aztán ő is csak igy tesz lengyel alattvalóival. S Haynau szabadon garázdálkodik tovább: 1850 január 23-ikán *Kolosy Gábor* jurátust s *Márkus János* saári jegyzőt akasztatja fel; január

31-ikén *Istók Imre* szolgabiró, márczius 3-ikán pedig *Hauck Lajos* honvédezredes kerül bitóra.

Eközben ujolag fölszólal, még pedig igen éles hangon lord Palmerston is. „Ez több a kelletinél; ez már nem egy háborúvesztett ország leigázása, ez valóságos emberirtás."

Schwartzenberg, az osztrák főminiszter, azzal védekezik, hogy neki tulajdonkép semmi köze e kegyetlenkedésekhez; a túlbuzgó Haynau a hibás. De majd tesz róla.

A kamarilla összeül, s napokon át töpreng. Megállapodásuk végre is az, hogy az európai közvélemény lecsititásául áldoztassék fel Haynau. Legyen ő bűnbak.

Mikor Haynau bárónak ez a dolog tudomására jut, fölszalad Bécsbe, s személyesen igyekszik inogó állását megerősíteni. De nem sikerül. Megjuhászodva tér vissza, s úgy áll bosszút a kamarillán, hogy egy csomó magyar fogolynak egész váratlanul megkegyelmez.

Bártfay László, a Károlyi-család akkori ügyésze hátrahagyott naplójegyzeteiben a Haynau bukásáról a többek közt igy emlékezik meg:

..... 1850. február 1-én — ugymond Bártfay — Haynau nagy tánczvigalmat adott az egyetem-utczai Károlyi-palota termeiben. De mire kitavaszodott, neki kezdett befellegzeni. Márczius 30-ikán Bécsbe sietett, hogy magát az udvarnál az iránta való hangulatokról tájékoztassa; de az informáczió-szerzés nehezen ment neki. Oda volt egész áprilisban, s csak május 9-ikén tért vissza, köszöntetvén magát száz ágyúlövéssel.

Ettől fogva a hiéna nagyon szelidnek mutatkozott, halálbűntetést nem írt alá; a politikai foglyokra: Bezerédy, Palóczy, Irányi, Tóth Lőrincz stb. képviselőkre csak fogságot mért, sőt, midőn ezek a kegyelmet megköszönni jártak nála, az öreg Palóczy üdvözlő szavaira (jul. 1-én) *sírva fakadt.* Bukása már ekkor el volt határozva. Jul. 8-ikán híre ment a grófi-palotában, hogy Haynau kiköltözni készül. E hírt másnap Károlyi Lajos gróf is megerősítette azzal, hogy *Haynaut nyugalomba küldötték,* s utóda Wallmoden nagyváradi parancsnok lesz ideiglenesen.

Jul. 14-ikén közölték a lapok Haynau búcsúszózatát a hadsereghez, aznap délben a helyőrségi tisztikar nagy gálában tisztelgett nála a grófi-palotában búcsúkihallgatáson. Julius 16-ikán este zenéstakarodó búcsúztatta el volt főparancsnokát a helyőrségtől. Érdekes, hogy a zenekar a palota előtt, szokás szerint megállván, ezúttal először magyar zenedarabokat is játszott, a hallgató néptömeg pedig tapsolt és éljenzett!

Haynau julius 18-ikán kora reggel hagyta oda a Károlyi-palotát s titkon Ó-Budára ment, oda rendelvén a bécsi hajót, mely őt és családját Magyarországból elvitte.....

Haynau a fővárosból Gráczba utazott. De nem ment üres kézzel: „szolgálatai elismeréseül“ 200,000 forint jutalmat kapott. Ez volt a flastrom, ez a vérdíj.

Grácz nyugdíjazott osztrák tisztek pihenő-telepe volt már ekkor is. Haynau azt gondolta, hogy ha valahol, ugy itt ugyancsak ünnepelni fogják. Nem ugy történt. Kerülte mindenki. Még a penzionátus tiszt is rémülten húzodott félre, amikor Haynau magas, szikár alakja az utczán feltűnt.

Mégis csak jobb nép a magyar. Ennek a hátán fát is lehet aprózni. Visszatér megint, Szatmármegyében birtokot vesz, s beáll magyar földesúrnak.

Türelmes népünk, igaz, nem bántja; de szintén kerülve-kerüli, mint a csatangoló veszett ebet.

Haynau bárónak eszerint köztünk sincs valami kellemes élete. Mihamar útra is kel, s bekalandozza Belgiumot, Angliát és Francziaországot. Csakhogy mindenütt közundor tárgya. Bárhol mutatkozik: a legnagyobb megvetéssel fogadják. Brüsszelben egy polgárasszony szembeköpi, Londonban a Barclay-féle serfőző-gyár angol munkásai megseprőzik, Párisban rendőr nélkül még az utczára sem léphet ki.

Visszajövén külföldi útjáról, leginkább Bécsben tartózkodik. 1853. márczius 14-ikén 67 éves korában itt is hal meg. Szélütés érte.

Leánya, egy piperkőcz aggszűz, a haláleset alkalmával épp szatmári birtokukon volt, s csak a temetés után érkezett Bécsbe. Ekkor beszélte el, hogy atyja nagyfokú fejgörcsökben szenvedett, s ha rájött a roham, olykor két-három napig is mozdulatlanul feküdt. Hátha most is csak fejgörcse volt? Hátha nem is volt meghalva, mikor eltemették? Csakhogy a bresciai hiénát nem lehetett többé föltámasztani. Kimult mindörökre.

A néphit ma is azt regéli, hogy a vérengző szörnyeteg elevenen került a sírba.

Haynau bukása után kissé javul ugyan a helyzet, de a rémuralom korántsem szűnik meg. A reakczió, ámbátor egyik méregfoga kitört, még harap, sebez, öldököl.

Valamennyi börtön tele, a hóhér karja a sok munkától szinte zsibbadoz. A kamarillának azonban ez mind kevés. Menekültjeinkre is ráveti vérbeforgó tekintetét. Minő gyönyörűség volna ezeket is egymás mellé aggatni. Csakhogy Törökországig nem ér el a keze. Nos hát megteszi legalább képletesen.

Felsőbb utasításhoz képest a pesti haditörvényszék 1851. szeptember 21-ikén teljes ülést tart, s a menekültek legkiválóbbjai közül harminczhatot „in contumaciam" halálra itél. A halálraitéltek névsora ez:

Almássy Pál, gr. Andrássy Gyula, Balogh János, gr. Batthyány Kázmér, Beöthy Ödön, Csernatony-Cseh Lajos, Gorove István, Guyon Richard, Hajnik Pál, Házmán Ferencz, Horváth Mihály, Irányi Dániel, báró Jósika Miklós, Kmetty György, Korniss Károly, Kossuth Lajos, Ludvig János, Madarász László, báró Majthényi József, Mérei Mór, Mészáros Lázár, Oroszhegyi Józsa, Perczel Mór, Perczel Miklós, Puky Miklós, Rákóczy János, Sárosy Gyula, Somogyi Antal, báró Splényi Lajos, báró Stein Miksa, Szemere Bertalan, Szontágh Samu, Tancsics Mihály, gr. Teleki László, Vetter Antal és Vukovics Sebő.

Csakhogy a 36 halálraitélt közül egy sincs kézügyben. Sebaj. Majd felkötik őket „in effigie," jelképileg. S a következő nap, szept. 22-ikén az Ujépület hátamögött csakugyan megtörténik a furcsa kivégzés.

„Katonaság fedezete alatt — ugymond egy szemtanu — a szokásos módon mentek ki a vesztőhelyre, ahol 36 bitófa állt. Kiérvén, felolvastatnak az itéletek. Ekkor előlép a bakó, utána két pribék négyszögü fekete táblákkal, amelyeken az elitéltek neve fehér betűkkel volt felírva. A hóhér ezeket a táblákat a megállapított sorrend szerint felszögezi a bitófákra. Legutolsó a Kossuth neve, ezzel is jeleztetvén, hogy ő a legbűnösebb, s ha a kivégzés csakugyan megtörténik, őt hagyják vala társai között a legutolsónak."

Az ilykép „felaggatott" hazafiak csak később tudták meg, minő különös módon bánt el velök a kamarilla. „Jót nevettünk — beszélte Irányi — mikor tudomásunkra jutott, hogy mi tulajdonkép már nem is élünk, s hogy bennünket az atyáskodó osztrák kormány a mi tudtunk nélkül felakasztatott."

Mindenfelé síri csönd. „Pest — írja Degré — olyan mint egy elbüvölt város, nem lehet hangos szót hallani; mindenki olyan leverten jár, mintha atyja vagy testvére temetéséről jönne."

S a kamarilla még sem nyugodt. Hátha ez a csönd színleges? Hátha a magyar nemzet csak tetszhalott, s föleszmél? S ezer füllel hallgatózik, ezer szemmel vigyáz. S mihelyt itt, vagy amott egy kis életjelt veszen észre, mint a hiuz vonagló áldozatára, le-lecsap reánk.

1853. február 18-ikán egy csákvári szabósegéd, Libényi János Bécsben merényletet intéz a sétáló Ferencz József császár ellen. Késsel

ront neki, s könnyü sebet ejt a nyakán. A bolor szabó, abban a hiszemben, hogy az aradi kivégzések okozója az ifjú császár, kizárólag a saját elhatározásából vetemedik a merényletre.

Ámde ugyanekkor fedeztetik föl a Noszlopy-féle „összeesküvés." Az összeesküvést, azon hír alkalmából, hogy a császár körutat fog tenni az országban, a bujdokló Noszlopy Gáspár szervezte. A központ: Kecskemét. A terv az, hogy az uralkodót, mikor az Alföldre jön, elfogják, s az ecsedi láp nádasai közé rejtvén, addig el nem eresztik, míg csak az 1848-iki alkotmányt vissza nem állítja.

Az összeesküvés részesei épenséggel nem csinálnak titkot a dologból. Legelső dolguk, hogy egyenruhát készíttessenek, sőt állitólag külön



Prottmann, a hirhedt pesti rendőrfőnök.

csoportképekben le is festetik magukat. Ilyen körültekintő óvatosság mellett persze nem volt nehéz a jámborokat összefogdosni.

A Noszlopy-féle terv és a Libényi merénylete közt, mint látjuk, semmi összefüggés nincs; az udvar mégis azt hiszi, hogy egy forrásból ered mindakettő. S a legnagyobb szigorral lép fel. A merényletben való bűnrészesség gyanuja miatt ismét egy csomó ártatlan ember kerül a börtönbe. Ez nem elég. Az elfogottak közül öt: *Noszlopy Gáspár* a volt kormánybiztos, *Sárközy Sándor* ügyvéd, *Jubál Károly* tanár, *Nagy Albert* guerillavezér, s *Andrásffy Károly* földbirtokos 1853. márczius 3-ikán Pesten kivégeztetnek.

1853. szeptember 2-ikán *Gasparits Kilit* ferenczrendi szerzetest, a Muraköz hősét akasztatják fel Pozsonyban.

— Éljen, s örökké élni fog a haza! — kiált messzi csengő hangon a lánglelkü szerzetes, s átszelleműlt arczczal, mintha oltárhoz menne, lép a bitó zsámolyára.

Az *eltűnt korona* miatt is sok a zaklatásunk. Szeretnék mielőbb megkeríteni. Széleskörü nyomozás indul meg tehát. De hiába. Majdnem három évig mitsem tudnak hollétéről. 1853 tavaszán végre annyi kiszivárog, hogy a drága kincs valahol Orsova környékén van elrejtve. S Karger Titusz őrnagy-hadbiró vezetése alatt nyomban egy utász-századot küldenek le Orsovához. Nagy erélylyel kezdődik meg a kutatás. „Eközben pedig — ugymond Beleznay Antal orsovai plébános, — minden, a semleges területen átutazó magyart elfognak, s mezitlábig átkutatva kihallgatnak, aztán fölkisérik Bécsbe."

Egész őszig tart a kutató munka, mig végre 1853. szeptember 8-ikán az egyik utász ásója megpendül a koronaládán.

Csaknem bizonyos, hogy a rejtekhelyet pénzen megvásárolt ember, olyan, ki az emigráczióval összeköttetésben volt, árulta el az osztrákoknak. Több egybehangzó forrás szerint ez az ember: *Varga* István, 1848-ban a külügyminiszterium titkára, majd emigráns, később nagyváradi főjegyző.

Pétery Károly, a jónevű történettudós, ki Vargának bizalmasa volt, az „Abauj-Kassai Közlöny" 1877. jun. 11-iki számában erre vonatkozólag a következőket irja:

Minden részletezés nélkül röviden csak annyit tartok szükségesnek kijelenteni, hogy a koronának a bécsi kormány *Wargha* István feljelentése folytán jött nyomára. Ő ment le szeptember 3-ikán egy policzájfőnökkel a Bánátba, s ő mutatta meg a helyet, ahová Szemere három társával négy év előtt, 1849-ben, a koronát elrejtette. Wargha István 1876-ban tavaszszal halt meg mint nagyváradi főjegyző: 1848-ban, az Eszterházy herczeg külügyminiszteriumában volt miniszteri tanácsos. Több évig a korona megtalálása után Angliában lakott családjával.

Warghát Kossuth bizta meg a korona felvételével és kiküldésével. Az osztrák rendőrség nyomára jött ezen kiküldetésének, Prágánál elfogták és Bécsbe vitték. Sokáig vallatták, végre négy havi vallatás és igéret után elárulta a titkot. 150.000 forintot kapott a feladásért; ezzel Angliába ment, hol szivarüzletet vett, s más spekulácziókba bocsátkozott, mig rövid időn megbukott. Nekem bizalmas barátom volt, minden dolgát ismertem.

A korona feltalálásának titkát rajtam kivül kevés ember ismeri. S itt csak annyit adtam elő, a mennyi szükséges, hogy a gyanu árnyéka ártatlanokat ne sujtson.

A koronának feltalálása sem javit az irtóztató helyzeten. A kényuralmi rendszer lankadatlanul egyre tovább zsarnokoskodik.

Nem csoda, ha a nemzet végre is szabadulásáról kezd gondolkodni. S Erdélyben széleskörü forradalmi mozgalom indul meg. A mozgalom élén a marosvásárhelyi református főiskolának egyik népszerü tanára: *Török* János áll. A legbuzgóbb segitőtársai: *Gálffy* Mihály és *Horváth* Károly; mindkettő ifju székely birtokos, teli lángoló hazaszeretettel.



Jubál Károly. (A vértanu 1849-iki arczképe.)

De hát a nyiltjellemü magyar nem képes összeesküvéseket szőni. Ez a mozgalom is csakhamar fölfedeztetik. Országszerte ujólag megindul a hajsza, s két-háromszáz ember megint börtönbe jut.

Török, Gálffy és Horváth előtt nem is nyilik meg többé a börtönajtó, csak 1854 márczius 10-ikén, akkor, midőn a marosvásárhelyi postatéren fölakasztják őket.

Alig egy hónap mulva, 1854 ápril 27-kén a Török-féle öszeesküvésből kifolyólag Sepsi-Szent-Györgyön ismét három embert: *Vajda József* Kossuth-huszárt, *Gaál Sándor* emisszáriust, s *Bartalis Ferencz* birtokost akasztanak fel.

Ezek a rémuralom utolsó nyilvános kivégzései. Ideje is, hisz ugyancsak belefáradhatott a bakó. Rövid két-három év alatt mennyi, de mennyi nemes élet pusztult el a kezén!

Szentkatolnai *Bakk* Endre összeállítása szerint vértanúink száma: *százhuszonhárom*. Huszonnégynek azonban nem sikerült a nevét kipuhatolnia, ezek közt van az a tizenhárom nádor-huszár, akiket szökési kisérlet miatt 1849 jan. 13-ikán és jun. 6-ikán Gráczban végeztek ki. Az ismert vértanuk névsora a következő:

Abancourt Károly, Alurmann N., Aulich Lajos.

Bartha József, Bartalis Ferencz, Batthyány Lajos gr., Bencze Farkas, Bolcze János, Börcsök István, Bottos Mihály, Bugyik József.

Csányi László, Csernyus Manó, Csőmy Zsigmond.

Damjanich János, Dessewffy Arisztid, Drechsler Kristóf, Dudó György.

Fekete Emil (Imre), Fekete Ferencz, Förster Ferencz, Fuhrmann János, Fülöp György, Gábel Mátyás, Gálffy Mihály, Gancs (Gános) Pál, Gásparits Márk, Geyer Nándor, Gonzeczky Ján. (Alajos), Gruber Fülöp, Giron Péter.

Hauck Lajos, Havelka Ferencz, Horváth János, Horváth K. de N.-Várad, Hruby Gyula, Hübner Lipót, (András).

Istók Imre, Jeszenák János br., Jubál Károly.

Kazinczy Lajos, Kiss Ernő, Knézich Károly, Koczó György, Kolossy Gábor, Kuczka Mihály, Koncsur András.

Lahner György, Lázár Vilmos, Westerburgi gr. Leiningen Károly, Loncsák György.

Márkus János, Mednyánszky L. br., Melkó Nándor, Mészáros Dániel, Mezei János (József), Molnár, Montpart Antal, Murmann Sándor.

Nagy Sándor József, Nimnichter János, Novák János, Noszlopy Gáspár.

Ocsky György, Ormay (Auffenberg) Norbert Károly.

Pallik Ignácz, Pavelka Ferencz, Perényi Zsigmond báró, Petőcz György, Pöltenbergi Pölt Ernő, Potóczky Gyula.

Raffay Ignácz, Razga Pál, Rubic, Rulikovszky Kázmér.

Sándor László, Sántha János, Sárközy Soma (Sándor), Schweidel József, Schwelko Róbert, Stift József, Streith Miklós, Szacsvay Imre, Szathmáry János, Szikszay József, Szöll János.

Tamás András, Török Ignácz, Török János, Tóth József, Treschler Nándor.

Kossuth Lajos végrendelete.

— *Melléklet „Az 1848—49-iki Magyar Szabadságharcz Története" czimű munkához.* —



Megbizó Levél

Az örökké való Istennek nevében Amen.

Miután Kedves hazám szabadság harczának szerencsét-
len kimenetele által, szeretett hazámból kiszo-
rittatva hontalanná lenni kénytelenittettem,
életemet idegen önkénytől látván függeni, kétsze-
resen súlyosodik rám a jövendő bizonytalansá-
gának érzete, 's kétszeresen kell hogy érezzem
a kötelességét, azon esetre ha velem valami
emberi történnék gondoskodni azokról, kik
hazám után földi üdvességemet képezik: Ked-
ves szeretett nőmről 's gyermekeimről.

És miután Gróf Guyon Richard Tábor-
nok, ki miután a Magyar szabadság harcz-
nak rendithetetlen jellemű hős bajnoka volt,
most ugyan számkivettetésemnek részese,
de mint született angol, dicső nemzete
kormányának pártfogása által jövendőjét
az enyimnél biztositottabbnak érzi: azon
megbecsülhetetlen szives ajánlatot tevé, hogy
ha velem valami emberi történnék,
's családom ápoló gondoskodásomtól meg
fosztatnék, gyermekeimről atyaihoz hasonló
indulattal kész leszen gondoskodni.

Azért is mindenek előtt Őt, kedves és ki
mondhatlanul szeretett nőmnek bizodalmá-
ba ajánlom, mint olly férfiút, kinek jelle-
mére, szavára, 's lovagias érzelmeire
bármi viszonyságok között biztos hit-
tel támaszkodhatik.

De kétszeres bánattal nehezedik szenve-
dő lelkemre a gondolat, hogy hün és for-
rón szeretett Kedves Nőm összeroskadhat a
tömérdek fájdalmak alatt, és szegény gyer-
mekeim a páratlan anyának gondjaitol
is megfosztva egészen árván maradhatnak
mert családi életem példátlan boldogsága
mellyel Isten ekkoráig megáldott, arra hiteti
el velem, hogy valamint az én életem az
övéhez, úgy az övé az enyimhez van kötve.

Azon szerencsétlen esetre tehát, ha szegény
gyermekeim egészen árván maradnának

már

mái most élő Gróf Guyon Richard Tábornok urat, mind
három édes gyermekem (: Ferencz és Lajos fiaim 's Vil
ma leányom) gyámjává 's gondviselőjévé kinevezem
(:miután szegény édes anyámnak a reá nehezedett
rémitő szerencsétlenség közt élemedett bete
ges koránál fogva magának is ápolóra van szük
sége, nőtestvéreim pedig saját családi gondjaik
miatt akadályozva vannak:) olly kikötéssel, hogy
mivel kedves sógorasszonyom, szeretett nőmnek uno
ka testvére Marton Antónia kisasszony mint
példátlan hűségü rokon, gyermekeim iránt már
is annyi önfeláldozással teljes nemes lelküsé
get bizonyitott, minélfogva megingathatatlan győződésem
hogy egy olly anyának, minő kedves drága nőm
anyai gondjait senki e földön olly mérték
ben nem pótolhatja mint épen ő, azért is
őt, ha a gyámi kötelességben osztozni kö
rülményei megengedendik, Gróf Guyon Tá
bornok úr gyermekeim második anyjá
nak, 's ha e tisztségre ajánlkozandik, a gyá
mi jogokban egyenlő részesének tekintse.
Kinevezem pedig 's felhatalmazom a mon
dott kötelességek teljesitésére Gróf Guyon
tábornok urat, adván néki úgy gyerme
keim személyeinek megmentésére, neve
lésére 's gondviselésére, mint megmentendő
's reájok mint törvényes és természetes
örököseimre szállandó csekély javaim ke
zelésére nézve mind azon jogot és hatal
mat, mellyel a Magyar törvény a gyá
mokat és gondviselőket (:tutor & Cura
tor:) felruházza, azon biztos remény
ben, hogy nemes indulata szerint viszont
mind azon gyöngéd kötelességeket híven
teljesitendi, mellyek e minőségben reá há
rulandnak.

Mint ezen felhatalmazás azon esetre is
ideiglenesen értendő lévén, ha kedves gyer
mekeim iránti gondoskodásban én is sze
retett nőm, kiszámithatatlan [illegible] vol
tán, vagy a hitszegett hálátlan austriai
ház uralkodó kegyetlensége következtében
fogság által ideiglenesen akadályozva volnánk:

Isten és szeretett kedves nőm után e szerint
gyermekeim sorsát Gróf Guyon tábornok úr
nemes

nemes indulatába helyezvén, mindenekfelett meg
várom tőlle, hogy ha Isten akaratja szerint e meg
bizatást teljesiteni hivatva leszen, gyermekeimet
magyarokká nevelje, 's boldogtalan hazánk sor
sa ildája után is szivökbe vésse el azon ő szé
llem hazafiérzettel, hogy hazájukra mindig
's soha és semmi viszontagságok között annak
igazságos jövendője felől kétségbe nem esve,
egész életökön át legszentebb 's legkedvesebb
kötelességöknek ismerjék, hazájuknak élni
's annak jogait szabadságát, törvényes füg
getlenségét és nemzeti életét védeni, 's javát
előmozditani.

Miről adom ezen saját kézirásu 's ma
gán pecsétemnek kéznél nem léttében hiva
talos pecsétemmel is megerősitett megbizó
levelemet Kelt számkivetésemben Wid
dinben a török birodalomban October
8kán 1849.

Kossuth Lajos
Magyar Ország
Kormányzója

Hogy Kossuth Lajos úr
Magyar Ország Kormányzója
ezen levelet előttünk saját
kezével irta és aláirta ezen
nel bizonyitjuk

Asbóth Sándor
alezredes vezér segéd

Ujtz Mihály.

Várady József, Varga Mihály, Vécsey Károly gr., Voiti Adolf, Vörösmarthy József, Woronieczky Micieslav.

Zéhmark János.

Hentaller Lajos nyomozásai szerint 1848. deczember 7-ikétől kezdve 1854. ápril 27-ikéig 162 politikai kivégzés történt. Harmincz-kilenczczel tehát több, mint a mennyi a Bakk Endre kimutatása.



Agg honvédek Lenkey sirjánál.

De ki tudná vértanuink számát pontosan megállapitani? Hány, de hány ember tűnt el nyomtalanul! Mennyi hazafit pusztítottak el titkon, itélet nélkül! Igy, szavahihető kortársak emlitik, hogy a dühöngő Haynau 1848. okt. 14-ikén éjjel az Ujépület udvarán egyszerre húsz embert végeztetett ki; beszélik, hogy Erdélyben huszonnégy református papot lőttek agyon, kihallgatás, itélet nélkül.

Ki tudná hát a számukat? S azok nem vértanuk-e, akiket a felbujtogatott oláhok, szerbek mészároltak le? Vagy azok, akiket a bujdosás, a száműzetés sirbatevő nyomora ölt meg?

Az osztrák rendőrség működéséről 1857 végén rendkivül érdekes statisztika jelent meg. E statisztikai összeállításból megtudjuk, hogy

1857-ben *három hónap* alatt Ausztriában és Magyarországon 341,990 bűnöst fogtak el; a zsandárság pedig 476,084 házmotozást, kiséretet, őrjáratot teljesített. Rövid negyedév alatt tehát 818,074 eljárás, aminek a nagyobb fele természetesen Magyarországra esik. Ha ezt a kimutatást számítási alapul veszszük: úgy évenkint 1.377,860, nyolcz év alatt körülbelül *tiz millió* ember hurczoltatott börtönbe. Ilyen szeliden, ilyen bölcseséggel kormányoztak az összbirodalom tervezői!

A szabadságharcz után több mint egy évtized múlik el, s csak nem akar virradni. Olmütz, Kufstein, Josefstadt börtöneiből még mindig fel-felzokog a szegény magyar rabok hazavágyó bús éneke:

Idegen földről imánk és énekünk
Száll hozzád istenünk! ki vagy reményünk.
Terjeszszed ki védő, áldó kezed
Hazánkra, mely híven imád téged.
Derítsed fényre gyászba borult napját,
Hálával zeng majd öröm-alleluját.

Majd ha megnyilnak börtönünk ajtói,
Kezünkről s lábunkról lehullnak békói,
Vágyva elérvén hazánk határát,
Leborulunk rá, csókoljuk porát;
Örömteljes hálát rebeg az ajakunk,
Szívünkből hő imát naponként mondunk.





A menekülő Kossuth a török őrségnek átadja kardját.

VI.

Az emigráczió.

Kossuth, mint tudjuk, 1849. augusztus 17-ikén távozott az országból, s átkelvén a Dunán, Turnul-Szeverinben török földre menekült. A szabad Magyarország nagyhatalmu kormányzója egyszerre hazátlan bujdosó lőn. A magyar nemzet nagysága s dicsősége eltünt, mint egy édes álom. S mily rettentő az ébredés! Előtte az idegen világ hideg közönyével, mögötte a haza: gyászban, siralomban.

...... Kifejezhetlen érzelemvihar dúlta lelkemet, — beszéli maga Kossuth „Iratai" előszavában, — midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett. Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna. Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék, zokogva nyomtam reá a fiui szeretet búcsúcsókját, aztán egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz, és — ugy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon ....

Egy török főtiszt „Allah"-t említve üdvözölt barátságosan; elvezetett fekhelyemre, melyet Isten szabad ege alatt számomra készített, s kardomat kérte: lesütött szemmel, mintha szégyelné, hogy török magyart lefegyverez. Lekötöttem, átnyujtottam, szótlanul, könynyel szememben, mig ő, „jó éjt" kivánva magamban hagyott bánatommal.

Nyugalom és hontalanság!

Hát tudott-e a hitrege Ádámja nyugodni, midőn mögötte, a kitaszított mögött az Éden kertjének kapuja becsukódott, mivel hogy a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből evett?

Én is ettem abból a gyümölcsből és felismertem a jót s a gonoszat! És fölemeltem kezemet a jónak védelmére a gonosz ellen. A gonosz győzött és én hazámból — az Édenből — kitaszíttatám.

Ott álltam tompa merengésben a nem magyar Duna partján, melynek habjai közé onnan felülről, — a magyar nemzet könnyeiből ég felé szállott vizpára csapadéka vegyült, s kis távolságban tőlem, rohant tova a Vaskapu sziklatorlaszán keresztül zúgva, morogva, mintha szitkozódnék a meg nem érdemelt végzet ellen. Én hallgattam a zúgást, mely keblem viharával összefolyt; belebámultam a méltatlanul meghiusult honfi-remények semmiségébe és arczomon öntudatlanul a kifejezhetlen fájdalom könyzápora ömlött alá. Minden volt e könnyzáporban, ami a hazafi szivének fáj; minden, csak egy nem: a reménytelenség nem; a kétségbeesés hazám jövője felett nem.

Ugy tetszett nekem, — még akkor, a fájdalom első lázrohamában is úgy tetszett nekem, — mintha az ég csillagainak fényszikrázatából könnyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém, mely azt hirdeti borult lelkemnek, hogy nemzetem szenvedni fog ugyan, irtózatosat fog szenvedni, mert bosszuja rettenetes a féktelen uralomvágynak, mely a megalázás porából nem a maga tehetségével emelkedik fel; hát szenvedni fog nemzetem irtózatosat, de nem hal bele!

Igy szól Kossuth menekülésének első perczeiről. A szörnyü csapás a fájdalom könnyeit facsarja ki szeméből, de lelkét nem töri meg. Bujdosása első éjszakáján im felragyog előtte a remény csillaga. Ő, ki részese, szemtanuja volt a nemzet bámulatos akaraterejének és szívósságának, nem mond le annak jövőjéről. Ez a hit, ez a remény ad neki erőt a további küzdelemre, amelyet letiprott hazájának az érdekében bujdosása közepette fejt ki.

Pedig, ha egyáltalán valakinek, ugy legelső sorban épp Kossuthnak elég oka volt a kétségbeesésre. Nyomában, mint a szimatoló véreb, az önkény bosszúja, amely a becsületes, vendégszerető törököt is ellene uszítá. Kossuthnak ugyanis az volt a szándoka, hogy megszakítás nélkül egyenesen Londonba utazik, s a szabad angol nép köréből lát a fölszabadítás nagy munkájához. A bosszúért lihegő bécsi politika azonban mindenféle nyomással rábirta a török kormányt, hogy a területére menekülő magyarokat tartóztassa fel, s vegye őket szoros őrizet alá. S bár a török határőrség kíméletesen bánt a menekülőkkel, mégis csak foglyok voltak. Minden perczben attól kellett remegniök, hogy kiadják őket az osztrákoknak. S hogy ez esetben minő sors vár reájuk: Haynau véres munkájából könnyen kitalálhatták.

De e tudatnál sokkal súlyosabban nehezedik Kossuth lelkére az a másik csapás, hogy szerető nejét s ártatlan apró gyermekeit elszakítá tőle a balsors. Éppen azok, kik legközelebb állottak szerető

szivéhez, jutottak ellenségeinek a kezébe. Nem tudhatja, minő sors vár reájuk, mit rejt méhében a jövő. Szíve megtelik aggodalommal, ha arra gondol, hogy gyermekei holnap talán már gyámol nélkül maradnak. Ez aggodalom adja kezébe a tollat, hogy végrendeletet csináljon, s esetleges halála esetén Guyon Richard tábornokra bízza szeretteit. A végrendelet, mely október 8-ikán, Viddinben kelt, igy hangzik:



Kossuth Lajos megérkezése Sumlába. (Egykoru rajz.)

Megbizó levél.

Az örökkévaló Isten nevében. Amen.

Miután kedves hazám szabadságharczának szerencsétlen kimenetele által szeretett hazámból kiszoríttatva, hontalan lenni kényteleníttettem, életemet idegen önkénytől látva függni, kétszeresen súlyosodik reám a jövendő bizonytalanságának érzete s kétszeresen kell, hogy érezzem a kötelességet azon esetre, ha velem valami baj történnék, gondoskodni azokról, a kik hazám után földi üdvösségemet képezik, kedves szeretett nőmről és gyermekeimről.

És miután gróf Guyon Richard tábornok, ki miután a magyar szabadságharcznak rendíthetlen jellemü hős bajnoka volt, most ugyan számkivetésemnek részese, de mint született angol dicső nemzete kormányának pártfogása által jöven-

dőjét az enyémnél biztosítottabbnak érzi: azon megbecsülhetlen szives ajánlatot tevé, hogy ha velem valami történik s családom ápoló gondoskodásomtól megfosztatnék, gyermekeimről atyaihoz hasonló indulattal kész lészen gondoskodni.

Azért is mindenekelőtt őt kedves és kimondhatlanul szeretett nőmnek bizodalmába ajánlom, mint oly férfiut, a kinek jellemére, szivére és lovagias érzelmeire bármi viszontagságok között biztos hittel támaszkodhatik.

De kétszeres bánattal nehezedik szenvedő lelkemre a gondolat, hogy hűn és forrón szeretett kedves nőm összeroskadhat a tömérdek fájdalom alatt és szegény gyermekeim a páratlan anyának gondjaitól is megfosztva egészen árván maradhatnak, mert családi életem példátlan boldogsága, a melylyel isten ekkoráig megáldott, azt hiteti el velem, hogy valamint az én életem az övéhez, ugy az övé az enyémhez van kötve.

Azon szerencsétlen esetre tehát, ha szegény gyermekeim egészen árván maradnának, már most előre gróf Guyon Richard tábornok urat mindhárom édes gyermekeim (Ferencz és Lajos fiaim s Vilma leányom) gyámjává és gondviselőjévé kinevezem (miután ugy szegény édes anyámnak a reá nehezedett tömérdek szerencsétlenség között élemedett beteges koránál fogva magának is ápolásra van szüksége, mind testvéreim pedig saját családi gondjaik miatt akadályozva vannak) oly kikötéssel, hogy mivel kedves sógorasszonyom, szeretett nőmnek unokatestvére Marton Antonia kisasszony, mint példátlan hűségü rokon, gyermekeim iránt is annyi önfeláldozással teljes nemeslelküséget bizonyított, minélfogva meg vagyok győződve, hogy egy oly anyának, minő kedves drága nőm, anyai gondjait senki e földön oly mértékben nem pótolhatja, mint éppen ő; — azért is őt, ha a gyámi kötelességben osztozni körülményei megengedendik, gróf Guyon tábornok úr gyermekeim második anyjának, ha e szivességre ajánlkozandik, a gyámi jogokban egyenlő részesnek tekintse. Kinevezem pedig és felhatalmazom a mondott kikötéssel gróf Guyon tábornok urat, adván nekie ugy gyermekeim személyeinek megmentésére, nevelésére és gondviselésére, mint megmenthető és reájok, mint törvényes és természetes örököseimre szállandó csekély javaim kezelésére, minden jogot és hatalmat, melylyel a magyar törvény a gyámokat és gondviselőket (tutor et curator) felruházza, azon biztos reményben, hogy nemes indulata szerint viszont mindazon gyöngéd kötelességeket hiven teljesítendi, a melyek e minőségében reá hárulandnak.

Szint' ezen felhatalmazás azon esetre is ideiglenesen értendő lévén, ha kedves gyermekeim iránti gonoskodásban én és szeretett nőm hazámtól elrekesztett távollét, vagy a hitszegett hálátlan ausztriai ház üldöző kegyetlensége következtében fogság által ideiglenesen akadályozva volnánk.

Isten és szeretett kedves nőm után e szerint gyermekeim sorsát gróf Guyon tábornok ur nemes indulatába helyezvén, mindenek előtt megvárom, hogy ha isten akaratja szerint e megbizásait teljesíteni hivatva leszen, gyermekeimet magyarokká nevelje és boldogtalan atyjuk tiszta példája után is, sziveiket töltse el azon önzéstelen hazaszeretettel, hogy hazájukat imádják és soha és semmi viszontagságok között annak igazságos jövendője felől kétségbe nem esve, egész életükön át legszentebb és legkedvesebb kötelességüknek ismerjék, hazájuknak élni és annak jogait, szabadságát, törvényes függetlenségét és nemzeti életét védeni, s javát előmozditani.

Miről adtam ezen saját kézirású s magán pecsétemnek kéznél nem létében hivatalos pecsétemmel is megerősített megbizó levelemet.

Kelt számkivetésemben Widdinben a török birodalomban okt. 8-ikán 1849.

(Pecsét helye.)

Kossuth Lajos,
Magyarország kormányzója.



Veress Sándor, „A magyar emigráczió Keleten" czimű munka szerzője.

Hogy Kossuth Lajos ur, Magyarország kormányzója ezen levelet előttünk saját kezével irta s aláirta, ezennel bizonyítjuk.

Asbóth Sándor,
alezredes, vezérsegéd.

De a családi gond mellé az anyagiak kérdése is járul. Összes vagyona, amivel bujdosását megkezdte, négy-ötszáz darab aranyból áll. S ezt is meg kell osztania menekülő társaival, kik közül a legtöbbnek még betevő falatja sincs.

Az idegen föld, a hová Kossuth mint bujdosó először hajtotta pihenőre fejét, tehát Turnul-Szeverin. A menekültek legnagyobb része szintén idehuzódott.

De csak néhány napig maradtak itt. Szeptember elején az egész tábor — körülbelül 5000 ember — *Viddinbe* kisértetik. A főnök, a vezér természetesen Kossuth, körülötte csoportosulnak: Szemere Bertalan, gr. Batthyány Kázmér, Horváth Mihály, Vukovics Sebő, Mészáros Lázár, Vetter, Dembinszky, Bem, Guyon Richárd, Perczel Mór, Kmetty, Stein Miksa, Beniczky Lajos, Asbóth Sándor; továbbá: Almássy Pál, Beöthy Ödön, Bónis Sámuel, gr. Csáky László, Egressy Gábor, Hajnik Pál, Hunkár Antal, Irányi Dániel, báró Jósika Miklós, Sillye Gábor, Simonyi János, báró Splényi Lajos, gr. Teleki László, Ujházy László, Veress Sándor stb.

Ezekenkivül mintegy 500 különféle rangu tiszt, 3400 honvéd, 800 lengyel, s 409 olasz legionarista.

... Ezen nagyszerű emigrácziót — ugymond Imrefi — igen bajos lett volna Viddinben elhelyezni, s azért a honvédség egy a város s külvároson kivül eső térségen ütött tábort, közel a Dunához, kisebb-nagyobb sátorok alatt.

E tábornak négy külön osztálya volt: a magyar mindenek közt a legerősebb, a lengyel, az olasz, s a török katonaság, amely körülkerítve őrizé a hitetlenek három osztályát.

Viddinnek külterülete is sánczokkal levén övezve, ez volt a határ, melyen túl lépni egy menekültnek sem volt szabad. A künt táborzó katonaság kisebb csoportokban nappal bemehetett a városba.

A főtisztek, a polgári urak és urnők a várban, vagyis a belvárosban laktak, mi rabságuk daczára is kitüntető megkülönböztetés vala reájuk nézve, miután ott keresztények lakni tilos.

A századosok s hadnagyok közül eleinte sokan a legénységgel együtt tanyáztak a szabad ég alatt, de mint kényelemszerető emberek csakhamar szállásokat béreltek maguknak a külvárosi bolgároknál és khámokban.

Ágynemüt csak igen kevés hozván ide magával, nagyobbára csak ruháikon feküdtek s azzal takaróztak. Egy ideig rendes zsoldról szó sem volt, csupán nyers élelmi szereket osztottak ki köztük, mi rizskása, birkahus, juhzsir, vereshagyma, só, olajból és homokos kenyérlisztből állott.

Egy pár napig, mig nagyon meg nem szaporodtak, a főbbeknek maga a basa küldött eledelt konyhájáról, de a különös módon készített szokatlan ételek, mint a nuelli,

főtt rizs, töltött uborka, birkahús stb. egyáltalán nem nyerték meg izlésüket. A basa csakhamar szakácsokat rendelt hozzájok, de ezek sem tudtak izlésök szerint főzni.

Később e hiányon segítve volt az által, hogy egyik menekült-társuk, bizonyos Lülei nevü zsidó, ki mint kém hasznos szolgálatokat tett a forradalmi kormánynak, a külvárosban kaszinó-féle vendéglőt nyitott, hol pénzért étkezni, kávézni lehetett, a mely egyszersmind társalgási gyülhelyül is szolgált . . .

Kossuth mindjárt az első napokban visszanyeri lelkének rugékonyságát, s bámulatos erélyét. Legelső teendője, hogy menekülő-társai lehetőleg biztonságba helyeztessenek. Egyenesen Abdul Medsid



Kossuth megérkezése Angliába.

szultánhoz fordul, hogy vegye oltalmába a szerencsétlen magyarokat. S kérő szava meghallgatásra talál. A török hatóságok, a szultán parancsára, nemcsak emberségesen bánnak menekültjeinkkel, hanem politikai védelemben is részesítik őket. Pedig az osztrák kormány minden diplomácziai furfangját s erőszakoskodását előveszi, hogy a menekülőket, főképen Kossuthot, hatalmába kerítse. Még háborúval is fenyegetőzik. A bécsi kormány követelését az orosz is hathatósan támogatja. A helyzet már oly fenyegető jelleget ölt, hogy a szultán tanácsosai csak úgy vélik a kiadatást megakadályozhatni, ha a menekülők az izlamra térnek át s ezáltal török alattvalókká lesznek.

Az erről folyó tanácskozások folyamán azonban Abdul Medsid egész határozottan kijelenté, hogy bármi történjék is, nem adja ki a magyarokat. Nem akar — ugymond — nevére gyalázatot hozni, hogy visszaélt a vendégjoggal, s az ellenség boszujának dobta azokat, kik nála oltalmat kerestek. Ha e miatt megtámadják, ám legyen háború, de nem tágít.

S menten ki is adja a rendeletet, hogy gondoskodjanak az ország fegyveres védelméről. S a nemesszivű fejedelem, az ultimátumszerü fenyegetések daczára sem tágít. Háború persze, még sem lesz a dologból. Az osztrák maga is úgyszólván harczképtelen volt, s csak rá akart ijeszteni a törökre.

A török kormány azonban annyit mégis megtesz a bécsi udvar kedvéért, hogy a menekülteket az osztrák határszélről beljebb *Sumlába* internálja.

Itt találkozott Kossuth nejével, a ki csak hosszu, majdnem félévi bujdosás után, Szerbián keresztül menekülve, juthatott férjének ölelő karjai közé. Ámde gyermekei nélkül. Ezekre a szegény ártatlanokra az osztrák rendőrség rátette kezét, s fogságba hurczolta őket. Csak egy év mulva, 1850-ben, az angol királynő egyenes közbenjárására engedte meg a bécsi kormány, hogy a három gyermek szüleit követhesse.

Kossuth nem sokáig maradhatott Sumlában. A porta ujabb tartózkodási helyet jelölt ki számára; még pedig a kis-ázsiai *Kiutahiában*, a hová Kossuth nejével s csekély számu kiséretével 1850. február végével költözött.

Kossuth valódi lelki nagysága s rajongó honszeretete a számüzetés alatt nyilatkozik meg egész fenségében. Mint a pálma, mely a rárakott terhek alatt még inkább nő, — Kossuthot a sorscsapások nemhogy elcsüggesztenék, de még inkább megedzik a további küzdelemre. Sem hatalmi, sem anyagi eszközök nem állottak bár rendelkezésére: a játszmát még sem adta föl. Elhatározza, hogy tovább fog munkálni a haza felszabadításának nagy művén, s mihelyt csak lehetséges, ujból felveszi a harczot a bécsi udvar politikájával.

Egyik legfőbb gondját az képezte, hogy az emigráczió tagjai közt az összeköttetés és egyetértés meg ne lazuljon. És tényleg a magyar emigráczió a legkeserűbb megpróbáltatások közepette is derekasan, becsülettel állotta meg helyét. Nem volt ugyan az apróbb viszályoktól mentes, akadtak a magyar emigránsok közt is olyanok, akiket a súlyos anyagi gond helytelenségek elkövetésre ragadott; de *egészében véve* a

magyar emigráczió sem a vendégjoggal nem élt vissza, sem a haza szomoru sorsáról nem feledkezett meg hányattatásai közt.

Kossuth 1851. szeptember 1-éig tartózkodott Kiutahiában, ahol bármily kitüntető tisztelettel bántak is vele, mégis csak fogoly maradt. Kiszabaditására az amerikai Egyesült-Államok kormánya tette meg az



Kossuth amerikai arczképe.

első lépést, felszólitván a portát, hogy szűntesse meg a magyar emigránsok internálását. Midőn e kérelmet az angol követ is hathatósan támogatta: a török kormány engedett a felhivásnak s Kossuthot társaival együtt szabadjára eresztė.

Kossuth, Kiutahiából való szabadulásakor, családjával s néhány

barátjával, az amerikai »Mississippi« nevü hadi fregattra száll, a melyet az Egyesült-Államok kormánya bocsát rendelkezésére. Az a terve, hogy egyenesen Amerikába vitorlázik, s személyesen köszöni meg az amerikai nép ritka rokonszenvét. De útközben barátjai unszolására megváltoztatta szándékát, s Lissabonban britt hajóra szállt, hogy előbb Angliába menjen. Már tengeri utja közben is a rokonszenv számos megkapó jelével találkozik. Mindenütt, a hol csak megáll a hajó, igy Gibraltárban, Lissabonban, a legnagyobb kitüntetésekkel halmozzák el.

Kossuth Southamptonban lépett angol földre, ahol óriási közönség fogadta. Innentől valóságos diadalmenet volt útja. Az angol nép szinte versenyre kelt egymással a nagyszerü tüntetésekben. Londonban, a városi tanács élén maga a lordmajor üdvözölte. A bevonuláskor ezernyi nép özönlé körül kocsiját. Kossuth már Southamptonban is angolul felelt a hozzá intézett üdvözlésekre, de itt Londonban, a Guildhallban tartotta első nagyobbszabásu beszédét Shakespeare zengzetes nyelvén:

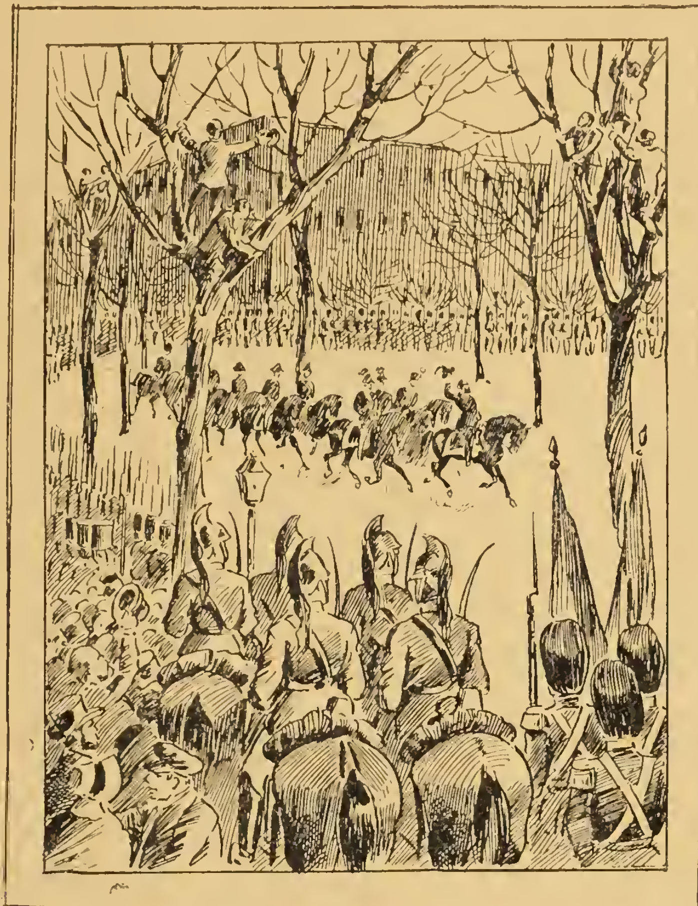
Egy szemtanu, a magyar emigráczió egyik tagja, igy nyilatkozik Kossuth ez első sikeréről:

„Kossuth nagyszerű beszéde bámulatra ragadta nemcsak az angolokat, de minket magyarokat is, kik nem először láttuk, hallottuk őt a szószéken. Tudtuk, hogy fogsága alatt Budán a 30-as években megtanult angolul s megbarátkozott az angol irodalommal, különösen maig is legfőbb kedvenczével Shakespeare-rel; tudtuk, hogy Kiutahiában anyanyelvükön társalgott az őt meglátogató angolokkal; tudtuk, hogy folyton olvas angol könyveket: mégis kifejezhetlen, mekkora volt meglepetésünk, midőn Southamptonban szállására vezettetvén, kilépett az erkélyre s majdnem egy óra hosszat beszélt a néphez angolul. Előadása az első próbánál ugyan még kissé akadozó volt, de Guildhallban már oly könnyüséggel, oly folyékonyan, annyi tűzzel, szabatossággal és bájjal szónokolt, mintha soha nem is beszélt volna más, mint angol nyelven . . . .“

Kossuth ezuttal hat hetet tölt Angliában. 1851. november 11-én ismét hajóra száll, hogy az északamerikai Egyesült-Államok kongreszszusának meghivására az ujvilágba utazzék. Ez utjában családján kivül csak néhány barátja kiséri; köztük Ihász Dániel ezredes, ez az önfeláldozó jó barát, ki élete utolsó perczéig hű osztályosa maradt Kossuth viszontagságos életének.

Kossuth amerikai időzése fölért egy ujabb diadalmenettel. Bevonulását New-Yorkban megirigyelhette volna a legünnepeltebb fejedelem. Az amerikai nép nemcsak a szabadságszerető magyar nemzet képviselőjét, nemcsak egy szent ügy martirját, hanem a köztársasági eszme vezérharczosát is ünnepelte Kossuth személyében.

Washingtonban rendkivüli kitüntetés érte. Az Egyesült-Államok szenátusának elnöke ugyanis a nyilt ülés folyamán, a legünnepélyesebb formák közt az ülésterembe vezette és jobbjára ülteté. S midőn bemutatta őt az egybegyűlt szenatoroknak, ezek felállással adtak kifejezést Kossuth iránti mély tiszteletüknek. Oly kitüntetés ez, aminőben, az egy Lafayetten kivül sem azelőtt, sem azóta senki nem részesült.



Kossuth New-Yorkban díszszemlét tart az amerikai Egyesült-Államok katonasága fölött.
(Amerikai kép.)

Kossuth ezután körutra indul, s száznál több felolvasásban ismerteti a magyar ügyet. Népszerüsége csakhamar befutja úgyszólván az egész óriási világrészt. A rokonszenv és tisztelet száz meg százféle módon nyilvánul iránta. Érmek veretnek a tiszteletére. Felolvasásait külön kötetben bocsájtja közre egy hires könyvkiadó. Az iparosok Kossuth arczképével diszítik portékáikat, hogy azoknak nagyobb kelendőséget biztosítsanak.

Mikor Kossuth amerikai földre lépett, százezer dollárnyi ajándékkal akarták megtisztelni. Kossuth azonban kijelenté, hogy a maga személyére nézvést semminemű ajándékot nem fogad el, de az ellen nincs kifogása, hogy felolvasásai beléptidíj mellett tartassanak, amely összeg a magyar ügyre lesz fordítandó. Felolvasásait tehát a közönség, azon tudatban, hogy ez által a magyarok nemzeti ügyét is előmozdítja, most még annál tömegesebben látogatta.

Kossuth látván az amerikai nép páratlan rokonszenvét s nemes felbuzdulását, azzal az eszmével kezd foglalkozni, hogy Magyarország felszabaditását innen az Egyesült-Államokból indítja meg. Evégből a magyar szabadságharcz megindításának költségeire *dolláros* igérvényeket nyomatott. Ezek az ugynevezett »*Kossuthdollárok*«, melyek közül az elnyomatás idején több száz példány hazánkba is került. Ez igérvények magyar fordításban a következőleg szóltak:

Kelt New-Yorkban 1852. február 2-án.

Magyar alap.

A magyar független kormány tényleges megalakulásától számított egy év mulva, e papir tulajdonosa feljogosíttatik egy dollár követelésére. Fizetendő a nemzeti kincstárnál, avagy annak ügynökségeinél Londonban vagy New-Yorkban. Vagy pedig feljogosittatik a tulajdonos, hogy e papirt ötven dollárnyi, vagy ennél magasabb összegekben négy százalékot kamatozó utalványokért váltsa be, melyek tiz egyenlő évi határidőben fizetendők ki az említett eseménytől számított egy évtől kezdve.

Kossuth L.

Ezenkivül egy amerikai fegyvergyárral szerződést is kötött hadiszerek szállítására.

Kossuth, a legjobb remények közt 1852. julius 10-én tért vissza Európába amerikai dicsőséges utjáról. Egyenesen Londonba ment, itt akarván bevárni a honfelszabadítás kedvező esélyeit. Napoleon államcsinyje azonban egyelőre megváltoztatta a politikai helyzetet. A magyar-ügyet háttérbe szorították a párisi események, s az uj császár trónfoglalása.

Kossuth 1852. julius 15-től egész 1857. végeig, tehát majdnem öt éven keresztül folyvást Londonban tartózkodott. Minden esztendőben két felolvasó körutat tett, a melyek úgy erkölcsileg, mint anyagilag fényesen sikerültek. Mindjárt első körutja alkalmával, mely két hónapig tartott, közel százezer frankot keresett. S többi felolvasó-utja szintén majdnem hasonló eredménynyel végződött; úgy, hogy mire az európai események ismét a cselekvés terére szólították, oly tőke felett rendelke-

zett, amelyből legalább egyidőre minden nagyobb gond nélkül megélhetett családjával.

Ez öt év alatt csak egyszer csillant fel a remény, hogy hazánkat talán mégis sikerült a vasjárom alól felszabadítani: 1854-ben a krimi háboru kitörésekor. Ugy látszott, hogy Ausztria szintén belesodortatik a háboruba. Kossuth összeköttetésbe lép a portával, meetingeket rendez Skócziában; szóval mindent elkövet, hogy a magyar-ügy a készülő eseményeknél kellő figyelemben részesíttessék. A remény csillámа azonban csakhamar eltűnt, kialudt. Az osztrák magára hagyta véres tusájában az oroszt. Ez volt a „hála“ Miklós czár 1849-iki támogatásáért.

Kossuth tehát ismét várakozásra volt utalva. Amde egy pillanatra sem feledkezett meg hazája felszabadításáról, s folyvást a legéberebb



Amerikai Kossuth-dollár.

figyelemmel kisérte a külpolitikai helyzet alakulásait. Csak a kellő alkalmat leste, hogy akczióját egész erővel ujból megkezdhesse.

S ez alkalom nem váratott sokáig magára. Európa, ámbátor a krimi hadjárat után külsőleg nyugodtnak látszék, ujabb háborúk küszöbén állott. Különösen az olasz egység kérdése tolult mindinkább előtérbe. Viktor Emanuel, az olasz nemzet e legnagyobb királya a széttagolt Olaszország egyesítését tüzte ki uralkodásának legfőbb czéljául. Ez egyesítés pedig Ausztria elleni háború nélkül nem volt keresztülvihető, szó sem lehetvén arról, hogy a Habsburg-ház az uralma alatti olasz tartományokat csak ugy szép szerével kiereszsze jogara alól.

A politikai viszonyoknak ezen ismeretére és alakulására alapította Kossuth nagyszabásu politikai működésének tervét. Es itt kezdődik a

magyar emigrácziónak az a bámulatos működése, amelyhez hasonlót nem mutat fel a történelem. A szegény hazátlan bujdosók, Kossuth lángeszü tevékenysége által, az európai közvélemény előtt csakhamar számottevő politikai tényezőkké emelkednek. Maga Kossuth nem egyszer döntőleg hat a világesemények menetére. Vezérlő államférfiak hajtanak szavára, uralkodók kérik a tanácsát.

A magyar emigráczió, Kossuth utbaigazitása folytán, valóságos diplomacziai szervezetet nyer. Európa majd mindegyik jelentősebb városába állít egy-egy megbizható embert, aki képviselje ott ügyünket s a felmerülő eseményekről értesítést küldjön neki. Igy *Párisban:* gr. Teleki László és Nemeskéri Kiss Miklós szolgálják a haza ügyét; *Genfben:* Klapka György; *Brüsszelben:* Ludwig János, majd Jósika Miklós; *Londonban:* Szarvady, *Turinban:* Bixió Sándor, *Konstantinápolyban:* gr. Andrássy Gyula, majd gr. Karacsay Sándor. S a magyar ügy e képviselői minden díj, minden jutalom nélkül, a legnagyobb önfeláldozással és pontossággal végzik a reájuk bizott nehéz feladatot. Feledvén bús sorsukat, nem törődve saját megélhetésükkel, valamennyien egy szívvel, egy akarattal a nemzet megmentésén fáradoznak. Szétszóratásukban is egy egészszé fűzte őket a haza szent szerelme.

Az olasz kérdés már a bécsi konferenczián, — mely a krimi háború után 1855. márcz. 15-én tartatott, — szóba került. Gróf Cavour Camillo, a kis Piemont e lángeszü államférfia vetette fel, felszólítván Ausztriát, hogy Lombardiából és Velenczéből vonja ki csapatait. A bátor felszólításnak ugyan nem lett eredménye, de elhinté a viszály magvát, a melyből az 1859-iki háború fejlődött. Főkép III. Napoleon franczia császár biztatta folyton az olaszokat az osztrákok elleni támadásra. Piemont azonban egymaga nem mert belekötni a hatalmas Ausztriába. Cavournak végre sikerült Napoleon fegyveres támogatását kinyerni. Abban egyeztek meg, hogy III. Napoleon, franczia haderő segélyével Viktor Emanuel részére egy felső-olaszországi királyságot alakít, Francziaország viszont a támogatással járó hadiköltségek kárpotlásául Savoyát kapja. S hogy a két uralkodócsalád közti viszony annál bensőbb legyen: Viktor Emanuel Clotild leányát feleségül adja Napoleon Jeromoshoz, III. Naopleon császár testvéréhez. Ily értelemben III. Napoleon és Viktor Emanuel között a véd- és daczszövetség is megköttetett.

Kossuth, ki biztos tudomással birt e szövetségkötésről, elérkezettnek látta az időt, hogy az olasz egység kapcsán a magyar-ügy is megoldásra kerüljön. Jól tudta, hogy egy Ausztria elleni háborúban

hazánk magatartása döntő súlylyal bir. Az volt tehát a terve, hogy az olasz hadsereg keretében magyar csapatok szerveztessenek. E csapatok előnyomulásával, támogatva egy franczia hadtest által, felkelésre birassék Magyarország, a mely ha megmozdul, Ausztria leveretése biztosra vehető. Ekkor aztán önként következik Magyarország önállása és függetlensége.

Turinban épp úgy, mint Párisban, máris számbavették közreműködésünket, sőt Napoleon császár a fegyveres támogatást is kilátásba helyezte.

Magyarországon eközben lázas érdeklődéssel kisérték a külföld kavargó eseményeit. Az otthoniak a reakczió kémjeinek legéberebb őrködése daczára, élénk összeköttetést tartottak fenn az emigráczióval, s így értesülve voltak Kossuth tervéről.

A vesztőhelyek és a börtönök nem voltak képesek megölni a nemzetet. Föleszmélt, s szivében megint lángolni kezdett a szabadság utáni vágy. A vértanuk halálhörgése, a rabláncok csörgése nem annyira a félelem, mint inkább a visszatorlás érzetét kelté fel a hazafiakban. Megvetéssel és gyűlölettel fordultak el Bach garázdalkodó jövevényeitől. Az egyenes lelkü, nyiltjellemű magyar embert a tűrhetlen rendszer titkos konspirácziókra kényszerítє. S majd mindegyik úriház egy-egy buvóhelye volt az elégedetleneknek, kik zárt ajtók mögött, suttogva tanakodtak a haza sorsáról, s epekedve várták az emigráczió szózatát, mely őket a gyülölt uralom ellen fegyverre hívja. Csak egy intés, csak egy szikra kellett, hogy a nemzet talpra ugorjék.

Nemzetiségeink is más szemmel nézték immár a viszonyokat. Belátták, hogy a bécsi kamarilla csak eszközül használta őket. Egyik-másik kolompos részesült ugyan némi felsőbb kitüntetésben, de népeik zömére csak úgy ránehezedett a vasvessző, mint a magyarságra. A horvátok szintugy keserűen csalódtak. A „Nagy-Illirország“ füstbe ment. A reményeikben csalatkozó nemzetiségeket tehát aligha lehetett volna ujolag zendülésre bújtatni.

Kossuth, aki tájékozódva volt Magyarország közhangulatáról, nehogy a nemzet idő előtt valamelyes meggondolatlanságra ragadtassék, 1859. február 25-ikén hosszabb „*Tájékoztatás*“-t küldött, természetesen kéz alatt, az országba.

Valószinű, — irja e tájékoztatásában, — hogy még ez év folyamán hazánknak alkalmat nyujthatunk függetlensége kivívására. E remény nem ingatag rokonszenvekre vetett bizalmon, hanem az érdekközösség szilárdabb alapján épül. Mind

Turinban, mind Párisban tudják, hogy nélkülünk ki lehet ugyan az osztrákot Olaszhonból kergetni, de nem lehet azt biztosan megtartani. Mert ha Magyarország birtokánál fogva az osztrák elsőrendü hatalom marad, elég erős lesz az elvesztettet viszszafoglalni, mihelyt a körülmények kissé változnak.

De tudják még azt is, hogy Magyarország közremunkálása nélkül még az oszráknak Olaszországban leendő legyőzetése sem bizonyos. A győzelem biztosítása egy másik egyidejü harczszintért is kiván, mely az osztrákot nemcsak elfoglalja, hanem tőle sokkal több erőt is elvonjon, mint a mennyibe a másik fél erőmegosztása kerül. Ez a szintér csak Magyarország lehet.

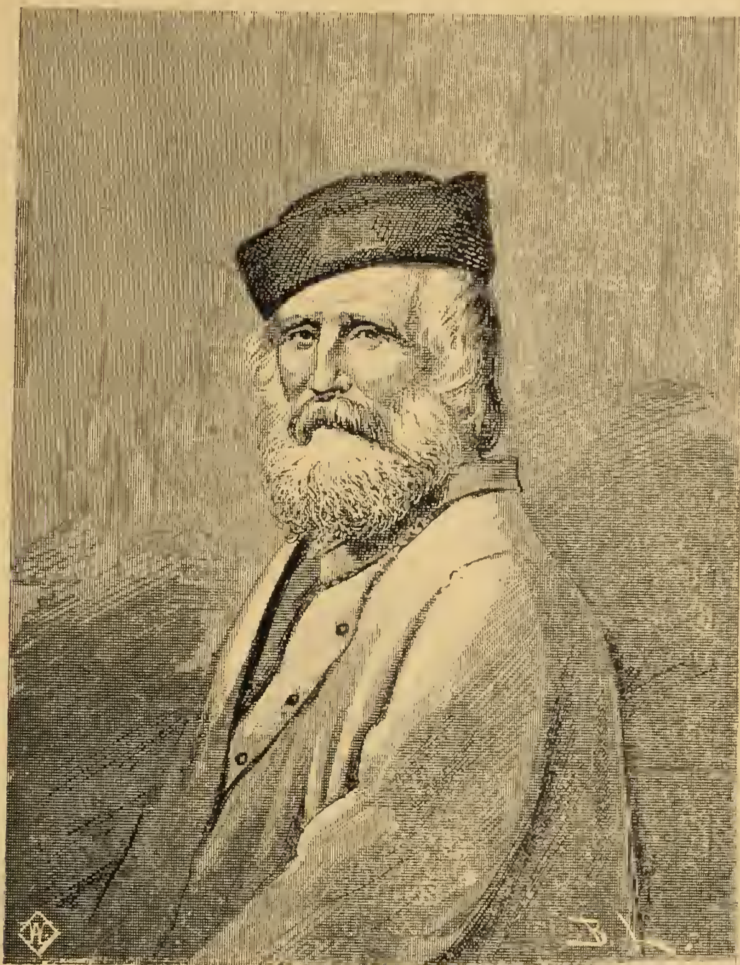
Ha csak azt nem teszszük fel, hogy nemzetünk, mely készületlenűl s elhagyottan az osztrák hatalmat 1849-ben porrá zúzta, azóta vagy oly gyávává lett, hogy jövendője felett kétségbeessék; vagy oly szolgalelküvé, hogy az idegen járomba beleszokjék; — ha csak ezt nem teszszük fel: elég a francziáknak az olasz hadjárattal kombináczióban engem, bajtársaimat egy húszezer főnyi franczia hadosztály kíséretében magyar földre tenni, hogy egyrészt az oszrák sereg egysége bomlásnak vitessék, másrészt az osztráktól ne csak 20, vagy 25 ezer embert vonjon el, hanem egy oly nemzetet, mely pár hó alatt 150.000 embert állítand fel ellene, s mely megmutatta, hogy maga egyedül is bir az osztrákkal. Ily fontos érdekközösség alapján mondom, hogy hacsak a diplomáczia elejét nem veszi a háborúnak (ami alig hihető), Francziaország és Piemont a magyar nemzettel általam, mint a függetlenségi nyilatkozatban kijelölendő képviselője által szövetkezni fog.

Azonban bármi hő legyen is a honvágy keblemben, bár egy órai életért a szabadságnak visszaadott hazában örömmel dobnám bérül hátralevő napjaimat, jobban szeretem a hazát, mint magamat, s azért nem fogom engedni, hogy nemzetünk csak eszközül használtassék. Czélnak kell lennie. Puszta diverzióra egy csöpp magyar vért sem engedek elpazaroltatni. Én csak úgy, s csak akkor szólítandom fegyverre a nemzetet, ha mint erő jelenhetek meg a határon, mely a nemzeti erő kifejtésére oly támaszpontot nyújt, hogy csak a nemzet saját határozottságától függjön szabaddá lennie. Intem tehát a nemzetet, hogy csalóka és gondtalan felszólításokra ne hajtson, hanem várja be, mig felszólítom. Én vérével nem fogok könnyelmüen játszani. A czél, melyet biztosítva kell látnom, hogy azt mondjam: fegyverre! kövessetek! A czél: hazánk függetlensége. Se több, se kevesebb.

Ezután fölemlíti, hogy orosz beavatkozástól többé nem kell tartanunk, Anglia sem fogja segíteni Ausztriát. Az egyesült franczia-olasz haderő oly nagy — ugymond, — hogy a biztos győzelem kilátásával fog megbirkózni Ausztriával. Ezután így folytatja:

Árulás s nagyravágyás ellen biztosítandom a hazát. A polgári hatalommal való vetélykedése a katonai nagyravágyásnak volt 1849-ben bukásunk kútfeje. Azért minden perczet, mely szent ügyünknek a világ közvéleményében magasan tartása mellett számomra fennmaradt, közel tiz év óta arra használtam, hogy magamat katonává képezzem ki, s az vagyok. Nem adom ki a sereget kezemből. S így a nemzet szabadsaga biztos leend. Én nagyravagyást nem ismerek. Én szabadság után sovár-

gok, nem hatalom után. Magamról biztos vagyok. Magamról tudom, hogy én a döntő győzelem napján épségben tenném le a nemzet szuverénitását a nemzet kezeibe, s visszalépnék magányom szerény árnyékába. A győzelemig pedig meg tudnám óvni a hazát mind a nagyravágyástól, mind a viszálytól.



Garibaldi.

Végül felhivja a hazafiakat, hogy legyen mindenki éber. S mihelyt ő átlépi a határt s a sereg éléről az első szózatot kibocsátja: a fegyverfogható férfiak a kijelölendő irányban azonnal gyüljenek össze és tömörüljenek.

Ez a „Tájékoztatás“ a rendőrség figyelmét kikerülve, ezer meg ezer példányban keringett a hazafiak közt. A közeledő nagyfontosságu eseményről csakhamar tudomása volt mindegyik jóravaló magyar

embernek. A forrongó nemzet lázas türelmetlenséggel várta a háború kitörését.

Kossuth, mikor meggyőződött, hogy Viktor Emanuel kész ügyünk támogatására, Cavourhoz fordult, elősorolván azokat a föltételeket, amelyek alatt a magyar nemzet segélyere számíthatnak:

Többször nyilvánosan kijelentettem, — így szól nyilatkozatában — miként bárki legyen is az, ki Ausztria ellen háborút visel, legyen az császár, király, szultán, keresztény, avagy török: késznek fog engem talalni vele kezet fogni s nemzetem nevében vele szövetkezni; felteve, hogy kellő biztosítékot nyujt, hogy nemzetemet nem akarja puszta eszközül felhasználni idegen és a magyar érdekeken kivül eső czélok elérésére, hanem függetlenségét a haború egyik, a többiekkel egyrangu czeljaul fogadja el, s ha ennek folytan a haború oly hadműködesi terv szerint, s az eszközöknek oly kombinácziojával kezdetik meg, miszerint okszerűen lehessen következtetni, hogy a háború egyik eredményeül Magyarország függetlenségének kivívása csak a magyar nemzet erélyes közreműködésetől függ.

A föltételeket aztán a következőkben állapította meg:

A fővezenylet az övé, (t. i. a Kossuthé) legyen. Vele kötendő meg a hadviselésre vonatkozó egyesség. Semmi kisérlet se tétessék Magyarország fölkeltésére addig, mig a szövetséges hatalmak fegyveres ereje magyar földön meg nem jelenik.

Kossuth főkép arra fektetett nagy súlyt, hogy az alakítandó magyar legió egy franczia hadtest kiséretében lépjen magyar földre. „Hogy a magyar fegyvert fogjon, — ugymond, — a franczia zászlónak a magyar függetlenség ügyével azonosítottnak kell lenni.“

Cavour mindenbe beleegyez. Nemcsak azt engedi meg, hogy Piemontban magyar legió szerveztessék, hanem a magyarországi fölkelés részére nagy mennyiségű hadiszerről is gondoskodik.

Ámde a siker kilátásával kecsegtető tervhez a szövetséges: III. Napoleon hozzajárulása is megkivántatik. Kossuth, párisi barátjai útján azonnal intézkedett, hogy III. Napoleon császárral személyesen találkozhassék.

Eközben, 1859. april 29-én kitör a várvavárt háború. Cavour oly ügyesen intezte a dolgokat, hogy az osztrák lett a tamadó fél. A hadüzenetre Szardiniának fegyverkezése szolgált ürügyül. Negy napra rá, május 3-an már a franczia hadsereg is megindult a Ticino felé, hogy felszabadítsa Itáliát.

Kossuth Londonban értesült a hadüzenetről. E hírrel csaknem egy időben kapta Napoleon Jeromos herczeg levelét, melyben felkéri,



Az olaszországi magyar legió zászlószentelése Nápolyban 1860. okt. 21-én.

hogy azonnal siessen Párisba, mert III. Napoleon császár, mielőtt a táborba indul, beszélni óhajt vele. Kossuth, családját Londonban hagyva, május 4-én Párisba utazik.

Mindenekelőtt Napoleon Jeromos herczeget (a „vörös herczeg“) keresi fel, ki a magyarok iránt mindig élénk rokonszenvvel viseltetett. Hosszabb beszélgetésük folyamán Kossuth ujolag hangsulyozta, hogy csakis kellő biztosítékok mellett léphet a közreműködés terére. A biztosítékokat a következőkben összegezte :

Franczia császári zászló kibontása magyar földön, oly számu franczia hadsereg kiséretében, a minőt a császár e zászló hadi becsületének biztosítására szükségesnek itél.

E zászló és sereg megjelenésével kapcsolatban egy kiáltvány közzététele III. Napoleon nevében a magyar nemzethez, melyben a császár kijelenti, hogy az osztrákkal háborúban levén, a magyar nemzetet szövetségeséül fogadván, mint barát és szövetséges küld hadsereget Magyarországba a végett, hogy a magyar nemzetnek segítségére legyen az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot érvényesíteni, melyet, — ha foganatja népjogellenes külbeavatkozás által ideiglenesen felfüggesztetett is, — a francziák császárja, ki dicsőségének tartja, hogy saját trónusa is a népfelség elvén alapul, teljes jogérvényben fennállónak ismeri el . . .

A „vörös herczeg“ közbenjárására Kossuth 1859. május 5-ikén a Tuilleriákban csakugyan találkozik III. Napoleonnal. Igen szivesen látott vendég. A császár elfogadja Kossuth feltételeit, s hajlandónak mutatkozik a terv kivitelére, hanem attól tart, hogy Anglia, az események ily alakulásakor kilép semlegességéből és Ausztriának a támogatására siet. Ez ellen kellene tehát biztosítékot szerezni. Ez pedig csak úgy volna elérhető, ha a Bécscsel kaczérkodó Derby-miniszterium helyett egy másik, semlegességre hajló kormány venné át az ügyek vezetését.

És Kossuth vállalkozik a lehetetlennek látszó feladatra; vállalkozik, hogy megfordítja Anglia közvéleményét, s megbuktatja a Derby-kormányt.

Hogy azonban a magyar ügyek további vitele egységes legyen, elutazása előtt, máj. 6-án az úgynevezett „*Magyar Nemzeti Igazgatóságot*“-ot szervezi.

Az igazgatóságnak, — az alakuláskor felvett jegyzőkönyv szerint, — „*a magyar haza felszabadításának külföldön előkészítése*“ az általános czélja; közelebb fekvő teendői pedig: a franczia és az olasz kormányokkal való érintkezés, a legió szervezése s az otthoni felkelés előkészí-

tése stb. Az igazgatóság *Kossuth* elnöklete mellett, gr. *Teleki* László és *Klapka* György tagokból alakult. Jegyzője: *Irányi* Dániel lett. A hadügyi levelezéseket: *Szabó* Imre ezredesre, a pénzkezelést *Puky* Miklósra bizták. *Perczel* Mór tábornok pedig a magyar légió szervezetének főfelügyelőjéül neveztetett ki. Az igazgatóság székhelye: Genua leend.



Magyar garibaldista. (Reitter Gyula.)

Kossuth a „Magyar Nemzeti Igazgatóság" megalakítása után visszatér Londonba. Május havában teszi meg hires körútját, mely a maga nemében páratlanul áll. Londonban, Manchesterben, Bradfordban és Glasgowban a semlegesség mellett nagyszabásu népgyüléseket rendez, s szónoklatának varázsával úgy megfordítja a hatalmas angol

közvéleményt, hogy a Derby-kormány az osztrák ellenes hangulat nyomása alatt a parlament megnyitásakor csakugyan kénytelen beadni a lemondását. Ujolag Palmerston lesz a miniszterelnök, aki ünnepélyesen kijelenti, hogy Angolország minden körülmények között a legszigorúbb semlegesség közt marad.

Hogy mily maradandó hatása volt Kossuth e beszédeinek, misem igazolja ékesebben, mint az, hogy még most is úgy emlegetik azokat, mint az angol ékesenszólás tanulmányozásra méltó remekeit.

Kossuth, aki III. Napoleon császárnak tett igéretét oly nagyszerűen beváltotta, junius 16-án Párison, Turinon keresztűl Génuába sietett, hogy személyesen vegye át az ügyek vezetését. A magyar legió szervezése már ekkor folyamatban volt. Csakhamar mintegy 4000 emberünk állott fegyverben. A légió parancsnokságával az olasz kormány *Klapka* György tábornokot bizta meg.

Kossuth Génuába érkezvén, maga is munkához lát, s főként azon igyekszik, hogy Moldva-Oláhországot és Szerbiát ügyünknek megnyerje. S ez sikerül is neki. Cousa oláh fejedelemmel formaszerű egyezményt köt. Az egyesség szerint Cousa herczeg megengedi, hogy országában közvetlenül Erdély határain a magyar csapatok részére hadiszertár állíttassék fel, ezenkivül rajta lesz, hogy az erdélyrészi oláhság, nyugodtan viselkedve, velünk kibéküljön.

Obrenovics Mihály szerb vajdával szintén sikerül az alku, s a fejedelem beleegyezik, hogy a magyarországi fölkelésnek a szervezése Szerbiából intéztessék.

A „Magyar Nemzeti Igazgatóság" ezekkel szemben viszont kötelezi magát, hogy függetlenségünk kivívása esetén, a magyarországi szerbek és oláhok részére nagyobbarányu engedményeket tesz.

Kossuthnak az volt a további czélja, hogy a három dunai állam: Magyarország, Moldva-Oláhország és Szerbia állandó szövetségre (confederáczióba) lépjen egymással.

Minden készen áll ott Magyarország felszabadítására. A fegyverek a határszélen, az otthoniak értesítve. A magyar légió harczivágytól ég. Ámde mindez hiába. Napoleon főhadiszállásan mindig találnak valami ürügyet a halogatásra. Pedig a hadiszerencse is kedvez a franczia-olasz fegyvereknek. Montebellonál, Magentánál fényes diadalokat aratnak az osztrákokon. Junius 8-ikán a szövetséges hadsereg már Lombardia fővárosában: Milanóban táboroz. Junius 24-ikén *Solferino* mellett döntő ütközetre kerül a sor, amely az osztrákok ujabb

kudarczával végződik. A tönkrevert osztrák sereg fegyverszünethez kénytelen folyamodni; a fegyverszünetet csakhamar (julius 11-ikén) követi a *villafrancai békekötés*. Viktor Emánuel ura lesz Lombardiának, III. Napoleon pedig megkapja Savoyát. A szegény magyarokkal nem törődik immár a francziák császárja. Elérte czélját, nincs reájok többé szüksége. Néhány mentegetőző szó, — amelyet Napoleon Pietri szenator utján Kossuth Lajoshoz intéz, — ez az egész, amivel a magyar emigráczió emberfölötti munkásságát megköszönte.

Megfontoltuk a helyzetet minden oldalról, — így szól Napoleon levele, — s bármi nehezen esett is, azon megállapodásra jutottunk, hogy békét kell kötnünk. Ezuttal tovább nem mehetünk. A háborúnak most vége van. Mondja meg ön Kossuthnak, miként végtelenül sajnálom, hogy hazája felszabadításának most abban kell maradni. Nem tehetek másképp. Lehetetlenség. De kérem őt, ne csüggedjen, bízzék bennem; bennem és a jövendőben. Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől, s kérem, saját személyére és gyermekeire nézve rendelkezzék velem.

Kossuthot ez a levél, főképen annak utolsó pontja, végtelenül elkeseríté.

— Igen, igen, — fordult Pietrihez — ilyenek azok a koronás fők. Ilyeneknek hiszik azt, aminek neve ember. Ördögbe a hazával! Konczot az embernek, majd megvigasztalódik! Mondja meg ön szenátor úr urának, hogy a francziák császárja nem elég gazdag arra, hogy Kossuth Lajost alamizsnával kinálhassa, s Kossuth Lajos nem elég aláváló arra, hogy azt elfogadja. Kizavart viszonyaimból. Legyen. Az én fiaim majd megkeresik kenyerüket munkájukkal.

Aztán vette kalapját, s haragtól égő arczczal távozott.

Nem maradt egyéb hátra, mint a légiót föloszlatni. S a föloszlatás amnesztia kieszközlésével meg is történik. A bécsi kormány ezuttal is megszegte szavát, s a hazatérő magyar fiúk közül többeket besoroztatott.

Kossuth, reményeiben csalatkozva, a kiállott izgalmak miatt testileg, lelkileg betegen otthagyja Olaszországot s Svájczba utazik, hol több hónapig időz. Némileg magához térve, újból Londonba megy, hogy itt állandóan megtelepedjék.

De egy perczig sem marad tétlen. Nem képes belenyugodni a gyötrő gondolatba, hogy Magyarország az önkény járma alatt senyvedjen. Tudván azt, hogy a béke nem lehet állandó, mert a villafrancai

egyességgel az európai függő kérdések nem oldattak meg, a felszabadítás újabb eszközeiről gondolkozik. Az emigráczió vezértagjaival szorosabb érintkezésbe lép, s a „Magyar Nemzeti Igazgatóság“ megint elkezdi működését.

Főkép az aggasztotta Kossuthot, hogy az európai közvélemény figyelme, a változott politikai helyzet következtében, elterelődik Magyarország törekvéseiről. Az érdeklődést s a rokonszenvet mindenkép ébren kell tartani. Azt indítványozza tehát, hogy az emigráczió a magyar ügy érdekében a világsajtóhoz folyamodjék. Panaszunk ne szorul-jon le addig a napirendről, mig megfelelő orvoslást nem nyer. Hol az egyik, hol a másik világlap folyton-folyvást közöljön czikkeket, közleményeket, felszólalásokat a magyar nemzet sérelmeiről és jogairól. E mozgalom vezetését báró *Jósika* Miklós vállalta magára, aki Brüsszelben lakván, az otthoniakkal is könnyebben érintkezhetett. S Jósika ritka erélylyel s bámulatos leleményességgel oldotta meg a nehéz feladatot. Valóságos sajtóirodát rendezett be, a melynek szálai Párisba, Londonba, Berlinbe, sőt Bécsbe is elnyultak. E nagysikerű működésével az emigráczió nemcsak azt érte el, hogy hazánk sorsa tényleg szakadatlanul napirenden volt, hanem azt is, hogy az otthoniakra az európai közvélemény kitüntető figyelme rendkivül bátorítólag hatott.

Kossuth, hogy a világsajtó részvéte élénkíttessék, a magyar ügyről tartott felolvasásaiból a jelentékenyebbeket tizezer példányban kinyomatta, s mindenfelé terjesztette.

A kötet tartalma ez volt:

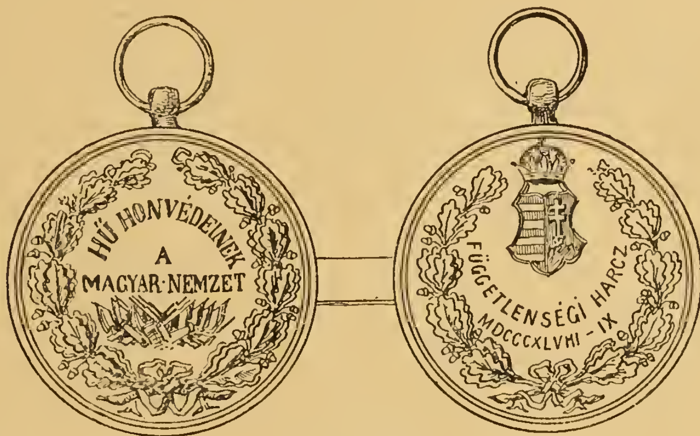
I. Bevezetés. II. A magyarok szabadelvüsége a nem magyar faju lakosok iránt. III. Nyelvkérdés. IV. Visszapillantás a harczot megelőzött reform-mozgalomra. Demokratikus reformok. V. Az alkotmány biztosítására hozott törvények. VI. Császári hála: a császári forradalom jellemzéséhez. VII. Egy nevezetes adat a harcz végének történelméhez. VIII. Az angol kormány magaviselete Magyarország iránt. IX. Párhuzam európai fontosság szempontjából Ausztria és Magyarország között. X. Magyarország önállási képessége. XI. Befejezés.

A felolvasások összefüggő egészszé füzve, klasszikus tömörséggel ismertetik Magyarország földrajzi, népismei és közjogi helyzetét. Majd elmondják az önvédelmi harcz történetét, feltárják bukásunk okait; végül pedig czáfolhatlanul kimutatják nemzetünk önállási jogát és képességét.

A magyar ügy ébrentartása már csak azért is szerencsés gondolatnak bizonyult, mert a politikai látóhatár megint borulni kezdett.

A villafrancai béke ugyanis épenséggel nem elégíté ki az olaszokat. III. Napoleon elvette ugyan Savoyát, de az igért egyesítést nem vitte keresztűl. A féluton dugta hüvelyébe a kardot. Velencze továbbra is az osztrákoké maradt, a pápa világi uralma fentartatott, Nápoly és Sicilia a Bourbonok gyülölt uralmát volt kénytelen tűrni. Modéna, Bologna, Párma szintúgy különálló részeket képeztek még. De sőt Lombardia sem lett kizárólag az olaszoké, Mantua és Peschiera erődöket a békekötés után is osztrák őrség tartotta megszállva.

A villafrancai békekötés tehát nemhogy eloltotta volna az olasz félszigeten a forradalom zsarátnokát, ellenkezőleg, még jobban szította. Az idegen uralom lerázása, az egyesülés Viktor Emánuel nemzeti



Honvéd emlékérem.
(Csináltatta Kossuth 1853-ban Olaszországban.)

dinasztiája alatt, még hőbb vágygyal töltötte el az olaszok szivét. A legkiválóbb hazafiak: Farini, Ricasoli, Garibaldi vezették a mozgalmat. Sőt maga Cavour is a forradalmárokkal tartott, titokban fegyverrel s pénzzel segítette őket. Ausztria, nemcsak azért, mivel a háború nagyon megviselte, hanem mert Anglia ellenzésével is találkozott, nem igen bátorkodott az olasz ügyekbe ujolag avatkozni. III. Napoleon pedig, miután Savoya mellé még Nizzát is kikötötte magának, szemet hunyt az olaszok törekvésére.

Az olasz nép, ily kedvező kilátások közt, most egyenesen a maga erejével kezdette meg a hősies küzdelmet, mely egész Itália egyesítését tűzte ki czélul. Garibaldi, a népszabadság e lánglelkü bajnoka, 1860. május 5-én 1062 olasz és 5 magyar önkéntessel (köztük Türr Istvánnal)

hajóra szállott, s Marsalánál kikötvén, néhány nap alatt meghódította Siciliát és Nápolyt.

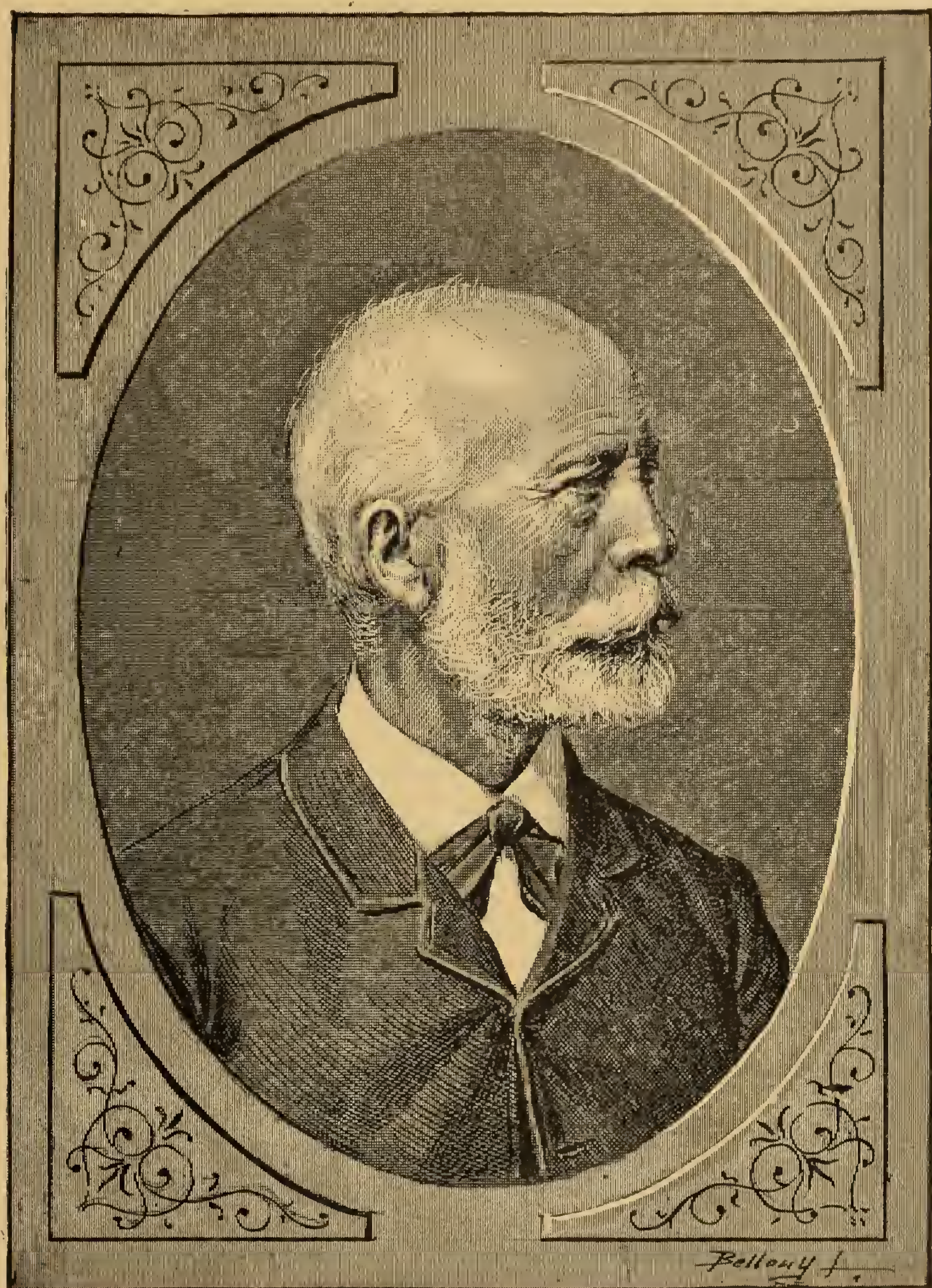
A magyar emigránsok Garibaldi zászlói alá siettek, s *Türr* István parancsnoksága alatt külön légióvá alakultak. S e magyar légiónak fényes és döntő szerep jutott az olasz szabadságharczokban. Volturnónál a magyarok hősiessége döntötte el Garibaldi javára az ütközetet. Nevüket hír, homlokukat babér övezte.

Kossuth elérkezettnek látta az időt, hogy sorompóba lépjen. Megujítja összeköttetéseit Garibaldival, Farinivel, s Cavour gróffal. A nagy olasz államférfi a velünk való szövetkezést a közös ellenség: Ausztria ellen a legnagyobb örömmel fogadta.

Megállapodásuk szerint a Garibaldi-légió egy szervezendő magyar sereg kereteit fogja képezni. A hadműködés egyrészt az adriai tenger felől egy olasz segédsereggel és a magyar légióval, másrészt a dunai fejedelemségek és Szerbia felől pedig a magyar határ egész hosszában alakítandó csapatokkal fog megindíttatni; „s a mint e különböző seregek a határt átlépik, egész Magyarországon általános felkelés eszközöltetik.“ De hogy a magyar felkelősereg kellő időre harczképes legyen: a piemonti kormány elegendő fegyverről fog gondoskodni, amely lehetőleg a magyar határszélen raktároztatik el.

A „Magyar Nemzeti Igazgatóság“ viszont kötelezi magát, hogy a magyar nemzet a bécsi udvartól semmiféle külön békét nem fogad el, hanem mindaddig harczol a közös ellenség ellen, „mig a háború czéljai Olasz- és Magyarország érdekeinek megfelelőleg győzelmesen kivívatnak.“ Siker esetén „Magyarország jövendő szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapul szolgálni, s az uralkodó megválasztásánál Magyarország általában az európai helyzet követelményeit, különösen Viktor Emánuel királynak érdekét fogja szem előtt tartani; előre is kijelentvén, miként a magyar nemzet semmit sem óhajt forróbban, mint azt, hogy Viktor Emánuel királyi háza iránt táplált ragaszkodásának bebizonyításául szorosabbra füzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelékeit.“

A megegyezés ilykép jegyzékbe foglaltatván, Kossuth nyomban hozzáfog a részletek végrehajtásához. Mindenekelőtt kijelöli az egyes teendőkre az alkalmatos erőket. Turinban, az igazgatóság távollétében, a szárd kormány két megbizottjával: Benzivel és Cerrutival *Pulszky* Ferencz fog érintkezni. A katonai ügyekben *Vetter* jár el; segédkeznek neki : Ihász és Kupa ezredesek. Couza oláh fejedelemmel a fegyver-



Görgei Arthúr 70 éves korában.

szállításra nézve *Klapka* viszi keresztűl az ujabb megegyezést, Obrenovics Milos szerb vajdával pedig *Ludwig* János igyekszik megállapodásra jutni. *Türr* tábornok a dalmát partokról megindítandó hadműködésnek leend a vezére; *Vetter* tábornokra pedig, addig is, mig a Magyarország délnyugati részein szervezendő magyar hadtestek élére állna, a légió vezetése bizatik. Hogy az otthoniakkal az összeköttetés könnyebb legyen: gr. *Teleki* László egyelőre Genfben marad. A porta esetleges aggodalmát a fegyverszállításokra nézve gr. *Karacsay* törekszik eloszlatni.

A személyi dolgok elintézése után Kossuth a magyar légió szervezésére irányítja figyelmét. A szervezet alapjául az 1859-ben megállapított irányelvek szolgálnak zsinórmértékül. Az egyenruházat, a zászló és a vezénylet kizárólag magyar lesz.

Az otthoniak hírt vevén a készülődésekről, újult reménynyel néznek a szabadulás elé. A csüggedés eltünik a szivekből, a nemzet ismét tetterőre buzdul. Kossuth, Türr, Garibaldi, Klapka jöveteléről beszélnek országszerte. A nép dalokba szövi nevüket, s vágyakodik: bárcsak jőjjenek mielőbb! Központi bizottság alakul, amely gr. Károlyi Ede, Komáromi György, Beniczky Lajos, Máriássy János, Ivánka Imre, stb. tagokból áll. E bizottságnak az a föladata, hogy az ügyeket minden irányban előkészítse, s a felkelést katonailag szervezze. S a szervezkedés annyira előrehaladt, hogy az egyes hadcsapatok tisztjei is ki voltak már jelölve.

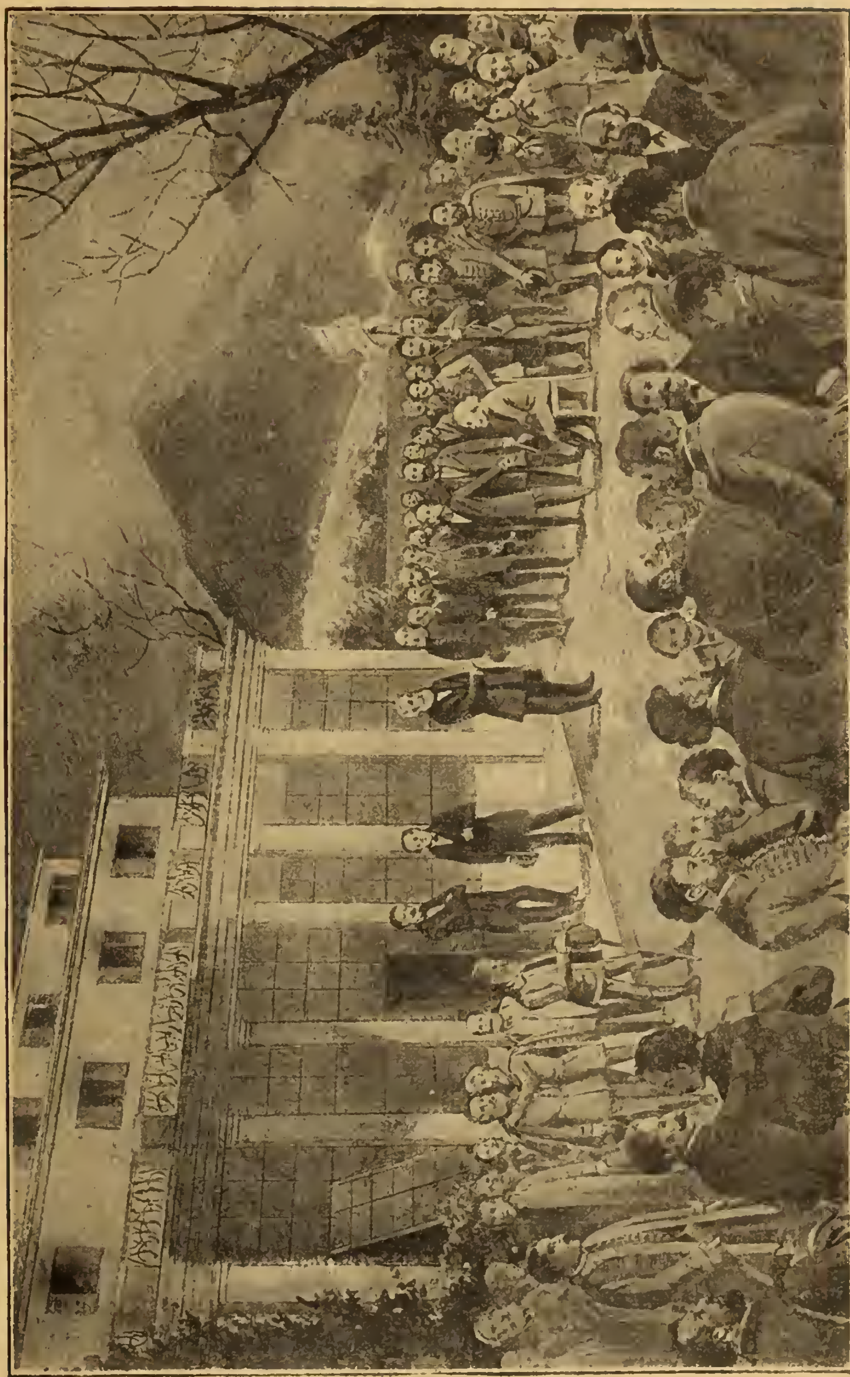
A központi bizottság küldöttjeivel Kossuth a harczrendet is megállapítja. Eszerint az olasz segédsereg átkelvén a Dráván, Komárom felé tart, s itt egyesülni fog az országban szervezendő hadcsapatokkal. Magyarország egyelőre 80.000 gyalogost és 14.000 lovast állít a csatasíkra.

De még a hadiköltségek fedezésének a módjáról is gondoskodik az előrelátó Kossuth. Elhatározza, hogy 30—40 millió forint erejéig papirpénzt fog nyomatni. A szerződést „*Day Vilmos* és *Fiai*“ tekintélyes londoni czéggel meg is köti. A bankóprés csakhamar elkészül, s legott hozzáfognak a pénzjegyek nyomásához. Szövegük ez:

Egy (két, öt forint.)

Ezen pénzjegy minden magyar álladalmi- és közpénztárban egy (két, öt) ezüst forint gyanánt, három huszast egy forintra számítva, elfogadtatik s teljes névszerinti értéke a közállomány által biztosittatik.

A nemzet nevében:
Kossuth Lajos.



A czeglédi százas küldöttség Kossuthnál Baracconeban 1877. jan. 24-ikén.

Bécsben szorongó aggodalommal néztek a fejlődő események elé. A magyarországi forrongás sem kerülte el az udvar figyelmét. Ezeknek az aggodalmaknak a korcsszülöttje 1860. okt. 20-ikán az ugynevezett „októberi diploma,“ amely megnyitotta ugyan a megyei élet sorompóit, országgyülést is helyez kilátásba, de az államügyek vezetése, felelős miniszterium helyett, teljhatalmu kanczellárra bizatik.

Az udvar azt hitte, hogy ezzel lecsillapítja a forrongó kedélyeket, s erősebben készülhet az olasz háborúra.

De az „októberi diploma,“ mely tényleg nem volt egyéb álczázott absolutizmusnál, nem hogy kielégítette volna a nemzetet, de újabb forrongásba hozta. A megyei élet felpezsdülésével a nemzet, az évtizedes hallgatás után, immár nyiltan követeli az 1848-iki törvényes állapotok visszaállítását. Több megye tüntetőleg az emigráczió vezértagjait, köztük legelső sorban Kossuthot választja a törvényhatóság tagjául. Divatba jön a nemzeti viselet. Az adókat csak katonasággal lehet behajtani. Hivatalt senki sem akar vállalni a kenczellária kezéből.

A magyar Garibaldisták nápolyi zászlószentelése még növelte a nemzet akaraterejét s forradalmi hangulatát.

E légió, mely mint tudjuk, a szervezendő „olaszországi magyar sereg“ keretét képezte, 400 főből állott, s gyalogságának *Mogyoródy* alezredes, lovasságának pedig *Scheiter* őrnagy volt a parancsnoka. A légió zászlószentelése nagy ünnepségek közt Nápolyban 1860. okt. 31-én történt, mely alkalommal Garibaldi a hős magyar katonákhoz a következő harczias beszédet intézte :

A hálás Olaszország nevében adom át nektek e két zászlót, jutalmul a vérért, melyet ti nagylelküen Olaszország megváltásáért ontottatok. E zászlók folytatni fogják szokástokat: mindig győzelemre fognak vezetni. Olaszország függetlensége szoros kapcsolatban áll Magyarország függetlenségével, szabadsága szabadságával. Éljen Magyarország!

Minden a legjobb uton haladt. Az olasz-osztrák összeütközés kikerülhetlen volt. Ugy látszott, hogy csak néhány hét, legfelebb egy-két hónap választ el tőle. Ha az osztrák nem támad: úgy 1861. tavaszán Viktor Emánuel indítja meg a háborút Velencze birtokáért. Napoleon császár jóakaratu semlegessége biztosítva. Orosz támadástól, a bécsi diplomacziának a krimi hadjárat folyamán tanusított kétszinű viselkedése miatt, ezuttal nem kell félni. Az otthoniak hangulatáról és szervezkedéséről a legjobb hirek. A magyar légió napról-napra szaporodik. A fegyverszállítmány (két üteg ágyú, 30 ezer gyalogsági puska,

5 ezer karabély és 3 ezer kard) Galacz felé a magyar határszélre utban. Számos jel azt mutatta, hogy a nemzet óhajtva várt felszabadulása rövid időn végre csakugyan bekövetkezik.

Ámde, „a siker áldása Istennél van, embernél a becsületes igyekezet“ — mondja Kossuth.

A reakczió látván, hogy Magyarországot az apró engedmények nem csillapíthatják le, más eszközhez folyamodik. Az emigrácziót akarja megtörni.

Az osztrák diplomáczia valamikép tudomást szerzett a Couza herczeggel kötött fegyverszállítási egyezményről. Körülhálózza tehát a fejedelmet s ráveszi, hogy foglaltassa le fegyveszállító hajónkat. S Couza, adott szava ellenére, úgy tesz. Mikor ez az árulás a portának értésére jut, nehogy úgy tűnjék fel, mintha a magyarokkal konspirálna, a másik fegyverszállító hajót meg ő tartja vissza.

Ez az első súlyos csapás, mely Kossuthot épp reményei megvalósulásának a küszöbén érte.

A második csapást az osztrák diplomáczia már egész nyiltan méri az emigrácziόra, elfogatván Drezdában (1860. decz 22-én) gr. Teleki Lászlót, a „Magyar Nemzeti Igazgatóság“ tagját. A csapást súlyosbítja az a körülmény, hogy a bécsi kormány olyan színben tüntette fel a dolgot, mintha Teleki, akit becsületszóra szabadon eresztettek, önként pártolt volna el Kossuth politikájától. E miatt aztán a „Magyar Nemzeti Igazgatóság“ sokat vesztett megbizhatóságának hiteléből.

De a bécsi udvar Kossuthot sem hagyja nyugton. Az angol kormány segélyével lefoglaltatja a bankjegy-sajtót és jogosulatlan pénzverés czimén keresetet indít Kossuth ellen. Ez ama hires pénzjegy-pör, amelyben „Ferencz József Ausztria császárja, Magyarország és Csehország királya“ — mint *felperes*, Kossuth Lajos pedig mint *alperes* szerepelt. A pör Londonban, a kanczellári itélőszéknél 1861. február 27-ikén kezdődött s csak junius 12-én ért véget. Kossuth az angol törvényeknek s jogszokásoknak bámulatos ismeretéről ad tanuságot e nagyszabásu pörben. Volt ugyan jogi képviselője, amint ezt az angol törvények megkivánják, de a periratok érveit és szerkezetét maga állította össze. Kossuth, „Ferencz József felperes“ kereshetőségi jogát támadta meg; azt mondván, hogy miután Ferencz József nincs megkoronázva, pénzverési joga sem lehet, s igy olyan jogot akar érvényesíteni, amelylyel törvényeink értelmében nem bir.

A biróság, Campbell lord-kanczellár elnöklete alatt, 1861. junius

12-ikén hozta meg az itéletet. Kossuth, hatalmas érvelései daczára, pervesztes lőn. A pénzverés betiltatott. Kossuth kénytelen volt belenyugodni a sérelmes itéletbe, mert a fölebbezés a lordok-házához óriási költséggel járt.

Kossuth a bankjegy-pör után végleg elhagyta Angliát, s Milanóba költözött, hogy Cavour gróffal könnyebben érintkezhessék.

Az olasz kormány nem mondott le az Ausztria elleni háboruról, de a Bourbonok szívós ellentállása, különösen pedig Gaeta ostroma, mely még februárban is tartott, elodázta a terv kivitelét. Cavour azonban kijelentette Kossuth előtt, hogy még 1861 őszén, vagy legkésőbb 1862 tavaszán minden valószinűség szerint megtörténik az összeütközés, amely Velenczét olasz birtokká, Magyarországot pedig függetlenné fogja tenni.

Ámde Cavour 1861. junius 6-án váratlanul, hirtelen meghalt. E kiváló államférfiu elhunytával az egész mozgalom, melynek ő volt a központja, megfeneklett. A háborús föllegek lassankint szétoszlottak. A magyar nemzet fölszabadítása olasz segélylyel, abban maradt.

De a magyarországi állapotok sem kedveztek többé az emigráczió törekvéseinek. Az ifjú császár meggyőződvén, hogy az „októberi diploma“ éppenséggel nem elégíti ki a nemzetet, ujabb engedményekre volt hajlandó. Összehívta az országgyülést.

A kibékítés ezúttal sem sikerült ugyan, de számos jelből látszott, hogy mindakét részen megvan a hajlam a közeledésre.

Ezután még kétszer kinálkozott alkalom hazánk fölszabadítására. Az 1863-iki lengyel forradalom kitörésekor, s az 1866-iki porosz-osztrák háború idején. Az emigráczió mindakét esetben ujolag megmozdult.

A lengyel fölkelés azonban gyönge volt és mulékony. Csakhamar vérbefojtotta az orosz.

Nem úgy az 1866-iki háború, mely nagy arányokban indult meg. A ravasz Bismarck volt a főintéző, aki nagyon is számbavette Magyarország elégedetlenségét. Maga közeledett az emigráczió tagjaihoz, s siker esetében fűt-fát igért nekik. S a hiszékeny emigráczió megint fárad, serénykedik; Klapka György légiót szervez, a magyar nemzet reménykedő tekintete a harcztér felé irányul.

S a poroszországi magyar légió, fekete zászlói alatt, immár átlépi határainkat, midőn lecsap a villám, s 1866. julius 3-ikán megtörténik a königgrätzi döntő ütközet. Az osztrákok veresége oly szörnyü, hogy sietősen békét kénytelenek kötni.

A békekötés meghozza a poroszoknak a német törzsek feletti uralmat, Olaszországnak pedig Velenczét. S a magyar ügy megint csak háttérbe szorul, s most már végképen.

Igy dőltek össze egymásután Kossuth honszabadító reményei. Eközben családi tűzhelyét sem kimélte a balsors. Volt egy szép viruló leánya (Vilmának hívták), alig 18 éves, — beteg lőn és meghalt. Rövid idő́n (1865. szept. 1-én) szerető feleségét is elragadja a könyörtelen halál.

Kossuth, neje halála után, Turinba költözik. És hideg tűzhelyéhez odaül a gyász, a gond. Fiait elvonja a kenyérkereset; emigránstársai elszélednek, otthagyják. Ihász Dániel honvédezredes az egyedülálló, aki megosztja vele rideg magányát.



Kossuth Lajos dolgozószobája.

A hazából sem érkeznek olyan hirek, amelyek földerítenék szomorú napjait. A nemzet zöme az eddigi szeretettel csügg ugyan személyén, helyesli törekvéseit, de azok kivihetősége felől aggályai támadnak. A negyedszázados meddő küzdelem, a fölszabadítás kisérleteinek ismételt meghiusulása zsibbasztólag hat akaraterejére. Az engedmények utjára tér. A königgrätzi vereség után az uralkodó maga nyujtja a kiengesztelődés jobbját a nemzetnek. És a nemzet elfogadja a nyujtott kezet. Deák Ferencz, Kossuth 1848-iki minisztertársa, vállalkozik az ellentétek kiegyenlítésére. És megszületik a dualizmus eszméje, amely az 1867-iki kiegyezésben nyer megvalósulást.

Kossuth turini magányából növekedő aggodalommal nézte az egyezkedési kisérleteket. A nemzet függetlenségének feladását látta

azokban. Aminek kivivására életét szentelte, im most semmivé lesz. Ezt nem hagyhatja szó nélkül. A tizenkettedik órában még egyszer közbedörög, hogy felrázza kábultságából a nemzetet.

Az 1867-iki országgyűlés már össze volt híva, a felelős miniszteriumot, gr. Andrássy Gyula elnöklete alatt, kinevezte a király, az előkészítő 67-es bizottság munkálatait már nagyrészt befejezte: mikor megjelenik Kossuth nyilt levele Deák Ferenczhez.

Ez a nyilt levél, mely 1867. május 22-éről van keltezve, Kossuth enemű intelmei közt a legelső helyen áll. A kiegyezés történetének egyik históriai becsü kommentárja.

A komor hangu szózat mély benyomást teszen a közvéleményre. A kiegyezési bizottság tárgyalásain is szóba kerül. A sajtóban élénk viták tárgya.

Az intelem eljut a nép tömegéhez is, a hol még nagyobb a hatása. Több választókerület mandátummal kinálja meg Kossuthot, többek közt Jászladány is. A jász polgárok megkeresésére Kossuth hosszabb levélben válaszol. Ekkor fejti ki legelőször, miért marad a számüzetésben.

.... Tizennyolcz év óta eszem, — ugymond — a számkivetés keserű kenyerét, melyet, mert tiszta, de üres kézzel vettem búcsút hazámtól, csak nélkülözések közt, keserves munkával valék képes megszerezni örömtelenül. Embernek, ki szereti hazáját, miként én szeretem, mindig kínos a hontalanság; kétszeresen az ily helyzetben. És irtózatos a gondolat, hogy fáradt csontjaim tán idegen földbe fognak örök nyugalomra tétetni, mint tétettek széjjel két világrészben előbb anyám s két testvérem csontjai, utóbb leányomé s nőmé; és velük családi boldogságom, mely egyedüli vigasza volt hazafiúi bánatomnak.

De bármennyire sovárogjon is lelkem hazám felé, e sovárgásnak engedni tilt az elvhűség s a kötelesség.

.... Fogok-e még valamit tehetni hazánk függetlenségének visszaszerzésére? nem tudom. Ez a körülményektől függ, s függ mindenek felett a nemzet magatartásától. Nemzetünk elég erős arra, hogy ha akar, sorsának ura lehessen ... Engem az alkalom hazafiúi kötelességem önzéstelen teljesítésére mindig késznek fog találni. De ha ugy akarnák a végzetek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerzésében napszámos többé nem lehetnék; legalább egy élő tiltakozás gyanánt akarok és fogok véglehelletemig állani, minden alku, minden törekvés ellen, mely hazánk állami függetlenségének s nemzeti önállásának akármi áron, akárminő feltételek alatt, megcsonkítására van irányozva.

Jöjjön, a minek jönni kell! Ha számkivetésben kellend is meghalnom, én zászlómat el nem hagyom ....

Deák Ferencz javaslatait nagy többséggel fogadta el az országgyűlés. S a koronázás szemkápráztató fénynyel 1867. junius 8-ikán megtörtént. A király, úgyszintén a királyné a koronázási ajándékot a 48-as honvédeknek adta. Erre vonatkozó kéziratuk így hangzik:

Kedves gróf Andrássy!

Midőn szerencsés megkoronáztatásunk által helyreállítva látjuk azon egyetértést, mely minden birodalom hatalmának és jólétének alapja, atyai szivünknek nincs forróbb óhajtása, mint az, hogy a múlt szomorú eseményeinek ne csak következményei megszüntettessenek, de szenvedései is, a mennyire Tőlünk függ, enyhittessenek.



Kossuth turini lakása.

Az országgyűlés küldöttei Magyarország nevében 50.000 darab aranyat azon czélból ajánlottak fel, hogy Minket ragaszkodásuk ezen jele által is megörvendeztessenek.

Mi ezen összeget a volt honvédek árvái, özvegyei, munka- és keresetképtelenné vált rokkantjainak fölsegélésére kivánjuk fordíttatni.

Magyar miniszteriumunk föladata leend ezen alapítvány legczélszerűbb kezelése és kijelölt czélra való fordításának módozatai iránt mielőbb részletes javaslatot Elénk terjeszteni.

Kelt Budán, 1867. junius hó 10-ikén.

Ferencz József s. k.

Kedves gróf Andrássy!

Örömmel csatlakozom Felséges Uram és Férjem mai nap Önhöz kiadott legmagasb kéziratának tartalmához, midőn az országos küldöttség által Nékem átadott 50.000 darab aranyból álló koronázási díjt ugyanazon czélra szentelni kivánom.

Kelt Budán, 1867. évi junius hó 10-ikén.

Erzsébet s. k.

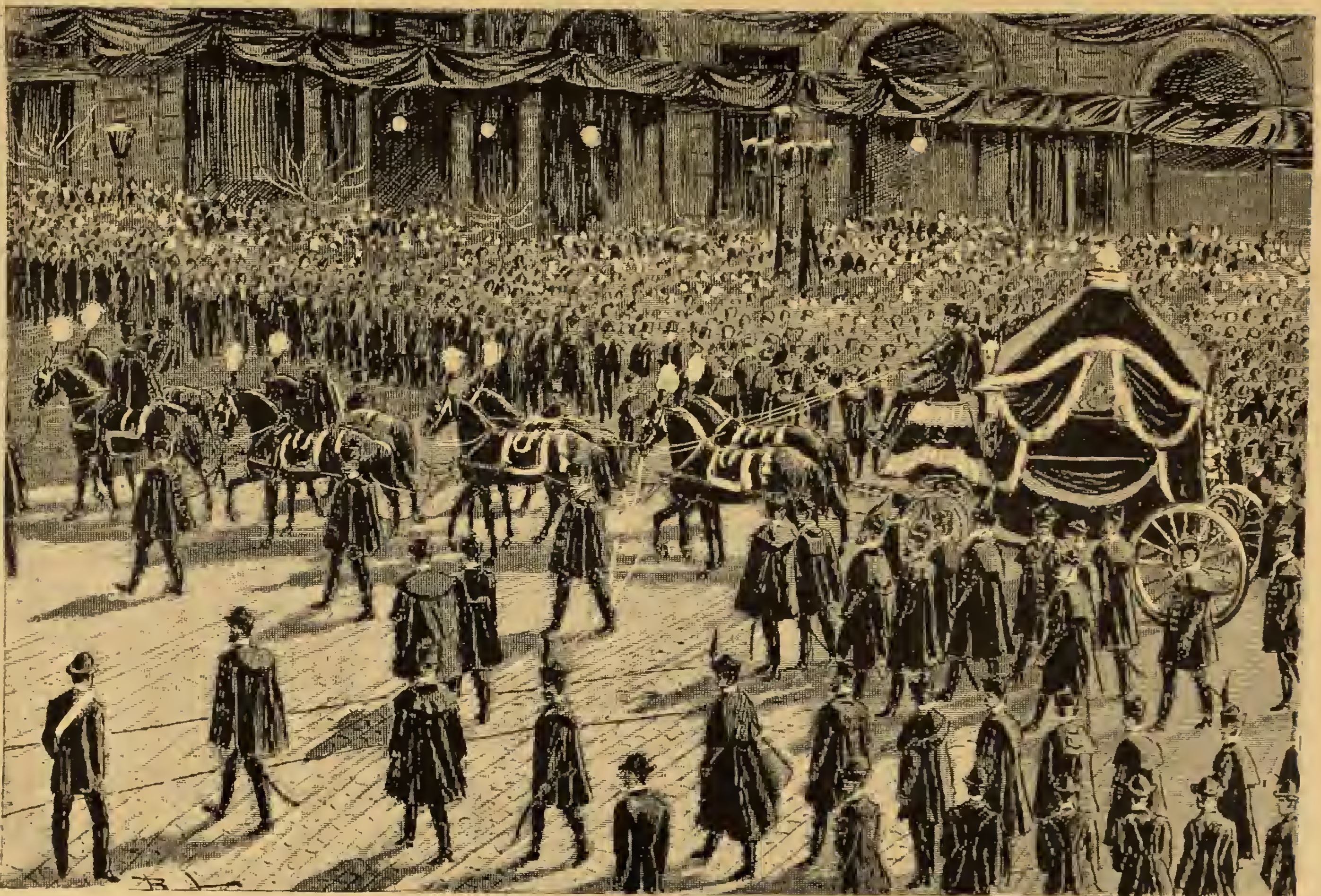
Képzelhető az öröm, amely a királyi-pár e fenkölt elhatározását követte. A kibékülés teljes volt. A nemzet és a király szive összedobbant. A börtönök megnyiltak, a számüzöttek hazatértek. Megjött: Szemere Bertalan, Horváth Mihály, Mészáros Lázár, Vetter, Perczel Mór, Klapka György, Jósika Miklós, Vukovics Sebő, Irányi Dániel stb.; megjött klagenfurti menhelyéről Görgei Arthur is, megjött legnagyobbrészük, csak Kossuth maradt el. Hajthatatlan lelke nem tudott megbékülni a kiegyezés ilyen formájával.

S ezzel Kossuth élete ujabb fordulóponthoz ér. Nem a nagy agitátor többé, hanem a csendes szemlélő. Hallgatásba merül. Társaságtól, emberektől elvonulva a tudományoknak szenteli idejét. A szabad természet ölén keres feledést s vigasztalást. Naponként nagy sétákat tesz Turin környékén. E sétáit azonban érdekes megfigyelésekkel köti össze: a mezők virágait és növényeit tanulmányozza.

Egy ilyen sétája alkalmával 1874. nyarán Turintól valami nyolcz kilóméternyire Collegno al Baracconeban egy csinos nyári lakot pillantott meg, mely Capuccio nevü mérnök tulajdonát képezte s éppen eladó volt. Kossuthnak ez a villa úgy fekvésénél, mint lakályosságánál fogva anynyira megtetszett, hogy alkudozásba lépett a tulajdonossal, s jutányos áron sikerült azt megvennie. Turinból csakhamar Baracconéba költözött tehát.

Itt Baracconéban deríté fel számüzetése boruját az első örömsugár, midőn 1877. január 24-én Czegléd város százas küldöttsége tisztelgett nála, hogy haza hivja. Szép, megható találkozás volt ez.

A keleti kérdés tolult akkoron ismét előtérbe. Számos jel azt mutatta, hogy külügyi politikánk az oroszszal szövetkezik a Balkán-félsziget megosztására. A nemzetet nagy nyugtalanság fogta el. Ebben az aggodalmas időben üresedett meg a czeglédi választókerület, amelynek a képviselője, Simonyi János meghalt. Czegléd város derék polgársága, részint balsejtelmektől ösztönöztetve, részint pedig, hogy az 1848-as zászlóhoz való rendíthetetlen hűségének tanujelét adja, Kossuth Lajost válasz-



Kossuth temetése Budapesten 1894. ápril 1-én.

totta képviselőjéül. Egyben elhatározták, hogy Kossuth Lajoshoz száztagu küldöttséget menesztenek, amely átadja neki a mandatumot, s reábirja a hazajövetelre. A küldöttség, legtöbbnyire földmíves emberekből, csakhamar megalakult. A vezetésre *Simonyi* Ernő orsz. képviselőt, Kossuth személyes barátját, s *Dobos* Jánost, Czegléd városa nagyérdemü ref. lelkészét kérték fel.

Kossuth baracconei villájában fogadta a küldöttséget, amelynek szónoka az ékesszavú Dobos János volt. Az agg lelkész útközben megbetegedett. Alig tudott lábain állni, mikor a villába értek. Székre kellett ülnie. Gyönge, szakadozott hangon kezdett beszélni:

Kossuth előtt, — így kezdé — semmi sem lehetetlen. Veled szemben felemelkedik a lélek és legyőzi a test gyöngeségét . . .

E bevezetés után oly megkapó, remek beszédet rögtönzött, hogy a küldöttség valamennyi tagjának köny rezdült meg szemében.

. . . . Nagyon messze hagytuk édes hazánkat — így folytatta — népek, országok, hegyek, völgyek választanak tőle, s mégis úgy érezzük magunkat nálad, hozzád közel, mintha mindnyájan otthon volnánk; mert mi ott szeretnők látni hazánkat, a hol Te vagy és téged ott, a hol hazánk van. . .

. . . . Eljöttünk hozzád, — körülfogva téged. Mi mondjuk szorongó kebellel, hogy hazánk veszélyben forog; mi kérünk, hogy ne hagyj el, jer, segíts megmenteni. És a haza szent földje megrendül, mikor rálépsz, delejvillanyos erő rázza meg a Kárpáttól kezdve Adriáig és Thermopilákká, vaskapukká válnak Erdély hegyszorosai . . . .

Kossuth mélyen meghatva válaszolt a romlatlan magyar nép e hazahivó szózatára.

Mivé lennének a nagy elvek — így végezte beszédjét — ha martyrjai nem akadnának! Én kérem az istent, tartsa meg, a miként eddig tevé, lelkemben az erőt, hogy a búbánatnak semmi terhe miatt ne vágjak elébe a halandóság törvényeinek; de bármit hozzon is a jövendő, azt tudom, hogy a honvágy kinjaitól lelkiismeretem tisztaságának árán nem fogok soha szabadulni.

Jézus egykoron ekként szólott keresztelő Jánosnak: „Hagyj békét most nekem, mert így illik nekünk a mi tisztünknek minden igazságát betöltenünk.“

Én is azt mondom önöknek: Hagyjatok most engem békével, atyámfiai, mert illik nekem az én tisztemnek minden igazságát betöltenem.

A küldöttség tagjai könyezve váltak el Kossuthtól, s az édesbús emlékek özönével hagyták oda Baracconét. Kossuth pedig „élő tiltakozás“-ként tovább is a számüzetésben maradt.

Kossuthot 1881. tavaszán megint ujabb sulyos veszteség érte. Ihász Dániel, ez az önzetlen hű barát, számüzetésének osztályosa, ápril 10-én elhunyt. A derék férfiú Kossuth karjai közt lehelte ki nemes lelkét. Ott pihen Baraccone mellett a collegnoi temetőben.

Kossuthot mélyen lesujtotta e csapás. Most már csakugyan egyedül állott. Ekkor támadt az a jó gondolata, hogy nővérét, Ruttkayné Kossuth Lujzát, ki fiai mellett Amerikában lakott, magához hívja. Ruttkayné engedett a kérésnek, átkelt az oceánon és átvette bátyja háztartásának a vezetését.

Kossuth, Ihász halála után otthagyta Baracconét s visszaköltözött Turinba, ahol a via dei mille 22. számu házban bérelt lakást. Most még elvonultabban élt, mint eddig. Alig hagyta el szobáját, hol olvasva, eszmélkedve tölté egyhangu napjait. Legföljebb a nyári tűrhetetlen forróság elől menekült néhány hétre valamely hűsebb tájra.

Ámde, hontalanságának bánatát mindinkább sulyosbította az anyagi gond is. Baracconei házát kénytelen volt eladni. A vételárösszeget egy jóhirű bankba helyezte el, amely azonban váratlanul megbukott, s Kossuth kis tőkéje is odaveszett. Életének alkonya felé a szükség kezdett kopogtatni ajtaján.

Elhatározta, hogy dolgozni fog. Felveszi ismét a tollat, hogy saját becsületes munkájával keresse meg mindennapi kenyerét: ő, a *79 éves aggastyán*. Egyik budapesti könyvkiadó czég értesült a Kossuth szándékáról, s 1879-ben *emlékiratai* kiadására nézve igen előnyös ajánlatot tett neki, amelyet az el is fogadott. S akkor, midőn más hasonkoru ember jól megérdemlett nyugalomra tér, hogy megpihenjen az élet küzdelmei után: Kossuth iróasztalához ül, s éjt-napot összetéve szakadatlanul dolgozik.

Művéből, mely *„Irataim az emigráczióból“* czimet viseli, az első kötet 1880 elején jelent meg; méltó feltünést keltve nemcsak a hazában, hanem az egész művelt világon. Rövid időközben a másik két kötet is elhagyta a sajtót. A mű, — mely az emigrácziónak 1852—1862 közötti tevékenységét tünteti fel, — nemcsak irójának személye miatt, de önmagáért is megérdemli az osztatlan figyelmet. Valóságos forrásmunka, amelyet nem nélkülözhet, aki az 1850—60 közötti évtized történetét meg akarja irni. A magyar emigráczió működésének keretében, úgy az angol, mint a franczia és az olasz akkori viszonyokról oly nagybecsü és első kézből eredő adatok és okmányok foglaltatnak benne, s mindez oly világosan, oly mesterileg összeállítva, hogy

Kossuthnak ez a műve méltán a legelső helyek egyikét foglalja el a történeti kútfők között.

Ennek a hatalmas munkának a megjelenése, az a tudat, hogy a turini számüzött nélkülöz, még fokozta a személye iránti rokonszenvet. S figyelemreméltó, hogy a Kossuth alakját a távolság és az idő nemhogy elmosta volna a nemzet emlékezetéből, hanem úgyszólván évről-évre közelebb hozta. Amint az 1867-iki kiegyezés mámora oszladozni kezd, a nemzet tekintete szeretetének egész melegével ismét Kossuth felé irányul. Neve csakhamar eszmévé magasztosult, mely egyértelmü a hazaszeretettel, a szabadsággal. Személyét a legkedveltebb szabadsághősei: a Rákócziak, Bocskayak, Bethlenek mellé helyezi népünk.

A nemzet e ragaszkodása elemi erővel tört ki 1882-ben, mikor Kossuth nyolczvanadik életévét betöltötte. Nagy, országos ünneppé lett a szept. 19-ike: Kossuth születésnapjának az évfordulója. Testületek, egyletek, körök, magánosok, — párt- és társadalmi különbség nélkül, — az üdvözletek özönével halmozták el a turini agg remetét. Városok és községek vetélkedve választották meg diszpolgárul. A megyék pedig csekély kivétellel, lelkeshangu üdvözlő-iratokban méltatták elévülhetlen érdemeit, fejezték ki iránta tiszteletüket s ragaszkodásukat.

Kossuth 1883. tavaszán gyönyörű levelekben köszönte meg a törvényhatóságok e kitüntető figyelmét.

Turin ez időtájt valóságos zarándokhelye volt a magyaroknak. A külföldön utazó magyar ember, bármily nagy kerülővel is fölkereste az olasz várost, hogy tisztelegjen Kossuthnál. De ezek csak egyes látogatások. Az 1889-iki párisi kiállítás alkalmából azonban egyszerre, egy társaságban 845-en keresték fel. A társaság, — mely politikai pártkülönbség nélkül a társadalom művelt osztályaiból került ki, — julius 5-én a Valentino-kertben fényes lakomát rendezett Kossuth tiszteletére. Az agg számüzött ez alkalommal szónokolt nyilvánosan utoljára.

Amily kedves emléküvé tette a magyarok tömeges látogatása Kossuth előtt az 1889-iki évet, épp oly szomorú volt reá nézve az 1890-ik esztendő. Ez év január 10-én szűnt meg ugyanis Kossuth magyar állampolgár lenni.

„*A magyar állampolgárság megszerzéséről*“ szóló 1879. L. törvényczikk 31-ik §-a tudvalevőleg akként szól, hogy a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok honosságuk fentartása iránt valamelyik illetékes hatóságnál jelentkezni kötelesek. Már a törvényczikk tárgyalásakor szóba-

került, hogy ez az intézkedés végleg hontalanná fogja tenni Kossuthot; mert azt feltételezni sem lehet róla, hogy alázkodjék valamelyik osztrák-magyar konzul előtt, s esengjen honosságának a fentartásáért.

Amitől a törvényczikk megalkotása alkalmával tartottak: 1890. január 10-én csakugyan bekövetkezett. A tíz esztendő letelvén, a törvény intézkedése hatályba lépett, s Kossuth magyar állampolgári jogát elvesztve, tényleg hontalanná lőn. A sír szélén álló aggastyánnak meg kellett érnie azt is, hogy a magyar állam kötelékéből az a parlament taszítsa ki, amely legelső sorban neki köszönheti lételét.



Kossuth sírja a kerepesi-úti temetőben.

A „kihonosítás“ keserűségét még tetőzte a jelentkező anyagi gond. Ismét csak tollához nyult. Elhatározta, hogy ujabb három kötetet válogat össze emlékirataiból és tanulmányaiból.

Pedig bizony roppantul nehezére esett immár a huzamosabb szellemi munka.

. . . . 89 éves öreg ember vagyok — panaszolja egyik levelében, — nem panaszkodhatom ugyan ekkorig, hogy megfogyatkozottnak érezném a szellemi tehetséget, mely ugy a hogy osztályrészemül jutott, sőt némi tekintetben talán gyarapodottnak is mondhatnám; de az évek sulya, s a testi ruganyosságnak velök járó megernyedése munkaképességemet nagyon megcsökkentette, annyira, hogy e

darabonkénti pusztulás érzete irtózatosan idegessé tesz, a mi viszont munkaképességemre nagyon hátrányosan hat vissza. Erőltetem magamat a munkára, pihenés nélkül dolgozom, s mégis nagyon kevésre megyek. Napokba meg napokba kerül, a mire még pár év előtt is csak órák kellettek.

Aztán az én életfáradt szemeim nemcsak meggyengültek, hanem napról-napra homályosodó szememvilágát teljes megvakulás fenyegetné, ha még pár évet élni találnék; reménylem nem élek, ez a remény nekem nagy vigasztalás. S ha legalább szemüveggel könnyíthetnék magamon, de hiába költöttem százakat meg százakat, hiában kértem tanácsot hírneves szemorvosoktól, nem boldogulok. Egyik szemem mytja, a másik preshyta, próbálták a homoru és domboru üvegek minden kigondolható kombinácziójával kiegyenlíteni a két szem ellentétes láttávolsági szögének különbségét, nem megyen; valami abnormitásnak kell lenni szemeim szervezetében, a mi kigunyolja az optikát. Szemüveg nélkül kell irnom, olvasnom, de gyakran kifog rajtam az erőltetés . . .

De azért csak dolgozott tovább. Reszkető kezével fáradhatlanul rótta egymás mellé azokat a jellegzetes, gömbölyü szép betűket, amiket ismert az egész ország. *Iratai* IV-ik kötete, — amelyben az emigrácziónak az 1863-iki lengyel forradalom s az 1866-iki porosz-osztrák háború alatti törekvéseit vázolja — 1892 őszén sajtó alá is került.

Kossuth örömtelen életére, melyet a fáradságos munka s a magas életkor egyre komorabbá tett, derítőleg hatott a nemzet vonzalmának tüntetésszerű újabb nyilvánulása *kilenczvenedik* születésnapja alkalmából.

Ezuttal az ország szivéből, Budapestről indult ki a mozgalom.

Önként, csupán szivének sugallatát követve, maga a polgárság tette meg a kezdeményező lépéseket. E mozgalom hatása alatt a főváros törvényhatóságának 1892. szeptember 14-ikén tartott közgyülésén, — dr. Preyer Hugó bizottsági tag indítványára, — Kossuth nagy lelkesedés közt egyhangulag Budapest diszpolgárául választatott.

Ez a határozat még általánosabbá tette az óhajt, hogy Kossuth születésnapja mentől fényesebben megünnepeltessék.

S a polgárság hazafias felbuzdulása fényes nemzeti ünneppé avatta a turini aggastyán 90-ik születésnapját. Az üdvözlő-iratot néhány nap alatt huszezeren irták alá. Nagyszabásu körmenet, majd népgyűlés tartatott, amelyen ötven-hatvanezer ember vett részt.

A főváros példáját kitörő lelkesedéssel követte a vidék. Szerte az országban hálaadó istentiszteletekkel, ünnepségekkel, lakomákkal ülték meg az emlékezetes évfordulót. Városok, községek Kossuthról nevezték el a legszebb tereiket, s utczáikat. Mindenfelől szeren-

csekivánatokkal, üdvözlő sürgönyökkel keresték fel. Az ünneplés talán még általánosabb volt mint tiz év előtt, a Kossuth nyolczvanadik születésnapján.

Ez az utolsó örömsugár, amely némikép földeríti életalkonyának bús napjait. Aztán megint elkomorul körülötte minden.

..... Megnehezedett felettem az évek súlya, — irja 1893. szept. 25-ikén egyik levelében, — agg kezem ugyan még nem mindig reszket, de szemeim világa



A budapesti honvédmenedékház.

elhomályosult. A tárgyaknak csak körvonalait vagyok képes kivenni, részleteit már régóta nem; olvasni nemcsak kéziratot nem, de nyomtatványt sem birok; ha irok, saját kéziratomat is inkább csak sejtem, mintsem látnám. És ez állapotban könyvet kell irnom; kell, mert nemcsak szerződés, hanem becsületbeli kötelesség is parancsolja .....

A következő év 1894 tavaszán betegeskedni kezd, s nem is gyógyul fel többé. Ami után egy évtized óta sóvárgott, bekövetkezik:

1894. márczius 20-ikán este 11 órakor örök álomra hunyja fáradt szemeit. Meghalt.

Utolsó napjairól, s haláltusájáról egy szemtanu a következőket irja:

Egyablaku, utczára nyiló kisded szobában széles vaságyon feküdt Kossuth Lajos. Az ágy jobbfelén állott idősebbik fia, Kossuth Ferencz, s szemben vele Kossuth hű szolgája: Giorgió. Gyöngéden forgatták ágyában a beteget, aki roppantúl türelmetlen és izgatott volt.

Kossuth csaknem ülő helyzetben feküdt. Három magas párna volt a feje alatt. Az egykor hatalmas ember ott vergődött ágyán. Kezeit idegesen mozgatta. Hófehér szakállával és hajával szinte ellentétben volt láztól piros arcza. Szemei, az egykor bűvös varázsu szemek nyitva voltak, de hiányzott belőlük a lélek tükre; ajkáról panaszos „jaj"-szó hangzott.

Az utolsó öntudatos szó, amit kiejtett, az volt, amelyet ifjabb fiának, Lajos Tivadarnak mondott megérkezése napján, márczius 16-ikán: *„Fiam, rosszul vagyok!"* Ettől fogva nem volt többé érthető szava. Ha világos perczei voltak is, nem beszélt. Kossuth mozdulataiban még ekkor is annyi erő tükröződött, hogy nem csoda, ha egyesek bíztak felgyógyulásában, noha Bozzoló tanár, a hires belgyógyász, már ekkor letett minden reményről.

S Bozzoló orvosnak igaza volt. Márczius 20-ikán bekövetkezett a gyászos vég.

Öt perczczel volt tizenegy óra előtt, mikor a szomszéd szobában várakozó hirlapiróknak a titkár jelentette:

— Meghalt!

Nem tudom hogyan és miként, a másik pillanatban ott voltam Kossuth ágyánál, melyet zokogva álltak körül a család tagjai, az orvosok, továbbá Helfy Ignácz, Károlyi Gábor gróf, Eötvös Károly orsz. képviselők, Figyelmessy ezredes, s Georgió, a hűséges inas. Azt hitték, meghalt, mert lélegzete megszünt. Pedig még arczán ott volt az élet pirja. Az orvos kivette feje alól a párnát, s ekkor lehelte az utolsót.

Az orvos gyöngéden lezárta a halott fennakadt szempilláit, Károlyi Gábor gróf pedig feligazította leesett állát.

Vége volt!

Holttestét, nejének és leányának porladó hamvaival együtt, márczius 30-ikán Budapestre hozták.

Rendkivüli az a gyász, amely Kossuth halála alkalmából országszerte nyilvánult. A vidám, élénk Budapestből komor fekete város lőn. Gyászlobogó lengett csaknem valamennyi házon, s még a legszegényebb külvárosi ember ablakában is a Kossuth gyászkeretes arczképe volt látható. A nemzeti múzeum oszlopcsarnoka, ahol a ravatal állt, virágoskerthez hasonlított. Az oszlopcsarnok, a lépcső egész az aljig, teli száz meg száz koszorúval.

A temetés, az ország megkapóan nagyszerű részvéte mellett, ápril 1-én volt. Fátyolos zászlók alatt, bánatos arczczal, kesergő fájdalommal félmilliónyi ember kisérte a halottat utolsó utjában. Nem is temetés



Agg honvéd.
(Takaró József 1848—49-iki tűzérirányzó, s a honvédmenház tagja.)

vala ez, hanem megdicsőülés, nem is gyászmenet vala ez, hanem diadalút a halhatatlansághoz.

S most már ő is ott nyugszik a kerepesi-úti temető platánjai alatt, két nagy kortársa: gr. Batthyány Lajos és Deák Ferencz közelében.

Egy félszázad múlt el a szabadságharcz óta. A legendaszerű küzdelem vezéralakjainak, részeseinek száma egyre fogy. Néhány rövid esztendő, s elköltözik valamennyi.

Ők pihenni térnek, ám ragyogó dicsőségük, titáni viadaluk emléke fönmarad. Ezt nem mossa el az idő, nem őrli meg az enyészet.

És fenmaradnak korszakos alkotásaik: a jogegyenlőség, a közteherviselés, a szabadsajtó, a népképviselet. Ezeket nem veheti el többé semmi hatalom.

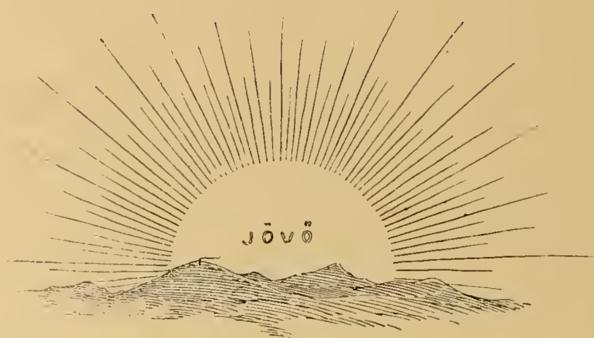
S ha — ne adja Isten, — megnehezülne az idők járása felettünk, példájokból merítünk honszerelmet, erőt, kitartást, lelkesedést a küzdelemhez.

Megtanuljuk tőlük, hogy csak az a nemzet pusztul el, mely élni nem akar.

Megtanuljuk tőlük, hogy a magyar nép, ha összetartó, előbb-utóbb diadalmaskodik minden akadályon.

Megtanuljuk tőlük, hogy haza és szabadság nélkül nincs élet.

(Vége.)





Agg honvédek a Kossuth sírjánál.

VII.

A szabadságharcz hadieseményei.

Szabadságharczunk az ujabb idők legvéresebb küzdelmei közé tartozik. Csöndesen indul meg, de hovatovább szélesebbkörü, mig az orosz beavatkozással egy nagy európai háboru jellegét ölti magára.

Hat támadó: a horvát, szerb, oláh, tót, osztrák és az orosz ellen kényszerül védekezni a magyar; s másfél esztendő alatt körülbelől *négyszáz* ütközetet vív meg. Bizony nem csoda, ha legyőzték.

A legtöbb ütközet lefolyásáról nem igen van hiteles adatunk. A hadijelentéseknek csak kevés része megbizható. A szabadságharcz vége felé pedig, a zürzavar közepett, már hadijelentés sincs.

Mindazonáltal az egyes ütközetekről, csatákról, ostromharczokról stb. időrendi kimutatást próbáltunk összeállítani. Ez is hézagos, de legalább némileg tájékoztató. Fogalmat alkothatunk belőle a küzdelem óriási arányairól. Az összeállítás a következő:

Az osztrákokkal vívott csaták.

1848.

október 8. **Rákosd**. Riebel őrnagy. 1100 ember, lakosság 900. (Magyar győzelem.)

október 21. **Arad** ostromának megkezdése. Zárlatparancsnok: Máriássy János őrnagy, hadereje: 5000 ember, 18 ágyu. A várparancsnok: Berger osztrák tábornok. A várőrség 6200 ember, 240 ágyuval.

október 22. **Arad**. Berger kirohanása. Visszaveretvén, elkezdi Arad városát bombáztatni.

október 28. **Kosztolna**. Ordódy őrn., 6000 ember, 8 ágyu. 40 halott. Simonich altáborn. 4500 ember, 12 ágyu. 8 halott. (Ellenség győz.)

október 30. **Swechát**. Móga altábornagy, 30.000 ember, 36 ágyu. Veszteségünk: 40 halott, 200 seb. Windischgrätz, 32.000 ember, 54 ágyu. Vesztesége: 28 halott, 98 seb. (Ellenség győz.)

1848.	
október 31.	**Sárpatak**. Beczmann alezredes, 2000 ember. Urbán előhada, 500 ember, 100 halott. (Magyar győz.)
„	**Vajda-Szent Iván**. Beczmann és Droschner egyesült serege, 3000 emb. Urbán főereje, 1500 ember. (Magyar győz.)
november 4.	**Nádas**. Ordódy őrn. 3500 ember. Simonich altáb. 4500 ember, 12 ágyu, sok halott. (Magyar győz.)
november 5.	**Maros-Vásárhely**. Sombory ezr., (magy.) 1500 ember, Gedeon altáb. 2000 ember. (Ellenség győz.)
„	**Arad**. Máriássy, 6500 ember, 8 ágyu. Berger 1500 ember. (Ellenség győz.)
november 6.	**Nagy-Jécza**. Nagy Sándor alezr. 400 ember. Osztrák részről 300 ember. 10 halott, 10 fogoly. (Magyar győzelem.)
„	**Bikafalva**. Udvarhelyi székelyek. Heydte száz. 250 emb. (Magyar győz.)
november 9.	**Holcztrau**. Perczel Mór tbnok, 6000 ember, 16 ágyu. 1 halott, 14 sebesült. Burich tbrn., 4000 ember, 6 ágyu. 8 halott, 9 seb. (Magyar győz.)
november 13.	**Lippa**. Máriássy őrn., 760 ember, 6 ágyu. 50 halott. Leiningen osztr. tbrn. 1500 ember, 12 ágyu. Veszteségük: 300 halott és sebesült. (Eldöntetlen ütközet.)
„	**Szamos-Ujvár**. Baldacci ezr., 4000 emb., 6 ágyu. Urbán alezr., 4500 emb. 8 ágyu. (Ellenség győz.)
november 15.	**Német-Bogsán**. Asbóth őrn., 420 ember, 4 ágyu. 3 halott, 7 seb. Appel tbrnok, 1500 ember. 5 halott. (Magyar győz.)
november 16.	**Szamosfalva**. Baldacci, 13.000 emb. Urbán alezr. 4500 emb. (Ellen győz.)
november 18.	**Szent-András**. Nagy Sándor alezr., 2500 emb., 2 halott, 1 seb. Uhlánusok: 1500 ember. 9 halott. (Magyar győz.)
november 20.	**Dévény-Ujfalu**. Görgey előhadai, 2000 ember. Windischgrätz előhadai, 2000 ember. (Magyar győz.)
november 23	**Gyalu**. Riczkó ezr., 1000 emb. Urbán ezr. 1500 emb. (Magyar győz.)
november 25.	**Deés**. Katona Miklós, 15.000 ember, 10 ágyu. Urbán 6000 ember, 18 ágyu. (Ellenség győz.)
november 30.	**Hidvég**. Butykay száz., 1000 emb. Heydte száz., 1500 emb. (Magy. győz.)
deczember 1.	**Magyarfalva**. Kosztolányi alezr., 2500 ember, 3 ágyu. 10 halott, 16 seb. Ottinger, 2000 ember. 45 halott, 60 fogoly. (Magyar győz.)
deczember 3.	**Köpcsény**. Tessén százados, 1000 ember, (előőrsök). Windischgrätz előőrs. 1000 ember. (Magyar győz.)
deczember 5.	**Aradvár** ostroma. Máriássy alezr., 6500 ember, 12 ágyu. 100 halott. Berger altbn., 6000 ember. (Ellenség győz.)
deczember 6.	**Czerowa**. Ordódy őrnagy, 2500 emb. Simunich, 4000 emb. (Ellenség győz.)
„	**Köpecz**. Papp Mihály őrn., 500 emb. Heydte, 1500 ember. (Ellenség győz.)
deczember 11.	**Budamér**. Pulszky Sándor ezredes, 8000 ember, 14 ágyu. Veszteségünk: 230 halott, 250 fogoly. Schlick altbn. 8000 ember, 15 ágyu. Vesztesége: 147 sebesült és halott. (Ellenség győz.)
deczember 12.	**Felső-Rákos**. Gál Sándor ezredes, 1500 ember. Heydte 3000 emb. Veszteségünk: 297 halott és sebesült. (Magyar győz.)
deczember 14.	**Aradvár** ostroma. Máriássy ezr., 8000 ember, 20 ágyu. Veszteségünk: 260 halott. Berger altb., 3000 ember, 15 ágyu. (Ellenség győz.)
	Nádas. Ordódy őrnagy, 2300 ember. Simunich, 9000 ember, 18 ágyu. (Ellenség győz.)
deczember 16.	**Nagy-Szombat**. Guyon, 3300 ember. Veszteség: 95 halott. Simunich, 5800 ember. 1 halott, 38 sebesült. (Ellenség győz.)
„	**Parendorf**. Görgey tbnok, 18.000 ember, 22 ágyu. Veszteségünk: 20 hal., 20 sebesült, 25 fogoly. Windischgrätz altábornagy, 25.000 ember, 30 ágyu. Vesztesége: 15 halott és sebesült. (Ellenség győz.)
„	**Resicza**. Asbóth őrn., 900 ember. Dada 1500 ember. (Magyar győz.)
„	**Sopron**. Előőrsök, 600. Parichevich tbn. 300. (Ellenség győz.)
deczember 18.	**Börvény**. Baumgarten alezr. 1000 ember, 3 ágyu. Urbán alezr., 2000 emb. 5 ágyu. (Magyar győz.)
„	**Mosony**. Görgey Kornél 800 ember. Ottinger 1200 ember. (Magyar győz.)

1848.	
deczember 19.	**Csúcsa**. Riczkó ezr. 2500 ember. Wardener tbn. 4000 emb. (Magyar győz.)
deczember 20.	**Német-Bogsán**. Őrség, 300 ember. Osztrákok 500 ember. (Ellenség győz.)
„	**Szurdok**. Czecz alezr., 3000 ember. Wardener, 4000 emb. (Magyar győz.)
deczember 23.	**Deés**. Bem tbnok, 3000 ember. Jablanszky ezr., 2500 emb. (Magyar győz.)
deczember 24.	**Hidvég**. Sombory ezr., 1500 emb. Schutter tbn., 2000 emb. Ellenség győz.)
deczember 25.	**Kolozsvár**. Bem tbnok, 4000 emb. Osztr. őrség, 1000 emb. (Magyar győz.)
deczember 28.	**Bábolna**. Görgey utóhada, 2000 ember. Veszteségünk: 300 halott, 700 fogoly. Ottinger 2500 ember, 6 ágyu. (Ellenség győz.)
„	**Szikszó**. Mészáros, 13.000 ember, 34 ágyu. 36 halott, 520 fogoly. Schlick alt., 8000 ember, 15 ágyu. 5 halott, 3 sebesült. (Ellenség győz.)
deczember 29.	**Bethlen**. Bem 4000 emb. Urbán és Jablonszky ezr. 4000 emb. (Magyar győz.)
deczember 30.	**Moór**. Perczel tbn. 5600 ember, 24 ágyu. 500 halott és seb., 1000 fogoly. Jellasics tábornok, 16000 ember, 52 ágyu. (Ellenség győz.)
„	**Komárom**. Ramberg tábornok a Komárom vár körülzárolását megkezdi.
deczember 31.	**Besztercze**. Riczkó ezr., 2000 emb. Binder őrn. 2500 emb. (Magyar győz.)
„	**Naszód**. Bem, 3000 ember. Urbán 4000 ember. (Magyar győz.)
1849.	
január 1.	**Buda-Pest** kiürítése. A magyar csapatok elhagyják Buda-Pestet. A kormány Debreczenbe menekül.
január 2.	**Szinye**. Ballány száz. 1200 emb. Matischek száz. 800 emb. (Magyar győz.)
„	**Brodnó**. Beniczky alezr., 3000 ember, 8 ágyu. Götz tbn. 4000 ember, 12 ágyu. (Ellenség győz.)
január 3.	**Hamzsabég**. Görgey (Zichy-dandár) 5000 ember. Ottinger tbn. 6000 emb. (Ellenség győz.)
„	**Tihucza**. Bem, 5000 ember. Urbán 5000 ember. (Magyar győz.)
„	**Szinye**. Ballány száz., 1200 ember. Matischek, 1600 emb. (Ellenség győz.)
január 4.	**Kassa**. Mészáros tbn., 12.000 ember, 28 ágyu. 300 halott, 523 fogoly. Schlick, 8000 ember, 15 ágyu. 3 halott 22 sebesült. (Ellenség győz.)
január 5.	**Buda-Pest** megszállása. Windischgrätz altábornagy 28 zászlóalj, 43 lovasszázad és 185 ágyu élén Buda-Pestet megszállja.
január 11.	**Verebély**. Aulich ezr., 2000 emb. Simunich alt. 3000 emb. (Magyar győz.)
„	**Ipolyság**. Guyon ezr., 4500 ember. Csorich, 6000 ember. (Ellenség győz.)
január 13.	**Nyárasd**. Querlonde alezr., 1500 ember. 5 halott, 2 sebesült. Neustädter tbn. 2000 ember. 18 halott, 11 sebesült. (Magyar győz.)
január 15.	**Turcsek**. Aulich ezr., 3000 ember. Götz tbn., 3500 ember. (Magyar győz.)
január 17.	**Gálfalva**. Bem tbn. 7000 ember, 24 ágyu. 80 halott. Puchner altb. 8500 ember, 30 ágyu. 150 halott, 200 fogoly. (Magyar győz.)
január 19.	**Windschacht**. Guyon ezr., 3000 ember. Salis őrn. 2000 ember. 1 halott, 4 sebesült. (Magyar győz.)
január 21.	**Nagy-Szeben**. Bem tbn. 6500 ember, 30 ágyu. Veszteségünk 257 halott és sebesült. Puchner, 11.000 ember, 54 ágyu. Veszteség: 94 halott, 121 sebesült. (Ellenség győz.)
„	**Windschacht**. Guyon, 3000 ember. Csorich, 5000 ember, 24 ágyu. (Ellenség győz.)
január 22.	**Szolnok**. Perczel Mór tbn., 10.000 ember, 34 ágyu. Ottinger, 7000 ember, 12 ágyu. (Magyar győz.)
„	**Tarczal**. Klapka, 8000 ember, 30 ágyu. Schlick, 7000 ember, 20 ágyu. (Magyar győz.)
„	**Selmecz**. Görgey, 9000 ember. Veszteségünk: 60 halott, 120 sebesült. Csorich, 12.000 ember. Veszteség: 5 halott, 16 sebesült. (Ellenség győz.)
január 23.	**Kisfalud**. Klapka, 5000 ember, 30 ágyu. Veszteség: 100 halott és sebesült. Schlick, 9000 ember, 24 ágyu. Vesztesége: 27 halott, 68 sebesült, 53 fogoly. (Magyar győz.)
január 25.	**Abony**. Perczel Mór, 14.000 ember, 34 ágyu. Ottinger, 6000 ember, 24 ágyu. Veszteségük: 6 halott, 15 sebesült, 22 fogoly. (Magyar győz.)
január 30.	**Szelindek**. Bem altáborn., 3800 ember, 15 ágyu. Puchner, 8000 ember. (Magyar győz.)

1849.

január 31 **Tokaj**. Klapka ezr., 8000 ember, 30 ágyu. Schlick altb. 12.000 ember. 36 ágyu. 3 halott, 11 sebesült. (Magyar győz.)

" **Erzsébetváros**. Nemzetőrség 1000 ember. Gedeon tbn. 3000 ember. (Ellenség győz.)

február 1. **Nagy-Csür**. Czecz, 2000 emb., 24 ágyu. Puchner 5000 emb. (Magyar győz.)

február 2. **Lipótvár** meghódolása. Ordódy őrnagy és várparancsnok Simunich császári tabornok előtt Lipótvár kapuit egy órai bombázás után föltétlenül megnyitja. A várban volt 1310 honvéd és 30 ágyu. (Ellenség győz.)

február 3. **Igló**. Guyon, 8900 ember. Kiesewetter őrn. 9000 ember, 3 ágyu. (Magyar győz.)

február 4. **Czibakháza**. Mesterházy őrn. 3000 ember. Ottinger tbnok 4000 ember. (Magyar győz.)

" **Vizakna**. Bem, 2500 ember, 24 ágyu. Veszteség: 92 halott, 132 sebesült, 16 ágyu, 11 töltényszekér s az egész podgyász. Puchner, 8000 ember, 30 ágyu. (Ellenség győz.)

február 5. **Branyiszkó**. Guyon ezr., 4000 ember, 11 ágyu. Veszteség: 56 halott, 5 seb. Deym tbn., 3000 emb., 6 ágyu. Veszteség: 92 halott. (Magyar győz.)

" **Szász-Sebes**. Bem, 3000 ember, 6 ágyu. Puchner, 5000 ember, 8 ágyu. (Magyar győz.)

" **Marosény**. Kafler őrnagy, 800 ember, 2 ágyu. Urbán 2000 ember, 5 ágyu. (Ellenség győz.)

február 7. **Szászváros**. Bem, 3000 ember. Puchner 8000 ember. (Ellenség győz.)

február 8. **Hidas Németi**. Klapka ezr., 5000 ember. Schlick altb. 5800 ember. (Magyar győz.)

" **Medgyes** Szilágyi ezr., 1000 ember. Heydte 2500 ember. (Ellenség győz.)

" **Arad**. (Utczai harcz.) Gál ezredes és Asztalos S. százados, 8000 ember. Veszteségünk: 100 halott és seb. Gläser altábornagy, 7000 ember. Az ellenség vesztesége: 300 halott. (Magyar győz.)

" **Érsekujvár**. Esterházy Pál őrnagy, 1500 ember. Neustädter, 3000 ember. (Ellenség győz.)

február 9. **Piski**. (Döntő ütközet.) Bem 7500 ember, 28 ágyu. Veszteségünk: 700 halott és sebesült. Puchner 11.000 ember, 40 ágyu. Vesztesége: 1500 hal., 300 fogoly. (Magyar győz.)

február 10. **Alvincz** Bem, 2000 ember. Stutterheim, 3000 ember. (Magyar győz.)

február 12. **Margitfalu**. Őrség, 2000 ember. Pott ezredes, 3000 ember. 160 halott és sebesült. (Ellenség győz.)

február 13. **Szén**. Piller ezr., 2500 ember. 112 halott. Deym tbn. 3000 ember. 160 halott. (Magyar győz.)

" **Tornalja**. Dembinszky, 5000 ember. Schlick 8000 ember. (Ellenség győz.)

február 14. **Király-Németi**. Riczkó ezr., 6000 ember. Veszteség: 45 halott és sebesült. Urbán 9000 ember. (Ellenség győz.)

" **Eszékvár** meghódolása. Éder tbnk. 4000 emberrel Trebersburg tbn. 8000 főnyi seregének megnyítja a vár kapuit. (Ellenség győz.)

február 18. **Kompolt**. Klapka, 3000 ember. Veszteség: 4 halott, 35 sebesült. Collaredo ezr., 2000 ember. Veszteség: 45 halott, 45 sebesült. (Magyar győz.)

február 24. **Varsány**. Vécsey, 2500 ember, 8 ágyu. Ottinger, 3000 ember, 12 ágyu. (Ellenség győzelme.)

február 24. **Pétervásár**. Máriássy, 1200 ember, 4 ágyu. Schutzig, 1600 ember, 6 ágyu. (Ellenség győz.)

febrnár 26. **Aradvár** ostroma. Gál ezr. 5000 ember. 16 halott, 36 sebesült. Berger, 1400 ember. 22 halott. (Magyar győz.)

" **Borgo-Prund**. Bem, 4000 ember. Veszteségünk 19 halott és sebesült. Urban, 6000 ember. Veszteség 50 halott. (Magyar győzelem.)

" **Kápolna**. Dembinszky, 22.000 ember, 95 ágyu. Windischgrätz 24.000 ember, 147 ágyu. (Eldöntetlen harcz.)

február 27. **Kápolna**. (Döntő ütközet.) Dembinszky, 24.000 ember, 105 ágyu. Veszteségünk: 1100 halott és sebesült, 300 fogoly. Windischgrätz, 26.000

1849.

ember, 147 ágyu. Vesztesége: 60 halott, 109 sebesült. (Mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet.)

február 28. **Szihalom**. Guyon és Aulich, 12.000. Csorich tbn. 9000 ember. 9 halott, 49 sebesült. (Magyar győz.)

márczius 1. **Egerfarmos**. Klapka, 4000 ember. 120 halott. Wrbna, 5000 ember, 75 halott. (Ellenség győz.)

„ **Kis-Kapus**. Herkálovics őrnagy, 2000 ember. Puchner, 2000 ember. (Magyar győz.)

márczius 2. **Medgyes**. Bem tbn., 7420 ember, 30 ágyu. Veszteségünk: 309 halott és sebesült. Puchner altb. 9000 ember, 40 ágyu. Vesztesége: 350 halott és sebesült. (Magyar győz.)

márczius 3. **Medgyes**. A harcz megujul s Puchner győzelmével végződik.

„ **Tisza-Füreden** nagy haditanács, Dembinszki felfüggesztetvén a főparancsnokságtól, a honvédsereg vezetését Görgei veszi át.

márczius 5. **Szolnok**. Damjanich tbn., 9000 ember. Veszteségünk: 300 halott és seb. Karger tbn., 9000 ember, 16 ágyu. Vesztesége: 1000 halott és sebesült, 800 fogoly. (Magyar győz.)

márczius 9. **Medgyes**. Bem, 4500 ember. Osztrák őrség 800 ember. (Magyar győz.)

márczius 14. **Fenyőfalva**. Czecz ezr. 4000 ember, 12 ágyu. Stutterheim ezr. 3000 ember, 8 ágyu. (Magyar győz.)

márczius 16. **Boicza**. Bem, 2000 ember. Stutterheim ezr. 2000 ember. (Magyar győz.)

márczius 18 **Feketehalom**. Czecz tábornok, 8700 ember, 26 ágyu. 46 halott. Stutterheim ezr., 6000 ember; halott 6 tiszt, 167 ember. (Magyar győz.)

márczius 21. **Tömösi szoros**. Bem, 3000 ember. 30 halott. Van der Nüll, 2000 ember. Vesztesége: 186 halott, 80 fogoly, 100 kocsi, 2000 fegyver. (Magyar győz.)

márczius 24. **Losoncz**. Beniczky őrn., 400 gyalogos, 32 huszár, 3 ágyu. Almássy csász. ezredes, 2500 ember, 6 ágyu. Beniczky az osztrákokat meglepvén, szétkergeti. A császáriak vesztesége: 177 halott, 36 fogoly, 1 zászló, s az ezred pénztára.

márczius 29. **Kriwka**. Bangya őrnagy 2000 ember. Osztrák őrség 1000 ember. (Magyar győz.)

április 1. **Aszód**. Gáspár, 2000 ember. Schlick, 3000 ember. (Magyar győz.)

április 2. **Gyula-Fehérvár** ostroma. Bem, 2600 ember, 13 ágyu. Várparancsnok: Auguszt ezr., 2500 ember 71 ágyu. (Ellenség győz.)

„ **Hatvan**. Gáspár András, 12.000 ember, 25 ágyu. Veszteségünk: 150 halott és sebesült. Schlick, 17.000 ember, 28 ágyu. Veszteség: 95 halott, 98 sebesült. (Magyar győz.)

április 4. **Tápió-Bicske**. Görgey, 18.000 ember, 48 ágyu. Veszteségünk: 800 halott és sebesült. Rastič tábornok, 12.000 ember, 36 ágyu. Veszteségük: 300 halott és sebesült, 400 fogoly. (Magyar győz.)

április 6. **Isaszeg**. Döntő ütközet. Görgei, 27.000 ember, 66 ágyu. Veszteségünk: 800 halott és sebesült. Windischgrätz, 25.000 ember, 70 ágyu. Vesztesége: 1000 halott és sebesült. (Magyar győz.)

április 7. **Eperjes**. Beniczky őrnagy, 1000 ember. Osztrák őrség, 1000 ember. (Magyar győz.)

április 9. **Aradvár** ostroma. Kirohanás. Vécsey tbn. 6000 ember. Berger altb. 1500 ember. (Magyar győz.)

április 10. **Vácz**. Damjanich, 7000 ember, 24 ágyu. Götz tábornok, 7000 ember, 27 ágyu. Az ellenség vesztesége: 160 halott, 300 fogoly. (Magyar győz.)

április 11. **Rákosmező**. Aulich tbn., 7000 ember, 18 ágyu. Jellasics, 9000 ember, 27 ágyu. (Magyar győz.)

április 16. **Vaiszlova**. Bem, 2000 ember. Eisler alzr. 2000 ember, 12 ágyuval. (Magyar győz.)

április 18. **Selmecz**. Görgey Ármin őrn. 1000 ember, 2 ágyu. Őrség, 600 ember. (Magyar győzelem.)

április 19. **Nagy-Salló**. Döntő ütközet. Görgei, 24.000 ember, 62 ágyu. Vesztesé-

günk: 600 halott és sebesült. Wolgemuth, 24.000 ember, 69 ágyu. Az ellenség vesztesége: 800 halott, 1200 fogoly. (Magyar győz.)

április 20. **Kéménd**. Gáspár András, 2000 ember. Wyss tábornok, 2500 ember. (Magyar győz.)

április 22. **Komárom** felszabadulása az ostromzár alól. Görgei, 25.000 ember, 62 ágyu. Simunich: 15.000 ember, 45 ágyu. (Magyar győz.)

április 22. **Munkács**. Martini őrnagy, 2000 ember, 10 ágyu. Barco tábornok, 4000 ember, 13 ágyu. (Magyar győz.)

április 23. **Pétervárad** ostroma. Perczel ezr. 2500 ember. Mamula ezr. 2800 ember. (Magyar győz.)

„ **Pribócz**. Görgei Ármin portyázó csapatai Ferencz császári őrnagy hadosztályát megvervén, Varin felé űzik. (Magyar győz.)

április 24. **Buda-Pest** felszabadulása. Az osztrák katonaság sebesültjei hátrahagyásával kivonul Buda-Pestről.

április 26. **Komárom**. Kirohanás. Görgei, 30.000 ember, 68 ágyu. Veszteség: 800 halott és sebesült. Simunich, 25.000 ember, 65 ágyu. Veszteség: 1200 halott és sebesült, 1000 fogoly. (Magyar győz.)

április 27. **Temesvár** ostroma. Bem altábornagy Temesvár József-városát megtámadja és az őrséget a várba kergeti. A várparancsnok: Ruckawina császׁ. tábornok. Az őrség: 6000 ember, 240 ágyu. (Magyar győz.)

április 30. **Melencze**. Perczel, 10.000 emb., 28 ágyu. Veszteség: 25 sebesült. Theodorovics, 10.000 ember, 30 ágyu. Veszteség: 81 halott. (Magyar győz.)

május 1. **Varin**. Görgei Ármin, 2300 ember. 1 halott, 1 sebesült. Trenk őrnagy, 4500 ember; sok halott, 58 fogoly. (Magyar győz.)

május 4. **Budavár** ostromának megkezdése. Görgei tábornok, 30.000 ember. Hentzi, 3500 ember, 100 ágyu.

május 5. **Oravicza**. Arányi őrnagy, 800 ember. Osztrák őrség, 1300 ember. (Magyar győz.)

május 6. **Baja**. Népfelkelők, 3000 emb. Geysan százados, 1000 emb. (Magyar győz.)

május 8. **Fehértemplom**. Károlyi ezredes, 800 ember. Riebel, 1500 ember. 50 halott, 160 fogoly. (Magyar győz.)

május 10. **Batina**. Népfelkelők, 2000 emb. Osztrák őrség, 1500 emb. (Magyar győz.)

május 11. **Szlatina**. Bem, 7000 ember, 21 ágyu. Malkowszky, 14.000 ember, 40 ágyu. (Magyar győz.)

„ **Lesvár**. Pöltenberg (előörs), 1000 emb. Haynau, 1100 emb. (Magyar győz.)

május 12. **Temesvár**. Az őrség kirohanása. Vécsey tbn. 4000 ember, 12 ágyu. Leiningen tábornok, 2500 ember. 14 halott, 37 sebesült. (Magyar győz.)

május 13. **Batina**. Népfelkelők, 2000 ember. Osztrák őrség, 3000 ember. (Ellen. győz.)

május 14. **Temesvár**. (ostrom) Vécsey tbn. (a gyárvárost elfoglalja.) 7000 ember, 22 ágyu. Rukawina altb. 2500 ember, 23 ágyu. (Magyar győz.)

május 17. **Budavár** ostroma. (Roham.) Görgey tbn. 15.000 ember. Hentzi tbn. 3500 ember. (Ellenség győz.)

május 21. **Budavár** bevétele. Görgei tbn. 30.000 ember, 85 ágyu. Veszteségünk: 1118 halott és sebesült. Hentzi tbn. 3500 ember, 100 ágyu. Veszteségük: 1906 halott és sebesült, köztük Hentzi tábornok és Alnoch ezredes, 2600 fogoly. (Magyar győz.)

május 25. **Pétervárad** ostroma. Manula csász. ezr. a vár Kamenicz felől eső sánczait megtámadja s az őrséget megfutamítja. Veszteségünk: 27 halott és seb. Az ellenség vesztesége: 4 halott, 10 szebesült.

május 26. **Perlasz**. Bene ezr., 1000 ember. Osztrákok, 600 ember. (Magyar győz.)

május 27. **Déva** fellegvár meghódol a magyarok előtt. Forró ezr., 2000 ember, 6 ágyu. Kodich főh. 150 emb. (Magyar győz.)

junius 4. **Pétervárad**. (Kirohanás.) Perczel Mór, 7000 ember, 20 ágyu. Veszteségünk: 60 halott, 300 sebesült. Hartlieb tábornok, 10.000 emb. Vesztesége: 85 halott, 173 sebesült. (Ellenség győz.)

junius 5. **Buda-Pest** lakossága tüntető ünnepségekkel fogadja a Debreczenből visszatérő Kossuthot és a magyar kormányt.

1849.

junius 7. **Káty**. Perczel Mór, 10.000 ember, 30 ágyu Veszteségünk: 500 halott, 230 sebesült, 600 fogoly. Jellasich, 19.000 ember, 52 ágyu. Vesztesége: 2 halott, 12 sebesült. (Ellenség győz.)

junius 9. **Sempthe**. Máriássy ezredes, 5 honvédzászlóalj, 8 huszárszázad, 17 ágyu. Wohlgenuth, 3 zászlóalj, 2 lovasszázad, 9 ágyu. (Magyar győz.)

junius 11. **Ujvidék**. Jellasich, 20.000 ember, 60 ágyu. Péterváradi őrség, 10.000 ember, 100 ágyu. (Magyar győz.)

junius 13. **Csorna**, Kmetty, 6000 ember, 16 ágyu. Veszteség: 53 halott, 218 sebesült. Vyss tábornok, 5000 ember, 12 ágyu. Veszteség: 55 halott, 98 sebesült, 125 fogoly. (Magyar győz.)

junius 14. **Vásárút**. Szekulics ezredes, 4000 ember, 18 ágyu. Derschatta ezredes, 1200 ember. (Magyar győz.)

junius 15. **Pécs**. Kósa Dániel, 4000 népfelkelő. Barotha császári őrnagy, 1300 ember, 5 ágyu. (Ellenség győz.)

„ **Sopornya**. Nagy Sándor tábornok elszorítja az osztrákokat Sopornyáról. Veszteségünk: 10 halott, 14 sebesült. (Magyar győz.)

„ **Kóny**. Zambely honvédezr. Moglóczra veri az osztrákokat. (Magyar győz.)

junius 16. **Zsigárd**. Görgei, 20.000 ember, 56 ágyu. Veszteségünk 400 halott, 200 fogoly. Wohlgemuth, 21.000 ember, 62 ágyu. Veszteség: 51 halott, 63 seb. (Ellenség győz.)

junius 20. **Pered**. Görgei, 20.000 ember, 61 ágyu. Veszteségünk: 500 halott és sebesült. Wohlgemuth, 22.000 ember, 66 ágyu. Veszteségük 125 halott, 383 sebesült. (Ellenség győz.)

„ **Nyárasd**. Klapka, 6200 ember. Csorich, 5700 ember. (Magyar győz.)

junius 21. **Pered**. Görgei, 20.000 ember, 58 ágyu. Wohlgemuth, 22.000 emb., 65 ágyu. (Ellenség győz.)

junius 25. **Ó-Becse**. Tóth Ágoston ezr., 7000 ember, 18 ágyu. Jellasics tbn., 11.000 emb. 28 ágyu. 17 halott, 32 sebesült. (Ellenség győz.)

junius 27. **Marczaltő**. Kmetty tbn., 6000 ember, 17 ágyu. Schütte tbn., 8000 ember, 24 ágyu. 65 halott, 162 sebesült. (Ellenség győz.)

junius 28. **Győr**. Pöltenberg, 18.000 ember. Veszteségünk: 33 halott, 77 sebesült, 373 fogoly. Haynau, 40.000 emb., 290 ágyu. 16 halott, 50 seb. (Ellenség győz.)

julius 1. **Arad** bevétele. Vécsey tbn., 5000 ember. Berger altb. 1400 ember, 66 ágyu. (Magyar győz.)

„ **Ujfalu** (Komárom). Kosztolányi, 4000 ember, 16 ágyu. Liebler 6000 ember, 21 ágyu. (Ellenség győz.)

julius 2. **Komárom**. Kirohanás. Görgei tbn., 25,000 ember, 68 ágyu. 1500 halott. Haynau tbn. 34.000 ember, 86 ágyu. 139 halott, 588 seb. (Magyar győz.)

julius 4. **Temesvár** ostroma. Vécsey tábornok Temesvárt körülzárolja és rendszeresen lövetni kezdi.

julius 6. **Hegyes**. Vetter, 5000 ember, 18 ágyu. Ottinger, 2000 ember, 9 ágyu. (Magyar győz.)

julius 9. **Gyulafehérvár**. (Ostrom.) Stein ezr. 3000 ember, 19 ágyu. Veszteség: 100 halott. Auguszt ezr. 2500 ember, 71 ágyu. Veszteség: 82 halott. (Ellenség győz.)

„ **Buda-Pestről** a magyar kormány Szegedre menekül.

julius 11 **Komárom**. Kirohanás. Görgei, 40.000 ember. 1500 halott. Haynau tbn. 34.000 ember. 124 halott, 608 sebesült. (Ellenség győz.)

„ **Buda-Pestet** ujolag megszállják az osztrákok.

julius 14. **Hegyes**. Vetter, 7000 ember, 42 ágyu. Veszteségünk: 81 halott, 141 seb. Jellasics, 12.000 emb., 79 ágyu. Veszteség: 200 hal., 505 seb. (Magyar győz.)

julius 20. **Szepsi-Szt.-György**. Bem, 8000 ember, 25 ágyu. Clam-Gallas, 10.000 ember, 38 ágyu. (Magyar győz.)

julius 23. **Sepsi-Szt-György**. Gál Sándor ezr., 7000 ember, 24 ágyu. Veszteség: 20 halott, 40 seb. Clam-Gallas, 10.000 ember, 38 ágyu. Veszteség: 84 seb. (Ellenség győz.)

1849.

julius 23. **Mossovin**. Guyon tbn., 10.000 ember, 24 ágyu. Jellasics, 14.000 ember, 40 ágyu. (Ellenség győz.)

julius 25. **Tata**. Kosztolányi ezred., 2000 ember, 4 ágyu. Osztrák őrség, 1500 ember. (Magyar győz.)

julius 29. **Csongrád**. A lakosság, 2000 ember. Bruselle őrn., 400 emb. (Magyar győz.)

" **Tusnád**. Gál Sándor ezr., 2000 emb. Clam-Gallas, 5000 emb. (Ellen. győz.)

julius 30. **Csongrád**. Haynau fölgyujtatja és kiraboltatja a várost. (Ellenség győz.)

julius 31. **Komárom**. (Kirohanás.) Klapka, 2000 ember, 8 ágyu. Liebler, 2500 ember, 6 ágyu. Veszteség : 219 halott és sebesült. (Magyar győz.)

" **Keszegfalva**. Kosztolányi, 800 ember, 3 ágyu. Liebler, 1000 ember. (Magyar győz.)

augusztus 1. **Kászony-Ujfalu**. Dobay alezr., 2000 ember, 8 ágyu. Clam-Gallas altbnk. 5000 ember. (Ellenség győz.)

" **Arad**. A magyar kormány Szegedről Aradra teszi át ideiglenes székhelyét.

augusztus 3. **Komárom**. (Kirohanás.) Klapka, 7000 ember, 12 ágyu. Zsákmány: 30 ágyu, 3600 fegyver, 700 m. lőpor. Collaredo altb. 12.000 ember. Vesztesége: 1000 halott. (Magyar győz.)

" **Uj-Szeged**. Dembinszky altb. 25.000 ember. 70 halott. Haynau tbrn. 30000 ember. 4 halott, 22 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 4. **Temesvár** ostroma. Vécsey tbn. 4000 ember. 8 halott, 53 seb. Rukawina altb., 1600 ember. 2 halott és 4 seb. (Ellenség győz.)

" **Makó**. Szerdahelyi őrnagy 500 ember, 2 ágyu. Schlick előhada, 600 lovas, 6 ágyu. (Magyar győz.)

augusztus 5. **Szőreg**. (Döntő ütközet.) Dembinszky, 35.000 ember, 100 ágyu. Veszteségünk: 400 halott, 300 fogoly. Haynau tbn., 25.000 ember, 160 ágyu. Vesztesége: 45 halott, 191 seb. (Ellenség győz.)

" **Ó-Kanizsa**. Guyon tábornok, 3 zászlóalj, 4 huszárszázad, 12 ágyu. Ramberg cs. altb., 17 zászlóalj, 14 lovasszázad, 12 ágyu. Veszteségünk: 60 halott és 3 ágyu. (Ellenség győz.)

augusztus 6. **Ó-Besenyő**. Dembinszky hátvéde, 1000 huszár. Ramberg előhada, 8 lovasszázad és 6 ágyu. (Ellenség győz.)

augusztus 8. **Nagy-Jécsa**. Dembinszky, 3000 ember, 20 ágyu. Walmoden, 4000 emb. 13 ágyu. (Magyar győz.)

augusztus 9. **Temesvár**. (Döntő ütközet.) Dembinszky, utóbb Bem 45.000 főnyi hadseregét Haynau tbn., Panutine orosz altábornagy segélyével legyőzi. Veszteségünk holtakban és sebesültekben 300 ember. Ellenség vesztesége: 36 halott, 172 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 10. **Ságh**. Nagy Sándor tbrn., 8000 ember, 40 ágyu. Schlick tbrn. 9000 ember, 60 ágyu. (Ellenség győz.)

augusztus 11. **Arad**. A magyar kormány lemond, s Görgeire ruházza a teljhatalmu diktátorságot.

augusztus 15. **Lugos**. Bem altb., 15.000 ember. Ramberg altb., 17.000 ember, 48 ágyu. (Ellenség győz.)

augusztus 17. **Bánfi-Hunyad**. Gál Sándor ezr. 6000 ember, 23 ágyu. Veszteség : 160 halott, 400 fogoly. Urbán ezredes 4000 ember, 9 ágyu. (Ellenség győz.)

augusztus 18. **Bánfi-Hunyad**. Dobay ezr., 6000 ember, 23 ágyu. Veszteségünk: 150 halott, 100 sebesült, 500 fogoly. Urbán ezr. 4000 ember, 9 ágyu. Veszteségük: 18 halott, 28 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 19. **Karánsebes**. (Fegyverletétel.) Lázár Vilmos ezredes, 3000 emberrel Walmoden osztrák tábornok előtt leteszi a fegyvert.

augusztus 23. **Mehádia**. Vogtner ezr., 2000 ember, 16 ágyu. Mertens alezr., 4000 ember. (Ellenség győz.)

szeptember 5. **Pétervárad** meghódolása.

szeptemb. 26. **Ó-Szőny**. Az osztrákok Ó-Szőnyt megtámadják. A csatározás eredménytelenül estig tart.

október 1. **Komárom** meghódolása. Klapka tábornok Haynau előtt megnyitja a vár kapuit.

Horvátokkal vívott csaták.

1848.

szeptemb. 18. **Nagy-Kanizsa**. Vidos őrnagy, 1500 ember. Horvátok: 2000 ember. 100 halott. (Magyar győz.)

szeptemb. 23. **Szántód**. Nemzetőrök, 1500 ember. Horvátok, 1500 ember. (Magyar győz.)

szeptemb. 26. **Marczali**. Nemzetőrök, 1000 ember. Horvátok, 1500 ember. 118 fogoly. (Magyar győz.)

szeptemb. 28. **Oroszló**. Perczel Antal őrn., 500 ember. Roth tábornok podgyász-fedezete, 80 ember. (Magyar győz.)

szeptemb. 29. **Pákozd**. Móga, 10.000 ember, 36 ágyu. Veszteségünk: 8 halott, 37 seb. Jellasics, 24.000 ember, 58 ágyu. Vesztesége: 100 halott. (Magyar győz.)

szeptemb. 30. **Szőllős-Györök**. Nemzetőrök, 2000 ember. Horvátok 2000 ember. (Magyar győz.)

október 3. **Székesfehérvár**. Imrey János, a lakosság. Horvátok 1800 ember. (Magyar győz.)

" **Szt.-Mihály**. Vidos, 2000 ember. Horvátok, 2500 ember. (Magyar győz.)

október 4. **Tácz**. Görgey Ármin őrnagy, 2000 emb. Philipovits, 5000 ember, 20 ágyu. (Magyar győz.)

október 5. **Báránd**. Perczel Mór, 3000 ember. Philipovits 1500 ember. (Magyar győz.)

október 7. **Ozora**. Döntő ütközet. Perczel Mór, 3000 ember, 8 ágyu. Roth, 7500 emb. 12 ágyu. Az egész horvát sereg foglyul esik. (Magyar győz.)

október 10. **Nemes-Kér**. Pethe őrn., 400 ember. Thodorovits, 3000 emb. (Ellen. győz.)

október 12. **Horpács**. Karger, 1800 ember. Thodorovits, 6000 ember. Vesztesége: 200 halott, 38 fogoly. (Magyar győz.)

október 17. **Letenye**. Perczel Mór, 4000 ember, 16 ágyu. Horvátok, 2000 ember. Veszteségük: 2000 fogoly. (Magyar győz.)

" **Kottori**. Perczel Mór, 3000 ember. Horvátok, 1500 ember. (Magyar győz.)

október 18. **Csáktornya**. Perczel Mór, 6000 ember, 16 ágyu. Horvátok, 4000 ember. (Magyar győz.)

november 13. **Csepin**. Vásárhelyi százados, 400 ember. Horvát határőrök, 200 ember. Veszteségük: 5 halott, 131 fogoly. (Magyar győz.)

november 15. **Szarvas**. (Verőczemegye.) Batthyány Kázmér és Rácz őrn. 900 ember. Horvátok, 800 ember. (Magyar győz.)

november 20. **Letenye**. Perczel tbn., 4000 ember. Horvátok, 2000 ember. (Magyar győz.)

deczember 19. **Csepin**. Rácz őrnagy, 2000 ember, 8 ágyu. Trebersburg, 3500 ember. (Magyar győz.)

Hurbanistákkal vívott csaták.

1848.

szeptemb. 20. **Miava**. Vojnits Lajos őrn., 1000 emb. Hurbán, 2000 ember. (Magyar győz.)

deczember 11. **Budatin**. Benitzky alezr., 3000 ember, 4 ágyu. Freischeisen alezr., Hurbán, 6000 ember. (Magyar győz.)

1849.

február 26. **Murányalja**. Kristófy L. őrnagy, 1000 ember. Hurbán, 2500 ember. (Magyar győz.)

április 23. **Pribócz**. Görgei Ármin őrn. 2300 emb. Trenk őrn. és Hurbán 3000 emb. (Magyar győz.)

április 28. **Alsó-Kubin**. Görgei Ármin őrn. 2300 ember. Felkelők, 3000 ember. (Magyar győz.)

Oroszokkal vívott csaták.

1849.

február 2. **Brassó** varosába Engelhardt tábornok alatt 6000 főnyi orosz segélyhad érkezik.

február 4. **Nagy-Szeben** városába 4000 főnyi orosz élén Skariatin ezredes bevonul.

márczius 11. **Nagy-Szeben** bevétele. Bem tábornok, 6000 ember, 21 ágyu. Skariatin,

1849.	4000 ember, 17 ágyu. Veszteségünk: 120 halott és sebesült. Oroszok vesztesége: 250 halott és sebesült, 514 fogoly, 21 ágyu. Bem ezenfelül óriási hadizsákmányhoz jut. (Magyar győz.)
márczius 17.	**Vöröstorony**. Bem, 4000 ember. Skariatin, 3000 ember. (Magyar győz.)
márczius 21.	**Tömösi szoros**. Bem, 3000 ember, 15 ágyu. Veszteségünk: 39 sebesült és halott. Skariatin ezr., 2000 ember. Vesztesége: 186 halott és sebesült, 80 fogoly. (Magyar győz.)
márczius 27.	**Vöröstorony**. Bem altb., 4000 ember, 6 halott, 20 seb. Skariatin, 3000 emb. 21 halott, 40 seb. (Magyar győz.)
május 16.	**Lomna**. Előőrsök, 400 ember. Sass tb. előhada, 1000 ember. (Ellen. győz.)
junius 8.	**Alsó Kubin**. Paskiewich előhada Alsó-Kubinba érkezvén, megkezdődik Magyarországba és Erdélybe az orosz hadak bevonulása.
junius 19.	**Tömösi szoros**. Szabó Nándor, 3000 emb. Lüders, 8000 emb. (Ellen. győz.)
„	**Lófalu**. Wysoczky, 1000 ember, Paskievits, 5000 emb. (Ellenség győz.)
„	**Rózsahegy**. Őrség, 3000 ember. Grabbe, 4000 ember. (Ellenség győz.)
junius 20.	**Tömösi szoros**. Kiss Sándor ezr., 3000 ember, 9 ágyu. Lüders tbngy. 8000 ember, 25 ágyu. (Ellenség győz.)
„	**Héthárs**. Wysoczky tbn., 6000 ember, 8 ágyu. Veszteségünk: 300 halott és seb. Rüdiger, 4000 ember, 12 ágyu. Vesztesége: 6 halott 15 sebesült. (Ellenség győz.)
junius 21.	**Marosény** Dobay ezredes, 2000 ember, 5 ágyu. Grottenhjelm altb. 5000 ember. (Ellenség győz.)
junius 22.	**Borgó-Prund**. Dobay ezr., 2000 ember. Grottenhjelm altb. 6000 ember. (Ellenség győz.)
„	**Turócz-Szt.-Márton**. Honvédek, 800 ember. Grabbe, 1000 ember. (Ellenség győz.)
„	**Brassó**. Tóth S. 320 ember. Lüders, 1000 ember. (Ellenség győz.)
„	**Kis-Ilva**. Klement őrnagy, 1200 emb. Pawlow tbn. 3000 emb. (Ellen. győz.)
junius 23.	**Somos**. Dessewffy tbn., 3000 ember, 6 ágyu. Veszteségünk: 65 halott, 113 fogoly. Baggahufud tábornok, 4000 ember, 12 ágyu. Veszteség: 6 halott, 33 seb. (Ellenség győz.)
junius 27.	**Jaád**. Bem altb., 6000 ember, 14 ágyu. Grottenhjelm altb., 8000 ember, 32 ágyu. 18 halott, 66 seb. (Ellenség győz.)
junius 28.	**Tokaj**. Nemzetőrök, 2000 ember. 50 halott és seb. Kusnetzow tbn., 5000 ember. 2 halott, 8 sebesült. (Ellenség győz.)
julius 2.	**Kökösd**. Gál S., 6000 ember, 12 ágyu. Adlerberg, 7000 ember, 20 ágyu. Gábor Áron elesik. (Ellenség győz.)
julius 5.	**Szász-Régen**. Honvédőrség, 600 ember. Heintz hadn. 100 ember. (Ellenség győz.)
„	**Uzon**. Gál S. ezredes, 6000 ember. Veszteségünk: 500 halott és sebesült, 12 fogoly, 4 ágyu. Lüders tbn., 9000 emb. 5 halott, 40 seb. (Ellenség győz.)
julius 6.	**Debrőd**. Portyázó honvédek, 1000 ember. Veszteségünk: 150 halott és sebesült, 70 fogoly. Sass tbrn., 1500 ember, 2 ágyu. Vesztesége: 2 halott, 4 seb. (Ellenség győz.)
julius 7.	**Kozmatelke**. Gr. Bethlen ezr., 1000 ember. Veszteségünk: 100 halott és seb., 44 fogoly. Pawloff tbn. 4000 ember. 1 halott, 2 seb. (Ellenség győz.)
julius 10.	**Besztercze**. Bem, 4000 ember, 14 ágyu. Grottenhjelm, 4000 ember, 32 ágyu. (Ellenség győz.)
julius 12.	**Fogaras**. Móricz ezr., 800 ember, 4 ágyu. Veszteségünk: 200 sebesült és halott, 400 fogoly. Engelhardt tbn., 5000 ember, 15 ágyu. Vesztesége: 4 halott, 45 seb. (Ellenség győz.)
julius 13.	**Nagy-Sajó**. Damaszkin alezr., 400 ember. Veszteségünk: 31 halott, 5 seb. Grottenhjelm, (portyázók) 800 ember. (Ellenség győz.)
julius 15.	**Vácz**. Görgei, 18.000 ember. Veszteségünk: 95 halott és sebesült. Sass tbnok., 11.000 ember. Vesztesége: 80 halott, 120 seb. (Magyar győz.)
julius 16.	**Szeretfalva**. Damaszkin alezr., 3000 ember, 14 ágyu. Veszteségünk: 50 halott és seb. Grottenhjelm, altb. 9000 emb. 7 halott, 27 seb. (Ellen. győz.)

1849.

julius 17. **Vácz**. Görgei, 30.000 ember, 87 ágyu. Veszteségünk: 196 halott, 130 seb., 1000 fogoly. Paskievits, 52.000 ember, 125 ágyu. Vesztesége: 146 halott, 252 seb. (Ellenség győz.)

julius 18. **Kovácsi**. Pöltenberg, 5000 ember, 22 ágyu. Anrep tábornok, 2500 ember, 8 ágyu. (Ellenség győz.)

julius 20. **Tura**. Perczel Mór, 7500 ember. Veszteségünk: 100 halott és sebesült. Paskievits, 10.500 ember, 38 ágyu. Vesztesége: 9 halott, 59 sebesült. (Ellenség győz.)

" **Vöröstorony**. Ihász Dániel alezredes, 2000 ember, 8 ágyu. Lüders, 6000 emb., 20 ágyu. (Ellenség győz.)

julius 21. **Teke**. Damaszkin alezr., 2500 ember. Grottenhjelm altb., 4000 ember. (El-Ellenség győz.)

julius 23. **Harsány**. Pöltenberg, 4000 ember, 8 ágyu. Csodaeff, 9000 ember. (Ellenség győz.)

" **Grozesd**. (Moldva.) Bem, 3000 ember. Ustrukoff tb., 2500 ember. (Magyar győz.)

" **Nagy-Szeben**. Damaszkin, 5000 ember. Grottenhjelm, 9000 ember. (Ellenseg győz.)

" **Hirsa**. (Moldva.) Bem, 3000 ember. Ustrukoff, 2500 ember. (Magyar győz.)

julius 24. **Görömböly**. Pöltenberg, 8000 ember. Veszteségünk: 20 halott, 100 sebesült, 10 fogoly. Csodaeff, 18.000 ember, 86 ágyu. Vesztesége: 21 halott. (Ellenség győz.)

julius 25. **Miskolcz**. Görgei, 6000 ember. Csodaeff, 8000 ember. (Magyar győz.)

" **Poroszló**. Korponay ezr., 2500 ember, 8 ágyu. Gorcsakoff, 12.000 ember, 16 ágyu. (Ellenség győz.)

julius 26. **Poroszló**. Korponay ezr., 2500 ember, 8 ágyu. Gorcsakoff, 12.000 ember, 16 ágyu. (Ellenség győz.)

" **Ónod**. Pöltenberg tbn., 3000 ember. Csodaeff, 3500 ember, 8 ágyu. (Magyar győz.)

julius 28. **Gesztely**. Leiningen, 6000 ember. Grabbe tbn., 10.000 ember, 32 ágyu. 46 halott, 56 sebesült. (Magyar győz.)

julius 30. **Kőhalom** Dobay ezr., 2500 ember, 8 ágyu. Dyk tbn., 4000 ember. Veszteség 14 halott. (Ellenség győz.)

julius 31. **Segesvár**. Döntő ütközet. Bem, 7000 ember, 12 ágyu. Veszteségünk: 1000 sebesült és halott, 309 fogoly. Petőfi eltünik. Lüders 12.000 ember, 32 ágyu. Vesztesége: 45 halott, 205 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 1. **Szerdahely**. Stein ezr., 4000 ember, 15 ágyu. 200 halott, 185 fogoly. Hasdorf tbn. 5000 emb., 12 ágyu. 27 halott, 47 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 2. **Debreczen** Döntő ütközet. Nagy Sándor, 7500 ember, 41 ágyu. Veszteségünk: 550 sebesült és halott. Paskievits tbn., 90.000 ember 320 ágyu. Vesztesége: 60 halott, 277 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 5. **Nagy-Szeben**, Bem, 11.000 ember, 20 ágyu. Veszteségünk: 200 sebesült és halott. Hasdorf tbn., 7000 ember, 12 ágyu. Vesztesége: 78 halott, 251 sebesült. (Magyar győz.)

augusztus 6. **Nagy-Szeben**. Bem, 6000 ember, 18 ágyu. Veszteségünk: 600 halott, 500 sebesült, 1034 fogoly. Lüders tbn., 11.000 ember, 5 ágyu. Vesztesége: 16 halott, 48 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 8. **Losoncz** feldulása. Grabbe tábornok a védtelen Losoncz városát kiraboltatja és fölperzselteti.

augusztus 12. **Szász-Sebes**. Stein ezr., 7000 ember, 18 ágyu. 500 halott, 1000 fogoly. Lüders tbngy. 9000 emb., 30 ágyu. 4 halott, 29 sebesült. (Ellenség győz.)

augusztus 13. **Világos**. Görgei Arthur tábornok Rüdiger altábornagy előtt 32.335 emberrel leteszi a fegyvert.

augusztus 14. **Kis-Cség**. Makai ezr., 600 ember, 2 ágyu. Grottenhjelm előhada 800 ember. (Ellenség győz.)

augusztus 15. **Kolozsvár**. Kemény ezr., 7000 ember, 24 ágyu. Grottenhjelm altb., 13.000 ember, 37 ágyu. (Ellenség győz.)

1848.
augusztus 15. **Szász-Fenes**. Kemény Farkas, 5000 ember, 24 ágyu. 60 halott, 86 fogoly. Grottenhjelm altb., 8000 ember, 28 ágyu. (Ellenség győz.)
augusztus 17. **Arad** (Meghódolás). Damjanich tbn., 3700 ember, 140 ágyu. Chuveleff ezr., 7000 ember. (Ellenség győz.)
„ **Déva**. (Fegyverletétel). Beke ezr., 8000 ember, 64 ágyu. Lüders tbngy, 5000 ember, 20 ágyu.
augusztus 21. **Boros Jenő** (fegyverletétel). Vécsey tbn., 8000 ember. Rüdiger altb., 12.000 ember.
„ **Hátszeg**. (Fegyverletétel.) Frummer alezredes, 1800 emberrel és 8 ágyuval Hasdorf orosz tábornok előtt leteszi a fegyvert.
augusztus 24. **Sibó** (fegyverletétel). Kazinczy tbn., 4000 ember, 56 ágyu. Grottenhjelm altb. 7000 ember.
augusztus 26. **Munkácsvár** meghódolása. Várőrség: 411 ember, 23 ágyu. Karlovics orosz tábornok, 5000 ember, 40 ágyu.
augusztus 30. **Nagyvárad**. Az orosz hadsereg megkezdi visszavonulását a felvidéken, Galiczián át Oroszországba.

Az oláhokkal vívott csaták.

1848.
szeptemb. 17. **Borsa**. (Mármarosmegye.) Ferenczy főhadnagy egy csapat határőrrel a lázongó oláhokat, megostromolván a falut, hódolásra kényszeríti.
október 10. **Baré**. Nemzetőrök, 1000 ember. Brateanu, 1500 ember. (Magyar győz.)
október 23. **Nagy-Lak**. Bethlen G. őrn., 1000 ember. Oláhok, 3000 ember, 200 halott. (Magyar győz.)
„ „ **Zalathna** pusztulása. Lakosság, 2000 ember. Dobra, 4000 ember. Az oláhok legyilkolván a lakosság nagy részét, felgyujtják a várost.
„ **Radnóth**. Lázár Dénes, 2500 ember. Oláhok, 6000 ember. Veszteségük: 194 halott, 200 fogoly. (Magyar győz.)
október 24. **VárSolcz**. Kovács Lőrincz, 1500 ember. Oláh felkelők, 3500 ember. (Magyar győz.)
október 25. **Nagy-Enyed**. Bánffy János őrn., 1000 ember. Oláh felkelők, 4000 ember. 300 halott. (Magyar győz.)
október 27. **Bogdánháza**. Dobozy őrnagy, 1500 ember. Oláh felkelők, 3000 ember. (Magyar győz.)
október 28. **Krakó** (Alsó-Fehér m.) Bánffy és Bethlen, 1200 ember. Janku, 2500 ember. (Ellenség győz.)
november 1. **Sibó** Tóth Ágost őrnagy, 1200 ember. Oláh felkelők, 2000 ember. 47 halott (Magyar győz.)
november 2. **Szakállas**. Katona M. őrnagy, 2000 ember. Timbul 4000 ember. 68 halott, 100 sebesült. (Magyar győz.)
november 4. **Koltó-Katalin**. Katona őrn., 3000 ember. Timbul, 4000 ember, 40 halott. (Magyar győz.)
november 11. **Ternova**. Gál László, 500 ember. Janku, 2000 ember. (Magyar győz.)
november 13. **Felvincz** feldulása. Lakosság, 2000 ember. Janku 5000 ember. (Ellenség győzelme.)
november 16. **Solymos**. Asztalos, 600 ember. Oláhok, 1100 ember. (Magyar győz.)
november 18. **Strimbui**. Péteri őrnagy, 1000 ember. Oláhok, 2500 emb. (Ellenség győz.)
deczember 2. **Zám**. Asztalos százados, 1000 ember, 2 ágyu. Oláh felkelők, 3000 ember. (Magyar győz.)
deczember 5. **Szász Hermány**. Gál S. ezr., 1200 ember. Oláh felkelők, 3000 ember. Veszteségük: 19 halott. (Magyar győz.)
deczember 7. **Nagy-Sebes**. Bánffy alezr., 1100 ember. Janku, 2000 emb. (Magyar győz.)
deczember 19. **Sibó**. Kemény Farkas, 4000 ember, 8 ágyu. Mikás tribun, 6000 ember, 5 ágyu. (Magyar győz.)
deczember 20. **Almáspatak**. Czecz alezr., 3000 ember. Oláh felkelők, 5000 ember. (Magyar győz.)

1848.

deczember 22. **Miklósvár**. Gál Sándor ezr. 1000 ember. Oláh felkelők, 2000 ember. (Magyar győz.)

1849.

január 8. **Nagy-Enyed** pusztulása. Axente prefekt oláh felkelőhadával megrohanja a védtelen Nagy-Enyedet, felgyujtja, kirabolja, miközben a lakosság nagy részét leöldökli.

január 11. **Nagy-Enyed**. Nemzetőrök, 1200 emb. Axente, 2500 emb. (Magyar győz.)

január 14. **Jára**. Balintc prefekt oláh tábora a tordamegyei Jára falut megrohanja, kirabolja és felperzseli.

február 2. **Balázsfalva**. Puhl száz., 400 ember. Oláhok, 1500 emb. (Magyar győz.)

márczius 2. **Soborsin**. Csutak ezredes, 2600 ember, 5 ágyu. 12 halott. Jancu, 3000 ember. 65 halott. (Magyar győz.)

márczius 23. **Tövis**. Kemény E. alezr., 2650 ember. Oláh felkelők, 2000 ember. (Magyar győz.)

„ **Nagy-Enyed**. Kemény alezr., 2650 ember. Oláh felkelők, 4000 ember. (Magyar győz.)

április 2. **Lunkáj**. Csutak, 2600 ember, 5 ágyu. Janku, 4000 ember. Veszteségük: 100 halott. (Magyar győz.)

április 3. **Mihályfalva**. Csutak, 2500 ember. Janku, 5000 ember. (Magyar győz.)

április 9. **Brád**. Csutak, 2600 ember, 5 ágyu. Janku, 5000 ember. 500 fogoly. (Magyar győz.)

május 8. **Verespatak**. Magyar őrség, 600 ember. Veszteségünk: 36 halott, 60 sebesült, legyilkolt lakosság 350. Ivanovics 5000 ember. (Ellenség győz.)

május 9. **Abrudbánya**. Hatvani őrn., 1400 ember, 5 ágyu. Veszteségünk: 400 hal. és seb., legyilkolt lakosság 4—500 ember. Janku, 4000 ember, 9 ágyu. (Ellenség győz.)

május 19. **Abrudbánya**. Hatvani őrnagy, 1200 ember. 4 ágyu. Janku, 5000 ember, 7 ágyu. Hatvani serege Cerbu közelében legnagyobbrészt lekonczoltatik. (Ellenség győz.)

május 26. **Zalathna**. Beke ezr., 2000 ember, 4 ágyu. Janku 4000 ember, 7 ágyu. (Magyar győz.)

május 31. **Gyulafehérvár**. Stein ezr., 3000 ember, 19 ágyu. Janku, 6000 ember. (Magyar győz.)

junius 3. **Közép-Almás**. Kovács Ignácz őrn., 1000 ember. Axente, 1500 ember. (Magyar győz.)

junius 9. **Halmágy**. Csanády őrn., 2000 ember. 15 seb. Janku, 4000 ember, 100 halott. (Magyar győz.)

junius 11. **Abrudbánya**. Kemény Farkas ezr., 2000 ember. Janku 5000 ember, sok halott. (Ellenség győz.)

junius 13. **Kis-Bánya**. Feleki Miklós főh., 250 ember. Oláh felkelők, 500 ember. (Magyar győz.)

junius 15. **Remete**. Nemzetőrök, 1500 ember. 15 halott. Oláh felkelők, 2200 ember. 20 halott. (Magyar győz.)

junius 16. **Abrudbánya**. Kemény ezredes, 2000 ember. Veszteségünk: 300 halott és sebesült. Axente, 4000 ember. Vesztesége: 500 halott és sebesült. (Ellenség győz.)

junius 21. **Boicza**. Nemzetőrök, 1500 ember. Oláh felkelők, 5000 ember. (Magyar győzelem.)

junius 23. **Gyalmár**. Frits százados, 400 ember. Oláh felkelők, 700 ember. (Magyar győzelem.)

julius 6. **Maruczel**. Buzgó száz., 500 ember. 3 ágyu. Vasvári Pál elesik. Janku, 2000 ember, 6 ágyu. (Ellenség győz.)

julius 25. **Tótfalu** (Erdély.) Erdődy Gy. százados, 1000 ember, 2 ágyu. Axente, 5000 ember, 50 halott. (Magyar győz.)

Szerbekkel vívott csaták.

1848.	
junius 12.	**Karlovicz**. Stein Miksa százados, 1500 ember. Felkelők, 3000 ember. Szerbek vesztesége: 300 halott és sebesült. (Magyar győz.)
junius 30.	**Szent-Mihály**. D'Orsay Miksa száz., 200 ember. Szerb felkelők, 2000 ember. (Ellenség győz.)
julius 11.	**Versecz**. Blomberg ezr., 8000 ember. 12 halott. Szerb felkelők, 5000 ember. 294 halott, 194 fogoly. (Magyar győz.)
julius 14.	**Szent-Tamás** ostroma. Berchtold altb., 9000 ember, 36 ágyu. Bosznics, 6000 ember. 18 ágyu.
julius 15.	**Ó-Futak**. Woronieczky főh., 400 ember. Szerb felkelők, 500 ember. (Magyar győz.)
„	**Écska**. Kiss Ernő, 1500 ember, 6 ágyu. Stratmirovics, 6000 emb., 12 ágyu. (Magyar győz.)
julius 18.	**Földvár**. Berchtold altb., 3000 ember. Szerb felkelők, 1500 ember. (Magyar győz.)
augusztus 1.	**Szent-Tamás**. Gr. Zichy őrnagy, 1400 ember. Szerb felkelők, 2500 ember. (Ellenség győz.)
augusztus 2.	**Fehértemplom**. Légay alezredes, 1000 ember. 3 halott, 8 sebesült. Szerb felkelők, 2000 ember. (Magyar győz.)
augusztus 3.	**Neusina**. Karácsonyi István őrnagy, 1600 nemzetőr. Szerb felkelők, 2000 ember. (Ellenség győz.)
augusztus 5.	**Szárcsa**. Schiffner őrnagy, 1000 ember. Szerb felkelők, 1800 ember. (Magyar győz.)
augusztus 6.	**Vracsegáj**. Maderspach őrnagy, 1000 ember. Szerb felkelők, 2500 ember. (Ellenség győz.)
„	**Neusina**. Schiffner őrn., 1500 emb. Szerb felkelők, 2000 emb. (Magyar győz.)
augusztus 10.	**Járek**. Castiglione ezr., 1500 emb. Szerb felkelők, 2000 emb. (Magy. győz)
augusztus 13.	**Verbász**. Wollhoffer tbn., 4000 emb. Szerb felkelők, 2000 ember, 8 ágyu. (Magyar győz.)
augusztus 19.	**Fehértemplom**. Maderspach, 3000 ember, 5 ágyu. 64 seb. Bobulits, 6000 ember, 10 ágyu. 290 halott és seb. (Magyar győz.)
„	**Szent-Tamás** ellen a második támadás. Berchtold tbrn., 9000 ember, 36 ágyu. Veszteségünk: 2 halott 110 seb. Stratimirovits, 6000 emb., 20 ágyu, Szerbek vesztesége: 70 halott és seb. (Ellenség győz.)
„	**Faras**. Vécsey őrn., 1000 ember. Szerbek, 1200 ember. (Magyar győz.)
augusztus 22.	**Uj-Moldova**. Asbóth alezr., 1000 emb. Felkelők, 1200 emb. (Ellen. győz.)
augusztus 23.	**Fehértemplom**. Vitalis őrn., 800 emb. Felkelők, 1300 emb. (Magyar győz.)
augusztus 26.	**Szireg**. Az ó-kéri tábor egy része, 1200 ember. Felkelők, 2000 ember. (Magyar győz.)
augusztus 28.	**Écska**. Aranyi főhadn., 400 emb. Szerbek, 800 emb. (Magyar győz.)
„	**Ó-Moldova**. Asbóth, 2200 ember. Felkelők, 3000 ember. (Magyar győz.)
augusztus 29.	**Istvánföld**. Honvédek, 1000 ember. 20 halott. Felkelők, 5000 ember. (Ellenség győz.)
„	**Istvánföld**. Honvédek, 600 ember. Veszteségünk: 20 halott. Felkelők, 1800 ember. (Ellenség győz.)
augusztus 30.	**Fehértemplom**. Maderspach, 2000 ember. Veszteségünk: 5 halott, 22 seb. Knizanin, 5000 ember. Szerbek vesztesége: 32 halott. (Magyar győz.)
augusztus 31.	**Temerin**. Berchthold, 3000 ember, 14 ágyu. Stratimirovits, 5000 ember, 20 ágyu. (Ellenség győz.)
szeptemb. 1.	**Temerin**. Máthé ezredes, 8000 ember, 14 ágyu. Stratimirovits, 6000 ember, 25 ágyu. (Ellenség győz.)
szeptemb. 2.	**Perlasz**. Kiss Ernő, 4000 ember, 16 ágyu. Drakulics, 4000 ember, 11 ágyu. Veszteségük: 260 halott és seb. (Magyar győz.)
szeptemb. 7.	**Kusics**. Rácz Sándor száz., 600 emb. Felkelők, 1500 emb. (Magyar győz.)

1848.

szeptemb. 7. **Vrecsegáj**. Maderspach, 1000 ember, 4 ágyu. Felkelők, 1500 ember. (Magyar győz.)

„ **Krusicza** Blitz (később Villám) száz., 600 ember. Felkelők, 1000 ember.

szeptemb. 8. **Debelliács**. Kničanin szerezsánusai a falut megrohanják és fölégetik.

szeptemb. 11. **Perlasz**. Vetter alezr., 2500 ember. Stratimirovits, 3000 ember, 7 ágyu. (Ellenség győz.)

szeptemb. 12. **Aradácz**. Appel tbn., 2000 ember, 4 ágyu. Stratimirovits, 4000 ember. (Magyar győz.)

„ **Elemér**. Kiss Ernő, 2000 ember. Stratimirovits, 3000 ember. (Magyar győz.)

szeptemb. 21. **Szent Tamás** ellen a harmadik támadás. Mészáros Lajos tábornok, 25.000 ember, 30 ágyu. Joannovits, 9000 ember, 14 ágyu. (Ellenség győz.)

szeptemb. 22. **Ürményháza**. Lakosság, 2000 ember. Szerb felkelők, 3000 ember. (Ellenség győz.)

szeptemb. 23. **Udvarszállás**. Maderspach, 1500 emb. Bobalics, 2000 emb. (Magyar győz.)

szeptemb. 25. **Versecz**. Boros főhadn., 400 ember, 2 ágyu. Szerb felkelők, 800 ember. (Magyar győz.)

október 1. **Vracsegáj**. Rácz őrnagy, 1000 ember. Szerb felkelők, 2000 ember. (Magyar győz.)

október 1. **Szent-János**. Weise Napoleon százados, 900 ember. Szerbek, 1500 emb. (Magyar győz.)

október 6. **Szárcsa**. Lakosság, 900 emb. Szerbek, 500 ember, 1 ágyu. (Ellenség győz.)

október 7. **Zichyfalva**. Nemzetőrök, 600 ember. Szerb felkelők, 1000 ember. (Magyar győz.)

október 8. **Zsigmondfalva**. Millutinovics őrnagy, 1000 ember. Felkelők, 2500 ember. (Ellenség győz.)

október 9. **Feketehegy**. Székely honvédek, 1500 ember. Felkelők 3000 ember. (Magyar győz.)

október 13. **Török-Becse**. Damjanich, 2000 emb. Szerbek, 3000 emb. (Magyar győz.)

„ **Ó-Becse**. Fack ezredes, 1800 ember. 14 halott. Felkelők, 3000 ember. (Magyar győz.)

„ **Illancsa**. Arányi százados, 400 ember. 2 seb. Felkelők, 900 emb. 30 halott. (Magyar győz.)

október 14. **NagyKikinda**. Nagy Sándor őrnagy, 2500 ember. Szerb felkelők, 3000 ember. Szerbek vesztesége: 48 halott. (Ellenség győz.)

október 17. **Kusich**. Maderspach, 1500 ember. Veszteségünk: 1 halott, 1 sebesült. Szerb felkelők, 3000 ember, 7 halott. (Magyar győz.)

november 9. **Lagendorf**. Damjanich, 5000 ember. 3 halott, 7 sebesült. Bobalics, 1500 ember. 200 halott és sebesült. (Magyar győz.)

november 11. **Kis-Becskerek**. Nagy Sándor alezr., 1000 ember. Szerb felkelők, 2400 ember. (Magyar győz.)

november 30. **Karlsdorf**. Vetter tábornok, 1200 ember. 4 halott. Agics, 3000 ember. 5 halott, 8 seb. (Magyar győz.)

„ **Palánka**. Maderspach, 1000 ember. 12 halott. Szerbek, 2500 ember, 100 halott és sebesült. (Magyar győz.)

deczember 5. **Thomasovácz**. Kiss Ernő tbn, 10.000 ember. Veszteségünk: 250 halott, sok sebesült. Knižanin, 13.000 ember. Szerbek vesztesége: 180 halott. (Ellenség győz.)

deczember 12. **Alibunár**. Damjanich ezr., 2500 ember. Veszteségünk: 100 halott és seb. Suplikácz, 4000 ember. Szerbek vesztesége: 400 halott. (Magyar győz.)

deczember 15. **Jarkovácz**. Damjanich 2000 ember. 41 halott. Suplikácz, 4000 ember. 75 halott. (Magyar győz.)

„ **Thomasovácz**. Vetter 3000 ember. Felkelők, 1500 ember. (Magyar győz.)

1849.

január 1. **Neudorf**. Kiss Ernő, 2000 ember. Mayerhofer ezredes, 2500 ember. (Magyar győz.)

1849.

január 3. **Pancsova**. Kiss Ernő, 4600 ember, 8 ágyu. Knižanin 7200 ember. (Ellenség győz.)

januar 19. **Versecz**. Honvédek, 2000 emb. Szerb felkelők, 3500 emb. (Ellenség győz.)

január 22. **Feketehegy**. Lakosság, 2000 ember. 21 halott. Szerb felkelők, 3000 ember (Ellenség győz.)

január 25. **Verbász**. Kulai nemzetőrök, 600 ember. Szerb felkelők, 3000 ember. (Magyar győz.)

január 27. **Kula**. Nemzetőrök, 600 ember. Szerb felkelők, 2000 ember. (Ellenség győz.)

február 2. **Kutzura**. Bezerédy Miklós alezr., 800 ember. Szerb felkelők, 1400 ember. (Magyar győz.)

február 11. **Uj-Szeged**. Hadik ezredes, 2500 ember. Veszteségünk: 45 halott és seb. Theodorovics tábornok 3500 ember. Szerbek vesztesége: 150 halott és seb. (Magyar győz.)

„ **Zombor**. Nemegyei őrnagy, 3000 önkéntes. Szerb felkelők, 4000 emb. (Ellenség győz.)

február 13. **Palánka**. Hrabovszky százados, 500 ember. Szerb felkelők, 900 ember. (Magyar győz.)

„ **Szőreg**. Hadik ezredes, 3000 ember. Veszteségünk: 100 halott és sebesült. Theodorovits tbrn., 4000 ember. Szerbek vesztesége: 145 halott és seb. (Magyar győz.)

február 19. **Kiszács**. Hrabovszky százados, 900 ember, 3 ágyu. Szerb felkelők, 1400 ember. (Magyar győz.)

február 24. **Futak**. Bozó őrnagy, 2000 emb. Szerb felkelők, 3000 emb. (Magyar győz.)

márczius 3. **Szabadka**. Gál László alezr., 2000 ember, 8 ágyu. Szerb felkelők, 4000 ember, 13 ágyu. (Magyar győz.)

márczius 4. **Bajmok**. Gál László, 3000 ember, 5 ágyu. Szerb felkelők, 4000 ember, 13 ágyu. Veszteségük: 200 halott, 3 ágyu. (Magyar győz.)

márczius 22. **Ó-Kanizsa**. Czintula őrnagy, 1400 ember. Szerb felkelők, 1800 ember. Szerbek vesztesége: 150 fogoly. (Magyar győz.)

márczius 23. **Zenta**. Gál alezr., 3000 ember. Szerb felkelők, 2000 ember. (Magyar győz.)

márczius 26. **Gyála**. Igmándy őrn., 1500 ember. 2 halott, 3 sebesült. Szerb felkelők, 2000 ember. 3 halott, 30 fogoly. (Magyar győz.)

márczius 29. **Despot-Szt.-Iván**. Mihalovits őrnagy, 1500 ember. Szerb felkelők, 2000 ember. (Magyar győz.)

márczius 31. **Verbász**. Perczel Mór, 3000 emb. Szerb felkelők, 2500 emb. (Magyar győz.)

április 3. **Szent-Tamás** bevétele. Perczel, 6000 ember, 22 ágyu. Bosznics, 4000 ember, 14 ágyu. Szerbek vesztesége: 1000 halott és sebesült. (Magyar győz.)

április 7. **Római sánczok** bevétele. Perczel, 3000 ember, 9 ágyu. Knižanin, 5000 ember. Szerbek vesztesége: 500 halott és sebesült. (Magyar győz.)

április 13. **Kovil-Szt.-Iván**. Perczel Mór, 6000 ember, 19 ágyu. Knižanin, 8000 emb., 20 ágyu. (Magyar győz.)

április 19. **Ó-Becse**. Perczel, 2500 ember. Szerb felkelők, 1000 ember. (Magyar győz.)

április 22. **Mokrin**. Derra őrnagy, 1000 emb. Szerb felkelők, 2000 emb. (Magyar győz.)

április 23. **Mokrin**. Perczel, 8000 ember, 24 ágyu. Supan, 15.000 ember, 21 ágyu. (Magyar győz.)

április 24. **Bassahid**. Perczel, 9000 ember, 27 ágyu. Szerb felkelők, 3000 ember. Veszteségük: 9 halott és sebesült. (Magyar győz.)

május 1. **Ó-Becse**. Őrség, 300 ember. Szerb felkelők, 800 ember. (Ellenség győz.)

május 6. **Csurog**. Czintula őrn., 600 emb. Szerb felkelők, 800 ember. (Magyar győz.)

május 7. **Uzdin**. Perczel Mór, 5000 ember, 17 ágyu. Puffer ezredes, 7000 szerb felkelő. Perczel 1000 foglyot ejt és nagy hadizsákmányhoz jut. (Magyar győz.)

május 22. **Titel**. Perczel, 6000 ember, 14 ágyu. Knižanin, 7000 ember, 20 ágyu. (Ellenség győz.)

május 24. **Perlasz**. Bene ezr., 1500 ember, 4 ágyu. 70 halott. Knižanin egy osztálya, 2000 ember. 12 sebesült. (Ellenség győz.)

„ **Vilova**. Perczel, 3000 ember. Knižanin, 4000 ember. (Ellenség győz.)

1849.

junius 26. **Perlasz.** Nemzetőrök, 900 ember; sok halott. Szerb felkelők, 1300 ember. 10 halott, 40 sebesült. (Ellenség győz.)

junius 14. **Perlasz.** Derra őrnagy, 1100 ember. Felkelők, 2500 emb. (Ellenség győz.)

julius 23. **Titel** ellen az utolsó támadás. Guyon tábornok, 15 zászlóalj, 5 lovasszázad, 24 ágyu. Szerb fölkelők, 7500 ember, 23 ágyu. Veszteségünk: holtakban és sebesültekben 940 ember. A szerbek vesztesége: 8 halott és 20 sebesült. (Ellenség győz.)

Összegezés:

Az osztrákokkal vivott csaták	204
A horvátokkal " "	20
A hurbanistákkal " "	5
Az oroszokkal " "	61
Az oláhokkal " "	47
A szerbekkel " "	96
Összesen	433

Rövidítések: főh. = főhadnagy; őrn. = őrnagy; ezr. = ezredes; tb., tbn., tbrn. = tábornok; altb. = altábornagy; seb. = sebesült.





A 48-as agg honvéd a szabadságharczról regél unokáinak.

VIII.

A szabadságharcz nevezetesebb szereplői.

Az 1848—49-iki szabadságharcz küzdelmeiben, mint láttuk, csekély kivétellel résztvett az egész magyar társadalom. A lelkesedés tüze átjárta a szíveket s erejéhez képest mindenki áldozott a haza oltárán. A férfiak a csatamezőkön küzdöttek, a nők pedig a sebesültek ápolása körűl buzgólkodtak. De még a gyermekeket is ott találjuk a tépéskészítő asztaloknál, a gyutacsgyárak műhelyeiben. Ha tehát a szabadságharcz résztvevőit akarnók felsorolni, meg kellene emlékeznünk az 1848-iki nemzedék csaknem valamennyi tagjáról.

Mindenesetre kár, hogy a szabadságharcz lezajlása után legalább a nevesebb szereplőknek az életrajzát nem állította össze valamelyik kortársuk. Nagybecsü adattár volna ez. Hisz mennyi volt olyan, ki az ismeretlenség homályából kiemelkedvén, egyszerre csak odaállott a küzdők élére; mennyi volt olyan, ki mindenét, nemcsak vagyonát, hanem az életét is a szent ügynek áldozta; mennyi volt olyan, a ki egy-egy vitéz tettével önfeláldozó hősiességének csodaszerű tanujelét adta. Az a közhuszár, Dercsényi Kálmán, ki egymaga huszonegy vasasnémettel küzdött, vagy az a székely honvéd, Abafi a neve, a ki az ellenség kartácstűze közt elsőnek rohant keresztül a piskii hidon, épp úgy megérdemelné az utódok megemlékezését, mint tábornokaink.

Csakhogy ma, egy félszázaddal a dicső küzdelem után, nem a „névtelen félistenek“, de a neves vezetők életrajzának az összeállítása is majdnem a lehetetlenséggel határos. Ki tud a szabadságharcz utáni életfolyásukról? Ki tud az üldözöttek, bujdosók, menekülők végnapjairól? A ki talán tudott, az is régen porladozik már.

Daczára e nehézségeknek, mégis megpróbáltam egy kis életrajzi lexikont összeállítani, de csak a magyarokról. Tudom, hogy hézagos, bizonyára több

olyan ember hiányzik belőle, a kiről szintén érdemes volna megemlékeznünk. De azt hiszem, hogy ez az összeállítás sem hiábavaló, legalább a főbb szereplőkről szerezhet magának az olvasó néminemü tájékozódást; aztán, úgy lehet, majd akad valaki, aki ez adatokat lehetőleg kiegészítvén, teljesebb képét adhatja önvédelmi harczunk szereplőinek.

A vázlatszerü összeállítás a következő:

Abancourt Károly 1811-ben született Lembergben. A szabadságharcz kitörése előtt altiszt volt a 30-ik gyalogezredben s 1841 október 8-án, mint felségárulót, harmincz évi sánczmunkára ítélték, de 1848. április 27-én kegyelmet kapott s felcsapott honvédnek. A fehértemplomi csatában annyira kitűntette magát, hogy elnyerte a hadnagyi rangot. 1848. nov. 30-án Maderspach őrnagy alatt az „ördög hidját“ foglalja el századával, s kevéssel ezután már mint százados küzd a 12-ik huszárezredben, majd 1849. junius havában a Dembinszky-féle északi hadsereg táborkarába osztották be. Az uj-szegedi csatában, augusztus 3-án fogták el, mint Dembinszky hadsegédét. A szabadsághős életét Haynau hóhérkeze oltá ki: felakasztatta.

Almássy Pál Budapesten született 1818-ban. Gyöngyös városát képviselte az 1848-iki országgyűlésen s a Ház július 10-iki ülésében alelnökévé választotta. Mikor Schlick 1848. végén Galicziából betört, Hevesmegyébe küldték kormánybiztosnak, de mikor az ország gyűlés Debreczenbe tette át székhelyét, viszszajött, hogy a visszavonuló Pázmándy helyett elnököljön. A debreczeni országgyűlés április 14-iki hires határozatát, Magyarország függetlenségét, mint a Ház elnöke, ő hirdette ki. A szabadságharcz leveretése után külföldre menekült s sokáig élt Párisban, a honnan kegyelmet nyerve, visszatért hazájába s hevesmegyei jószágán huzta meg magát. 1861-ben az emigránsokkal való összeköttetése miatt, várfogságra hurczolták, s két évi börtön elszenvedése után nyerte vissza csak szabadságát. 1883. okt. 13-án halt meg.

Andrássy Gyula gróf. Született 1823. márcz. 3-án Kassán. Az egyetemet Pesten végezte, majd külföldön tett nagyobb utazást. Az 1847—48-iki alkotmányozó országgyűlésen Zemplénmegye egyik követe, az első felelős miniszterium pedig Zemplénmegye főispánjául nevezte ki. A szabadságharczban főkép a nemzetőrség szervezése körül, mint ezredes, vett tevékeny részt. 1849-ben a kormány a porta támogatásának kieszközlése czéljából Konstantinápolyba küldötte, de már csak a török határon átlépő menekültjeinknek tehetett szolgálatot. Később Londonba, onnan Párisba ment. Ekközben a pesti haditörvényszék 1851. szept. 21-én halálra itélte, s in effigie fölakasztatta. 1858-ban visszatért hazájába. Innentől kezdve buzgó részt vett a felszabadítás, aztán a kibékítés munkájában. S hogy a nemzet az uralkodóházzal kibékült, az, Deák Ferencz mellett első sorban az ő érdeme. Az 1867-iki kiegyezés után miniszterelnök lett, 1871-ben pedig külügyminiszterré nevezte ki a király. Meghalt 1890. febr. 18-án Voloscában.

Antos János honvédalezredes. Született 1819. jul. 25-én Rétyen. (Háromszék m.) Iskolai tanulmányainak végeztével 1838-ban a 2-ik székely ezredbe lépett mint hadapród. 1842-ben hadnagy lett. 1848-ban zászlóaljával előbb az oláhok ellen küzdött, majd a verbászi táborba, aztán a fősereghez került. November elején mint táborkari százados az 1-ső hadtesthez osztatott be, később alezredesi rangot nyert. Számos ütközetben vett részt, s főkép Mannswörthnél, Isaszeghnél, Nagy-Sallónál rendkivül kitüntette magát. Az isaszeghi véres ütközetben egy üteg ágyut foglalt el az ellenségtől, s vitézségének elismeréseül ott a csatatéren a harmadosztályu érdemrenddel diszítették fel. A világosi fegyverletételkor neki jutott a szomoru kötelesség, hogy az 1-ső hadtest fegyvereit, ágyuit, lovait az oroszoknak átadja. Hat évi várfogságot szenvedett. Kiszabadulván, gazdaságára vonult.

Aranyi Károly mint huszárfőhadnagy 1848. augusztus 28-án Écskánál a Bánságban parancsnokló Kiss Ernő előőrseivel visszaverte a szerb felkelőket; október 13-án már mint százados a zichifalvi őrség élén a közel táborozó szerb csapatot kergette szét; 1849. május 5-én pedig mint őrnagyot Oraviczánál találjuk, a hol megtámadta az osztrák őrséget s a várost kemény harcz után bevette. Részt vett a vizaknai csatában is; itt elfogták, s Szebenbe vitték. Egy hónap mulva Bem bevette Szeben városát, s ekkor Aranyi kiszabadult. Az utolsó csata, melyben Aranyi résztvett: a szász-sebesi ütközet. A szabadságharcz után kimenekült, majd az amnesztia után visszatérvén, hivatalnokoskodott. Öreg napjaira kórházba került s 1892-ben ott halt meg.

Árvay László honvédszázados. Résztvett és hősiesen küzdött Budavár bevételénél.

Egyike ama hősöknek, a kik elsőknek kúsztak fel a vár fokára. Résztvett a branyiszkói ütközetben is és hősies magatartásáért kitüntetésben részesült. A fegyverletétel után kimenekült. Bejárta Törökországot, Angliát, Amerikát, Kis-Ázsiát. Nyolcz évig tartott ez a keserves bolyongás. Mikor hazájába visszatért, Horgoson a Kárász-féle uradalomban tiszttartó lett. Meghalt 1893. szept. elején, Szegeden, hová a honvédmenedék-házból vitték övéi betegen.

Asbóth Lajos született 1803. Keszthelyen, Zalamegyében. A bécsi mérnökkari akadémiában nyerte katonai kiképeztetését. 1822-ben lett hadnagy, de 1848 előtt, mint százados, kilépett a hadseregből, mert felebbvalójával összezördült. A szabadságharcz kitörése jószágán találta. A nemzetőrség szervezésekor őrnagynak nevezték ki s a szerbek ellen harczolt. Ó-Moldovából (aug. 28) kiverte a szerbeket s nagy részüket a Dunába szoritotta, Német-Bogsánnál (1848. nov. 15.) Appel osztrák tábornok csapatát verte szét, deczember 16-án a Doda által megtámadott resiczaiaknak sietett segélyére s itt is győzelmet aratott. A debreczeni kormány székhely-parancsnokká nevezte ki, később pedig a balmazujvárosi tartalék-csapat alakitásával bizta meg, majd Aulich hadtestébe osztották s. Budavár bevétele után a megbetegedett Aulich helyett hadtestparancsnok lőn. A junius 16-iki zsigárdi és a junius 20 iki szeredi csatákban nagy hősiséggel harczolt, de Görgei e csaták szerencsétlen kimenetelét neki tulajdonitotta s megfosztotta a hadtest vezetésétől. Kossuth most a tiszai tartalék alakitásával bizta meg, de seregét még fel sem szerelhette, mikor a világosi katasztrófa véget vetett mindennek. Az aradi haditörvényszék 18 évi várfogságra itélte. Ebből 7 évet ki is töltött. 1861-ben ismét gyanuba fogták s néhány hónapi fogságot szenvedett. A szabadságharczról becses emlékiratot adott ki. 1882. május 6-án halt meg Lugoson.

Assermann (Vendrei) Ferencz komáromi várparancsnok. 1821-ben született a Székelyföldön. Szülei papnak szánták, de hajlamai a katona pályára vonzották s belépett az osztrák hadseregbe, a hol mellőzték és csupán őrmesteri rangot nyert. A szabadságharcz kitörésekor felcsapott honvédnek s október 19-én Kiss Ernőnek hadsegéde lett századosi ranggal. Damjanichnak is ő volt a hadsegéde s vele maradt mindaddig, míg a hős tábornok 1849. májusban Komáromban lábát törte s a további szolgálatra képtelenné vált. A szolnoki csatában (49. márcz. 5.) tanusitott vitézségeért a III. oszt. érdemjelet nyerte, az április 4-iki tápió-bicskei csata után pedig Damjanich a csatatéren nevezte ki alezredessé. Az ezredesi rangot május 25-én nyerte el. A komáromi várból 1849. augusztus 3-án ő rohanta meg Colloredo altábornagy csapatát s a rohamot oly hősiesen vezette, hogy Klapka a II. rendű érdemjellel diszitette fel. A vár feladása után visszatért szülőföldjére. 1872-ben ismét katona lett. A király a szegedi honvédkerület parancsnokává nevezte ki ezredesi ranggal. Nevét utóbb Vendrei-re változtatta s mint nyugalmazott tábornok halt meg 1893-ban Veszprémben.

Asztalos Sándor Máramaros-Szigeten született. Az aradi ostromseregben látjuk 1848 októberben s november 16-án mint százados az Aradhoz közelfekvő Solymosnál garázdálkodó oláh tábort szétverte s elfogott főnökét fölakasztatta; 1849. deczember 2-án pedig 700 önként vállalkozó honvéddel és két ágyuval Máriássy parancsára Zámnál vert szét egy oláh tábort. Rukavina a temesvári várból 1848 deczember 14-én Leiningen osztrák tábornokot küldte ki a magyarok által szorongatott Aradvár felmentésére. Leiningen a várat körülvevő sereget menekülésre kényszeriti, de Asztalos utját állotta s az üldöző csapatot fentartotta s e közben a magyar csapatok Maroson át Ó-Aradra vonulhattak. Legfényesebb hőstette az 1849 február 8-iki ütközet alkalmával volt. A várbeliek a Temesvárról segitségükre érkezett Gläser altábornagygyal egyesülve a Maros jegén áttörtek s a honvédek nagyobb részét futásra kényszerítették. Gál Miklós alezredes már visszavonulást rendelt el, de Asztalos csapatával rátámadt az ellenségre s azt a Maroson átszoritotta. Az ellenség sorait erősen megritkította, több mint ezer ember esett el ezen a napon az osztrák seregből. Aradvár bevétele után őrnagyi ranggal a temesvári ostromsereghez került; később alezredessé nevezték ki. A szabadságharcz után külföldre menekült, s pár év mulva Párisban párbajban halt meg.

Aulich Alajos 1792-ben született Pozsonyban. 1810-ben lépett az osztrák hadseregbe mint hadapród s 1848-ban már alezredes volt. A szabadságharcz kitörésekor a honvédséghez lépett át. Pozsonyból a szerbek ellen küldték ezredével s Szent-Tamás 2-ik ostrománál kitüntette magát. Később a Pozsony táján táborozó Görgei hadseregéhez osztották s Görgei hadosztály-parancsnokká tette. Görgei felső-magyar-országi utjában Vácztól Selmeczig az előhad élén állt s január 17-én Turcseknél viszszaverte Götz tábornok csapatát. Ez a győzelem mentette meg Görgei hadtestét szorult helyzetéből. Részt vett a kápolnai csatában.

Az isaszeghi csatában (1849. ápr. 6.) Jellasics ellen küzdött s Ottinger hadosztályát futásra kényszeríté. E fényes győzelem után Görgei Komárom felmentésére sietett, Aulich pedig Pest alatt maradt s ügyes tüntetéseivel sokáig megtévesztette Windischgrätzet, a ki azt hitte, hogy az egész hadsereg Pest alatt áll. Az osztrákok által elhagyott Pestet a lakosok örömujjongása között ő szállta meg. Budavár ostrománál a Ráczváros felől működött s a bevétel napján Aulich harczosai másztak meg elsőbben a falakat, amiért csapata dicséretben is részesült. A vár bevétele után köszvénye miatt tovább nem küzdhetett. Kossuth juliusban hadügyminiszterré nevezte ki s az volt a kormány lemondásáig. A világosi fegyverletétel után Aradra vitték s október 6-án kötél általi halált szenvedett.

Bajza József iró, született 1804. Szücsiben (Heves megye). 1848-ban a „Kossuth Hirlap"-jának a szerkesztője volt. A szabadságharcz után kibujdosott; 1851-ben a haza sorsa feletti bánatában elméje elhomályosult. Meghalt 1858.

Bakonyi Sándor báró 1805-ben született Léván. Atyja, br. Bakonyi Imre altábornagy volt, s ő is a katonai pályára lépett. 16 éves korában belépett a 2-ik tábori tüzérezredbe. 1848-ban mint ezredes a déli csatatéren a szerbek ellen harczolt. A honvédelmi bizottmány október 30-án vezérőrnagygyá nevezte ki, de a bécsi udvar szinvallása után nem küzdött többé s midőn a császári sereg Pestre vonult, jelentkezett Windischgrätznél, a ki szabadon bocsátotta. A haditörvényszék is meghagyta szabadságát, ezredesi rangjától azonban megfosztották. 1853-ban halt meg Hontmegyében, hol gazdálkodással foglalkozott.

Baldacci Manó báró 1807-ben született Kolozsvárott. A bécsi katonai akadémiát elvégezve s 1827-ben hadnagylett a 62-ik gyalogezrednél. 1832-ben mint századost a Don Miguelekhez helyezték át, s 1841-ben már alezredes szülővárosában az 51. ezrednél. A felelős magyar miniszterium a nemzetőrség szervezésével bízta meg. Az ideiglenes kormány 1848. október 27-én az erdélyi hadseregek főparancsnokává nevezte ki tábornoki ranggal s mint ilyen vívta 1848. nov. 16-án a szamosfalvi csatát a császári csapatok ellen, serege azonban teljesen szétszóródott. November 30-án a parancsnokságtól felmentetett és a honvédelmi bizottmány Kolozsvár feladása miatt hadi törvényszék elé rendelte állítani. Pestre hivták, hol a császári sereg bevonulása után ismét egy másik hadi törvényszék előtt kellett magát kimentenie. Január 5-én elfogták s 49 április havában rendelkezési állapotba helyeztetett. De csakhamar 1851-ben nemcsak rangjától fosztotta meg a reakczió, hanem két évi várfogságra is elitélte. Olmützbe vitetvén, 1852-ben meghalt.

Balla Endre alezredes. Előzőleg káplár volt a Nádor huszár-ezredben, a mely 1848-ban Prágában állomásozott. Két huszár társával megszökött ezredétől s hosszas bolyongás után szerencsésen Pozsonyba érkezett. Vitéz katona volt s a szabadságharcz alatt alezredesi rangig vitte. A leveretés után Amerikába menekült s ott is halt meg.

Balló Márton honvédszázados a 81-ik zászlóaljnál. Született 1823-ban Csík-Szt.-Imrén. Balló főkép az oláhok elleni harczokban tüntette ki magát. Egy alkalommal nagy hadizsákmányt ejtett Axénte táborából. E fényes haditette elismeréseül a III. osztályú vitézségi érdemrendet kapta.

Bánfy János báró. A szabadságharcz kezdetén csapott fel katonának. Bethlen Gergelylyel (1848. okt. 23.) a Nagy-Laknál táborozott oláhokat szétverte, Nagy-Enyednél (okt. 25-én) 6000 emberből álló oláh tábort rebbentett szét, október 28-án ismét Bethlen Gergelylyel a Krakónál táborozó Jankuval harczol, a nagy köd miatt azonban eredménytelenül. Az Urbán ellen Szamosfalvánál vivott csatában (1848. nov. 16.) honvédeivel mindaddig helyt állott, míg a szabolcsi nemzetőrök féktelen szaladása az egész magyar tábort meg nem zavarta. 1848 decz. 7-én a csucsai szorosban táborozó magyar hadsereget háborgató Janku oláhjait Nagy-Szebennél megverte. Bem alezredessé nevezte ki. A medgyesi csata első napján (1849. márcz. 2.) Puchnernek egész hadállását megtörte s elfoglalta az ellenség által erősen tartott vendéglőt. Kevéssel ezután ezredes lett. A nagyszebeni csata után Erdélyből kivert osztrák hadak üldöztetésekor Bem reá bízta a Vöröstoronyban utolsó állást foglalt osztrákok kiverését s Bemnek a Bánságba történt kivonulásakor az előre küldött hadak parancsnoka volt.

Bángya János 1817. deczember 2-án született a pozsonymegyei Ajnyon. Atyja táblabíró volt Komárom vármegyében. A nagyszombati katonai nevelő-intézetből kikerülve, a magyar testőrségnél szolgált, de 1839-ben megvált a katonai élettől. A pozsonyi országgyűlés alatt a Pressburger Zeitung-ot, később Pesten az „Ungar" czimű lapot szerkesztette. A harcz kitörésekor Perczel seregébe állt s résztvett a horvátok elleni hadjáratban. Később a Kazinczy hadosztályához került s ott küzdött egész a fegyverletételig. A leveretés után

külföldre menekült, s Párisban és Londonban mint hirlapíró tartotta fenn magát. Az orosz-török háború kitörésekor török szolgálatba lépett ezredesi ranggal, majd áttért a mohamed vallásra s Mohamed néven szerepelt. A háború után a rendőrség főnöke lett. Konstantinápolyban halt meg 1868. febr. 18-án.

Bárczay Miklós a 4. sz. huszárezrednél hadnagy volt a szabadságharcz kezdetén. A kormány által a horvátok ellen küldetett. Egyike volt ama vitéz katonáknak, a kik Teleki Ádámnak Jellasics előtti folytonos hátrálását kárhoztatta s Keszthelynél ezredének tisztikara élén ki is jelentette Telekinek, hogy Jellasics előtt tovább egy lépést sem hátrál. Végigküzdötte hősiesen a szabadságharczot. A világosi fegyverletétel után az aradi haditörvényszék golyó általi halálra itélte. A halálos itéletet 14 évi várfogságra változtatták, de már 1851. febr. 28-án kegyelmet nyert.

Bátori Schulz Bódog 1804. jan. 14-én született Körmöczbányán. Mint jogvégzett ifjú lépett 1824-ben a Bakonyi-ezredbe hadapródnak. Az olasz háború kitörése előtt fülbaja miatt nyugdijazták, de önként visszatért századához s a mantuai ütközetnél, mint az előcsapat parancsnoka, szuronynyal nyitott utat. A márcziusi mozgalom híre haza hozta s felcsapott honvédnek. 1848 okt. 10-én százados lett a 10-ik zászlóaljnál, deczember 4-én pedig már ezen zászlóalj parancsnoka őrnagyi ranggal. Zászlóaljával Klapka seregében szolgált s egymásután aratta a babérokat a szikszói, a kassai s a bodrog-keresztúri Schlick ellen vívott csatákban. Kitünt a tápióbicskei, isaszeghi, váczi, nagysarlói és Komárom alatti csatákban, Budavár ostrománál, valamint a Haynau elleni harczokban is. *Bátori* előnevét is a harczokban tanusított rettenthetlen bátorságáért kapta. Midőn a magyar főhadsereg Komáromot odahagyta, Klapkával a várban maradt s az augusztus 3-iki kirohanásban a magyarok győzelme nagyrészben neki tulajdonítható. E csatában tanusított hősi magatartásáért nyerte az ezredesi rangot s a II. osztályú érdemrendet. A kapituláczió után János testvérbátyjához vonult vissza, ki Garam-Kövesden esperes-plébános volt. Kezdetben zaklatták s puszta gyanuból három izben is letartóztatták, utóbb azonban békén hagyták. Testvére házában élt 1885. márczius 4-én bekövetkezett haláláig.

Batthyány Kázmér gróf, a Batthyány-család herczegi ágából. Született 1807 jun. 7-ikén. A szabadságharcz előtt az ellenzék egyik vezére, a Kossuth által alapított védegylet lelkes pártfogója és elnöke. 1848-ban Baranya megye főispánja és kormánybiztosa, a Délvidék védelmében nagy tevékenységet fejtett ki. 1849-ben mint Szeged, Szabadka és Zombor polgári és katonai kormányzója buzgó részt vett Perczel bácskai hadműködésében. A függetlenségi nyilatkozat után a Szemere-miniszteriumban külügyminiszter volt. A szabadságharcz leveretése után Törökországba menekült, s osztozott az emigránsok bús sorsában. Meghalt 1854. nov. 4-ikén Párisban.

Batthyány Lajos gróf miniszterelnök. (Élet- és jellemrajzát lásd I-ső kötet 200. lap.)

Baudisz József alezredes. Született 1820-ban Bártfán. Iskoláit Egerben végezte. Majd a katonai pályára lépett,s több éven át hadapródiskolákban mint tanár működött, s később a a Walmoden vértesezrednél szolgált. Az elsők között volt, a kik 1848-ban a honvédséghez léptek át. Igen elszánt és vakmerő ember, a mit igazol az is, hogy mikor észrevette, hogy a bácskai sereget a volt császári tisztek a német kezére akarják játszani, Eszterházy tábornokot és Nádassy ezredest a tisztikar jelenlétében hazaárulással vádolta. Baudiszt a bácskai tábor megmentéseért őrnagygyá léptették elő. Szereplésének zöme az aradi várnak bevételére és később az orosznak átadására esik, a hol mint hadikövet működött. Vécseinek és Damjanicsnak kedvencze volt, a kik mellett mint hadtestsegéd működött. Temesvár ostrománál kitüntette magát, s az ezért fölajánlott érdemrendet, kötelességére hivatkozva, nem fogadta el. Az elnyomatás alatt Blank álnév alatt rejtőzött, de azért 1854-ben elfogták, s három évi fogságot szenvedett. Később a megyéhez ment, majd a pénzügynél szolgált, s mint nyugalmazott pénzügyi tanácsos hunyt el 1887-ben Nagy-Károlyban.

Bayer József 1819-ben született Pesten. Az osztrák hadseregben viselt hadnagyi rangjáról 1843-ban lemondott. A szabadságharcz kitörésekor honvédnek csapott fel s a főhadseregbe osztották. Görgei deczember végén Pusztelnik helyébe táborkara főnökévé tette. A tehetségébe vetett bizalmat fényesen igazolta s nagyrészt az ő tervei szerint történtek Görgei nevezetes menetei és csatái. Budavár idő előtti bevételének ellene volt s a Bécs felé való előnyomulást sürgette. Kár, hogy a jeles tehetségü férfiu alacsony intrikákra szánta magát Kossuth és Görgei között s ezért az utolsó időkben Görgei bizalmát is elvesztette. A világosi fegyverletétel után Aradra vitték s 1850. márcz. 14-én golyó általi halálra itélte a haditörvényszék. A halálbüntetést 16 évi várfogságra változtatták, de még ugyanezen év junius 12-én kegyelmet nyert. Kiszabadulván, Bécsbe költözött, s ott is halt meg.

Beke József Zaránd megye hadparancsnoka volt, de Bem magához rendelte s 1849. febr. 7-én a Bánságból Szászvárosra érkező segédcsapatainak parancsnokává tette. Ápril elején Czecz az oláh mozgalmak elnyomására küldte. Május 26-án Zalathna felé nyomultában az oláhok hátban megtámadták, de a Gyulafehérvárat ostromló Stein ezredes segédcsapataival a támadókat legyőzte. A temesvári vesztett csatából Erdély felé jövő Bem Stein ezredes helyébe őt tette az erdélyi hadak vezérévé, de a szétmálló hadsereggel a harczot folytatni nem tudta, s Lüders orosz tábornok előtt Déván lerakta a fegyvert.

Bem József altábornagy. (Élet- és jellemrajzát lásd III-ik kötet 200. lap).

Bémer László báró, nagyváradi püspök. Született Kis-Bákán 1784. Papi pályáját az egri egyházmegyében kezdte, s 1843-ban neveztetett ki nagyváradi püspökké. A szabadságharcz leghazafiasabb érzelmü főpapjai közé tartozik. Mint a felsőház tagja, részt vett az 1849-iki debreczeni országgyűlésen is. E miatt 1850-ben halálra, majd 20 évi várfogságra itélték. Kegyelemben részesült ugyan, de püspöki székét nem kapta vissza. Meghalt 1862-ben Ungvárott.

Bene János 1849. február elején, mint nemzetőr alezredes, a Csongrádmegyében garázdálkodó szerbek ellen működő Perczel tábornoknak bácskai hadjáratában mint ezredes elsőrangu szerepet vitt. Május 24-én a titeli fensík elleni második támadásnál a főtámadással egyidejüleg Perlasz felől visszaverte az ellenséges osztályt, de később a túlnyomó erő által a Bégán átnyomatva, Perlaszon át Écskára hátrált, május 26-án azonban Perlaszt ismét elfoglalta. A szabadságharcz végeig ott működött a Bácskában.

Beniczky Lajos. A Hurbán-féle tót felkelés leverésére alakított seregekkel küldetett ki kormánybiztosként s utóbb maga lett e csapatok vezére. 48. decz. 11-én Querlonde őrnagygyal egyesülten Friescheisen alezredest és Hurbánt Budatinnál megverték, mire az ellenséges csapatok a határig menekültek. Götz tábornok Brodnónál megverte a jelentékenyen kisebb sereggel rendelkező Beniczkyt, ki ezután Görgeihez ment s vele Besztercze-bányán egyesült. Márcziusban ujra kiküldték a felső megyékbe s e hó 24-én Losonczon megverte Almássy ezredes seregét s teljesen szétszórta, még a hadi pénztár is kezei közt maradt. Ápril 7-én Eperjesről verte ki az osztrák őrséget. Később ismét beleolvadt a főseregbe. A világosi fegyverletétel után Aradon 20 évi várfogságra itélték. Utóbb kegyelmet nyert. 1860-ban képviselőnek vátasztották s csatlakozott a határozati párthoz. 1868-ban ujra képviselő lett s szereplő tagja az ellenzéknek. 1868. julius 16-án este az egyik kávéházban ült, midőn egy hordár levelet hozott neki, mire ő gyorsan távozott. E percztől többé nem látták s három hó mulva a Csepelszigeten megtalálták holttestét a partba leásva. Titokzatos kezek meggyilkolták.

Beöthy Ödön 1798. decz. 2-án született Nagyváradon. 1812—20-ig az osztrák hadseregben szolgált, de aztán otthagyta, mert meggyülölte szellemét s a politikai pályára lépett. Biharvármegye közéletében nagy szerepet játszott. 1820-ban képviselővé választották s képviselő volt az 1848-iki pozsonyi országgyülésen is. A felelős magyar miniszterium Bihar megye főispánjává nevezte ki, a honvédelmi bizottmány pedig Erdélybe küldte teljhatalmú kormánybiztosként Vay Miklós helyett, később azonban visszahívta; helyét Csányi László foglalta el. Világos után külföldre menekült. Párisban, Londonban és Jersey szigetén tartózkodott. 1854-ben halt meg Hamburgban.

Berde Mózsa kormánybiztos. Született 1815-ben Laborfalván. 1848-ban Háromszék kormánybiztosa volt. A híres agyagfalvi gyülésen ő volt a kormány képviselője. Rendkivül erélyes, tevékeny ember, a ki kiváló szolgálatokat tett a hazának. A szabadságharcz leveretése után elfogták s annyi nagy emberünkkel együtt a josefstadti börtönbe zárták, hol nyolcz évig szenvedett. 1857-ben szabadult ki a fogságból s visszavonulva, gazdálkodással foglalkozott. A kiegyezés után osztálytanácsos lett a belügyminiszteriumban. Elhunyt 1893. okt. 22-ikén.

Berzenczey László. Az erdélyi tartománygyülésen az unió érdekében működött. Ennek létrejötte után Marosszék képviselővé választotta. Igy került fel a pesti országgyülésre. Az oláh mozgalmak kezdetén a miniszterium Erdélybe küldte kormánybiztosnak. Az agyagfalvi székely nemzeti gyülést ő hivta össze, a melyre mintegy 80.000 fegyveres székely jelent meg. A székelyek bizalmát azonban a marosvásárhelyi csatavesztés után elvesztette. Pestre jött, s a magyarországi harcztéren működött tovább. A szabadságharcz leveretésekor külföldre menekült.

Berzsenyi Lénárd huszárezredes. Született 1804. Nemes-Magasiban. 1848. előtt az osztrák seregnél huszárszázados volt. A szabadságharcz kitöréskor átjövén hozzánk, csakhamar őrnagy, majd a Kóburg-huszárok ezredese lőn. Rettenthetlen bátor katona, ki végigküzdötte szabadságharczunkat. A vilá-

gosi fegyverletétel után halálra, majd kegyelem utján 18 évi várfogságra itéltetett.

Besze János. Esztergom városát képviselte az 1848-iki nemzetgyűlésen s a legszélsőbb ellenzéket, a forradalmi pártot szolgálta. Midőn Mészáros Pulszky megveretése után a Schlick elleni hadak fővezére lett, Besze is vele ment, hogy a táborban „jó mellével és érczhangjával" használjon. Kitünő szónok, mozgékony ember, ki nemcsak a nemzetgyűlés tanácskozásain, de azonkivül is nagyban hozzájárult a közlelkesedés fölkeltéséhez. Elhunyt 1892-ben Aradon, 82 éves korában.

Bethlen Gergely gróf. 1848. okt. 3-án Nagy-Laknál mint százados Bánffy Jánossal egyesülten az ott táborozó oláhokat néhány század honvéddel szétverte. 1848. okt. 28-án Krakónál verte meg Janku táborát. 1849. decz. 19-én a Binder osztrák őrnagy és Mikás oláh felkelő által Sibónál szorongatott Kemény Farkas segélyére sietett, a harcz azonban csak másnap fejlődött ki, midőn az erdélyi hadak akkori parancsnoka Czecz alezredes maga vette át a vezényletet. E csatában az előcsapatot Bethlen őrnagy vezényelte nagy ügyességgel. A pálfalvi csatában is kitünt. A jobb szárnyat vezényelte Puchner ellen s annak állását ügyesen megkerülte, ugy hogy a császáriak a teljes bekerítéstől tartva, futásnak eredtek. A piskii győzelem nagyrészt az ő érdeme. A kezdetben győztes osztrákok elől a hidon átrohanó honvédséget megállítva, uj rohamra vezette, amin a magyar had felbuzdulva, győzelmet aratott. Nagy-Szebennek 1849. márcz. 11-én az orosz-osztrák hadaktól történt elfoglalásakor Bethlen alezredes a kolozsvári zászlóaljjal harmadszori szuronytámadás után behatolt a városba. A leveretés után ő is az aradi várba került, de 1850. február havában szabadon bocsátották, mert nem szolgált az osztrák hadseregben.

Bethlen János gróf. 1848. márczius 21-én Kolozsvár tanácsában indítványozta, hogy a város alakítson polgárőrséget. Indítványát el is fogadták. Az 1848. május 28-án Kolozsvárott tartott gyűlés elnökévé választotta. Ez a gyűlés mondotta ki a Magyarországgal való uniót. A pesti országgyűlésen Udvarhelyszéket képviselte.

Bethlen Miklós gróf 1820. nov. 29-én született Gáldtőn Alsó-Fehérmegyében. 1846-ban a József-huszárok közé lépett. 1848-ban megyéje nemzetőrparancsnokká választotta, később egy székely zászlóalj élén Dorschner ezredes Urbán ellen küldte. Bem a Mátyás-huszárok őrnagyává tette, Nagy-Szeben elfoglalása után pedig az ott felállított lovastanosztály főnökévé. A szabadságharcz lezajlása után néhány havi bujdosás után elfogták s Urbán közlegénynek sorozta be. A hosszabb szolgálattól a király kegyelme mentette meg. A kiegyezés után a 7-ik honvédzászlóalj parancsnoka lett őrnagyi ranggal.

Bethlen Olivér gróf 1825. okt. 16-án született. Bem hadseregében szolgált. 1849. juliusban Teleki Sándorral Bem Konstantinápolyba akarta küldeni, hogy a szultántól segélyt eszközöljön ki az Oláhországban támasztandó felkelés dolgában. A leveretéskor alezredesi rangot viselt. A kiegyezés után a „Honvéd" czímü hetilapot szerkesztette, a mely a honvédség érdekeit szolgálta. 1892. őszén Velenczében agyonlőtte magát.

Bezerédy Lajos vezérkari alezredes. Győri születésü. Előzőleg vasas-főhadnagy volt az osztrákoknál. A szabadságharcz idején a vezérkarhoz osztatott be. A fegyverletétel után halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra itélték. Fogságából 1852-ben szabadult ki.

Bezerédy Miklós ezredes. A pétervárадi védseregnél szolgált. A Kuczuránál táborozó szent-tamási szerbeket mint alezredes, egy osztálylyal megtámadja és szétkergeti. Február havában ezredes lesz s a vár körüli vidék állandó figyelésével bízzák meg. Pétervárad meghódolása után, többi tiszttársaival együtt, ő is kegyelemben részesült.

Bikessy ezredes, a szabadságharcz végén a Kosssuth által szervezett tartalék-csapatok parancsnoka volt.

Birsy József 1816. szept. 16-án született Eszterházán, Sopronmegyében. 1833-ban mint hadapród belépett a Bakonyi nevét viselő 33. számu gyalogezredbe. A márcziusi napok Pesten találták. A szabadságharczban működését a szerbek elleni hadjáratban kezdette meg. Októberben Görgei karsegéde lesz századosi ranggal, a branyiszkói csata után őrnagy, 1849. márcziusban pedig a Vasa-ezred első zászlóaljának parancsnoka s mint ilyen a 7-ik hadtest minden csatájában részt vett. A julius 2-iki komáromi csatában megsebesült, s lovát is kilőtték alóla. Felgyógyulása után ujra átvette csapatának vezényletét s megtartotta egész a világosi katasztrófáig. Az aradi haditörvényszék halálra ítélte, de ezt a kegyelem 16 évi várfogságra változtatta. Hét esztendőt ki is töltött Aradon. 1867 okt. 24-én honvédőrnagygyá nevezték ki.

Biró József főhadnagy. Szül. 1826 Kis-Petri (Kolozsvárm.) A szabadságharcz előtt táblai irnok volt. Végig küzdötte az egész szabadságharczunkat. Bem alatt az erdélyi hadjárat minden ütközetében résztvett a 12-ik zászlóaljjal. Érdemeit főhadnagyi ranggal jutalmazták.

Blahó Antal. Tizedes volt az Ordódy seregében. Az 1848. okt. 28-iki kosztolnai csatában lelte hősi halálát. Magát áldozta fel, csakhogy csapatját megmentse. Lőfegyverét eldobva, kardot rántott, s mint a bősz oroszlán tört az ellenségre. Kardjával osztotta a halálos csapásokat. Négynek már kioltotta az életét, mikor egy távolabbról jött golyó földre teríté.

Blaskovics Lajos, a legfiatalabb honvéd; 1848. november havában, mikor alig pár héttel mult *tizenkét* éves, Tatáról a hol 4-ik gyimnazista volt, Komáromba szökött, s Junwirth alezredes hosszas könyörgés után bevette az I-ső honvédtüzér-századba. A várnak 1849. tavaszán történt felszabadítása után a XV-ik számú hatfontos gyalog üteghez ment s részt vett a Komárom alatt vívott összes csatákban. Októberben mint kapitulánst hazaeresztették. Blaskovics ez idő szerint a magyar államvasutaknál ellenőr.

Bobics János. A szabadságharcz kezdetén a 14-ik számu gyalogezrednél százados volt. Átlépén a honvédséghez, csakhamar őrnagy lett. A tápió-bicskei csatában mindaddig hősileg állta az ellenség tüzelését, mig Damjanics segédcsapatai kimentették veszélyes helyzetéből. A nagysarlói csatában ezredesi ranggal már hadosztályparancsnok volt. Később Nagy Sándor hadtestébe osztották be s résztvett annak minden ütközetében. Az 1849. aug. 2-iki debreczeni csata előtt tartott haditanácsban Görgei rendeletének szigorú megtartása mellett szólt. A világosi fegyverletétel után őt is elcsukták az aradi várba, de később szabadon eresztették.

Boczkó Dániel Orosháza képviselője az 1848-iki országgyűlésen. 1848 végén az aradi ostromsereghez küldték kormánybiztosnak. Az 1849. febr. 8-iki aradi ütközetnél a városból kivert honvédeket uj rohamra birta lelkes szavaival. 1849. juliusban erdélyi teljhatalmu kormánybiztossá nevezték ki Szentiványi Károly helyébe, s itt maradt a fegyverletételig. A szabadságharcz után őt is elitélték; kiszadulván, birtokára vonult.

Bohus-Szögyéni Antonia, Bohus János 48-iki aradmegyei főispán neje. Lelkes honleány, aki főkép a sebesült honvédek ápolása körül elévülhetlen érdemeket szerzett magának. Görgei a fegyverletétel előtt a Bohusék világosi kastélyába szállt meg. Itt folytak az oroszokkal az alkudozások. Bohusné a szomoru dráma e végjelenetéről becses naplót hagyott hátra.

Bónis Sámuel 1810-ben született. Az 1848-iki pesti országgyűlésen a tisza-löki kerületet képviselte. Követte a kormányt Debreczenbe is. Kossuth 1849. jul. 1-én Görgei táborába kormánybiztosnak nevezte ki. A szabadságharcz után sokáig ült börtönben. 1870-ben a legfőbb itélőszék tanácselnöke lett. Meghalt 1879. nov. 12.

Bozó Manó 1818-ban született a baranyamegyei Belyén. 16 éves korában katona lett s 1836-ban a magy. kir. testőrséghez vették fel hadnagyi ranggal. Itt nyerte katonai kiképeztetését Görgeivel és Klapkával. A julius 16-iki földvári csatában sebet kapott, de azért tovább harczolt. Szent-Tamás ostrománál is küzdött. 1848 okt.-ben őrnagygyá és zászlóaljparancsnokká nevezték ki, de betegsége miatt decz. elején megvált zászlóaljától. A bácskai hadseregnek január havában történt elvonulása után Ujvidék parancsnoka lett. Az Ujvidékre készülő szerbeket Futakon (febr. 24-én) éjnek idején megtámadta és szétverte. Több ágyut is zsákmányul ejtett. Pétervárad megtartásában is nagy érdemeket szerzett. A várat felmentő Perczel tábornok térparancsnokká nevezte ki ezért. Május végén a komáromi térparancsnoksághoz osztották be alezredesi ranggal. Itt érte a kapituláczió.

Brandl Károly. Született 1825. Mikor Pesten 1848. márcz. 17-ikén a toborzás megkezdődött, állítólag Brandl volt a legelső, ki honvédnek fölcsapott. A harcz folyamán huszárszázados lett. A világosi fegyverletétel után 5 évi börtönre itélték.

Bratisch János a magyar kormány velenczei képviselője. Bratisch kötötte meg Kossuth megbizásából 1849. junius 3-ikán a velenczei köztársasággal a véd- és daczszövetséget. További sorsa ismeretlen.

Breznyik János. Mint selmeczi tanár kötött kardot a haza védelmére. Résztvett Komárom védelménél s a kapituláczió alkalmával mint Klapka futárja magához vette a tábornoki parancsnoki könyvet, melyet az aradi ereklye-muzeumnak adományozott. A bécsi kormány el is tiltotta a tanárságtól s csak 1858-ban került Selmeczre. Szép csabai birtokát és egyéb vagyonát, mely a 100 ezer forintot meghaladta, a selmeczi ág. ev. lyczeumnak hagyta. Meghalt 1897. aug. hóban Csabán.

Bubna Sándor. A Jellasics előtt a Drávától visszavonuló Teleki tábornok előtt százada élén kijelenté, hogy tovább nem hátrál. E bátor föllépéseért őrnagynak nevezték ki, s mint ilyen résztvett több ütközetben.

Bulharyn ezredes. Lengyel emigráns. A tiszai hadsereg egyik legértelmesebb dandárosa. Főkép a tokaji ütközetben rendkivül kitűntette magát. A szabadságharcz leveretése után kimenekült.

Bulyovszky Gyula. (Életrajzát lásd: I. kötet 22. lap).

Buzgó László őrnagy. Neki köszönhető, hogy a maruczelli ütközetben, a hol Vasvári Pál elesett, az oláh felkelők az egész magyar csapatot le nem konczolták. Vitéz katona volt, aki az oláhok elleni hadjáratban többször kitüntette magát.

Csapó Vilmos. Az osztrák hadseregben főhadnagy volt, de rangjáról még 48 előtt leköszönt. Jellasics betörésekor a horvátok ellen fölfegyverzett nemzetőrség őrnagy-parancsnoka volt. A Perczel által Soponya felől szorongatott Róth-féle hadtestnek útját állta s főkép neki köszönhető, hogy a két tűz közé szorult horvát hadsereg kénytelen volt fegyvereit lerakni. A szabadságharcz vége felé ezredes lett. Az aradi várban 1850. márcz. 14-én golyó általi halálra itélték, de ezt 10 évi várfogságra változtatták. Fogságából 1850-ben kiszabadulván, birtokára vonult.

Csányi László. 1790-ben született Csányban, Zalamegyében. Katona lett s az 1809-iki háboruban megsebesült s kilépett a hadseregből. A nemzeti ébredés őt is kiragadta otthonából s csakhamar a vezénylők egyike lett. 1848-ban a Jellasics ellen küzdő hadsereghez kormánybiztossá nevezték ki; s úgy itt, mint Erdélyben, hol szintén kormánybiztos volt, lángoló buzgalommal, önzetlen odaadással szolgálta a haza ügyét. A függetlenségi nyilatkozat után közmunka- s közlekedésügyi miniszter volt. A világosi fegyverletétel után Sarkadon jelentkezett az oroszok előtt, akik aztán átadták Haynaunak. 1849. ok. 10-ikén felakasztották Pesten.

Czecz János tábornok. Született 1822 Gidófalván, Erdélyben. 1834-ben lépett a bécsujhelyi katonai akadémiába. 48-ban a bécsi központi táborkarból küldték le a hadügyminiszteriumba. Mészárosnak szent-tamási utjában hadsegéde volt. Októberben az erdélyi hadsereghez küldték táborkari főnöknek s Baldacci megveretésekor a szétvert sereg rendbeszedésével nagy érdemeket szerzett. Átvevén az ottani seregek parancsnokságát, a Csucsa-szorosba vonult. 48. decz. 20-án segélyére ment a Binder és Mikás által Sibónál megtámadott Kemény Farkasnak s az egyesült osztrák-oláh sereget szétverte. A piskii csatában halálmegvetéssel vezette csapatait a hidat védő osztrákok ellen, a kik minden erőlködésük daczára kénytelenek voltak meghátrálni. A medgyesi csatákban (49. márcz. 2. és 3.) az ő ügyességének köszönhető, hogy a Puchner által szétszórt magyar csapatok a teljes megveretéstől megóvattak. A második nagyszebeni csatában annyira kitüntette magát, hogy a Bánságba vonuló Bem tábornokká s az Erdélyben hagyott seregek főparancsnokául nevezte ki. Az oroszok elleni hadjáratban már nem vehetett részt, mert lováról leesvén, összezúzta magát. A világosi fegyverletétel után 1850. év tavaszáig Magyarországon rejtőzködött, de utóbb szerencsésen külföldre menekült. Előbb Hamburgban élt, hol megírta „Bem hadjárata Erdélyben 1848—49-ben“ czimü művét. Innét Párisba ment s onnan időnként Algirba rándult, végre 1857-ben Spanyolországban az egykori Argentinia köztársaság elnökének hugát vette nőül. Jelenleg Buenos-Airesben él.

Cserey Ignácz ezredes. Született 1803. Kordacson. Előzőleg az osztrák hadseregben szolgált. A szabadságharcz kitörésekor a legelsők közt volt, kik felajánlották szolgálatukat a hazának. Képzett, vitéz katona volt, aki részint Erdélyben, részint Magyarországon végigküzdötte egész szabadságharczunkat. A fegyverletétel után előbb halálra, majd kegyelemből 7 évi vasban töltendő várfogságra itélték. Fogságából 1853-ban szabadult ki. A nyolczvanas évek végén a budapesti honvédmenedékház parancsnoka volt. Meghalt 1897-ben Egerben.

Csermelyi Lajos 1848 végén a hadügyminiszterium táborkari osztályában Vetter helyettese volt.

Csernátony Lajos, író. Született 1823 Kolozsvárott. Tanulmányait szülővárosában végezte. Csakhamar a nyilvános pályára lépett. A szabadságharcz idején a „Márczius tizenötödike“ czímű lapnak segédszerkesztője volt, s éleshangú czikkeivel tünt ki. 1849-ben Komárommegye udvardi kerülete orsz. képviselővé választotta, de nem igazolták. A világosi fegyverletétel után külföldre menekült s évek hosszu során át tollával kereste kenyerét. 1867-ben kegyelemkérés nélkül hazajött, s nagy tevékenységet fejtett ki a publicistica terén. Ezidőtől fogva úgyszólván állandó tagja a képviselőháznak.

Csernovics Péter (Életrajzát lásd I. kötet 284. lap).

Csernyus Manó. 1808-ban született. A szabadságharcz alatt tanácsos volt a pénzügyminiszteriumban. Ez volt az egész büne, amiért Haynau halálra ítélte. 1849. okt. 24-én akasztották fel Pesten az Újépület mögött.

Czillich Ede. Született 1813 Budán. Előzőleg az osztrák seregben, mint kapitány szolgált. A szabadságharcz kitörésekor őrnagy lett, később alezredes. Budavár bevétele után pedig ezredes és hadosztályparancsnok. Résztvett a tápió-bicskei, isaszegi, nagy-sallói, váczi, komáromi ütközetekben s halálmegvető bátor-

ságával mindenütt kitüntette magát. A fegyverletétel után halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra ítélték. Az alkotmány visszaállítása után államszolgálatba lépett s miniszteri osztálytanácsos lett.

Czintula Antal Nemes-Mileticsen született. Ó-Kanizsánál (1849. márcz. 22.) szabadkai osztályszárnyával megverte a szerbeket, Csurognál (máj. 6.) pedig a csajkásokat, amiért Perczel napiparancsban is megdicsérte. Az ó-becsei ütközetben is kitüntette magát. A szabadságharcz végén alezredes volt. Az aradi haditörvényszék 1849. decz. 5-én golyó általi halálra itélte, de megkegyelmeztek neki s 16 évi várfogságot kapott. Az olmützi kazamatákban szenvedett sokáig.

Csiszár József. A legfiatalabb honvédek egyike Erdélyben. Még nem volt 15 éves, midőn felcsapott honvédnek. Kezdetben mint toborzó működött, később a kis-bányai havasokon volt helyőrségen. 1849. augusztusban, mikor a magyar sereg Kolozsvárról Csúcsa felé hátrált, Kőrösfőnél ez a gyerekhonvéd szilaj bátorsággal vetette magát az üldöző kozákokra. A harcz közben balkarját keresztül lőtték, de csak viaskodott tovább. Majd jobb keze fejét szúrták keresztül, vállán, és baloldalán pikadöfés érte, mikor pedig lerogyott, egy kozáktiszt két kardcsapást mért a fejére. A következő nap jólelkű kőrösfői emberek találták meg s szállították Kolozsvárra. Szerencsésen kigyógyult ugyan sebeiből, de balkarját elvesztette. A szabadságharcz után tovább folytatta tanulmányait. Elvégezvén iskoláit, a kolozsmegyei Bogártelken jegyző lett, később pedig a járás szolgabirája. Elhunyt 1893. életének 60-ik évében.

Csuha Antal ezredes. 1848-ban a szerb mozgalom kezdetén a déli hadseregben zászlóaljparancsnok. 1848. okt. 13-án a törökbecsei őrséget több mint 3000 felkelő támadta meg, hosszabb küzdelem után azonban a felkelőket megszalasztotta. Novemberben erdélyi főparancsnokká nevezték ki, dc ezen tisztét ténylegesen nem viselte. Utóbb ezredesi ranggal Pétervárad parancsnoka lett, mig azt Perczel tábornok 1849. márcz. 26-án felszabadította.

Csutak Kálmán ezredes. A szabadságharcz előtt ügyvéd volt. Mint önkéntes Torontálmegyében ritka buzgalmat fejtett ki a szerbek fékentartása körül, ezért István nádortól köszönő iratot is kapott. Később Bem oldalán harczolt Erdélyben s 1849. februárban zarándi hadparancsnok lett. Valemárnál és Lunkajnál megverte az oláhokat, akik erre alkudozásba bocsátkoztak vele. Jankuval már fegyverszünetet is kötött, de Hatvani, a parancsnokságban utóda, megszegte a fegyverszünetet s így lehetetlenné tette a béke megkötését. A leveretés után Aradra került s golyó általi halálra itélték, de ezt 16 évi várfogságra változtatták. Meghalt 1896. márcz. 8-án Czegléden.

Dallos Elek. 1820. január 18-án született az aradi várban. Az osztrák hadseregben szolgált. A 48-iki mozgalmak a Bánságban találták s már a szerbek juniusi támadásánál ellenük harczolt. 1848. okt. 1-én főhadnagy, decz. 1-én pedig százados lett. Két század honvéd élén két ágyuval védte Biharmegyének Zaránd felé eső sarkát s január elején visszaverte az oláhok támadását. Résztvett Bemnek febr. 7-én vívott szászvárosi szuronyharczában s az innét visszavonuló fővezér seregét fedezte. A piski-i csatában erősen leolvadt seregét kiegészítés végett Nagyváradra vezette. Résztvett a Janku elleni harczokban is, s a juniusban alakított 136-ik honvédzászlóalj parancsnoka lett őrnagyi ranggal. Az aradi törvényszék halálra itélte, de a kegyelem 15 évi várfogságot szabott reá, melyből öt esztendőt ki is töltött. Az 1867-iki kiegyezés után ismét katonai szolgálatba lépett, s a honvédségnél őrnagy volt.

Damaszkin István 1848-ban Versecz város főbirája. A verseczi nemzetőrség szervezése és kitartásra buzdítása körül szerzett nagy érdemeket.

Damaszkin György. Az osztrák hadseregben viselt főhadnagyi rangjáról 48 előtt leköszönt. A nemzetőrség szervezésekor Erdélyben ő is kardot rántott s Bem idejében a honvédekhez osztották őrnagyi ranggal. Az orosz betöréskor alezredes volt és Dobay helyett, ki Grottenhjelm elől Borgó-Prundnál szükség nélkül hátrált, Bem őt bízta meg a vezényletteI. Bemnek Moldvába történt betörése alatt négyszer verte meg Grottenhjelm orosz tábornokot. Aradon 12 évi várfogságra itélték, de csakhamar kegyelmet kapott.

Damjanich János tábornok. (Élet- és jellemrajzát lásd II. kötet 88. lap.)

Deák Ferencz, igazságügyminiszter. (Élet- és jellemrajzát lásd I-ső kötet 211. lap.)

Dembinszky Henrik gróf altábornagy. (Élet- és jellemrajzát lásd III. kötet 343. lap.)

Derra Kálmán. Az osztrák hadseregben huszárkapitány volt, de 48 előtt nyugalomba ment. A szerb mozgalmak kezdetén nemzetőrőrnagy lett, 1849. febr. 16-án Csongrádmegyében Horgosnál vert el egy szerb csapatot. 1849. ápr. 22-én a Rajasics által Perczel ellen küldött szerb felkelőket Mokrinnál a fősereg megérkeztéig ügyesen feltartóztatta. A hegyesi csatával egyidejüleg egy szárnycsapat élén

Perlasznál küzdött az osztrák-szerb előhaddal. 1850. jan. 16-án 12 évi várfogságot kapott a reá kiszabott halálbüntetés helyett.

Degré Alajos. Életrajzát lásd I. kötet 22. lap. (Ehhez pótlólag megemlítjük, hogy életének végnapjait, főkép az irodalommal foglalkozva, Budapesten töltötte; s itt is halt meg 1896-ban.)

Dessewffy Arisztid tábornok. Született 1802-ben Csákányban (Abaujmegye). Huszonegy évi szolgálat után 1839-ben mint százados nyugdíjba lépett. 1842-ben megnősült, s margonyai birtokán gazdálkodott. Itt érte a 48-iki mozgalom. Tarczalnál Schlick ellen harczolt legelőször. Beosztatván a honvédséghez, Bicskénél, Isaszegnél, Váczനál és Nagy-Sallónál mint önálló lovassági parancsnok huszárjaival az ellenséget mindenütt szétkergette. A Vág vonal melletti csaták után Pesten keresztülvonulva julius 1-én másodszor nősült, de már az esküvő utáni napon hadtestéhez sietett. A szerencsétlen temesvári ütközetben lovassága hátramaradt részével Karánsebes felé vonult, hol a világosi gyásznap hírét vette. Csapatja élén, Erdélyen keresztül Törökországba akart magának utat törni, de visszatért, s jelentkezett az osztrákoknál. Lichtenstein herczeg becsületszavát adta, hogy számára kegyelmet fog kieszközölni. Ennek daczára kötél általi halálra ítélték. Haynau olyformán játszotta ki Lichtenstein herczeget, hogy a halálra szóló ítéletet golyó általi kivégeztetésre változtatta kegyelem utján. Okt. 6-án az aradi vár déli árkában agyonlőtték.

Dipold Antal. 1812-ben született Pápán. 48 előtt katona volt. A 6-ik honvédzászlóaljhoz tették át juliusban, mint századost. A tápió-bicskei ütközetben mint zászlóaljparancsnok a lesbe álló osztrákok által meglepetvén, visszaveretett. A nagy-sallói csatában a legszélsőbb jobb szárnyat vezette, s hősi magatartásáért a csata után ezredes lett. A Komárom alatt vivott első csatában Klapka által küldetve, Ó-Szőnyt foglalta el. 1849. nov. 17-én 18 évi várfogságra változtatták halálbüntetését, s megkegyelmeztetésig az olmützi kazamatákban volt.

Dobay József. 1820-ban született Ivánfalván Felső-Fehérmegyében. 48 előtt százados volt a II-ik székelyezredben. A szabadságharcz kezdetén a 32-ik honvédzászlóaljhoz tették át, később ennek parancsnoka lett őrnagyi ranggal. A csucsai ütközetnél Riczkó alatt a reá rohanó osztrák lovasokat hősiesen visszaverte. Vitézül harczolt Bem alatt is. III. oszt. érdemjellel tüntették ki s Beszterczevidéki hadparancsnok lett ezredesi ranggal. Az 1849. aug. 18-iki bánfi-hunyadi ütközetben a székely hadak maradványait Urbán ellen vezényelte, három órai harcz után azonban Sibóra huzódott, s itt aug. 24-én Kaziczy tábornokkal Grottenhjelm előtt lerakta a fegyvert. Az aradi vértörvényszék előbb halálra, majd 7 évi várfogságra itélte, de 1852-ben kegyelmet kapott. Az olmützi várba csukták el.

Donáth Sándor. Az agyagfalvi székelygyülés Háromszék parancsnokául választotta mint alezredest. A felfegyverzett székelyekkel Küküllővárig nyomult előre. Seregének egy részét azonban az osztrákok szétverték, másik része pedig szétoszlott; ő maga pedig gyanus körülmények között csakhamar meghalt.

Drágoss János orsz. képviselő. Születésére román, de hazafias érzelmü. A nemzetgyülésen a belényesi választókerületet képviselte. 1849 tavaszán őt bizta meg a kormány, hogy Jankuval egyezkedjék. S a békekötés valószinüleg sikerül, ha Hatvani őrnagy nem erőszakoskodik. Janku azt hivén, hogy a békeajánlat csak hadicsel, 1849. május 9-ikén megtámadja és kiveri Abrudbányáról Hatvani csapatait. A szerencsétlen Drágoss a felkelők kezébe jutott, akik összekonczolták.

Driquet Péter alezredes. Született 1809. Prágában. Előzőleg hadnagy volt az osztrák seregnél. A szabadságharcz alatt csakhamar őrnagy, majd alezredes és osztályparancsnok lett az I-ső hadtestnél. A fegyverletétel után halálra, majd kegyelem útján 16 évi várfogságra itélték. Olmützi fogságából 1850-ben kiszabadulván, visszavonult.

Egressi Gábor. (Életrajzát lásd I. kötet 24. lap.)

Emődy Dániel. A nemzeti kormány hivatalos lapjának, a Közlöny-nek Gyurmann után a szerkesztője.

Eötvös József báró (Életrajzát lásd I. kötet 209. lap.)

Erdélyi Vazul. A nagyváradi gör. kath. egyházmegye püspöke. A nemzeti kormány felsőbbségét nemcsak elismerte, de rendeleteinek foganatosításában közre is működött. 1860-ban halt meg Nagyváradon.

Erdődy István gróf. A magyar kormány 1848. ápril 26-án Fiume kormányzójává nevezte ki.

Erdősi (Poleszni) Imre, Guyon tábori papja. Kegyesrendi szerzetes volt. A híres branyiszkói csatában ő vezette a honvédeket kereszttel a kezében rohamra. A szabadságharcz után visszatért a szerzethez s annak egész haláláig közbecsülésben álló tagja maradt.

Eszterházy Miguel gróf. Született 1825-ben Kolozsvárott. Mint a Sándor-huszárok egyik vitéz századosa, végigküzdötte egész szabadságharczunkat. A világosi fegyverletétel után 10 évi várfogságra ítélték, a melyből három évet töltött ki Therezienstadtban. Kiszabadulván, birtokaira vonult.

Eszterházy Pál gróf, született 1807-ben. Katonai pályára lépett. A szabadságharcz kitörésekor letette az osztrák hadseregben viselt századosi rangját s közhonvédnek csapott fel. Görgei alatt szolgált. 1849. május 25-én ezredes lőn, a szabadságharcz végén pedig a komáromi védseregnél dandárparancsnok. A lefegyverzés után külföldre menekült, később visszatért hazájába s átvette óriási birtokainak a vezetését. Meghalt 1877. julius 20-án Tirolban a levicoi fürdőben. A galánthai sírboltban temették el.

Eszterházy Pál herczeg (Életrajzát lásd I. kötet 214. lap.)

Eszterházy Sándor gróf. 1848. deczemberben a bácskai sereg parancsnokává nevezték ki. Hazafiatlan érzelmeiről érkezett panaszokra a kormány Nádassy ezredest küldte le, a ki maga is Eszterházy álláspontjára helyezkedvén, együttesen akarták a tiszteket a magyar ügy elhagyására bírni. Ekkor Vécsey ragadta kezébe a vezéri botot, s az ingadozókat mind elkergette a seregtől. Eszterházy ezután a bácskai szabadcsapatok parancsnoka lőn, de ezen minőségében sem tett semmit.

Fack Oszkár főhadnagy. Péterváradon a 6-ik huszárezrednél szolgált. A külvilágtól egészen elzárt s így az ügyek állásáról mit sem tudó várőrség már-már csüggedni kezdett, mikor Fack márczius 24-én 13 önként vállalkozó huszárral a várból kilópozott s az ellenség vonalán keresztül hatolt, hogy hírt hozzon a csüggedő várbelieknek. Vakmerő vállalata sikerült: még az nap találkozott Szeghegynél a Pétervárad felmentésére siető Perczel tábornok hadával. E vitézségeért a III. oszt. érdemjelet kapta. 1870-ben a honvédelmi miniszteriumhoz nevezték ki miniszteri tanácsosnak.

V. Ferdinánd (Életrajzát lásd I. kötet 86. lap.)

Fiáth Pompejus főhadnagy. A Marianopolban (Galiczia) állomásozó Würtemberg-huszárok egy századát 1848. május 28-án Lenkey századossal haza vezette. Hazajövetele után a szerbek ellen küldték, s Szt.-Tamás második sikertelen ostrománál esett el.

Fekete János alezredes. Született 1807-ben Kis-Márián. Előzőleg az osztrák seregnél huszárhadnagy volt. A szabadságharcz kitörésekor felajánlván karját a hazának, csakhamar százados, őrnagy, majd a 18-ik számú huszárezred alezredese s egyik parancsnoka lőn. Vitézségéért két érdemrendet is kapott. A világosi fegyverletétel után halálra ítélték s csak kegyelemből változtatták meg az ítéletet 12 évi várfogságra. 1851-ben kiszabadulván, birtokára vonult.

Fischer Antal. Született 1802. Kassán. Az osztrák seregből, hol százados volt, jött át a honvédséghez s a Sándor-gyalogosoknál csakhamar őrnagy, majd alezredes lett. Egy ideig a szegedi vár parancsnokságát vitte. A fegyverletétel után 10 évi várfogságra ítélték.

Forget Henrik. 1848 előtt a 61-ik gyalogezrednél szolgált. A honvédség felállításakor a 60-ik honvédzászlóalj tisztjei közé lépett s nemsokára a 8-ik honvédzászlóalj parancsnoka lett őrnagyi ranggal. A szőregi csatában zászlóalja élén az égő falut megrohanta s kiverte onnan a szerbeket. Szent-Tamás bevételénél a csatorna melletti sánczot vette be rohammal. Ápril 13-án a titeli fensík első ostrománál sulyosan megsebesült. 1849. ápr. 17-én a III. oszt. érdemjelet kapta s nemsokára alezredes lett. Aradon golyó általi halálra ítélték, de kegyelem utján 16 évi várfogságot kapott. 1850-ben szabadult ki börtönéből.

Fornet Kornél őrnagy s utászparancsnok. Született 1818. aug. 20-án Szepesmegye Sztrázsa községében. Az önvédelmi harcz kitörésekor kincstári mérnök volt Temesvárott, s az akkori fiatalság hazafias lelkesedésével odahagyta állását s a Győrben alakult I-ső utászzászlóaljba lépett. A téli hadjáratot s az áprilisi fényes napokat Dembinszky, aztán pedig Klapka parancsnoksága alatt egészen a komáromi csatáig átélte. Résztvett a kápolnai, szolnoki csatában mint dandár-segédtiszt; a nagy-sallói ütközetben a harcztéren századossá lépett elő. Budavár ostroma alkalmával a 3-ad osztályu érdemjelet kapta; a vár bevétele után pedig őrnagynak neveztetvén ki, Mármaros megyébe küldetett, hol az ujonnan alakult hadtesthez a IV-ik számu utászzászlóaljat alakította. A zsibói fegyverletétel után Amerikába menekült, később résztvett a polgárháboruban s csakhamar ezredes lőn. Hazánk politikai viszonyainak jobbrafordultával hazatért, s állami szolgálatba lépett.

Fornszek Sándor őrnagy. Született 1820 Erdélyben. Katonai pályára lépett s kapitány volt a császári huszároknál, midőn a szabadságharcz kitört. Ekkor a magyar hadseregbe lépett s mint őrnagy küzdötte végig a szabadságharczot. A világosi fegyverletétel után 16 évi várfogságra ítélték. Büntetését Josefstadtban és Kufsteinban töltötte ki. Ha-

zatérve, visszavonultan élt somogymegyei birtokán. 1875-ben Szegvár kepviselőjévé választotta függetlenségi programmal. E kerületet egész az 1892-iki országgyűlésig képviselte. Most visszavonultan él.

Forró Elek. 1813-ban született Angyaloson Erdélyben. 48 előtt százados volt a székely huszárezredben. Bem alatt emelkedett ezredessé. Déva bevételével őt bízták meg, melyet 1849. máj. 27-én Rodics várparancsnok adott fel neki. 1849. julius 16-án a Janku által Abrudbányánál megtámadott Kemény Farkas ezredest mentette ki szorult helyzetéből. Az aradi törvényszék 6 évi várfogságra ítélte, de 1851. febr. 6-án Olmützben kegyelmet nyert. Meghalt 1893-ban Abonyban, 80 éves korában.

Földváry Károly. 1806-ban született Szent-Miklóson, Erdélyben. A 41-ik gyalogezrednél szolgált, de hadnagyi rangjáról 1833-ban leköszönt. A szabadságharcz majd minden fényes diadalához odafűződik a *hősök hősének* neve. Rettenthetlen bátorságáról főleg a tápió-bicskei és váczi csatákban tett bizonyságot, amott a Tápió vizén levő átjárót, emitt pedig a Gombás patak hídját foglalta el, kezébe ragadott zászlóval rohanván az ellenségre. A váczi csatában három lovat lőttek ki alóla, s ekkor gyalog rohant előre. Haynau kötél általi halálra itélte, de ezt 18 évi várfogságra változtatták. 1850. jun. 12-én nyert kegyelmet. Kiszabadulása után a borsodmegyei Apátfalván telepedett meg. A hatvanas években halt meg.

Földváry Miklós huszárszázados. Született 1807 Gálfalván. 1848 előtt egy ideig az osztrák seregben szolgált. A szabadságharcz kitörésekor a honvédséghez lépett, s mint a 14-ik huszárezred egyik legvitézebb századosa számos csatában vett részt. A világosi fegyveletétel után három évi várfogságra itélték.

Földváry Sándor, a szegedi önkéntes csapat parancsnoka. Bajmoknál Gál Sándornak a szerbek elleni csatájában mutatta be ritka hősiességét először. Szent-Tamás bevételénél zászlóalja élén ő volt az első a sánczokon. E hős tettéért Szeged városa száz láncz legjobb minőségű földdel ajándékozta meg, Perczel tábornok pedig a III. oszt. érdemjellel tüntette ki. A goszpodinczei ütközet alkalmával a római sánczokat megrohanva, nagyban elősegítette Perczel győzelmét.

Fredro Sándor a 2-ik lengyel dzsidás-ezrednél főhadnagy. A bárczai ütközetben egyike volt azoknak, ki az ellenség lovasrohamát föltartóztatták, s ez által több ágyunkat mentette meg.

Frummer Antal. 1817-ben született Aradon. Főhadnagy volt az osztrák hadseregben. Az uzdini csatában oly hősiesen viselte magát, hogy Perczel tábornok ott a csata szinhelyén őrnagygyá nevezte ki. Hasford orosz tábornok előtt Hátszegnél rakta le fegyvereit. Haynau törvényszéke 14 évi várfogságra itélte. A kiegyezés után ujolag katonai szolgálatba lépett, 1869-ben honvédőrnagy s a 12-ik zászlóalj parancsnoka lőn.

Gábor Áron a székely ágyúöntő. (Életrajzát lásd III-ik kötet, 138. lap.)

Gál Sándor. A székelyeknek az agyagfalvi gyűlés után történt felfegyverkezésekor Zsombori fővezér táborkari főnöke lett. 1848. jan. 20-án Háromszék parancsnokává nevezték ki s febr. 4-én Hermánynál megütközött a túlnyomó erejű Engelhardt orosz tábornokkal. Innét kezdve egész az oroszok ujabb betöréséig háborítatlanúl maradt serege. Az első komoly csatát Szemeria mellett vívta Clam-Gallas altábornagygyal. Kászonyujfalunál azonban megveretvén, serege legnagyobb része szétfutott. Ő maga néhány hű tisztje kiséretében Oláhfalvára menekült, hol Dobay alezredessel találkozott s az általa vezetett seregnek vette át a vezényletét. Folytonosan üldöztetve, Kolozsvár irányában hátrált s e visszavonulása közben augusztus 17-én Urban ezredes Bánffy-Hunyadnál megtámadta. A támadást sikeresen visszaverte. Közvetlen a harcz után értesült a világosi fegyverletételről s e miatt reményét vesztve, a vezényletet Dobaynak adta át, maga pedig kimenekült.

Gáspár András tábornok. Született 1807. nov. 28-án Kecskeméten. Atyja csizmadia volt s ő is kitanulta ezt a mesterséget. Katonai pálya iránt érzett hajlamot. Szülői ellenzése daczára háromszor csapott fel huszárnak s végre is az maradt. 13 évi szolgálat után tizedes lett, 20 esztendő után pedig tábornoka kegyéből hadnagy. 1848-ban százados volt. A szabadságharcz kitörésekor legelőször is a horvátok ellen küzdött. A Roth-féle hadtest elfogatásakor Perczel alatt rendkivül kitünteté magát s midőn az országgyülésen épp szőnyegen volt az ozorai dicsőség, ő is a hallgatók közt volt a karzaton, a mi Kossuthnak tudomására jutván, felállott s ott az országgyűlés színe előtt őrnagynak nevezte ki. 1848. okt. 17-én Kotorinál, másnap pedig Domborunál verte meg a horvátokat. Kitünt Holztraunál a Burich tábornok ellen vívott ütközetben is. Nov. 29-én Légrádnál sűrű ködben csatázott a horvátokkal s érzékeny veszteséget okozott nekik. 1849 elején már ezredesi rangot viselt, s midőn Görgei föve-

zér lett, ő vette át tábornoki ranggal a 7-ik hadtest parancsnokságát. Az örökemlékű áprilisi hadjárat fényes győzelmeinek sorát ő nyitotta meg a hatvani ütközettel, melyben Schlick altábornagyot a város előtt megtámadván, a Zagyva túlsó partjára vetette. Az isaszegi csatát is az ő hadteste kezdte meg; s résztvett a nagysallói ütközetben is. Az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatot nem helyeselte s ennek kihirdetése után nem harczolt tovább. A leveretés után az aradi haditörvényszék 10 évi várfogságra itélte, ebből azonban csak pár évet töltött ki. A kiegyezés után orsz. képviselő lett. Meghalt 1884. aug. 5-én.

Galvagni Czézár huszáralezredes. Született 1813 Triesztben. Előzőleg az osztrák seregben szolgált mint huszárszázados. A szabadságharcz kitörésekor tovább is ezredénél maradt s őrnagy, majd alezredes lett. Halálra, kegyelem útján 16 évi várfogságra itélték.

Gasparich Kilit Márk szent-ferenczrendi szerzetes, született 1810. Cziklován, a Muraközben. 1848 előtt mint kiváló hitszónoknak országszerte ismeretes volt a neve. A szabadságharcz lelkesedése őt is magával ragadta, s szerzetesi ruháját csakhamar fölcserélte a nemzetőri uniformissal. Járt-kelt, toborzott, gyújtó szónoklataival harczra tüzelte a népet; s hogy a muraközi nép mindvégig hű maradt ügyünkhez: az legelső sorban az ő érdeme. A szabadságharcz után itthon bujkált, lappangott. Egy véletlen elejtett szavából azonban valaki fölismerte és elárulta. 1852. végén Esztergomban elfogták s vasraverve Pozsonyba kisérték, ahol 1853. szept. 2-ikán kivégeztetett.

Gergely János. A 34-ik gyalogezrednek főhadnagya volt, midőn a szerb ellenállás kezdetén a magyar alkotmányra felesküdött. Damjanich alatt többször kitüntette magát; de főleg az alibunári ütközetnél, ahol mint a jobbszárny vezénylője Joanovics túlnyomó hadát mindaddig feltartóztatta, míg Damjanich annak háta mögé kerülve, rohammal szétszórta a felkelőket. A szabadságharcz végén alezredes volt. 12 évi várfogságra itélték, de 1851-ben kegyelmet kapott.

Giron Péter őrnagy, a német légió parancsnoka. Született 1798-ban Achenben, Poroszországban. A bécsi októberi forradalomban egy munkásszakasz parancsnoka volt. Bécs bevétele után Magyarországba menekülvén, a halálfejes német légiót szervezte. Végigküzdötte egész szabadságharczunkat. A leveretés után elfogták s 1849. okt. 20-ikán Pesten fölakasztatott.

Gózon Lajos alezredes. A szabadságharcz előtt ügyvéd volt Pesten. A honvédség szervezésekor a pesti önkéntesek közé állt. Schwechátnál egy ellenséges csapat megrohanásakor a lobogót kiragadta a zászlótartó kezéből s félelmet nem ismerve vezette bajtársait az ellenségre. E hőstette után nemsokára tiszti rangot nyert. Vitézül küzdött a főhadsereg minden csatájában. Legfényesebb hőstette Zsolczánál volt. A Csodaeff által megtámadott Pöltenberg hadteste balszárnyát egy magaslaton felállított orosz üteg erősen ritkította, ezt látva, a 66. zászlóaljból önként jelentkezőket maga mellé vette, a Sajón hónaljig érő vizen átgázolt, a bokrok közt észrevétlenül megközelíté az orosz üteget s elszánt rohammal szétverte. E vitéz tettéért a II. oszt. érdemjelet és az alezredesi rangot nyerte. A világosi fegyverletétel után besorozták.

Gömöry Frigyes honvédszázados és író. Kecskeméten született 1813-ban. A szülővárosa által kiállított nemzetőri zászlóalj keretében mint hadnagy került a harczmezőre. A schwecháti ütközetben igen kitüntette magát, mely alkalommal meg is sebesült. Felgyógyulván, a 47-ik zászlóaljnál csakhamar főhadnagy, majd százados lett. Gömöry nemcsak karddal, de tollal is buzgón szolgálta a szabadság ügyét. A nép számára versekbe szedte a 12 pontot, ezenfelül számos lelkesítő költeményt írt. Forradalmi költeményeinek egy része „Hangok a multból“ czím alatt 1852-ben, Lipcsében kötetben is megjelent.

Görgei Ármin ezredes. Görgei Artúr testvéröcscse. Született 1812-ben. Előzőleg az osztrák seregnél szolgált mint testőrhadnagy. A szabadságharcz alatt nagyobbrészt önállóan működött, s hadoszlopával főkép a Bányavárosokban féken tartotta úgy az osztrákokat, mint az oroszokat. Bátor, fürge, eszes csapatparancsnok volt. Az oroszok, tekintettel bátyjára, szabadon eresztették, de Haynau haditörvényszék elé állította, amely golyó általi halálra itélte. Ez az itélet kegyelemből 14 évi várfogságra lőn átváltoztatva. Egy félév mulva azonban 1850. jul. 13-ikán kegyelmet kapott.

Görgei Artur. (Élet- s jellemrajzát lásd. I. kötet, 436. lap.)

Görgei Kornél. Született 1819. Lőcsén. Görgei Arturnak unokatestvére. A szabadságharcz alatt alezredes volt. Az 1867-iki kiegyezés után a honvédséghez lépett s a szegedi honvédkerület parancsnoka, majd altábornagy lőn.

Gracza Antal őrnagy, guerilla-vezér. Született Sülyki-pusztán (Hontmegye) 1823-ban. A szabadságharcz elején szolgabiró volt. Windischgrätz betörésekor guerilla-csapatot szerve-

zett s a felvidéken valóságos réme volt a hurbanistáknak. Az oroszok ellen is sikeresen harczolt, s egy alkalommal tizenegy orosz tisztet fogott el. A világosi fegyverletétel után Szeged felé menekült, de bujdosása közben 1849. nov. 30-ikán a mérgesi határban meggyilkolták.

Gränzenstein Gusztáv oraviczai bányaigazgató. Ritka műveltségű ember, jó hazafi, ki nagy buzgalmat fejtett ki az Alvidéken. Főkép neki köszönhető, hogy e szerblakta vidéken 1848 junius végén immár kétezer nemzetőr állt fegyverbe. Érdemeit még növelte, hogy a bányamívelés eszközeit lőszerek készítésére, sőt kisebb ágyúk öntésére használta.

Gruber Fülöp tüzérhadnagy. Lipótvár feladása ellen óvást tett, ámi miatt Windischgrätz halálra ítélte. Haynau hajtatta végre rajta a halálos itéletet 1849 junius 5-én Pozsonyban.

Guyon Richard. (Élet- s jellemrajzát lásd III. kötet, 78. lap.)

Gyulai Gál Miklós. A bécsi mérnökkari intézetből mint hadnagy került ki. 1848 elején erődítési parancsnok volt alezredesi ranggal Nagy-Szebenben. A szabadságharcz kitörésekor a honvédsereghez lépett, s Máriássy után az aradi ostromsereg parancsnokául nevezték ki, de a február 8-iki ütközetben tanusított erélytelensége miatt febr. 26-ikán Kiss Pál alezredes váltotta fel. A leveretés után sokáig bujdokolt, végre 1850 tavaszán Aradon önként jelentkezett. Kétszer itélték el. Első ítélete 15 évi várfogságra szólt. Másodszor 1850. márcz. 5-én pedig kötél általi halálra itélték. De megkegyelmeztek életének, s 20 évi várfogságot kapott. Aradon halt meg a börtönben.

Gyurman Adolf. A nemzeti kormány által 1848. junius 8-án megindított hivatalos lapnak, a *Közlöny*-nek volt a szerkesztője. Kossuthot elkisérte Törökországba, s nejével, és leányával együtt őt is Kiutahiába bellebbezték.

Hajnik Pál. Madarász után 49-ben őt nevezték ki az országos rendőrségi ügyek vezetőjévé. A leveretés után kimenekült.

Hajdu Lajos ref. lelkész. Keszi Hajdu Lajos szentesi születésű, a hol ref. pap és tanár volt Buzgó hazafi, jeles szónok, ki széleskörü tevékenységet fejtett ki szent ügyünk érdekében. A világosi fegyverletétel után előbb halálra, majd kegyelem útján húsz évi várfogságra itélték. Fogságából kiszabadulván, szülővárosába ment, s nemes odaadással tovább működött a haza fölszabadítása körül. Tisztelve nemcsak hívei, hanem az egész vidék által, most nyugalomban él.

Halmay (Haloska) Adolf. Született 1819. május 16-án Király-Lehotán, Liptómegyében. 48-ban mint főhadnagy Galicziában állomásozott. Ezredével Magyarországra küldték s résztvett a pákozdi és schwecháti ütközetekben, s hű maradt a trikolorhoz még akkor is, midőn Windischgrätznek november 12-iki kiáltványára az osztrák tisztek nagy része elpártolt. Krompachnál a főseregtől teljesen elvágatott. Bekerített csapata azonban hősiesen keresztűlvágta magát s nagy fáradalmak után Görgei kassai főhadiszállására jutott. Ekkor őrnagygyá lépett elő. Komárom felszabadítása után megrongált egészsége helyreállítása végett szabadságra ment. Felgyógyulása után Gömörben guerillacsapatot akart szervezni, mikor hírül vette a világosi katasztrófát. Önként jelentkezett Pozsonyban, honnét az Ujépületbe, majd Aradra vitték s 1850. jan. 18-án 12 évi várfogságra itélték. 1851. febr. 22-én kegyelmet nyert. A kiegyezés után honvédőrnagy lett.

Hamary Dániel. Született 1826. márcz. 5-én Tatán, Komárommegyében. A szabadságharcz kitörésekor az orvosi tudományokat hallgatta Pesten. A márcziusi mozgalmakban tevékeny részt vett. Később fegyvert fogott. 49-ben a komáromi várőrséghez küldték s mint köztüzér magára vonta Krivácsy ezredes figyelmét, a ki a harcz után hadnagygyá léptette elő. Komárom átadása után folytatta tanulmányait Pesten, s mint orvos visszatért szülővárosába. 1869-ben a király a 64-ik honvédzászlóaljhoz ezredorvossá nevezte ki.

Hauck Lajos. Született 1799-ben Bécsben. Ifjú korában a katonai pályára lépett, de 13 évi szolgálat után letette hadnagyi rangját, s hirlapíró lett. A bécsi márcziusi forradalom kitörésekor indította meg a *Constitution* czímű lapját, melyben kérlelhetlenűl ostorozta a régi rendszert. Az októberi bécsi forradalomban határt nem ismerő bátorsággal lelkesíté a népet s okt. 28-án maga vezényelte a „corps d'elite-t.“ A bécsi napok után Magyarországba menekűlt s ő birta rá Kossuthot, hogy Bemet tábornokká nevezze ki. Maga őrmesteri ranggal a honvédek közé lépett s egyideig Bem oldalánál működött, mint segédtiszt. Utóbb Szászváros parancsnoka lett, majd Bemnek a Bánságba vonúlása után verseczi parancsnok és alezredes. A szabadságharcz után fogságba kerülvén, Haynau kivégeztette.

Hauser Károly táborkari alezredes. Született 1818 Lőcsén. Előzőleg az osztrák seregnél szolgált. A szabadságharcz kitörésekor a honvédséghez lépett át, s csakhamar százados, majd őrnagy lett, 1849-ben pedig a 7-ik hadtest táborkari alezredese. Világos után halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra itélték.

Hatvani Imre őrnagy. Az 1849. május 19-iki abrudbányai csatavesztés fűződik a nevéhez, amikor csaknem egész seregét fölkonczolták az oláhok.

Herkalovics Antal. 48 előtt a 62-ik gyalogezrednél százados volt. A honvédséghez jutván, az erdélyi hadsereghez zászlóaljparancsnokká nevezték ki őrnagyi ranggal. 49. márcz. 1-én erősen tartotta Puchner előhadával szemben Kis-Kapust. Másnap Puchner egész hadával előre nyomúlt s Medgyesre nyomta, hol a támadást maga Bem fogta fel. A leveretés után 12 évi várfogságra itélték. Meghalt 1867. julius 28-án Nagybecskereken.

Hertelendy János őrnagy. 1849. január 22-én Perczelnek Ottinger elleni csatájában, Szolnoknál, az ellenség által erősen tartott hidat foglalta el.

Hoky István r. kath. pap, fölkelővezér. Született 1819-ben. A szabadságharcz idején a rozsnyói lyczeumnál tanár volt. 1849-ben, midőn az oroszok betörtek, a kormány őt nevezte ki a gömörmegyei népfelkelés vezetőjeül. S Hoky Dernő mellett halálmegvető elszánással állta útját az előnyomuló oroszoknak. Egyik kezében kard, másik kezében feszület. Úgy rohant, úgy harczolt kaszás népe élén. De hiába, az áradatot nem volt képes feltartóztatni. Csapatját szétszórták; ő maga pedig elesett a kozákok pikái alatt. Húsz sebtől vérezve adta ki hősi lelkét.

Hollán Ernő. Született 1824. jan. 13. Szombathelyen. A szabadságharcz alatt a péterváradi védseregnél volt. 49. márcz. 29-én mint alezredes, Perczel tábornok megbizásából, az ostromseregre ügyesen vezényelt kirohanást tett. A várnak a magyarok részére való megtartásában a felmentő sereg megérkeztéig nagy része volt. Az elnyomatás idején mérnökösködött, az 1867-iki kiegyezés után közlekedésügyi, majd honvédelmi államtitkár lett; s 1886-ban altábornagyi ranggal nyugdijazták. Nagy műveltségű férfiú, ki számos munkát írt.

Hollán Hugó főhadnagy. A nádor-huszárok egy csapatát 1848. okt. 29. Csehországból folytonos üldöztetés közt hazavezette.

Horváth Ignácz a Mátyás-huszárok őrnagya. Erdélyben ő vágta le az első oroszt.

Horváth Mihály püspök. Született 1809. okt. 20-án Szentesen. Ferdinánd 1848. junius 25-én csanádi püspökké nevezte ki. A szabadságharcz kitörésekor testtel-lélekkel a nemzeti ügyhöz csatlakozott s követte a kormányt Debreczenbe is. A függetlenség kimondása után Kossuth kultuszminiszterré nevezte ki. A leveretés után Genfbe menekűlt s 1866-ban tért vissza hazájába. Kiváló történetirónk. Megírta a függetlenségi harcz történetét is. Meghalt 1878-ban Karlsbadban.

Horváth Miklós huszárszázados. Született Enyeden 1818-ban. A piski-i csata egyik hőse. Öt golyótól találva a híd védelmében esett el.

Horváth Pál. Született 1823. január 10-én Irsán, Pestmegyében. 48-ban a testőrségnél szolgált. Az események őt is hazaszólították. A honvédelmi bizottmány századossá nevezte ki. Mindvégig a komáromi hadseregnél szolgált. Leginkább kitűnt a nyárádi ütközetben, hol vitézsége által a visszavonuló magyar sereget nagy veszélytől mentette meg. Az aug. 3-iki kirohanás alkalmával újra kitüntette magát, s Klapka alezredessé nevezte ki. A kapitulatió után kisebb hivatalt kapott. 1852-ben alaptalan gyanú miatt elfogták, de rövid idő múlva visszanyerte szabadságát. A honvédség felállításakor őrnagy lett.

Hrabovszky János báró. Született 1780. Győrött. 1813-ban a franczia hadjáratban mint táborkari alezredes kitüntette magát s a Mária-Terézia lovagrendet nyerte. 1831-ben tábornok lett s katonai parancsnok Bolognában, hol elnyomta a felkelést. 1837-ben altábornagygyá s a lembergi hadtest parancsnokául nevezték ki. 1844-ben került vissza hazájába s a nagyváradi hadtest parancsnoka lett. 46-ban Szlavoniába küldték, mint katonai főparancsnokot. Itt találták a 48-as események. A felelős magyar kormány főhatósága alá rendeltetvén, annak parancsait teljesíté, de engedelmességét magas katonai rangjának elvesztésével fizette meg. Az olmützi haditörvényszék 10 évi várfogságra itélte. Meghalt 1852-ben olmützi fogságában.

Hruby Gyula őrnagy. Született 1820-ban Verseczen. Előzőleg az osztrák seregnél hadnagy volt. A szabadságharcz kitörésekor átlépett a honvédséghez, s vitézségével az őrnagyi rangig küzdötte fel magát. A temesvári csata után elfogatván, 1849. aug. 23-ikán Temesvárott főbelőtték.

Hunfalvy Pál, a nemzetgyűlés tagja. Született 1810-ben Nagy-Szalókon. Előbb ügyvéd volt, 1848-ban pedig képviselő, s mint a békepártnak egyik vezérférfia élénk résztvett a nemzetgyűlés tanácskozásaiban. Meghalt 1891. Budapesten.

Idzikowski Tádé gyalogsági alezredes. Lengyel emigráns. Klapka hadtestében eleintén dandáros, utóbb hadosztályparancsnok volt. A tarczali ütközetben, a hol tüzérségünk bajba került, a lengyelek élén szuronyszegezve rohant az ellenségre, elűzte azt, s ezzel eldöntötte a harczot. A fegyverletétel után kimenekűlt.

Igmándy Győző. A szerbek elleni hadsereg-

nél szolgált mint zászlóaljparancsnok. A szőregi csatában zászlóalja élén az égő falut megrohanva, az ellenséget kiverte. Később Perczel alatt harczolt s Gyulánál a neki ellentálló szerbeket leverte.

Ihász Dániel. Született 1818-ban Pápán. Erdélyben a betörő oroszok ellen ritka hősiességgel védte a Vöröstorony-szorost, de a túlnyomó erő elől Oláhországba volt kénytelen huzódni, s itt a török katonaság előtt lerakta fegyvereit. Widdinbe vitték s ott maradt a többi menekültek megérkezéseig. Később Kutahiába belebbezték. Itt szövődött közte és Kossuth Lajos között ama benső baráti viszony, mely nem lazult meg egész haláláig. Hű kisérője volt Kossuthnak mindig, tevékeny társa az emigratió politikai szereplésében és a száműzetésének hű osztályosa. Meghalt 1880. április 10-én Collegno-al-Barracconeban.

Inczédy Sámuel alezredes. Született 1811. Kolozsvárt. Előzőleg egész 1840-ig az osztrák hadseregben szolgált. A szabadságharcz kitörésekor a kormány századosnak nevezte ki. 1848. deczemberben, a csucsai ütközet után Bem őrnagynak, s a 11-ik honvédzászlóalj parancsnokául nevezte ki. S innentől kezdve Inczédy dicső, fényes vezérszerepet vitt az erdélyi hadjáratban. Nevéhez, működéséhez számos győzelem füződik. Bem egyik legkedvesebb alvezére. A zsibói fegyverletétel után Inczédyt is besorozták. Nagy ügygyel-bajjal kiszabadulván a katonaságtól, hazajött, s falusi jószágán visszavonúlva élt, 1866 után pedig a honvédség felállításakor ismét szolgálatba lépett, s csakhamar ezredes lőn. Meghalt 1893. Kolozsvárott 83 éves korában.

Inkey Kázmér. Budavár bevételekor az 54-ik zászlóalj őrnagya volt. A dicsőséges harczban rendkivül kitüntette magát. A várfalakon az elsők közt volt.

Irányi Dániel. (Életrajzát lásd I. kötet, 22. lap.)

Irinyi József. (Életrajzát lásd I. kötet, 20. lap.)

István főherczeg. (Eletrajzát lásd I. kötet, 103. lap.)

Ivánka Imre. Született 1818. Felső-Szemeréden, Hontmegyében. Előzőleg osztrák katona volt, s századosi ranggal jött át a honvédséghez. Kiváló tehetségei következtében csakhamar ezredes lőn. Jelentékeny része volt a pákozdi győzelem kivivásában. Októberben Windischgrätz, akihez hadikövetségben járt, elfogatta. Emiatt aztán nem vehetett részt a szabadságharcz további küzdelmeiben. Fogságából kiszabadulván, birtokára vonult. 1861-ben Pestmegye főjegyzőjéül választotta. Az 1867-iki kiegyezés után több izben orsz. képv. volt, s különösen a vasutépítés körül nagy tevékenységet fejtett ki. De az emberbaráti intézményeknek is lelkes támogatója volt. A magyar veres kereszt-egylet alapítása leginkább neki köszönhető. Meghalt 1896-ban.

Ivánka Zsigmond, a nemzetgyűlés tagja. Született 1817. Felső-Szemeréden (Hontmegye). Tevékeny és kiváló szerepet vitt egész szabadságharczunkban. A világosi fegyverletétel után külföldre menekült. Visszatérvén, az alkotmányos élet beköszöntése után több ízben orsz. képviselő volt.

Izmay János székesfehérvári polgár. Az ő kezdeményezésére támadta meg és fegyverezte le 1848. okt. 3-ikán Székesfehérvár polgársága Róth horvát-osztrák tábornok 1800 főnyi tartalékhadát.

Jámbor Pál, a negyvenes évek ünnepelt költője. Született 1821-ben Pakson. A kalocsai papnevelő intézetből kikerülve, rövid idő alatt plébános lett Jankováczon. Itt érte a szabadságharcz, melyet ő is szolgált tollával. Ez időben megjelent műveit lángoló hazaszeretet jellemzi. 49-ben a kultuszminiszterium hivatalnoka volt. Világos után Párisba menekült, hol Dubrivage álnéven egy kötet franczia költeményt és egy regényt adott ki. 1859-ben tért vissza hazájába s 61-ben a kulai kerület képviselőjének választotta. Az országgyűlés után a szabadkai gymnasium igazgatója lett. A hetvenes években nyugalomba vonult. Meghalt 1897. április havában Szabadkán.

Jaszvitz Ferencz alezredes. Született 1805. Pécsett. Az osztrák sereg kötelékéből, hol kapitány volt, jött át a honvédséghez. A 16-ik honvédzászlóajnál csakhamar őrnagy, majd alezredes, később pedig osztályparancsnok lett. A fegyverletétel után 16 évi várfogságra itélték.

Járossy Ádám alezredes. Született 1812. Lembergben. Előzőleg osztrák katona volt s őrnagyi ranggal lépett a honvédséghez. Eszes, bátor katona, aki végigküzdötte egész szabadságharczunkat. A tavaszi hadjárat alkalmával másodosztályú vitézségi érdemjelet kapott, egyuttal alezredessé nevezték ki. A világosi fegyverletétel után Haynau 16 évi várfogságra itéltette. Fogságából, melyet Munkácson töltött, kiszabadulván, félrevonult.

Janik János ezredes s osztályparancsnok. Született 1797. a liptómegyei Palugyán. Előzőleg az osztrák seregben kapitány volt, s 1848. szeptemberben őrnagyi ranggal a 18-ik honvédzászlóaljhoz került. Több csatában vett részt s 1849. január elején a Komáromban táborozó 57-ik zászlóalj parancsnokságát

vette át; január 30-ikán alezredessé s dandárparancsnokká nevezték ki. Ezenfelül a törzstiszti vizsgázóbizottság elnökségét is reá ruházták. Komárom fölszabadítása után a 3-ad rendű érdemrendet kapta. A nyárasdi ütközetben hősies helytállásával menté meg Klapkát a végveszélytől. E tettéért Klapka a csata szinhelyén ezredessé s hadosztályparancsnokká nevezte ki. Az aug. 3-iki kitörés alkalmával Janik a jobbszárnyat vezényelte, s a diadalban tetemes része levén, a 2-ik osztályu érdemjelet tűzték mellére. A kapituláczió után Liptómegyébe vonult. Meghalt 1881. Liptó-Szent-Miklóson.

Jeszenszky János alezredes. Született 1821. Beládon. A szabadságharcz előtt a vasasoknál főhadnagy volt. Átlépvén a honvédséghez, csakhamar százados, őrnagy, majd alezredes lett. Görgeivel, kinek a táborában szolgált, résztvett az egész hadjáratban. A világosi fegyverletétel után előbb halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra itélték, azonban 1850. végén szabadon bocsájtották.

Jókai Mór. (Életrajzát lásd I. kötet, 18. lap.)

Jósika Miklós báró. Született 1794. ápril 28. Tordán, 1811-ben résztvett az olasz hadjáratban s mint főhadnagy otthagyván a hadipályát, megnősült. Egy ideig elvonultan élt Erdélyben s az irodalommal kezdett foglalkozni. A szabadságharcz kitörése Pesten találta s mint a honvédelmi bizottmány tagja, tevékeny résztvett annak mozgalmaiban. A fegyverletétel után külföldre: Drezdába, majd Brüsszelbe menekült. S évek hosszú során át egyik legodaadóbb tagja volt az emigrácziónak. Hogy a külföldi sajtó oly élénken foglalkozott ügyünkkel: az első sorban az ő érdeme. Eközben számos kiváló regénye jelent meg. Meghalt 1865. febr. 27. Drezdában.

Karacsay Sándor gróf, a kolozsvári haditörvényszék elnöke. Csányi mellett működött, akinek jobbkeze volt. A szabadságharcz leveretése után kimenekült, s tevékeny részt vett az emigrácziónak honfelszabadító működésében. Egy ideig a „Magyar Nemzeti Igazgatóság“-nak konstantinápolyi képviselője is volt, s főképen az ő érdeme, hogy a porta emberségesen bánt menekülőinkkel.

Károlyi István gróf született 1797. nov. 8-án. Pest vármegye főispánja volt. Nagytekintélyű, lelkes főur, ki a szabadságharcz kitörésekor a saját költségén egy egész huszárezredet alakított és szerelt fel. A szabadságharcz leveretése után hazafiságáért Haynau 400.000 pfrt birságra s két évi várfogságra itéltette. Kiszabadulván fogságából, fóthi birtokára vonult. Meghalt 1881.

Károlyi György gróf szatmári főispán. Született 1802. A dúsgazdag és kiváló főúr mindvégig nemes odaadással buzgólkodott szabadságharczunk sikerén. Mikor a kormány Debreczenből visszajött Budapestre: ő volt a pazarfényű fogadtatás egyik főrendezője. Négylovas hintóját bocsátotta Kossuth rendelkezésére, ő maga pedig nemzetőri őrnagyi ruhában ott lovagolt Kossuth mellett. Az elsők közt volt, a kiket Haynau elfogatott. Két nappal a világosi fegyverletétel előtt, aug. 11-én, már fogoly volt. A vérbiróság három havi börtönre s 150.000 frt pénzbirságra itélte. Kiszabadulván, csurgói kastélyába vonult, de ekkor is azon kevés főurak közé tartozott, akik bátor szóval, elszánt akarattal az önkény béklyóinak a széttörésén munkáltak. Meghalt 1877.

Kászonyi József ezredes és hadtestparancsnok. Született 1810 Ó-Becsén. Előbb százados volt az osztrák lovasságnál s mint őrnagy jött a császár-huszárokhoz s ő vezényelte őket a szerbek ellen. Októberben alezredesi ranggal a Ferdinánd-huszárokhoz került, s 1849. január 24-ikén ugyanezen ezred ezredese lőn; junius 20-ikán pedig hadtestparancsnokká nevezték ki. E minőségében a Komárom körül folyó harczokban kiváló résztvett. A kapituláczió után Londonba, majd Párisba ment, hol 1856-ig tartózkodott. Ekkor hazajött és Budapesten telepedett le.

Katona Miklós. A Puchner ellen szervezett első erdélyi hadseregnek volt a parancsnoka. 48 nov. 2-án a Szakállason összegyűlt oláhokat szétverte s általában az oláh mozgalom ellen fényes sikerrel működött. Puchner 48 végén Urbant küldte ellene. Nov. 25-én Deésnél ütköztek meg s a magyar sereg legnagyobbrészt szétszóródott. A fejetlen sereg Nagybányán keresztül Szatmárra hátrált, hol Zsurmai szedte azt némileg rendbe. A kormány e miatt vád alá helyezte Katona Miklóst, de a szabadságharcz vége felé fölmentették. A világosi napok után török földre menekült s a Viddinben összegyűlt magyar tábornak a belebbeztetésig parancsnoka volt.

Kauzler József őrnagy. Idegenből származott be Magyarországba. Született 1819-ben Lembergben, atyja Kauzler Frigyes cs. és kir. granátos alezredes. Szülői katonának szánták, s már tizennyolcz éves korában kadét volt a cs. és kir. 37-dik gyalogezredben. 1848-ban Lembergben állomásozó ezredétől egy párbaja miatt az ezrednek Nagyváradon állomásozó 3-ik zászlóaljához helyezték át. Ez a zászlóalj és vele együtt Kauzler is a magyar hadsereghez csatlakozott és mint 37-ik zászlóalj résztvett a perlaszi csatában. Ekkor már százados volt. Az ütközetben vitézül harczolt és súlyos sebet

kapott. Ájultan vitték be Nagybecskerekre, s csak hosszú szenvedés után gyógyult föl. Vitézségeért a magyar hadügyminiszterium őrnagygyá léptette elő s áttette Stein tábornok parancsnoksága alá. Később Nagyváradra került, s itt ő szervezte ujjá a 9-ik honvédzászlóaljat, melynek később élére állították. Számos csatában vett részt s őt bizták meg a gyulafehérvári vár ostromlásához szükséges sáncz- és aknamunkák vezetésével. — A világosi gyásznap után elfogták, s 1850-ben tíz évi várfogságra itélték, melyet később hat évre szállították le. Két évig ült az aradi várban, mikor apja közbenjárásával kibocsátották. Ekkor kiment Bukovinába, de három év mulva visszatért Nagyváradra és végleg ott telepedett le. Elhunyt 1897-ben.

Kazinczy Gábor a nemzetgyűlés tagja. Született 1818. a zemplénmegyei Berettőn. Kazinczy Ferencznek az unokaöcscse. A szabadságharcz alatt, mint a békepárt egyik vezére, főkép a nemzetgyűlésen élénk tevékenységet fejtett ki. Meghalt 1864-ben.

Kazinczy Lajos. Született 1820-ban Széphalmon (Zemplén m.). Fia Kazinczy Ferencznek. 47-ben kilépett a hadseregből s rangját is letette. A honvédség felállításakor az I-ső honvédutász-zászlóaljba lépett s nemsokára megbizatást nyert a II. utászzászlóalj felállítására. 1849 elején ezredes, majd tábornok lett. Az oroszok betörésekor a felvidéken egy külön hadosztályt vezényelt, s az volt a föladata, hogy az Arad felé huzódó Görgei seregéhez csatlakozzék. De az előnyomuló orosz hadak miatt az egyesülés nem sikerült. Erdélybe huzódott tehát, s Sibón aug. 24-én Grottenhjelm orosz tábornok előtt lerakta fegyvereit. Az aradi haditörvényszék kötél általi halálra itélte. Haynau azonban az itéletet golyó általi halálra változtatta, s okt. 20-ikán Aradon agyonlövette.

Karger Nándor ezredes. Született 1802. Bécsben. 1848 előtt az osztrák seregben őrnagy volt. Átlépvén a honvédséghez, alezredessé, majd ezredessé s dandárparancsnoknak nevezték ki. Windischgrätz betörésekor azonban vizszalépett a további szolgálattól. Mégis négy évi várfogságra itélték.

Keiper Péter honvédtüzér-őrmester. Több ütközetben vett részt s különösen a véres feketehegyi csatában tüntette ki magát. Guyon tábornok az ütközetben megvervén Jellasicsot, aki Verbászra vonult vissza, Guyon nyomon követte. Egy tüzérüteg vezénylésével bizták meg ekkor Keipert. Ütege a telecskei dombok közül Jellasics jobbszárnya ellen nyomult s heves tüzeléssel támadta meg. Ezzel az oldaltámadással a vitéz őrmester megszalasztotta az osztrák sereget. Meghalt 1896-ban Verbászon.

Kemény Farkas báró. Mindjárt az erdélyi mozgalmak kezdetén honvédnek csapott fel, s mint százados, őrnagy, majd alezredes végig küzdötte az egész erdélyi hadjáratot. 1849. márcziusban Bem Gyulafehérvár ostromlásával bízta meg. A várat márczius 27-én kezdte bombáztatni, de a zárlatot csak ápril közepén teljesíthette. Ezen tisztét április 20-ig viselte, ekkor az ostromsereg parancsnokságát Stein ezredes vette át. 49 junius 3-án Bem Janku ellen küldte, s az oláhok felett jul. 11. és 13-án fényes győzelmet aratott. A szabadságharcz vége felé Kolozsvár parancsnoka volt, de a várost nem tudta megvédeni a benyomuló oroszok ellen. Bánffy-Hunyad felé vonult, s itt aug. 18-án Gál Sándornak ádta át a vezényletet. Szerencsésen kimenekülvén, Londonban telepedett meg, s ott is halt el.

Kemény István. A magyar miniszterium Alsó-Fehérmegye főispánjává nevezte ki. 1849. junius 8-án az oláhok által elpusztított Nagy-Enyed lakóit ő szedette össze búvóhelyeikből, hová az oláh kegyetlenkedések elől menekültek s aztán hajlék alá helyezte őket.

Kemény Lajos báró. Született 1799. szept. 29-én Mező-Sámsondon, Erdélyben. 48-ban honvédfőhadnagygyá nevezték ki, s a debreczeni térparancsnoksághoz osztották. 49-ben Dévának lett főparancsnoka. A leveretés után elfogták és a nagyszebeni katonai törvényszék kötél általi halálra itélte. Nem végezték ki, hanem 15 évi várfogságot kapott. Büntetésének egyrészét az olmützi várban töltötte.

Kemény Zsigmond báró. Született 1816-ban Erdélyben. A pesti országgyűlésen Kőrös vidékét képviselte, s a szabadságharcz politikai mozgalmaiban mint a békepárt egyik szóvivő tagja mindvégig élénk résztvett. Az 1867-iki kiegyezés után az irodalommal foglalkozott, s több izben orsz. képviselő is volt. Jeles regényei ma is közkézen forognak. Meghalt 1875. decz. 22-én Puszta-Kamaráson.

Királyi Pál őrnagy és iró. Született 1821 Szepetneken, Zalamegyében. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezvén, mint juratus résztvett a pozsonyi országgyülésen; „Robot és Dézsma“ czímű pályaművével elnyerte az országos közgazdasági egylet által kitüzött pályadíjat 1845-től 1848-ig a „Jelenkor“ munkatársa, majd szerkesztője volt. 1848-ban a honvédség soraiba lépett, s mint őrnagy végigküzdötte az egész szabadságharczot. A világosi gyásznap után besorozták. Hazabocsájtatván, a hirlapirói pályán talált ismét munkatért, s 1858 nyarán átvette a

„Pesti Napló“ szerkesztését. A kiegyezés után orsz. képviselővé választották, s ez időtől fogva egész haláláig tagja volt az országgyűlésnek. Honszerető, tevékeny, buzgó ember, a kinek a főváros magyarosodása körül is nagy érdemei vannak. Meghalt 1892-ben.

Kiss Ernő. (Életrajzát lásd I. kötet 282. l.)

Kiss Károly. Született 1793-ban Budán. Az osztrák hadseregnél szolgált s 37-ben nyugdíjazták. A magyar miniszteriumban a nemzetőrség szervezésének ügyeit vitte s utóbb az összes katonai intézetek főnöke lett. Az ő indítványára vették fel hivatalos használatra a *honvéd* szót. A szabadságharcz végén ezredesi rangot viselt. Aradon 1849. nov. 16-án 10 évi várfogságra itélték. 1850. julius 20-án nyert kegyelmet.

Kiss Pál ezredes. A szerb háború kezdetén a bihari nemzetőrök parancsnoka volt s Kiss Ernő táborában harczolt. Először a perlaszi csatában tünt ki, majd a jankováczi ütközetben, a hol a győzelem kivívásában Damjanichnak erős támasza volt. 49. febr. 26-án Gál Miklós helyébe az aradi ostromsereg parancsnokává nevezték ki. Résztvett a tápió-bicskei ütközetben, s itt a 9-ik zászlóalj élén Földváry Károlylyal kezet fogva, halálmegvetéssel rohant a híd elfoglalására. A Komárom alatti első csatában az ő dandára kelt át először a Dunán, s hajnali 3 órakor elfoglalta a homokhegyet s ezzel a csata szerencsés kimenetelét vezette be. Májusban Pétervárad parancsnokául nevezték ki, melyet 1849 szept. 5-én átadott az osztrákoknak.

Kiss Sándor ezredes. Az erdélyi főhadseregnél szolgált. A nagyszebeni első csatában Bem balszárnyát vezényelte. A második nagyszebeni ütközetben a Koburg és Vilmos huszárok élén a város előtt felállított orosz üteget megszalasztván, a városba űzte. Midőn Bem márcziusban az orosz-osztrák hadaktól megtisztította Erdélyt, brassói hadparancsnokká nevezte ki s főleg a Tömös-szoros védelmével bízta meg. Lüders orosz tábornagy 49. junius 20-án nyomult a Tömös-szorosba, melyet Kiss Sándor maroknyi serege élén csodálatos hősiességgel védett. Megsebesült karján, mellén, de csak küzdött mint az oroszlán tovább. Végre is elfogták. Csernoviczba vitték, a hol, hogy a szégyenletes fogságot kikerülje, megmérgezte magát.

Klapka György tábornok. (Életrajzát lásd I. kötet 440. lap.)

Klauzál Gábor. (Életrajzát lásd I. kötet 210. lap.)

Kléh István. Született Budapesten 1825. Ügyvédi oklevelet nyert 1844. évben. Az 1848/9-ki szabadságharcz alatt kiváló tanujelét adta hazafiságának és szervező tehetségének; mint Szatmár vármegye kormánybiztosa egy egész honvéd vadászzászlóaljat toborzott össze és fegyverzett fel, részben közadakozásból, részben államköltségen. Megirta „A pesti forradalom történetét 1848-ban.“ Jelenleg tagja a közmunka-tanácsnak, a székes főváros bizottságának és a „Pesti hazai első takarékpénztár egyesület“ elnök-igazgatója.

Klein János. A bécsi halálfejes légiónak a parancsnoka, s a Zarándban garázdálkodó oláhok ellen harczolt. 1849. május 9-én a Janku által Abrudbányán megtámadott Hatvani alatt hősileg küzdött s ott lelte halálát.

Kleinheinz. Egyike a legjelesebb táborkari tiszteknek, kik a szabadságharcz folyamán Magyarország érdekeit szolgálták. Első mesterműve volt a nevezetes szolnoki csata intézése. Budavár ostroma alkalmával, ő állította fel a Gellérthegyen a legelső üteget, mely Hentzi ágyúit tönkre tette. A vár első megrohanásakor, midőn a Barátság-utczában a várfal elől visszafutó honvédeket lelkesíté, esett el, ellenséges golyótól találva.

Kolosy György Gábor. Született 1824-ben Felsőfehérmegyében. Mikor a szabadságharcz kitört, Pesten a bölcsészetet hallgatta. Egyik vezetője volt annak a néptömegnek, mely Lamberg altábornagyot a lánczhídon megrohanta. Ő mérte kardjával Lamberg fejére az első csapást, melynek súlya alatt a tábornok összerogyott. A szabadságharcz folyamán százados lett. A leveretés után Erdélyben elfogták s 1850 január 23-án Pesten felakasztották.

Korponay János. A szabadságharcz előtt főhadnagy volt a 32-ik gyalogezrednél. Átlépvén a honvédséghez, a hadügyminiszteriumba osztották be s egész az orosz betörésig ott volt. 49. nyarán az oroszoknak a Tiszán való átkelését kellett megakadályoznia. S Korponay, ki már ekkor ezredes volt, igyekezett megfelelni e nehéz föladatnak. De nem sikerült; az oroszok Poroszlónál kemény harcz után átkeltek a Tiszán, mire Korponay seregével Debreczenbe hátrált. Itt Nagy Sándor tábornokkal egyesült, s az aug. 2-iki debreczeni csatában a balszárnyat vezette. A véres ütközet végén seregéből 500 ember hiányzott, kik részint elestek, részint súlyosan megsebesültek. A világosi fegyverletétel után Aradon golyó általi halálra itélték. Kegyelem útján 16 évi várfogságot kapott.

Kmetty György tábornok. Született 1813. Pokorágyon, Gömörmegyében. 48-ban a honvédséghez lépett századosi ranggal. A főseregnél szolgált s csakhamar törzstiszti rangot nyert. A parendorfi ütközetben a futásnak

eredő magyarokat hősileg fedezte. Görgeinek felső-magyarországi útjában, mint hadosztályparancsnok a fővezér teljes megelégedését nyerte ki ügyes hadmozdulataival. Budavár bevételénél már mint hadtestparancsnok működött, s a várat Ó-Buda felől ostromolta. Az osztrák fősereg ellen a nyár elején kezdődő ujabb előnyomulásánál Görgei balszárnyát képezte, s jun. 13-án Csornán fényes győzelmet aratott Wyss tábornok hadai felett. Maga Wyss is halva maradt a csatatéren. Dicsően küzdött a hegyesi ütközetben is, ahol Lederer dandárát verte meg. Az augusztus 9-iki temesvári csatában egyedül az ő hadteste állta ki a tüzet kifogástalanul; s midőn már az egész magyar sereg szétrebbent, ő állta útját Haynaunak. A leveretés után Törökország felé menekült. Utjában az oláh lakosság elfogta s egy régi épületbe zárta, melyet rá akartak gyújtani, de a szintén erre menekülő Bem kiszabadította. Kimenekülvén, török szolgálatba lépett s Kursid basa név alatt hadosztályparancsnok lett. 1852-ben szolgálatát odahagyva, Londonba ment, a krimi háboru idejében azonban ujra előbbi rangjába lépett s résztvett Karst védelmében.. A háboru lezajlása után ismét Londonba költözött, s ott is halt meg 1863. ápr. 23-án.

Knezich Károly tábornok. Született 1808. Velike-Gajováczban. Szolgálatát az osztrákoknál kezdte, a hol 1848-ban százados volt. Ezredével Magyarországba rendeltetvén, Damjanich alatt harczolt a szerbek ellen. Márcziusban a főhadsereghez jött s a tápió-bicskei ütközetben már mint ezredes, parancsnoka volt azon dandárnak, mely a Tápió hídját iszonyú golyózápor közt rohammal foglalta el. Az április 26-iki Komárom alatti csatát ő kezdte meg. Budavár ostrománál a 3-ik hadtest parancsnoka volt, mely a vár északi részén küzdött. A peredi csatában magára vonta a fővezér haragját s a főseregnél viselt hadtestparancsnoki állásától elmozdíttatott. Kossuth ezután a Felső-Tiszához rendelte s az ottani tartaléknak lett parancsnoka. Az oroszok augusztusban leszorították Nagyvárad felé, s Görgeivel ő is lerakta a fegyvert. Vértanui halált szenvedett 1849. okt. 6-án Aradon.

Kohlmann József. Blombergnek, a szerbekkel vívott verseczi ütközetében tünt ki először. Tovább is a szerbek ellen harczoló hadaknál szolgált, s főleg Perczel bácskai hadjáratában működött nagy erélylyel mint ezredes és dandárnok. A fegyverletétel után külföldre menekült.

Komáromy Elek. A legfiatalabb honvédek egyike. Váczott mint *tizenkét* éves fiú állott be honvédnek, s több csatában vett részt. Az alkotmány visszaállítása után Barsmegye főjegyzője lett. Meghalt 1891.

Kossuth Lajos (Élet- és jellemrajzát lásd I-ső kötet 88. lap; emigráczióbóli működését, turini visszavonulását és halálát pedig a munka végén.)

Kossuth Sándor. A szabadságharcz előtt nyugalmazott főhadnagy volt. A főhadseregnél szolgált s Pöltenberg hadtestében hadosztályparancsnok lett. A győri ütközetben ő kezdte meg a Schlick ellen a támadást, s rendkívül vitézül harczolt. Világos után Aradon golyó általi halálra ítélték. Kegyelem útján 16 évi várfogságot kapott.

Kosztolányi Mór ezredes és osztályparancsnok. Született 1806. nov. 27-ikén. Szülei a hadipályára nevelték. A korneuburgi katonai-intézetből mint hadapród kikerülvén, a 33-ik gyalogezredhez került, hol századosságig vitte. A szabadságharcz kezdetén, rangja megtartásával a honvédséghez lépett. Gyorsan haladt előre, csakhamar őrnagy, majd ezredes lett. Tevékeny résztvett az alvidéki harczokban. Később Komáromba rendelték, a hol mint osztályparancsnok működött. Bátor, kitünő, a vakmerőségig vitéz katona volt. A hátrálástól borzadt, s a csatatérről legtöbbször vissza kellett parancsolni. A kapituláczió után, melyet mindvégig ellenzett, birtokára vonult, s nyilvánosan nem szerepelt többé. Meghalt Nemes-Kosztolányban 1884. máj. 16-án 78 éves korában.

Kovács Ernő őrnagy. 1848 előtt az osztrák hadseregnél szolgált főhadnagyi rangban. A harcz kitörésekor átlépett a honvédséghez. A szabadságharcznak majdnem egész folyamán az aradi seregnél szolgált. A dicsőséges hegyesi csatában elfogták. Elfogatásakor őrnagyi rangja volt. Az aradi törvényszék golyó általi halálra ítélte. Kegyelmet kapott, 12 évi várfogság árán. Hét esztendei börtön után kiszabadult. A váczi fegyintézet igazgatója lett s mint ilyent 1890-ben nyugdíjazták. Ma is él Váczon.

Kozelinsky Szevér, a 2-ik dzsidásezred kapitánya. Lengyel származású. Giráltnál (Sárosmegye) 60 dzsidással és 200 guerillával két napig tartotta fel a 3000 főnyi orosz sereget. A turai ütközetben hátráló csapatait visszavezeté a tűzbe. A lengyel légió legvitézebb hősei közé tartozott. Szerencsésen kimenekült.

Kökényesi Szaniszló. Született 1816-ban a nógrádmegyei Kökényesen. A szabadságharcz előtt százados volt. Eleinte Perczel hadseregében szolgált, később a főhadsereghez jutott, 1849 tavaszán ezredes lett. Számos ütközetben vett részt, s mindenütt kitünteté

magát. A fegyverletétel után golyó általi halálra itélték. Kegyelem útján 18 évi várfogságot kapott. Megkegyelmeztetéseig az olmützi kazamatákban szenvedett.

Könyves Tóth Mihály. Született 1810. nov. 30-án Debreczenben. Mint Debreczen város református lelkésze lángszavú hirdetője volt hazánk függetlenségének. A debreczeni nemzetőrség szervezése körül is nagy érdemeket szerzett. A szabadságharcz leveretése után előbb halálra, majd kegyelemből 20 évi várfogságra itélték. Fogságából, melyet Olmützben töltött, 1854-ben szabadult ki. Meghalt 1895 Debreczenben.

Kőváry László történetjegyző. Született 1820. Tordán. Tevékeny résztvett az erdélyrészi mozgalmakban, s a kormány egyik historiografikusa volt. A szabadságharcznak Erdélyre vonatkozó mozgalmairól több becses munkája jelent meg.

Krivácsy József. Született 1827-ben Szepesmegyében. A m. kir. testőrségnél szolgált, de a veszély kezdetekor hazajött s felcsapott honvédnek. 1848. szept. 14-én a tüzérséghez osztották s nemsokára Komáromba küldték tüzérparancsnoknak. Ott Mackkal kellemetlen viszálya támadt, a mely azonban az ő javára dőlt el. Az augusztusi kirohanás után alezredes lett. A kapitulácziót mindvégig ellenezte s annak megtörténte után sem lépett le a forradalmi térről. Belékeveredett a May-féle összeesküvésbe s ezért halálra itélték, melyet kegyelem útján 10 évi sánczmunkára változtattak. 1859-ben az olasz hadseregbe lépett ezredesi ranggal, de 1863-ban nyugdijazták. A koronázás után hazajött s egy ideig a honvédmenedékház igazgatója volt. Ma is él Budapesten.

Kreith József gróf matiszovai (Sárosmegye) lelkész. Született 1821. Mikor az orosz hadsereg a sárosmegyei szorosokon beözönleni kezdett, felkötötte ősi kardját, összeszedte a vidék ruthénajkú népét s a hazai oroszokat az idegen oroszok ellen vezette. A fiatal pap maga volt a sereg vezére, de bizony a határvédelem nem sikerült: a hatalmas orosz sereg könnyen szétszórta a hiányos fegyverzetű felkelőket. A szabadságharcz után elfogták, s a pozsonyi haditörvényszék a népfelkelés szervezése miatt halálra itélte. A halálos itéletet azonban kegyelemből tizenöt évi várfogságra változtatták. A büntetésből három évet töltött ki Kufsteinban, akkor kegyelmet kapott. Elhunyt 1892. márcz. 10-én Eperjesen.

Kunewalder Jónás, pesti nagykereskedő. Hitsorsosai körében egyik legbuzgóbb istápolója szabadságügyünknek. Több lelkesítő kiáltványt bocsájtott ki. Hogy a fővárosi zsidóság oly áldozatkészséget tanusított a nemzeti ügy iránt: az legelső sorban Kunewalder érdeme.

Kürthy István ezredes. Mint a Bocskayhuszárok vitéz parancsnoka végigküzdötte egész szabadságharczunkat.

Lahner György tábornok. Született 1795. okt. 6-án Beszterczebányán. 1817-ban mint hadapród a 33-ik gyalogezredbe lépett. A szabadságharcz kezdetén Varson állomásozott s zászlóaljával a déli harcztérre küldték. Csakhamar alezredes, október hóban pedig ezredes és felszerelési felügyelő lett. 1849-ben tábornokká lépett elő s mindvégig élén állott fegyvergyárainknak. A világosi kapitulláczió után az aradi várba került, s Haynau törvényszéke kötél általi halálra itélte. Az itéletet 1849. okt. 6-án hajtották végre.

Laszberg Károly alezredes. Született 1804. Előzőleg az osztrák seregnél főhadnagy volt. A szabadságharcz alatt százados, majd az Ernő-gyalogosoknál őrnagy s alezredes lőn. A fegyverletétel után elfogatván, 16 évi várfogságra itéltetett.

Lázár Eszter. Marosvásárhely egyik leglelkesebb hölgye. Az ő kezdeményezésére szervezték Erdélyben a honvéd betegápoló egyleteket.

Lázár Vilmos. Született 1815-ben Nagy-Becskereken. Előzőleg az osztrákoknál huszárhadnagy volt, de leköszönt. A szabadságharcz kitörésekor ismét kardot kötött s 49 elején már ezredesi rangra emelkedett. Előbb ujonczozó bizottsági elnök volt Ungvárott, később pedig az eszéki hadsereg egyik dandárának parancsnoka, s csak a szabadságharcz végefelé került a Szeged táján összpontositott hadakhoz, s ettől kezdve vett részt a tulajdonképeni harczban. A temesvári csata után dandárával Karánsebesre huzódott, s itt tette le fegyvereit aug. 19-én Wallmoden osztrák tábornok előtt. Az aradi vár sánczaiban 1849. okt. 6-án Haynau agyonlövette.

Lebstück Mária. Született 1807. augusztus 15-én Zágrábban. A bécsi forradalom kitörésekor az önkéntesek közé állott és végig harczolta úgy a márcziusi, mint az októberi forradalmat. A torlaszharczok egyikében bal arczán sebet is kapott. Bécs feladása után Magyarországba menekült s belépett a német legióba, majd pedig a tiroli vadászok közé, hol általánosan *Károly vadász* néven ismerték. Legelőször a branyiszkói csatában vett részt, a hol különösen kitüntette magát. A kápolnai ütközetben az üldöző három kurasier közül kettőt lelőtt, mire Dembinszky ott a csatatéren hadnagygyá nevezte ki. E csatában fején sebesült meg s a mikor felgyógyult, a Miklós-huszárok közé lépett, a hol nemsokára főhadnagy

lett. Résztvett Budavár ostromában is. A szabadságharcz leveretése után az aradi várba került, de hat hónapi vizsgálati fogság után hazabocsátották. Később Jónák tüzérkapitány felesége lett, akitől egy fia született. Férje 1868-ban halt meg s azóta sok nyomoruságon ment át. Meghalt Ujpesten 1892-ben.

Leiningen-Westerburg Károly gróf tábornok. A legrégibb német birodalmi családok egyikének sarja. Katonai pályáját a Dom-Miguel sorezredben kezdé. A katonai szolgálatot ott akarta hagyni, s egyelőre hosszabb szabadsággal Bécsbe ment, hol azonban tervéről rokonai lebeszélték. Pesten az alakuló félben levő honvédseregnek ajánlotta föl szolgálatait és a 19-ik sorezred 3-ik zászlóaljának parancsnokságával bízták meg, mely csapatot a ráczok ellen küldték. Ezen időtől kezdve Damjanich hadtestében tevékeny résztvett annak minden működésénél. 49. elején dandárparancsnok lőn s juniusban Knezichtől a III-ik hadtestet vette át. A szabadságharcznak alig volt nevezetesebb ütközete, melyben személyes bátorságával és ritka vezéri tapintatával magát ki ne tüntette volna. 49 julius 2-án Görgei felhivására Benedek tábornokot kiverte Ó-Szőnyből, noha ennek háromszoros túlerő állott rendelkezésére. A világosi fegyverletétel után menekülhetett volna, de nem akarta bajtársait szerencsétlenségükben elhagyni. S 1849. okt. 6-án Aradon velök szenvedett vértanu halált.

Lemény János püspök. A szabadságharcz idején balázsfalvi gör. kath. püspök volt. Az 1848. májusban tartott erdélyi tartománygyülésen az unió mellett küzdött s a gyülést híveinek kedvező hangulatáról biztosította. Az unió létesülése után résztvett a pesti nemzetgyűlésen, mint a főrendiház tagja s a magyar ügynek mindvégig hű támasza maradt. A szabadságharcz leveretése után 20 évi várfogságra itélték.

Lenkey János tábornok. Született 1810-ben. 48-ban a Württemberg huszárezredben százados volt, s Galicziában állomásozott. A hazai mozgalmak hírére a század legénysége a Magyarországba jövetelre határozta el magát s tisztjeit is erre bírta. A század Lenkey kapitány és Fiáth Pompejus főhadnagy vezetése alatt szerencsésen haza is érkezett. Fiáth a szent-tamási csatában elesett, Lenkey pedig utóbb a Hunyadi-huszárok ezredese lett, 49. áprilban pedig tábornokká és a komáromi vár parancsnokául nevezték ki, de nemsokára Guyonnal cseréltetett fel. Egyideig nem működött s csak 1849. nyarán nevezték ki a Tisza körül alakult lovashadosztály parancsnokának. A világosi katasztrófa után Aradra vitték, a hol megőrült. A kivégzéstől halála mentette meg.

Lenkey Károly alezredes. Született 1802. Testvérbátyja volt Lenkey János tábornoknak. Bátor, vitéz, mint öcscse, a ki a Vilmos-huszárok élén nem egy fényes diadalt aratott. A világosi fegyverletétel után előbb halálra, majd kegyelemből 16 évi fogságra itélték. 1854-ben szabadult ki Aradvár kazamata-börtönéből.

Lipthay Ferencz ezredes. Született 1814. Vihovnán. Az osztrák seregből, hol hadnagy volt, jött át a honvédséghez. Kiváló tulajdonainál fogva gyorsan haladt előre, s a szabadságharcz végefelé már ezredes, s hadosztályparancsnok lőn. Világos után 18 évi várfogságra itélték, de a kegyelem 1850 végén megnyitotta előtte is az olmützi börtön vaspántos ajtaját.

Leövey Klára. Egyike a legeszményiesebb magyar nőknek. Fiatalon a tanítói pályára készült, majd a szabadságharcz alatt Teleki Blanka grófnőhöz jutott mint társalkodónő, ki a nagyképzettségű leányt annyira megszerette, hogy barátnőül fogadta. Midőn a szabadságharcz leveretése után a grófnőt várfogságra itélték, s Kufsteinban bebörtönözték, vele ment és önként megosztotta fogságát. Mint irónő is jó nevet szerzett magának. Meghalt 1897-ben Budapesten. Halálát végzetes baleset okozta. A főváros egyik utczáján egy sebesen haladó kocsi agyongázolta.

Lonovics József érsek. Született 1793 Miskolczon. 1848 előtt csanádi püspök, a független miniszterium előterjesztésére egri érsekké nevezték ki. Mint a főrendiház tagjának kiváló szerepe volt küzdelmeinkben. Tagja volt a Windischgrätzhez menesztett békeküldöttségnek is. A szabadságharcz leveretése után lemondásra kényszerítették s a mölki kolostorba számüzték. 1861-ben tért vissza Pestre. 1866-ban kalocsai érsekké neveztetett ki, de mielőtt székét elfoglalhatta volna, 1867. márcz. 13-ikán meghalt.

Lőw Lipót tábori lelkész. Született 1811-ben. A szabadságharcz kitörésekor Pápán rabbi volt. Azonnal fölajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak, s mint tábori lelkész buzgó résztvett a szabadságharczban, melynek lezajlása után börtönbe került. Kiszabadulván, a szegedi izraelita hitközség választotta meg papjául. A hazai zsidóság magyarosodásának, művelődésének egyik nemes előharczosa Meghalt 1875-ben Szegeden.

Ludvigh János. Született 1812-ben Bébán. A 48-iki országgyűlésen az iglói kerületet képviselte. 49. áprilisban Szemere helyébe ő küld-

ték ki Görgei hadtestéhez kormánybiztosul. Ámde csakhamar meggyőződött, hogy Görgei letételét a tisztikar alig engedné meg. Ezt tudatta is Kossuthtal, aki azonban félremagyarázta értesítését s kormánybiztosi állásáról visszahívta. A szabadságharcz után külföldre menekült, s az emigráczió működésében nagy szerepet vitt. Később visszatérvén, Késmárknak majd Szegednek lett az orsz. képviselője. Meghalt 1870. julius 21-én Budapesten.

Lukács Dénes ezredes, tüzérparancsnok. Született 1815-ben Nagyváradon. Előzőleg az osztrákoknál tüzérhadnagy volt. A szabadságharcz alatt tüzérségünk szervezése körül szerzett magának kiváló érdemeket. A világosi fegyverletétel után halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra itélték, a melyből 5 évet töltött ki. Kiszabadulván, visszavonult.

Lukács Sándor, született 1822-ben. 48-ban Győr város orsz. képviselője volt. A fegyveres mozgalmak kezdetén Győrmegyébe küldetett kormánybiztosként, s nagy tevékenységet fejtett ki a sereggyűjtés körül. Utóbb Nagyváradon a felszerelés vezetője lett. A leveretés után Hamburgba menekült, honnét Párisba ment. Itt is halt meg 1855-ben tüdősorvadásban.

Lumnitzer Sándor főtörzsorvos. Született 1821-ben Kaposvárott. A szabadságharcz idején mint főtörzsorvos működött. A kiegyezés után egyetemi tanár lett. Meghalt 1891-ben.

Lükő Géza, született 1822-ben Tornán. 1848-ban mint Tornamegye főszolgabirája kétszáz főből álló szabad csapatot alakitott. A kápolnai ütközetben mint önkéntes vett részt, s súlyosan megsebesült. Fölgyógyulván, ujra elfoglalta főszolgabirói hivatalát s a szabadságharcz érdekében nagy tevékenységet fejtett ki. A tornaiak megfékezésére Paskievics herczeg egy cserkesz csapatot küldött. Ez a cserkesz csapat elfogta Lükőt, aki azonban szerencsésen megmenekült. A leveretés után sokáig bujdosott. A 67-iki kiegyezés után a görgői kerület orsz. képviselőjéül választotta, s a függetlenségi és 48-as pártnak alelnöke volt. Meghalt 1893-ban Tornán.

Luzsenszky Sándor báró. A Miklós-huszárok egyik legvitézebb őrnagya, a ki főkép a győri ütközet alkalmával rettenthetlen hősiességének adta fényes tanujelét. A világosi fegyverletétel után 6 évre itélték, de 1851-ben teljes kegyelmet kapott.

Lülley Manó százados. Végigküzdötte egész szabadságharczunkat. Világos után Kossuth kiséretében menekült Törökországba, majd vele ment Amerikába is, hol azután megtelepedett. Résztvett az amerikai polgárháboruban, s egyike volt a magyar emigránsokból toborzott Kossuth nevű szabadcsapat megalakitóinak. Halálát véletlen szerencsétlenség okozta. Szenvedélyes dohányos volt, s még az ágyban is pipázott. Egy izben elszunnyadt s a pipából kiesett tűz lángba borította az ágyát. A szenvedett súlyos égési sebek oltották ki életét. Meghalt 1895-ben Washingtonban.

Mack József, született Budán. A szabadságharcz kezdetén Pesten mint tűzmester az altiszti iskolában tanított. Az első honvédtisztek egyike. A pákozdi csatában főleg az ő tüzéreinek köszönhető a győzelem. A csata után ott a helyszínen Móga századossá nevezte ki. Deczember végén a komáromi tüzérség főparancsnokául neveztetett ki. 49 április elején, midőn Simunich a várat ostromolta, állítólag hanyagul védelmezte az erődöt. Ezért följelentették s április 4-én fogságba került, de augusztus 23-án kibocsátották. A kapituláczió után Erdélybe ment s ott összeesküvés gyanuja miatt elfogták, de 1851-ben kiszabadulván Kutahiába ment. De csakhamar visszajött s Erdélyben ujabb összeesküvést szervezett. Ámde ez az összeesküvés is fölfedeztetett, s számos embert elfogtak. Mack azonban szerencsésen elmenekült. Az éjszakamerikai Karolinában telepedett le, s ott is halt meg 1868-ban.

Madarász József, született 1812-ben. Az alcsuthi kerületet képviselte a 48-iki országgyűlésen. Szélső republikánus, a kit nem elégitett ki a 48-iki független felelős miniszterium, s az ez ellen alakult ellenzéknek egy vezető tagja lett. A kormányt Debreczenbe is elkisérte, s az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatot örömmel üdvözlé. A szabadságharcz lezajlása után elfogták, de kegyelmet kapott. 1867 óta a képviselőháznak állandó tagja.

Madarász László a 48-iki országgyűlésen a csákvári kerület képviselője. Köztársasági érzelmű, aki véglegesen szakitani akart a Habsburgházzal. Később a honvédelmi bizottmány tagja lőn, s a legfőbb rendőrségi ügyeket vitte. E minőségében kerültek hozzá a Görgei parancsából kivégzett Zichy ékszerei, a melyek egy részének elvesztését aztán az ő nevével hozták kapcsolatba. A komáromi vár feladása után Amerikába ment.

Maderspach Ferencz őrnagy. Fehértemplom hős védője. Előzőleg osztrák tiszt volt; átjövén a honvédséghez, a szerb felkelők ellen ritka hősiességgel harczolt. 48 aug. 18-án Bobulics szerb vezér mintegy 6000 emberrel támadta meg Fehértemplomot, a hős Maderspach azonban a támadókat visszaverte. November 30-án pedig a Palánkánál tanyázó

szerbeket támadta meg, s állásukból kivervén, szétkergette s táborukat felgyujtotta. A déli hadseregnek 49 januárban az Alvidékről történt elvonulásakor ő is Damjanicscsal jött, de utközben meghalt.

Majláth György. Született 1818 decz. 7. Pozsonyban. Mint Baranya vármegye főispánja vett részt a 48-iki országgyülésben, de 49 elején visszavonult. 1857-ben 140-ed magával kérelmezte az alkotmány visszaállítását. A 67-iki kiegyezés után országbiróvá nevezték ki. Meghalt 1889 márcz. 29. Budai palotájában rablógyilkosok ölték meg.

Majthényi István báró tábornok. Született 1788. Nagy-Szombatban. A katonai pályára lépvén, az osztrák hadseregben őrnagyságig vitte, s mint ilyen nyugalomba vonult. A szabadságharcz kitörése alkalmával az országos nemzetőrségi haditanácsnál volt alkalmazva s jul. 15-ikén ezredesi czímmel ruháztatott fel. Később az esztergommegyei önkénytesek parancsnoka lőn; ezek a komáromi vár őrizetére rendeltetvén, Majthényi is Komáromba került, s átvette Mertz tábornoktól a várparancsnokságot. Majthényit a vár megmentése és biztosítása körül szerzett érdemeinél fogva okt. 20-án tábornokká nevezték ki. S tényleg eleintén körültekintő, erélyes volt, de később csüggedni kezdett. Emiatt 1849. január 7-én a haditanács lemondásra kényszerité. Meghalt 1868-ban Pécsett.

Majthényi Kálmán alezredes. Született 1820-ban. Előzőleg az osztrák hadseregben szolgált, de 1848-ban századosi ranggal átlépett a honvédséghez s vitézségével az alezredességig küzdötte fel magát. Számos csatában vett részt. A világosi fegyverletétel után 16 évi várfogságra itélték, de néhány év mulva kegyelmet kapott. A honvédség felállításakor a 39-ik honvédzászlóalj parancsnoka lett őrnagyi ranggal, s mint alezredes ment nyugalomba. Meghalt 1884. nov. 1-én Kassán.

Makray László alezredes. Szül. 1814-ben Széplakon. 48 előtt az osztrák hadseregnél szolgált, de mint hadnagy kilépett. A szabadságharcz kitörésekor az erdélyi hadsereghez került, s mint százados, őrnagy, majd alezredes a Mátyás-huszárok élén résztvett az erdélyi hadjárat csaknem valamennyi nevezetesebb ütközetében. A fegyverletétel után az aradi haditörvényszék golyó általi halálra itélte, de ezt 16 évi várfogságra változtatták. 1850-ben teljes kegyelmet kapott.

Mansbarth Antal csákberényi plébános. Lelkes hazafi, amit leginkább bizonyít az, hogy Susan tábornok 1849 jul. 12-ikén Nagy-Igmándon agyonlövette. Alig volt 27 éves, midőn vértanúhalált szenvedett.

Markovics Adolf. Született 1816-ban. Előzőleg huszárszázados volt az osztrák seregben. A szabadságharcz kitörésekor ezredével a honvédséghez kerülvén, mint őrnagy, majd mint alezredes s dandárnok végigküzdötte egész önvédelmi harczunkat. A világosi fegyverletétel után 5 évi várfogságra itélték, de 1850 végén kegyelmet kapott.

Marczibányi J. 48-ban trencséni főispán. Simunich ellen erős népfelkelést szervezett, az útszorosokat eltorlaszolta, az élelmiszerek szállítását pedig szigorúan eltiltotta. És Simunich, aki okt. 20-án tört Trencsénbe, nem is kapott élelmiszert s csapatait zsarolásból és rablásból tartotta fenn.

Martini Frigyes született 1801-ben Irsán. A szabadságharcz előtt főhadnagy volt az osztrák seregben. A honvédség szervezésekor a 21-ik honvédzászlóaljnál százados lőn. Részt vett a karlsdorfi és az alibunári ütközetekben. 49 ápr. 22-én egy önálló csapat élén Barco osztrák tábornokot Munkács mellett Podheringnál megverte. A szabadságharcz végén alezredes volt. Az aradi törvényszék 1850. 12 évi várfogságta itélte.

Máriássy János. Született 1822. jun. 22-én Iglón. Előzőleg az osztrák seregben szolgált. Átjövén a honvédséghez, 1848. julius 1-én honvédszázados, szept. 1-én őrnagy s a tiszántúli önkéntes sereg vezére, később az aradi várat ostromló sereg parancsnoka, nov. 1-én pedig alezredes lett. Az aradi várat kevés szerencsével ostromolván, deczember végefelé visszahivták s a fősereg I-ső hadtesténél hadosztályparancsnok lett. 49 áprilisban ezredessé nevezték ki. Budavár bevételénél az elsők között volt a várfalon, s e hősi magatartásáért a II-od osztályú érdemjelet nyerte. A világosi fegyverletétel után az aradi törvényszék előbb kötél általi halálra, majd kegyelem utján 18 évi várfogságra itélte. Fogságából 1850. végén szabadult ki. 1869-ben a honvédség ujjászervezésekor ezredes, 1878-ban pedig altábornagy lett, 1887-ben nyugalomba vonult.

May János. A szabadságharcz előtt tüzérhadnagy volt. Átlépvén a honvédséghez, tüzérségünk szervezése körül buzgólkodott. 1848. október 19-én a komáromi táborkarhoz nevezték ki s Klapka csakhamar alezredessé léptette elő. A vár feladása után itthon maradt, s később tervezője lett a Mack-May-féle összeesküvésnek. Elfogták, s a legiszonyúbb kegyetlenségekkel akarták vallomásra birni. Nehogy valakit eláruljon, szalmazsákját maga alá gyújtotta, s így vetett véget életének.

Mednyánszky Czézár báró, tábori főpap. Született Beczkón 1824. jun. 9-ikén. Iskoláit Győrött, Nagy-Szombatban és Esztergomban

végezte, ahol 1847-ben szentelték fel áldozó pappá. A szabadságharcz kitörésekor már zohori plébános. A szabadságért hevülő fiatal papnak azonban szűk volt a parochia, a csaták mezejére vágyott. Görgei táborába ment tehát, s mint tábori-lelkész belépett a honvédséghez s csakhamar tábori főpappá neveztetett ki. Mednyánszky igazi Kapisztránja volt szabadságharczunknak. A kápolnai, bicskei, isaszeghi, nagy-sallói ütközetekben magasra emelt kereszttel, többször teljes papi-ornátusban haladt a rohamoszlopok élén. Világos után Francziaországba bujdosott, itt is halt meg 1857-ben.

Mednyánszky László báró, őrnagy. Óvást tett Lipótvár feladása ellen s ezért Windischgrätz kötél-halálra itélte. Az itéletet azonban csak a bresciai hiéna, Haynau hajtatta végre. 1849 junius 5-én Pozsonyban fölakasztatott.

Mesterházy István huszárezredes. Született Mesterházán 1811-ben. 1848 előtt az osztrák lovasságnál százados volt. A szabadságharcz kitörésekor átlépett a honvédséghez, ahol gyorsan haladt előre, s csakhamar az I-ső huszárezred parancsnoka lett. Vitéz katona, aki végigküzdötte egész szabadságharczunkat. A világosi fegyverletétel után halálra itélték, s csak kegyelemből változtatták meg az itéletet 18 évi várfogságra. Kiszabadulván, birtokára vonult.

Messzéna István báró, ezredes. Született 1825. A tulni katonai iskolában tanult. Majd testőr lett s főhadnagyi ranggal a Würtemberg-huszárokhoz osztották be. 1848 nyarán a 4-ik honvédzászlóaljnál százados, ugyanott később őrnagy, decz. 25-ikén alezredes, 1849. aug. 10-ikén pedig ezredes s Bem táborkari főnöke lett. Birta a III-ik osztályú érdemrendet. A fegyverletétel után előbb golyóra, majd 10 évi várfogságra itélték, de 1852-ben kegyelmet kapott. A kiegyezés után a honvédségnél vállalt szolgálatot, ahol csakhamar ismét alezredes lőn.

Meszlényi Jenő szül. 1814-ben Kisodán, Temesmegyében. A határőrvidéki ezredek egyikénél szolgált, de 48 elején odahagyta a katonaságot. A magyar kormány nemzetőri századossá nevezte ki, október havában pedig a komáromi vár térparancsnoka lett alezredesi ranggal. Komáromot a felmentés után ott hagyta, mert Kossuth sógorsága nagyon sok kellemetlenséget okozott neki. 1849 május 23-án Kiss Ernő országos főparancsnoknak helyettese lett ezredesi ranggal. A világosi fegyverletétel után 18 évi várfogságra itélték. 1850-ben kegyelmet kapott.

Meszlényiné Kossuth Zsuzsánna. Kossuth Lajos nővére. Őt állította Kossuth „főápolónői“ czímmel a tábori kórházak élére. S Meszlényiné nagy odaadással felelt meg ezen nemes hivatásának. A szabadságharcz után kimenekült.

Mészáros Lázár. (Élet- és jellemrajzát lásd I. kötet, 213. lap.)

Mészáros Viola Anna honvédaltiszt. Mint pár hónapos menyecske, férje oldalán végigküzdötte az egész szabadságharczot. Tizenkét csatában nézett szemébe a halálnak; s a hegyesi ütközetben, a hol súlyos sebet is kapott, vitézségével megszerezte a tizedesi rangot. Meghalt 65 éves korában 1896-ban, Temesvárott.

Mezőssy Pál őrnagy, a munkácsi vár parancsnoka volt. A felvidék fékentartása körül nagy érdemei vannak. A meghódolás után halálra, majd kegyelemből 18 évi várfogságra itélték.

Mihailovich Mihály, alezredes. 1848 előtt az osztrák hadseregnél szolgált, ahonnan mint főhadnagy kilépett. A szabadságharcz kezdetén felajánlotta szolgálatát a magyar kormánynak. A szerb harcztérre küldték. 49 márczius 29-én Perczel Mór tábornok által rendezett péterváradi kirontással egyidejüleg ó-kéri őrségével megtámadta a Deszpot-Szent-Iványon táborozó szerbeket s közülök mintegy 500 embert lekaszabolván, sánczaikat lerombolta. A Titel elleni második támadásnál a szerbeket a vilovai sánczokba kergette, de a természettől megerősitett hely ellen tovább nem küzdhetett. A szabadságharcz végefelé alezredes lett. A világosi fegyverletétel után előbb halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra itélték, de 1850 közepén szabadon bocsájtatott.

Mikes Kelemen ezredes. Az erdélyi honvédség alakításakor az elsők közt volt, kik kardot kötöttek a haza védelmére. A Baldacci és Urbán között vívott szamosujvári csatában kitüntette magát legelőször, hősiesen fedezvén a hátráló magyar sereg visszavonulását. Ott harczolt az 1848 decz. 20-iki szurdoki ütközetben is. Bem egyik legkedvesebb embere volt. Nagy-Szeben ostrománál (49. jan. 21.) esett el.

Mikó Imre született 1805-ben Erdélyben. 48-ban az erdélyi főkormányszék elnöke volt, s ő olvasta fel 1848. julius 18-án az unió szentesítéséről szóló kir. leiratot. Az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen mint a kormány képviselője elnökölt. A leveretés után teljes visszavonultságban élt egész 1860-ig. Ekkor Erdély kormányzójául nevezték ki. Az Andrássy-miniszteriumban közlekedésügyi miniszter lett. Meghalt 1878. szept. 18-án Kolozsvárott.

Móga János cs. kir. altábornagy. Született 1785-ben Boczkón, Nyitra megyében. A hadseregbe 1802-ben lépett mint hadapród. Részt-

vett az 1809-iki wagrami csatában, hol két életveszélyes sebet kapott s szolgálatképtelenné válván, nyugalomba helyeztetett. A franczia háború kitörésekor századosi ranggal ujra tényleges szolgálatba lépett s 48-ban altábornagygyá lett. Ottingernek és Telekinek a magyar hadseregtől történt megválása után ő vette át a Jellasics ellen nyomuló magyar seregek parancsnokságát. A bánt Pákozdnál megverte, s menekülő seregét egész az ország határáig követte. Windisgrätz betörése alkalmával azonban erélytelenül viselkedvén, a fővezérlettől elmozdították. Ennek daczára az osztrák haditörvényszék öt évi várfogságra ítélte. Életének utolsó éveit Szász-Erkeden töltötte vejénél, gróf Lázárnál, ki szintén résztvett a szabadságharczban. Meghalt 1861. nov. 10-én.

Molnár Simon a Lehel-huszárok egyik vitéz őrmestere, ki rettenthetlen bátorságáról és merészségéről híres volt az egész Alvidéken. 1897 elején Kispesten halt meg 72 éves korában.

Monti Sándor az olasz légió parancsnoka. Monti a szabadságharcz előtt az osztrákoknál szolgált, mint főhadnagy. Az olasz háború kitörésekor azonban leköszönt rangjáról, s az olasz seregbe lépett. 1849 elején, midőn az olasz-magyar szövetségkötés szóbakerült, a piemonti kormány megbizásából Magyarországba küldetett; aztán itt is maradt s ujjászervezte az olasz legiót, melynek parancsnoka lőn. Jeles és kiváló katona volt, ki önfeláldozó odaadással küzdött hazánkért. A temesvári szerencsétlen csata után kimenekült.

Móricz József született 1805-ben Sopronban. A szabadságharcz előtt az első székely gyalogezredben őrnagy volt. A magyar alkotmányra esküt tevén, 49-ben alezredessé és a fogarasi vár parancsnokául nevezték ki. Az oroszok betörése után Engelhardt tábornok Fogaras ellen nyomult s julius 12-én Móricznak kis csapatát megtámadván, majdnem teljesen bekerítette, ugy, hogy maga a vezér is fogságba került. A nagyszebeni katonai törvényszék kötél általi halálra ítélte. Kegyelem utján 10 évi várfogságot kapott.

Murmann Sándor őrnagy. Született 1815. Pesten. A közép-tiszai hadsereg egyik legvitézebb tisztje volt. A temesvári csata után fogságba kerülvén, a bosszúálló Haynau 1849. aug. 25-ikén kivégeztette.

Murgu Euthym orsz. képviselő és író. Krassómegyei születésü, a negyvenes években tanító volt. E minőségében az oláh irodalommal kezdett foglalkozni, feladatáúl tűzvén ki oláh óhitü rokonainak felszabadítását a szerb hierarchia alól. Ő volt egyike az elsőknek, ki az oláh írásban eddig használt cziril-betüket a latin betűkkel váltotta fel. E törekvései miatt hamar népszerűségre jutott a fiatal nemzedék közt. 1847-ben egy röpirata miatt, melyben a krassómegyei jobbágyviszonyokat vizsgálta, fogságba került s mint közcsendháborító, 4 évre ítéltetett. Az 1848-iki márcziusi események őt a budai börtönben találták, honnan a nép által, mint politikai fogoly Táncsicscsal együtt kiszabadíttatván, a szabadság vértanujaként hordoztatott meg az utczákon. Ez a váratlan esemény oly mély benyomással volt reá, hogy a magyarok őszinte barátja lett s nem késett oláh fajrokonait arra rábeszélni, hogy a magyar nemzettel tartsanak. Majd Krassómegyében képviselőül választatván, a kormány engedelmével a Bánságba ment s az oláhok közt népgyüléseket tartott. A leveretés után őt is fogságra ítélték, de csakhamar kiszabadult. Tagja volt az 1861-iki országgyülésnek is.

Nádassy Sándor (Életrajzát lásd III. kötet, 34. lap.)

Nagy Ferencz református lelkész. Született Sepsi-Szent-Györgyön 1787-ben A szabadságharcz kitörésekor gidófalvi ref. lelkész volt. Már hatvan éves ember, de fiatalos lelke csupa tűz. Kora nem engedte, hogy a harcztérre menjen, de mint a székbizottság egyik tagja, rendkívüli buzgalmat fejtett ki a székely nép felfegyverzése körül. Ő volt az, ki a sepsi-szent-györgyi gyűlésen, midőn a meghódolás szóba került, egy lelkes beszéddel felvillanyozta a csüggedő sziveket s Leonidás példájára hivatkozva, felkiáltott: „Ha kell, mind meghalunk, de meg nem adjuk magunkat!“ S a székely fölllelkesedvén, utána dörögte a csatakiáltást. Érdemeinek legékesebben szóló bizonyítványa, hogy a szabadságharcz után halálra ítélték, s az ítélet csak kegyelemből lett megváltoztatva négy esztendei várfogságra. Meghalt 1865-ben.

Nagy István, 1848-ban tanító Debellácson. Lelkes, bátor ember, ki ott a szerblakta vidéken elévülhetlen szolgálatokat tett ügyünknek.

Nagy Jenő ezredes. Született 1811. Debreczenben. Előzőleg az osztrák seregnél főhadnagy volt. Az elsők közé tartozott. kik a hazának felajánlották szolgálataikat. Kiváló tehetségeinél fogva gyorsan haladt előre, csakhamar őrnagy, majd ezredes és dandárparancsnok lett. Világos után halálra, majd kegyelemből 18 évi várfogságra ítélték.

Nagy Sándor József tábornok. Született 1804. okt. 17-én Nagyváradon. Tizenkilencz éves korában mint hadapród az 5-ik huszárezredbe lépett, mely akkor Olaszországban állomásozott. Aránylag elég hosszú idő alatt elért századosi rangjáról lemondván, nyugalomba vonult, mert családi viszonyai miatt haza kellett térnie.

A szabadságharcz kitörésekor a pestmegyei lovasnemzetőrség szervezésével bizták meg, melynek egy részét a lázadó ráczok ellen vezette. Október 13-án Nagy-Kikindánál arra a hirre, hogy 12 ezer rácz indult a város felégetésére, ügyes intézkedéseivel az ellenséget visszaverte. Az egész szabadságharcz alatt mindenkor vitézül állta meg helyét, s bámulatos elszántsággal harczolt. Az isaszeghi döntő ütközetben mint tábornok dicsősége fénypontját érte el. Buda alatt a május 16-iki és 21-iki rohamoknál mindig katonáinak az élén küzdött. Az augusztus 2-iki debreczeni véres ütközetben egy félnapig tartóztatta fel az oroszok kilenczvenezernyi hadát Aradon, habár nem tartozott Görgei híveihez, szintén a fegyverletétel mellett foglalt állást. Vértanúhalált szenvedett okt. 6-án Aradon.

Nemegyei a Dunamentén szervezett nemzetőrségnek volt a parancsnoka. 1849 elején az Alvidékre küldték, s az lett volna a feladata, hogy Eszéket felmentse az ostromzár alól, de az őrség már megérkezése előtt az osztrákok előtt kapitulált.

Németh János ezredes. Született 1784-ben Kőszegen Vasmegyében. Az osztrák hadseregben szolgált s 1826-ban mint kapitány nyugalmaztatta magát. A szabadságharcz kitörésekor, daczára előhaladott korának, a honvédtisztek közé lépett s később Mészáros hadügyminiszter segéde lőn. A képviselőház által Bemnek adott elsőrendü érdemjelet ő adta át Szász-Sebesen egy küldöttség élén az ősz tábornoknak. A leveretéskor ezredes volt. Tiz évi várfogságra itélték, de csakhamar kegyelmet kapott.

Noszlopi Gáspár. Született Vracsikon Somogymegyében. A szabadságharcz idejében somogyi kormánybiztos volt s a megyei nemzetőrség szervezése körül nagy érdemeket szerzett. A leveretés után nem tudta elviselni hazájának leigázását s összeesküvést szőtt. Az volt a terve, hogy a fejedelmet magyarországi körútjában elfogja s így kicsikarja tőle az engedményeket. Az összeesküvés azonban fölfedeztetett, Noszlopit elfogták s 1853-ban Pesten kivégezték.

Nyáry Pál. Született 1806. decz. 12-én Nyáregyházán. A 48-iki események Pest vármegye alispáni székében találták. A márcziusi napokban éltető lelke volt a Pesten lejátszódott mozgalmaknak. A 48-iki országgyülésen a ráczkevei kerületet képviselte s a békepárt egyik vezére volt. Ő volt az, ki Kossuthnak 48. julius 11-én tartott hatalmas szónoklata hatása alatt felállt s esküre emelt kézzel szavazta meg a 200 ezer katonát. Később a honvédelmi bizottmány tagja lőn. Résztvett a szabadságharcz összes politikai mozgalmaiban egész a viágosi fegyverletételig. Fogságát, melyre az osztrák haditörvényszék itélte, Josefstadtban töltötte, s csak az általános amnestia után szabadult ki. Az októberi diploma után újra képviselő lett s a határozati pártnak volt tagja, Teleki halála után pedig vezére. A 67-iki kiegyezéssel soha sem birt megbarátkozni s a fölötti bánatában, hogy a nemzet önmagának lett sírásója, 1871. április 21-én egy budapesti ház emeletéről leugorván, öngyilkossá lett.

Nyitray József alezredes. Született 1811. Pesten. Előzőleg az osztrák seregben szolgált mint hadnagy. A szabadságharcz kitörésekor az ó-budai ruhabizottmánynál volt alkalmazva, s midőn a haza védelmére felajánlotta karját, a kormány az 1-ső honvédzászlóaljhoz főhadnagynak nevezte ki, majd pedig az országos ruha-bizottmány szervezésével bizta meg. S Nyitray az egyenruhák gyors kiállitása körül bámulatos tevékenységet fejtett ki. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a honvédsereg a téli hadjárat beköszöntésekor oly jól el volt látva ruhaneművel. Időközben százados, őrnagy, majd alezredes lett. A leveretés után előbb halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra itélték, de fogságából már 1851 végén kiszabadult. Az 1867-iki kiegyezés után a honvédség felállitásakor a király őrnagyi ranggal a főruharaktári bizottság elnökévé nevezte ki. Később alezredes lett. Meghalt 1885-ben Budapesten.

Okolicsányi József alezredes. Szül. 1814. Az osztrák sereg kötelékéből, ahol főhadnagy volt, jutott a honvédséghez. Csakhamar százados, majd őrnagy, 1849. elején pedig alezredes lett. Világos után 14 évi várfogságra itélték.

Ordódy Pál őrnagy. 1848 végén a Simunich ellen szervezett csapatok parancsnokául nevezték ki őrnagyi ranggal. Kosztolna mellett volt az első összecsapás, a melyben serege majdnem teljesen szétszóratott. Deczember végefelé Lipótvárba huzódott s mint a vár parancsnoka egyideig ellentállt Simunich ostromának, de 49. febr. 2-án tisztjei ellenzése daczára meghódolt. Az osztrák hadi törvényszék 3 évi várfogságra itélte.

Ormay (Auffenberg) Norbert. Született 1813. aug. 22-én Dobrezanon Csehországban. Az osztrák hadseregnél hadnagy volt. 1847-ben felségsértés miatt 10 évi sánczfogságot kapott. A munkácsi várba zárták el s midőn a vár a magyar kormány kezére került, visszanyerte szabadságát, s Kossuth Lajos hadsegéde lett. 1848 deczemberben az 1-ső vadászezredet alakította. Ez az ezred szolgáltatta állandóan a kormányzó díszőrségét. A világosi fegyver-

letétel után elfogták, s Haynau egyik dühöngő pillanatában minden kihallgatás nélkül Aradon fölakasztatta.

d'Orsay Miksa százados. 1848. junius 30-án a szerb lázadók a végvidéki Szent-Mihály községét megrohanták, mert lakói nem akartak velük tartani. A szorongatott községnek d'Orsay százados jött a segítségére, de egy ellenséges golyó által találva, elesett. Ő volt az első osztrák hadseregbeli tiszt, aki ügyünk védelmében vérzett el.

Palkovich Károly. Esztergommegyének a szabadságharcz idején nagybuzgalmu kormánybiztosa és első alispánja. A szabadságharcz után halálra itélték, de kegyelemből a halálos itéletet 16 évi várfogságra módosították. Palkovich az elnyomatás idején is széleskörü tevékenységet fejtett ki. Meghalt 1897-ben 82 éves korában.

Palóczy László. 1783. okt. 14-én született Miskolczon. 1832-ben Borsodmegye a pozsonyi országgyűlésre, küldte s első volt, ki az országgyűlésen hozott törvényeket magyarul kezdte szerkeszteni. Ezért aranytollal ajándékozták meg. A 48-iki nemzetgyűlésen Miskolcz városát képviselte s mint korelnök ő nyitotta meg úgy ennek, mint a Debreczenbe átköltözött országgyűlésnek az első ülését. 1861-ben az októberi diploma után Pestre összehívott országgyűlésnek ismét ő volt a korelnöke, ezuttal azonban utólszor, mert ez év folyamán meghalt. Halálát a képviselőház három napi szünettel gyászolta meg.

Pálffy Albert iró. Született 1820 Gyulán. Eleinte lelkészi pályára készült, később ügyvéd lett. 1842-ben Pestre került, itt megismerkedett Petőfivel s mindvégig meghitt barátságban volt vele. 1848-ban, midőn a szabadsajtó életbelépett, a „Márczius tizenötödike" czimű lapot alapította, amelynek nagybuzgalmú szerkesztője volt. 1849-ben a kormánynyal Debreczenbe, majd Aradra ment. A fegyverletétel után egy ideig bujdoklott, de 1853-ban elfogták s Budweisba vitték. Hazatérése után kizárólag az irodalommal foglalkozott. Ma is él.

Pállfy János. A 48-iki országgyűlésen Almássy Pál mellé a képviselőház alelnökéül választották, hanem ez állásáról, midőn a nemzetgyűlés Debreczenbe költözött, lemondott. Egy ideig tagja volt a honvédelmi bizottmányak is. 1849. jun. 16-án az országos törvényszék elnökéül nevezték ki.

Patay István ezredes. Született 1808-ban. A bécsi mérnökkari akadémiát végezte s a Würtemberg-huszárezredben hadnagy volt, de már 1832-ben letette rangját. Hazajött s megyei tisztviselő lett. 48-ban mint közhonvéd lépett a magyar hadseregbe, de csakhamar tiszt lett belőle. 49-ben Pest térparancsnoka volt. Az októberi diploma után megnyitott országgyűlésen a szoboszlói kerületet képviselte. A kiegyezés után is orsz. képviselő volt. Meghalt 1878 május 5-én Debreczenben.

Pázmándy Dénes. 1816. ápr. 7-én született a komárommegyei Kömlődön. A pozsonyi dietán követe volt megyéjének. A 48-iki országgyűlésen a nagyigmándi kerületet képviselte, s a Ház elnökéül választotta. Az országgyűlés által 1848. szept. elején Ferdinándhoz Schönbrunnba menesztett küldöttség elnöke és szónoka volt. Az országgyűlést nem követte Debreczenbe, hanem jelentkezett Windischgrätznél, aki bántatlanul hagyta. E miatt később sok baja volt; a magyar kormány pörbe idézte, a közvélemény pedig súlyos gyanúval illette. A leveretés után visszavonultan élt. Meghalt 1856-ban.

Perczel Miklós ezredes. Született 1812-ben, Bonyhádon. Testvéröcscse Perczel Mór tábornoknak. Együtt szervezték a Zrinyi-csapatot, mely Perczel Mór hadseregének főereje volt. 48 végén a Schlick elleni hadsereghez küldték s résztvett a kassai ütközetben. Szent-Tamás bevételénél Kis-Kér felől a hidfői sánczok ellen nyomult s szuronyszegezve foglalta el a hidat, s ezzel eldöntötte a csata sorsát. Aradvár meghódolása után a vár parancsnokául nevezték ki, de az időközben aradi hadparancsnokká kinevezett Damjanich tábornokkal kellemetlen viszálya támadt. A leveretés után külföldre menekülvén, hosszabb ideig Amerikában tartózkodott. 1867-ben hazatért, s csakhamar Baranyamegye főispánjául nevezték ki. Fürge egészségben ma is él.

Perczel Mór tábornok. (Élet- és jellemrajzát lásd II. kötet 110. lap.)

Pereczi Mihály. Született Eszéken. Az erdélyi hadseregnél szolgált. Már a csucsai ütközetben kitűnt, rohamra vezetvén huszárjait. Gyorsan emelkedett s 1849 elején már ezredes volt. Résztvett Temesvár ostromában is. 1849. május 12-én az osztrák várőrség kirohanását vitézül, győzelmesen visszaverte. A szabadságharcz után kötél általi halálra itélték. Halál helyett 14 esztendei várfogságot kapott s megkegyelmeztetéseig az olmützi vár foglya volt.

Perényi Zsigmond báró. Született 1782-ben Beregszász-Végardón. Az 1848-ban összehívott országgyűlésen a felsőház másodelnökéül nevezték ki. Tagja volt a honvédelmi bizottmánynak is. A felsőházban ő hirdette ki és irta alá mint elnök az ápril 14-iki trónfosztó nyilatkozatot. Világos után az oroszok kiszolgáltatták Haynaunak, a ki 1849. okt. 24-én felakasztatta.

Pethő Vilmos őrnagy. Született Gyöngyösön 1812-ben. A branyiszkói csata hőse. Halálmegvető elszánással ő vezette az osztrákok ellen a rohamot. A világosi gyásznap után előbb halálra, majd kegyelemből 4 évi várfogságra itélték. Meghalt 1894-ben.

Petőfi Sándor. (Életrajzát lásd I. kötet 18. lap.)

Piekoti Ágost. Született 1807-ben. 1848-ban a 2-ik huszárezrednél százados volt Kiss Ernő alatt. Csakhamar őrnagygyá, majd ezredessé nevezték ki, a szabadságharcz végefelé pedig tábornok lett. Résztvett a III. hadtest majdnem valamennyi ütközetében. Szakképzett, vitéz katona volt. A világosi fegyverletétel után egyideig bujdosott; 1850. tavaszán azonban Aradon önként jelentkezett, s 12 évi várfogságra itélték. Meghalt 1874-ben Mokrán Aradmegyében.

Pollák János. Az önvédelmi harcz egyik legvitézebb őrmestere. Huszonhét ütközetben vett részt. Az egész erdélyrészi táborozás alatt ott küzdött Bem oldalán. Meghalt 1897-ben 82 éves korában, Budapesten az országos honvédmenházban.

Pongrácz Guido. Ordódy őrnagynak Simunich elleni seregében a népfelkelőknek volt a parancsnoka. A kasztolnai csatában hősi halált szenvedett.

Pongrácz István alezredes. Született 1821-ben Felső-Túron, Hontmegyében. A tulni utász-iskolában neveltetett, s a testőrségnél kezdte katonai pályáját. A 48-iki események Gácsországban az orosz-lengyel határon találták, ahol a 8-ik huszárezredben mint főhadnagy szolgált. V. Ferdinánd által századosi ranggal a honvédséghez helyeztetvén át, Móga altábornagy mellé osztották be. Aztán Görgei seregéhez került, hol csakhamar őrnagy, majd alezredes, s az I. hadtestnek táborkari főnöke lett. Ő volt egyik intézője az aug. 2-iki vakmerő debreczeni csatának. Szakavatott, bátor, vitéz katona, aki főkép a kápolnai, hatvani, debreczeni ütközetben rendkívül kitüntette magát. Az 1867-iki kiegyezés után gr. Andrássy Gyula felszólítására ezredesi ranggal ő is a honvédséghez lépett, s mint tábornok vonult nyugalomba.

Pongrácz László alezredes. Hontmegyében Felső-Túron 1824-ben született. 1840-ben hadapród volt, 1846-ban pedig testőrhadnagy lett. A szabadságharcz kitörésekor 1848. szept. végén a 23-ik honvédzászlóaljhoz került, hol csakhamar százados, őrnagy, majd alezredes lett. Ott volt Csornánál is, hol a zászlót kezébe ragadva, vezette rohamra vitéz katonáit. Aztán a Délvidéken harczolt. A temesvári csata után egyideig itthon bujdosott, s csak deczember végén sikerült külföldre menekülnie.

Poninsky László alezredes, s az I-ső dzsidásezred parancsnoka. Lengyel emigráns. A szolnoki ütközetben lovasainak élén vakmerő támadással egy dragonyos-osztályt vert széjjel, s 5 ágyut vett el az ellenségtől. Rettenthetlen vitézsége miatt közbecsülésben állt. A világosi fegyverletétel után kimenekült.

Pósch Márton huszárszázados. Mint tanuló önként állott be katonának a 9-ik huszárezredbe. A szabadságharcz kitörésekor őrmester volt s e ranggal lépett át a magyar hadsereghez: a Károlyi huszárezredbe, a melyben csakhamar századosi rangot nyert. Végig küzdötte az egész szabadságharczot. Vitézségével különösen az oroszok ellen Nagy-Káta körül vívott győzelmes lovassági ütközetben tünt ki, s oly hősiesen viselkedett, hogy Perczel Mór a harmadosztályu érdemjellel tűntette ki. A szabadságharcz után több évi várfogságra itélték el, majd kegyelmet nyervén, Aradon telepedett meg, ahol a városnál nyert alkalmazást s mint nyugdijas írnok hunyt el 87 éves korában 1896-ban.

Pósta Ferencz alezredes. Békés-Csabán született 1817-ben. Előzőleg testőrhadnagy volt. A szabadságharcz kitörésekor tevékeny részt vett a pesti nemzetőrség szervezésében, s főhadnagynak, majd századosnak választották meg. Ott volt a nagyszombati vérengző csatában, s Branyiszkónál is. A hatvani csata után dandáros lett, s Görgei, mint egyik legkitünőbb hősét mutatta be őt Kossuthnak. A komáromi jul. 11-iki csata után alezredes lőn. A további harczokban is mindenütt kitűnt, de főkép Zsolczánál, a hol 16 ágyujával öt óra hosszáig tartotta magát az oroszok 50 ágyuja ellen. Világos után ő is fogságba került. Kiszabadulván, visszavonult, 1867-ben pedig a honvédség felállitásakor újból szolgálatot vállalt, s őrnagy lett.

Pöltenberg Ernő tábornok. Szül. 1813-ban Bécsben. 1830-ban állt be katonának, mint hadapród s két évvel később a 4-ik huszárezred hadnagya lett. A szabadságharcz kitörésekor századával Gráczban állomásozott. A magyar alkotmány felállítása után ezrede Magyarországba került a Jellasics elleni magyar hadakhoz. A parendorfi ütközetben tüntette ki magát legelőször. A kápolnai csatában a Wrbna által a döbrői erdőből kiszorított Máriássynak sietett a segítségére, de a tulnyomó erő ellen minden törekvése sikertelen maradt. Az isaszegi csatát ő kezdte meg Boghnál Schlick hadteste ellen. Kéméndnél Vyss tábornokot verte meg, s átszorította a Dunán.

Komárom felmentése után a 7-ik hadtest élén Görgei Győr alá küldte, hogy védbástyát képezzen a Pozsonyig hátráló osztrák hadak esetleges előnyomulása ellen: s míg Görgei Buda várát ostromolta, ő itt táborozott. Az osztrák lovasság több ízben nyugtalanította hadállását, de mindannyiszor visszaverte. Kmettynek csornai győzelmével egyidejüleg Öttevénynél sikeres támadást intézett az osztrák balszárny ellen. Egyáltalán mint hadtestparancsnok résztvett a fősereg minden ütközetében, s nevéhez nem egy fényes győzelem babérja fűződik. Görgeinek egyik leghűbb, legodaadóbb alvezére volt. Világos után őt is Aradra hurczolták s okt. 6-án mártir-halált szenvedett.

Prágay János alezredes. A szabadságharcz kezdetétől egész a komáromi fegyverletételig szakadatlanul Klapka György oldalánál volt, eleinte mint hadsegéd, később főhadsegédi minőségben. Májusban őrnagy lett, augusztusban az ezredesi rangot nyerte el. A kapituláczió után Amerika felé vette útját. New-Yorkba érkezvén, az első a mihez látott, egy kis munkának a kiadása volt, mely Magyarországot ismertette abból a czélból, hogy a hazánkért akkoron rajongó amerikaiak figyelmét személyére irányozza. S ez sikerült is neki. Rövid idő̋n számos jóbarátot szerzett, s csakhamar bemutatták őt Lopez tábornoknak, a kubai elégületlenek vezérének. Lopez épp akkor készült második kubai expedicziójára. Arról volt szó, hogy Kubát a spanyol iga alól fölszabadítsák. Prágay Lopez kisérőjeül ajánlkozott, s a tábornok vezérkari főnökéül nevezte ki őt. A felszabadító csapat, melyhez több magyar is csatlakozott, hajóra szállt s a sziget egy őrizetlenül hagyott pontján partra lépett. De tovább nem kisérte őket a szerencse. A benszülöttek közül csak kevés ember csatlakozott Lopez zászlójához. S így a spanyol helyőrségnek egy-két véres ütközet után sikerült a bátor kis csapatot tönkretenni. Lopezt elfogták s kivégezték. A sebesült Prágay látván, hogy reája is ez a sors vár, pisztolylövéssel vetett véget életének.

Psotta Mór tüzérparancsnok. Született 1806 Bazinban. Előzőleg az osztrákoknál tüzérfőhadnagy volt. A szabadságharcz alatt a Görgei táborába került, ahol csakhamar ezredes, s a tüzérség főparancsnoka lett. A főSereggel végigküzdötte az egész szabadságharczot. A fegyverletétel után halálra, majd kegyelem útján 18 évi vasban töltendő várfogságra ítélték, de 1854-ben teljes kegyelmet kapott.

Puchly János huszáralezredes. Született 1808. Bár-Szent-Györgyön. 1848 előtt huszárszázados volt; a szabadságharcz idején a Ferdinánd-huszároknál szolgált mint őrnagy, majd mint alezredes. Rettenthetlen vitéz katona, ki huszárainak az élén számos öldöklő csatában vett részt. A fegyverletétel után Haynau fel akarta akasztatni, de a halálos ítéletet kegyelemből 16 évi várfogságra változtatták. 1854-ben szabadult ki sulyos fogságából s szülőhelyén huzódott meg.

Puky Miklós teljhatalmu kormánybiztos. Az érdemes férfiú már 1832-ben megkezdte a harczot Hevesmegyében az udvari párt ellen. 1848-ban alispánná és képviselővé választották, majd Batthyány hevesmegyei kormánybiztosnak nevezte ki. 1849-ben Kossuth Komáromba küldte mint a kormány képviselőjét. A szabadságharcz után külföldre menekült. Genfben nyomdát állított, s ő nyomatta ki Horváth Mihály munkáit. Végre sok évi számüzetés után hazatérvén, polgártársai ismét visszaültették az alispáni székbe.

Pulszky Ferencz. Született 1814. szept. 17-én Eperjesen; élénk résztvett a 48-iki márcziusi mozgalmakban. A 48-iki országgyűlésen a szécsényi kerületet képviselte. Augusztusban a külügyminiszteriumhoz államtitkárrá nevezték ki, október 4-én azonban Ferdinánd felmentette állásától. 48 végén Londonba ment, hol a magyar ügyek képviselője volt. A szabadságharcz leveretése után kint maradt, s 1851-ben elkisérte Kossuthot Amerikába. 1860-ban Angliából Olaszországba költözött, s résztvett a magyar emigratió működésében. 1866 őszén a királyi kegyelem neje koporsójához hazabocsájtá. Ezentul Pesten maradt, s 1867-ben képviselő, 1869-ben a nemzeti muzeum igazgatója lett, 1872-ben pedig az összes hazai könyvtárak felügyelőjének nevezték ki. Meghalt 1897-ben Budapesten.

Pulszky Sándor ezredes. Simunich betörésének hírére szervezett felsőmagyarországi népfelkelésnek volt a parancsnoka, s a felsőmagyarországi hadműveletekben vett részt.

Pünkösti Gergely őrnagy. Bem hadsegédje. Bem oldalánál résztvett az egész erdélyi hadjáratban, s a szabadságharcz végefelé Bem főhadsegédje lett. A dévai fegyverletételkor ő segítette elő Bem menekülését. Bátor, vitéz katona volt, aki mindenütt derekasan megállta helyét. Most Nagy-Szebenben él.

Pusztelnik Alfréd. Guyon nagyszombati expeditiójánál táborkari főnök volt, utóbb pedig Görgei táborkarához került. Az 1849. jan. 22-iki selmeczi csatában megsebesült s elfogták. A világosi fegyverletétel után besoroztatott.

Querlonde Ferdinánd, ezredes és dandárparancsnok. Született 1811. Prágában, hol atyja táborkari ezredes volt. A katonai pályára lépett, s husz éves korában már hadnagy volt. 1836-ban főhadnagygyá, s 1845-ben

századossá léptették elő. Ezrede 1848. májusban letette az esküt a magyar alkotmányra; s esküjének Querlonde mindvégig híve maradt. November elején Trencsénben a 40-ik honvédzászlóaljat alakította, melynek parancsnoka lőn, deczember 1-jén pedig alezredessé neveztetett ki. A budatini csatában megsebesült. Felgyógyulván, hősi része volt az 1849 jan. 13-án vívott nyárádi csata győzelmében. Komárom fölmentése után a szegedi erődített híd építésénél foglalkozott. Julius közepén ezredes s a tartalék parancsnoka lett. Világos után ő is elfogatott s Aradon halálra, majd kegyelem útján 18 évi várfogságra ítélték. Fogságából 1856-ban szabadult ki s mint vasuti mérnök kereste kenyerét. Meghalt 1873. Pozsonyban.

Rakovszky Sámuel ezredes, osztályparancsnok. Született 1802. a szabolcsmegyei Gáva községben. A szabadságharcz kitörésekor a kormány a 48-iki honvédzászlóaljhoz századosnak nevezte ki. Bátor, vitéz katona. Mindig az első, hol a szükség úgy hozta magával, s utolsó, ha baj volt. Rakovszky volt az, aki a julius 2-iki komáromi ütközetben az osztrákok által elfoglalt monostori dombokat ismét visszavette. Görgei ott a csatatéren ezredessé nevezte ki, s a 2-ik rendü vitézségi érdemjellel diszíté fel. Komárom meghódolása után Nagy-Kállóba vonult, hol a honvédegylet elnöke lett. Meghalt 1871.

Rapaics Dániel ezredes. Született 1817. Kossinban. Mint a lőporgyártás felügyelője nagy tevékenységet fejtett ki. Halálra, majd kegyelem útján 18 évi várfogságra ítélték, a melyből három esztendőt töltött ki.

Rácz Sándor őrnagy. 1848. nyarán Fehértemplomban állomásozó 9-ik zászlóaljnál százados volt, s midőn Vitalis őrnagy a zászlóalj éléről lelépett, ő vette át annak ideiglenes parancsnokságát. 1848. aug. 28-án Asbóth őrnagygyal egyesülve, Ó-Moldvából kiverte a szerbeket. Szeptember elején, midőn Maderspach őrnagy állott a fehértemplomi védsereg élére, többször kitüntette magát. 1848. szept. 7-én Kusichot foglalta el a szerbektől, szept 23-án Jám, Kustil és Vojvodina községeket tisztította meg, okt. 1-én pedig a vracsegaji szerb tábort kergette szét. Okt. 17-én ismét Kusich ellen ment s a lázadófészket ez alkalommal hamuvá égette. Innentől kezdve a délvidéki hadjárat csaknem valamennyi ütközetében résztvett. A fegyverletétel után besorozták.

Ráday Pál gróf. A Károlyi-huszárezred egyik bátor, vitéz őrnagya volt. A fegyverletétel után 12 évi várfogságra ítélték, de 1850. julius végén kegyelmet kapott.

Rákóczi Parcsetich Zsigmond. Született 1808-ban Nagy-Kikindán. A szabadságharcz előtt az osztrák hadsereg egyik huszárezredénél szolgált s 1847-ben ment nyugalomba mint százados. A szabadságharcz kitörésekor ő is felajánlotta szolgálatait, s az ujonnan alakított Lehel-huszároknak lett az ezredese. A Rózsa Sándor-féle szabadcsapatnak ő volt a felügyelő-parancsnoka. Fegyverét 1849. aug. 20-án tette le Boros-Jenőn. Az aradi törvényszék golyó általi halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra ítélte. 1854-ben szabadult ki olmützi börtönéből.

Rázga Pál (Lásd IV. kötet 1251 lap.)

Récsey Ádám. (Lásd II. kötet 287. l.)

Répássy Mihály. (Életrajzát lásd III. kötet 36. lap.)

Riczkó Ignácz ezredes. A szabadságharcz kitörésekor Biharmegyében nemzetőri őrnagy volt, később az erdélyi hadjáratban tanusított vitézsége miatt ezredesi rangot nyert. 1848. nov. 23-án a csucsai szorosban táborozó erdélyi hadsereg előcsapatával Urbánt megverte. Decz. 19-én Wardener osztrák tábornok támadta meg csucsai állásában, de a hősiesen küzdő honvédek visszaverték. Mikor Bem Urbánt kiverte Erdélyből, egy figyelő sereget hagyott hátra, melynek parancsnokául Riczkó ezredest tette. Urbán februárban a tihuczai havasokon át visszatért s február 14-én Riczkót Király-Németnél megtámadta. Véres küzdelem fejlődött, amelynek folyamán Riczkó elesett. Hazaszeretetét hősi halálával pecsételte meg.

Rohonczy Lipót ezredes. Született 1807-ben Pápán. Az osztrák hadseregben viselt századosi rangjáról 1847-ben lemondott. A honvédség alakításakor ő is kardot kötött. 48 okt. 13-án Török-Becsén állomásozó őrségével a Csuroghnál átkelt szerbeket pár órai kölcsönös mészárlás után megverte. Később a Károlyi-huszárezrednek lett a parancsnoka. Az aradi törvényszék kötél általi halálra ítélte; kegyelmet nyervén, 18 évi várfogságot kapott. Börtönéből azonban már 1850. junius 12-én kiszabadult.

Romer Flóris. Született 1815. április 12-én Pozsonyban. 1830-ban a benczések rendjébe lépett. A szabadságharcz kitörésekor elhagyta a szerzetes rendet s veszélyben forgó hazájáért fegyvert ragadott. A 2-ik honvéd utászkari zászlóaljba lépett mint közvitéz s felhívta tanítványait is, hogy kövessék példáját. A debreczeni csata után menekülés közben, elárultatván, elfogatott, s a pozsonyi törvényszék 8 évi várfogságra ítélte. Büntetését az olmützi várban töltötte ki.

Rónai Jáczint. Született 1815. május 13. Székesfehérvárott. Pap volt, de tevékeny részt vett

az egész szabadságharczban, melynek leverétése után külföldre menekült. 1866-ban tért vissza, s a kiegyezéskor képviselővé választották. 1873-ban pozsonyi nagyprépost és czímzetes püspök lett, s később Mária Valéria főherczegnő magyar tanára. Meghalt 1889. ápr 17.

Rottenbiller Lipót. 48-ban Pest város polgármestere. A márczius 15-iki mozgalmak idejében nagy érdemeket szerzett a rend fentartása körül. Ő írta elsőnek alá a nép által a tanács elé terjesztett 12 pontot. Egyáltalán egész küzdelmünk alatt lángoló hazaszeretetének adta fényes tanujelét. Hogy a főváros lakossága a legszomorúbb napokban is oly szivóssággal tartott ki a nemzet ügye mellett: Rottenbillernek főérdeme.

Rózsafi Mátyás a „Komáromi Értesítő“ szerkesztője. A szabadságharcz alatt Klapka seregében szolgált, s azok közé tartozott, a kik Komárom meghódolását mindvégig ellenezték. Tagja volt a Thaly-féle összeesküvésnek is. A vár átadása után nem ment mindjárt külföldre, hanem Erdélyben bujdosott. Csak az ötvenes években menekült ki, még pedig Amerikába. Résztvett az amerikai polgárháboruban, s ezredesi rangot szerzett. Majd megnősülvén, Washingtonban telepedett meg, s itt lakott haláláig. Meghalt 1893-ban. 63 évet élt.

Rulikovszky Kázmér. Lengyel származású, született 1814-ben Zurachban. Az orosz hadseregben szolgált mint dzsidás-kapitány. Szabadságszerető, lelkes férfiú, a ki csak kényszerüségből viselte az orosz egyenruhát. Hozzánk akart átszökni, de elfogatván, 1849. augusztus 28-ikán Nagyváradon agyonlövetett. Nem vett ugyan részt szabadságharczunkban, de a mi ügyünk mártirja.

Rupp Alajos honvédszázados. Született 1825 Székesfejérvárott. A csornai és a moóri csatákban rendkivüli bátorságot fejtett ki; Szent-Tamásnál pedig a legelsők közt volt, ki a ráczok öldöklő golyózápora közt, kezében a magyar lobogóval, a földsánczra hágott. Meghalt 1890. január 18-ikán.

Ruttkay István. Született 1803. augusztus 3-án Nagy-Szelezsényben. A 48-iki mozgalmak mint Zólyomvármegye első alispánját találták, ki a pánszlávok tulkapásai ellen erélyesen száll síkra. Majd katonaságot toborozott megyéjében, s rövid idő alatt megalapította a 17-ik honvédzászlóaljat, melynek aztán parancsnoka lett. Kezdetben Hurbán ellen harczolt, később Komáromba rendelték s ott is maradt a kapituláczióig. Ekkor már alezredes volt. Zászlóalja vitézségeért veres sipkát nyert. A kapituláczió után haza ment szülőföldjére. 1861-ben Zólyommegye alispánja lett, 1865-ben pedig beszterczebányai képviselővé választották. Meghalt 1869. szeptember 3-án Nagy-Szelezsényben.

Sárosy Gyula költő. Született 1816. febr. 12-ikén Boros-Sebesen. Ő a szerzője a hires „Arany Trombita“ czímű nagy politikai verses műnek, a melyet a szabadságharcz idején mindenfelé szavaltak. E népszerű költeménye miatt halálra itélték, de kegyelmet kapott. Elhunyt 1861. nov. 16-án Budapesten.

Schweidel József tábornok. Született 1796-ban Zomborban. 1848-ban őrnagy volt. Midőn ezrede Bécsből Magyarországra rendeltetett, a magyar kormány rendelkezése alól magát kivont Apponyi ezredes helyett átvette az ezred vezényletét, s azt haza is vezette. E hazafias tetteért alezredesi rangot nyert. Résztvett a pákozdi és schwecháti ütközetekben, további működésének betegsége vetett gátat. Bajából felgyógyulva, 49. május hóban Buda-Pest katonai parancsnokául nevezték ki, s a kormányt követte Szegedre és Aradra. A kormány lemondása után Görgeit követte. Világosnál ő is az oroszok kezébe került s egyike lőn az október 6-án Aradon kivégzett vértanuknak. Fia, Béla, századosi ranggal szintén a honvédseregben szolgált. Mint volt osztrák tisztet 18 évi várfogságra itélték, de utóbb kegyelmet kapott.

Sebő Antal. Született 1829-ben. Az 1848-iki márcziusi napok alatt, mint a jurátusok egyik vezetője, élénk része volt a szabadságmozgalmakban. Aztán honvédnek csapott fel, s a ráczok ellen küzdött. A 37-ik zászlóalj alakulásakor hadnagyi ranggal a komáromi várba került; 1849. szeptember 28-án főhadnagygyá nevezték ki, egyúttal pedig a 3-ad osztályú vitézségi érdemrendet kapta. Az 1867-iki kiegyezés után Pestmegye főlevéltárnoka, majd árvaszéki ügyésze lett. Most nyugalomban él.

Sebő Alajos huszár-alezredes. A tápióbicskei ütközetben tüntette ki magát. Riedesel az osztrák vasasok egyik herkulesi erejü őrnagyával ott a harczmezőn csapataik szemeláttára valóságos párbajt vivott. A vesztes Riedesel lőn; Sebő egy rettentő csapással ketté hasította ellenfelének a fejét. Ez a párbaj is nagyban hozzájárult a győzelem kivivásához. De maga Sebő is karján oly súlyos sebet kapott, hogy hosszabb ideig kórházban feküdt.

Sembery Imre orsz. képviselő. A honvédelmi bizottmány tagja volt, s ezen minőségében buzgó tevékenységet fejtett ki. Főként a hadfelszerelés körül vannak nagy érdemei. Viszszavonulva él hontmegyei birtokán.

Sidlovszky János százados, a brassói fellegvár hős védője. Mikor az előnyomuló Lü-

ders 1849. junius 21-én halomra lövette a fellegvárat, Sidlovszky, nehogy orosz fogságba kerüljön, agyonlőtte magát.

Sillye Gábor. Született 1819. márczius 21-én Hajdu-Böszörményben. Az 1848/49-iki országgyülésen Hajdu-Böszörmény képviselője volt, utóbb pedig a Hajdukerületben kormánybiztos. Ő alakitotta a bácskai huszárezredet és az 52. és 53-ik honvédzászlóaljakat. 49-ben a Hajdukerület főkapitányául s a nemzetőrség főparancsnokává nevezték ki. Az ő inditványára kiáltotta ki Hajdu-Böszörmény 1849. május 4-én a köztársaságot, s egyben felírt a nemzetgyűléshez, hogy az egész országra a köztársasági államforma terjesztessék ki. A szabadságharcz után egyideig bujdosott, de 1850. márcz. 24-én elfogták. A pesti hadi törvényszék 51. okt. 8-án kötél általi halálra itélte. Kegyelem utján 10 esztendei várfogságot kapott, s azt ki is töltötte az olmützi várban.

Simonfy József. Született 1790. márczius 19-ikén Tökés-Ujfaluban, Nyitramegyében. 1843-ban nyugalomba vonult mint százados. 48-ban a Nyitramegyében alakult nemzetőrségnél őrnagy lett, s a Hurbán-féle lázadás ellen működött. Ennek elnyomása után az oláhok ellen harczolt. 49. márcz. 1-én alezredes lett. 1849. decz. 5-én az aradi haditörvényszék golyó általi halálra itélte. Kegyelem utján 10 évi várfogságot kapott. Büntetésének egy részét az olmützi várban töltötte.

Skublics Ráfael őrnagy. Maderspachnak a legodaadóbb segítője Fehértemplom hősi védelmében. Majd Damjanichhoz kerül, s 1848. decz. 12-ikén az alibunári véres ütközetben elesik. Kora vesztét megkönyezte az egész magyar tábor.

Souper Ágoston. Született 1811-ben Pesten. Osztrák katonatiszt volt, 46-ban századossá nevezték ki. A 48-iki szerb lázadáskor zászlóaljával a Bánságba rendeltetett s részt vett a szerbek elleni csatározásokban. 49. januárban a Bem segélyére küldött csapattal Erdélybe ment, mint zászlóaljparancsnok. Éppen a piskii csatához érkezett s annyira kitüntette magát, hogy Bem nyomban őrnagygyá nevezte ki. Áprilisban a Dembinszky vezénylete alatti felsővidéki hadtestéhez került s egy ujonnan alakított zászlóalj élén részt vett annak minden csatájában egész a temesvári katasztrófáig. A fegyvert Boros-Jenőn tette le augusztus 21-ikén Vécsey alatt. Az aradi haditörvényszék halálra itélte, halálbüntetését 14 évi várfogságra változtatták. Hét esztendő után kegyelmet kapott. 1869-ben honvéd őrnagygyá nevezték ki.

Splényi Lajos. 1848 őszén a kormány által Turinba küldetett Magyarország képviselője gyanánt. Deczember 10-én Grobetti Szárd miniszterelnök kinyilatkoztatta neki, hogy az olasz kormány Magyarország függetlenségét elismeri s vele szövetségre is hajlandó lépni. A szövetség azonban nem jött létre, mert Károly Albert Novaránál legyőzetett. Splényi ekkor elhagyta Turint s hazája érdekeinek előmozdítása végett Konstantinápolyba utazott. Később hosszú bujdoklás után, itt is halt meg.

Stein Miksa báró, született 1810-ben Galicziában. Mérnökkari akadémiát végzett. 48-ban Hrabovszky seregénél volt s részt vett a junius 12-iki karloviczi ütközetben. Utóbb a déli hadsereg táborkaránál működött. Később a hadügyminiszteriumba hívták s rövid idő alatt a központi táborkar főnöke lett. A kormány áprilisban Gyulafehérvárra küldte, a hol átvette az ostromsereg parancsnokságát. Az ostromot julius végén kellett megszüntetnie, fenyegettetvén a Lüders által ellene küldött Hasdorf által. Augusztus 1-én Hasdorf, 12-én pedig Lüders verte meg s Piskire vetette vissza. A temesvári csatából érkező Bem augusztus 16-án ért Stein állásához, s értesülvén a bizalmatlanságról, melylyel a sereg Stein iránt viseltetett, őt letette s helyébe Beke ezredest nevezte ki. Törökországba menekült s felvévén Mohamed vallását, mozlim szolgálatba lépett. A török állapotokat erősen ostorozta, e miatt 1858-ban elzárták, s a börtönben halt meg.

Szabó Alajos. Született Bozóthon (Esztergommegye) 1821. április 23-án. A szabadságharcz idején ügyvéd, megyei esküdt és birtokos. Rendkivül tevékeny ember volt, s az esztergommegyei népfelkelés szervezése körül nagy érdemeket szerzett. Windischgrätz által elfogatván, kötéláltali halálra itéltetett, mely itélet azonban kegyelemből 5 évi várfogságra lőn átváltoztatva s ebből két évet Olmützben ki is töltött. Kiszabadulása után gazdálkodással foglalkozott, később Esztergommegye főügyésze lett. Meghalt Esztergomban 1888. julius 26-ikán.

Szabó János. Született 1819. deczember 24-én Miskolczon. 1848-ban a Szegeden alakult 3-ik honvédzászlóalj közhonvédei közé lépett, s mint ilyen kezdte meg katonai szolgálatát Damjanich alatt. Hat heti szolgálat után hadnagy lett. Hősiesen küzdött a szolnoki, tápió-bicskei, váczi és nagysallói csatákban. Budavár ostrománál rettenthetlen bátorsága által tűnt ki s nem sokkal ezután őrnagygyá s a dicső 3-ik zászlóalj parancsnokául nevezték ki. A világosi fegyverletétel után az aradi vár foglya lett, de nemsokára

szabadon bocsátották, mert nem volt osztrák katona. A kiegyezés után ismét katonai szolgálatba lépett, 1869. julius 26-án a honvédséghez őrnagygyá nevezték ki.

Szabó Nándor alezredes. Az egész erdélyi hadjáratban élénk, tevékeny részt vett. Működéséhez több győzelem emléke füződik.

Szabó Vincze az 5-ik huszárezred alezredese. Számos csatában vett részt. Tíz évi várfogságra itélték, de 1852-ben kegyelmet kapott.

Szacsvay Imre. Született 1818. november 1-én Sályán (Biharmegye). 1848. május 10-én Kossuth a nagyváradi kincstári uradalom ügyészéül nevezte ki, junius 24-én pedig a nagyváradi kerület képviselővé választotta. A kormány Debreczenbe költözése után a Háznak jegyzője lett, s mint ilyen ő irta alá az április 14-iki függetlenségi okiratot. A szabadságharcz leveretése után elfogták s Pestre vitték az Ujépületbe. A vizsgálat folyamán büszkén vallotta meg, hogy az áprilisi trónfosztó nyilatkozatnak ő az egyik szerzője. E miatt a haditörvényszék kötél általi halálra itélte; 1849. okt. 24-én fel is akasztották. Tetemei a kerepesi-uti sírkertben porladoznak.

Szalay László. Született 1813. ápr. 18-án Budán. A pozsonyi országgyűlésen a szabadelvü párt buzgó előharczosa volt. A magyar kormány 1848. május 4-én Frankfurtba küldte Magyarország képviselőjeként. Kitartóan sürgette a német birodalommal való szövetséget, de az osztrák kormány ebbeli törekvését meghiusította. 1848. október havában Londonba ment, de az ottani kormány támogatását sem sikerült megnyernie. A szabadságharcz után Svájczban telepedett le. Itt írta meg Magyarország történetének négy első kötetét. 1855-ben tért vissza hazájába s egész haláláig a történelemmel foglalkozott. Meghalt 1864.

Szarvady Frigyes. Született 1822-ben Ujvidéken. A szabadságharcz idejében a magyar kormány diplomacziai ügynöke volt Párisban, s mint jeles hirlapíró széles körben ismertette Magyarország ügyeit. A szabadságharcz után állandóan Párisban maradt, s nagy tevékenységet fejtett ki hazája érdekében. Kossuth Lajosnak valóságos jobbkeze volt, s iratainak franczia kiadását is ő rendezte sajtó alá. Meghalt Párisban 1882-ben.

Szatmáry Mihály. Született 1806-ban Derékegyházán (Csongrád m.) A 48-iki mozgalmak kezdetekor kapitányi rangot viselt. A magyar kormány a Lehel-huszárokhoz őrnagygyá nevezte ki. Egy ideig pótlovazási főnök volt. 1849. februárban a bácskai huszárok ezredese lett. A szabadságharcz leveretése után előbb kötél általi halálra, majd kegyelemből 18 évi várfogságra itélték.

Szász Károly nagy-enyedi jogtanár. Az unió körül szerzett magának elévülhetlen érdemeket. Leginkább az ő megrázó hatalmas szónoklatának köszönhető, hogy az 1848. máj. 29-iki gyűlésen Erdélynek Magyarországgal való egyesülése kikiáltatott. A nemzetgyűlésen a vizaknai kerületet képviselte, később igazságügyi államtitkár lett.

Szekulics István ezredes. Született 1810-ben Dolován. 1848 előtt főhadnagy volt, 14 évi szolgálat után azonban rangját letette. A szabadságharcz védelmére ujra kardot kötött. Holtztraunál Burich tábornok ellen vívott csatában különösen kitüntette magát. A kápolnai ütközetben már mint hadosztályparancsnok harczolt Vayss dandára ellen. 1849. junius 14-én Komárom alatt Vásáruton megrohanta Derschatta osztrák ezredes csapatait s Kürtre vetette vissza. Az aradi törvényszék kötél általi halálra itélte. Halálbüntetését 18 esztendei várfogságra változtatták, 1850. jun. 12-én kegyelmet nyert.

Szemere Bertalan (Életrajzát lásd I. köt. 204. lap.)

Szentiványi Kázmér alezredes. Született 1814-ben. Előzőleg az osztrák seregben hadnagy volt, de már 1842-ben megvált a szolgálattól. A szabadságharcz liptómegyei birtokán találta s az elsők közt volt, kik a honvédséghez léptek. Előbb a ráczok ellen küzdött, majd a temesvári ostromsereghez került. 1849. elején már őrnagy, májusban pedig alezredes s dandárparancsnok. Mikor Lugoson a déli hadsereg bomlásnak indult, ő volt az első, ki Bemnek az engedelmességet megtagadta, s a fegyerletétel mellett kardoskodott. Ennek daczára 16 évi várfogságra itélték, de 1850-ben kegyelmet kapott.

Szentkirályi Móricz. Született 1809. márczius 2-án Pesten 1848-ban a szerbek elleni hadsereghez került mint kormánybiztos. A második miniszteriumnak egyik jelöltje vala; de 48 végén hirtelen lelépett a szereplés teréről s a január első napjaiban Pestre bevonuló Windischgrätznek meghódolt. 1882-ben halt meg.

Széchenyi István gróf. (Élet- és jellemrajzát lásd I. kötet 207. lap.)

Székely József. Született 1825-ben Debreczenben. A régi írói gárda egyik népszerü tagja, akit az ötvenes években az irodalom jelesei között emlegettek. A szabadságharczot mint honvédkapitány küzdötte végig. A kiegyezés után Pest vármegye főlevéltárosa volt. Meghalt 1895. szept. 14-én Budapesten.

Szilágyi Samu. Alezredes volt Gál Sándor

seregében. 1849. elején Medgyes őrségének parancsnoka. A fegyverletétel után elfogták, de kegyelmet kapott.

Szillányi Péter. Született 1822-ben az aradmegyei Szlatinán. Az osztrák hadseregből kilépett, mert magyar érzelmei miatt sokat üldözték. A szabadságharcz kitörésekor nemzetőr-százados lett s résztvett a szerbek elleni hadviselésben. Utóbb a rendes csapatokhoz került s a 42-ik zászlóaljnál harczolt Klapka alatt. Komárom felmentéséig Klapka táborkarában volt vezérkari főnökhelyettes, azután a komáromi várőrség táborkari főnöke lett őrnagyi ranggal. Az 1849. aug. 3-iki kirohanást az ő tervei szerint hajtották végre, s ennek elismeréseül alezredesi rangra emelték. A kapituláczió után külföldre menekült. Később visszatért hazájába. Az 1867-iki kiegyezés után, a honvédség szervezésekor ujolag alezredes lett. Meghalt 1871-ben Szatmáron.

Szinnyei József. Született 1830. május 18-ikán Komáromban. Jogi tanulmányait Győrött végezte. 1848. októberben beállt közhonvédnek, s Meszlényi alezredes irodájába vezényelték, később a 37-ik zászlóaljnál őrmester, majd hadnagy lett, augusztus végén pedig főhadnagyi ranggal átlépett a 203-ik zászlóaljhoz. A komáromi harczokról naplót vezetett; s e naplójegyzeteit, „Komárom 1848—49-ben" külön könyvben is kiadta. Ez idő szerint a budapesti egyetem könyvtárának első őre.

Szintay János. 1848-ban beregmegyei kormánybiztos volt. Az ő erélyének köszönhető, hogy Laube osztrák őrnagy, Munkács várának akkori parancsnoka, a várat a magyaroknak átadta.

Szilágyi Béla. A legfiatalabb honvédek egyike. Született 1836-ban, tehát 12 éves volt, mikor felcsapott honvédnek. Résztvett több ütközetben, egyebek közt Budavár ostrománál is. A szabadságharcz után szinész, majd hivatalnok lett.

Szottfriedt Nándor alezredes s utászkari főnök. Született 1819-ben. Az osztrákoktól jött át a honvédséghez, s a magyar utászkar szervezése körül elévülhetlen érdemeket szerzett magának. A világosi fegyverletétel után előbb halálra, majd kegyelemből 14 évi várfogságra itélték. Fogságából 1852-ben szabadult ki.

Szöll János, a tiroli legió parancsnoka. Született 1811-ben. Előbb osztrák hadnagy volt. A szabadságharcz kitörésekor tiroli mintára egy vadász-zászlóaljat alakított, amelynek őrnagyi ranggal parancsnoka lett. A téli hadjárat alkalmával elfogatván, 1849. január 29-én felakasztatott.

Sztankó Samu. Született 1815-ben Eperjesen. Előzőleg az osztrák seregben szolgált. 1848-ban katonai munkát írt magyar nyelven, s ennek a révén került Batthyány miniszterelnök mellé. Julius elején Angliába és Belgiumba küldték fegyverek szerzése végett. Küldetését dicséretesen teljesítette is. Visszatérve, honvédszázados lett. Második küldetése gyutacsgyártó gépek beszerzése volt, s Gaczián át hozta be titkon a Belgiumban szerzett gépeket. 1849. január 1-én a 49-ik honvédzászlóalj parancsnoka lett őrnagyi ranggal. Zászlóalját több csatában vezette győzelemre. Világos után 12 évi várfogságra itélték, de 3 évi rabság után szabadon bocsáttatott. A kiegyezés után honvédőrnagygyá nevezték ki.

Táncsics Mihály. (Életrajzát lásd 1. kötet, 57. lap.)

Tassy Becz Béla. Született 1828. Györk tolnamegyei községben. A szabadságharcz kitörésekor, mint juratus a 8-ik honvédzászlóaljhoz csapott fel, amelynek csakhamar egyik legvitézebb hadnagya lőn. A szőregi ütközetben sulyosan megsebesült, s állapota javulásáig a szegedi vésztörvényszéknél nyert alkalmazást. Kigyógyulván, századosi ranggal Perczel hadtestéhez osztották be, s mint ilyen résztvett az alvidéki harczokban; az uzdini győzelem nagyrészt Tassy vitézségének köszönhető, aki ez alkalommal négy ágyut vett el a ráczoktól. A szabadságharcz leveretése után 4 évi vasban töltendő börtönbe itélték, de 1850-ben kiszabadult. Az elnyomatás idején buzgón résztvett a honfelszabadítás munkájában, sőt 1859-ben, mikor az olasz-osztrák háboru kitörendő vala, Turinba sietett, s mint százados az olaszországi magyar legióba lépett. Reményeink rombadőltével hazatért s itthon fáradozott a csüggedő nemzet ébrentartásán. Az alkotmányos élet visszaállítása után főszolgabiró lett, 1878-ban a ráczalmási kerület országos képviselőjeül választotta meg; 1883 végén pedig Fejérmegye árvaszéki elnökévé választották s ezen tisztet viselte 1895. ápr. 13-ikán bekövetkezett haláláig. Törhetlen jellemű hazafi volt, rendületlen híve azoknak a 48-as eszméknek, a melyekért vérét ontotta.

Thaly Zsigmond alezredes. Született 1814-ben Csepen (Komárommegye). Pécsett mérnök volt, de a szabadságharcz kitörésekor fegyvert ragadott s a komárommegyei önkéntesek századosa lőn. A moóri csatában sebet kapott. Felgyógyulása után Komáromba ment, hol nagy része volt Majthényi eltávolitásában. Köztársasági érzelmü, képzett, szivós ember, aki mint Komárom erőditési parancsnoka is, nagy népszerűséggel birt. A komáromi vár feladása után, mit utolsó pillanatig makacsul

ellenzett, csakhamar elfogták, mint a Mack-féle összeesküvés részesét, de kegyelmet nyervén, 1850-ben Jersey szigetére ment. 1863-ban tért vissza hazájába, s Puszta-Szt-Mihályon gazdálkodott. 1886. máj. 14-én halt meg Losonczon.

Teleki Ádám gr. tábornok. Katonai pályára 1814-ben lépett. 1848-ban a 12-ik huszárezred parancsnoka volt s ez év tavaszán tábornokká nevezték ki. Midőn a Jellasicscsal szembeálló magyar hadsereget Ottinger tábornok hűtlenül odahagyta, Teleki vette át a vezényletet, de ő is habozott megütközni; s midőn tisztikara Keszthelyen kijelenté, hogy tovább nem hátrál, visszalépett a vezérségtől. Mint dandárparancsnok azonban a hadseregnél maradt s résztvett a pákozdi csatában. A magyar ügyet október 3-ika után hagyta oda. Ennek daczára az osztrák haditörvényszék megfosztotta vezérőrnagyi rangjától.

Teleki Blanka grófnő. Született 1806-ban. A leglelkesebb magyar hölgyek egyike. A szabadságharcz alatt számos buzdító czikket írt a különféle hirlapokba. Emiatt, mikor beköszöntött a reakczió, tiz évi börtönre itélték, a melyből Kufsteinban öt esztendőt töltött ki. A hosszú börtönélet egészen aláásta egészségét, úgy annyira, hogy kiszabadulása után, csakhamar: 1862. okt. 28-án elhunyt.

Teleki László gróf. Született 1811. február 11-én. 1839-ben lépett a politikai pályára. A 48-iki mozgalmak elején a Pesten alakult Radikál körnek elnöke. Az 1848-iki országgyülés elején az ellenzék soraiban működött, mint az abonyi kerület képviselője. Utóbb a honvédelmi bizottmány Párisba küldte Magyarország képviselőjeként. A világosi fegyverletétel hire Párisban érte. Kint is maradt, s széleskörű tevékenységet fejtett ki a honfelszabadítás körül. Az olasz háború kitörésekor Turinba költözött s tagja lett a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak. 1860 végén Drezdában, a hová rokonai látogatására ment, elfogták, de 1861 jan. 1-én legfelsőbb kegyelemmel visszanyerte szabadságát. Az 1861-diki országgyülésen a határozati-párt egyik vezére volt, de a felirati vita közben, 1861-ben május 8-ikán, agyonlőtte magát. Halála országos gyászt idézett elő, s temetése óriási nemzeti tüntetésekre adott alkalmat. Teleki író is volt; a legjelesebb munkája „A kegyencz“ czimű dráma.

Teleki Sándor gróf. Született 1821. január 26-án Kolozsvárott. 1848-ban közhonvédnek csapott fel, de gyorsan előhaladt, s később mint Bem futárja és élelmezési biztosa századosi, őrnagyi, majd alezredesi rangot nyert. A szabadságharcz leveretése után az aradi várba került s tévedésből szabadon bocsátották. Ezt azonban csakhamar észrevették, de már akkor Teleki Szerbián át szerencsésen megmenekült, s Haynau csak jelképileg akaszthatta fel. Francziaországban és Angliában élt. Részt vett a krimi hadjáratban s ennek lezajlása után Törökországban és Svájczban tartózkodott, majd Garibaldi seregébe állt és végigharczolta az olaszok szabadságharczát. A kiegyezés után haza jött, s többnyire Koltón tartózkodott. Itt is halt meg 1892-ben.

Tersztyánszky Zsigmond, honvédhuszár őrnagy. Született 1811-ben Puszta-Berkiben (Nógrádmegye). Iskoláit elvégezvén, a Nádor-huszárokhoz hadapródnak lépett be; mint hadnagy nyugalomba vonult, s megnősülvén, birtokán gazdálkodott. Itt találta a szabadságharcz. Legelőbb, mint katonaviselt embert a toborzással bizták meg, s a nógrádmegyei honvéd ujonczokat ő vezette az Alvidékre. Később a kormány a hajdu-városokban a Bocskay-huszárezred szervezésével bízta meg. S e megbízatásának is kitünően megfelelt. A Bocskay-huszárokkal, mint őrnagy vonult az Aldunához, s mindvégig példányképe volt a harczi vitézségnek. Világos után szintén elfogták, s csak Haynau bukásának köszönhette, hogy megszabadult az akasztófától. Élénk részt vett mint honvédegyleti alelnök, a 60-as évek alkotmányos mozgalmaiban is. 1863-ban halt meg Puszta-Berken.

Thomka Károly ezredes. Szakképzett, vitéz törzstiszt, a ki végig küzdötte egész szabadságharczunkat. A világosi fegyverletétel után őt is elitélték, de 1850-ben kegyelmet kapott.

Thworzniczky I., a lengyel légió egyik csapatának parancsnoka. 1849. január 22-én Klapka alatt a tarczali ütközetben rendkivül kitüntette magát, a falutól északra eső magaslatokat foglalván el rohammal. Résztvett a turai ütközetben is, mint a jobbszárny vezetője. A fegyverletétel után kimenekült.

Tisza László huszárszázados. Született 1829-ben. Testvérbátyja Tisza Kálmán volt miniszterelnöknek. A szabadságharcz kitörésekor fölcsapott a honvédek közé, s csakhamar a századosságig vitte. Vakmerő, bátor katona volt. A moóri ütközetben a vértesek közé száguldott, a kik majdnem halálra kaszabolták. Csak nagy nehezen gyógyult ki sebeiből. A kiegyezés után képviselő lett, s több országgyülésen tagja volt a háznak. Ma visszavonulva él erdélyi birtokán.

Tóth Ágoston ezredes. A bécsi mérnökkari akadémiából lépett az osztrák hadseregbe, hol csakhamar századosi rangra emelkedett. A szabadságharcz kezdetén a 31-ik zászlóalj

parancsnoka lett őrnagyi ranggal. Csakhamar Bem tábornokhoz kerül, akinek rendkivüli hadiképzettsége miatt, mondhatni, csaknem jobbkeze. Utóbb egy egész hadtest vezényletét bizták reá, s a Bánságban Vetter tábornokkal egyesülten ő verte meg Jellasichot Becskereknél. A fegyverletétel után az osztrák haditörvényszék 18 évi várfogságra itélte, melynek egy részét Olmützben ki is szenvedte. A kiegyezéskor főmérnök lett a közlekedésügyi miniszteriumban. 1873-ban nyugalomba ment.

Tóth László. Született 1811. augusztus 22-én Bibarczfalván. Ügyvéd volt. Déván letelepedve, nagy tevékenységet fejtett ki az unió érdekében Hunyadmegye gyülésein. Erősen buzgólkodott később a nemzetőrség felállítása körül is. Puchner elfogatta s Szebenben fogságba került. Nagyszeben bevételekor szerencsésen kiszabadult, s Bem seregéhez közhonvédnek csapott fel, halálmegvető vitézségével azonban csakhamar tisztirangra küzdötte fel magát. A szabadságharcz leveretése után a szebeni katonai törvényszék halálra itélte, de kegyelemből 10 évi várfogságra változtatták az itéletet.

Török Ignácz tábornok. Született 1795. Gödöllőn. Katonai tanulmányait a bécsi mérnökkari akadémiában végezte. Eleintén a mérnökkarnál szolgált, de mint őrnagy a magy. kir. testőrséghez helyeztetett át. 1846-ban ujra visszakerült a mérnökkarhoz, s alezredesi ranggal Komárom mérnökkari igazgatója lett. Itt érte a szabadságharcz kitörése. Majthényi elmozdítása után egy ideig Komárom várának parancsnoka volt. Budavár bevétele után a Hentzi által épített erődítéseket ő semmisítette meg. Midőn Haynau és az oroszok megkezdték előnyomulásukat: a kormány Szeged mellett védsánczok építését határozta el, s a kivitellel szintén Törököt bizták meg. A világosi fegyverletételkor orosz fogságba jutott. Aradra vitték, s 1849. október 6-án felakasztották.

Török József. Született 1825-ben a háromszékmegyei Bikfalván. Katonai nevelésben részesült. 1848-ban főhadnagy lett, s mint ilyen kezdte meg a szabadságharczbani szereplését. Mindjárt az alibunári összecsapásnál kitüntette magát. Buda bevétele után Guyonhoz rendelték az egyik bácskai hadosztály vezényletére. Résztvett a Jellasics elleni diadalmas hegyesi csatában. Harczolt a titeli fensík bírhatásáért vívott ütközetekben, valamint az augusztus 9-iki temesvári döntő csatában is, melynek szerencsétlen kimenetele után szándéka volt a Hajdu-kerületekből való huszárait hazavezetni, de az osztrák hadak mindenütt nyomában voltak, úgy hogy aug. 21-én Nagyváradon kénytelen volt fegyvereit lerakni. Ő maga szerencsésen megmenekült, de később Kolozsvárott elfogták. Elitéltetését szökése akadályozta meg. Az 1867-iki kiegyezés után ismét katonai szolgálatba lépett, s a király honvédőrnagynak nevezte ki.

Trefort Ágost. Született 1817. február 7. Homonnán (Zemplénmegye). A 48-iki kormányban a földmivelési miniszterium államtitkára volt. A nemzetgyűlésen Pest városát képviselte. Az elnyomatáskor egy ideig külföldön tartózkodott, de csakhamar hazajött, s a tudományos irodalommal foglalatoskodék. Az 1867-iki kiegyezés után ismételten orsz. képviselő volt, 1872. óta pedig vallás- és közoktásügyi miniszter. Meghalt 1888. aug. 22. Budapesten.

Turóczi Mózes százados, a székelyföldi ágyuöntő-műhely vezetője. Kézdivásárhelyen 1813. január 20-án született. 1848 előtt rézműves volt, a szabadságharcz alatt pedig legodaadóbb társa Gábor Áronnak. Együtt öntötték Kézdivásárhelyen a székely csapatok részére az ágyukat. Erélyes, odaadó működésével maradandó nevet szerzett magának a Székelyföld dicső önvédelmi harczában. Meghalt 1894-ben 81 éves korában Kézdivásárhelyen.

Tuzson János őrnagy. Született 1825. a háromszékmegyei Bélafalván. A kézdi-vásárhelyi katonai nevelőintézetből 1843-ban került ki, s a 2-ik székely gyalogezred altisztje lett. 1848. augusztus havában ezredének első zászlóaljával mint őrmester a verbászi táborba került, 1849. okt. 8-án hadnagy lett. Deczember végén Bemhez jutott, a ki Kolozsvár megszállásakor főhadnagygyá, a szebeni csata után pedig századossá nevezte ki. Az orosz-osztrák hadaknak Erdélyből történt kiveretésé után Bem a 86-iki zászlóalj alakításával bizta meg. Május végén e zászlóalj parancsnoka lett őrnagyi ranggal, s az oroszok betöréseig a tömösi szorosnál őrködött. Bemmel egyesűlve, résztvett annak moldvai expeditiójában is. Az abszolut kormány alatt elsőbb mint nevelő, azután mint gazdatiszt tartotta fenn magát. A kiegyezés után 1869-ben honvédőrnagygyá nevezték ki.

Türr István olasz tábornok. Született 1825-ben Baján. A szabadságharcz kitörésekor a lombárdiai osztrák seregben szolgált, de 1849-ben átszökött az olaszokhoz. Szereplése az emigráczió idejére esik, a midőn élénk tevékenységet fejt ki az elnyomott haza fölszabadítása körül. A magyar garibaldistáknak ő volt az egyik szervezője. Résztvett Garibaldi sziciliai hadjáratában, s csakhamar tábornok,

majd Nápoly kormányzója lett. Az 1867-iki kibékülés után hazajött s a Ferencz-csatorna építésénél munkálkodott. Aztán ismét külföldre ment, legtöbbnyire Párisban él. Neje Bonaberte-Wyse leány.

Udvarnoky Géza százados. A kápolnai csata után fegyelemsértés miatt Görgei parancsából agyonlőtték.

Ujházi László. Született 1793-ban a sárosmegyei Budaméren. 48-ban Sárosvármegye főispánja volt, s vadászcsapatot alakított, a melybe maga is belépett két fiával. 1849 nyarán Komárom kormánybiztosa lett, s tisztségét a vár átadásáig megtartotta. A szabadságharcz leveretése után Amerikába menekült s Chicagótól nem messze *Uj-Buda* név alatt gyarmatot alapított, melynek lakói között 150 komáromi menekült is volt. Később Texasba költözött s Szent-Antonió közelében vásárolt birtokot, melyet Sirmezőnek keresztelt el. Itt is halt meg. Tetemét családja haza hozatta.

Unger Károly Sámuel, a nagyváradi lőszergyár parancsnoka. Született 1793. aug. 22-én Sopronban. A szabadságharcz előtt kereskedő volt, s mellékesen foglalkozott a pyrotechnikával. Eközben találta fel ama congrevröppentyűket, melyek a szabadságharczban főkép Bem tábornoknak oly kitünő szolgálatot tettek. 1848-ban a nagyváradi várban felállított lőszergyár parancsnoka lett, kezdetben főhadnagyi, később századosi ranggal és főtűzmesteri czímmel. 1880. január 16-án halt meg Budapesten.

Üchtritz Emil báró. Porosz származású. Előzőleg az osztrákoknál százados volt. A szabadságharcz alatt mint őrnagy, majd mint alezredes Görgei oldalánál végigküzdötte az egész hadjáratot.

Vajda János. (Életrajzát lásd I. kötet 24. lap. Pótlólag megjegyezzük, hogy 1896-ban Budapesten meghalt.)

Varga Imre. Született 1827-ben a vasmegyei Rába-Hidvégen. A 48 ik gyalogezredben szolgált, de a szabadságharcz kitörése után a parancsnoksága alatti legénységgel átjött a honvédséghez. Utközben Jellasics előőrsei Szent-Keresztnél (Fehérmegye) feltartóztatták, de az előőrsök vonalán hősiesen áttört s néhány foglyot is hozott magával. Résztvett a pákozdi, a parndorfi csatában. 1848. november 1-én a 49-ik zászlóaljhoz tették át századosi ranggal. Aulich alatt a Windischgrätz elleni tüntetésekben kiváló része volt; a 60-ik zászlóalj megmentését ő vitte keresztül, elszántan törvén utat a már-már elfogott zászlóaljnak. Ekkor őrnagyi rangot nyert. Május hóban a felsővidéken működő Beniczky Lajos, majd Görgei Ármin mellé rendelték s hosszabb ideig védte a Vágvonalat. 1849. junius elején Komáromba helyezték, ahol a 49-ik zászlóalj parancsnoka lett. Komárom kapitulácziója után Zalamegyébe vonult, s később megyei főszámvevő lett. A kiegyezés után a nagykanizsai 77-ik zászlóalj parancsnoka lett, s mint honvédezredes ment nyugalomba.

Vasvári Pál. (Életrajzi adatait lásd I. kötet 18. lapján.)

Vay László gróf, őrnagy. Gr. Vay Ábrahám valóságos belső titkos tanácsos fia. A katonai pályára lépett s kilencz évig szolgált mint dzsidás-főhadnagy. 1847-ben azonban leköszönt. A szabadságharcz kitörésekor az elsők közé tartozott, a ki fivérével, Mihálylyal együtt a hazának ajánlotta fel szolgálatait. S a ráczok nem egyszer érezték kardjának sujtó villámát. Később őrnagyi ranggal a Dembinszky táborkarákoz osztották. Részt vett a kápolnai, turai, szegedi, temesvári ütközetekben. A világosi fegyverletétel után kimenekült, s 1855-ben kegyelmet kapott.

Vásárhelyi István százados, az eszéki hadsereg kiegészítő részét képező honvédseregnél szolgált. 1848. november 13-án fényes győzelmet aratott a határőrök felett Csepinnél. Egy hónap mulva deczember 19-én ugyanitt ujolag véres ütközet volt, amely alkalommal Vásárhelyi elesett.

Venturini Camilló. A Zinani olasz zászlóalj parancsnoka. Az ő érdeme, hogy e zászlóalj, a mely az eszéki várban volt elhelyezve, ügyünkhez pártolt.

Veress Sándor. Született 1828-ban Sarkadon. A szabadságharcz kitörésekor felcsapott honvédnek, s mint főhadnagy Bem oldalánál végigküzdötte a szabadságharczot. Kimenekülvén, rendkivül tevékeny részt vett az emigráczió honfelszabadító működésében. Mikor az olaszországi magyar légió megalakult, századossá nevezték ki. Később Bukarestben telepedett le s haláláig gyámola és vezetője volt az ottani magyarságnak. Irodalommal is foglalkozott, s „A magyar emigráczió keleten“ czímű két kötetes munkája méltó feltünést keltett. Elhunyt 1884. Bukarestben.

Vetter Antal altábornagy. Született 1803. julius 3-án Velenczében. Atyja alezredes volt az osztrák hadseregben, ő maga 12 éves korában a bécsujhelyi katonai akadémia növendéke lett. 1848-ban mint a 37-ik gyalogezred, 3-ik zászlóaljának parancsnoka, alezredesi rangot viselt. Kiss Ernőnek szept. 2-án Perlasz ellen intézett első támadásánál zászlóaljával szuronynyal foglalta el a várost, Berchtold tábornok távozása után a bánsági hadosztály parancsnoka lett; november végén

pedig a hadügyminiszterium táborkari osztályának a főnöke. A kormányt, mikor Debreczenbe menekült, ő képviselte Buda-Pesten, s szorgos tevékenységet fejtett ki a rend fentartása körül. Pár nap mulva aztán Vetter is Debreczenbe utazott, s Mészáros helyett, ki ekkor Schlick ellen harczolt, a hadügyminiszteri teendőket végezte. A tiszafüredi zendülés után Dembinszky utódja lőn. De csakhamar ellene is megindult az ármánykodás, ugy, hogy epelázba esett. Betegségéből csak junius elején gyógyult fel, s ekkor a déli hadsereg vezényletét vette át. A fegyverletétel után itthon lappangott, s csak 1850 májusban sikerült kimenekülnie. Eleintén Párisban, majd Londonban tartózkodott; később Olaszországba ment, s egyik nagybuzgalmu tagja lőn a magyar emigrácziónak. Az 1867-iki kibékülés előtte is megnyitotta az ország sorompóit. Hazajövén, Pozsonyban telepedett le; aztán Budapestre jött. Itt is halt meg 1882-ben. Tetemei a kerepesi-úti sírkertben porladnak.

Vécsey Károly gróf, tábornok. Született 1807-ben Pesten. Kora ifjúságában a hadipályára lépett, s a szabadságharcz kitörésekor már huszárőrnagy volt. Átjövén a honvédséghez, eleintén a szerbek ellen küzdött. Eközben történt, hogy Eszterházy Sándor ezredes a bácskai hadtest parancsnoka, a magyar ügy elhagyására csábította a tisztikart. Honáruló törekvése azonban megtört a Vécsey erélyén, aki a vezérletet magához ragadván, a züllő seregben helyreállította a fegyelmet. E hazafias közbenlépéseért a kormány ezredesi ranggal a bácskai hadtest parancsnokául nevezte ki. Windischgrätz betörésekor hadtestével a Közép-Tiszához rendeltetett. Ekkor kapta a tábornoki rangot. Vécsey, aki eszes, bátor katona volt, tevékeny résztvett a tiszai hadjáratban is. Hanem a szolnoki csata alkalmával összetűzött Damjanich tábornokkal; e miatt aztán a kormány, hogy a további ujjhuzásnak elejét vegye, Vécseit parancsnoki minőségben az aradi ostromsereghez helyezte át. Vécsey itt is maradt egész Aradvár meghódolásáig, innen aztán egész haderejével Temesvár alá huzódott, s kitartó ostrom alá fogta a várat. Ha az osztrák felmentő sereg még egy-két napig késik: úgy Rukavina szintén kénytelen lett volna meghódolni Vécsey előtt. A szerencsétlen temesvári ütközet után Vécsey Bem tábornokkal tartott, Facséton azonban elvált tőle. Seregének maradványait roppant nélkülözések közt Boros-Jenőre vezette, ahol 1849 augusztus 21-ikén Rüdiger orosz tábornok előtt lerakta a fegyvert. További bús sorsa ismeretes. Egyike lőn az aradi tizenhárom vértanunak.

Végh Bertalan ezredes. Született 1813-ban Duna-Tasson. A szabadságharcz előtt a 8-ik huszárezrednél szolgált, s a honvédség felállításakor századosi rangot nyert. A magyar kormány a szabadkai nemzetőrség parancsnokául nevezte ki. 1848. okt. 28-án Vukovárnál ugyancsak keményen megverte a szerbeket. Később őrnagyi ranggal a 7-ik huszárezredhez tétetett át; csakhamar ezredes lőn s itt szolgált a szabadságharcz leveretéseig. Az aradi vésztörvényszék golyó általi halálra itélte, de kegyelemből 10 évi várfogságra változtatták az itéletet. Fogságából 1852. közepén szabadult ki.

Vidacs János. (Életrajzát lásd I. kötet 230. lap.)

Villámi (azelőtt Blietz) János. A szabadságharcz elején Fehértemplomban Maderspach alatt szolgált a 9-ik zászlóaljnál. Knicaninnak 48. augusztus 30-iki támadásánál csapata élén hősileg ellentállt a szerbek rohamának. Szeptember 7-én századával Krusitzára küldetett s a falut a szerbektől elfoglalta. Szeptember 23-án Rácz századossal Udvarszállást tisztította meg a felkelőktől, október 1-én pedig a vracsegáji szerb tábort kergette szét. 1849-ben Arad, majd Temesvár ostrománál tűnt ki. Részt vett a febr. 8-iki aradi utczai harczban is, s a győzelem kivivásában neki is nagy része van. 1849. tavaszán a 38-ik honvédzászlóalj parancsnoka lett ezredesi ranggal. 1849. április 29-én, midőn az ostromsereg Temesvár alatt a Gyárváros elfoglalása czéljából támadott, ágyugolyó találta. Holttestét Szakálházán hantolták el.

Vitális Sándor őrnagy. 1848. augusztus 21-én vette át a 9-ik honvédzászlóalj parancsnokságát Fehértemplomban. De erélytelenül viselkedvén, gyanuba került; emiatt aztán kénytelen volt tiszti rangjáról lemondani.

Virágh Gedeon huszárőrnagy. Született 1825-ben. A szabadságharcz kitörésekor főhadnagy volt a nádor-huszároknál. Századát, mely Csehországban állomásozott, ezer veszély közt október végén hazahozta. Itthon aztán mint százados, majd mint őrnagy végigküzdötte az egész szabadságharczot. A világosi fegyvertelétel után halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra itélték. Csak az ötvenes években szabadult ki súlyos fogságából.

Vogtner ezredes. A lengyel legióhoz volt beosztva. Ő vívta 1849. augusztus 23-ikán Mehadia mellett az osztrákok ellen az utolsó komoly és győzelmes csatát. Aztán Orsován keresztül török földre ment, s fegyereit lerakva, seregestől Viddinbe kisértetett.

Vojnics Lajos őrnagy. 1848. szeptember hóban a nyitra megyei tótoknak Hurbánhoz való csatlakozását fegyveres erővel gátolta meg; Miavánál pedig szeptember 29-én Hurbán gyülevész csapatait szétverte.

Vörös Mihály ref. tanító. Az Alvidéken a szerbek közé ékelt Debelács magyar ref. község tanítója volt. Az ő erélyének és kitartó lelkesedésének köszönhető, hogy Debelács lakosai megvetve a veszélyt, a pancsovai szerbek fenyegetései, támadásai daczára, megőrizték szabadságukat s a kormánynyal az összeköttetést fentartották. Vörös, jutalmul nemzetőri századosi rangot nyert.

Vukovics Sebő. Született 1811-ben Fiumében, szerb családból. Az 1848-iki országgyűlésen a kisbecskereki kerületet képviselte. 1848. junius 11-én bácskai kormánybiztossá nevezték ki, s e minőségében rendkivül buzgalmat fejtett ki. A függetlenség kimondása után Kossuth kormányzó 1849. máj. 2-án igazságügyminiszterré nevezte ki. Tárczáját egész a kormánynak Aradra való költözéseig nagy odaadással viselte s fáradhatatlanul munkálkodott a Görgei és Kossuth közötti viszély kiegyenlítésén. 1849. augusztus 11-én Aradon lemondott Csányi és Aulich minisztertársaival. A fegyverletétel után szerencsésen kimenekült. Haynau csak képletileg akaszthatta fel. Londonba ment s tevékeny részt vett az emigráczió működésében. 1872. november 19-én halt meg Londonban.

Wartensleben Ágoston gróf. Született 1803-ban Pesten. A szabadságharcz kitörésekor nyugalmazott osztrák tiszt volt. Belépvén a honvédséghez, csakhamar főhadnagy, majd százados lett, 1849-ben pedig az Atilla-huszárok alezredeséül nevezte ki a kormány. A világosi fegyverletétel után halálra itélték, s csak kegyelemből változtatták meg az itéletet 18 évi vasban töltendő fogságra. Összeköttetései révén azonban mihamar kiszabadult a fogságból.

Wesselényi Miklós báró. Született 1806. decz. 30-án Zsibón. Fia a hasonnevű Wesselényinek, az athleta termetű híres lovasnak, ki később a legkitünőbb vezérférfiak egyike lőn. Az ifjabb Wesselényi nemcsak óriási testi erejét s merészségét örökölte atyjának, hanem lángoló hazaszeretetét is. Vezére volt Széchenyi Istvánnal Magyarország felébresztőinek, de lángoló tevékenységében az osztrák kormány megakasztá; három évi börtönre itélte egyik beszédeért. A nagy hazafi fogságában szemevilágát vesztette el. Az 1848. márcziusi események idején azonban Pestre sietett, s az ápril 29-iki gyűlésen egy hatalmas szónoklat keretében ő fejtette ki először a honvédsereg fölállításának szükséges voltát. Az unió kimondása körül is hervadhatlan érdemei vannak. 1848. végén Grefenbergbe vonult; innen betegen tért vissza, s csakhamar: 1850 ápril 21-ikén Pesten meghalt.

Wisoczky József tábornok. Lengyel származásu. Született 1809-ben Podolinban. Tanulmányait befejezvén, mint hadnagy részt vett az 1830-iki lengyel forradalomban. A felkelés leveretése után Francziaországba menekült, hol a metzi katonaiskolát látogatta, hogy alaposabban kiképezze magát a hadiszolgálatban, 1848-ban Magyarországba jövén, felajánlta szolgálatát. Kezdetben mint őrnagy a lengyel légió egyik osztályának volt a parancsnoka, később a 3-ik hadtestnél Damjanich alatt mint dandáros, majd hadosztályparancsnok ezredességig vitte. 1849. tavaszán a felső-tiszai hadsereghez tétetett át, s ugyanekkor tábornokká léptették elő. Dembinszky visszalépése után egy ideig ideiglenes parancsnoka is volt e seregnek. Szabadságharczunk legtöbb ütközetében résztvett. Nem volt magasabb képzettségü, de jó alparancsnok s rendkivül vitéz, elszánt katona. Kimenekült.

Woronieczky Micziszláv herczeg, dzsidásezredes. Lengyel főuri család sarja. Született 1825-ben. 1848 előtt az osztrák seregben szolgált mint főhadnagy, szabadságharczunk első riadójára azonban fővárosunkba sietett s önkéntes lengyel légiót alakított, a melynek szervezésére a saját vagyonából 40.000 forintot költött el. Előbb a Bánságban harczolt, majd a tiszai sereghez került, s végigküzdötte egész szabadságharczunkat. A temesvári csatában osztrák fogságba került, s a vérszomjuhozó Haynau 1849. okt. 20-án Pesten fölakasztatta.

Zabokliczky Péter lengyel emigráns. A szabadságharcz kitörésekor Pesten tartózkodott, s ő volt az első, a ki 1848. okt. 19-én lelkes hangu kiáltványban felhívta lengyel honfitársait, hogy a megtámadott „magyar testvérek“ támogatására légiót alakítsanak. Ő maga is végigküzdötte a szabadságharczot. Világos után kimenekült.

Zahn János tábornok. Hentzi távozása után Pétervárad parancsnoka. Utóbb betegség ürügye alatt letette a parancsnokságot. Mikor Mamula ostrom alá vette a várat, Zahn kezére akarta azt játszani, de a várbeli honvédtisztek megakadályozták e törekvésében. 1849. márcziusban, mikor Perczel felmentette a várat s az osztrák érzelmű tiszteket eltávolította, Zahn is átment az osztrákokhoz. Ennek daczára az olmützi haditörvényszék 5 évi várfogságra itélté, de

még büntetése megkezdése előtt kegyelmet kapott.

Zakó István. 1848. elején Ó-Becsén városi tanácsos. A 48-iki országgyülésen Bácsmegye regyiczei kerületét képviselte. A törvényhozó-teremből azonban a harczmezőre sietett, s ritka vitézségével mihamar az alezredesi rangig küzdötte fel magát. A szabadságharcz vége felé az I-ső hadtestnél immár dandárparancsnok volt. A leveretés után egy évi várfogságra itélték.

Zámbelly Lajos ezredes. Született 1814-ben Szegeden. Előzőleg az osztrák hadseregben a 4-ik huszárezrednél kapitány volt. A szabadságharcz alatt a fősereghez került, s mint őrnagy, s majd mint ezredes részt vett annak valamennyi ütközetében. Világos után az osztrák haditörvényszék 8 évi várfogságra itélte. 1851. február 25-én azonban kegyelmet kapott.

Zichy Ferencz gróf őrnagy. A kún nemzetőrök parancsnoka volt, s mindjárt a szabadságharcz elején 1848. aug. 1-én Verbásznál hősileg küzdve, elesett.

Zichy Ottó gróf. Született 1815. julius 20-án Molnáriban, Vasmegyében. Az osztrák hadseregben szolgált, de még 48 előtt lemondott főhadnagyi rangjáról. A szabadságharcz kitörésekor ismét fegyvert fogott, s a magyar kormány őrnagygyá nevezte ki. 1848 végén Komáromba helyeztetett át, ahol csakhamar alezredes lőn; az 1849. aug. 3-iki kirohanás után pedig Klapka ezredessé, s dandárparancsnokká nevezte ki. A leveretés után Észak-Amerikába ment s Jávában telepedett le. Egy év mulva azonban hazatért, s birtokain gazdálkodott. Meghalt 1880. junius 17-én Sopronban.

Zikó János alezredes. Az osztrák seregből, hol főhadnagy volt, került a honvédséghez. Számos csatában vett részt, s csakhamar őrnagy, majd alezredes lőn. A világosi fegyverletétel után előbb halálra, majd 16 évi várfogságra itélték. Fogságából 1852. jun. 17-ikén szabadult ki.

Ziegler Sándor, a magyar kormány fegyvergyárosa. Született 1823-ban Nemeskéren. Találmányokkal s gépgyártással foglalkozott. A szabadságharcz kitörésekor, mint hadnagy, a bécsi légióval jött Budapestre. Lahner tábornokhoz osztották be, kinek a fegyvergyártás körül jobb keze volt. A világosi gyásznap után fogságba került, s csak egy bécsi tekintélyes barátja közbenjárásának köszönhette életét. 1879-ben halt meg. Hátrahagyott egynéhány irata, mely fia Gárdonyi Géza birtokában van, érdekes följegyzéseket tartalmaz a magyar fegyvergyár viszontagságairól. Ez iratokból az is kitünik, hogy Ziegler a gyárat a maga költségén, mintegy harminczezer forinton állította fel, aztán a kormány rendelkezésére bocsátotta; ő maga csupán tiszti fizetését huzta, s mint a gyár vezetője nagy erélylyel önzéstelenül működött.

Zoltán Istvánné nőhonvéd. Nagyenyedi Kiss Gyula név alatt mint honvéd végigküzdötte a szabadságharczot.

Zuber Imre Antal, őrnagy. Előzőleg testőrhadnagy volt. A szabadságharcz alatt egyik hadi küldetése alkalmával annyira összevagdalták, hogy sokáig betegen feküdt. Fölgyógyulván, ismét szolgálatra jelentkezett, s Görgei oldalánál, kinek egyik bizalmasa volt, egész Világosig részt vett a fősereg összes hadműveleteiben. Kossuth szerencsés kimenekülése körül Zubernek nagy érdeme van. Az 1867-iki kiegyezés után főispán lett. Most nyugalomban él.

Zsurmay Lipót huszárezredes. Lengyel születésü. Ő vezette a Vilmos-huszárok utolsó századát Magyarországba Galicziából. Bem oldalánál küzdötte végig a szabadságharczot, s az erdélyi hadsereg egyik legvitézebb lovastisztje volt. A szabadságharcz leveretése után előbb halálra, majd 16 évi börtönre itélték. 1850 végén azonban teljes kegyelmet kapott.



ÁLTALÁNOS TÁJÉKOZTATÓ.

A római számjegyek a kötetet, az arabs számjegyek a lapot jelzik. A IV-ik és V-ik kötetre megjegyzendő, hogy a IV-ik kötet oldalszámozása 1-től 488-ig, az V-ik kötetté 449-től a könyv végéig, 1015-ig terjed.

A, Á.

B.

C, Ch, Cs, Cz.

D.

E, É.

F.

G. Gy.

I

J.

K.

L

M.

N.

O, Ö.

Q.

R.

T.

U, Ü.

V.

W.

Z.


FINIS

